

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

**ZIRIDAVA
XXI**

1998

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ZIRIDAVA

XXI

1998

Coperta I-IV: Moneda-medalion de tip ianiform, avers/revers,
sec. II i.Hr., descoperită la Siad-Craiva jud. Arad,

Colegiul de redacție:

Pascu Hurezan (redactor șef),

Elena Rodica Colta (redactor responsabil),

Mircea Barbu, Augustin Mureșan, Natalia Dascăl, Dan Demșea,

Peter Hügél (secretar de redacție)

Correspondența se va adresa:

Complexul Muzeal Arad

Piața Enescu 1

2900 Arad România

tel/fax: 0040/57 281847

Punctele de vedere exprimate în materialele publicate aparțin autorilor.

ISSN 1224-7316

Tehnoredactare, tipar: TRINOM srl.

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND PROCESELE DE INTERFERENȚĂ ÎNTRE CULTURILE BADEN ȘI COȚOFENI ÎN VESTUL ROMÂNIEI

Crișan Sanda

Cercetările de până la această dată au relevat parțiala contemporaneitate a celor două culturi, Baden și Coțofeni, pe parcursul fazelor I și II Coțofeni, respectiv Baden B-D¹. A fost posibilă cunoașterea acestui fapt, deoarece, pe linia de contact dintre fenomene au apărut așezări Baden în care elementele Coțofeni există în proporție însemnată. Deși legată organic de restul descoperirilor din marea arie de răspândire, contactele cu lumea purtătorilor Coțofeni au dat un caracter aparte descoperirilor Baden. Procesul nu este unilateral, influențele parcurg și un sens invers. Apropierea au frapat lumea științifică astfel încât s-a ajuns la enunțarea unei grupe Baden-Coțofeni², noțiune care nu se justifică deoarece în zona de interferență, ambele culturi își păstrează caracterul propriu. Înainte de a analiza relațiile dintre cele două fenomene, trebuie să amintim faptul că, în mare, acestea pornesc de la baze comune și sunt rezultate ale unor procese asemănătoare, transformarea fondului eneolitic local sub influențe sudice și estice. De aceea, considerăm necesar să amintim pe de o parte elementele luate din fondul comun Cernavodă III - Boleráz și elementele sudice și, pe de altă parte, elementele care reflectă legăturile dintre cele două culturi. În Baden A, sunt incluse descoperiri de caracter Boleráz³ cea de-a doua componentă a marelui complex Cernavodă III - Boleráz. În acest mod, elementele preluate de la Cernavodă de cultura Coțofeni pot fi luate în discuție în cadrul asemănărilor cu Baden A. Întâlnite în ambele medii, la acest nivel cronologic sunt motivele ornamentale de tipul triunghiurilor îngropate realizate din șanțulețe adânci (sau caneluri), motivul brăduțului, brăurile în relief⁴. Preluate din fondul Cernavodă III par a fi vasele prevăzute cu torți duble fixate pe margine, întâlnite numai în Coțofeni I⁵.

Reminiscente sau influențe de același tip denotă și imitarea prin aplicații orizontale a torților tubulare, cu deschidere mică și margine ridicată⁶. Cunoscute prin caracterul badenoid pe care îl reflectă, sunt materialele de la Bodo⁷. Așezarea de aici, împreună cu Leliceni, Lăcusteni și Brateiu reprezintă cel mai timpuriu orizont Coțofeni I⁸. La Bodo amintim prezența unor fragmente de strachină de tip III d, întâlnită în depunerile Baden cele mai timpurii⁹. Prezente în ambele culturi sunt vasele tip askos sau forme askoidale de certă influență sudică.

Etapei Baden B îi corespund așezările de la Sânicolau Mare¹⁰, Ciumești IV b¹¹ și Berea XIII¹². Nici un element de caracter Coțofeni nu este întâlnit în cadrul descoperirilor de aici. Relațiile directe încep o dată cu Baden B final, respectiv sfârșitul etapei Coțofeni¹³, găsindu-și ilustrarea în așezările de la Girisu de Criș, Cubulcuț, Sântandrei¹⁴. Chiar și existența acestei etape plasată între descoperirile de tip Fonyod și Viss, se poate datora contactelor cu purtătorii culturii Coțofeni. Considerăm necesară o enumerare a elementelor care

particularizează așezarea de la Girisu de Criș, unde, grație cercetărilor sistematice, suntem în măsură să realizăm o caracterizare. Prezența atât a materialelor Baden cât și Coțofeni, este cea dintâi caracteristică. Sunt întâlnite atât strachini de tip III d caracteristice culturii Baden, încă din faza A, cât și strachini cu marginea dreaptă sau îngroșată spre interior – variante Coțofeni. Aproximativ de descoperirile Viss este realizată de un fragment de strachină cu două despărțituri (III a). Apar în număr mare cești și căni întâlnite frecvent în Baden, numeroase fragmente de vase de uz comun. Motivele ornamentale sunt fie cele întâlnite în aria Baden sau Coțofeni, fie în ambele culturi. Șirurile de impresiuni circulare sunt specifice Baden, inciziile în brăduț sau triunghiuri îngropate aparțin ambelor fenomene¹⁵. Materialul Coțofeni aparține unui moment târziu al primei faze.

Pentru a pune în evidență treptele legăturilor Baden - Coțofeni, amintim în continuare două așezări care aparțin aceleiași etape (Viss) – Cehăluț¹⁶ și Unimăt¹⁷. În ambele așezări, elementele Coțofeni sunt prezente în număr mare, așezarea de la Unimăt fiind inițial atașată fenomenului Coțofeni. Spre deosebire de Cehăluț, unde materialele celor două culturi pot fi net separate, la Unimăt nu se înregistrează elemente Coțofeni nealterate¹⁹. O situație și mai complexă este întâlnită la Moftinu Mic - Pescărie²⁰. Aici a existat posibilitatea unor observații stratigrafice, situație deosebit de binevenită. Așezarea se caracterizează prin prezența atât a elementelor Baden și Coțofeni nealterate, cât și o combinație a acestora. Forme caracteristice pentru una din culturi prezintă decor specific celeilalte sau o îmbinare a motivelor ornamentale cunoscute în ambele medii. În cadrul complexelor arheologice se distinge groapa nr. 1. Din punct de vedere cantitativ, circa 30-40% din fragmentele ceramice descoperite sunt ornamentate cu motive de tip Coțofeni. Pe baza culorii și compoziției pastei, a fost greu de realizat o separare a ceramicii după proveniență. Amintim cele mai interesante fenomene de mixtură întâlnite în cadrul ceramicii. Astfel, o cană cu gât înalt, corp cilindric, toartă ușor supraînălțată, formă caracteristică pentru Baden, prezintă un decor de tip Coțofeni. Inciziile care alcătuiesc motivul triunghiurilor îngropate sunt însoțite de două șiruri de impresiuni semilunare (pl. I/4). O strachină joasă cu fundul marcat și partea superioară curbată, formă de asemenea des întâlnită în cadrul repertoriului Baden, este ornamentată pe corp cu impresiuni și benzi hașurate unghiulare, motivistică ce reprezintă o îmbinare a elementelor ornamentale de tip Baden și Coțofeni (pl. II/1). Apar în număr mare cești specifice pentru Baden (pl. I/1-3), castroane mici tronconice de tip Coțofeni (pl. I/5), fragmente de strachini prevăzute cu toartă cu muchia crestată și proeminențe discoidale caracteristice descoperirilor Viss (pl. II/10, 12). Analiza formelor și motivisticii sugerează o legătură strânsă între cele două arii culturale. Fiind vorba de un complex închis, contemporaneitatea fenomenelor este evidentă. S-a stabilit, pe baza analogiilor, că materialele se încadrează cronologic în faza C a culturii Baden și începutul fazei Coțofeni II²¹.

Deși în zonele apropiate nu sunt cunoscute așezări care să aparțină culturii Coțofeni, bunurile culturale de acest gen ar fi putut veni dinspre Sălaj, pe Valea Crasnei. Cea mai apropiată așezare Coțofeni II fiind cea de la

Giurtelecul Șimleului²². În așezările aflate la distanțe mai mari de zona de contact, prezența elementelor Coțofeni se datorează unor fenomene de schimb. În cantitate redusă, apar fragmente ceramice în așezările de la Pișcolț²³, Sanislău²⁴, Sălacea²⁵, Cimești III²⁶. La Sălacea și Pișcolț s-au înregistrat și urme sporadice Kostolac, venite, credem noi, din Ungaria, unde prezența acestora a fost documentată în așezări Viss - Uny (Baden C-D)²⁷. În toate aceste puncte, materialele Coțofeni sunt caracteristice etapei a doua. În sens invers, o toartă crestată tipică depunerilor Viss, a fost evidențiată la Corpadea²⁸. Același element a fost remarcat și printre materialele Coțofeni II, de la Răstolțu Deșert²⁹ (jud. Sălaj). Ambele așezări sunt situate la distanțe mari de depunerile Baden.

În lipsa unor așezări Coțofeni III în zonele în discuție, este greu de precizat dacă relațiile au continuat și în această fază. Teoretic s-a admis că acestea ar fi putut evolua în paralel până în Coțofeni III a, când locuirea Baden pare să înceteze³⁰. Există câteva elemente care nu se integrează sistemului clasic. Un contact sau tradiție Baden ilustrează materialele Coțofeni III provenite de la Oradea, Salcă - Ghețarie³¹, unde au fost semnalate repetate apariții de torți cu butoni pe creastă, combinații cu brâuri crestate și strachini înalte cu fund drept, umăr rotunjit și gură evazată. Dacă pentru Oradea fenomenul nu este atât de deosebit, prezența în apropiere a descoperirilor Baden ar fi putut face posibilă transmiterea unor elemente culturii Coțofeni, nu același lucru îl putem spune despre descoperirile de la Presaca - Piatra Bratii³². Aici, într-un context dezvoltat al fazei Coțofeni III, s-a pus în evidență același tip de toarte cu butoni pe creastă (pl. III/7-10), de această dată împreună cu ornamente realizate din împunsături succesive, impresiuni triunghiulare sau semilunare, brâuri crestate. Nu ne vom pronunța asupra acestor descoperiri înainte de a aminti un alt lucru frapant. În imediata apropiere a așezării de la Presaca, este locuirea Coțofeni III de la Meteș Peșteră. Cercetările din ultimii trei ani au dus la descoperirea unor butoni discoidali de cea mai certă factură Baden³³. În zona în discuție, Valea Ampoiului, nu s-a înregistrat nici o așezare Baden, dimpotrivă, zona este situată la distanțe impresionate de aria de răspândire respectivă. Torți cu butoni pe creastă au mai fost semnalate și la Călnic³⁴ (jud. Alba). Ne punem întrebarea cum au ajuns aceste fragmente în această regiune?! Este posibil ca sub presiunea triburilor bronzului timpuriu, unele comunități Baden să se fi infiltrat pe Valea Mureșului într-un moment în care comunitățile din zona de răspândire și-au încetat existența.

În ce privește partea sudică a arealului Baden, nu se pot face precizări amănunțite în lipsa descoperirilor din perioadele clasice. Materialele de la Sânpetru German și Beden D₂³⁵, de caracter aparte, apărute sub influență Kostolac, sunt paralelizate cu Coțofeni II b, pe baza unui import de acest tip apărut la Băile Herculane - Peștera Hoților³⁶. Remarcăm totuși prezența unui fragment de acest gen și în depunerile de la Berea, într-un mediu Baden C³⁷. Descoperirile de la Cladova³⁸ și Dud³⁹ nu au adus nimic nou în privința periodizării. Considerăm la acest nivel necesară o enumerare a elementelor comune dar și deosebirile care apar în cele două arii culturale. Deoarece proporția cea mai însemnată în cadrul culturii materiale o constituie ceramica,

aceasta va fi prima supusă analizei.

Elemente comune sunt găsite, atât printre forme, cât și în gama ornamentală. Diverse tipuri de cești, ne referim îndeosebi la cele cu margine dreaptă, toartă ușor supraînălțată, întâlnite printre materialele Coțofeni din vestul României. Acestea se deosebesc de cele cu margine oblică, alcătuind un cioc de scurgere, cu toartă exagerat supraînălțată, specifice descoperirilor Coțofeni din Transilvania. Aceștia li se alătură anumite tipuri de cești și amfore.

În cadrul ornamentelor sunt întâlnite crestele în relief sub margine, ondularea marginii, benzile hașurate mărginite uneori de puncte, motivul brăduțului, triunghiuri îngropate. Pictura crudă cu roșu și alb, care ornamentează butonii discoidali ai strachinilor de tip III a de la Pișcolț⁴⁰ și, mai ales Sanislău, apare îndeosebi în Coțofeni III, la Basarabi⁴². Ceramică ornamentată cu șnurul, prezentă în număr destul de mare începând cu faza a II-a Coțofeni, este reprezentantă de un fragment de perete curbat descoperit la Pișcolț⁴³. Astfel de elemente apar izolat în așezări Baden, la răsărit de Tisa, și se datorează probabil contactelor cu triburile Coțofeni.

Deosebiri: canelura, atât de des întâlnită în cultura Baden, încât a dat chiar numele acestui fenomen. Cultura ceramicii canelate, apare extrem de rar și sub forma unor șanțulețe înguste în cultura Coțofeni. Nu ne putem opri să nu remarcăm că, spre deosebire de restul ariei, canelura este mai puțin frecventă în descoperirile Baden din România, unde primează decorul incizat și imprimat.

Deosebiri se observă și în cadrul modului de viață: așezări cu nivele succesive de locuire, care reflectă o viață stabilă la Coțofeni și așezări de scurtă durată, un singur nivel de locuire (probabil o generație) la Baden.

Un alt aspect se referă la reprezentările antropomorfe. Culturii Baden i-au fost atribuite două reprezentări antropomorfe descoperite la Sălacea⁴⁴. Acestea fac parte din categoria idolilor cu cap mobil (tipul Thessalic), asemănători celor din Cernavodă III⁴⁵. Acest tip are o largă răspândire în spațiu și timp, începând din complexele Turdaș. Au fost descoperite exemplare la Vinca, puse de V. Pavukova în legătură cu locuirea Baden, la *Esztergom* și *Székesfehérvár* și *Zamordi*, împreună cu ceramică Baden *post-Fonyod*⁴⁶. Descoperirile de la Sălacea aparțin perioadei Viss și par a fi cele mai târzii din evoluția Baden⁴⁷.

În cadrul culturii Coțofeni sunt cunoscute douăsprezece reprezentări antropomorfe⁴⁸. Acestea aparțin unui tip diferit, cu cap discoidal. Câteva exemplare au redat piese de îmbrăcăminte. Plastica antropomorfă a culturii Coțofeni are bune analogii în cultura Baden. Decorul statuetei de la Pianu de Jos este asemănător cu cel al unei piese descoperite la *Ozd*, pe teritoriul Ungariei. Capul discoidal, brațele ridicate în sus, amintesc bine cunoscutele urme antropomorfe de la *Center*⁴⁹.

Influenței Baden i se datorează și prezența ritului incinerăției întâlnit în cultura Coțofeni. Morminte de incinerăție în urnă care să aparțină culturii Coțofeni cunoaștem la Ostrovu Șimian, Cârna - Măgura Tomii, Ostrovul Corbului⁵⁰, Medieșu Aurit⁵¹.

P. Roman⁵² atrage atenție asupra similitudinilor dintre ritul și ritualul

funerar prezent la Ostrovu Șimian și cel din cimitirul aparținând etapei *Boleráz* de la *Pilismárod - Bäsaharc*: depunerea oaselor în urne așezate pe pietre acoperite cu o moviliță rotundă de pietre de râu, oase pe sol însoțite de cioburi, totul acoperit cu pietre sau mormânt cu ring de piatră, totul acoperit cu pietre.

Din păcate, mormintele descoperite la Medieșu Aurit au fost deranjate de lucrările agricole. Fragmentele de oase incinerate au fost depuse în urne. Mormintele aparțin fazei Coțofeni III⁵³.

Nu avem pretenția de a fi întocmit un tablou complet al asemănarilor și deosebirilor dintre cele două culturi aflate în discuție. Situația prezentată reflectă doar un stadiu al cercetărilor, elemente noi putând apărea oricând.

Note

- 1 P. Roman, I. Nemeti, *Cultura Baden în România*, București, Editura Academiei, 1978, p. 49-53
- 2 M. Garasanin, *Der Übergang vom Neolithikum zur frühen bronzezeit auf dem Balkan und auf der unteren Donau, L'Europe a la Fin de l'age de la pierre*, Praga, 1961, p. 26.
- 3 E. Neustupny, *Die Badener kultur*, Symposium Baden, 1973, p. 319
- 4 Idem, fig. A
- 5 P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, Editura Academiei, 1976, p. 37, pl. 58/2
- 6 Idem, pl. 57/1; 59/1
- 7 P. Roman, op. cit., p. 53
- 8 Idem, p. 36-38
- 9 Idem, p. 53, pl. 63/17
- 10 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 41
- 11 Idem, p. 43
- 12 Idem,
- 13 P. Roman, op. cit., p. 53
- 14 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 42-43
- 15 Idem, p. 42
- 16 Idem, p. 33, pl. 62, 63
- 17 S. Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice de la Unimăt*, Studii și comunicări, Satu Mare, I, 1969, p. 41-45.
- 18 Idem, p. 42
- 19 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 33
- 20 N. Iercoșan, *Noi descoperiri din perioada de tranziție la epoca bronzului în nord-vestul României*, Studii și comunicări, Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 63-69, pl. V.
- 21 I. Nemeti, *Descoperiri arheologice de pe teritoriul localității Moftinu Mic, (jud. Satu Mare)*, Studii și comunicări, Satu Mare, VII-VIII, 1986-1987, p. 114
- 22 P. Roman, op. cit., p. 82, pct. 227
- 23 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 31
- 24 N. Iercoșan, *Așezarea din perioada de tranziție la epoca bronzului de la Sanislău, (jud. Satu Mare)*, AMP, XIV-XV, 1990-1991, p. 45
- 25 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 32 pl. 47/2; 48/4
- 26 Idem, p. 55, pl. 27/7, 28/9; 45/3

- 27 I. Banner, I. Bogнар Kutsian, *Beitrage zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*, AAH, XIII/1-4, 1961, p. 6-32
- 28 M. Roska, *Az aeneolithikum kolozskorpádi I jellegii emlékei Erdélyben*, *Közlemények*, I, Cluj, fig. 37/2
- 29 E. Lako, *Repertoriul topografic al epocii pietrei și a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în jud. Sălaj*, AMP, V, 1981, pl. III/6
- 30 P. Roman, I. Nemeti, *Epoca bronzului în nord-vestul României*, *Simposia Tracologica*, 8, 1990, p. 34
- 31 P. Roman, I. Nemeti, *Cultura Baden*, 1978, p. 36, pl. 77/2, 3, 4
- 32 I. Lipovan, *Așezările purtătorilor culturii Coțofeni din Bazinul Ampoiului (I)*, *Apulum*, XX, 1982, p. 9-32
- 33 Informație H. Ciugudean
- 34 P. Roman, op. cit., pl. 35/17
- 35 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 41
- 36 Ibidem, p. 50
- 37 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., pl.
- 38 Material inedit
- 39 E. Pădurean, *Noi descoperiri eneolitice în județul Arad*, *Ziridava*, XIV, 1982, p. 36
- 40 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 30, pl. 33/13; 38/4, 40/1
- 41 N. Iercoșan, *Așezarea din perioada de tranziție la epoca bronzului de la Sanislău (jud. Satu Mare)*, AMP, XIV-XV, 1990-1991, p. 45, fig. 2/3; 7/3, 5; 8/4; 9/7; 10/3-4; 11/2
- 42 P. Roman, op. cit., p. 45, pl. 49/1; 48/15; 22
- 43 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 50, pl. 33/8
- 44 I. Ordentlich, *Două statuete cu „cap mobil”, descoperite la Sălacea*, SCIV, 18, 1967, 1, pl. 44/34
- 45 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 38
- 46 Idem, nota 6
- 47 Idem,
- 48 P. Roman, op. cit., p. 30, pl. 51/5-12. H. Ciugudean, *Noi piese de plastică antropomorfă aparținând culturii Coțofeni*, *Apulum*, XXXI, 1983, p. 49-51, fig. 1, 2
- 49 H. Ciugudean, op. cit., p. 50
- 50 P. Roman, op. cit., p. 31-33
- 51 S. Dumitrașcu, *Morminte Coțofeni de incinerare descoperite la Medieșu Aurit*, *Studii și comunicări*, Satu Mare, II, 1972, p. 53-55
- 52 P. Roman, I. Nemeti, op. cit., p. 51
- 53 S. Dumitrașcu, op. cit., p. 53-57

SOME OBSERVATIONS ABOUT THE RELATIONS BETWEEN CULTURES OF BADEN AND COTOFENI IN THE WEST OF ROMANIA

(Abstract)

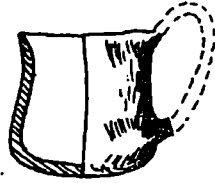
This study presents the relations between the cultures Baden and Coțofeni, and their contacts and cultural changes in the west of Romania.

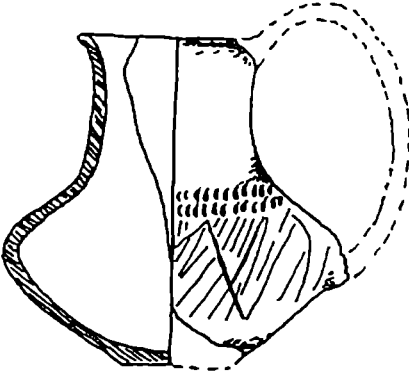
1

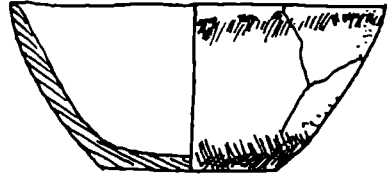
2 0 1 2 3 4

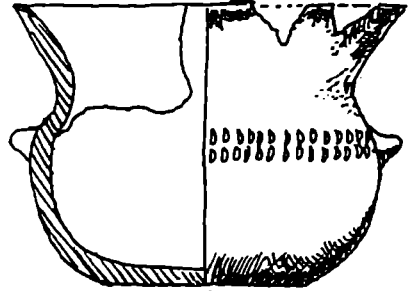
3

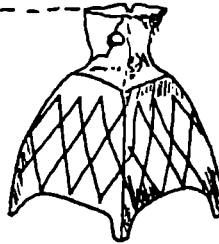
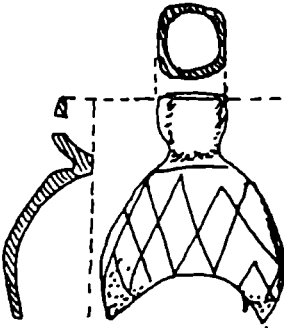
4

5

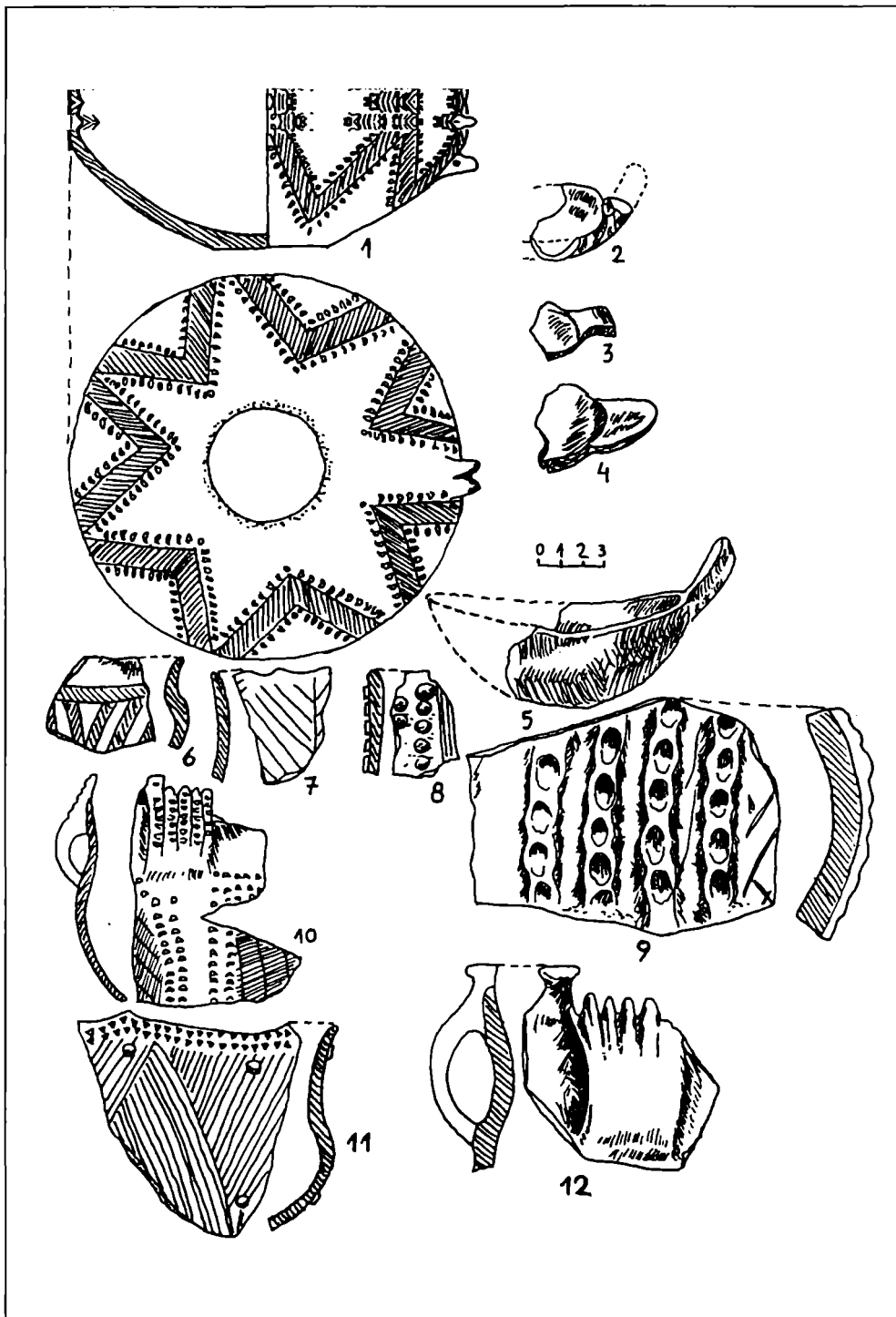
6

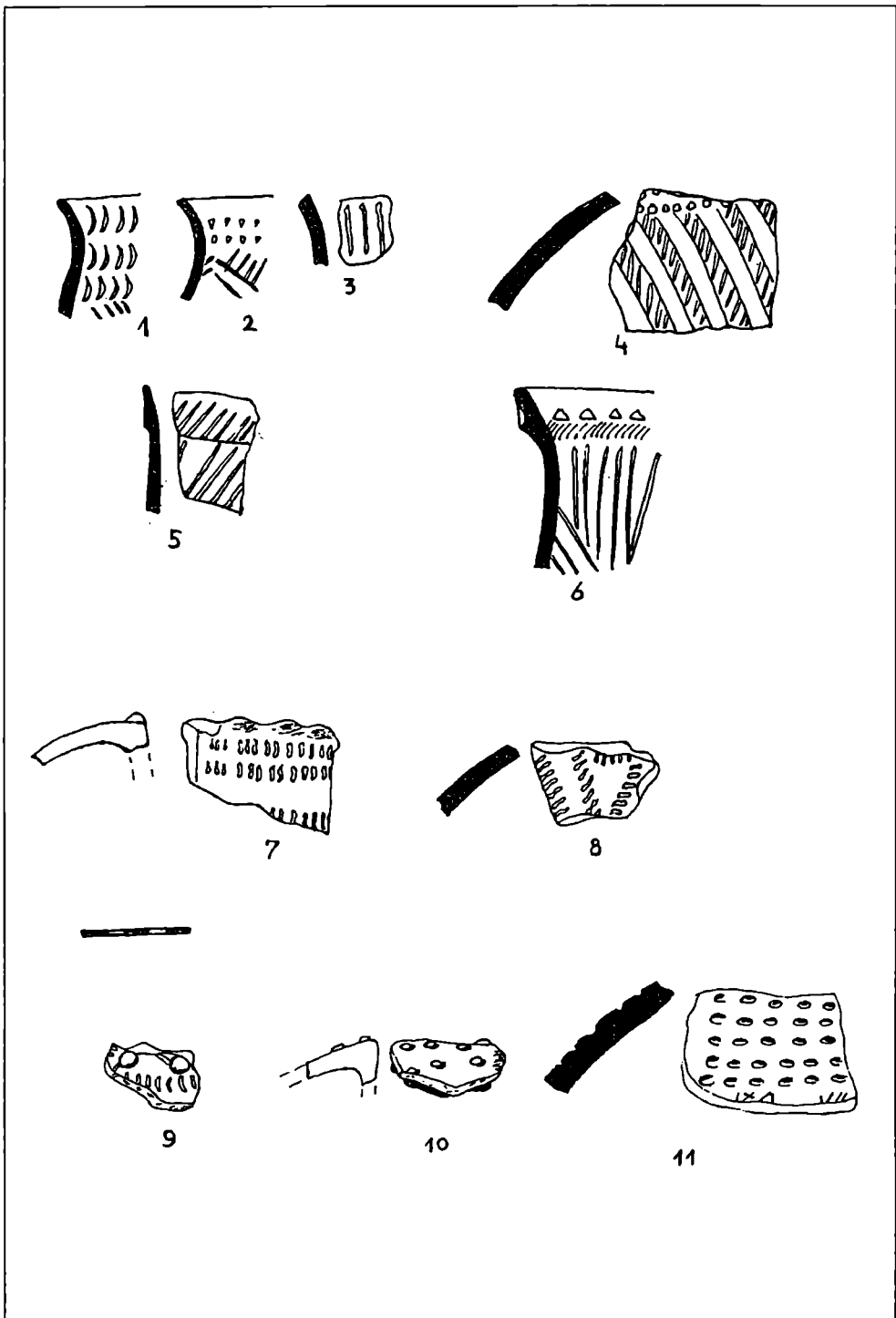
0 3 6 9

7

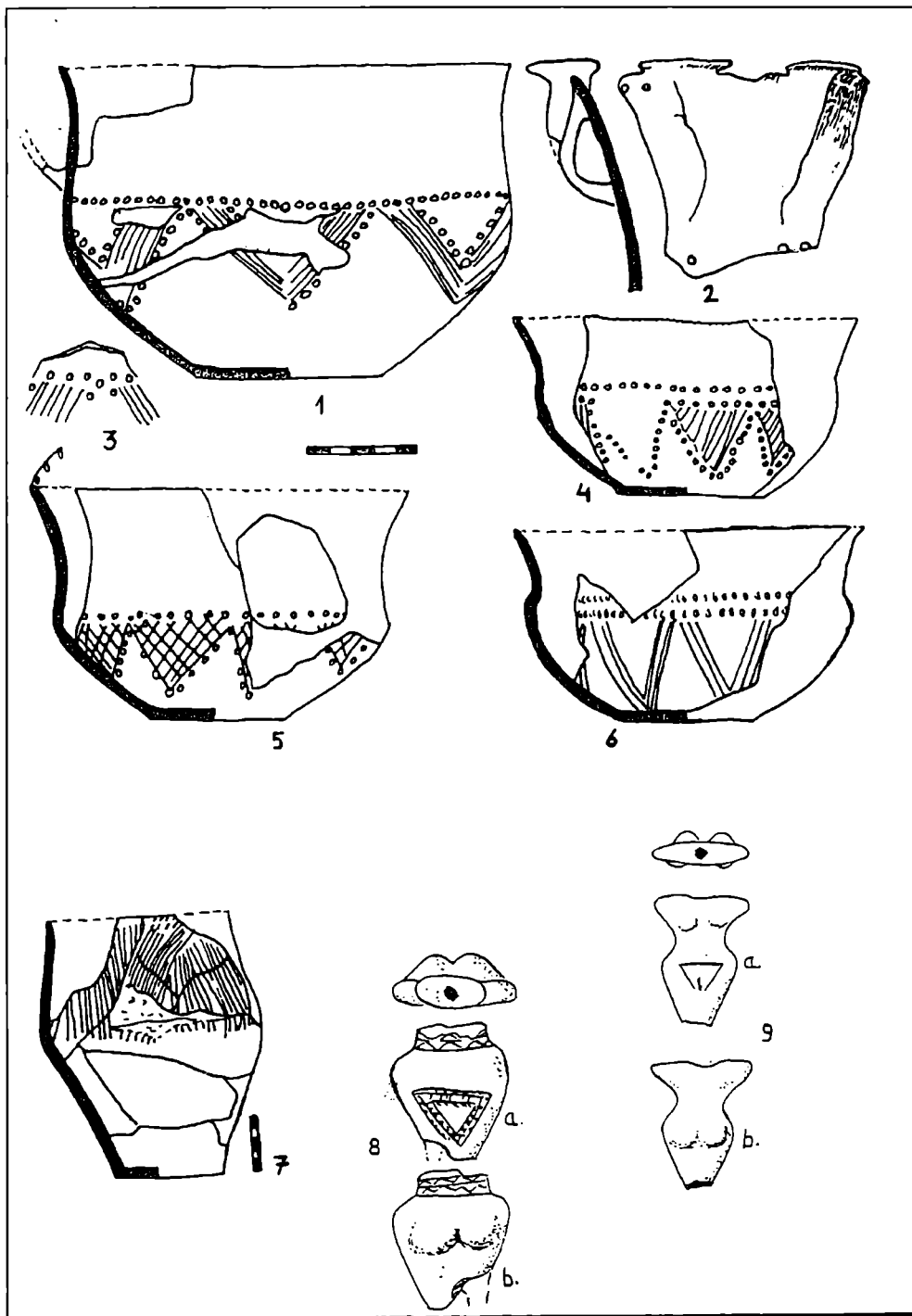
P. I – Ceramică Baden și Coțofeni. 1-7 – Moftinul Mic

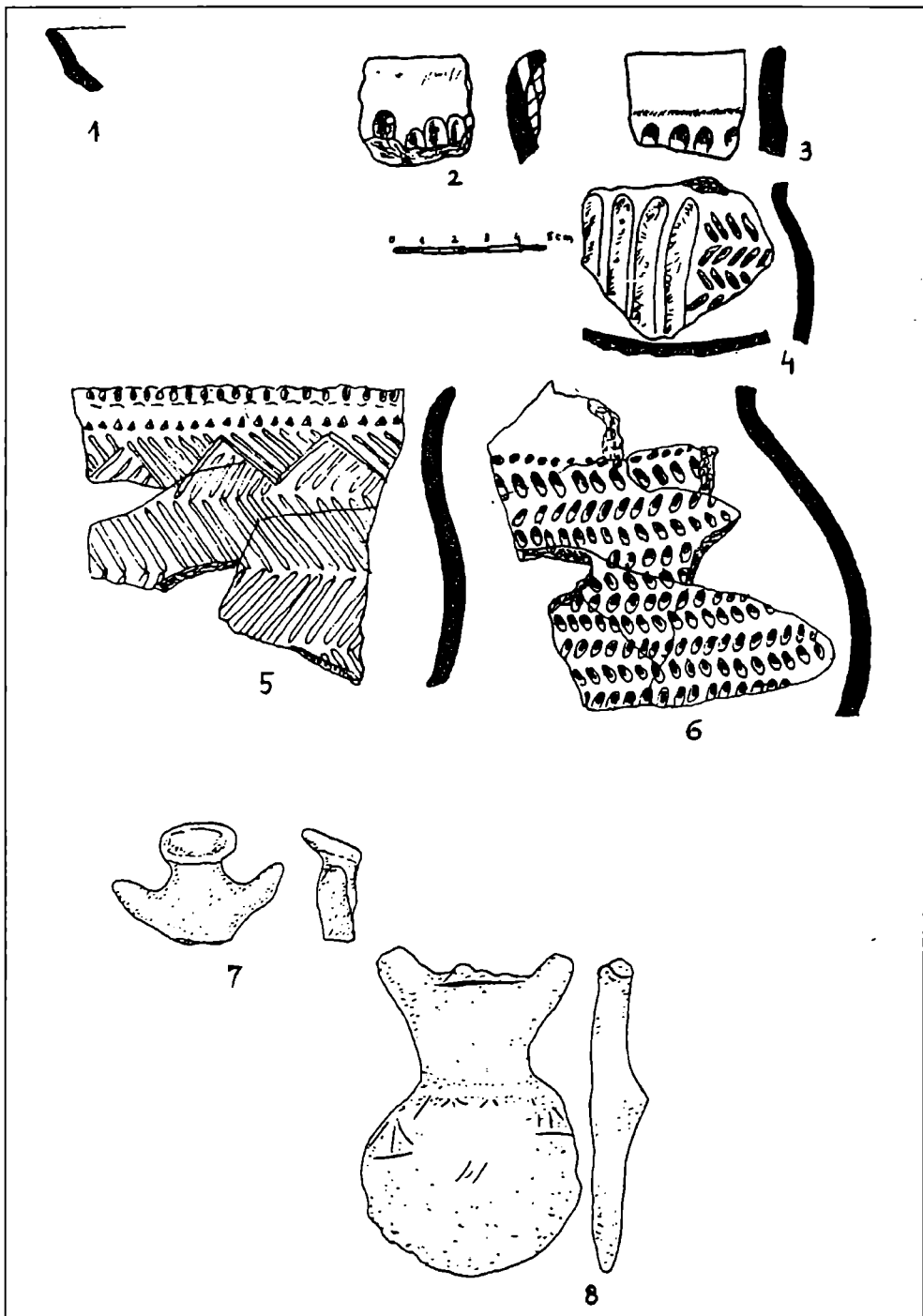
Pl. II – Ceramică Baden și Coțofeni. 1-12 – Moftinul Mic

Pl. III – Ceramică Coțofeni 1-11 – Oradea Salca - Ghețarie

Pl. IV – Ceramică Baden. 1-7 – Sălcea
 – Figurine antropomorfe. 8 a-b, 9 a-b – Sălcea

Pl. V – Ceramică Cernavodă III. 1 – Arad Gai
 – Ceramică Coțofeni și Baden. 2-6 – Iaz
 – Figurine antropomorfe. 7-8 – Unirea

Redarea plastică a ființei umane își are obârșia, pe cuprinsul locuit în antichitate de către daco-geti, în cadrul artei culturilor neoliticului. Reprezentări figurative de acest gen sunt apreciabil de numeroase și le aflăm în mai toate marile așezări aparținătoare epocii noi a pietrei. Au fost create, cu mai multă sau mai puțină îndemânare, atât statuete feminine cât și masculine, fiind însă predominante cele din prima categorie invocată. Nu sunt rare cazurile în care aceste sculpturi prezintă remarcabile calități artistice în ceea ce privește exactitatea redării caracteristicilor anatomică specifice corpului uman¹.

În următoarea mare etapă istorică ce a urmat Neoliticului, Epoca Bronzului, arheologic s-a înregistrat o relativă scădere a numărului unor astfel de imagini figurative. Acest fapt se datorează, probabil, nu atât scăderii interesului societății umane față de asemenea creații antropomorfe, ci mai degrabă stadiului de moment al investigării Epocii Bronzului², care, așa cum bine se cunoaște n-a fost cercetată arheologic tot pe atât de intens pe cât s-a studiat epoca pietrei șlefuite.

Cât privește faza de trecere de la Neolitic la Bronz, interval ce a fost și mai puțin supus cercetării prin săpături sistematice, se constată, deocamdată, aproape un hiatus al reprezentărilor antropomorfe, situație pe care o considerăm vremelnică. Prin intensificarea cercetării acestei interesante perioade istorice suntem siguri că astfel de imagini sculpturale își vor face apariția.

Prima epocă a fierului, Hallstattul, a cărei cultură materială a fost creată de ramura nordică a tracilor³, a furnizat piese sculpturale antropomorfe realizate în piatră. Este vorba de cele trei statui, aproape identice ca aspect și dimensiuni, ce s-au descoperit ocazional într-o galerie de mină de la Baia de Criș⁴, județul Hunedoara.

De la momentul realizării acestor sculpturi tridimensionale se constată din nou o absență a creațiilor artistice antropomorfe.

Intensificarea cercetării arheologice românești asupra societății daco-getice din faza de trecere de la modul de organizare tribală la statul incipient autohton, s-a concretizat și cu descoperirea unor grupuri de obiecte pentru a căror realizare a fost necesară o investiție de creativitate artistică.

Chiar dacă asemenea urme materiale lucrărilor artistice, n-au apărut în număr prea mare într-un interval de timp relativ scurt, pe parcursul anilor s-a reușit o acumulare suficientă pentru o analiză științifică⁵.

Într-o primă etapă a căutărilor arheologice efectuate pe cuprinsul țării noastre, aceea din primele două decenii ale secolului nostru, decoperirile de obiecte artistice permiteau acreditarea părerii potrivit căreia strămoșii daco-geti creaseră o artă a prelucrării metalelor prețioase, de predilecție a argintului. În monumentală-i monografie „Getica”, Vasile Pârvan a definit și prezentat această artă ca o realitate incontestabilă a culturii materiale din cea de-a doua epocă a fierului, La Tène⁶.

Îmbogățirea descoperirilor de obiecte din argint daco-getice a cunoscut următoarea evoluție în timp. La anul 1821 se cunoștea doar un singur teza-

ur, în 1875 erau deja descoperite 9 tezaure, în 1885 existaseră 15, pentru ca în 1926 V. Pârvan să dispună în analizele sale de 25 de asemenea fonduri de obiecte (între acestea semnalăm tezaurele de la Gura Văii și Moroda, ambele din județul Arad). Până în deceniul al VI-lea numărul lor sporise la 65, după 1975 atinseseră cifra de 120, pentru ca la ora actuală repertoriul lor să cuprindă 150 de asemenea fonduri⁷.

Din motive care nu aveau nimic de-a face cu știința, de îndată ce istoriografia românească a pus în discuție existența unei arte specifice daco-gețice, care în unele privințe era similară ca valoare artistică cu produsele ieșite din ateliere din lumea greco-romană, s-a încercat contestarea respectivei constatări. Elementul cel mai semnificativ al culturii unui popor fiind lucrările de artă ale acestuia, argintăria daco-gețică a fost vehement ținta discuțiilor. Prin sofisticatele analize stilistice s-a încercat să se demonstreze imposibilitatea creării acestui gen de bijuterii în cadrul societății autohtone din Dacia anteromană. Scopul acestor strădanii nu era altul decât acela de a susține imposibilitatea realizării simbiozei daco-romane, motivându-se că băștinașii ar fi fost într-atât de primitivi încât nu erau capabili de a asimila civilizația elevată romană.

Abordarea subiectului tezaurelor de argint daco-gețice, în scopul atribuirii pieselor lucrate artistic altor popoare antice a fost de lungă durată și s-a apelat pentru publicarea studiilor la reviste arheologice de largă circulație internațională⁸.

Începând cu deceniul al VI-lea al secolului nostru această polemică a conținut datorită faptului că în teritoriul fostei Dacii preromane au apărut nu numai tezaure compuse din podoabe din argint ci și ateliere pentru confecționat astfel de bijuterii, între care cel mai edificator este cel de la Pecica-Semlac, punctul topografic Șantul Mare, perimetru în care s-a presupus că se află așezarea oppidană dacică Žiridava⁹.

Actualmente a vorbi despre arta daco-gețică nu mai constituie o hazardare în ipoteze și prezumții. Rezultatele săpăturilor arheologice au confirmat indubitabil capacitățile de creativitate artistică a poporului daco-geților. Prin numărul considerabil al acestui gen de urme materiale acumulate în toate colecțiile muzeelor din țara noastră, inclusiv a Complexului Muzeal Județean Arad, arta prelucrării metalelor prețioase de către daco-geți este o realitate istorică pe deplin confirmată.

Unul dintre cele mai contestate aspecte a fost acela al capacității artiștilor locali de a realiza înfățișarea umană. Acest subiect a rămas destul de multă vreme sub semnul incertitudinii, apreciindu-se că această măiestrie era specifică lumii greco-romane.

Descoperirea ocazională, în anul 1821 a plăcii de argint de la Cioara, județul Alba, piesă pe care sunt înfățișați doi bărbați, a stârnit de-a dreptul uimire în rândul specialiștilor în antichități ai secolului al XIX-lea. Deoarece la acea vreme cunoștințele despre daco-geți se reduceau în exclusivitate la cele relatate de izvoarele literare, îndeosebi scrierile lui Dio Cassius, era evident că atribuirea culturală a bizarului obiect viza cu totul alte semnții decât etnia băștinașilor daci.

Dar, în decursul timpului au apărut mai multe relicve de factură daco-ge-

tică pe a căror suprafață artiști plasticieni au realizat felurite imagini antropomorfe.

Considerăm util ca în prezentul studiu să prezentăm repertoriul și succintă descriere a imagisticii antropomorfe din Dacia preromană.

I. Reprezentări din lut

1. „Medalion” având diametrul de 10 cm și grosimea de 1,5 cm. S-a descoperit la Grădiștea Muncelului, pe Dealul Grădiștei, în cursul cercetării sanctuarului patruleter (faza veche), obiectiv situat pe terasa a XI-a.

Imaginea este plasată pe una din fațete, cealaltă parte fiind lisă. Se află în stare de conservare perfectă. Reprezentarea antropomorfă, redată în relief înalt, înfățișează un personaj feminin, bust, orientat spre dreapta (fața fiind văzută din profil). Capul îl are în totalitate acoperit de un coif prevăzut cu panaș, de sub cască neieșind nici o șuviță de păr.

Conturul s-a realizat prin eliminarea unor porțiuni din lut, astfel încât capul încoifat și bustul se înalță cu 4-5 mm față de restul discului. Amănuntele faciale – ochi, nas, gură, bărbie – au fost realizate printr-un număr restrâns de incizii în pasta moale. Cea mai mare parte a chipului uman a prins formă prin tasarea pastei cu ajutorul unui bețișor cu muchia dreaptă, nu prea ascuțită.

Nu se află nici un detaliu de vestimentație, iar gâtul scurt nu poartă nici un element decorativ specific.

Partea cea mai elaborată a fost coiful, care e realizat dintr-o multitudine de impresiuni abil plasate și îmbinate.

Se presupune că această imagine feminină ar fi o reluare de către daci a imaginii zeiței Diana, chip existent pe reversul seriei de denari emiși în vremea magistratului Tiberius Claudius Nero, monede intrate în circulație începând cu anul 80 a. Chr. Ținând cont de faptul că acești denari au parcurs pe calea schimburilor și a efectuării de diverse plăți distanța din Italia și până în Dacia într-un interval de circa 4 sau 5 ani, e de admis că medalionul aici în discuție să fi fost confecționat ulterior anilor 75-74 a. Chr.

„Diana dăciacă” va fi servit ca piesă de cult, din categoria ex voto, fiind dedicată – după mai toate probabilitățile – divinității feminine tracice Bendis. Deoarece, până la data apariției acestui material obiectul acesta este unicat în Dacia preromană, e de admis că a fost comandat special de către un anumit adorator al zeiței. În alternativa existenței unei producții „în serie” a unor astfel de reprezentări cu caracter sacru, considerăm că ar fi fost necesar ca în ampla zonă a sanctuarelor de la Grădiștea Muncelului să se fi descoperit, chiar fragmentar, și alte medalioane de acest tip. Dar, din câte cunoaștem, acest lucru nu s-a întâmplat.

Din punct de vedere artistic imaginea din lut este destul de apropiată de chipul înfățișat pe monedele romane deja specificate în rândurile de mai sus. Realizatorul chipului în lut a dovedit a fi stăpân în cunoașterea desenului și în modelaj. Este riguros respectată proportionalitatea reală a unui bust uman, fapt ce a dus la o creație artistică de-a dreptul elegantă, deosebit de agreabilă privirii.

Este interesant amănuntul că sculptorul dac a avut îndemânarea de a

transpune la o scară dimensională superioară chipul de pe reversul denarius-ului roman, măbind de circa 7 ori acea imagine.

Experiența în meșteșugul sculpturii a anonimului creator al acestui medalion e cât se poate de bine evidențiată de modalitatea de redare a imaginii coifului. S-a utilizat cu dibăcie o îmbinare de incizii liniare din a căror așezare a reieșit forma specifică semisferică. Această combinație de linii nu apare pe reversul monedei romane care i-a servit drept model, deci artistul a trebuit să își aducă propria contribuție creativă. Și după cum se vede imaginația și îndemânarea nu i-au lipsit.

Apartține Muzeului Național al Transilvaniei din Cluj-Napoca, nr. de inventar A/914 (Fig. 1).

Bibliografie: Constantin Daicoviciu, Ion H. Crișan, Nicolae Gostar, Hadrian Daicoviciu, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Costești (r. Orăștie, reg. Hunedoara), Materiale și cercetări arheologice", V, 1959, p. 396-397, fig. 8

2. O altă reprezentare antropomorfă dacică provine de la Răcătau, județul Bacău. Și acest exponat este din lut ars. Este vorba de un fragment dintr-un vas de tip cantharos, perete de recipient pe care e înfățișat un cavaler. Înălțimea bucății cu reprezentarea figurativă este de 10 centimetri, iar lățimea e de 7 cm.

Imaginea constă dintr-un personaj masculin așezat pe cal, fără șea și fără hături. Calul, în cabrare, este orientat spre stânga.

Călărețul, întors cu pieptul spre privitor, a fost realizat în întregime, ca de altfel și calul. Trunchiul și piciorul stâng ale cavalerului sunt acoperite cu o platoșă compusă din caneluri dispuse oblic (șapte din ele acoperă pieptul, iar alte cinci urmează ductul piciorului pe care îl acoperă până la gleznă). Laba e redată fără a se modela vre-un gen de încălțăminte, însă degetele piciorului nu sunt schițate.

Personajul poartă la brâu o sabie cu lama relativ scurtă, cu gardă și mâner terminat printr-o proeminență.

Spre deosebire de musculatura piciorului din spate al calului, redată cu mare exactitate anatomică, mâinile călărețului au fost foarte sumar tratate, având atât brațul cât și antebratul aceași grosime. Chiar și în raport cu bustul călărețului, brațele sunt disproporționate de subțiri. Mâna stângă, orientată în jos, este îndoită din cot, astfel încât antebratul e orientat către mânușa săbiei. Palma are doar trei degete și nu ajunge să suprapună mânerul armei.

Sabia are ca decor un număr de opt striatiuni dispuse pe latul lamei, ceea ce ar sugera că este așezată într-o teacă.

Brațul drept este ridicat și ține o hampă. Din cauza rupturii părții superioare a mâinii și a ceea ce fusese în partea de sus a elementului de susținere a unei lănci sau a unui stindard, nu putem ști ce era în vârful hampei respective. În felul acesta suntem lipsiți de un detaliu de foarte mare însemnătate în legătură cu simbolistica daco-geților.

Partea cea mai importantă a reprezentării antropomorfe, și anume capul călărețului, a avut parte de o atenție deosebită din motive lesne de înțeles. Ca dimensiuni, în raport cu aspectul real al unui cap uman, este mai înalt și mai

lat, nerespectându-se proporționalitatea anatomică. Capul călărețului are mărimea egală cu pieptul acestui personaj.

Fapt curios, cavalerul nu poartă cască, ci are capul descoperit, deși întregul corp îi este acoperit de platoșă.

Părul, foarte bogat acoperă țeasta, fruntea și sub urechi se unește cu o barbă stufoasă, tunsă scurt, urmează ductul semicircular al maxilarului inferior. Gâtul, scurt și viguros, este „la vedere” și nu posedă nici un ornament (colan sau lanț). Fața este dominată de ochii migdalați, bine conturați, deasupra cărora e redată pronunțat arcada frontală și sprâncenele.

Pe fruntea lată, e modelată o diademă, singura bijuterie schițată, podoabă al cărei rol era de a evidenția faptul că respectivul călăreț deținea o anumită demnitate socială și militară.

Calul e redat în mișcare, sprijinindu-se de pământ doar cu picioarele din spate, gata să întreprindă un salt.

Cuplul om și cal a fost destul de bine redat, fiind armonizat într-un tablou încheat, plăcut privirii.

De notat absența atelajelor de călărie, șeaua și căpăstrul de pe capul calului, componente care în arta greco-romană nu lipsesc. Ni se pare că nu este vorba în acest caz de o simplă omisiune a detaliilor necesare în echitație, ci mai degrabă e redat un anumit mod de călărie, fără șea și fără hățuri, procedeu specific daco-geților. E de presupus că s-a dorit sublinierea faptului că personajul de pe cal se menținea pe spinarea animalului datorită unei măiestrii cu totul deosebite în arta călăriei.

În tot cazul, scena aceasta prezintă doar unele stângăcii în redarea unor detalii, dar în ansamblul ei dovedește o matură gândire artistică. Piesa provine din nivelul databil în sec. I d. Chr. Aparține Muzeului Județean Bacău. (Fig. 2).

Bibliografie: Viorel Căpitanu, Obiecte cu semnificație culturală de excepție descoperite în dăva de la Răcățâu, jud. Bacău, în Din istoria Europei romane, Oradea, 1995, p. 117-118. Vezi și I Daci (Catalog expozițional), Milano, 1997, p. 337, nr. 776.

3. Plachetă fragmentară din lut cu cap de silen. Are înălțimea de 7 cm și lățimea de 5 cm. Provine tot de la Răcățâu, din stratul de cultură dacic (sec. I d. Chr.). Capul silenului, în relief înalt, e încadrat într-o ramă dreptunghiulară, crestată. Lipsește colțul din partea de sus, din dreapta, însă imaginea centrală este într-o stare bună de conservare.

Capul silenului e înfățișat cu o naturalețe surprinzătoare, respectându-se aspectul anatomic al unui om, figura nefiind nicidecum grotescă sau hilară.

Țeasta este pleșuvă, dar barba e prezentă, ocupând un loc central în această imagine. Impozanta barbă e ingenios stilizată și compusă din opt șuvițe dispuse simetric, câte patru, de-o parte și de alta a obrăjilor proeminenți. Gura, bine conturată, încadrată de o mustață stufoasă, este corect amplasată și proporționată în raport cu întreaga față.

În cadrul artei Dăciei preromane această plăcuță figurativă este deocamdată o piesă unică. Se apreciază de cei ce au studiat respectivul exponat că imaginea satirului își află analogii exclusiv în arta elenistică târzie, din care e verosimil ca artizanul dac să se fi inspirat. Aparține Muzeului Județean

Bacău. (Fig. 3).

Bibliografie: Silviu Sanie, Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n. - III e.n.), Iași, 1981, p. 55-56, Pl. nr. 8, fig. 5; Viorel Căpitanu, în Din istoria Europei romane, vol. cit., p. 118-119, fig. 2/1.

4. Fragment de vas pe care s-a aplicat, în relief înalt, un bust uman. S-a descoperit în interiorul așezării getice fortificate de la Cârломănești, comuna Vernești, județul Buzău, în toamna anului 1976. Ciobul are înălțimea de 6,7 cm și lățimea de 5,2 cm și are culoarea roșie.

Reprezentarea umană a fost modelată aparte și adosată în exteriorul recipientului, apoi întregul vas a fost introdus în cuptorul de olar. Pasta este fină și a fost modelată cu ajutorul rotii.

Arheologul de la Muzeul județean Buzău, Vasile Drâmbocianu, descrie reprezentarea figurativă în felul următor: „Figura înfățișează, în medalion, bustul unui bărbat cu fața plină (bucălătă, n. n.), buzele groase, ochii bulbucați, pletele încadrând simetric chipul, azi parțial deteriorat. Personajul poartă armură cu umiere și pieptar”. Aparține Muzeului județean Buzău. (Fig. 4).

Bibliografie: Vasile Drâmbocianu, O reprezentare antropomorfă pe un vas din epoca lui Burebista de la Cârломănești (jud. Buzău), Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, 30, 1, 1979, p. 95-100 (descrierea de mai sus se află la pag. 95).

II. Reprezentări din argint

1. Foaie dreptunghiulară (fragmentată) pe a cărei față e realizat un veritabil tablou, cadru în care elementul figurativ antropomorf îl constituie două personaje masculine, redată în picioare, așezate față în față. S-a descoperit în anul 1821, întâmplător, (la aceea dată nu se efectuau în Europa săpături ce vizau cunoașterea trecutului îndepărtat) – în satul Cioara, localitate situată în apropiere de Orăștie (azi Săliștea, județul Alba). Placa e una dintre componentele unui tezaur de bijuterii dacice. Datorită decorului bizar de pe această piesă tezaurul nu a fost distrus, ci a intrat, după o serie de întâmplări a căror prezentare nu își află locul în cadrul acestui articol, în posesia colecției de antichități a curții imperiale din Viena. Astfel, tezaurul de la Cioara, sau mai bine-zis cea mai mare parte din aceasta, a intrat în istoriografie ca cel dintâi fond de bijuterii dacice care a început să fie studiat de către cei ce erau preocupați de cunoașterea artei vechi. Mai multe generații de cercetători au analizat și categorisit acest fond de bijuterii, astfel încât numai inserarea titlurilor articolelor ce se referă la placă ar însuma multe pagini de revistă. Împreună cu celelalte obiecte din argint ce o însoțeau, din care există 31 de obiecte, fondul „Cioara” se păstrează la Muzeul de istoria artelor, din capitala Austriei.

Placa, inventariată sub numărul VII A 217 are greutatea de 145 g și măsoară în înălțime 15,7 cm și în lățime 14 cm. Personajele, înveșmântate, sunt doi bărbați redați destul de bizar, cu fețele spre privitor. Placa a fost segmentată în antichitate în așa fel încât din ființa umană situată în partea dreaptă nu a rămas decât jumătatea imaginii (partea dreaptă a corpului).

Recurgem la prezentarea plăcii de la Cioara la completa descriere pe care a efectuat-o arheologul și istoricul de artă Radu Florescu, în monumentală lucrare „*Tezaure transilvane la Kunsthistorisches Museum din Viena*” (colaborator Ion Miclea), București, 1979, p. 16-19. „Placă, argint ciocănit au repoussé, cizelat și gravat cu ponsonul... În câmpul fragmentului de placă astfel delimitată de rupturi, se disting două personaje în relief, cu detalii gravate cu ponsonul pe un fond pe care apar motive decorative (?) realizate în aceeași tehnică. Motivele de fond constau din grupuri de câte trei puncte, distribuite des, dar fără o regulă, precum și un motiv lanceolat, format dintr-o tijă delimitată de două linii paralele și un vârf ca o frunză sau ca un vârf de lance, marcat la bază de două cerculețe. Cele două personaje au trăsăturile stilizate la fel și sunt îmbrăcate asemănător. Figurile celor două personaje, supradimensionate, sunt stilizate stereotip, dar amănunțit redată, și într-un relief pronunțat. Triunghiulare, cu nas puternic, drept, buze groase, ochi cu globul și pupila individualizate, au limita superioară dreaptă, joasă, aproape de frunte. De la această limită pleacă părul – un triunghi mai scund și cu laturile arcuite – pieptănătura fiind redată prin linii verticale, ușor divergente, aproape paralele. Trăsăturile sunt rigide și fără expresie, dar relieful pronunțat le dă o relativă putere de șoc. Se disting pantalonii strânși pe gleznă și reținuți pe talie de o centură – bandă îngustă hașurată mărunț, vertical, – și opincile cu nojițele legate pe gleznă (la cel din stânga redată prin trei benzi orizontale, ușor bombate, la cel din dreapta prin una singură), hașurate des, vertical și cu încrețituri pe margine. Pe brațe și la încheietura pumnului se pot vedea două benzi înguste, hașurate vertical, transversale, probabil brățări, iar pe tors sunt marcați sânii printr-o ușoară ridicătură în relief, în jurul căreia este gravat cu ponsonul un cerc de mici cerculețe și buricul, redat prin două cercuri concentrice tot ponsoanate. Pe torace sunt, la personajul din stânga – două, iar la celălalt trei benzi hașurate des vertical, cu ponsonul, în unghi, cu vârful pe linia mediană a pieptului. S-ar putea să fie stilizarea mușchiulaturii de pe coaste. La gât poartă un colan redat printr-o bandă îngustă cu rare hașuri verticale. Încheieturile – coate, genunchi – sunt marcate fie prin proeminențe conice – stânga – fie prin șiruri de puncte.

Întregul contur al corpului este dublat de o linie punctată. Figurile sunt dublate de șiruri de cerculețe dispuse ceva mai rar. La personajul din dreapta șirul de cercuri se prelungește și peste partea de sus a pieptului ca un colier. Personajul din stânga poartă, după câte se pare, o spadă. El ridică brațul stând în sus, în timp ce pe dreptul îl ține pe șold. Întreaga figură este redată într-o perspectivă de tip oriental, cu picioarele din profil dar cu toracele și figura din față. Celălalt personaj, cu costumul la fel de stilizat, ține o mână în dreptul pântecelui, în timp ce cealaltă face un gest de-a curmezișul pieptului, care nu poate fi înțeles întrucât figura este parțial ruptă. Și în cazul lui apare același tip de redare, cu picioarele din profil și toracele și figura din față, numai că orientarea este inversă în raport cu prima. Scena poate fi greu interpretată, ar putea să fie o scenă de luptă sau numai de conversație, întâmpinare, prezentare, oricum există un raport între cele două personaje. Placa constituie un unicat în ansamblul tezaurelor dacice” (Fig. 5).

Bibliografie: Pe lângă cele două surse deja indicate în continutul prezentării mai consemnăm: Vasile Pârvan, Getica, ediția București, 1982, p. 299-300, fig. 366; Dorin Popescu, Tezaure de argint dacice, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 41, 1972, 1, p. 11.

2. Faleră din foaie de argint având grosimea de 1 mm, diametrul mare de 10,2 cm, diametrul mic de 7,1 cm și greutatea de 30,09 g. A fost descoperită împreună cu un grup de bijuterii, la Surcea, comuna Brateș, județul Covasna, în anul 1934.

Suprafața ovală și bombată a piesei este ocupată de o scenă de vânătoare, realizată în tehnica au repoussé, prin cizelare și ponsoanare.

Figura centrală o reprezintă un călăreț înarmat cu sabie lungă, atârnată la sold, al cărui cal înaintează spre dreapta. Pe cap poartă o cască simplă deasupra căreia e așezată o pasăre de pradă (șoim de vânătoare) având aripile desfăcute. Vânătorul are fața ovală, fără barbă, nasul acvilin, buzele pronunțate și privește undeva în depărtare. Sub picioarele calului, în registrul inferior, e modelat un patruped având capul orientat în sens opus direcției de înaintare a calului. Cavalerul are corpul protejat de o platoșă.

Ansamblul om-viețuitoare este cuprins într-un chenar oval, compus dintr-un șir de unghiuri ascuțite, realizate prin incizii de daltă. Pe câteva porțiuni se mai distinge o urmă de aurire.

Călărețul, este realizat la o scară ceva mai mare în raport cu dimensiunile calului. Spațiul liber e umplut cu puncte create prin împunsături cu un vârf subțire dar foarte ascuțit.

Până în momentul actual, acest exponat se distinge ca fiind cea mai elaborată scenă din cadrul artei figurative din Dacia preromană. Se păstrează la Muzeul Național de Istorie al României, nr. inv. 14.527 (Fig 6 a și b).

Bibliografie: Liviu Mărghitan, Tezaure de argint dacice, București, 1976, p. 54, Pl. XXXIX; Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu, Dicționar enciclopedic de artă veche a României, București, 1980, p. 324.

3. Faleră rotundă din foaie de argint, provenită din tezaurul descoperit în anul 1978, fortuit, în satul Lupu, comuna Cergău, județul Alba. Piesa are diametrul de 16 cm și greutatea de 62 g, metal prețios de bună calitate. Din cei 200,9 cm² cât are suprafața falerei, elementele decorative ocupă circa 75%.

Imaginea antropomorfă, așezată în partea centrală, în picioare, cu fata spre privitor, constă dintr-un personaj bizar, înveșmântat și deosebit de împodobit cu felurite decoruri. În partea superioară a falerei se reliefează un cap mare în raport cu trupul, susținut de un gât lung și apreciabil de gros. Ochii sunt bine conturați, rotunzi, cu marcarea pupilelor, și domină întreaga față. Nasul e destul de mic, iar gura e doar sumar schițată.

Ciudățenia acestui cap constă în cele două cozi de păr care pornesc din creștet și se arcuiesc ușor, în formă de semilună, ajungând cu extremitățile libere până în dreptul locului în care ar fi trebuit să fie urechile, acestea din urmă nefiind redete.

Brățele, puternice, pornite din umerii lași, sunt arcuite pe lângă trunchi, coboară până în dreptul șoldurilor. Palmele, și ele, orientate spre pământ, au

podul acestora întors spre interior. Fiecare mână are cinci degete, fără indicarea falangelor.

Partea inferioară a corpului e îmbrăcată într-o fustă strânsă pe talie ce se lărgeste în formă de clopot, având dimensiunea maximă dedesubtul genunchilor.

Picioarele scurte, sunt redată în profil spre stânga, fără să fie schițată vre-o încălțăminte, dar nici nu se poate spune cu certitudine că personajul este desculț, deoarece nu au fost schițate degetele membrelor inferioare.

Pe piept, începând de deasupra taliei, douăsprezece semisfere, grupate câte șase, formează un „V” de mari dimensiuni.

În spatele umerilor se află două aripi având forma unor scuturi ovale, a căror parte interioară e segmentată cu liniatură ce imită trunchiul unui copac conifer. Sunt redată două feline fantastice, ambele având capetele orientate spre partea superioară a imaginii, cu privirile îndreptate spre fața personajului uman.

Apartine Muzeului Național al Unirii (Alba Iulia), nr. inv. D 4 475 (Fig. 7 a și b).

Bibliografie: Ioan Glodariu, Vasile Moga, Tezaurul dacic de la Lupu, în „Ephemeris Napocensis”, IV, 1994, p. 41-42, fig. 11, placa K, I Daci p. 350, nr. 815.

4. Cea de-a doua faleră a aceluiași tezaur, luată în ordinea descrescândă a diametrului piesei, înfățișează tot un personaj feminin. Este înfățișată aceeași femeie, văzută din față, dar picioarele îi sunt redată din profil spre stânga.

Pe creștet părul îl are împletit în două cozi scurte, îndoite în formă de corn lunar (semilună). La baza frunții se reliefează arcada marcată prin sprâncenele stufoase, formând o adevărată streășină deasupra ochilor. Aceștia din urmă sunt de aspect rotund (bulbucăți), fără de pleoape, dar cu iris-ul bine marcat, astfel încât totuși sugerează o privire „vie”.

Nasul este puternic coroiat, masiv chiar, și domină întreaga față prelungă.

Gura, relativ redusă ca dimensiune, e marcată prin două excrescențe liniare orizontale care nu dau expresie vreunui sentiment (zâmbet, tristețe).

Bărbia, și ea pronunțată spre înafară, dă imaginii o notă de rigiditate specifică măștilor.

Pe gâtul înalt, ușor butucănos, se află incizate trei șiruri de cerculețe, care probabil simbolizează șiraguri de perle sau de mărgele rotunde.

Cât privește detaliile vestimentare nu le mai prezentăm deoarece acest aspect nu se include în tema subiectului nostru.

Falera are diametrul de 14,8 cm, măsoară 47,5 g, nr. inv. D 4 473, la același muzeu din Alba Iulia (Fig. 8).

Bibliografie: Ioan Glodariu, Vasile Moga, op. cit., lucr. cit., p. 40-41, fig 10, placa J; I Daci, p. 350, nr. 814.

5. Cea de-a treia (și ultima dintre piesele acestui tezaur pe care e redat un personaj feminin) conține o imagine similară cu cele descrise anterior, dar coafura are unele deosebiri. Pe creștet nu mai figurează cele două cozi răscucite de păr ci se află o semilună compusă din opt discuri rotunde, grupate

câte patru, în stânga și în dreapta capului. La ambele extremități ale acestui corn lunar se mai află câte un „cartuș” al cărui vârf ascuțit este orientat către exterior.

Cât privește detaliile faciale, acestea sunt identice cu cele ale imaginilor feminine de pe falerele mai sus prezentate, fiind marcate inclusiv cele trei colane așezate orizontal pe gât.

Falera are diametrul de 10,5 cm și greutatea de 22,9 g. Aparține și ea muzeului din Alba Iulia, nr. inv. D 4 472 (Fig. 9).

Bibliografie: Ioan Glodariu, Vasile Moga, op. cit., lucr. cit., p. 39-40, fig. 9, placa I; I Daci, p. 349, nr. 813.

6. Faleră a cărei imagine o reprezintă bustul unui personaj masculin. Provine din tezaurul de la București, cartierul Herăstrău, descoperit în anul 1938. Este exponatul în care fizionomia facială posedă un spațiu deosebit de important din suprafața întregii piese, și anume aproape 50%. Personajul, redat văzut din față, a fost realizat în relief înalt, prin metoda baterii foii de argint cu ciocanul, în partea din spate a viitoarei imagini.

Atât capul cât și bustul bărbatului sunt plasate simetric pe diametrul vertical al discului rotund.

Fața ovală este dominată de ochii proeminenți și de nasul corioat. Prin faptul că ochii nu au incizia centrală care să marcheze pupila, personajul se aseamănă cu o mască mortuară, neexprimând nici o stare sufletească. Gura e formată din buze prea bine conturate (groase) și este marcată la colțul buzelor de o adâncitură rotundă făcută cu vârful unui ponson.

Coafura e redată printr-o pieptănătură pe creștetul capului din care curge spre umeri, în bucle largi, un păr abundent, marcat prin șuvițe groase.

Se poate afirma că este cea mai elaborată înfățișare facială din cadrul artei argintului la daco-geți.

Are diametrul de 9,3 cm și greutatea de 20,15 g, grosimea foii de argint este de 1 mm. Aparține Muzeului Național de Istorie al României, nr. inv. vechi 14 523, /nr. inv. nou 8 415 (Fig. 10).

Bibliografie: Liviu Mărghitan, Tezaure de argint dacice, București, 1976, p. 33, pl. V; I Daci, p. 341, nr. 786.

7. Faleră aproape identică cu cea de mai sus dar foarte rău conservată. A putut fi restaurată, însă cu o serie de inexactități ale detaliilor.

Ambele piese au fost atașate de câte o fibulă din fier, deteriorată prin coroziune.

Aparține tot de colecția din care face parte falera nr. 6, având numărul de inventar 14 521.

Bibliografie: Liviu Mărghitan, p. cit., p. 33, pl. VI.

8. Faleră (și aceasta fiind în două exemplare aproape identice) din foaie de argint, rotundă, pe care e redat un călăreț orientat spre stânga. Datorită faptului că s-a încercat să fie înfățișate toate detaliile anatomice ale capului și feței călărețului, partea aceasta superioară a corpului are dimensiunea mai

mare decât aceea a trunchiului. Portretul e realizat în profil. Calota craniană este în întregime acoperită de părul în şuvițe, ordonate, orientate spre spate. Tunsura este scurtă, fără plete care depășesc ceafa. E redat doar un singur ochi, cel stâng, ce este așezat firesc, deasupra pomelului obrazului. Pupila e marcată printr-o adâncitură în globul ocular ce e rotund și neîncadrat de pleoape. Nasul proeminent, oblic, se termină printr-un vârf ascuțit. Gura însă aproape că nu se distinge din cauza masivității maxilarului inferior ce constituie un veritabil pedestal susținut de un gât tronconic așezat cu partea mai îngustă pe trunchi. Urechea nu se distinge.

Expresia facială e plină de o rigiditate solemnă, determinată de gestul de salut al cavalerului a cărui mână dreaptă, cu palma deschisă, e înălțată în fața capului.

Comparativ cu imaginea călărețului de pe falera de la Surcea, pe exponatul de la Lupu detaliile faciale sunt mult mai bine exprimate.

Celelalte detalii ale piesei aici în discuție nu intră în tema articolului nostru, așa că nu le mai comentăm.

Spre deosebire de falerele de la Herestrău, exponatele de la Lupu nu au fost atașate unor agrafe (fibule), ci erau prinse pe un suport cu ajutorul a două nituri sau cuie propriu-zise.

Are diametrul de 11,2 cm și greutatea de 20,3 g. Aparține Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, nr. inv. 4 476 (Fig. 11).

Bibliografie: Ioan Glodariu, Vasile Moga, op. cit., lucr. cit., p. 38, fig. 7, placa G; I. Daci, p. 351, nr. 817.

9. Faleră aproape similară cu cea anterioară (nr. 8), dar cu câțiva cm mai mare. Din păcate tocmai capul călărețului a fost într-atât de distrus încât restaurarea acestuia este doar aproximativă, motiv pentru care nu poate fi analizat din punctul nostru de vedere.

Diametrul piesei este de 13 cm și are greutatea de 41,5 g, fiind realizată dintr-o foaie mai groasă (1,5 mm). Aparține Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia nr. inv. 4 475 (Fig. 12).

Bibliografie: Ioan Glodariu, Vasile Moga, op. cit., lucr. cit., p. 38, fig 8, placa H; I Daci, p. 350, nr. 816.

10. Fibulă cu mască umană, lucrată din foaie de argint prin ciocănirea materialului (din partea din spate) în așa fel încât chipul uman este mult reliefat spre exterior. „Fundalul” îl formează piciorul foarte aplatizat al fibulei. Chipul uman, imberb, e realizat prin respectarea proporțiilor anatomice. Părul, despărțit în „două ape” în creștetul capului, formează bucle simetrice care coborând acoperă urechile și flânchează obraji. Buclele de pe frunte sunt lăsate în jos până deasupra ochilor. Aceștia din urmă au aspectul oval, fără indicarea pupilei. Ochiul din stânga al feței personajului (din dreapta din punctul de vedere al celui ce privește fibulă) este amplasat ceva mai sus decât celălalt și e realizat cu neîndemănare, astfel încât ovalul ocular prezintă o incizie longitudinală. Nasul, deși proeminent, coroiat, prezintă aceeași lățime de la baza nazală până la nări. Gura e și ea creată subdimensionat, nedepășind în lățime nasul. Obrajii sunt buclăți și netezi. Lipsește

gâtul personajului. Spațiul din jurul capului, de fapt un chenar destul de îngust, e ornat cu un model „brăduț” incizat cu dalta. Privit din profil, capul uman iese mult în relief încât aproape că avem de-a face cu o reprezentare tridimensională.

Exemplarul provine din Transilvania, dintr-un loc rămas neidentificat. A fost păstrat la muzeul de antichități din Budapesta. Cu toate că s-a descoperit în secolul trecut, și a fost unica fibulă cu mască umană la data când Vasile Pârvan elaborase „Getica” cunoscută în literatura de specialitate, și că a fost reluată de atunci încoace de mai multe ori în discuție, nu i-au fost consemnate nici dimensiunile și nici numărul de inventar. Nu se știe dacă piesa mai există la amintitul muzeu budapestan (Fig. 13).

Bibliografie: Dorin Popescu, Tezaure de argint dacice, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 40, 1971, nr. 4, p. 26, fig. 21 la pag. 23.

11. Fibulă cu mască umană ce s-a descoperit în anul 1936 în localitatea Coada Malului, județul Prahova. Deoarece acest sat aparținător comunei Măgurele se află în apropiere de orașul Văleni de Munte, în unele lucrări tezaurul figurează ca fiind găsit în perimetrul acestei așezări urbane prahovene. Pe piciorul fibulei, aplatizat în așa fel încât formează o suprafață triunghiulară (triunghi isoscel având baza în porțiunea din preajma arcului spiralic dublu), se profilează în relief înalt un cap uman. Are trăsături specifice masculine. Podoaba capilară e abundentă și dirijată în jos, în bucle largi care pornesc din creștet. Fruntea este aproape total acoperită de șuvițele părului. Arcadele puternice au dedesubtul lor ochii neobișnuit de mari, încadrați de pleoape, dar fără redarea genelor. Și în acest caz lipsește punctarea irisului. Nasul coriat se lățește în dreptul nărilor. Gura, orizontală, proporțional de mare în raport cu dimensiunea întregii fețe are la colțurile buzelor câte o punctare conică ce nu pătrunde însă grosimea foi de argint. Obrajii sunt bucălați, imberbi, iar bărbia e bine conturată, având aspectul unei bărbii de om obez. Gâtul nu este nicidecum schițat. Spațiul din jurul imaginii umane e umplut cu linii formate din puncte, iar deasupra capului se află un element vegetal imitând vag o frunză de acanthus.

Are înălțimea de 12,2 cm, lățimea maximă de 7,3 cm și greutatea de 36,63 g la care se adaugă încă 11,93 g reprezentând greutatea arcului dublu și al acului de prindere a fibulei (care sunt detașate de obiect).

Se păstrează la Muzeul National de Istorie al României, nr. inv. vechi 14 627/nr. inv. nou 74 941 (Fig. 14).

Bibliografie: Liviu Mărghitan, Tezaure de argint dacice, vol. cit., p. 32, pl. III, I Daci, p. 345, nr. 803 (N. B. greutatea de 11,93 g consemnată în catalogul milanez provine din modul eronat în care a fost consultată lucrarea noastră de mai sus, loc în care e precizată greutatea reală a celor două componente ale fibulei).

12. Fibulă similară cu cea de mai sus (nr. 11). În atenția comanditarului și a artistului realizator se dorea ca ambele imagini să fie de-a dreptul identice, dar se constată ușoare abateri față de exponatul anterior: ochii sunt ceva mai proeminenți, față e mai puțin bucălată, iar bărbia lipsește aproape total. Totuși dacă sunt privite de la oarecare distanță aceste mici diferențieri sunt

greu de surprins.

Are înălțimea de 14,4 cm, lățimea maximă de 7,3 cm, iar greutatea piciorului este de 37,56 g, la care se adaugă arcul și acul (detașate de piesă) având greutatea de 14,88 g.

Se păstrează în același locaș muzeal ca și piesa de la numărul anterior, având nr. inv. vechi 14 626, și nr. inv. nou 74 942 (Fig. 15).

Bibliografie: Liviu Mărghitan, op. cit., p. 32, pl. II; I Daci, p. 345, nr. 804 (N. B. Se repetă eroarea în privința redării greutății).

13. Fibulă cu mască umană ce provine din tezaurul descoperit în anul 1964 la Bălănești, județul Olt. Capul uman este așezat și în acest caz în cadrul triunghiular al piciorului aplatizat. Chenarul din jur nu a fost decorat. Lucrarea este rudimentară, săracă în privința detaliilor anatomice. Calota craniană este acoperită de părul pieptănat cu cărare în creștetul capului. Dar podoaba capilară nu a mai fost divizată în șuvițe distincte. De la tâmpile în jos părul are un aspect buclat, efect realizat prin câte opt caneluri paralele, dispuse oblic în raport cu axul vertical al piesei. Mai degrabă buclele au înfățișarea unui segment de șurub, fiind de aceeași lățime pe toată extensiunea lor.

Fața personajului, imberbă, este lunguiață, pe ea distingându-se gura incizată în formă de semilună având coarnele orientate în sus, nasul drept și proeminent, și ochii ovali, mici și fără de pleoape, adânciți sub carena sprâncenelor, aceasta din urmă fiind foarte pronunțat reliefată. Fruntea este proporționat înfățișată, fiind străbătută orizontal de două striatiuni. Cutia craniană, începând de la ochi în sus depășește aproape dublu în lățime partea inferioară a feței. La bărbie, lățimea e egală cu aceea a uneia dintre buclele părului, detaliu ce face ca imaginea să fie asemănătoare unui tripod.

Înălțimea piesei este de 13,1 cm, lățimea maximă e de 5,8 cm, iar greutatea de 42,83 g.

Se păstrează la Muzeul județean Argeș – Pitești. (Fig. 16).

Bibliografie: Eugenia Popescu, În legătură cu un tezaur dacic de argint din județul Olt, în „Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie”, 1964, vol. I, București, 1971, p. 291, fig. 1 la p. 300. Materialul a fost reluat de autoare și în „Studii și comunicări”, I, Pitești, 1968, p. 57-66.

14. Fibulă cu mască umană, aproape identică cu cea de mai sus, având același loc de proveniență. La acest exemplar fața este ceva mai lată, însă obrajii nu sunt bucălați. Ochiul din partea dreaptă e redat ceva mai îndepărtat de baza nasului. În rest detaliile sunt aceleași ca la fibula anterioară (nr. 13). Doar că la acest exponat nasul, văzut din profil, apare ceva mai coroiat.

Apartine colecției Muzeului județean Argeș. Dimensiunile sunt identice, inclusiv greutatea.

Bibliografie: Eugenia Popescu, op. cit., loc. cit., ibidem.

III Reprezentări din bronz

1. Placă de bronz descoperită în dava getică de la Polovragi, județul Gorj.

Fiind o apariție întâmplătoare, pe terasa VII de nord a „Cetățuii” nu s-a consemnat data când a fost găsită.

Pe aversul piesei, realizată prin turnare, se află trei personaje, dintre care unul este așezat pe cal (Cavalerul Danubian, după toate probabilitățile). La extremitățile dreptunghiului de bronz câte un bărbat, în picioare, ambii redați din profil, sunt orientați cu privirea spre interior, deci către călăreț.

Cu toate că detaliile nu sunt prea distincte din cauza corodării metalului, și așa cum o afirmă cercetătorul Floricel Marinescu „plăcuța avea patină malignă chiar în momentul descoperirii, iar curățirea acesteia în laborator a îndepărtat și patina bună, verde, de pe majoritatea suprafeței, fapt ce a dus la dispariția unor amănunte”¹⁰, fețele celor trei bărbați sunt totuși suficient de distincte.

Călărețul are fața orientată spre cel ce privește reprezentarea. Pe cap poartă o bonetă ușor țuguiată, obiect vestimentar ce îi acoperă părul capului precum și urechile. Fața este rotundă și se distinge ochii rotunzi, un nas mic, de abia schițat și gura în formă de semilună orientată cu coarnele în sus. Maxilarul inferior îl are acoperit de barba ușor ascuțită spre piept, tăiată scurt, rotunjită chiar, înspre părțile inferioare ale bonetei. Capul e așezat direct pe trunchi, fără marcarea gâtului.

Personajul din extremitatea dreaptă, redat în profil spre stânga poartă, o tonsură scurtă, fără plete la spate. Nasul îi este proeminent în genul „barbă cioc”. Ochiul stâng e marcat printr-o adâncitură rotundă. Capul, alungit într-o câțva față de o replică anatomică reală, se atașează de trunchi printr-un gât scurt și destul de subțire.

În partea stângă se află un alt personaj, firește, orientat spre dreapta. Capul acestuia este teșit, comprimat între trupul înalt (suplu) și chenarul superior al plăcuței. Spre a putea realiza partea de sus a individului s-a renunțat la gât, capul fiind atașat direct pe trunchi.

Fruntea face corp comun cu nasul iar gura și barba, din cauza penuriei de spațiu, sunt de abia schițate. Nici acest personaj nu poartă plete, ci este tuns destul de scurt, încât se distinge conturul cutiei craniene.

Are lățimea de 10,1 cm și înălțimea de 6,6 cm. Se păstrează în colecțiile Muzeului militar din capitală. (Fig. 17).

Bibliografie: Floricel Marinescu, Polovragi, în „Magazin istoric”, nr. 9 (162), 1980, p. 24-26; idem, Cetatea dacică de la Polovragi, județul Gorj (Oltenia), în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, nr. 10, 1977, p. 30-31, fig. 8 și 9; Radu Florescu, Polovragi, în „Dicționar enciclopedic de artă veche a României”, București, 1980, p. 280.

2. Mască din foaie de bronz ce s-a descoperit în anul 1973 la Ocnîța, județul Vâlcea, unde arheologul bucureștean Dumitru Berciu a identificat centrul getic Buridava.

O prezentăm în descrierea făcută de autorul menționat: „Masca a fost făcută prin tehnica baterii pe o formă de lemn, după procedeul «au repoussé». Tehnica este primitivă, iar matrița din lemn a fost și ea neglijent lucrată. Fata este triunghiulară. Bărbia este puternic accentuată și rotunjită, așa cum a fost ea făcută din lemn. Nasul a fost tăiat în linii drepte și precise, pe care le oferă cu precădere lucrarea în lemn. Baza nasului este dreaptă,

nările au fost sumar indicate prin linii realizate după batere (baterea întregii piese, n. n.). Gura a fost împinsă dinsparte spre interior înafară și după aceea indicată printr-o linie orizontală incizată, relativ subțire. Buzele sunt puternic strânse, ceea ce accentuează și mai mult gropițele laterale. Acestea s-au realizat prin batere din afară cu un instrument având vârful rotund. Gâtul se detașează net de fața măștii. El are o lungime de 3,3 cm. Partea sa interioară este mai îngustă, ea fiind mai mult întoarsă spre interior, pe latura stângă. Ochii sunt adânciți în orbite și realizați prin tasarea materialului din afară spre interior. Se poate ca ochii să fi fost încrustați. Sprâncenele sunt exagerat de accentuate. Acest caracter era sporit prin încrustarea tăieturii-șantuleț, făcută prin mijlocul sprâncenelor. Tot încrustată era probabil și tăietura-șantuleț de la mijlocul bărbiei (lungimea de 1,5 cm), care a fost făcută din interior, după baterea măștii. Părul este redat prin șase bucle primitiv lucrate, în stil elenistico-roman. Urechile au fost realizate prin batere și apoi netezite. Forma lor este stângace. Întreaga suprafață a piesei a fost netezită și lustruită. Observațiile privind tehnica (de execuție, n.n.) a măștii arată că aceasta nu poate proveni dintr-un atelier elenistic sau roman¹¹.

Înălțimea piesei este de 18 cm, iar lățimea maximă de 11 cm. Grosimea foii are 1,5 mm.

Apartține Muzeului județean Râmnicu Vâlcea, nr. inv. D. 356 (Fig. 18).

Bibliografie: Dumitru Berciu, Masca de bronz de la Buridava dacică (Ocnița, jud. Vâlcea), din vremea lui Augustus, în „Apulum”, XIII, 1975, p. 616; *idem.* „Buridava dacică”, București, 1981, p. 100-101, pl. 114; I Daci, p. 337, nr. 769.

3. Bust de bronz înfățișând o femeie, piesă provenită de la Piatra Roșie, un deal înalt de 832 m situat în hotarul comunei Boșorod, județul Hunedoara, înălțime pe a cărei terase superioare a fost cercetată prin săpături arheologice o cetate dacică. Săpăturile au avut loc în intervalul anilor 1950-1953, piesa fiind publicată în anul 1954. Locul aflării sale este turnul de pază al fortificației (denumit convențional de către arheologii care au efectuat decaparea cetății, turnul B).

Hadrian Daicovicu îi face următoarea descriere: „Plastica de bronz ne oferă și unul din rarele exemple de reprezentare a figurii umane în arta dacică. La Piatra Roșie s-a descoperit un bust de bronz, lucrat desigur de meșteri locali și reprezentând o divinitate feminină... Bustul are înfățișarea unei măști, spatele fiind deschis și gol. Brațului stâng, îndoit de la cot în sus, îi lipsește mâna; brațul drept, probabil ridicat și el, e rupt cu totul. Locul ochilor e indicat de două găuri rotunde sub niște arcade adânci; în aceste orificii fuseseră așezați ochii de sticlă sau de pastă colorată... Partea de jos a pieptului, cu sâni proeminenți, e acoperită de un fel de tunică. Pe cap, zeita are un văl legat în cruci, despărțit prin două brazde destul de adânci; pe margini, două linii mai puțin adâncite merg paralel cu brazdele. Deasupra frunții se află un acoperemânt triunghiular, mărginit și el de linii adâncite¹². Mai adăugăm că gura este tăiată drept, orizontal, având buzele subțiri și cu colturile ușor orientate în jos. În mijlocul bărbiei se află o creștătură. Gâtul e zvelt și bine proporționat. Fața nu exprimă însă nici o stare psihică interioară deși ca tehnică de lucru nu se poate reproșa faptul că artistul realiza-

tor era un diletant în crearea unor astfel de reprezentări figurative. Bustul are o patină bună care i-a conservat în condițiuni optime toate detaliile anatomice și vestimentare.

Înălțimea exponatului este de 14,7 cm, iar lățimea e de 13 cm.

Face parte din colecția Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, nr. inv. V. 369 (Fig. 19).

Bibliografie: Costantin Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie, București, 1954, p. 117-119, fig. 37-38; Radu Florescu, Arta dacilor, București, 1986, p. 51, nr. 32; Mihai Bărbulescu, Despre cultul zeiței Bendis la daco-geți, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 97, pl. I, nr. 2; Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană, Cluj, 1972, p. 269; I Daci, p. 332, nr. 766.**

4. Garnitură de teacă a unui pumnal, realizată din placă de bronz, subțire de 1-1,5 mm. Se relevă trei ființe umane, redată identic, cu corpul și capul văzute din față iar cu labele picioarelor orientate spre stânga. Măinile sunt lăsate în jos, spre șolduri. Fețele nu se disting, doar conturul capetelor și globii oculari rotunzi. Provine din Dava getică de la Popești pe Argeș (din vecinătatea Bucureștiului) și a fost găsită prin anii '50. Exponatul nu poate fi utilizat în cadrul temei noastre, fiind prea rudimentar redată chipurile umane.

Bibliografie: Mioara Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei, București, 1979, p. 100, fig. 13, nr. 4.*

5. Cap de meduză (gorgonă) realizat prin turnare. Este o lucrare sculpturală de foarte bună calitate artistică, fapt ce duce la presupunerea că ar fi o piesă de import vehiculată din aria culturală greco-romană, și nu o creație a unui artizan băstinaș al Daciei preromane. Până la proba contrarie acceptăm și noi acest punct de vedere, atât în cazul acestui exponat cât și al celor ce vor urma (numerele 6-9).

Această piesă, de fapt un ataș pentru un recipient care nu s-a păstrat, s-a descoperit în așezarea dacică fortificată de pe terasele superioare ale înălțimii calcaroase denumită Piatra Craivii, deal situat în perimetrul satului Craiva, comuna Cricău, județul Alba. În acel punct, ce a fost cercetat de arheologi de la Muzeul Național al Unirii, se presupune că s-a identificat așezarea dacică Apulum, centrul politic, militar și religios al tribului apulonilor.

Sculptura are înălțimea de 7,5 cm și lățimea de 8,5 cm. Aparține Muzeului Național al Unirii Alba Iulia, nr. inv. D. 1 (Fig. 20).

Bibliografie: I Daci, p. 256, nr. 512.

6. Ataș al unei toarte, înfrățindu-se o figură feminină, tânără, cu trăsăturile anatomice redată impecabil. Provine din săpăturile arheologice efectuate în perimetrul cetății dacice de la Costești, comuna Orăștioara de Sus, județul Hunedoara. Se preconizează că ar reprezenta o zeiță (?) și ar fi realizată într-un atelier italic. Punctul exact al aflării acestei interesante lucrări de artă (datată în sec. I a. Chr. – sec. I d. Chr) a fost situat în spatele turnului locuință

nr. 2 din cetatea dacică de pe dealul Cetățuia. Are înălțimea de 10,1 cm.

Apartține Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca, nr. inv. MIC 37 (Fig. 21).

Bibliografie: Ioan Glodariu, Importuri romane în cetățile dacice din Munții Orăștiei, în „Apulum”, VII, 1968, p. 356, nr. 14, planșele II/7 și IV/5; Iliri și daci (catalog), Cluj - București, 1972, p. 176, D 164, planșa XXXI, nr. 164.

7. Toartă de vas de tipul crater, turnată și bine păstrată. La extremități se află două capete feminine, având coafura aranjată aidoma unui coif, ochii mari, nasul drept și buzele cărnoase, iar bărbia este rotundă.

Provine din secțiunea trasată în spatele turnului locuință nr. 1 din cetatea dacică de pe dealul Cetățuia, din localitatea mai sus menționată. Se presupune că ar fi fost lucrată într-un atelier din ținutul italic Campania și a ajuns în Dacia prin negoț. Este înaltă de 13,1 cm.

Se păstrează la același muzeu clujan anterior consemnat, nr. inv. MIC 38 (Fig. 22).

Bibliografie: Ioan Glodariu, op. cit., p. 355 și planșele I/6 și III/6; idem, p. 176, D. 165, planșa XXXI, nr. 165.

8. Protomă ce redă un cap de femeie (?) având părul pieptănat după tipicul (moda) grecesc, cu sprâncenele arcuite. Provine din așezarea getică de la Cățelu Nou, sat aparținător comunei suburbane Glina, municipiul București. Realizat prin turnare și finisare cu dalta.

Apartține Muzeului de Istorie al Municipiului București. (fig. 23).

Bibliografie: Mioara Turcu, op. cit., , planșa XXXVI/2 și nota nr. 107.

9. Bust al unui zeu, probabil Poseidon, lucrat prin turnare. Se presupune că ar fi de proveniență elenistică

S-a descoperit în așezarea getică de la Novaci (Popești-Novaci), comuna Mihăilești, județul Giurgiu. Are înălțimea de 8 cm. Apartține Muzeului Național de Istorie a României, nr. inv. 16 528 (Fig. 24).

Bibliografie: Mioara Turcu, op. cit., p. 101 și nota nr. 105.

Cu această din urmă piesă sculpturală încheiem repertoriul reprezentărilor figurative antropomorfe ale Daciei preromane, inclusiv al obiectelor de import, urmând ca în partea a doua a acestui articol să ne expunem punctele de vedere.

- 1 Așa cum este cazul celor două statuete „Gânditorul” și „Femeie șezând” descoperite la Cernavodă (Dumitru Berciu, *Cultura Hamangia*, București, 1966), a vasului antropomorf de la Vidra, cunoscut sub denumirea de „Venus de la Vidra” (Eugen Comșa, *Istoria comunității culturii Boian*, București, 1974), precum și a grupului numit de către descoperitor, „Hora de la Frumușica” (Constantin Mătasă, *Frumușica, village préhistorique r céramique peinte dans la Moldavie du nord – Roumanie*, București, 1946).
- 2 Situația este „specifică” și părții de sud-vest a României. Faptul se poate cu ușurință constata prin consultarea sumarelor anualelor muzeale „Analele Banatului” (serie nouă), „Banatica”, „Tibiscum” (Caransebeș), „Ziridava”. Există numere succesive în respectivele periodice în al căror sumar nu figurează nici un material referitor la Epoca Bronzului. Chiar și în serie „Bibliografia istorică a României”, publicată sub egida Academiei Române, cantitativ (numeric) între titlurile contribuțiilor privind Neoliticul și perioada de tranziție către Epoca Bronzului se constată un raport de 2 la 1 (în favoarea primei epoci).
- 3 Tracii sunt bine documentați arheologic atât pe cuprinsul județului Arad, cât și în teritoriul învecinat al județelor Bihor și Timiș. Se remarcă pentru ținutul arădean marea cetate hall-statiană de la Sântana (Mircea Rusu, Egon Dörner, Ivan Ordentlich, *Fortificația de pământ de la Sântana – Arad în contextul arheologic contemporan*, „Ziridava”, XIX-XX, 1996, p. 15-26).
- 4 Octavian Floca, *Statuile primitive antropomorfe de la Baia de Criș*, „Sargetia”, IV, 1966, p. 41-49.
- 5 Se remarcă îndeosebi zona deluroasă-muntoasă de la miazăzi de Orăștie, spațiu în care ființase centrul politic, militar și religios a Daciei preromane. Cât privește aria județului Arad prin săpăturile arheologice întreprinse în comuna Pecica, punctul topografic Șanțul Mare s-a descoperit atelierul unui bijutier autohton (Ion Horațiu Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 84-97).
- 6 Vasile Pârvan, *Getica*, București, 1924, p. 530 și urm. Mai accesibilă este reeditarea din 1982, editia îngrijită de Radu Florescu, p. 299-313.
- 7 Liviu Mărghitan, *Les trésors d'objets daces en argent (I-er siècle av. J. Chr. – I-er siècle ap. J. Chr.)*, Din istoria Europei romane, Oradea, 1995, p. 112, nota nr. 1.
- 8 Idem, *Tezaur de argint dacice*, București, 1976, p. 10-15, notele nr. 5-8.
- 9 Ion Horațiu Crișan, op. cit., loc. cit., dar mai sunt și alte dovezi la fel de edificatoare: Radu Vulpe, Ecaterina Vulpe, *Le fouilles de Poiana*, „Dacia”, III-IV, 1927, p.319; Radu Florescu, *L'art des daces*, București, 1968; Ion Horațiu Crișan, *Contribuții la problema lucrării podoabelor dacice*, „Acta Musei Napocensis”, VI, 1969, p. 93-106; Dorin Popescu, *Tezaur de argint dacice* (partea a II-a), „Buletinul monumentelor istorice”, anul XLI, nr. 1, 1972, p. 14-17; Rodica Tanțău, *Meșteșugurile la geto-daci*, București, 1972, p. 19-23; Nicolae Chidioșan, *Arta argintarilor daci din nord-vestul României în epoca lui Burebista*, „Acta Musei Porolissensis”, I, 1977, p. 67-72, idem, *Contribuții la problema originii podoabelor dacice de argint din spațiul carpato-danubian*, „Crisia”, VII, 1977, p. 24-43; Ion Glodariu, Eugen Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – [sec.]*, Cluj-Napoca, 1979, p. 96-103.
- 10 Floricel Marinescu, *Cetatea dacică de la Polovragi, județul Gorj (Oltenia)*, „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, 10, 1977, p. 31.
- 11 Dumitru Berciu, *Mască de bronz de la Buridava dacică (Ocnița, jud. Vâlcea), din vremea lui Augustus*, „Apulum”, XIII, 1975, p. 616.
- 12 Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 269.

1. ANTHROPOMORPHISMUS IN DER KUNST DES VORRÖMISCHEN DAKIEN (Zusammenfassung)

Der Autor bringt alle bisher bekannten anthropomorphen Darstellungen der dakischen Kunst zusammen. Die Stücke werden aufgrund des Herstellungsmaterials klassifiziert (Ton, Silber, Bronze) und diskutiert.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1. Medalion cu imaginea unei divinități feminine. Grădiștea Muncelului.
Fig. 2. Fragment ceramic pe care a fost aplicat un relief înfățișând un călăreț înarmat. Răcățău.
Fig. 3. Cap de silen aplicat pe o plachetă. Răcățău.
Fig. 4. Bust uman aplicat pe un perete de vas. Cârloマネști.
Fig. 5. Placă pe care sunt înfățișați doi bărbați. Săliștea.
Fig. 6 a. Faleră cu o scenă de vânătoare. Surcea.
Fig. 6 b. Detaliu al călărețului. Surcea.
Fig. 7 a. Faleră cu divinitate feminină. Lupu.
Fig. 7 b. Detaliu cu fața divinității. Lupu.
Fig. 8. Faleră cu divinitate feminină. Lupu.
Fig. 9. Detaliu al cornului lunar. Lupu.
Fig. 10. Fibulă-faleră. București
Fig. 11. Faleră. Lupu.
Fig. 12. Faleră. Lupu.
Fig. 13. Fibulă cu mască umană. Transilvania.
Fig. 14. Fibulă cu mască umană. Coadă Malului.
Fig. 15. Fibulă cu mască umană. Coadă Malului.
Fig. 16. Fibulă cu mască umană. Bălănești.
Fig. 17. Placă dreptunghiulară cu scenă de grup. Polovragi.
Fig. 18. Mască umană. Ocnița.
Fig. 19. Bust al unei divinități feminine. Boșorod.
Fig. 20. Meduză (gorgonă). Craiva.
Fig. 21. Cap de zeitate feminină. Costești.
Fig. 22. Toartă ornată cu două capete feminine. Costești.
Fig. 23. Cap feminin. Cățelu Nou.
Fig. 24. Bust al zeului Poseidon (?). Novaci.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

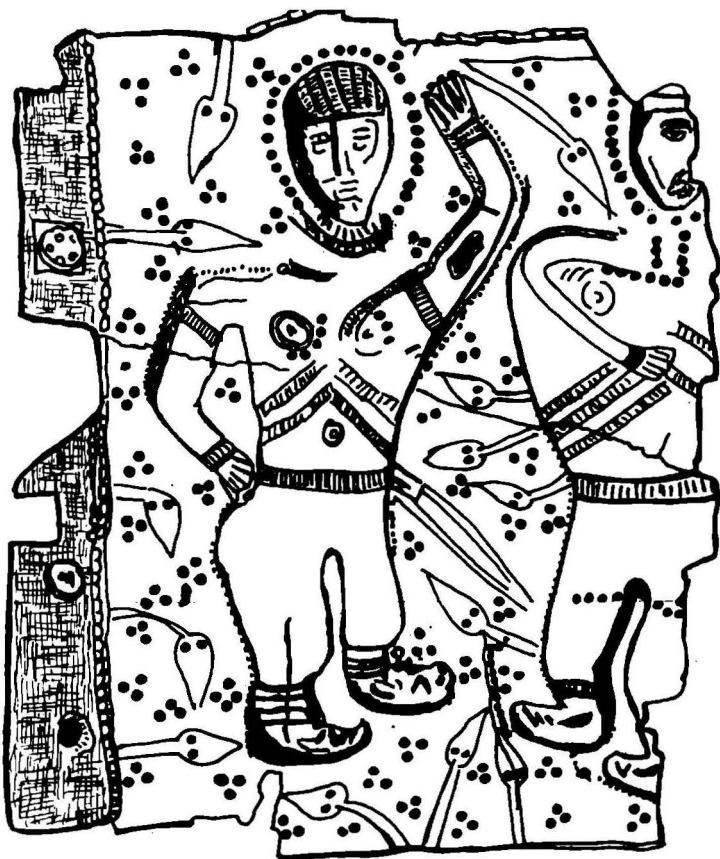

Fig. 5

Fig. 6 a

Fig. 6 b

Fig. 7 a

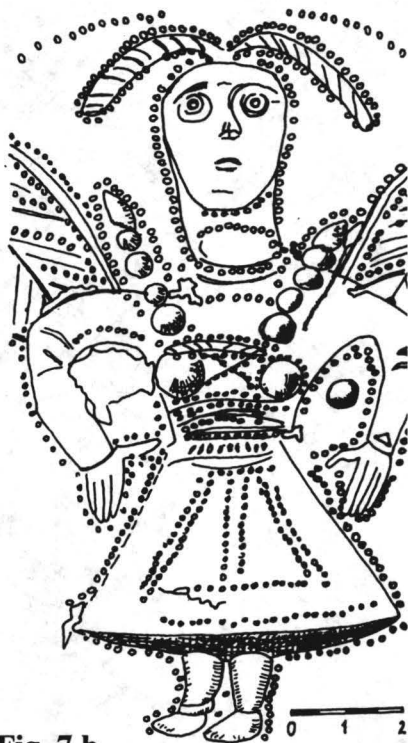

Fig. 7 b

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

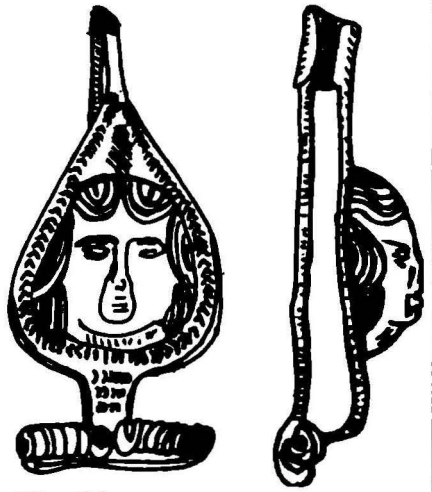

Fig. 13

Fig. 14

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

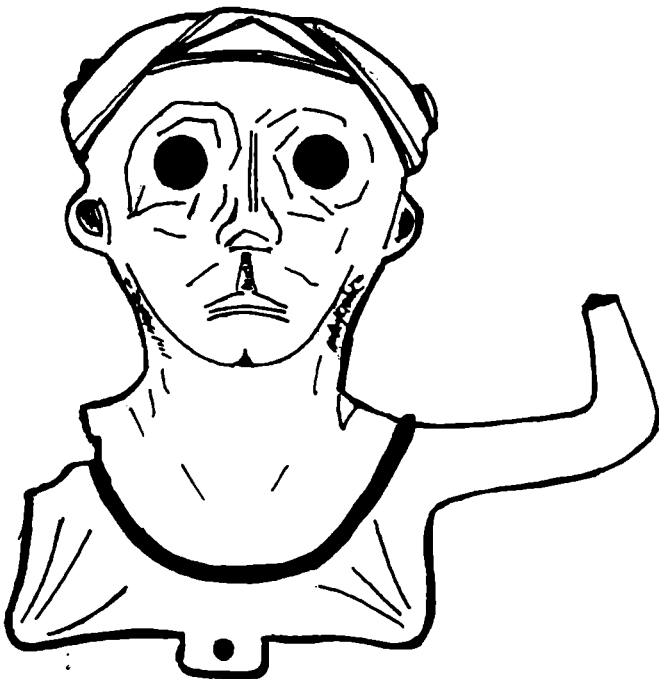

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

Fig. 23

Fig. 24

Alături de alte domenii ale cercetării, creația plastică constituie un document revelator pentru studiul mentalității unei comunități, fiind deosebit de utilă în cazul observării civilizațiilor trecute.

Mai mult decât oricare dintre manifestările artistice ale lumii antice, arta romană se caracterizează prin pragmatism. Aspectul este pus în corelație atât cu individul creator, cât mai ales cu comunitatea sau individul comanditar. Acesta din urmă a recurs la utilitarismul artei atunci când a simțit nevoia să-și cinstească strămoșii, să-și preamăreacă *caesarul*, să-și încante și totodată să-și facă binevoitori zeii. Latura pragmatică a glipticii antice este argumentată prin dimensiunile reduse ale gemelor, caracteristică ce permite mai întotdeauna asocierea obiectului cu persoana, având rol de sigiliu, proprietăți profilactice, caracter mistic, dar și pur artistic atunci când au avut rol de simple obiecte de podoabă.

În vastul său Imperiu, *Romanul* a reușit în mod original sau recurgând la sinteze să-și impună amprenta artistică. Integrându-se în lumea romană odată cu sfârșitul ultimului război traian, provincia Dacia a fost cuprinsă și din punct de vedere cultural, respectiv artistic, în arealul unei civilizații cu tendințe universaliste. Artele miniaturale nu au făcut rabat de la „coordonată” impusă de Imperiu, dovada fiind numărul relativ mare de geme descoperite fortuit sau în săpătură pe teritoriul Daciei romane.¹ Indiferent că au ajuns aici în urma schimbului comercial sau au fost realizate în ateliere locale, piesele prezintă certe influențe greco-romane.

Apelativul *artă* folosit pentru a desemna meșteșugul prelucrării pietrelor prețioase/semiprețioase se întrebuintează la modul generic, iar sintagma *creație-artist* are valoare sui-generis, în cazul Daciei, doar în momentul în care creației plastice i se atribuie valențe superioare raportate la alte aspecte ale vieții cultural-spirituale din provincie. De altfel, însăși noțiunea de *creație plastică* a fost percepută în întreaga antichitate în mod diferit comparativ cu maniera în care omul contemporan identifică astăzi realitatea artistico-plastică a mediului în care trăiește. Analizând activitatea artistului litoglic daco-roman, implicit originalitatea și calitatea operei sale, în paralel nu numai cu cea a omologului său modern, dar și cu cea a anticului ce-și desfășura activitatea în officine renumite din Imperiu, se constată că primul a fost doar un simplu meșter care de cele mai multe ori a copiat piese originale. El era un executant căruia i se lansa comanda, creativitatea sa fiind îngrădită de șabloane (albume de modele, prototipuri din gips), însă este posibil ca nici comanditarul să nu fi dorit ceva special, lipsindu-i probabil resursele materiale necesare procurării unor geme deosebite. În Dacia atelierele executau prea puține comenzi, ele oferind de obicei piese lucrate în serie, gravorul inspirându-se din modele aflate mai la îndemână.²

În cazul Daciei romane s-a emis ipoteza existenței unor centre de prelucrare a pietrelor semiprețioase la Tibiscum, Napoca, Sucidava, dar anumite

opinii infirmă această posibilitate.³ Doar în două așezări - Romula și Porolissum - a fost stabilită cu certitudine activitatea atelierelor de litoglifi. Nu au fost surprinse în săpătură urme ale clădirilor cu destinația respectivă, însă numărul mare al deșeurilor rezultate din prelucrare, a pietrelor pregătite pentru a fi gravate și a produselor finite dau veridicitate acestei teorii. Romula a fost cel mai important centru de gravare a pietrelor semiprețioase, de aici provenind 180 de geme⁴. La Porolissum au funcționat officine în care se produceau obiecte cu destinație specială: plăcuțe medicinale, vase de piatră, mărgelile, pietre pentru inele. Deși, într-o primă fază a cercetării nu a fost confirmată existența vreunui atelier de gravare, ulterior s-a revenit susținându-se contrariul argumentat prin ființarea unei officine în primele decenii ale secolului III.⁵ Limita superioară în timp atinsă de atelierile daco-romane, cel puțin în cazul celor romulense, a fost stabilită în a doua jumătate a secolului al III-lea și pusă în legătură cu tulburările din sudul Daciei și din Moesia Inferior.⁶

Cei mai mulți *cavatores gemmarum* au provenit din rândul sclavilor, proprietarii de atelier punându-le la dispoziție materia primă și modelele după care trebuiau să execute gemele. Gravorii daco-romani au prelucrat carneolul roșu de diferite nuanțe, jaspurile roșii și galbene, agatele negre, verzi, cenușii - toate fiind procurate din zona Banatului și a Carpaților Meridionali.⁷ Cercetătorii bulgari susțin ipoteza importului acestor pietre din sudul Dunării, demonstrând aceasta prin însăși poziția geografică a Romulei. Sardonixul și onixul, primul adus din Orient, întregesc categoria cuarțurilor descoperite în provincie. Alături de gemele realizate din pietre semiprețioase s-au găsit și piese turnate din sticlă variat colorată., predilecția pentru astfel de materiale se explică prin faptul că au fost ușor de procurat și totodată ieftine.

Imaginile redată pe intaliile și cameele descoperite pe teritoriul fostei provincii Dacia se aseamănă din punct de vedere tematic cu iconografia specifică epocii romane. Domină reprezentările magico-religioase. Dintre zeii pantheonului greco-roman primatul îl dețin *Mars și Minerva*, fiecare cu câte 15 ipostaze. Zeița înțelepciunii este redată în picioare, cu ținuta-i specifică (tunică lungă, coif pe cap, lancea în mâna stângă) pe majoritatea intaliilor. În trei exemplare este așezată pe o cathedră, într-unul din cazuri având asociată o Victorie înaripată. Predomină forma ovală, iar ca material - carneolul roșu și jaspul cărămiziu. Se observă predilecția pentru culoare roșie care pretutindeni simbolizează forța, putere, implicit principiul vital al vieții. Cele mai multe geme cu imaginea zeiței provin de la Porolissum și Romula, în timp ce la Micia s-au găsit doar două piese.

Mars - zeul războiului - a fost gravat pe majoritatea gemelor, în picioare, având atributele-i cunoscute: coif, scut, lance, calcei (pe o intalie este figurat în momentul încălțării calceilor). Uneori este însoțit de o Victorie sau are alături un trofeu ori altar. În două ipostaze este redat *Mars Ultor*, aflat în mișcare: pășește spre stânga sau își îmbracă armura. Și în acest caz predomină culoarea roșie a pietrei, fiind des întrebuintate cele două categorii de cuarțuri menționate mai sus, dar și onixul și pasta de sticlă. Majoritatea intaliilor cu reprezentările lui Mars provin din zona celor două orașe unde

s-a confirmat existența officinelor.

Tatăl zeilor - *Jupiter* - „tronează“ pe 13 geme, din care 10 îl ilustrează după modelul phidiac și doar în două cazuri este redat în picioare. Apare încununat, într-una din mâini ține sceptrul, iar vulturul este nelipsit. Cea mai des întâlnită este forma ovală, carneolul roșu a fost gravat cu predilecție și repartiția pieselor este aproximativ egală în așezările de la Romula, Porolissum, Micia.

Mercurius se numără printre cele mai des adorate zeități din Dacia, fiind imaginat în majoritatea gemelor nud, cu *petassos*-ul pe cap, într-o mână ține punga cu bani, în cealaltă caduceul, uneori pe brațul drept are înfășurată hlamida, iar la picioare șade cocoșul. Cele mai numeroase sunt intaliile de formă ovală, ușor bombată, confecționate din jaspis roșu, carneol roșu sau portocaliu, sardonix. Repartiția răspândirii pieselor în teritoriu este relativ uniformă.

Fortuna - poliada orașului Romula - este des reprezentată în acest spațiu, dar și la Porolissum. De cele mai multe ori este înfățișată în picioare, cu *chiton* și *himation*, în mâna stângă ține o ramură de palmier, iar în dreapta cornul abundenței. La picioare, cărna. Gemele sunt ovale; carneolul roșu, jaspul cărămiziu și pasta de sticlă predomină ca material.

Zeul dragostei - *Eros sau Amor* - a fost gravat în diferite ipostaze: călare pe delfin; în picioare, în poziție de mișcare; așezat pe o stâncă ținând lira într-o mână. Apare asociat și cu alte personaje (Faunus), fiind recunoscut întotdeauna datorită aripilor agățate pe spate. În cazul său nu se manifestă o predilecție pentru un anume gen de piatră, alături de forma ovală șlefuindu-se și geme dreptunghiulare.

Sol - vechea divinitate solară, a devenit zeităte de prim rang în timpul împăraților Elagabalus și Aurelianus. Este posibil ca intaliile descoperite în Dacia să dateze din perioada domniei celor doi. La Romula, Sol apare în cvadrigă, dedesubt sunt doi luceferi: *Hesprus și Phosphorus*. Sol bust, cu cununa de raze pe cap este redat pe trei geme aflate în colecția Muzeului din Zalău. S-a utilizat îndeosebi jaspul verde și roșu, tăiat oval, o singură piesă fiind dreptunghiulară.

Ceres apare pe șase geme echipată cu *chiton și himation*, având într-o mână spicul de grâu, iar în cealaltă cornul abundenței (uneori are și sceptrul). Imaginea zeiței este gravată în diferite nuanțe de roșu, suportul fiind carneol, jasp și o singură sardonie. Forma este ovală, iar răspândirea invariabilă în spațiul Daciei Romane.

Diana și Venus au beneficiat fiecare de câte trei reprezentări. Venus a fost înfățișată în două rânduri în ipostaza de *Vitrix* (se reazămă de o coloană, în mâna stângă ține o lance și în dreapta un coif), la Micia și Porolissum. Pe o gemă de la Orlea apare complet nudă, în momentul ieșirii din baie (*Venus Anadyomene*), cu o mână își aranjează părul, iar în cealaltă ține oglinda. Specialiștii au considerat această ultimă formă iconografică drept o repetiție banală pentru arta gemelor.⁸

Imaginea Dianei a fost incizată diferit pe fiecare din cele trei geme: *Diana Efesia*, cu *polos* pe cap, în ambele mâini ține un baston pe care se încolățește un șarpte (Porolissum); zeița șade pe o stâncă, în mâini ține arcul

(Porolissum); conduce un car tras de doi tauri cabrați, în stânga ridică o faclă și în dreapta ține un *pedum* (Micia). În cazul acestei divinități se observă preferința pentru carneolul roșu și forma ovală.

Aesculapius este înfățișat cu bustul nud, o draperie îi acoperă partea inferioară a corpului, în mâna stângă ține bastonul pe care se încolăcește un șarpe, iar în dreapta are un mic altar de jertfă (Porolissum) sau își sprijină mâna în șold (Romula). S-au găsit două intalii din jaspis roșu. Perechea zeului - *Hygia* - apare pe o gemă din cornalină, la Romula. Poartă chiton și himation, în mâna dreaptă ține un șarpe care bea dintr-o cupă aflată în cealaltă mână. De la Ulpia Traiana Sarmisegetusa provine o piesă din carneol roșu, având gravate două personaje identificate cu perechea *Hygia* - *Aesculapius*.⁹

Zei egipteni sunt reprezentați prin *Serapis și Isis*. Zeița nudă, șade pe o floare de lotus, în mâna dreaptă ține un bici, iar stânga o îndreaptă în sus. Intalia provine de la Micia și a fost gravată în jaspis verde. Cuplul este redat pe o gemă de la Romula (jaspis cărămiziu), de astă dată cu atributele cunoscute: *Serapis* poartă pe capul încununat un *calathus*, iar *Isis* un bulb de mac și două cornițe.

Bonus Eventus - zeul preferat al soldaților începând cu epoca imperială - este înfățișat pe două geme găsite la Porolissum. În mâna dreaptă ține spice de grâu și în cea stângă (pe o singură gemă) o pateră deasupra unul altar. Divinitatea a fost identificată și pe o intalie de la Micia. Este posibil ca proprietarii celor trei geme să fi fost soldați.

Silvanus, divinitatea campestră, este rar întâlnită în gliptica locală, fiind cunoscute doar două reprezentări pe geme din carneol roșu. În schimb zeul pastoral *Pan* - s-a bucurat de mai multă atenție mai ales în zona Romula - Sucidava. El este redat cu atributele-i proprii: cornucopia și palma - ceea ce duce la ideea de bunăstare a crescătorilor de vite din câmpia sudică.¹⁰

Anumite zeități apar rareori gravate pe gemele descoperite în arealul Daciei romane. Așa de exemplu este *Nemesis* - pe o intalie din jasp roșu (Micia), unde litogliful a înveșmântat-o în *chiton și himation*, pășește spre stânga, în mâna dreaptă ține o cunună, iar în stânga o faclă. La picioare are roata norocului. Tot în jasp roșu a fost imaginat și *Bachus* - nud, aspectul unui bărbat tânăr cu părul buclat. În mâna dreaptă ține o flamură și în cea stângă un strugure. Sub înfățișarea unui om bătrân, cu barbă, pe cap cu o cunună și corpul acoperit de un veșmânt drapat, a fost redat zeul *Liber* pe o gemă din carneol roșu, fiind considerată cea mai reușită piesă a colecției din Cluj, deoarece toate detaliile incizării sunt extrem de vizibile.¹¹ Un alt exemplar reușit este *Diomede* - gravat șezând pe o coloană, în mâna dreaptă ține un măr la care privește, iar în stânga are o ramură de palmier. Gravorul a insistat asupra musculaturii personajului și a părului său buclat. Într-un carneol roșu a fost incizată *Libera* - poartă un veșmânt larg ce cade în valuri, pe cap are o pălărioară încărcată cu plante și fructe. Imaginea zeiței *Roma* se află pe o intalie din jasp verde, unde este redată așezată pe arme, cu coiful pe cap, în mâna dreaptă întinsă ține o Victorie, iar în stânga o ramură de palmier.

Alte personaje ale mitologiei clasice: *Leda*, *Thanatos*, *Marsyas*, *Harpocrate*, satyri, genii funerare apar sporadic în gliptica locală. În aceeași

situație se află și *Lupa Capitolina*.¹² Chipul victoriei a fost gravat alături de diferite divinități sau lângă un trofeu la picioarele căruia zace ghemuit un captiv (Romula - jasp roșu, Cluj - carneol roșu).

Analizând universul „profan“ al glipticii, se constată un interes relativ mare pentru portret. Se întâlnesc diferite imagini: bust de femeie sau de tânăr, cap de copil, bărbat călărind. Cât privește portretul imperial, gliptica romulensă se fixează la două tipuri: Faustina Minor și Iulia Domna - fizionomii pe care le reproduce la infinit, uneori personajele pierzându-și identitatea.¹³ Pe baza unor analogii (monede, statuare) s-a identificat, pe o intalie din jasp roșu descoperită la Ampelum, chipul împăratului Marcus Aurelis.¹⁴ Bustul unui împărat roman din secolul al III-lea figurează pe o gemă (carneol roșu cu straturi de agat) de la Micia,¹⁵ iar pe o camee turnată din sticlă vulcanică (Apulum) pare să fie înfățișată Faustina Minor sau sora împăratului Marcus Aurelius, Lucilla.¹⁶

Dintre animale și păsări cel mai des s-a gravat leul, taurul, mistrețul, cocoșul și vulturul. Se observă preferința pentru culoarea roșie a jaspului sau a carneolului. Animalele sunt prezente și în scenele de gen: două capre pascând de o parte și de alta frunzele unui arbore, păstor mulgând o capră etc.

Capricornul este semnul zodiacal cel mai frecvent întâlnit, constatându-se la Romula o predilecție deosebită pentru acesta.¹⁷ La personificări zodiacale pot face trimiteri și gемеle care înfățișează leul sau taurul.

Literele au fost gravate îndeosebi pe pietrele ce serveau drept sigilii. În acest caz litogliful a practicat o incizie adâncă și cu mai multe detalii, pentru a nu putea fi falsificată. Se alegeau subiecte semnificative sau abrevieri ale numelui. Astfel, de la Romula provine piatra unui inel-sigiliu având *tria nomina* redat prin inițialele S.E.G. În același oraș au fost găsite gеме purtând inscripții latine sau grecești: „suflet nobil“, „nu mă uita“, „drum bun“ și criptograme.

La Romula, Sucidava, Orlea și Porolissum au fost descoperite gеме din categoria abraxas-urilor, fiind realizate din jaspuri, agate și pastă de sticlă. Tipul cel mai caracteristic îl constituie figura cu cap de cocoș (simbol al rațiunii), cu doi șerpi în loc de picioare (simbolizează cuvântul și inteligența), cu un scut într-una din mâini (imaginea înțelepciunii) și cu un bici în cealaltă (simbolul forței). Uneori alături de aceste făpturi cu anatomie eteroclită, sunt gravate inscripții cabalistice nedescifrabile și cuvântul „abraxas“. Pe o astfel de gemă apare inscripționat *ABPACAZ* - descifrat drept numele zeului suprem al gnosticilor.¹⁸ Atribuirea abraxas-urilor i-a determinat pe cercetători să formuleze prezumții: la Porolissum, unde au fost descoperite două astfel de piese, nu se poate vorbi de o comunitate gnostică sau de una creștină. Probabil că obiectele au aparținut vreunui soldat sau negustor oriental ori imaginea a fost reprodușă de un litoglif local fără să-i cunoască adevăratul simbol.¹⁹ *Abraxas*-urile provenite din Câmpia Română au fost puse în legătură cu răspândirea creștinismului la nord de Dunăre.²⁰ Dar, pe teritoriul fostei provincii Dacia s-au descoperit și gеме cu certe simboluri creștine - doi păuni de o parte și de alta a crucii (Sucidava, gemă din jasp), scena Bunului Păstor (Turda, intalie din onix) - dateate în secolele II - III.

O altă diviziunea iconografică o constituie scenele ce înfățișează *grylli*. Și aici apar diferite combinații: cap de silen bărbos și chel îngemănat cu un cap de vultur, alteori cu unul de acvilă sau cu o ceafă de taur. Se observă predilecția pentru capul de silen, iar ca piatră - suport pentru jaspul cărămiziu. De la Micia provin două geme cu o altă imagine fantastică: cap de grifon, corp de om, picioare și coadă de pasăre.

Intocmindu-se statistica cameelor și intaliilor descoperite pe teritoriul de astăzi al României, s-a concluzionat că 42% din întregul material gliptic redă iconografia pantheonului greco-roman, completat de cel oriental. Restul procentajului este întregit de portrete fără intenții de individualizare (există puține portrete imperiale); reprezentări de animale, păsări, scene de gen, grylli, geme cu însemne gnostice sau creștine; piese având gravate inscripții sau abrevieri ale numelui.²¹ Particularizând această situație, recurgem la o ordonare iconografică, în funcție de ponderea pe care anumite personaje mitologice au ocupat-o în gliptica Daciei romane. Astfel, în ordinea descrescândă a reprezentărilor avem: Minerva (15), Marte (15), Jupiter (13), Mercur (13), Fortuna (9), Eros (9), Ceres (6), Sol (6), Diana (3), Venus (3), Pan (3), Victoria (3), Bonus Eventus (3), Serapis și Isis (3), Silvanus (2), Aesculapius (2), geniu funerar (2), Bachus (1), Nemesis (1), Liber Pater (1), Libera (1), Roma (1), Hygia (1), Leda (1), Diomede (1), Thanatos (1), Harpocrate (1), Marsyas (1), violarea Cassandrei de către Ajax (1). Aceștia li se adaugă celelalte subiecte descrise mai sus.²²

Repertoriul iconografic la care a recurs gliptica locală (se au în vedere și gemele importate) este cel caracteristic lumii romane, dar se observă și aici o oarecare „distanță“ între Roma și provincia aflată la una din granițele Imperiului cu barbarii. Acest aspect poate fi argumentat prin faptul că, gemele care înfățișează chipuri de împărați (împărătese) s-au găsit în număr mic în acest perimetru.

Referitor la măiestria meșteșugului, intaliile și cameele se împart în două categorii: cele lucrate după tradiția elenistică (stil îngrijit, minucie în redarea detaliilor) și gemele realizate într-o manieră superficială, bazată pe schematicism. În cazul Daciei acestea sunt superioare numeric primelor. De altfel mediocritatea glipticii locale se datorează faptului că a fost practică tocmai în perioada de decadentă a meșteșugului, adică în secolele II-III. Acest interval poate caracteriza o fază „nonfigurativă“: corpurile omenești nu au contururi precise, veșmintele au fost schițate prin câteva linii, cununile de lauri au fost gravate sub forma unor linii curbe. Zeitățile au fost redată cu atributele lor cunoscute, dar în unele cazuri fiind incizate neglijent sunt mai degrabă bănuite decât identificate. După concluziile lui A. Furtwängler, portretistica a decăzut complet în secolul III, slabe urme ale tradiției elenistice putând fi surprinse la gemele datate secol II.²³

Dintre cele două metode de gravare: incizare (intalie) și redare în relief (camee), prima a fost cel mai des folosită. Numărul cameelor este mic: un cap de femeie (onix) a cărui coafură amintește de cea a împărăteselor siriene de la începutul secolului III, se află în colecția de geme a Muzeului din Zalău; de la Micia provin un cap de copil văzut din față (carneol roșu) și unul de femeie în aceeași poziție (carneol roșu deschis). La Apulum a fost

descoperită o camee realizată din sticlă turnată, care înfățișează un chip de femeie, ce face trimiteri la epoca lui Marcus Aurelius, iar de la Romula provine o gemă având excizați doi pești plasați în câmpurile laterale ale unei cruci.

Forma exterioară dată gemelor daco-romane este preponderent ovală sau rotundă, foarte puține sunt piesele dreptunghiulare, suprafața fiind plană sau ușor bombată. Această manieră de șlefuire a rocii (turnare în cazul sticlei) nu a fost specifică numai atelierelor locale, ea caracterizând peisajul glipticii universale din secolele II-III.

Este greu de stabilit o relație între imaginea figurată, tipul și culoarea rocii prelucrate²⁴. O interpretare relativă s-ar putea da pornind de la simbolistica pietrei (sunt vizate calitățile intrinseci ale acesteia) ori de la cea a culorii. În cazul Daciei Romane s-a observat deja predilecția pentru anumite categorii de cuarțuri, aspect pus în legătură directă cu facilitatea procurării lor și astfel rolul simbolului devine neînsemnat. Doar gemele purtate în scopuri profilactice sau ca amulete fac legătura între menirea lor și natura pietrei semi-prețioase în care sunt gravate. Așa de exemplu, jaspul verde simbolizează nașterea și are o anumită influență în ginecologic, onixul apără de deochi etc.²⁵

Datarea intaliilor și a cameelor descoperite în provincia nord-dunăreană s-a făcut de cele mai multe ori recurgând la intervalul cuprins între secolele II-III. Gravorii s-au inspirat și din iconografia monetară, însă încadrarea cronologică precisă nu se poate face, deoarece în cazul gemelor lipsește textul înscris pe monedă. Datarea și indentificarea portretelor s-a putut stabili atunci când pieptănătura personajului a permis analogii cu moda existentă în timpul anumitor împărați/împărătese.

Majoritatea gemelor atribuite glipticii locale provin din zone intens colonizate: Romula, Sucidava, Orlea, Napoca, Apulum, Micia, Porolissum. Este interesant de semnalat că la Ulpia Traiana Sarmisegetusa s-au găsit doar patru geme.²⁶ Aria de răspândire a produselor realizate în atelierele provinciei este relativă. Astfel, ținând seama de poziția limitrofă a Porolissumului este posibil ca gemele gravate aici să fi ajuns în Barbaricum. Piesele lucrate la Romula au pătruns până pe coasta de nord a Mării Negre,²⁷ chiar și-n Pannonia, deși în acest spațiu a existat marele centru de la Anquincum.²⁸

Starea de fapt apărută după retragerea aureliană s-a resimțit și-n arealul glipticii, aceasta și numai dacă ar fi să ținem seama de abandonarea officinelor de la orașe sau transmutarea lor în mediul rural. O regenerare în arta gemelor s-a produs în Câmpia Dunării odată cu anexările lui Constantin cel Mare. Din perioada timpurie romano-bizantină datează o gemă din jasp descoperită la Sucidava.²⁹

Segment al artelor miniaturale - gliptica romană, în particular cea daco-romană constituie un pas însemnat în recompunerea realității cultural-spirituale imprimată de către colonistul *Roman* spațiului nord-dunărean.

1. Gemele descoperite pe teritoriul Daciei romane au fost publicate de către: Cloșca Băluță, în *Apulum* IX, 1971, p.347-351; Doina Benea, în *RM*, IX, 4, 1974, p.346-347; D.Benea, Ana Schiopu, în *AMN*, IX, 1973, p.115-125; V.Moga, în *RMM*, XI, 1977, p.83-84; Carmen Petolescu în *Arhivele Olteniei*, XI, 1996, p.33-36; C-tin Pop, Cr.Gazdac, în *EN*, III, 1993, p.143-146; Dumitru Tudor, în *CNA*, XI, 102, 1935, p.130-131; idem, în *CNA*, XII, 106-107, 1936, p.206-215; idem, în *MIR*, I, p.14-19; idem, în *MIR*, II, p.69; idem, în *BCMI*, XXVIII, 1935, p.47; idem, în *SCN*, III, 1960, p.375-382; idem, în *Apulum*, IV, 1961, p.274-276; idem, în *Apulum*, VI, 1967, p.209-228; Lucia Țeposu-David, în *SCIV*, X, 2, 1959, p.463-468; idem, n *SCIV*, XI, 2, 1960, p.411-417; idem, în *Om.C.D.*, 1960, p.525-534; idem, în *SCIV*, XV, 2, 1964, p.257-264; idem, în *St.Com.*, XII, 1965, p.83-120; L.Țeposu-Marinescu, Eva Lako, *Catalogul colecției de geme romane*, Zalău, 1973; L.Țeposu-Marinescu, în *SAA*, I, 1983, p.164-171; N.Vlassa, în *Marasia*, X, 1980, p.65-68; idem, în *AMN*, XVIII, 1981, p.111-128; idem, în *AMN*, XIX, 1982, p.367-374; C.Vlădescu, în *RM*, IV, 5, 1969, p.455. Bibliografia este completată de articole care oferă interpretări vis-a-vis de simbolistica genelor deja studiate: P.Diaconu, în *SCN*, IV, 1968, p.227-228; M.Gramatopol, în *SCIA*, XVIII, 1, 1971, p.19-31; idem, în *Apulum* XII, 1973, p.177-183; I.Ionescu, în *Mitropolia Olteniei*, XXIII, 5-6, 1971, p.406-409; E.Lako, N.Gudea, în *AMP*, III, 1979, p.449-450; Gh. Popilian, în *SCN*, V, 1971, p.211-213; I.Russu, în *Studii Teologice*, X, 5-6, 1958, p.312-340.
2. Cf. Mihai Brăbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj, 1984, p.116.
3. Bazându-se pe numărul mic de geme descoperite în aceste localități, Mihai Gramatopol neagă funcționarea atelierelor, vezi M.Gramatopol, în *SCIA*, XVII, 1, 1971, p.28. La Tibiscum au funcționat ateliere de sticlărie în care s-au realizat diverse podoabe, vezi D.Benea, P.Bona, *Tibiscum*, 1994, p.102. Nu este exclus să se fi turnat și geme din sticlă.
4. Cf. Carmen M.Petolescu, în *Arhivele Oteniei*, XI, 1996, p.36.
5. L.Marinescu-Țeposu, E.Lako, *Catalogul colecției de geme romane*, Zalău, 1973, p.17-18 și nota 21.
6. D.Tudor, în *Apulum*, VI, 1967, p.228.
7. Idem, *Romula*, București, 1968, p.22.
8. Idem, în *SCN*, III, 1960, p.377.
9. Cf.C-tin. Pop, Cr.Gazdac, în *EN*, III, 1993, p.147.
10. D.Tudor, în *SCN*, III, 1960, p.377 și nota 1 de la p.378.
11. Cf.L.Țeposu David, în *Om.C.D.*, București, 1960, p.529. În același studiu sunt descrise și reprezentările lui Diomede, Bachus, Silvanus și ale zeitelor Libera și Nemesis.
12. C-tin Pop, în *AMN*, VIII, 1971, p.174-184.
13. M.Gramatopol, în *SCIA*, XVIII, 1, 1971, p.27.
14. Gema publicată de Vasile Moga, în *RMM*, XI, 1977, p.83-84.
15. L.Țeposu-David, în *Om.C.D.*, p.530.
16. D.Tudor, în *Apulum*, IV, 1961, p.275-276.
17. idem, în *Apulum*, VI, 1967, p.275-276.
17. idem, în *Apulum*, VI, 1967, p.214.
18. Doina Benea, în *RM*, 4, 1972, p.346.
19. Cf.L.Țeposu-David, în *SCIV*, X, 2, 1959, p.476, I.Barnea, în *Studii Teologice*, XII, 3-4, 1960, p.201 consideră gemele drept „talisman apotropaic“, integrându-le în categoria monumentelor de artă creștină.
20. Gh.Popilian, în *SCN*, V, 1971, p.213; I.-Barna, op.cit., p.202.
21. Pentru o statistică detaliată, vezi M.Gramatopol, *Dacia Antiqua*, București, 1982, p.207-209, M.Bărbulescu, *Interferențe*, p.113.
21. Baza documentării articolului a constituit-o studierea a 213 geme publicate de către cercetătorii menționați la nota 1.
23. Apud L.Țeposu-David, în *St.Com.*XII, 1965, p.106.

24. Cf. M.Bărbulescu, *Interferente*, p.114.
 25. Pentru simbolistică, vezi Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, 3 vol., București, 1994-1995.
 26. C-tin. Pop, Cr.Gazdac, în *EN*, III, 1993, p.147.
 27. D.Tudor, în *Apulum*, VI, 1967, p.228.
 28. Cf.M.Gramatopol, în *SCIA*, XVIII, 1, 1971, p.28.
 29. D.Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1968, p.112.

ASPEKTE DER GLYPTIK IM RÖMISCHEN DAKIEN (Zusammenfassung)

Die Glyptik des römischen Dakien gehört chronologisch in die Zeitspanne der Dekadenz dieses Handwerkes auf Reichsebene (II.-III. Jh.). Die Gemmen welche durch die Verarbeitung der Halbedelsteine entstanden (Karneol, Jaspis und Agath) wurden als Schmuck, Siegel und Amuletten verwendet. Die Existenz zweier Werkstätten konnte nachgewiesen werden: Romula und Porolissum. Die lokalen Meister schufen Stücke von recht bescheidenem künstlerischem Wert wobei sie ihre Modelle von Münzen übernahmen oder ganz einfach „berühmte“ Vorbilder kopierten.

Das ikonographische Repertoire entspricht dem griechisch-römischen Pantheon dazu gesellen sich noch verschiedene Portäte, laische Szenen, kurze Inschriften, Sternzeichen, zoomorphe Darstellungen, grylli und abraxas. Die äussere Form der Stücke ist meist rund oder oval, die Oberfläche platt oder leicht gewölbt. Die meisten Gemmen wurden in intens kolonisierten Gebieten gefunden: Romula, Sucidava, Orlea, Napoca, Apulum, Micia und Porolissum. Nach dem aurelianischen Rückzug folgt eine Bresche in der lokalen Glyptik. Das Handwerk lebt jedoch in der früh-byzantinischen Periode wieder auf.

UN TIPAR PENTRU TURNAT LINGOURI DE METAL DE LA POROLISSUM

Călin Timoc

Cu ocazia celui de-a XVII-lea Congres internațional de studii asupra frontierelor Imperiului Roman care a avut loc în perioada 1-9 septembrie 1997 la Zalău, s-au întreprins intense lucrări de amenajare și curățare a drumurilor de acces în vedere optimizării vizitării sitului arheologic Porolissum de către participanții la congres.

În incinta castrului de pe Pomet s-a lucrat și la plivirea drumurilor principale: *via praetoria*, *via principalis sinistra și dextra via decumana* și la aranjarea marcajelor de pe marginile acestora. Întâmplător, în timpul efectuării acestor lucrări s-a descoperit pe marginea dreaptă a *via-ei decumana*, coborând spre *porta decumana*, într-o „bornă” de marcaj, formată din cărămizi, țigle și olane fragmentare, o bucată dintr-un tipar folosit pentru turnarea diferitelor metale¹.

Piesa măsoară 12 cm lungime, 7,5 cm lățime și este realizată din lut semi-fin, pasta având pietricele în compoziție. Pe suprafața ei se disting 2 caneluri lunguiețe de 0,8 cm adâncime, cu o secțiune trapezoidală cu baza mică 1,1 cm și baza mare 1,8 cm. Datorită stării fragmentare a piesei (– a negativului) nu putem stabili lungimea unui lingou turnat. Distanța dintre cele 2 spații pentru turnat lingouri este de 2,1 cm, ambele adâncituri au o culoare cenușiu-albăstruire, indiciu a întrebuirii lor.

Analogii pentru acest tipar se cunosc pentru provincia Dacia la Tibiscum – 3 buc. (BONA & PETROVSZKY 1983, p. 411; BENEĂ & PETROVSZKY 1987, p. 229, 237) și Ulpia Traiana Sarmizegetusa – 2 buc. (ALICU & COCIS 1994, p. 137).

Tiparul de la Porolissum alături de cele cunoscute deja din acest sit (pentru turnat piese de echipament militar) (GUDEA 1989, p. 201; COCIS 1995, p. 383) atestă meșteșugul prelucrării bronzului. Este cunoscută turnarea în formă de lingouri și a altor metale: aur, argint, plumb și chiar fier pentru alte zone din Dacia și Imperiul Roman (ECR 1982, s. v. metalurgia).

Aliajele turnate în formă de lingouri serveau fie la fabricarea unor produse finite, uneori în cadrul aceluiași atelier, fie erau destinate schimburilor și luau drumul altor ateliere (RUSTOIU 1996, p. 47).

Necesarul de metale era absorbit la Porolissum de atelierele de produs și reparat echipament militar, de bijutieri sau cele de produs piese de uz casnic (GUDEA 1989, p. 204). La consumul metalelor prețioase contribuiau pe lângă atelierele de bijutieri și cele ce falsificau monede și care aveau probabil un caracter oficial (GUDEA 1989, p. 212).

Apariția unor piese cum este acest tipar pentru turnat lingouri² de metal este firească având în vedere importanța economică a centrului de la Porolissum, a vadului comercial pe care-l deține atât spre barbaricum cât și spre interiorul provinciei Dacia.

1 Adresăm pe această cale mulțumiri domnului Alexandru V. Matei pentru posibilitatea oferită de a valorifica științific această piesă.

2 Un tipar pentru turnat lingouri (întreg de astă dată) poate fi văzut în expoziția de bază din Muzeul de Istorie și Artă Zalău.

BIBLIOGRAFIA

ALICU & COCIS 1994 D. Alicu, S. Cociș, C. Iliș, A. Soroceanu *Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Cluj-Napoca*

BENEA & PETROVSZKY 1987 Doina Benea, R. Petrovszky *Werkstätten zur Metallverarbeitung in Tibiscum im 2 und 3 Jhr. n. Chr., in Germania, 65, 1, p. 226-239.*

BONA & PETROVSZKY 1983 P. Bona, R. Petrovszky, Maria Petrovszky *Tibiscum Cercetări arheologice (II), in Acta MN XX, p. 405-432.*

COCIS 1995 S. Cociș *Ateliere de bronzieri din Dacia romană, in Acta MN 32, 1, p. 383-391.*

ECR 1982 *Enciclopedia civilizației romane (coord. D. Tudor), București, p. 490-493 (s.v. metalurgia)*

GUDEA 1989 N. Gudea *Porolissum (I) – Acta MP XIII*

RUSTOIU 1996 A Rustoiu *Metalurgia bronzului la daci, Buc.*

EINE GUßFORM FÜR METALLBARREN VON POROLISSUM (Zusammenfassung)

Den genauen die Gußform die hier veröffentlicht wurde, kann man nur vermuten, daß im Römerlager von Pomiet ausgegraben wurde. Den Gegenstand haben wir ihm rechts an dem Rand der via decumana zufällig gefunden.

Die Gußform (im fragmentarischen Zustand) bestätigt die Metallverarbeitung in Porolissum im 2 und 3 Jhr. n. Chr.

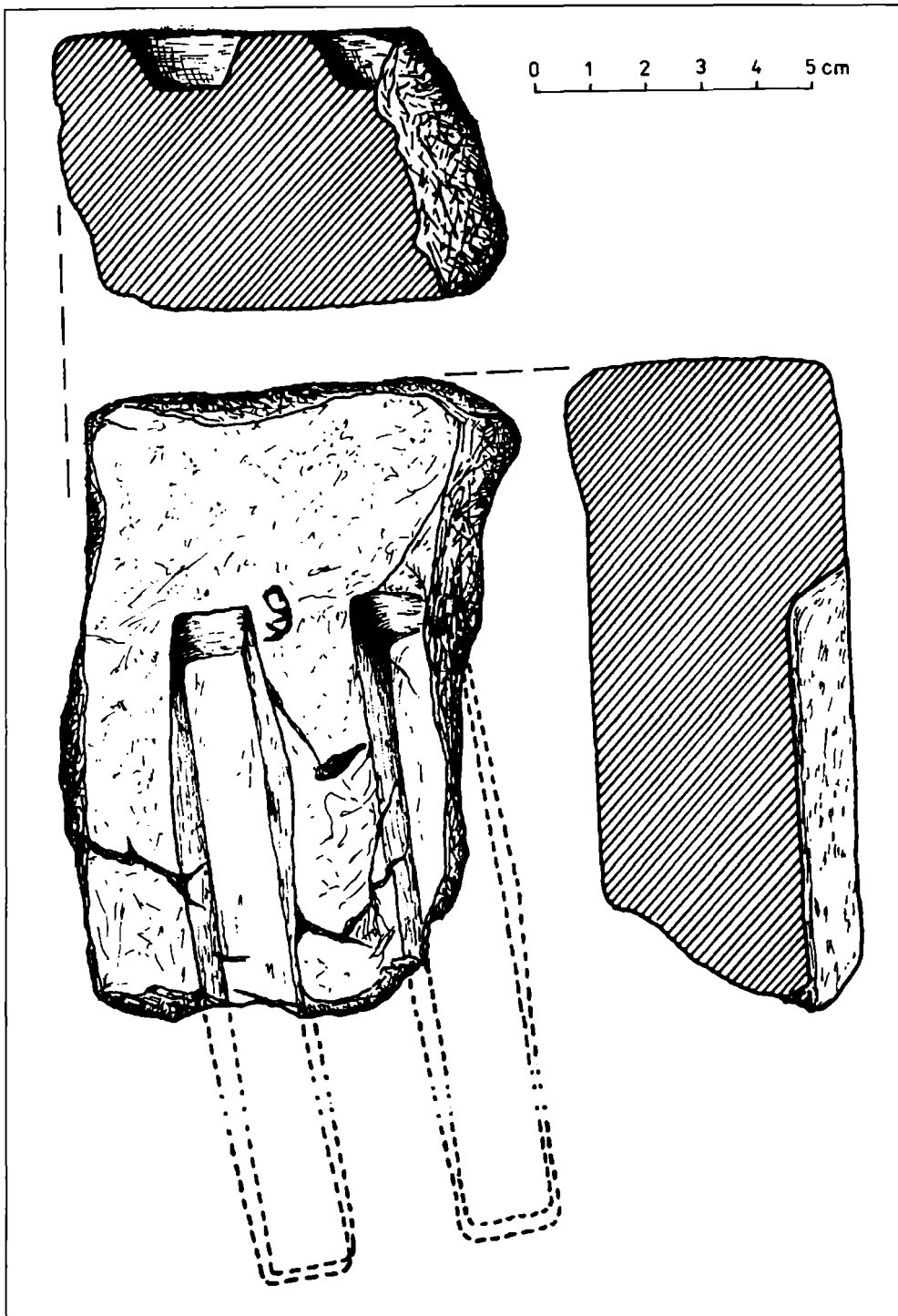

Fig. 1 Tiparul fragmentar pentru turnat lingouri de metal

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL LOCALITĂȚII ȘICULA (JUD. ARAD)

Dan Băcuet

Amplasarea comunei Șicula pe malul Crișului Alb a dus la întrunirea unor condiții prielnice de habitat de-a lungul timpului. În perimetrul comunei cât și în hotarul acesteia nu s-au efectuat până în prezent săpături sistematice, numai cercetări de suprafață care au căutat să pună în evidență diferitele puncte de interes arheologic.

Cercetări perieghetice efectuate de către noi și publicate într-un alt articol¹ au dus la descoperirea unui bogat și variat material arheologic. Materialul arheologic care face obiectul acestui articol a fost recoltat în totalitate de la suprafața solului în timpul cercetărilor efectuate în hotarul comunei Șicula în cursul anului 1996. Cu această ocazie au fost puse în evidență noi puncte de interes istoric (Pl. I) pe lângă cele semnalate deja.

A) Din punctul „Cotul Morii” la cca. 0,5 km depărtare de comună, pe malul stâng al râului Crișul Alb (Pl. I) au fost recoltate fragmente ceramice preistorice și feudal-timpurii.

Ceramica preistorică se află într-o stare accentuată de fărâmițare și spălată puternic de ape, lucru ce împiedică o încadrare cronologică sigură. Cu toate acestea, pasta, ornamentele și modul de realizare ne determină să credem că acestea aparțin probabil Culturii Criș (Pl. II/1-3).

Fragmentele ceramice feudal-timpurii provin în mare parte de la vase-borcan (Pl. III, IV) alături de care sunt prezente și câteva fragmente de tăvițe (Pl. V/9). Vasele borcan au gâtul scurt, ușor arcuit, umerii pronunțați. Buza este tăiată drept sau rotunjită, unele prezentând și o șanțuire interioară pentru fixarea capacului.

Pasta este de proastă calitate, degresantul utilizat fiind nisip cu bob mărunt și pietricele. Culoarea ceramicii variază de la brun-cărămiziu la brun-negricios. Ca ornamente întâlnim linii orizontale paralele, benzi de linii orizontale, benzi de linii în val, impresiuni realizate cu roțița și incizii practicate cu unghia în pasta moale. Toate recipientele sunt modelate la roata înceată.

Ceramica feudal-timpurie descoperită prezintă bune analogii în Transilvania la Bratei², Biharea³. În Muntenia analogii avem la Bucov⁴.

Pe baza acestor analogii, ținând cont de pastă, ornament, mod de realizare, considerăm că materialul feudal-timpuriu din punctul „Cotul Morii” aparține secolelor VIII-IX d. Ch.

B) Punctul „Paisa”⁵ se află la cca. 2 km de comună lângă digul Crișului Alb (Pl. I). De aici au fost recoltate din arătură fragmente ceramice preistorice însă starea avansată de fragmentare și proasta conservare ne împiedică să facem o atribuire culturală precisă. Totuși, câteva fragmente ceramice, toarte și o buză de vas (Pl. VI/3-5, 7) credem că aparțin culturii Coțofeni. Alături de ceramică au fost recoltate un topor din piatră (Pl. VI/1) și o unealtă din silex (Pl. VI/2).

C) Alte materiale arheologice au fost recoltate tot de la suprafața solului din punctul „Atzelház” (Pl. I) la cca. 1,5 km de comună, în partea stângă a șoselei Șicula - Ineu. Fragmentele ceramice preistorice (Pl. VII/2,5) sunt dificil de atribuit cultural, însă materialele feudal-timpurii se datează cu secolele XI-XIII d. Ch. (Pl. VII/3-4).

D) Din punctul „Cimitir” (Pl. I) situat în partea de S-V a comunei, chiar în zona cimitirului, s-au recoltat fragmente ceramice de căldări (Pl. VII/7) databile sec. XIII și vase-borcan aparținând secolelor XV-XVI (Pl. VII/6).

E) Numeroase fragmente ceramice au fost salvate de pe arătură din punctul „Săliște”⁶ sau „Tarș”, situat la cca. 1 km de comuna Șicula, în partea stângă a șoselei Șicula - Chereluš (Pl. I). Din acest punct au mai fost publicate de către noi câteva descoperiri.

Cronologic cele mai vechi materiale arheologice descoperite în acest punct sunt câteva fragmente ceramice gri-cenușii, lustruite, databile sec. IV-VI d. Ch. (Pl. VIII/1-6) cu analogii la descoperirile de la Bratei⁷. Alături de acestea au mai fost salvate din arătură fragmente de vase-borcan (Pl. IX/1-4, 7-9), străchini (Pl. IX/5) și căldări de lut (Pl. X/1-2) aparținând secolelor XI-XIII d. Ch.

Ornamentația vaselor borcan constă în linii orizontale paralele și linii în val. Aceste recipiente sunt modelate la roata rapidă. Culoarea acestora variază de la brun-roșcat la brun-cărămiziu. Unele vase prezintă pe pereții exteriori pete negre de afumare, urme ale utilizării la prepararea hranei.

Căldările de lut sunt neornamentate cu excepția unui singur fragment ce prezintă pe suprafața exterioară câteva linii orizontale paralele incizate în pasta moale (Pl. X/2).

Culoarea recipientelor variază de la roșcat la cărămiziu. Căldările sunt modelate la roata înceată.

Alături de fragmentele ceramice descoperite amintim și o jumătate dintr-o fusaioală de tip bitronconic (Pl. IX/6), databilă sec. XI-XIII d. Ch.

O parte importantă din materialele arheologice recoltate în punctul „Săliște” o constituie ceramica aparținând secolelor XIV-XVI (Pl. X/3-12). Din arătură a fost salvat și un fragment dintr-o cahă medievală (Pl. XI) de tipul placă, cu un ornament central de forma unui cerc cu raze interioare înscris într-un chenar pătrat care mărginește placa. În ceea ce privește datarea cahei de la Șicula, punctul „Săliște”, credem că nu se poate coborî mai jos de secolul al XVI-lea.

Descoperirile arheologice prezentate în articolul de față atestă o intensă locuire din diferite epoci în hotarul comunei Șicula. Satul Șicula este atestat în documente la 1335 sub numele de SIKULA. După părerea noastră fosta vatră a satului se află în punctul „Săliște” de unde satul s-a mutat în vatra actuală.

Numai cercetări arheologice sistematice vor putea arăta caracterul locuirii în punctele menționate, săpături care pot stabili modul de organizare al satului Șicula în evul mediu. De altfel cercetarea satului medieval românesc în general și cel transilvănean în special, suferă o serie de neajunsuri, deoarece nu avem până în prezent un sat medieval dezvelit integral⁸.

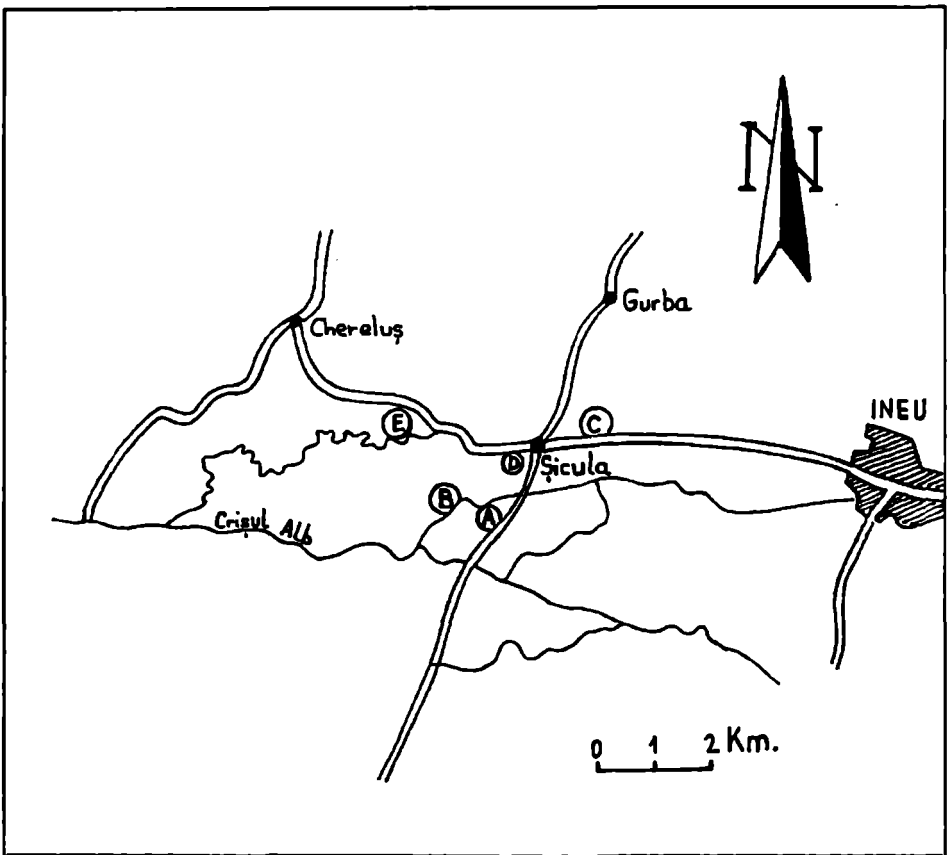
1. D. Băcuț, L. Bordi, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p. 95-96, pl. 1-5.
2. E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în sec. VII-VIII*, București, Ed. Acad., 1977, p. 25-79.
3. S. Dumitrașcu, *Biharea*, I., Oradea, Ed. Univ. Oradea, 1994 p. 195-207.
4. M. Comșa, *Cultura materială veche românească (așezările de la Bucov-Ploiești)*, București, Ed. Acad., 1978, p. 67-69, pl. 48-53.
5. Din acest punct au mai fost publicate de către noi câteva materiale. Vezi D. Băcuț, L. Bordi, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p. 95, pl. 1.
6. *Ibidem*, pl. 2-4.
7. L. Bârză, *Continuitatea populației autohtone, în Transilvania în sec. IV-V (cimitirul nr. 1 de la Bratei)*, București, Ed. Acad., 1973, p. 41-45.
8. R. Popa, în *SCIV*, 30, 1979, 4, p. 557, p. 561.

CONTRIBUTIONS TO THE ARCHAEOLOGICAL
REPERTOIRE OF THE ȘICULA VILLAGE
(DISTR. OF ARAD)
(Abstract)

This article presents the archaeological material discovered at the village of Sicula, in some places: „Cotul Morii”, „Paisa”, „Cimitir”, „Atzelház”, „Săliște”.

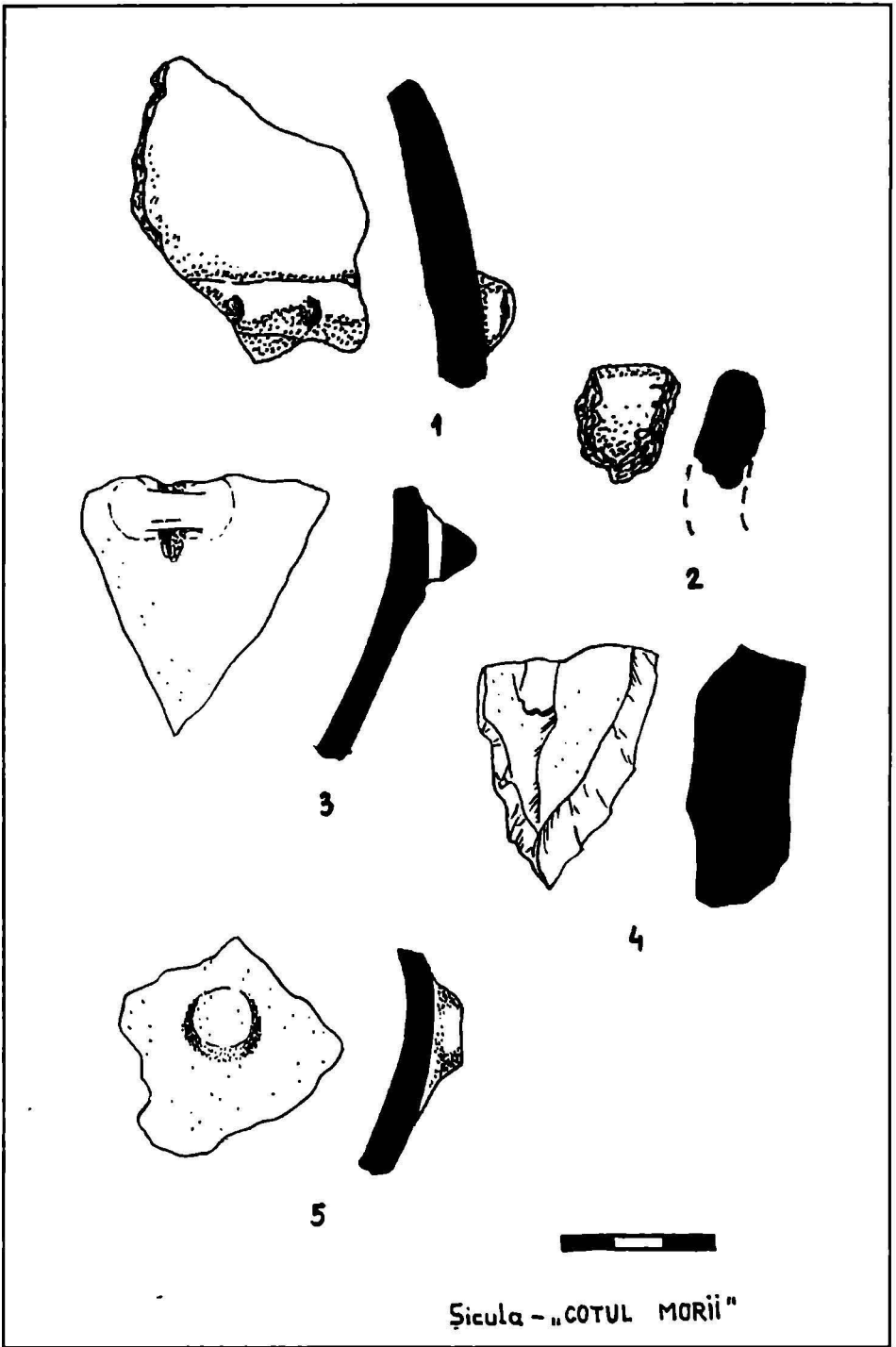
Explicația planșelor

- Pl. I – Harta descoperirilor
- Pl. II – Punctul „Cotul Morii”. Fig. 1-5 – Ceramică preistorică
- Pl. III – Punctul „Cotul Morii”. Fig. 1-21 – Ceramică sec. VIII-IX d. Ch.
- Pl. IV – Punctul „Cotul Morii”. Fig. 1-14 – Ceramică sec. VIII-IX d. Ch.
- Pl. V – Punctul „Cotul Morii”, Fig. 1-9 – Ceramică sec. VIII-IX d. Ch.
- Pl. VI – Punctul „Paisa”. Fig. 1 – Topor de piatră
Fig. 2 – Silex
Fig. 3-5, 7 – Ceramică Coțofeni
- Pl. VII – Punctul „Paisa”. Fig. 1 – Ceramică preistorică
– Punctul „Atzelház”. Fig. 2-5 – Ceramică preistorică
Fig. 3-4 – Ceramică sec. XI-XIII d. Ch.
– Punctul „Cimitir”. Fig. 6 – Vas sec. XV-XVI
Fig. 7 – Căldare de lut sec. XII-XIII d. Ch.
- Pl. VIII – Punctul „Săliște”. Fig. 1-5 – Ceramică sec. IV-VI d. Ch.
- Pl. IX – Punctul „Săliște”. Fig. 1-9 – Ceramică sec. XI-XIII d. Ch.
- Pl. X – Punctul „Săliște”. Fig. 1-2 – Căldări de lut sec. XI-XIII d. Ch.
Fig. 3-12 – Ceramică sec. XIV-XVI
- Pl. XI – Punctul „Săliște” – Fragment cahlă.

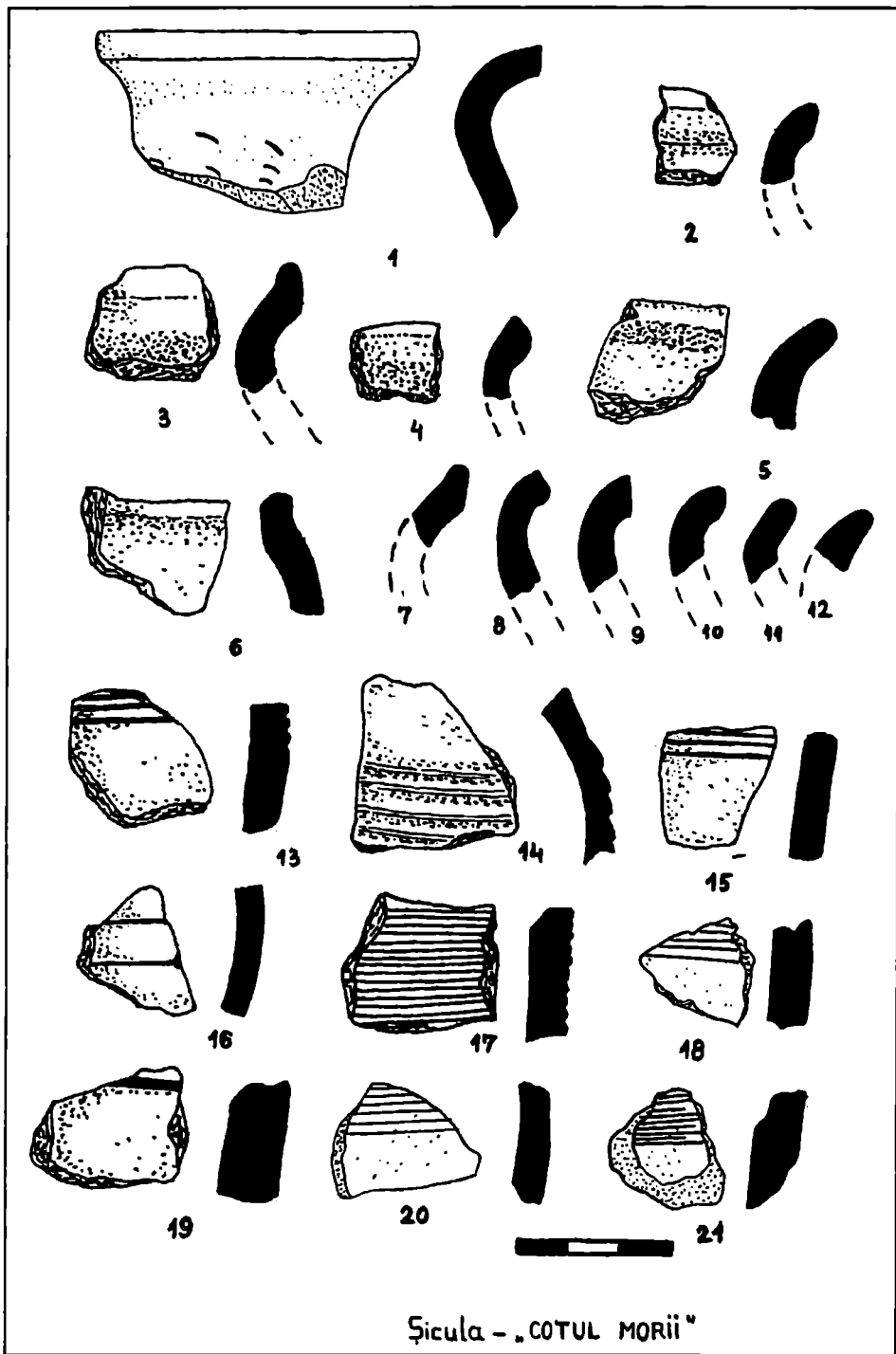
LEGENDA

- (A) - „Cotul Morii”
- (B) - „Paisa”
- (C) - „Oțel haz”
- (D) - „Cimitir”
- (E) - „Săliște” („Târș”)

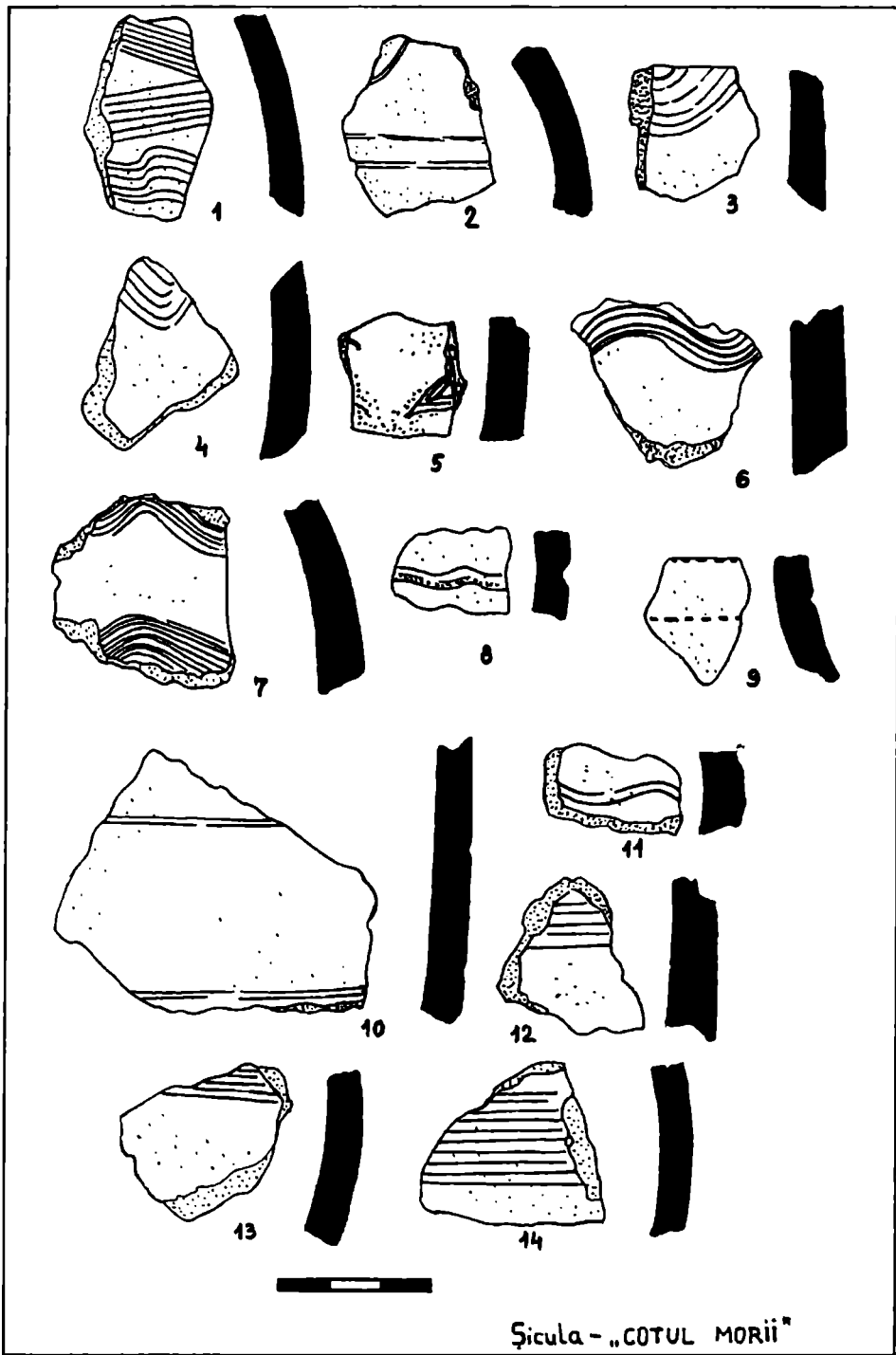

Pl. II

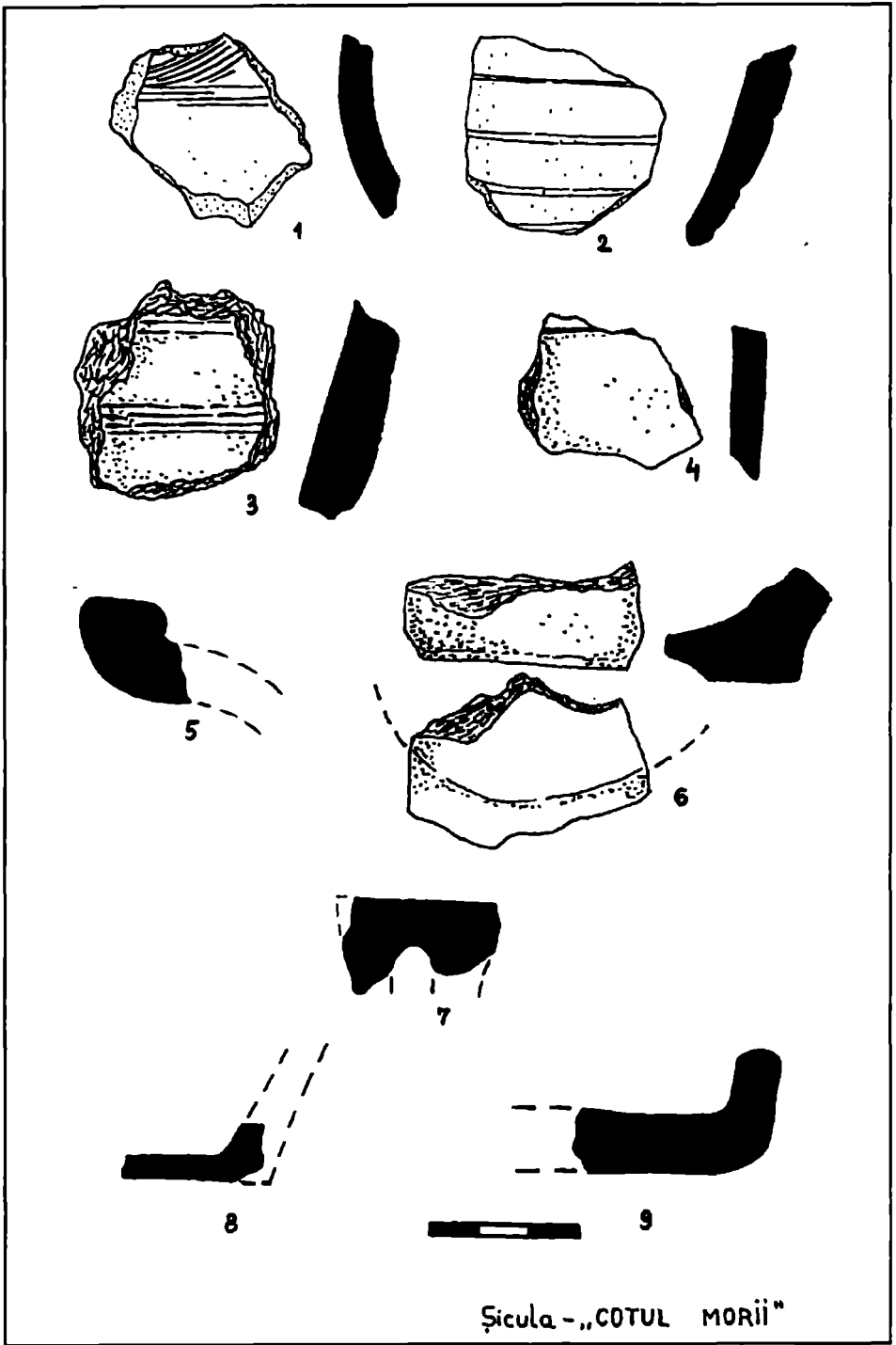
62

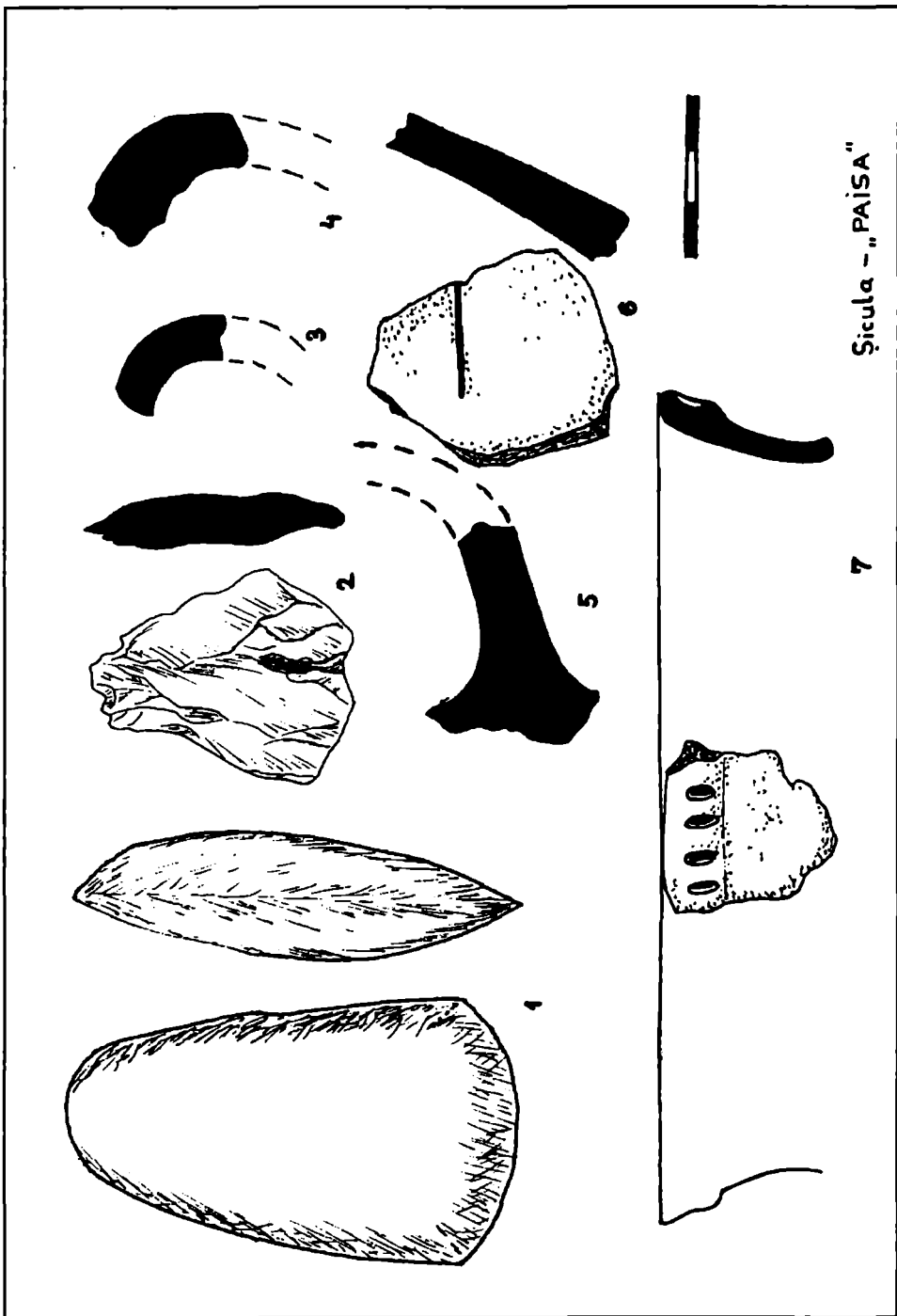

Șicula - „COTUL MORII”

Pl. V

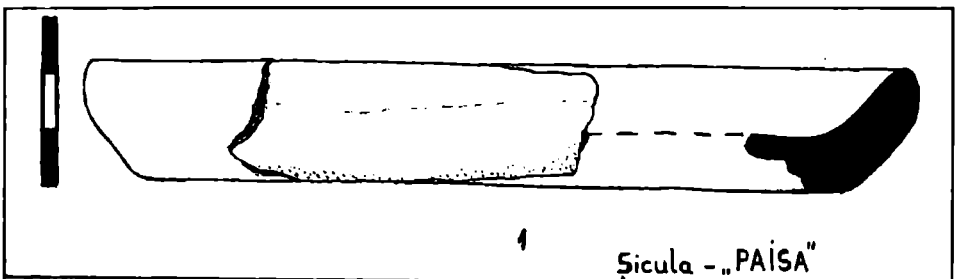
65

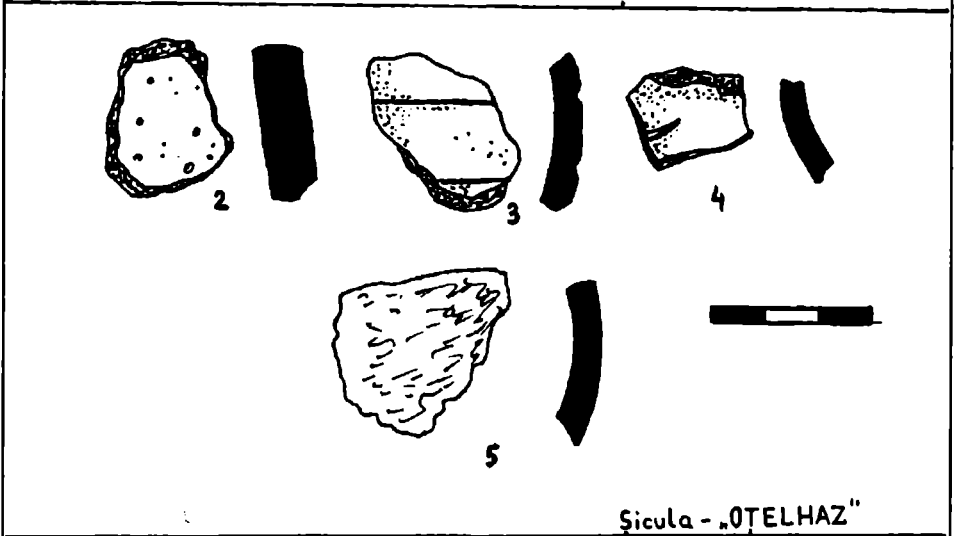
Șicula - „PAISA”

7

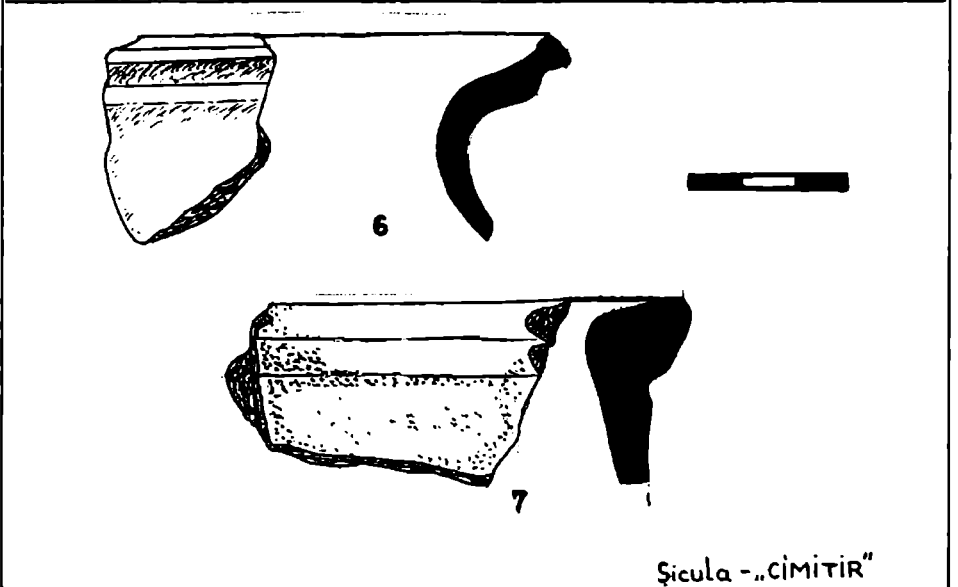
Pl. VI

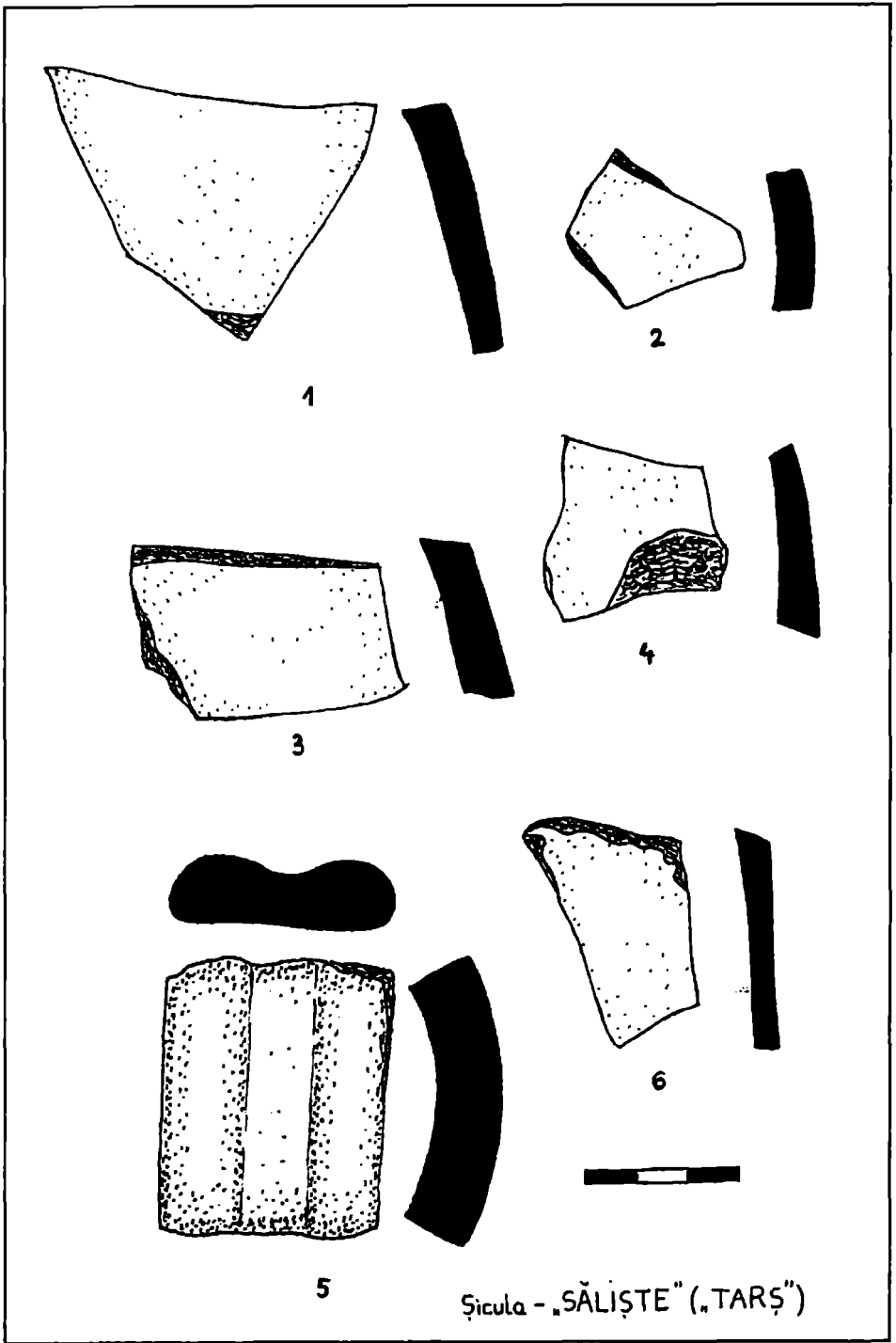
Șicula - „PAISA”

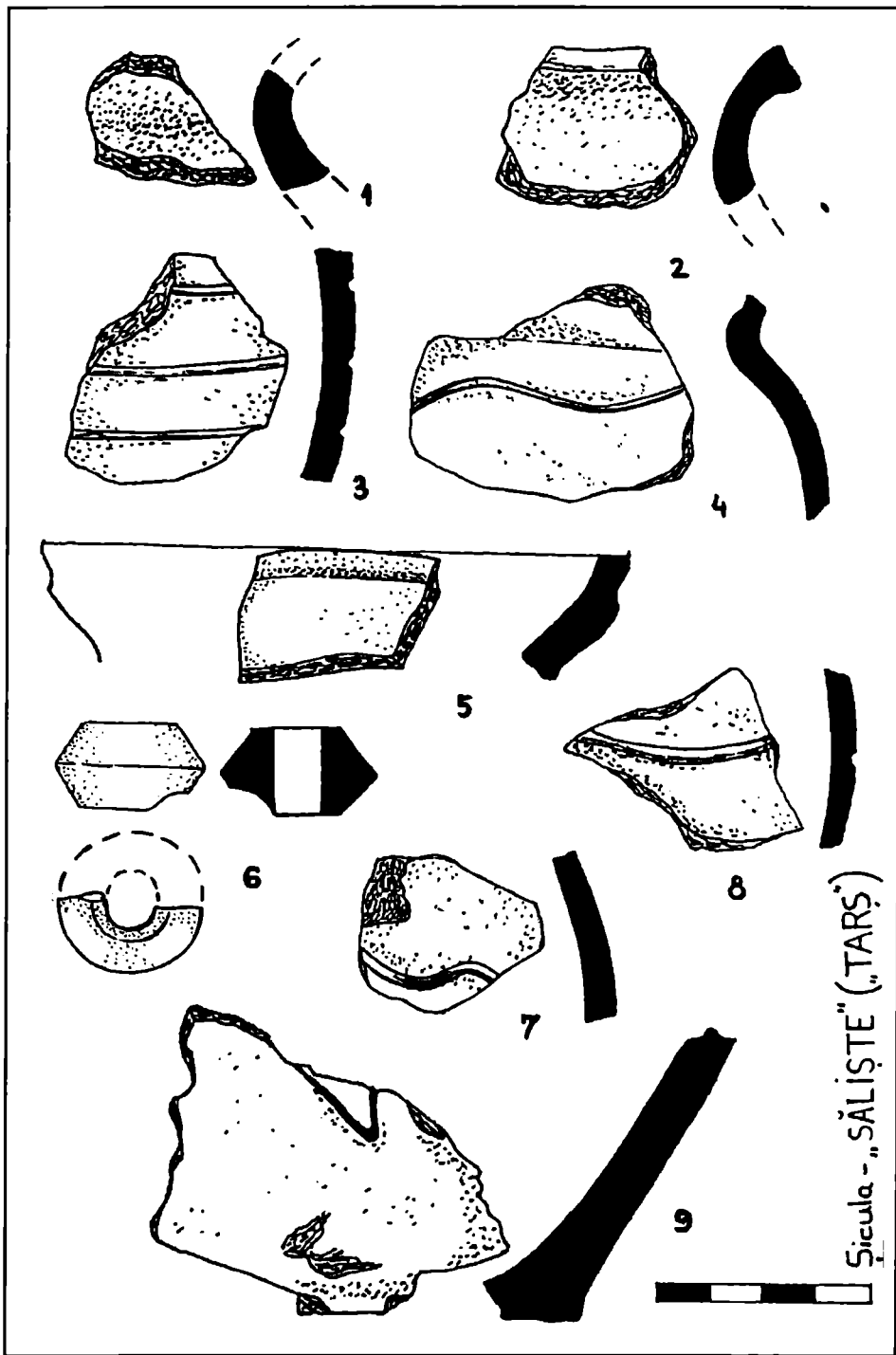
Șicula - „OȚELHAZ”

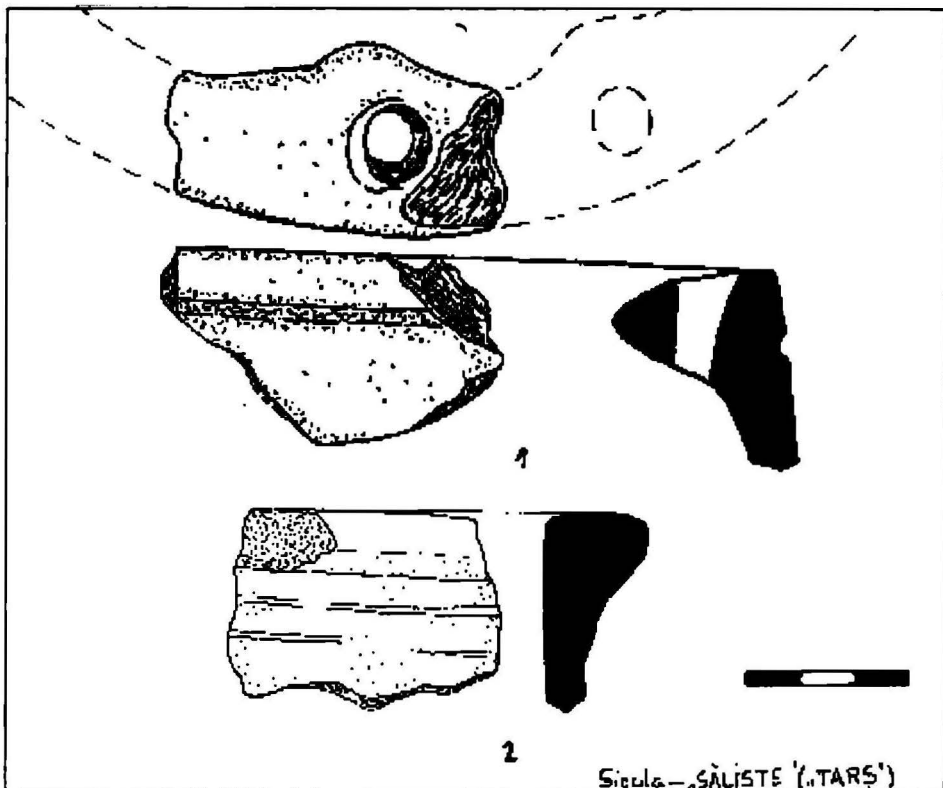
Șicula - „CIMITIR”

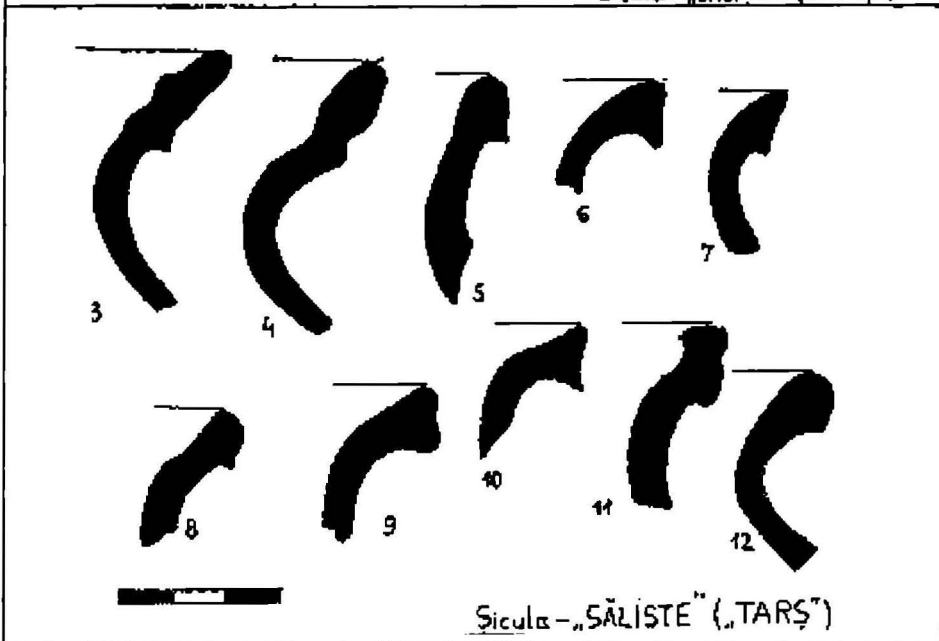
PL. VIII

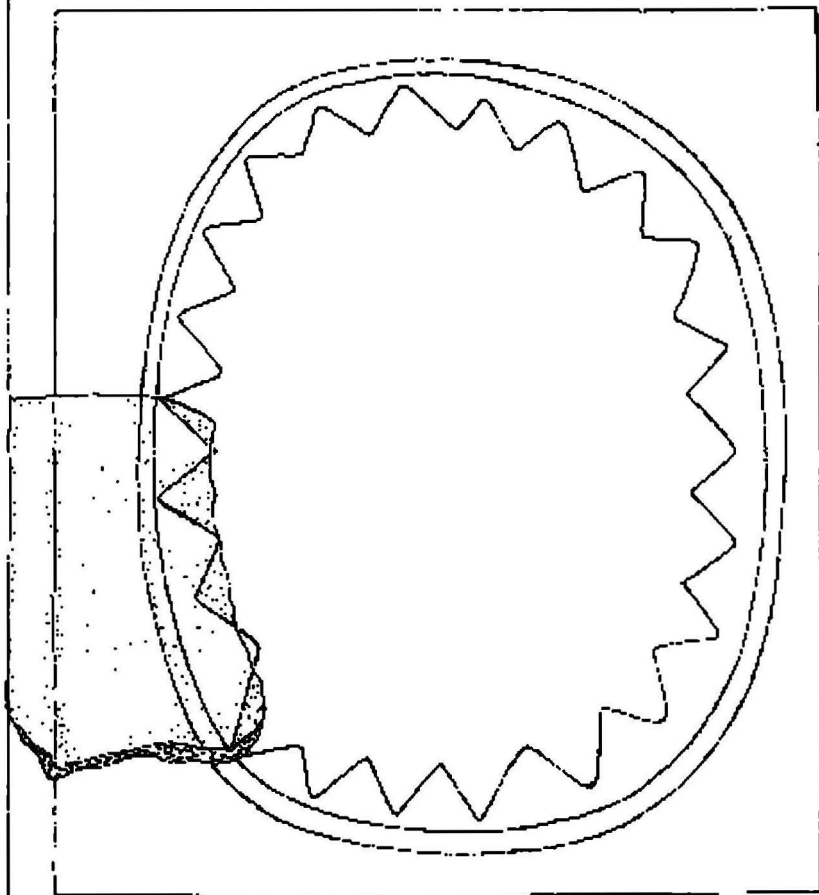
Pl. IX

Sicula-„SĂLIȘTE” („TARȘ”)

Sicula-„SĂLIȘTE” („TARȘ”)

Școala - „SĂLIȘTE” („TARȘ”)

Pl. XI

71

NOI DESCOPERIRI FEUDAL-TIMPURII PE TERITORIUL ORAȘULUI ALBA IULIA

Dan Băcuet

Teritoriul orașului Alba Iulia este locul de proveniență a numeroase materiale de interes arheologic, în special romane și feudale. Cercetări privind feudalismul timpuriu pe teritoriul orașului Alba Iulia au fost întreprinse în diferite zone ale acestuia. Astfel, în anii 1966, 1967 s-au făcut cercetări în zona ravelinului sud-estic al cetății, numit și „Sf. Francisc și Paula”¹ și în zona parcului cetății². Între lunile octombrie 1979 și aprilie-decembrie 1980 s-au efectuat săpături de salvare în zona „Stația de salvare”³ iar în anii 1968-1977, 1980 săpături sistematice la Catedrala Romano-Catolică⁴.

Materialul care face obiectul acestui studiu este alcătuit în majoritate din ceramică. Acesta nu provine din săpături sistematice, el fiind salvat în urma unor lucrări cu caracter edilitar efectuate în diferite zone ale orașului.

a. Zona „Monetăriei” – vis-a-vis de parcul „Universității 1 Decembrie 1918” (Pl. I, fig. 1).

În primăvara anului 1995 au fost declanșate lucrări de canalizare în această zonă. Din pământul scos afară am reușit să salvăm numeroase fragmente ceramice aparținând feudalismului timpuriu. Ceramica este foarte fragmentară, neputându-se întregi vase. Fragmentele reprezintă părți din gura, pântecul, piciorul sau fundul vaselor. Ca forme sunt prezente: oală-borcan (Pl. II, fig. 1-9; Pl. III, fig. 1-3, Pl. IV, fig. 1-5; Pl. V, fig. 1), strachina (Pl. V, fig. 2) și căldarea de lut (Pl. V, fig. 3).

Buzele vaselor de tip borcan sunt tăiate drept, trase în jos sub formă de manșetă, cu o despicare mediană, sau rotunjite. Unele prezintă în interior o șantuire pentru sprijinirea capacului.

Repertoriul ornamental este bogat, ornamentele sunt realizate prin incizare și constau în: benzi de linii orizontale paralele, bandă de linii în val, linii drepte paralele care acoperă aproape tot corpul vasului. Alte ornamente: impresiuni făcute cu unghia, plasate pe umărul vasului, șiruri paralele de puncte realizate cu roțița zimțată.

Strachina este reprezentată prin două fragmente, primul ornamentat cu benzi de linii paralele asociate cu o bandă de linii în val (Pl. II, fig. 5), iar al doilea prin impresiuni cu roțița zimțată (Pl. V, fig. 2). Un singur fragment de fund păstrează o parte dintr-o marcă de olar, marcă ce pare să fi fost o cruce sau un X (Pl. III, fig. 1).

Pasta este în general bine arsă, culoarea ceramicii variind de la brun-porțocaliu, brun-cărămiziu spre negru. Ca degresant s-a folosit nisip fin, nisip cu bob mărunț și paiete de mică. Ceramica este modelată la roata rapidă excepție făcând fragmentul de căldare modelat la roata încetă.

Fragmentul de căldare este ornamentat în partea superioară a buzei cu un șir de incizii care formează un motiv în zig-zag (Pl. V, fig. 3). Culoarea sa este brun cărămizie cu pete negricioase. Pasta bine arsă, având ca degresant nisip cu bob mărunț și paiete de mică. Provine de la o căldare de lut de tip cilindric.

b. Zona Casa de Cultură a Sindicatelor (Pl. I, fig. 2)

Materialul arheologic din această zonă se rezumă doar la două fragmente și este recoltat tot în urma unor lucrări cu caracter edilitar. Fragmentele provind de la un vas-borcan și respectiv, o căldare de lut (Pl. VI, fig. 1-2).

Primul fragment are o culoare brun-cărămizie, bine ars cu pasta bine frământată. Ca degresant s-a folosit nisip fin și paiete de mică. Ornamentul său constă într-o bandă de linii în val (Pl. VI, fig. 1).

Celălalt fragment este o buză și provine dintr-o căldare de lut de tip cilindric. Culoarea este cărămizie-portocalie, pasta bine frământată, bine arsă. Ca degresant s-a folosit nisip cu bob mărunț și paiete de mică. Buza este lătită, tăiată drept și trasă în afară. Sub buză se află două caneluri care o separă de corpul căldării. Partea superioară a buzei este ornamentată cu două rânduri de alveole făcute cu un bețișor, încadrate de două inele plasate pe marginea exterioară și interioară a buzei (Pl. VI, fig. 2). Primul fragment provine de la un vas modelat la roata rapidă iar al doilea de la o căldare de lut modelată la roata înceată.

Materiale feudal-timpurii au fost descoperite în numeroase puncte de pe teritoriul orașului Alba Iulia, chiar dintr-un punct⁶ apropiat de prima zonă amintită de noi. Ceramica recuperată, prezentată în acest studiu are bune analogii cu cea descoperită la Alba Iulia pe ravelinul „Sf. Francisc și Paula”, Orlat⁸, Vințu de Jos⁹.

Referitor la căldările ornamentate pe buză, trebuie făcută remarcă că descoperiri de acest gen sunt rare pe teritoriul țării noastre. Câteva descoperiri avem la: Cluj-Mănăstur¹⁰ (în Transilvania), Birlălești¹¹ (în Moldova). În afara teritoriului țării noastre, la: Vrșac¹², Șarkel¹³, Pervomajskoe¹⁴. Fragmentul de căldare descoperit în zona Casei de Cultură a Sindicatelor are bune analogii la Vrșac¹⁵.

Având în vedere pasta, ornamentele, analogiile amintite deja, considerăm că ceramica recoltată din zona „Monetăriei” și din zona „Casei de Cultură a Sindicatelor”, aparține secolelor XI-XII pCh.

Materialul ceramic prezentat în acest studiu vine să întregască imaginea asupra locuirii feudal-timpurii pe teritoriul orașului Alba Iulia.

Note

1 Gh. Anghel, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 469-482.

2 Ibidem.

3 M. Blăjan, Al. Popa, în *Materiale*, XV, 1981, p. 375-380.

4 R. Heitel, în *Materiale*, XV, 1981, p. 446-448.

5 În zonă au mai fost efectuate cercetări de către R. Heitel și publicate în *Materiale*, XVI Sesiunea Vaslui, 1982, p. 187-190.

6 Gh. Anghel, op. cit., p. 470-471.

7 Ibidem.

8 Th. Năgler, în *Studii și Comunicări*. Brukenthal, 20, 1977, p. 27-50.

9 Idem, în *Apulum*, VIII, 1971, p. 29-40.

10 P. Iambor, Șt. Matei, în AMN, XVI, 1979, p. 614, Pl. V, fig. 1.

11 V. Spinei, *Relații etnice și politice în Moldova Meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Ed. Junimea, Iași, 1985, p. 195, fig. 23/11.

12 M. Takacs, în V.A.H., V, Budapest, 1986, Pl. III, fig. 1.

- 13 Cs. Bálint, în V.A.H., III, Budapesta, 1990, p. 12-13, Pl. I, fig. 2-3; Pl. II, fig. 1-2.
14 V.A. Kuznecov, în V.A.H., III, Budapesta, 1990, p. 270, Pl. I, fig. 6.
15 M. Takacs, op. cit., Pl. III, fig. 1.

DISCOVERIES FROM THE XI-XII THE CENTURIES A.D. AT ALBA IULIA

(Abstract)

This study deals the archaeological material discovered in the town of Alba Iulia. The pottery was discovered in two places:

- a) „Monetăriei” zone;
- b) „Casa de Cultură a Sindicatelor” zone.

So, using the analogies the pottery discovered at Alba Iulia can be dated to XI-XII th centuries A. D.

Explicația planșelor

Pl. I. Harta descoperirilor (Alba Iulia)

1 Zona „Monetăriei”

2 Zona „Casa de Cultură a Sindicatelor”

Pl. II. Ceramică, zona „Monetăriei

fig. 1-9

Pl. III. Ceramică, zona „Monetăriei”

fig. 1-3

Pl. IV. Ceramică, zona „Monetăriei”

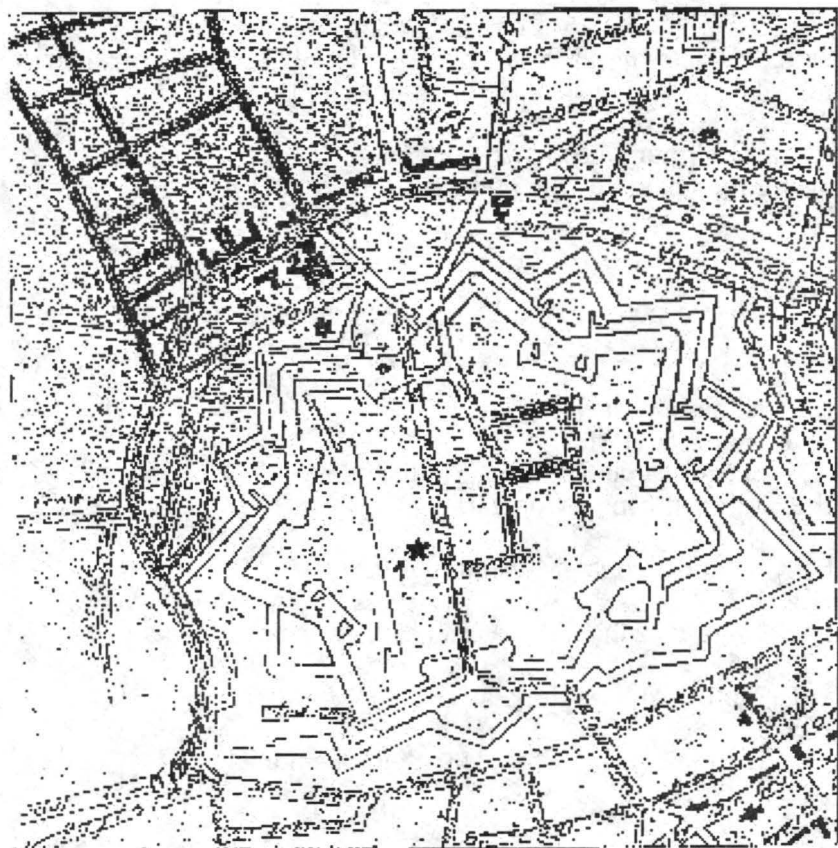
fig. 1-5

Pl. V. Ceramică, zona „Monetăriei”

fig. 1-3

Pl. VI. Ceramică, zona „Casa de Cultură a sindicatelor”

fig. 1-2

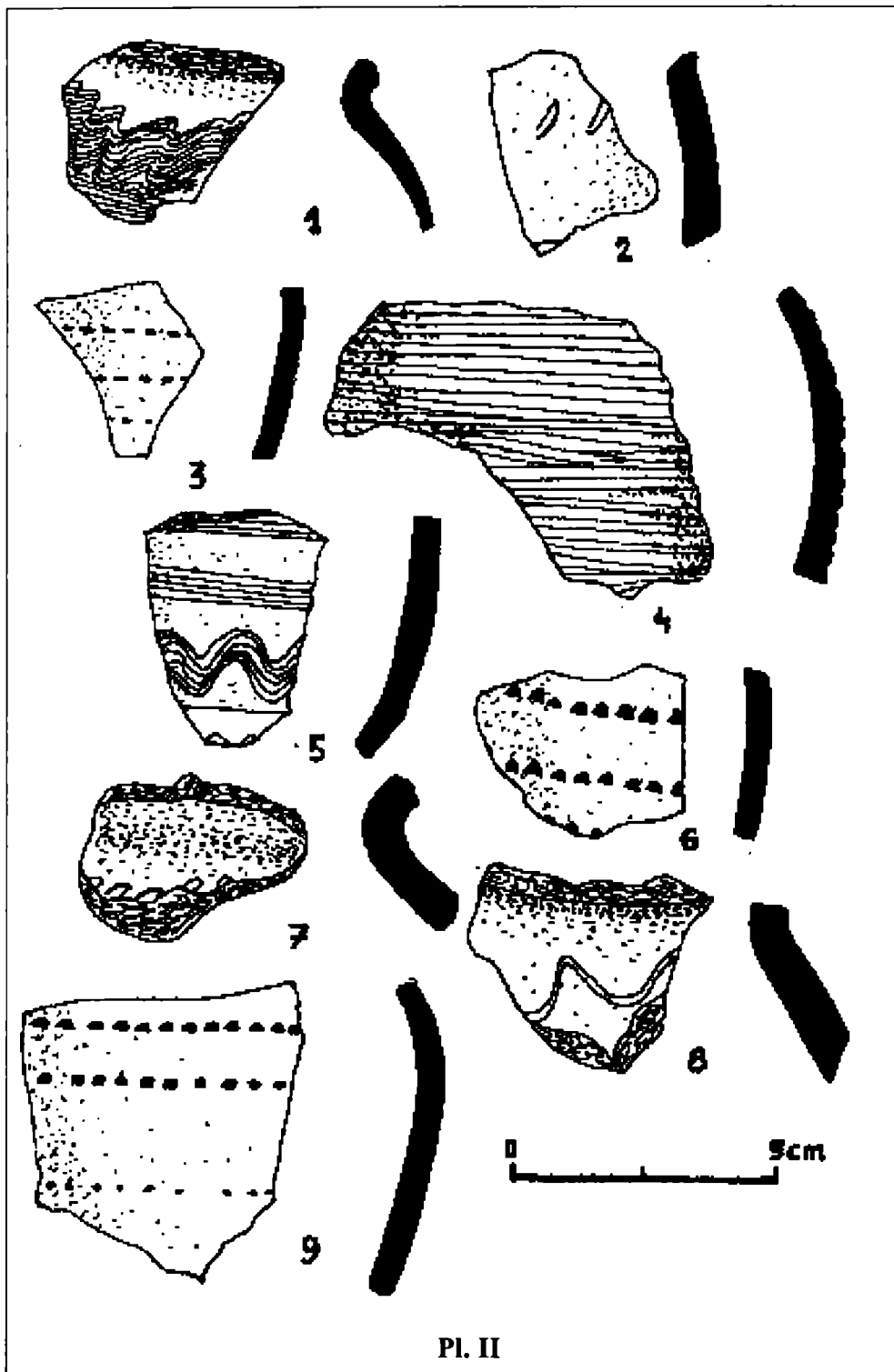

◆ - „Casa de Cultură
a Sindicatelor”

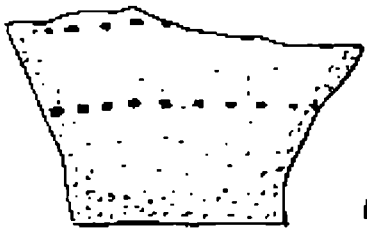
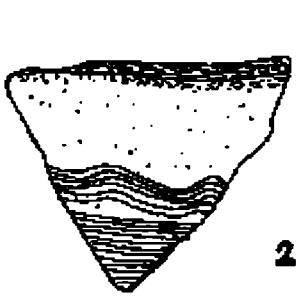
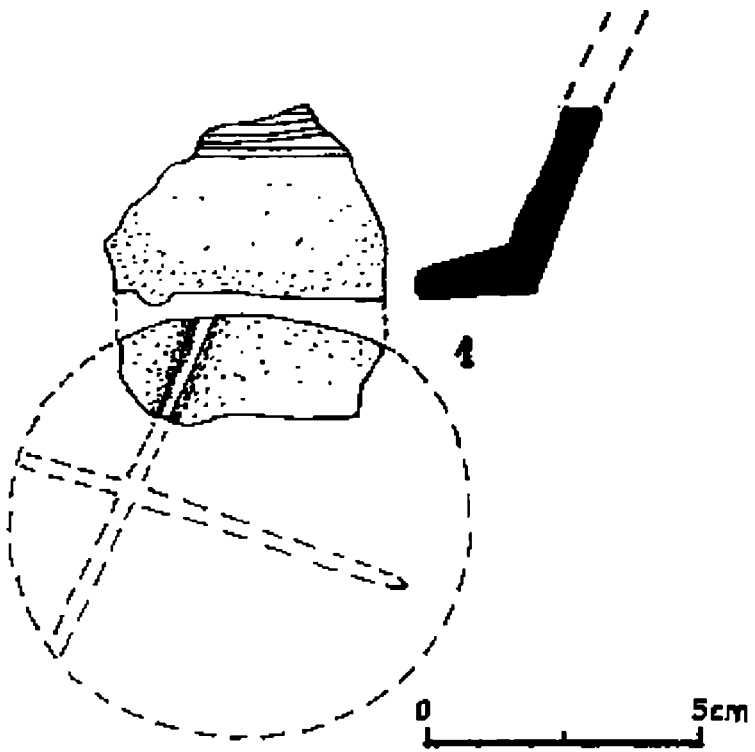
0 100 m

★ - „Monetăria”

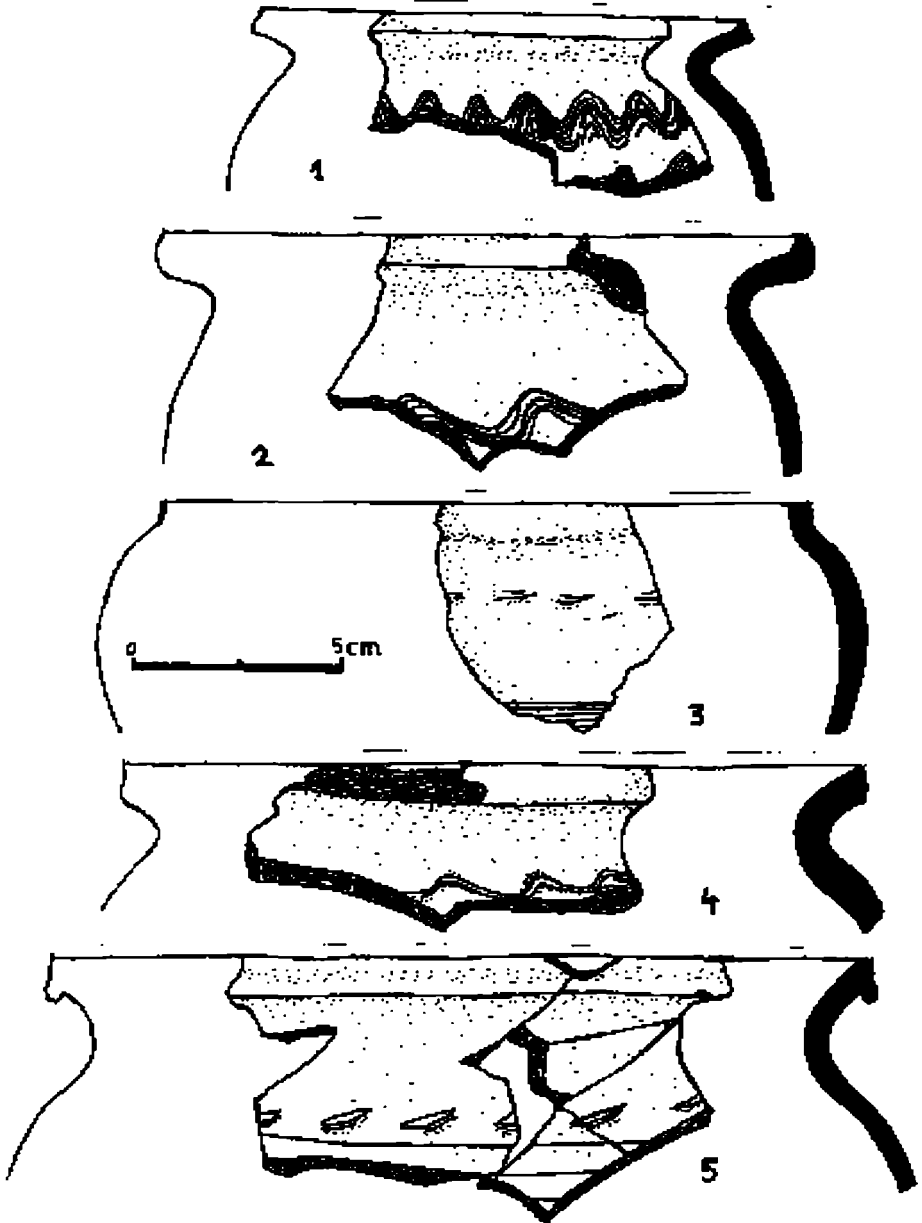
Pl. I

Pl. II

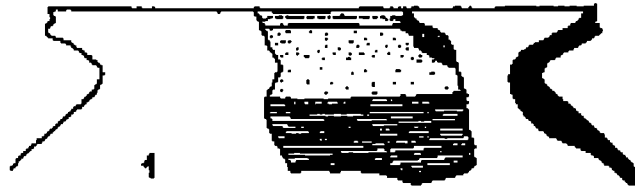

Pl. III

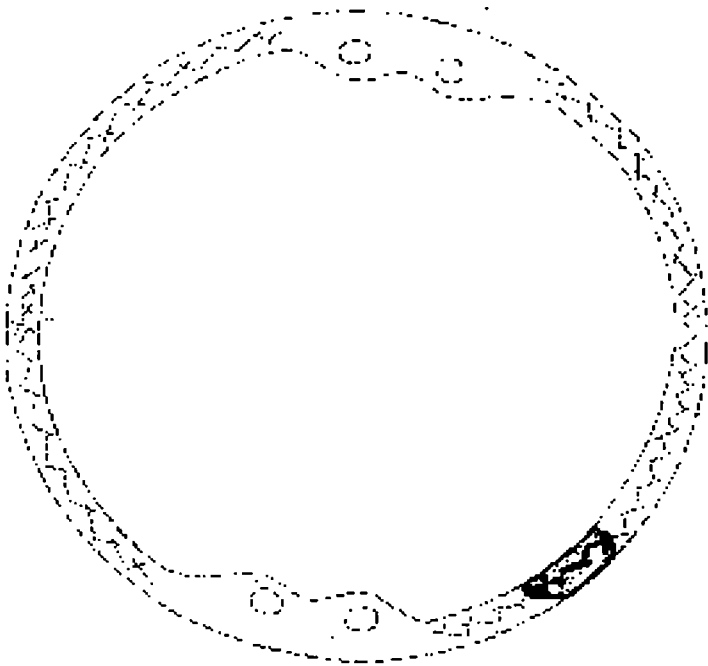

Pl. IV

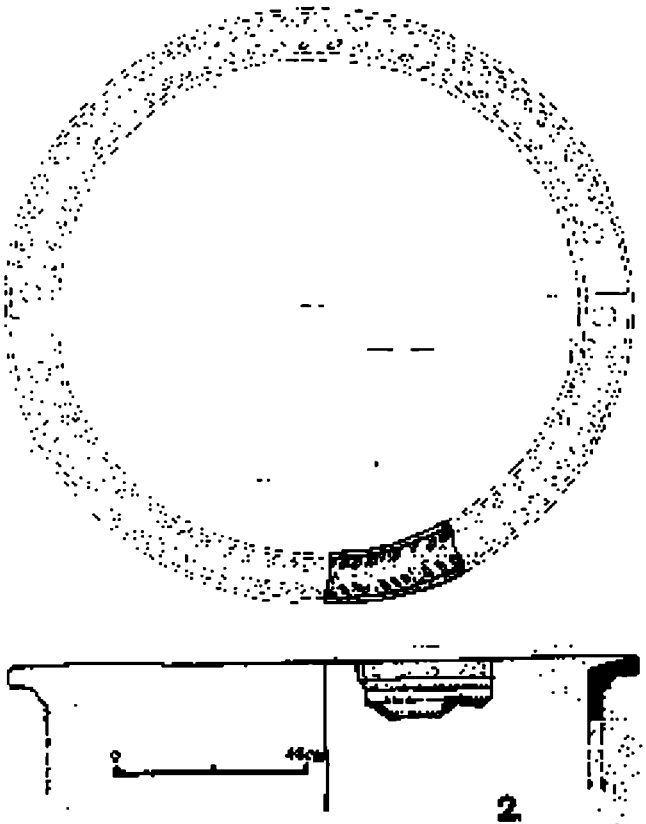
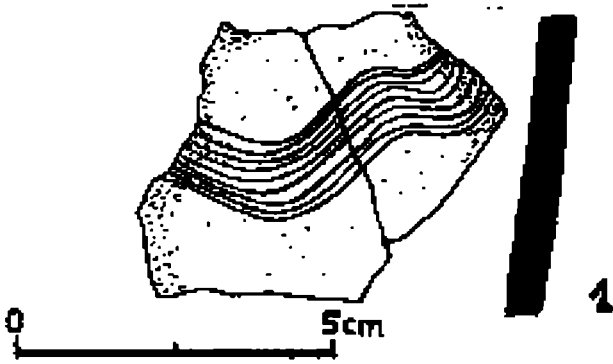

0 5cm

Pl. V

Pl. VI

COLECȚIA DE CAHLE ȘI DE OCHIURI DE CAHLĂ DIN EVUL MEDIU TÂRZIU A MUZEULUI DIN ARAD

Hurezan Pascu - Szatmári Imre

Cu arta cahlelor din evul mediu târziu și cu producția de cahle pe teritoriul Câmpiei de sud-est din bazinul carpatic s-a ocupat pentru prima dată Méri István, pe baza materialului găsit la Nădab, într-un studiu apărut în anul 1957, în limba maghiară, iar în 1960 în limba germană.

În acest studiu el a delimitat caracteristicile principale ale cahlelor „populare” și a prezentat activitatea centrului de olărit de cahle de la Șimand din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Pe baza materialului găsit la Șimand, autorul a prezentat și cahlele din Gherla, precum și cele din Somhid și Șimand păstrate la Muzeul Național Ungar și la Muzeul din Gyula.

Strângerea întregului material, de către autor, în ciuda sprijinului acordat de Muzeul din Arad, a fost îngreunată de faptul că, această zonă, care în evul mediu târziu reprezenta un teritoriu întreg, astăzi este încorporat în teritoriul a două țări. (Méri, 1957, 187 - 206, mai ales 187, nota 32, 198, nota 134; Méri, 1960, 331-360)

După studiul lui Méri István au mai apărut și alte comunicări privind cahlele și ochiurile de cahlă medievale din complexul de materiale aflate pe teritoriul Ungariei de sud-est.

Materialele care au ieșit la suprafață, în urma cercetărilor locale includ, câteva fragmente mărunte din nordul județului Békés, din care mai multe au fost semnalate în marile volume topografice (Ecsedy-Kovács-Maráz-Torma, 1982; Jankovich-Makkay-Szőke, 1989; Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmári-Torma, 1993 - părțile corespunzătoare)

Din prelucrările complexelor mai mari amintim publicațiile privitoare la această problemă a cahlelor de la Kevermes (Nagy, 1961, 91-98), de la Nagymágocs (Szatmári, 1985, 55-77), cea de la Békéscsaba (Szatmári, 1994, 495 - 517) și cea de la Sarkad (Szatmári, 1996, 415-444).

Referitor la cahlele și ochiurile de cahle, medievale, descoperite pe teritoriul Transilvaniei și în părțile sud-vestice ale României, au apărut de asemenea mai multe lucrări.

Pe lângă prezentarea unor materiale locale, ca de exemplu Nădab, Șimand, Somhid, Sălard, Fotos, Ghidfalău (Méri, 1957, 194-195 XLIV, pl. 1-2, 6.XLV, pl. 1, XLVI pl. 8) sau Alba Iulia, Gilău, Cetatea de Baltă și Vințul de Jos, Hunedoara, Oradea, Micasasa, Hăteș (Schultz, 1870, 85; Rușu, 1996/a 143-162; Rușu, 1996/b, 125-153) au fost prezentate și materiale mai complexe din teritorii mai mari, ca de exemplu Cristurul Secuiesc și împrejurimi (Benkő - Ughy, 1984, 1-76, desen Benkő, 1992, 69-74, planșe, Benkő - Demeter - Székely, 1997, 12-14, 30-31, 38-40, 42-44, planșe, 39-49 planșe)

Materialele prelucrate până în prezent arată clar că produsele de cahle din evul mediu târziu, caracteristice pentru câmpia de sud-est a bazinului carpatic prezintă analogii cu cele găsite pe teritoriul Transilvaniei și Partium-ului și nu cu cele din centrul Ungariei (Szatmári, 1996, 415).

Utilizând terminologia folosită de Méri István în „Regiunea Câmpiei de sud-est“ un rol cheie în determinarea și compararea produselor de olărit - cahle, precum și a atelierelor l-a avut prelucrarea materialului din județul Arad. Complexul de cahle prezentat de Méri Istvan este caracteristic pentru teritoriul județelor Békés și Arad.

Acest fapt, demonstrat de analogia materialelor deja publicate, se datorează rolului jucat de cetatea Gyula în secolele XV-XVII, dar mai ales în secolul al XVI-lea în zonă.

Astfel, între dările târgului Șimand, aparținător cetății din Gyula în anul 1525, găsim și vase ceramice, produse de sobe (Veress, 1938, 89; Méri, 1957, 198)

Pe drept, putem presupune că anumite produse de cahle, caracteristice pentru această regiune vor fi găsite într-un număr mai considerabil pe teritoriul domeniului cetății Gyula din perioada evului mediu târziu, adică în zona cetății și în zona Șimandului, un târg important al domeniului, decât pe raza județelor Békés și Arad de astăzi.

Trebuie să avem în vedere și o posibilă răspândire (emanație) a produselor și în afară, însă, după toate indiciile, centrul principal de olărit cahle (principalul atelier) în secolul al XVI-lea trebuie căutat cu desăvârșire în jurul Gyulei și a Șimandului.

O delimitare mai perfectă a atelierului și o caracterizare mai exactă a meșteșugului de cahle pentru această regiune, din perioada evului mediu târziu, presupune cunoașterea întregului material găsit până acum.

De aceea am considerat util să publicăm materialul de cahle și ochiuri de cahle păstrate în Muzeul din Arad.

Deoarece toate cahlele depistate pe teritoriul județului Arad se află în custodia muzeului arădean, munca întreprinsă prin această catalogare oferă o imagine mai complexă asupra atelierului și a produselor contribuind în același timp la întărirea relațiilor (colaborărilor) dintre muzeele din Békéscsaba și Arad.

În colecția arădeană alături de materialul local se găsesc și fragmente de cahle din alte părți ale României.

Pentru complexitate, după cum rezultă și din titlul lucrării, vom prezenta, în cele ce urmează, întregul material aflat la muzeul din Arad, incluzând alături de cahlele și ochiurile de cahle descoperite în județul Arad și piesele sau fragmentele provenind din alte zone, care aparțin aceluiași ev mediu târziu.

Prezentarea este ordonată pe județe și pe localități, fiecare piesă fiind descrisă separat.

MATERIALE DIN JUDEȚUL ARAD

Cuvin'

Ochi de cahlă. Are formă de pahar, de culoare brun-deschis ici colo înnegrită de funingine, cu marginea arcuită orizontală, rotunjită, scundă, butucănoasă. Perete lat, fund fragmentat. I: 6,5 cm, diametrul gurii 11,8 cm, diametrul fundului 8,5 cm (sec.15-16). CMA Nr. inv. M.F.636. Donație

*Bodrog*²

1. *Ochi de cahlä*. Formă de cupă, cu gura pătrată, de culoare brun-deschis. Jos înnegrită de funingine. O parte a marginii este lipită. Înălțimea: 13,5 cm, lățimea gurii: 11,2 și 11,4 cm, diametrul fundului: 6 cm (sec. 15-16). CMA Nr. inv. M.F.4463. Din hotarul satului, probabil din apropierea bisericii medievale de aici. A ajuns în proprietatea muzeului prin achiziție de la Maté Jozsef din Pecica. Nepublicat.³ (Pl. II, Fig. 1,2)

2. *Ochi de cahlä*. Formă de ceață, de culoare brun-deschisă, sus se lărgeste într-o formă conică ascuțită. În interior se văd bine urmele roții. Înălțimea: 14 cm, lățimea cea mai mare: 12 cm, diametrul gurii: 8 cm (sec.15-16) CMA Nr. inv. M.F.4459. Provine probabil din apropierea bisericii medievale (Bodrog „Bisericuța”). A ajuns în posesia muzeului prin cumpărare de la Maté Jozsef din Pecica. Nepublicat.⁴ (Pl. III, Fig. 1,2)

3. *Ochi de cahlä*. Formă de cupă, de culoare brun-gălbuie, ici-colo înnegrită de funingine. Partea de sus fragmentată, marginea probabil a fost proeminentă. Sub margine, într-un loc, a fost găurită. Înălțimea: 14,5 cm, diametrul gurii: 7,6 cm, diametrul fundului: 5,5 cm (sec. 14-15). CMA. Nr. inv. MF 4462. A fost găsit, la fel, la „Bisericuța”, probabil împreună cu celelalte, fiind cumpărat de la Máte Jozsef. Nepublicat.⁵ (Pl. IV, Fig. 1,2)

4. *Ochi de cahlä*. Formă de cupă, de culoare brun-deschis, fundul înnegrit de funingine. Pe părțile laterale se observă urmele roții olarului. Înălțimea: 16 cm, diametrul gurii 11,2 cm, diametrul fundului: 5,9 cm (sec.15-16) CMA Nr. inv. M.F.4470. Provine din comuna Bodrog, locul numit „Bisericuța”. A ajuns la muzeu prin cumpărare de la Maté Jozsef din Pecica. Nepublicat.⁶ (Pl. V, Fig. 1,2)

5. *Ochi de cahlä*. Formă de cupă, de culoare brun-deschis. Două treimi din fund înnegrit de funingine. Marginea este tăiată orizontal, știrbită. Înălțimea: 17,5 cm, diametrul gurii: 12 cm, diametrul fundului: 6,3 cm (sec.15-16) CMA Nr. inv. M.F.4471. Găsită în apropierea locului numit „Bisericuța”; a ajuns la muzeu prin cumpărare de la Maté Jozsef. Nepublicat.⁷ (Pl. VI, Fig. 1,2)

Materialele din Bodrog sunt de același fel. Ele au fost încadrate în sobe din perioada evului mediu târziu.

Locul unde au fost găsite, precum și faptul că au ajuns în posesia muzeului într-un mod identic, arată că ele au fost descoperite toate împreună, într-un sat medieval târziu, cu biserică.

*Ineu*⁸

Cahlä. Formă de jgheab, fragment dintr-o cahlä nesmălțuită, de culoare brun-galben. Partea mai largă în mare parte lipsește, s-a păstrat doar fragmentul de la colt. Forma întregă poate fi reconstituită pe baza cahlăi găsite la Zăbrani. Fundul și capătul colțului de cahlă a fost închisă. Între latura mai

largă și colțul cahlei se vede o suprafață lină, tăiată cu două coaste verticale. Una din ele reprezintă marginea verticală a cahlei, cealaltă taie în două suprafață lină. Cele două capete ale suprafeței sunt mărginite la fel de asemenea coaste. Latura mai mică formează un dreptunghi cu latura mai largă a cahlei. Partea din spate este funinginoasă. Înălțimea: 17,1 cm, lățimea laturii jgheabului: 7,5 cm, latura mai mică 5 cm, adâncimea spre spate: 4,5 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv.M.F.2945. A ajuns în posesia muzeului în 1955 prin donație. Singura analogie este cahla de colț din Zăbrani.⁹ Nepublicat. (Pl. 7, Fig. 1,2)

*Pădureni*¹⁰

Ochi de cahlă. Scund, rotund, formă de castron, de culoare brun-cenușie, la mijloc ornamentat. Marginea rotunjită, fundul întins, puțin profilat. Partea inferioară a fost împărțită cu o serie de apăsături de degete. În mijlocul ochiului, sub formă rotundă, tot prin apăsături cu degetele a fost realizată o floare cu șase petale. Înălțimea: 11,5 cm, diametrul gurii: 9,9 cm, diametrul fundului: 6,5 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv.M.F.26. A fost găsită la „Vadul Crișului” și a ajuns în posesia muzeului în 1883 prin donația lui Török Béla. Nepublicat.¹¹ (Pl. 8, Fig. 1, 2)

*Pâncota*¹²

1. Cahlă. Formă dreptunghiulară, nesmălțuită, de culoare brun-deschis. Face parte dintr-o cunună de cahle cu latura închisă în față și la treimea de sus. Latura din față a fost ornamentată cu o vopsea roșie de pământ. Partea care se înclină spre față are o suprafață verticală, din care ici colo se ridică ornamente convexe dreptunghiulare. Sub ornamentul superior se întind trei coaste orizontale, reprezentând totodată și latura de deasupra feței. Pe o porțiune mică ce s-a păstrat, pe partea dreaptă se vede un chenar mic. În partea stângă nu are chenar. Din ceea ce s-a păstrat reiese că suprafața cahlei a fost umplută de o rozetă cu mai multe petale probabil din 5-6 părți. S-a păstrat doar un fragment al petalei de pe latura superioară de stânga a rozetei. Cercul ce cuprindea rozeta era compus din două coaste sub formă concentrică și între ele alte coaste, scurte, paralele și dense. În centrul cahlei, deasupra ghirlandei rotunde, se observă o ghirlandă bipartială, formată din coaste înguste. La colțurile de sus, spre stânga și dreapta a cahlei apare o coroană stilizată. Negativul aversului probabil a fost cioplit în lemn.

Partea din spate a cahlei a fost formată dintr-o panglică de lut, lipită de față, a cărei margine a fost tăiată în linie.

Ambele laturi ale panglicii de lut și partea din spate a cahlei sunt înnegrite de funingine. Pe dos se pot observa apăsări dense de degete în direcție verticală, formate în urma apăsării negativului de lut. Suprafața de rupătură a cahlei este de culoare brun-cenușie. Înălțimea: 13,5 cm, lățimea: 18,1 cm, adâncimea pe dos: 2,5 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv.32. Provine, probabil, de la abația din Pâncota și a ajuns la muzeu în 1885 prin donație. Nepublicat.¹³ (Pl. 9, Fig. 1, 2)

2. Cahlă. Colțul de jos spre dreapta a feței unei cahle dreptunghiulare. De

culoare brun-închis, la suprafață un material impregnat cu mică, nesmălțuită. Aversul a avut probabil fața închisă. Suprafața a fost formată prin presarea cu mică a negativului cahlei, în care apoi a fost apăsat lutul. Masa crudă a cahlei, deci originalul, a fost lipsit de mică.

Fața n-a fost înrămată,. Ornamentația constă din coaste convexe, ce se arcuiesc dinspre colț spre centru, apoi deasupra se încrucișează cu coaste asemănătoare și cu ornamente vegetale, mergând de la mijlocul laturii de jos a cahlei spre centrul laturii drepte. Un motiv vegetal umple suprafața de sub punctul de intersecție al celor două borduri. Ornamentul constă dintr-o planță cu coada dreaptă, a cărei frunze se arcuiesc spre stânga și dreapta.

În partea dreaptă a cahlei, la fel pe suprafața mărginită cu cele două coaste se pot vedea aceleași ornamente vegetale. Dispunerea motivelor demonstrează că au fost realizate sub formă de oglindă. Acest mod de ornamentare confirmă, indiscutabil, o influență „habana“, având analogii cu cahlele de influență „habana“ din Huedin și din zona Calota. (Végh, 1977, 59, 60-61, il.a-g, planșa 12)

La partea dinspre spate a fost lipită o ghirlandă de lut cu o lățime de 3 cm. Partea interioară, la întâlnirea cu ghirlanda de lut, încă în formă moale a lutului a fost netezită cu degetele. În partea din spate a feței se pot observa urme de textile. Înălțimea: 10,7 cm, lățimea: 8,5 cm, adâncimea la dos: 3,8 cm (sec.17). CMA nr.inv.34. A ajuns la muzeu în 1885 prin Medyaszy Lajos. Nepublicat.¹⁴ (Pl. X, Fig. 1, 2)

3. *Cahla*. Un fragment pentagonal al unei părți de centru de la o cahlă cu fața întreruptă sau de la o cahlă de vârf. Este de culoare brun-deschisă, nesmălțuită. Partea de jos este dreptunghiulară, partea orizontală de jos precum și latura verticală a fost tăiată cu o linie dreaptă. Colțul de jos stânga lipsește. Latura de sus a părții dreptunghiulare este închisă de o porțiune triunghiulară. Cele două laturi de sus și partea oblică au fost tăiate. La intersecția fragmentelor cu părțile verticale ce lipsesc se află o rozetă convexă, rotundă, ornamentată cu liniuțe tăiate. Rozeta ce se află deasupra fragmentului este mai mare decât celelalte.

Fața fragmentului de cahlă este încadrată în două borduri rotunde, convexe și paralele, conform formei pentagonale a fragmentului. Centrul feței este umplut de ornamente de flori, compuse din trei petale, asemenea cu cele de pe marginea fragmentului de cahlă, fragment cu coaste mărunte. Pornind de aici, în sus, spre dreapta și spre stânga, se deschide câte o petală a cărei laturi boltite sunt formate din coaste subțiri. Fața cahlei înainte de uscare a fost acoperită de un strat argilos, dar acest strat deja a căzut în mare parte. Negativul cahlei a fost făcut, probabil, din lemn.

Partea din dos este lină, lipsită de funingine. Punctul de intersecție de la mijloc are o culoare albastru-gri. Locul cahlei pe sobă este nesigur, în partea de jos lipsind rama sau ghirlanda de lut lipită. Înălțimea: 11,5 cm, lățimea: 10,3 cm, grosimea: 1,4 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv.M.F.45. Din evidențe, provine din hotarul localității Pâncota, ajungând la muzeu prin donație. Nepublicat.¹⁵ (Pl. XI, Fig. 1, 2)

Cele trei cahle din Pâncota provin, după toate probabilitățile, din același loc și din același timp. Toate au ajuns în posesia muzeului în același mod, au

numere de inventar apropiate, încât nu este exclus ca toate cele trei cahle să provină din donația lui Megyaszi Lajos din 1885.

*Pecica*¹⁶

1. *Ochi de cahla*. Formă de coif, în sus concav, deasupra se termină printr-un vârf, iar în partea de jos printr-un fund care se îngustează proporțional. Este de culoare brun-deschis, cu urme de funingine. Este lipit din mai multe bucăți, întregit ici-colo. Înălțimea: 14 cm, lățimea cea mai mare: 12 cm, diametrul gurii: 7,5 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv.M.F.4466. Locul de proveniență necunoscut. Achiziționat de la Maté Jozsef din Pecica, de la care au fost cumpărate și piesele descoperite la Bodrog¹⁷. Nepublicat. (Pl. XII Fig 1, 2)

2. *Ochi de cahla*. Formă de ceapă, la mijloc și în partea de sus se lărgeste, jos construit sub formă de inel. Partea de sus lipsește. Este de culoare brun-deschis, cu urme de funingine. Înălțimea: 8 cm, lățimea cea mai mare 10 cm, diametrul gurii: 7,5 cm (15-16). CMA nr.inv.M.F.29. Provine din Pecica, însă locul precis în care a fost descoperit nu este cunoscut. A ajuns în posesia muzeului în 1883, prin donație, de la Bánhidi Albert. Nepublicat.¹⁸ (Pl XIII, Fig. 1, 2)

*Șimand*¹⁹

1. *Ochi de cahla*. Formă de cupă, de culoare brun-deschis, la fund și lateral cu urme de funingine. La margine este tăiată orizontal. Înălțimea: 14,7 cm, diametrul gurii: 10,8 cm, diametrul fundului: 5,4 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv.M.F. 125. Donată de Török Béla din Șimand, la sfârșitul secolului trecut. Nepublicată.²⁰ (Pl XIV Fig. 1, 2)

2. *Ochi de cahla*. Forma de cupă cu gura pătrată, peretele puțin arcuit, de culoare brun-deschis. Pe suprafața exterioară are urmă de funingine. Partea de sus, care s-a păstrat este tăiată cu apăsături de degete, iar în partea interioară este o porțiune tăiată. Partea de jos este fragmentată orizontal și este găurită, partea de sus probabil a fost închisă, fără coaste. Înălțimea: 10 cm, lățimea: 9,2 cm, diametrul fundului: 5,4 cm (sec.15-16) CMA Nr.inv.M.F. 76. Donație Török Béla în 1883. Nepublicată.²¹ (Pl. XV, Fig. 1,2)

3. *Ochi de cahla*. Formă de farfurie, cu gura pătrată, de culoare brun-gălbui. Întreaga suprafață interioară a fost ornamentată cu vopsea roșie de pământ. Fundul se lărgeste puțin, cum urcă în sus. La linia de întâlnire din partea de sus, sub formă de farfurie, în exterior, se află o linie zgâriată, adâncă, iar în interior, de jur împrejur, o coastă formată prin apăsare. Înălțimea: 13 cm, diametrul gurii: 18,3 - 18,5 cm, diametrul fundului: 9 cm (sec.16). CMA Nr.inv.M.F. 33. Donație Török Béla din 1883. Nepublicat.²² (Pl XVI, Fig. 1, 2)

4. *Ochi de cahla*. Formă de farfurie, cu gura pătrată, de culoare brun-gălbui, cu urme de funingine, întregită. Laturile se arcuiesc sub formă de s. Chenarul este tăiat orizontal. Colturile de sus sunt ascuțite, iar laturile celor patru pereți sunt concave. Înălțimea: 10,5 cm, diametrul gurii: 18 cmX 18 cm, diametrul fundului: 9,5 cm (sec.15-17). CMA Nr.inv.M.F. 124. Donație

Cele două ochiuri de cahlä sub formă de cupă, cu gura pătrată și cele în formă de farfurie au fost găsite în același loc. Împrejurările în care au fost descoperite și locul precis însă nu se cunosc.

*Șiria*²⁴

Ochi de cahlä. Formă de pahar, fragment. Este de culoare brun-galben, cu urme de funingine, din material granulat. Fundul și o parte lipsesc. Marginea este ondulată, de desubt rotunjit și în interior cu o coastă. Înălțimea: 12,3 cm, diametrul gurii: 10,3 cm, diametrul fundului: 4 cm. (sec.15-17). CMA Nr.inv.M.F.2563. A ajuns la muzeu probabil prin donație. Nepublicat.²⁵ (Pl. XVIII Fig. 1, 2).

*Zăbrani*²⁶

Cahlă. Cahlä de colț sub formă de jgheab, de culoare brun-gălbuie, nesmălțuită, lipită din două bucăți. Latura cea lată prezintă formă de jgheab, cealaltă latură ce se lipește diagonal este dreaptă. Fundul și suprafața părții în formă de jgheab sunt închise. Între jgheab și colțul cahleii se află o suprafață lină, tăiată cu două coaste verticale. O coastă se află la marginea verticală a jgheabului, cealaltă coastă la mijlocul suprafeței line. Asemenea coastă încadrează cele trei margini ale suprafeței de jos și de sus, precum și partea inversă.

Spatele are urme de funingine. Spatele jgheabului nu este sferic, ci este mărginit cu patru planuri drepte. Înălțimea: 17,5 cm, lățimea laturii mai largi: 15,5 cm, cea a laturii mai strâmte: 5,5 cm, adâncimea dosului: 4,5 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv.M.F.5403. A fost găsit cu ocazia săpăturilor efectuate la „Deluț“ în 1975 de către V.Boroneanț și E.Dörner. Singura piesă similară corespunzătoare provine de la Ineu, descrisă mai înainte. Nepublicat.²⁷ (Pl. XIX, Fig. 1, 2)

Județul Arad (locuri neidentificate)

1. *Cahlă.* Fragment al colțului stâng superior al unei cahle cu față închisă. Culoare brun-deschis, nesmălțuită. Chenarul este însoțit de o bordură strâmtă. La această bordură, la o distanță de un centimetru, paralel cu ea, se află și a treia bordură. Între aceste două borduri, în aceeași linie se află și motive mici, convexe, sub formă de x. În colțul rămas din fața cahleii, se află un ornament sub formă de V, lângă care se vede o suprafață adâncită în formă de bust. Din dosul cahleii n-a mai rămas nimic, dar se pot observa urmele lipirii la avers. Pe revers urmele funinginii nu se văd. Înălțimea: 7,2 cm, diametrul gurii: 7,9 cm, grosimea: 1-1, 5 cm (sec.16-17), CMA Nr.inv. M.F.632. A ajuns la muzeu prin donație anonimă. Nepublicat.²⁸ (Pl. XX, Fig. 1, 2).

2. *Ochi de cahlä.* Funcțiunea originală e nesigură. A fost inventarită împreună cu cahla următoare, probabil făcând parte din ea. Are culoare brun-

deschis, partea exterioară cu urme de funingine. Se păstrează în forma actuală doar un fragment. Partea de sus este ogivală, găurită și se lărgeste concav, fragmentat cu trei borduri. Fundul este fragmentat. Fragmentul se integrează în deschizătura cahlei descrise mai jos. Înălțimea: 10 cm, diametrul cel mai mare: 7 cm (sec.16-17). CMA Nr.inv.M.F.33. A ajuns la muzeu probabil prin donație. Nepublicat.²⁹ (Pl. XXI, Fig. 1, 2)

3. *Ochi de cahlä*. Cu gura pătrată. Formă de farfurie. Un colț al marginii lipsește, fundul rotund este tăiat, dar ochiul nu este găurit, întrucât la partea strâmtă este închisă cu o emisferă, ce se termină într-un vârf mai mic, cu două tăieturi. Culoare brun-galben. Întreaga suprafață interioară este ornamentată cu vopsea brun-roșcat. Motivele vopsite se repetă la fiecare latură și pot fi văzute patru modele uniforme. Modelele constau din linii asemănătoare de fluturi și lujere. În diagonalele ochiului de cahlä cu gura pătrată, separate de modelele cu forme de fluturi, au fost vopsite câte trei linii drepte, între care se întind șiruri de puncte. În centrul ochiului de cahlä suprafața este ornamentată cu pete vopsite la fel. Dosul, într-un loc, deasupra fundului tăiat, este găurit. Înălțimea: 8,5 cm, diametrul gurii: 17,5 x 17,5 cm, diametrul fundului: 7,5 cm (sec.16-17). CMA nr.inv.M.F.33/B. A fost inventariat împreună cu obiectul anterior. Numărul identic de inventar și păstrarea lui la același loc indică proveniența comună. Nepublicat.³⁰ (Pl. 22, Fig. 1, 2)

Proveniență necunoscută (probabil de pe teritoriul județului Arad).

1. *Ochiul de cahlä*. În formă de ceapă turtită, fragment de culoare brun-deschis. Înălțimea: 5,5 cm, lățimea cea mai mare: 11 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv.M.F.642. A ajuns la muzeu probabil prin donație, înainte de 1900. Nepublicat.³¹ (Pl. XXIII, Fig. 1, 2)

2. *Ochi de cahlä*. Sus se termină într-un vârf, sub formă de coif, gura, treptat-treptat în jos se strâmtează. Marginea este tăiată orizontal. Culoare brun-gălbui, cu urme de funingine, întregit. Înălțimea: 16,5 cm, lățimea cea mai mare: 9,8 cm, diametrul gurii: 8,5 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv.M.F.38. A ajuns la muzeu cu ocazia naționalizărilor dintr-o colecție particulară. Nepublicat.³² (Pl. XXIV, Fig. 1, 2)

3. *Ochi de cahlä*. Fragment dintr-un ochi de cahlä în formă de cupă. E de culoare brun-deschisă, cu urme de funingine. S-a păstrat doar jumătatea originalului. Înălțimea: 9,5 cm, diametrul fundului: 5,8 cm (sec.15-16). CMA Nr. inv. M.F.608. Provine din materialul vechi al muzeului și a ajuns aici prin donație. Nu avem date mai precise despre proveniența lui. Nepublicat.³³ (Pl. XXV, Fig. 1, 2)

MATERIAL DIN JUDEȚUL CSONGRAD

Szeged

Ochi de cahlä. În formă de coif, partea lărgită de sus se termină într-un nasture turtit. Latura, spre gura sa, rotundă, se îngustează treptat, marginea e tăiată orizontal. Este de culoare brun-deschis, cu urme de funingine. Pe

alocuri este întregit și lipit din mai multe bucăți. Înălțimea: 15 cm, lățimea cea mai mare: 11,5 cm, diametrul gurii: 7,5 cm (sec.15-16). CMA Nr.inv. M.F.35. Nu cunoaștem împrejurările în care a fost găsit. A ajuns la muzeu prin donația lui Kristofi Lájos în 1884. Nepublicat.³⁴ (Pl. XXVI, Fig. 1, 2)

MATERIALE DIN MOLDOVA

Suceava

Materialele ce urmează a fi prezentate au ajuns la muzeul arădean din muzeul bucovinean, prin împrumut.

1. *Cahlă*. Este rotundă, lată cu smalt verde, cu avers închis. La marginea cahlei, jur împrejur, se află un chenar, iar centrul este ornamentat cu doi dragoni dispuși convex, care se încolăcesc între ei. Animalele alegorice (din basme) se încolăcesc la gât și la cozi. Capetele întoarse spre stânga și dreapta, cu gura deschisă și cu limba scoasă. Picioarele cu ghiare se întind în direcția marginii cahlei. Sunt așezate spre linia circulară a marginii, cu burta în aceeași direcție. Gâtul și umerii până la picioarele din față, sunt acoperiți, ca o pelerină, de aripi. Corpul este acoperit cu solzi, ochii și urechile au formă convexă. Dosul cahlei este fragmentat. Probabil a fost partea unei cahle cu formă de tavă și nu s-a păstrat decât un fragment de la marginea rotundă, lipită la avers. Nicăieri nu se văd urme de funingine. Diametrul: 17,2 cm, V: 3,5 cm (sec.16-17). BM Nr.inv.834. Locul mai apropiat „Cetatea de scaun“ din Suceava. A fost găsit cu ocazia săpăturilor efectuate în 1885 de C.A.Romstorfer și a fost donat de el muzeului bucovinean.³⁵ (Pl. XXVII, Fig. 1, 2)

2. *Cahlă*. Cu față închisă de culoare brun-deschis, pătrată, nesmălțuită, întregită. Fața încadrată în chenar, conține figura în diagonală a unui leu care se ridică pe picioare. Coama ce se întinde deasupra capului și corpului, este formată din mici linii gravate, curbate. Labelle din față ridicate în sus, iar cu cele din spate pășeste înainte. Picioarele se termină cu gheare, iar coada este stufoasă. Negativul cahlei a fost gravat în lemn, motivele feței sunt deja roase. Dosul, ce are formă de tavă după cum reiese pe baza fragmentelor - a fost gros și adânc, ici colo cu urme de funingine. Fundul probabil a fost tăiat. Înălțimea: 22,1 cm, lățimea: 21,8 cm, adâncimea spre dos: 18,5 cm (întregit), (sec.16-17). BM Nr.inv.E 1102. Provine din colecția lui Carl A.Romstorfer. Nepublicat.³⁶ (Pl. XXVIII, Fig. 1, 2)

3. *Cahlă*. Dreptunghiulară cu față închisă, lipită din mai multe bucăți, întregită. Este de culoare brun-deschisă, nesmălțuită. Fața limitată cu chenar, este umplută de figura unei sirene, foarte spălăcită, de formă convexă. Deasupra capului a fost o coroană, din care s-a păstrat doar latura de jos. Ochii, nasul și gura erau formate din linii incizate și apăsături de degete. Părul nu se vede. Pe laturile stângă și dreaptă a corpului, cu brațul încovoiat la cot, la înălțimea capului, își ține coada de pește, terminată în aripioara bifurcată. Taliă sveltă este prinsă cu cingătoare, în partea de jos poartă fustă largă, încrêtită. Are corp de pește. În zona coapsei este acoperită cu solzi de formă rombică.

Cahla este fragmentară, probabil a avut formă de tavă. Pe dosul feței nu pot fi observate urme de funingine, în schimb se vede bine, că lutul a fost

apăsât la părțile de corp al figurii. Dosul feței este concav, surpat. Înălțimea: 23 cm, lățimea: 22,5 cm, adâncimea dosului 7 cm (sec.16-17). BM. Nr.inv.E4884. Provine de pe „Câmpul Șanțurilor“ și a ajuns la muzeu în urma săpăturilor din 1955, efectuate de Marilena Trifu. Nepublicat.³⁷ (Pl. XXIX, Fig. 1, 2)

4. *Cahlă*. Cu fața patrată, nesmălțuită. În două locuri este lipită, în dreapta colțul superior și la stânga, colțul de jos este întregită. Are culoare brun-deschis. Pe această față convexă într-un chenar, se vede lupta lui Sf.Gheorghe cu dragonul. Cavalerul sfânt călărește spre stânga. Din cauza fragmentării cahlei, forma ochilor, nasului și gurii nu se vede. Părul, la marginea capului, este realizat prin globule. Trunchiul, ca și capul, e puțin oval, prelungit, de formă convexă, în mare parte întregit. Brațul drept în formă de băț subțire, este încovoiat, ridicând sus cotul. Cu brațul drept, întins în fața taliei, ține frâul calului. Piciorul stâng este întins înaintea până la piciorul calului. Călărește în poziția caracteristică a cavalerilor în zale. Pintenul e mare, lung, cu creasta în formă de stea. Piciorul drept nu se vede. Sub burta calului se văd mici borduri tăiate, care probabil reprezintă marginea de jos a vestmântului cavalerului. toate acestea, însă, sunt doar presupuneri, deoarece cahla este tocită. Sfântul Gheorghe poartă la brâu, probabil, sabie, din care nu se vede decât mânerul, restul fiind acoperit de cal. La brațul stâng, către partea acoperită de cal, pe latura dreaptă, o bordură indică sulița. Ca o dovadă a superficialității meșterilor din regiune, este faptul că sulița, parțial, este acoperită de partea dreaptă a calului, totuși vârful se află spre brațul stâng al cavalerului. Potrivit poziției originale a călărețului, dacă sulița ar fi în brațul drept, atunci frâul ar trebui să fie ținut cu brațul stâng. Frâul se vede doar sub și peste cap, la gât nu.

Calul este modelat doar superficial. nasul, coada, cele două picioare din față sunt puțin întregite, cahla s-a rupt în două la gâtul calului. Cele două urechi sunt reprezentate de borduri strâmte. Cu piciorul drept pășește înainte, iar cu piciorul stâng se sprijină pe gâtul dragonului. Picioarele din spate sunt slab modelate, coada dragonului se învârtește în jurul piciorului stâng din spate. Cu acest picior stă pe pământ, dar cu piciorul drept calcă pe dragon.

Gâtul și capul dragonului, din cauza fragmentării cahlei, este reconstituit. Corpul se întinde orizontal, suprafața corpului este încrustată cu linii ondulatorii. Coada e lină, răsucită de două ori în jurul piciorului stâng, din spate, al calului. Cele două picioare ale dragonului, ce se văd, sunt scurte, terminându-se în ghiare.

În colțul de sus stânga al cahlei, se află o figură feminină cu coroană. Capul în formă ovală privit din față, are ochii îndreptați către cavalier. Coroana de pe cap are trei brațe, suprafața e uzată. Părul ce se desfășoară pe umeri, este reprezentat prin linii paralele, gravate în planul lin al cahlei, ochii, nasul, gura (de formă convexă) au fost realizate prin apăsare. Brațul drept subțire, îndoit la cot, se întinde peste piept spre umărul stâng, degetele fiind văzute pe latura stângă a gâtului. Corpul este acoperit cu un veșmânt tăiat la umeri și la gât, plisat, prins cu centură la coapsă. Veșmântul pornind de la coapsă spre marginea cahlei se strâmtează, picioarele figurii nu se văd. Figura secundară prezentă pe scena cahlei este probabil crăiasă, salvată de

Sfântul Gheorghe de la dragon. Prezentarea scenei, modelarea figurii crăiesei în genunchi și în primul rând privirea, mișcarea, indică faptul că această crăiasă în pericol face parte din lupta cavalerului împotriva dragonului răutăcios.

La colțul drept de sus (lipsește) probabil s-a aflat scena stilizată a cetății, precum și părinții crăiești care urmăresc scena și plâng pentru fata lor (Bálint, 1977, 297, 323, 53).³⁸

Indicii în acest sens care au servit la întregirea cahlei, le-am găsit la cahla următoare, asemănătoare.

Aversul cahlei a fost apăsător în negativul de lemn, la suprafață se văd bine crăpăturile. Dosul este funinginos, cahla avea formă de tavă, cu fund tăiat. Din latură au rămas doar fragmente, aici și partea exterioră este funinginoasă. Înălțimea: 23 cm, lățimea: 21,5 cm, adâncimea cea mai mare la dos: 7 cm (sec. 15-16). BM Nr. inv. E3015. Locul de găsimire a fost în cartierul 6 Noiembrie. A ajuns la muzeu în urma săpăturilor de salvare în 1960 prin M. Nicorescu.³⁹ (Pl. XXX, Fig. 1, 2)

5. *Cahlă*. Dreptunghiulară, cu avers închis, cu smalt verde, făcând parte din tipul precedent, reprezentând, la fel, balaurul și figura Sfântului Gheorghe, călare realizat printr-o prelucrare mai fină decât în cazul anterior. Partea de mijloc și două treimi din partea dreaptă din jos lipsește, aceste părți au fost reconstituite pe baza cahlei precedente. Din cahlă, deci, s-au păstrat doar două treimi din partea stângă și colțul drept din partea superioară. În jurul aversului se află un chenar circular. În interior era Sfântul Gheorghe pe cal, întors spre stânga, sub cal figura convexă a balaurului. De la cavalier a rămas doar laba stângă a piciorului, iar din cal doar capul, gâtul și primele două picioare din față (în forma originală), restul este reconstituit. Calul - de altfel - stângaci modelat, are cele două picioare din față îndoite, cu piciorul stâng se pregătește să calce pe capul balaurului, iar cu piciorul drept să calce pe gâtul balaurului. Urechile sunt convexe, ochii probabil au fost modelați prin apăsare, gura și nasul sunt indicate prin linie și cerc apăsate în adâncime. Coama constă din linii convexe. Cele două hături pornind de la gura calului se întind paralel prin gâtul calului către brațele presupuse ale cavalerului. Aici se vede din nou superficialitatea imaginii, întrucât linia haturilor trebuia să treacă prin cele două laturi ale gâtului. În cazul acestei cahle, sulita este prezentată printr-o linie dreaptă, convexă, plasată pe partea stângă a gâtului, fiind împinsă de către cavalier în gura balaurului.

În acest fragment s-a păstrat doar capul și gâtul balaurului. Gura mare și deschisă este îndreptată către cavalier, iar capul rămâne aproape de pământ. Dinții ascuțiți sunt reprezentați prin linii. Ochii sunt realizați prin puncte adâncite, iar urechile ascuțite sunt formate din linii convexe. Gâtul și corpul sunt fragmentate prin linii dense și înclinate. Un picior scurt și trupeș, care se vede în întregime, se termină în gheare lungi. Din celălalt picior s-au păstrat pe fragmentul original din cahlă doar ghearele.

Și aici, deasupra capului calului se află o figură feminină convexă. Capul descoperit este ornamentat cu un păr ce ajunge până la umăr, tăiat în jurul sprâncenelor. Figura se vede din profil, fiind îndreptată către Sfântul Gheorghe. Ochii, sprâncenele sunt modelate convexe, nasul și gura e prea lată, buzele groase. Cu bustul orientat spre stânga, brațul stâng (care se vede)

îndoit la cot în gest de rugăciune este ridicat spre cavalier. Corpul este acoperit de o haină bordurată, prinsă la coapsa, fără centură, realizată prin linii la fel ca și în cazul cahlei precedente. Și aici, personajul reprezintă crăiasa salvată.

În colțul de sus spre dreapta apare un castel stilizat în mod exagerat, de unde părinții crăiesei urmăresc scena. Sub cele două capete cu coroane, în partea dreaptă, sunt ornamente de bastioane, iar sub personaje niște triunghiuri mici, înșirate, pe rând, cu vârful în jos. Ambele figuri poartă coroană cu trei vârfuluri. Ochii, nasul, gura sunt bine modelate, obrazul e plin. Tatăl crăiesei, așezat în stânga, poartă barbă de capră.

Latura externă a cahlei ici - colo este cu zmalț verde, în rest este de culoare brun-roșcat deschis. Cahla este fragmentară, probabil a avut forma de tavă, fundul fiind tăiat. Un indiciu în acest sens este faptul că dosul este funinginos, iar exteriorul nu. Pe revers în urma apăsărilor în negativ, se văd urme de degete. Înălțimea: 25 cm, lățimea: 24 cm, adâncimea spre dos: 6,2 cm (sec.15-16). BM Nr.inv.885. Nu s-a găsit pe locul cahlei precedente, însă seamănă cu aceasta. S-a găsit împreună cu celelalte cahle rotunde cu balaur la „Cetatea de scaun“, cu ocazia săpăturilor din 1885 - 1904, efectuate de C.A.Romstorfer, fiind donate muzeului.⁴⁰ (Pl. XXXI, Fig. 1, 2)

6. *Cahlă*. Este pătrată, cu avers închis, de culoare brun-deschisă, nesmălțuită. Este lipită din două bucăți, colțul drept din sus lipsește. Aversul mărginit de chenar a fost văruiat cu alb. Pe suprafața din mijloc se află un cavalier orientat spre dreapta. Modelarea, atât a cavalierului cât și a calului, este superioară, dar uzura ne indică o copie multiplă. Pe capul cavalierului, care stă în șauă neclintit, se află un coif rotund, înzestrat cu apărător de ceafă. Brațul stâng la cot este îndoit, probabil strângând o sulită la subsuoară. Pintenii nu sunt ilustrați.

Calul este în galop, sărind cu cele două picioare din față înainte. Coama calului este realizată prin linii dense crestate în mod vertical; ochiul calului este realizat printr-un punct apăsător. Pe spatele calului se vede o șauă înaltă. Lângă cavalier, deasupra calului, pe suprafața feței cahlei, au fost stilizate cetăți montane gotice, realizate prin motive convexe, adâncite și arcuite, negativul cahlei a fost gravat în lemn, întrucât liniile lemnului pe suprafața aversului pot fi urmărite.

Pe revers au lipit o ghirlandă strâmtă de lut, care însă s-a păstrat doar fragmentar. Tot aici se văd urme de degete dispuse vertical, care s-au creat cu ocazia apăsării lutului în negativ. Materialul cahlei este presărat cu mică și pietrișuri. Pe dos nu sunt urme de funingine. Înălțimea: 20,7 cm, lățimea: 19,7 cm, adâncimea la dos: 4 cm (sec.16-17). BM Nr.inv. E.884. Ca și cahlele precedente, și această cahlă a fost găsită în jurul „Cetății de scaun“ cu ocazia săpăturilor efectuate de C.A.Romstorfer în 1885-1904 și a ajuns în posesia muzeului prin donație. Nepublicat.⁴¹ (Pl. XXXII, Fig. 1, 2)

7. *Cahlă*. Dreptunghiulară, cu avers închis, de culoare brun-deschisă, nesmălțuită. Întregă, lipită din două bucăți. Fața uzată ornamentată cu un chenar strâmt este umplută cu motiv presărat, de slabă calitate, cu părți convexe. La margine, imediat lângă chenar, în paralel cu el, se întinde de jur împrejur o bordură dreaptă. În interior, central, pot fi văzute modele din

ornamente de frunză, umplând complet chenarul și suprafața paralelă, conținută de bordură. Diagonalele care pornesc din centru spre cele patru colțuri ale cahlei reprezintă linia despărțitoare a motivelor singulare, totodată și axa simetrică a compoziției. Ornamentele sferturilor din avers formează triunghiuri a căror bază este o latură a cahlei, iar vârful, centrul cahlei. Cele două laturi ale triunghiului sunt identice cu jumătatea celor două diagonale, fiind comune cu laturile celor două triunghiuri vecine. Complexul celor patru părți spre mijlocul cahlei prezintă o floare cu mai multe petale, iar la colțuri, în formă dreptunghiulară cârcei. Pornind din colțuri spre centru se întind brațe drepte, din care spre stânga și dreapta se află câte două frunze arcuite, iar la vârful brațelor, deasupra centrului cahlelor, putem vedea câte un mugure rotund ascuțit la vârf. Asemenea flori pot fi văzute în cele patru colțuri, între cârcei.

Negativul cahlei a fost luat probabil de pe un obiect similar. Pe revers, la marginea cahlei, a fost lipită o ghirlandă de lut cu o lățime de 3 - 3,5 cm. Dintre aceste ghirlande două sunt de aceeași grosime și sunt dispuse între ele, celelalte două, la fel paralele sunt puțin arcuite, la mijloc subțindu-se. Baza ghirlandei de lut, a fost netezită cu mâna încă în stare umedă, prin apăsări cu degetele. Pe revers au rămas și urmele degetelor, lăsate prin apăsare în negativul suprafeței de lut. Pe dos pot fi văzute urme de funingine. Înălțimea: 19,8 - 20 cm, lățimea: 17,7 - 18,5 cm, adâncimea spre dos la mijloc 3 cm, la colțuri 3,5 cm (sec.16-17). BM Nr. inv. E. 3016. A fost găsită de M.Nicorescu în 1960, împreună cu cahla nesmălțuită ce reprezintă pe Sfântul Gheorghe cu balaurul. Nerepublicat.⁴² (Pl. XXXIII, Fig. 1, 2)

8. *Cahlă*. Dreptunghiulară, cu avers închis, de culoare brun-deschisă, lipită din mai multe bucăți întregită la colțul superior din stânga. În partea interioară a chenarului lat și plat se întinde o bordură dublă paralelă cu chenar. Aversul este ornamentat cu figuri convexe, geometrice, formate din plăci mai mici sau mai mari cu o suprafață ștersă.

La mijloc se află o cruce lină, a cărei suprafață este împărțită în mai multe segmente prin romboide verticale și prin borduri subțiri care pornesc din vârful unui romboid central. În mijlocul rombului, se află o altă placă masivă în formă de romb. Cele două laturi ale brațelor mai lungi al crucii, sunt flancate de triunghiuri mici. În linia prelungită a brațelor crucii, lângă bordura ce traversează în cruce cahla, este plasat câte un ornament dreptunghiular. La fel o suprafață dreptunghiulară mai mărișoară este plasată în cele patru colțuri ale cahlei. Mijlocul celor două dreptunghiuri de jos este umplut cu două ornamente în formă de X. Deasupra lor și dedesubt pot fi văzute două linii verticale. În interiorul celor două dreptunghiuri din sus a fost așezat un ornament ce seamănă cu un bust stilizat de om, iar dedesubt, linii orizontale. Între suprafața în formă de cruce și dreptunghi sunt ornamente de panglici, formate din borduri strâmte și linii scurte, așezate liniar sau rectangul.

Dosul cahlei nu este funiginos. La margini au fost lipite panglici înguste de lut. Înălțimea: 20,5 cm, lățimea: 17,5 cm, adâncimea dosului: 4 cm (sec.16-17). BM. Nr.inv. E.1673. Proveniența: Suceava, zona I.R.C. A ajuns la muzeu în urma cercetărilor din 1978, efectuate de D.Matei. Nerepublicat.⁴³ (Pl. XXXIV, Fig. 1, 2)

9. *Ornament de frontispiciu de cahă.* În mare parte este întregit sus cu smalt verde, jos nesmălțuit, complet masiv. Capătul se sfârșește ogival, dedesubt are un guler mic, scund sub formă de triunghi. Fundul ce se lărgeste puțin este tăiat drept, liniar. Înălțimea: 11,5 cm, lățimea cea mai mare: 8,4 cm, diametrul original al fundului: 5,3 cm (sec.15-16). BM. Nr.inv. E.847. Ca și cele trei cahle - cea rotundă cu dragon, cea smălțuită cu Sfântul Gheorghe precum și cea nesmălțuită cu cavalier - a fost găsit în „Cetatea de scaun“ cu ocazia săpăturilor din 1885 - 1904, efectuate de C.A.Romstrofer. A ajuns la muzeu prin donația acestuia.⁴⁴ (Pl. XXXV, Fig. 1, 2)

10. *Ornament de frontispiciu de cahă.* Similar cu cel de mai înainte, în mare parte este întregit, sus cu smalt verde, jos fără smalt, ornament masiv. Sus are formă ogivală sub care se află un guler rotund. La mijlocul înălțimii însă, gulerul lat și zvelt ce se află aici, în loc de triunghi are formă dreptunghiulară. Fundul ce se lărgeste, este tăiat liniar. Înălțimea: 12,5 cm, lățimea cea mai mare: 8 cm, diametrul fundului întregit: 6,5 cm (sec.15-16). BM.nr.inv.E.1109. Locul de proveniență necunoscut, în evidență figurează doar „Suceava“. Împrejurările în care a fost găsit, la fel, nu sunt cunoscute, probabil prin donație a ajuns în colecția muzeului.⁴⁵ (Pl. XXVI, Fig. 3, 4)

Lucrarea prezentă - conține, cu excepția singurului obiect din Szeged, un complex de materiale din două regiuni distincte. Cahlele din Suceava nu fac parte din complexul regiunii Tisa-Criș-Mureș, chiar dacă pe baza caracteristicilor ar putea să fie și de aici). Toate acestea confirmă ipoteza, că meșteșugul respectiv era unitar. Materialul găsit pe teritoriul județului Arad - deși nu este mare - ne ajută să identificăm și să încadrăm cahelele, din ev mediu târziu din Câmpia de est a bazinului carpatic, care ne stau la dispoziție. La întregirea imaginii contribuie și faptul, că muzeul din Arad, deschis în 1913, păstrează și materialul arheologic moștenit din colecția liceului arădean (Márki, 1892, 423-424, Méri, 1957, 32)⁴⁶ Pe baza acestora putem constata, că produsele meșteșugului de cahle din evul mediu, de pe teritoriul județului Arad se încadrează, fără discuții în aria Ungariei de sud-est și zona Tisei-Mureș, având caracteristicile corepunzătoare. În consecință putem afirma, că o analiză temeinică a istoriei și a materialului arheologic a regiunii ce aparținea odinioară cetății Giula, nu se poate efectua azi decât printr-o cercetare interregională româno-maghiară întrucât teritoriul respectiv, în evul mediu, era unitar atât din punct de vedere economic, cât și social-politic. Munca noastră, în condițiile de astăzi cere să găsim modalitățile prin care publicarea materialului arheologic să contribuie la cunoașterea cât mai complexă a trecutului.⁴⁷

Note

* Lucrarea a apărut în limba maghiară în A Móra Ferenc Múzeum Ekvönyve Studia Archaeologica IV, Szeged 1998, p. 275-296.

1. Lipszky, 1987, 8, 94, mappa XXII (22), Y.46.

2. Lipszky, 1987, 22, mappa XXI (21).43.

3. vezi, G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 180, 182, 101, il. 3.5. 114. planșa 3.

4. vezi, Szabó, 1938, 93, 432 - 435, il. Benkő, 1980, 498, 46. planșele 5-6, G.Neamțu -

- V.Neamțu - Cheptea, 1980, 186, 109. il. 2, 116, il.13, Bodnár, 1988, L.il.2 - Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmáry-Torma, 1993, 157, il.1-4,6.
5. vezi, Szabó, 1938, 92, 432, il. Holl, 1958, 215, 5, il. Popa, 1973, 671, 2. il. a-f, G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 129 - 130, 101, il.2, 114, il.1.
6. vezi, Szabó, 1938, 92, 423, il., Holl, 1958, 215, 5 il - Popa, 1973, 671, 2.il. 2-f, G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 129-130, 101, il. 114, il.1.
7. vezi Szabo, 1938, 92, 423 il - Holl, 1958, 215, 5 il - Popa, 1993, 671, il 2 a-f, G. Neamțu - V. Neamțu - Cheptea, 1980, 129-130, 101 il, 2, 114 il 2.
8. Lipszky, 1987, 24, 75, mappa, XXII (22), V.47.
9. La cahla sub formă de jgheab, vezi de exemplu Szabó, 1938, 98, 455 - 456, il. Végh, 1977, 55, 17, il a-b, Bodnár, 1988, II. il.3, Mijlos - Sabján, 1992, 111, III. il.2, 119. XI, plansa 1.
10. Lipszky, 1987, 49 mappa, XIII (13), U 45.
11. vezi Szabó, 1938, 92, 424 - 431, plansa, Bálint, 1962, 93 XXVIII, plansa 11-12, Benő, 1980, 397, 45, plansa 5, 398, 46. plansa, 3-4, Pușcașu, 1980, 236, 12, Jankovich-Makkay-Szöke, 1989, 85, plansa 6., Szatmáry, 1994, 514, 6. plansa 3-8, Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmáry-Torma, 1993, 141, plansa 1-2,4, plansa 3-5, 159, plansa 1.
12. Lipszky, 1987, 124, mappa XXII (22), V.47.
13. vezi, Végh, 1977, 65, 19, il.p., G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 187, 111, plansa 4-8. Benkő-Ughy, 1984, il. 35, 37. Benkő, 1992, 74, plansa 11, Marcu-Petrov, 1993, 100, Rusu, 1996/a., 141, 6. Szatmáry, 1996, 433, 4. il. 3, 438, 8, il. 3.
14. vezi, G. Neamtu - V.Neamtu - Cheptea, 1980, 187 - 189, Fig. 111, 10, 13. Katona, 1983, 144, 190, il. 41, 191, il. 43, Benkő-Ughy, 1984, il. 41, - Gyuricza, 1992, 27-31, 104, 90, desen, 115, 155, desen 154, 296 - 297, desen, Chovanec-Dankó-Feld-Tamás, 1996, 43, 21, il. 69, Rusu, 1996/a, 158, 9, plansa 2., Muzeul de artă decorativă (Budapesta), nr.inv. 52.3730, 1.
15. vezi, Rusu, 1996/a, 160, 11, plansa - Rusu, 1996/a, 139, Fig. 3.
16. Lipszky, 1987, 126, mappa XXI (21), X.43.
17. vezi, Szabó, 1938, 93, 432-435, plansa, Benkő, 1980, 398, 46, plansa 5-6, G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 186, Fig. 109, 2, Richterova, 1982, 1. plansa 1. - Bodnár, 1988, I.tabla 2, - Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmáry-Torma, 1993, 57, plansa 1-4, 6.
18. vezi, Holl, 1958, 214-215, 4-5, plansa Egyházy-Jurovska-Füryova, 1993, plansa7.
19. Lipszky, 1997, 146, mappa XXII (22), V.45.
20. vezi, Szabó, 1938, 92, 423, plansa, Holl, 1958, 215 il. 5. Popa, 1973, 671, 2. plansa a-f, G.Neamțu - V.Neamtu - Cheptea, 1980, 129-130, 101, Fig. 114, 1.
21. vezi, Bodnár, 1988, I.plansa 1., Marcu-Petrov, 1993, 100-105.
22. vezi, Szabó, 1938, 97, 443, 447, plansa, Benkő, 1980, 396, 44, plansa a-b, G.Neamtu - V.Neamtu - Cheptea, 1980, 35, Fig. 6. Benkő-Ughy, 1984, 20,68-69, Szatmáry, 1985, 76. X. plansa 1-2, Miklos-Sabjan, 1992, 107, 109-111, I-III, plansa, 117, IX, plansa A-C. Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmáry-Torma, 1993, 158, plansa 7-8, Rusu, 1996/a., 152, plansa 17, Szatmáry, 1996, 436, Fig. 7. 3, 440, 11, Fig. 3., Benkő-Demeter-Székely, 1997, 81, plansa 12, 2-6, 82, plansa 13 3-4, 43, plansa 1, 3b, 47, plansa 4-6.
- Asemenea piesă a fost găsită în ultimii ani la Vîntul de Jos. (A.Ă.Rusu - înștiințare verbală).
23. vezi, Szabó, 1938, 97, 443, 447, Benkő, 1980, 396, 44, plansa a-b, G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 180-182, Fig. 101, 3-5, Fig. 114, 3, Benkő-Ughy, 1984, 20, 68-69, Szatmáry, 1985, 76 pl. X. 1-2; Miklós - Sabjan 1992, 107, il. 3, 109-111, pl I-III, 117, pl. IX A-C, Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmáry-Torma, 1993, 158, tabla 7-8, Rusu, 1996/a, 152, plansa 17, Szatmáry, 1997, 436, plansa7. 4, 440, 11. plansa 4, Benkő-Demeter-Székely, 1997, 81, 12. plansa 2-6, 82, 13, plansa 3-4, 43. tablă 1, 3b. 47, tabla 4-6.
35. Lipszky, 1987, 184, mappa XXII (22), X. 46.
25. vezi, Márki, 1892, 424, Szabó, 1938, 92, 420 422, il. Méri, 1957, plansa XLIV, 7, Benkő, 1980, 397, 45, tabla 1-4, 398, 46, tabla 1-2, G.Neamțu - V.Neamtu - Cheptea, 1980, 186-188, Fig. 116, 13, Szatmáry, 1985, 75. tabla IX 1-3 Jankovich-Makkay-Szöke, 1989, 85, tabla 5, 8, 10 - Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmáry-Torma, 1993, 139, tabla 3, 5-7, 157, tabla 5. Despre materialul analog din Oradea pe baza informației verbale a lui A.A.Rusu.

26. Lipszky, 1987, mappa XXII (22), 46.
27. Chala simplă de formă de jgheab, de ex. Szabó, 1938, 98, il. 455-456, Végh, 1977, 55, 17. il.2-b, Bodnár, 1988, tabla II. 3, Miklos-Sabján, 1992, 111, tabla III. 2, 119, tabla XI. 1.
28. Nu cunoaștem analogul.
29. vezi, Batariuc, 1994, 77, Fig. 1-3.
30. vezi, Szabó, 1938, 97, il. 444.
31. vezi, Szabó, 1938, 93, il. 432-435, Benkő, 1980, 398, 46 tablă 5-6, G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 186, Fig. 109. planșa 2, Richterova, 1982, planșa I. 1. Bodnár, 1988, planșa I. 2 - Egyházy-Jurovska-Füryova, 1993, 7. planșa Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmáry-Torma, 1993, 157, tabla 1-4, 6.
32. vezi, Szabó, 1938, 93, Fig. 432-435, Benkő, 1980, 398, 46. planșa 5-6, G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 186, F. 109, 2, Fig. 116, 13 - Richterova, 1982, tabla I' 1. Bodnár, 1988, tabla I. 2. Egyházy-Jurovska-Füryova, 1993, Fig. 7. planșa, Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmáry-Torma, 1993, 157, tabla 1-4, 6.
33. vezi, Szabó, 1938, 92, Fig. 423, Holl, 1958, 215, il. 5. Popa, 1973, 671, Fig. 2. a-f, G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 129-130, 225 Fig. 101 2, Fig. 103, Fig. 114 1.
34. vezi Szabó 1983, '93, il. 432-435, Benkő 1980, 398, pl. 46 5-6 6. Neamtu - V. Neamțu - Cheptea 1980, 186-187, 109, 4, il. 116, planșa 13, Richterova, 1982, tabla I. 1, Bodnár, 1988, tabla 2., Egyházy-Jurovska-Füryova, 1993, il. 7. Jankovich-Medgyesi-Nikolin-Szatmáry-Torma, 1993, 157, tabla 1-4, 6.
35. vezi, Batariuc, 1995, Fig. 1. 6, Holl, 1958, 244, il. 57, - Restaurator Ecaterina Drâmba (B.M.).
36. Paralelism leul din Somhid, Méri, 1957, tabla XLIV, 6, vezi, la fel Parádi, 1990, 149, 1. il.2, 155, 4. il.1. Egyházy-Jurovska-Füryova, 1993, il. 23, Batariuc, 1996, 113, Fig. 7. 4, 115, Fig. 9. 3. Restaurator Ecaterina Drâmba (B.M.).
37. vezi, Holl, 1958, 227, il. 27. 244, il. 56. Végh, 1977, 74-77, 23, il. c-e. Richterova, 1982, 51. tabla 1-5, Holl, 1990, 69, 14. 3 - Restaurator Ecaterina Drâmba (BM).
38. Atenția ne-a atras-o Kovalovszki Julia. Mulțumirile noastre. Frescele medievale și icoanele altarelor medievale cu ilustrarea luptei lui Sf.Gheorghe, studiate de Bălint Sandor, raportat la scena de pe cahlă s-a mai păstrat și pe fresca din Iermata Neagră (1467) (Bălint, 1977, 306-307, Marki, 1892, 454-455).
39. Pulicat: Batariuc, 1996, 116, il. 11. 1, vezi încă: Méri, 1957, pl. XLVII, 1., Richterova, 1982, tabla 35-36 Benkő-Ughy, 1984, il. 12. Holl 1990, 85, il. 35 Batariuc, 1992, 36, Marcu, 199. 38, Egyházy-Jurovska-Füryova, 1993, il. 14, Batariuc, 1996, 116, il. 11. 2-4, Rusu, 1996/a, 146-147, 160, il. 11. Restaurator: Ecaterina Drâmba (BM).
40. Publicat: Batariuc, 1996, 116, Fig. 11. 4, vezi la fel Méri, 1957, pl. XLVII, 1. Richterova, 1982, tabla, 35-36, Benkő-Ughy, 1984, il. 12. Holl, 1990, 85, il. 35. Batariuc, 1992, 36, Marcu, 1992-38, Egyházy-Jurovska-Füryova, 1993, il. 14. Batariuc, 1996, 116, il. 11. 1-3, Rusu, 1996/a. 146-147, 160, il. 11. Restaurator: Ecaterina Drâmba (BM).
41. vezi, Méri, 1957, tabla XLIV, 2, Holl, 1958, 273, 98. planșa Benkő-Ughy, 1984, 26-27, 29, 59, il. 74, Marcu, 1992, 38, Egyházy-Jurovska-Füryova, 1993, il. 39, Batariuc, 1996, 119, il. 14. 3-4.
42. vezi, G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1980, 187, il. 111, 10, 13, - Bodnár, 1988, tabla XIX 28, tabla XXV. 34 Batariuc-Pescaru, 1996, 396, il. 8. 2, il. 10. Batariuc, 1996, 112, 6. planșa 3-4, Rusu 1996/a. 159, il. 10, 1-4. Restaurator: Ecaterina Drâmba (BM).
43. vezi, Benkő-Ughy, 1984, 41, 50, 53, il. 70, Batariuc, 1996, 111, il. 5. 3, Rusu 1996/a, 157 il. 8. Restaurator: Ecaterina Drâmba (BM).
44. vezi, Batariuc, 1994, 75, Batariuc, 1995, 4, il. 12, Holl, 1990, 74, il. 20. 76, il. 23, 2, Busuioc-Mărgineanu-Cârstoiu, 1979, 290-291, 301, il. 13-14, il. 25. G.Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1984, 23.
45. vezi, Batariuc, 1995, 4 il. 13, Holl, 1990, 74. il. 20. planșa, 76, il. 23. 2 - Busuioc-Mărgineanu-Cârstoiu, 1979, 290-291, 301, il. 13-14, il. 25. G. Neamțu - V.Neamțu - Cheptea, 1984, 23.
46. Ceva contradicții au rămas între textul lui Méri István privitoare la materialele din

Șimand care se află în muzeul arădean și prezentarea noastră. Méri István a primit la vremea aceea fotografiile unor fragmente de ochiuri de cahle târzii (sec.XVII), nesmălțuite, sub formă de farfurioară și cu motive de plantă (de la muzeul arădean). Astăzi, însă, din Șimand nu cunoaștem decât două ochiuri de cahlă sub formă de cupă și două cu gura pătrată, ambele în formă de tavă. Cahla cu motiv de plantă am găsit în schimb în Pâncota, iar un ochi de cahlă sub formă de tavă, la Pădureni (Méri, 1957, 198, nota 134.).

47. Desenele au fost efectuate de Adrian Sandu, fotografiile de Florin Hornoiu. Mulțumirile noastre pentru ele, de asemenea adresăm mulțumiri către Csobai Lászlóné, Mircea Barbu, V.Paraschiv, Peter Hügel și Andrei Adrian Rusu, Natalia Dascăl, pentru contribuțiile lor. Mulțumiri și pentru observațiile prețioase făcute de Kovalovszki Julia.

BIBLIOGRAFIE

BÁLINT 1962

Bálint A.: A középkori Nyársapát lakóházai. - Kirche und Wohngebäude in mittelalterlichen Nyársapát. MFME 1960-1962 (1962)39-115.

BÁLINT 1977

Bálint Sándor: Unnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közep-európai hagyományvilágából. I. kötet. December I - Június 30. Budapest 1977.

BATARIUC 1992

P. V. Batariuc: Cahle cu Sfântul Gheorghe descoperite la Suceava. - Carreaux de poele avec Saint Georges découverts a Suceava. SCIA Artă Plastică 39 (1992) 33-40.

BATARIUC 1994

P. V. Batariuc: Ceramică monumentală descoperită la curți boierești din jud. Suceava. - La céramique monumentale decouverte dans des cours de bojards du département de Suceava. SCIV 45 (1994) 71-83.

BATARIUC 1995

P. V. Batariuc: Decorul ceramic al monumentelor din Moldova medievală (sec. XIV - XVII). - La décoration en céramique des monuments de Moldavie. SCIA Artă Plastică 42 (1995) 3-17.

BATARIUC 1996

P. V. Batariuc: Cahle descoperite în locuințe de orășeni la Suceava. - Carreaux de poele découverts dans des habitation urbaines a Suceava. Arch Med I (1996) 69-124.

BATARIUC-PESCARU 1995-1996

P. V. Batariuc - E. Pescaru: Cahle descoperite la Germisara (Geoagiu-Băi), jud. Hunedoara. - Terracota plates discovered at Germisara. Sargetia XXVI (1995-1996) 1996, 391-417.

BENKÖ 1980

Benkő E.: A középkori Nyársapát. - Das mittelalterliche Dorf Nyársapát. Stud Com 9 (1980) 315-424.

BENKÖ 1992

Benkő E.: A középkori Keresztúr-szék régészeti topográfiája. Varia Archaeologica Hungarica V. Budapest 1992.

BENKŐ-DEMETER-SZEKELY 1997

Benkő E. - Demeter I. - Szekely A.: Középkori mezőváros a Székelyföldön. - Târguri medievale din Secuime. - Mittelalterliches Marktflecken im Szeklerland. Erdélyi Tudományos Fuzetek 223. Kolozsvár 1997.

BENKŐ - UGHY 1984

Benkő E. - Ughy I.: Székelykeresztúri kályhacsempék. 15- 17. század. - Cahle medievale din Cristuru Secuiesc. Mittelalterliche Ofenkacheln in Cristuru Secuiesc. Bukarest 1984.

BODNÁR 1988

Bodnár K.: Kályhacsempék Nógrád megyéből I. Szécsény mezőváros XV-XVI. századi kályhacsempéi. - Ofenkacheln aus dem Komitat Nógrád I. Die Ofenkacheln des Marktfleckens Szécsény aus den XV-XVI-ten Jahrhunderten. A Nógrád Megyei Múzeumok Evkonyve X IV (1988) 9-24.

BUSUIOC-MĂRGINEANU-CĂRSTOIU 1979

E. Busuioc - M. Mărgineanu-Cârstoiu: Mittelalterliche Kachelofenarten in den Rumanischen Fürstentümern (XIV XV. Jahrhundert) Dacia XXIII (1979) 275-306.

CHOVANEC-DANKÓ-FELD-TAMÁS 1996

Chovanec, J. - J. Dankó K. - Feld I. - Tamás E.. A gótikától a habánokig. Kályhacsempék Abaúj, Sáros es Zemplén vármegyekből. - Od gotiky po habánov. Kachlice z byvalej Abovskej, Šarišskej a Zemplinskej zupy. Kiállítási katalógus, Sárospatak 1996.

ECSEDY-KOVÁCS-MARÁZ-TORMA 1982

Ecsedy I. - Kovács L. - Maráz B. - Torma I.: Magyarország régészeti topográfiája 6. Bekes megye régészeti topográfiája IV/I. A szeghalmi járás. Szerk.: Torma I. Budapest 1982.

EGYHÁZY-JUROVSKÁ- FURYOVÁ 1993

Egyházy-Jurovská-B. Furyová: Stredoveké kachlice. Mittelalterliche Kacheln. Katalóg. Výstava v Archeologickom muzeu. Bratislava 1993.

GYURICZA 1992

Gyuricza A.: Reneszánsz kályhacsempék Északkelet Magyarországról. - Renaissance glazed tiles from the northeast of Hungary. - Renaissance ofenkacheln aus dem nordosten Ungarns. Miskolc 1992.

HOLL 1958

Holl I.: Középkori kályhacsempék Magyarországon I. - Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn I. Bud Reg XVIII (1958) 211-300.

HOLL 1990

Holl I.: Középkori Kályhacsempék Magyarországon IV. Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn IV. Arch Ert 117 (1990) 58-95.

JANKOVICH-MAKKAY-SZÓKE 1989

Jankovich B. D. - Makkay J. - Szőke B. M.. Magyarország régészeti topográfiája 8. Békés megye régészeti topográfiája IV/2. A szarvasi járás. Szerk.. Makkay J. Budapest 1989.

JANKOVICH MEDGYESI-NIKOLIN-SZATMÁRI-TORMA 1993

Jankovich B. D. - Medgyesi P. - Nikolin E. - Szatmári I. - Torma I.

Magyarország régészeti topográfiája 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés, Békéscsaba es városkörnyeeik. Szerk. Jankovich B. D. s.a.

KATONA 1983

Katona I.: Habán művészeti emlékek Magyarországon. Budapest 1983.

LIPSZKY 1987

Erdély és a Részek térképe és helységnévtára. Keszult Lipszky János 1806-ban megjelent műve alapján. - Mappa Transilvaniae et Partium Regni Hungariae repertoriumque locorum objectorum. Szerk.. Herner J. Szeged 1987:

MARCU 1992

D. Marcu: Cahle săsești din secolele XVI-XVII descoperite la Feldioara (jud. Brașov). Revista Monumentelor Istorice LXI (1992) 27-39.

MARCU-PETROV 1993

D. Marcu - G. Petrov: Cahle din secolele XV-XVI în colecțiile muzeelor din Deva și Hunedoara. - Carreaux de poele des XVe-XVI siècles de Deva et de Hunedoara. Ars Transilvaniae III (1993) 93-105.

MÁRKI 1892

Márki S.. Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I. Arad 1892.

MÉRI 1957

Méri I. A nadabi kályhacsempék. - Die Ofenkacheln von Nadab. Arch Ert 84 (1957) 187-206.

MÉRI 1960

Meri I.: Figurenverzierte Ofenkacheln volkstümlichen Charakters aus dem mittelalterlichen Ungarn. Acta Arch Hung XII (1960) 331-360.

MIKLOS-SABJÁN 1992

Miklós Zs. - Sabján T.: Késő középkori szemeskályha Galgahéviz-Szentandrásparton.-Spätmittelalterlicher Kachelofen aus Galgahéviz-Szentandráspart. - The „eyed“ tile stove dating from the late middle ages found in Galgahéviz-Szentandráspart. Ház és Ember 8 (1992) 103-138.

NAGY 1968

Nagy K.: Alakos kályhacsempék Kevermesről. - Ofenkacheln von Kevermes. MFME 1968, 91-98.

G.NEAMȚU-V.NEAMȚU-CHEPTEA 1980

G. Neamțu - V. Neamțu - S. Cheptea: Orașul Baia în secolele XIV-XVII. - Die Stadt Baia im XIV-XVI Jh. Iași 1980.

G.NEAMȚU V.NEAMȚU-CHEPTEA 1984

G. Neamțu - V. Neamțu - S. Cheptea: Orașul Baia în secolele XIV-XVII. - Die Stadt Baia im XIV-XVI Jh. Vol. II. Iași 1984.

PARÁDI 1990

Parádi N.: Mátyás cimeres kályhacsempe lelet a Magyar Nemzeti Muzeumban. - Beitrag zum Aufsatz Ofenkachelfund mit Matthias-Wappen im Ungarischen Nationalmuseum. FolArch XLI (1990) 147-167.

POPA 1973

R. Popa: O sobă cu cahle oale din secolul XIV de la Cuhea-Maramureș. - Un poele aux canneaux-pot du XVe siècle de Cuhea-Maramures. SCIV 24

(1973) 671-679.

PUȘCĂȘU 1980

V. M. Pușcășu: Plăci ceramice decorative descoperite la cetatea Făgărașului în anii 1966-1973. - Carreaux de poele découverts dans la forteresse de Făgăraș pendant les années 1966-1973. Anuarul Muzeului Vaslui II (1980) 223-271.

RICHTEROVÁ 1982

J. Richterová: Strědověké kachle. - Mittelalterliche Kacheln aus der Sammlung des Museums der Hauptstadt Prag. Praga 1982.

RUSU 1996/a

A. A. Rusu: Cahle din Transilvania (I). - Kacheln aus Siebenbürgen (I). Ziridava XIX-XX (1996) 143-162.

RUSU 1996/b

A. A. Rusu: Cahle din Transilvania (II). - Kacheln aus Siebenbürgen (II). Arch Med I (1996) 125-153.

SCHULZ 1870

Schulz Ferenc levele a Vajda -Hunyad várában elokerült leletekrol. Arch Ert II (1870) 65-66.

SZABÓ 1938

Szabó K.. Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. - Kulturgeschichtliche Denkmäler der Ungarischen Tiefebene. Bibliotheca Humanitatis Historica III. Budapest 1938..

SZATMÁRI 1985

Szatmári I.: Későközépkori kályhacsempék Nagymágocsról. Spätmittelalterliche Ofenkacheln aus Nagymágocs. Acta Ant et Arch (Suppl. V) 1985, 55-77.

SZATMÁRI 1994

Szatmári I.: Késő középkori házrészletek és kályhacsempék Békéscsabán. - Spätmittelalterliche Hausdetails und Ofenkacheln in Bekescsaba. In: A kökortól a középkorig. Szerk.. Lőrinczy G. Szeged 1994, 495-517.

SZATMÁRI 1997

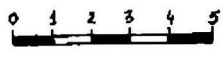
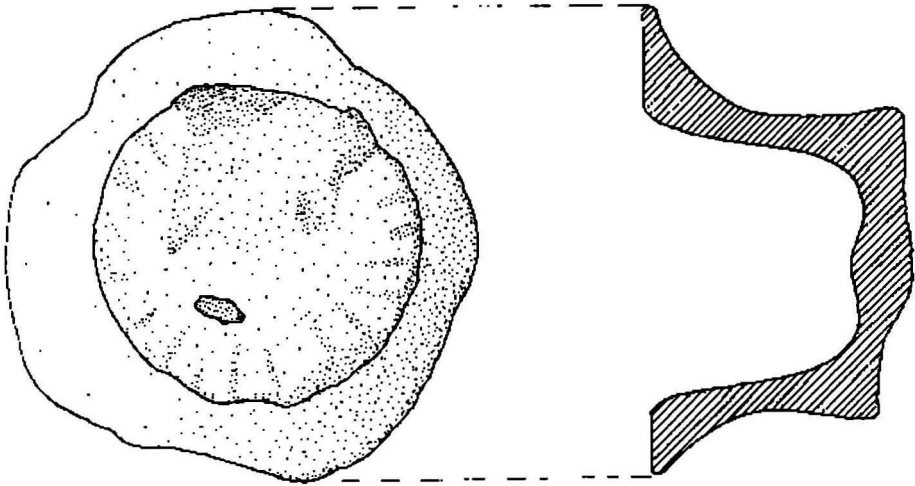
Szatmári I.: Keső középkori kályhacsempék a sarkadi várból. - Spätmittelalterliche Ofenkacheln aus der Burg von Sarkad. MFME-Stud Arch III (1997) 415-441.

VERESS 1938

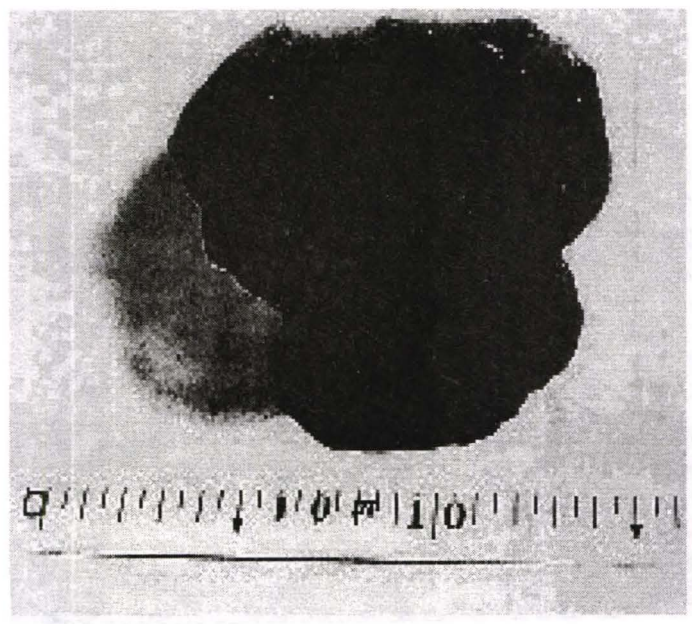
Veress E.: Gyula város oklevéltára (1313-1800). Budapest 1938.

VEGH 1977

Végh Oliver: A kalotaszegi fazekasság. Bukarest 1977.

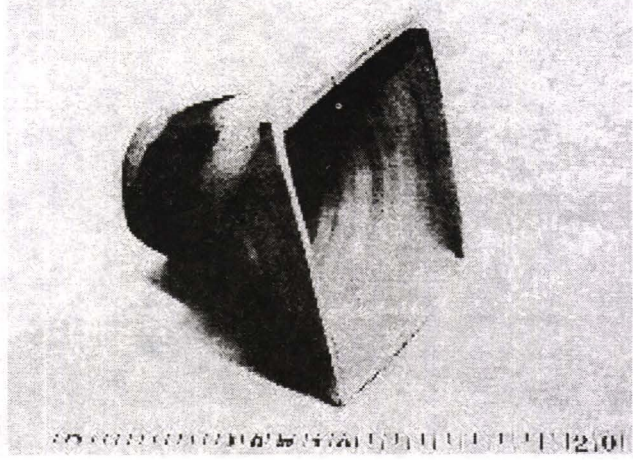
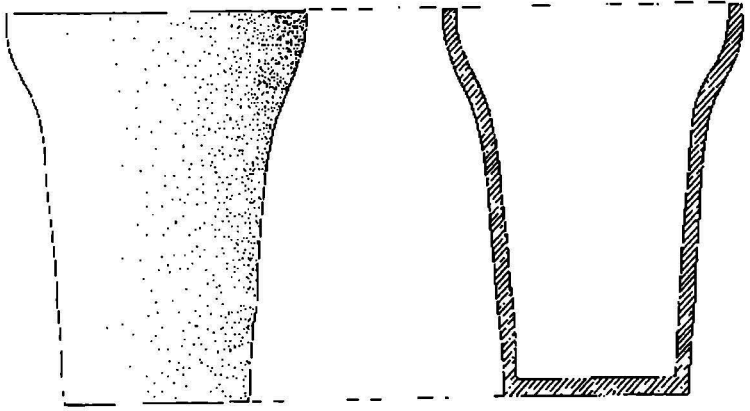
A. Sip: Arad 1965

Pl. I - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Cuvin)

0 1 2 3 4 5

Pl. II - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Bodrog)

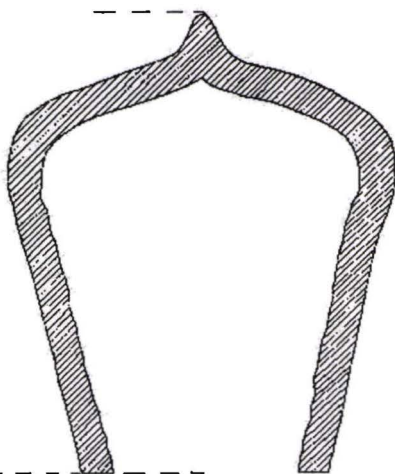
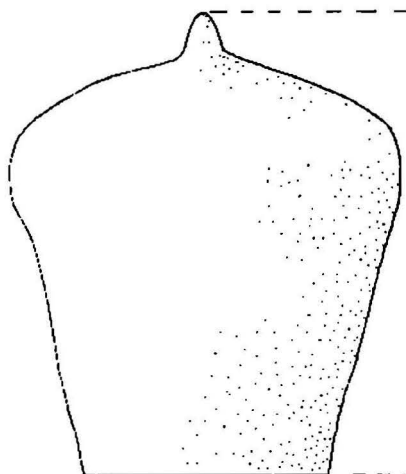
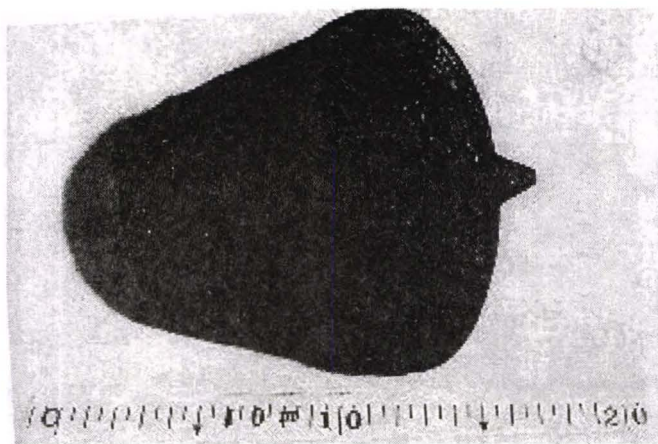
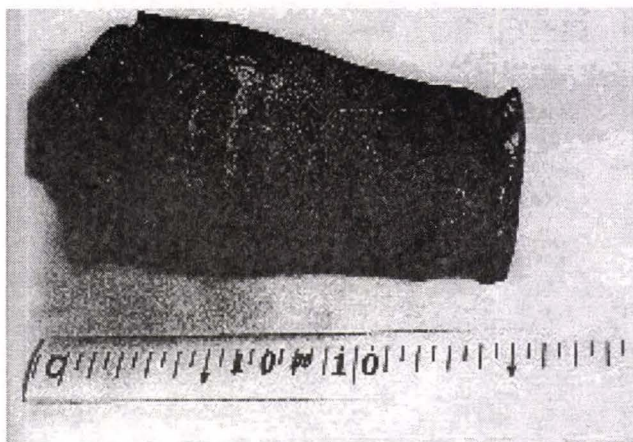
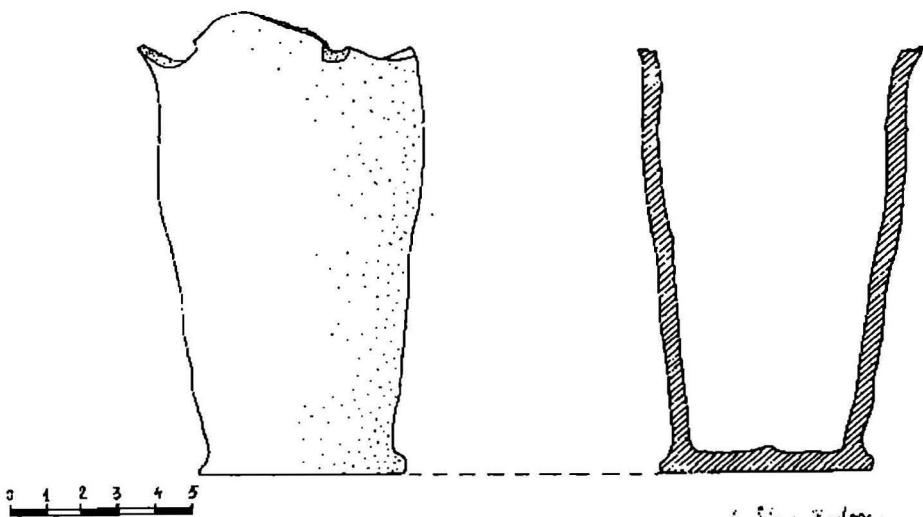

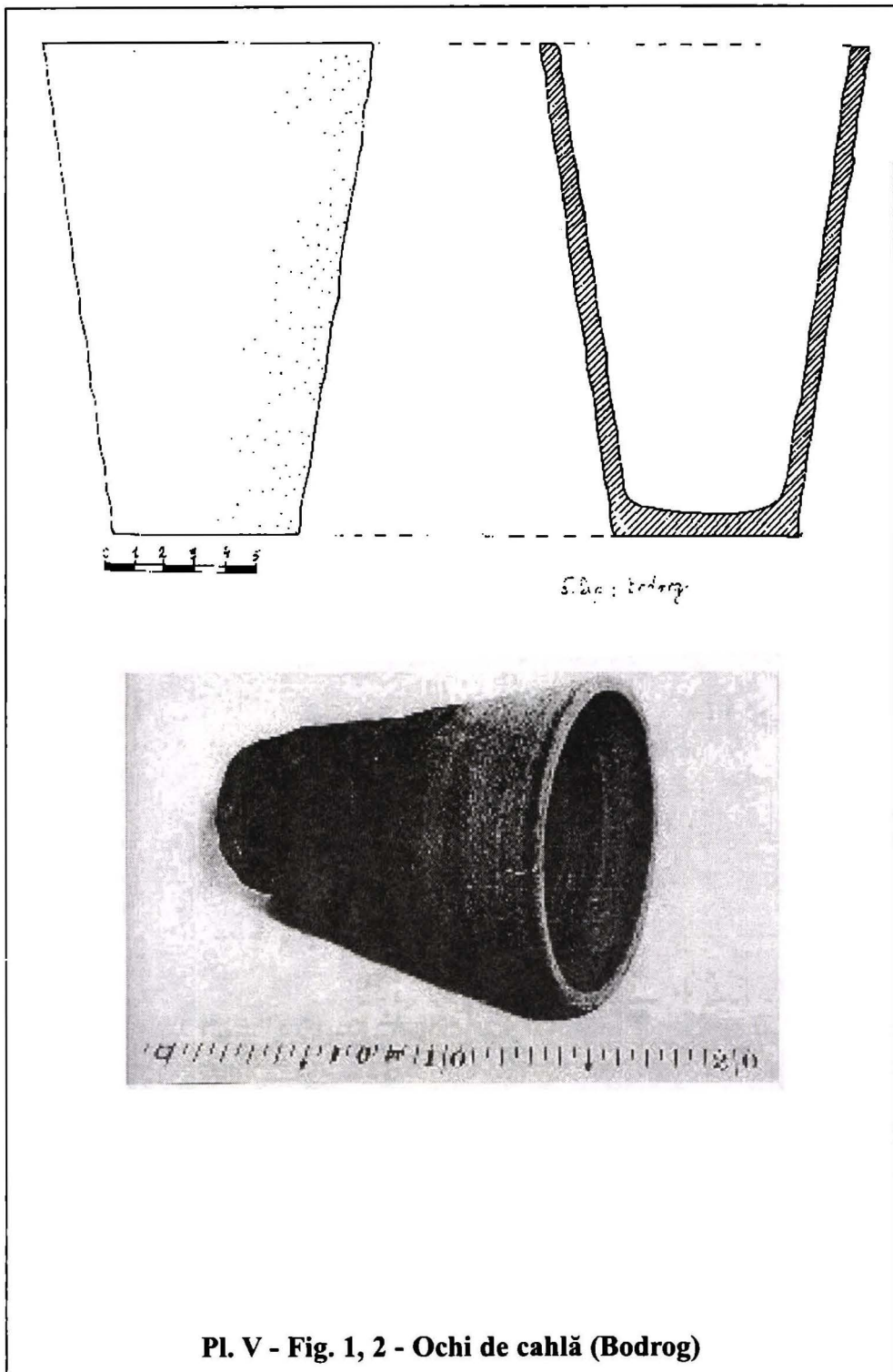
Fig. 2 - Bodrog

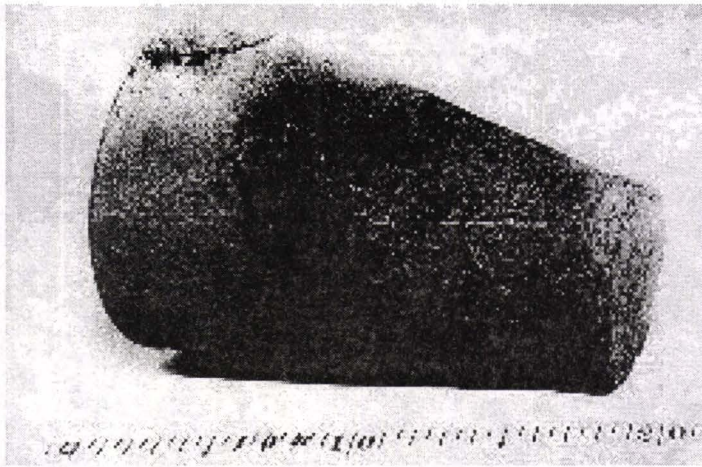
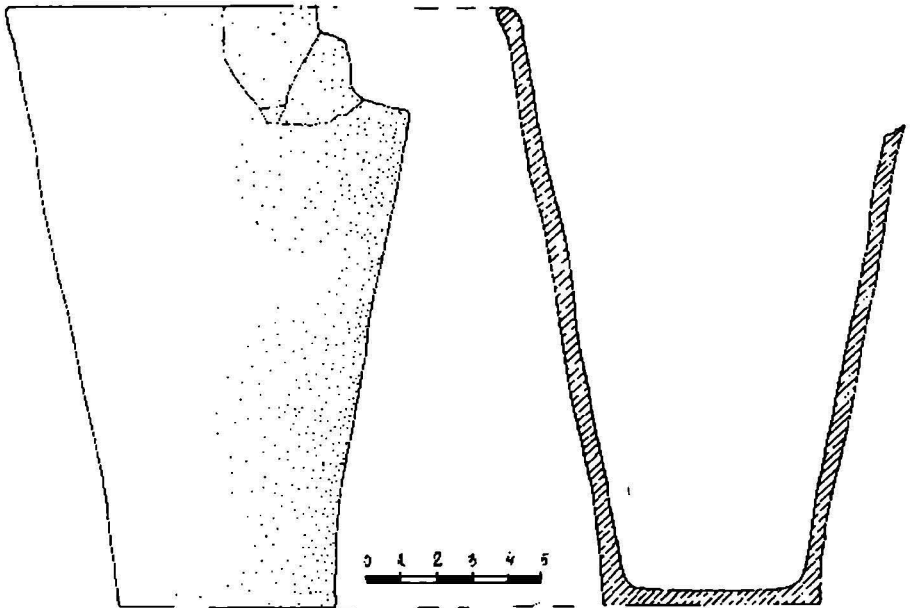
Pl. III - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Bodrog)

Pl. IV - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Bodrog)

Pl. V - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Bodrog)

Pl. VI - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Bodrog)

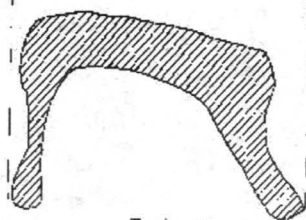
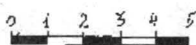
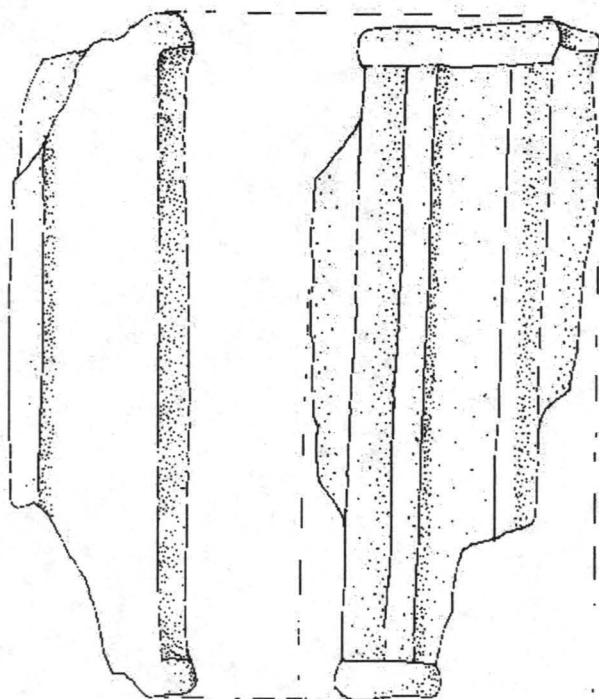
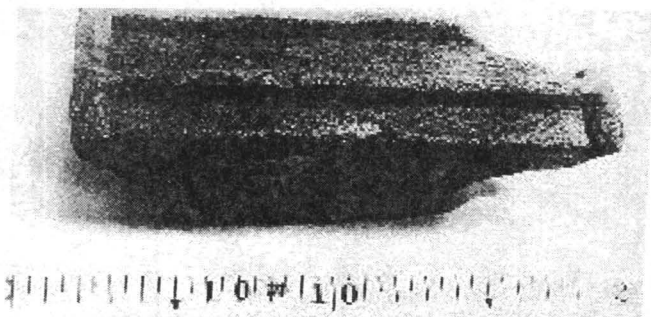
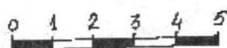
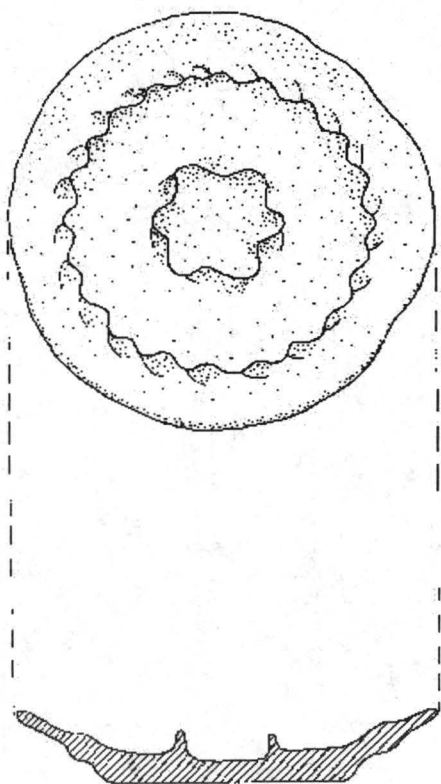

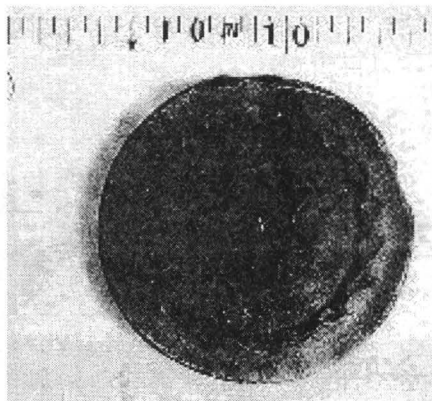
Fig. 1, 2 - Cahlă (Ineu)

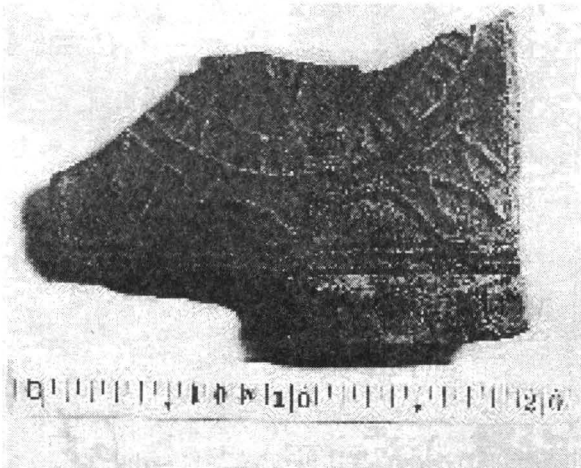
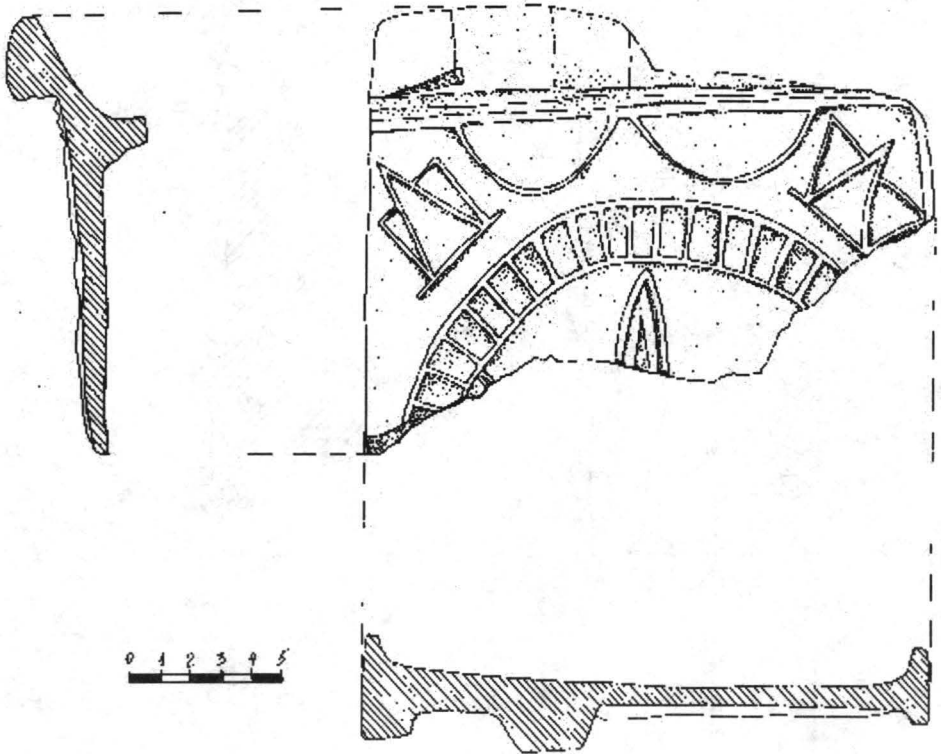
Pl. VII - Fig. 1, 2 - Cahlă (Ineu)

8. Kép: Endokégy

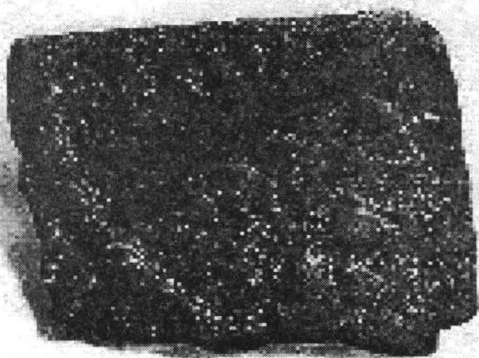
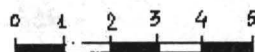
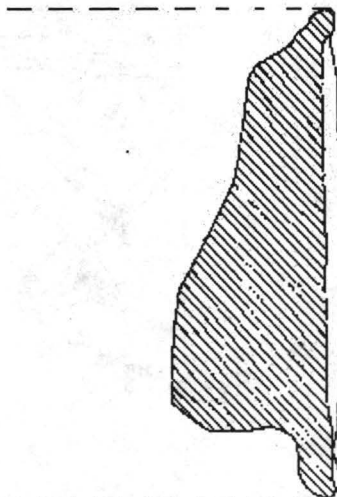
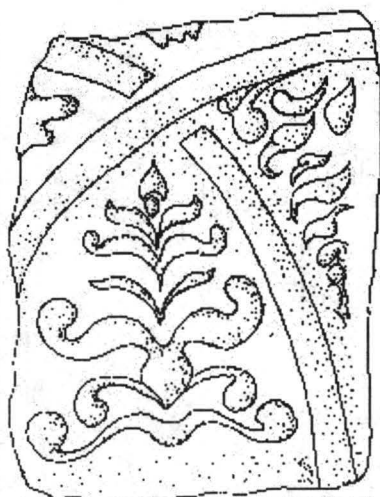

Pl. VIII - Fig. 1, 2 - Ochi de cahă (Pădureni)

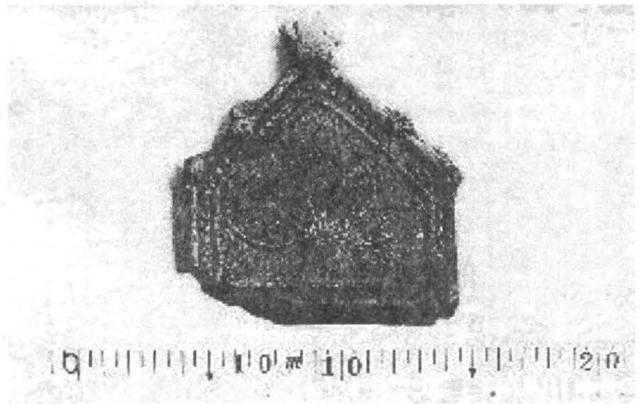
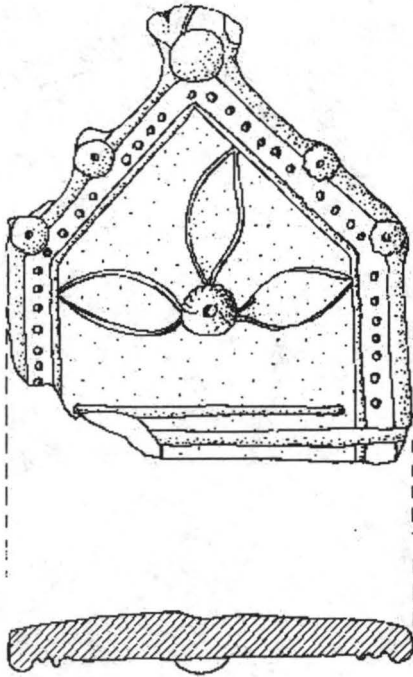

Pl. IX - Fig. 1, 2 - Cahlă (Pâncota)

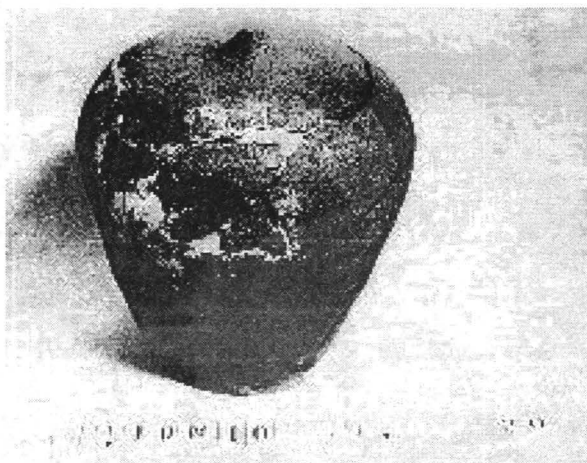
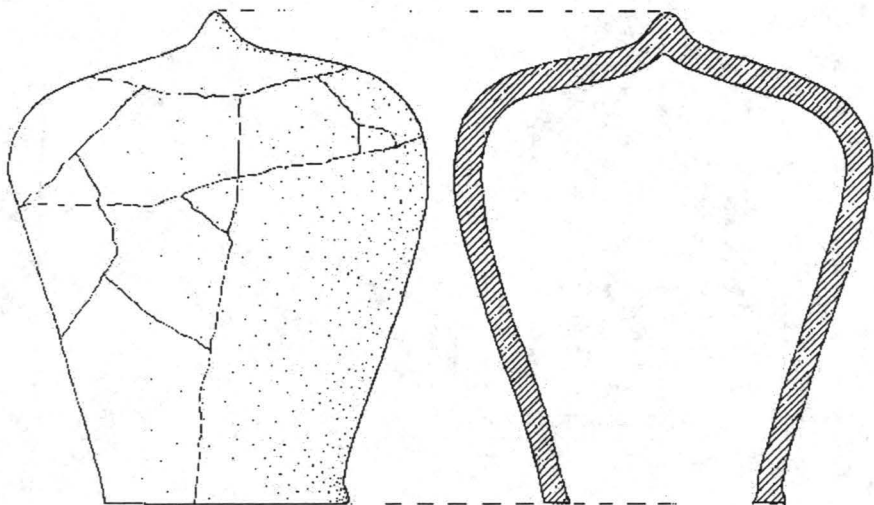

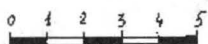
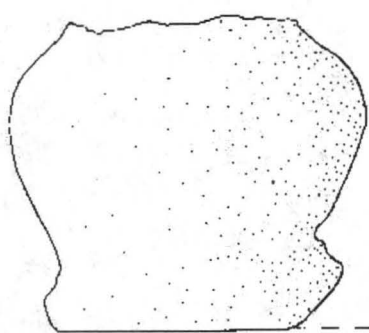
Pl. X - Fig. 1, 2 - Cahlă (Pâncota)

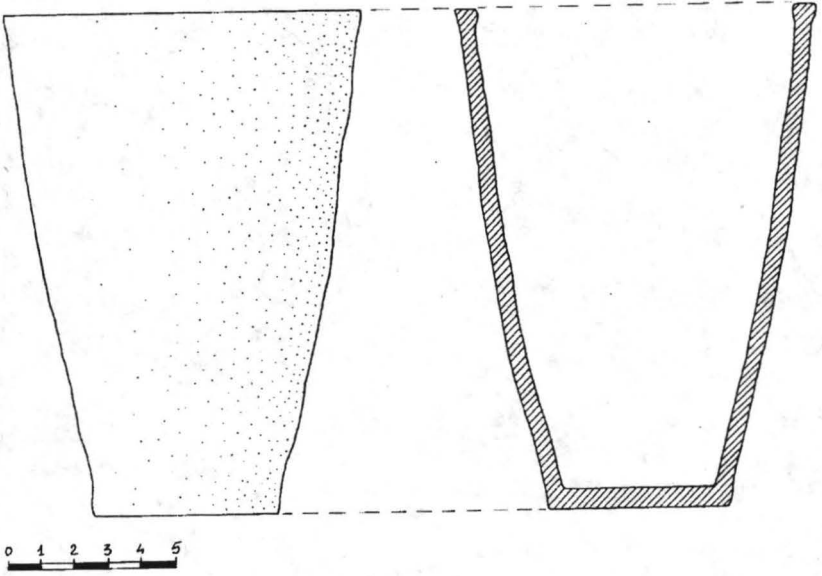
Pl. XI - Fig. 1, 2 - Cahlă (Pâncota)

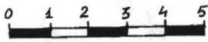
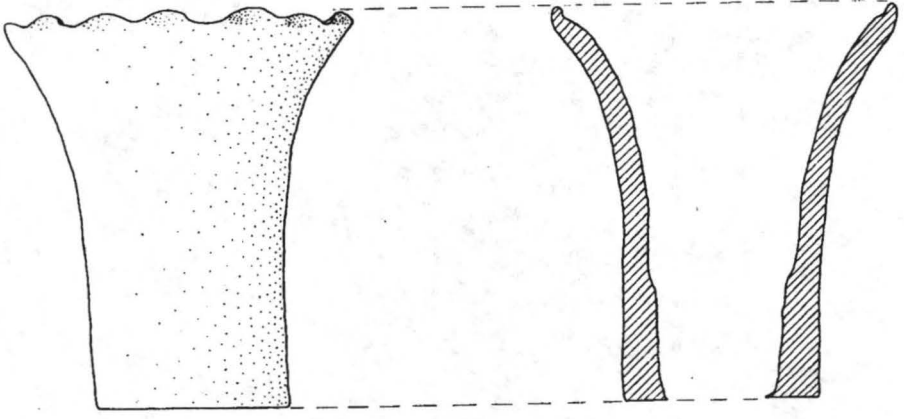
Pl. XII - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Pecica)

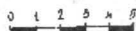
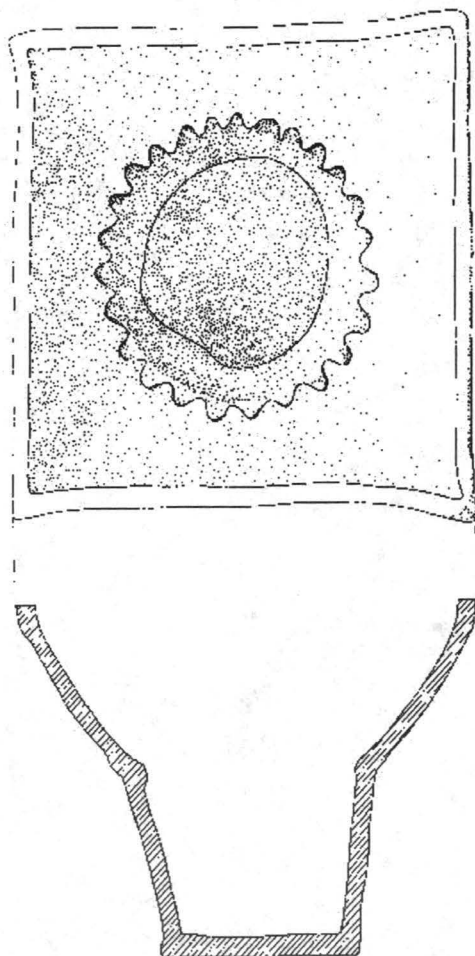
Pl. XIII - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Pecica)

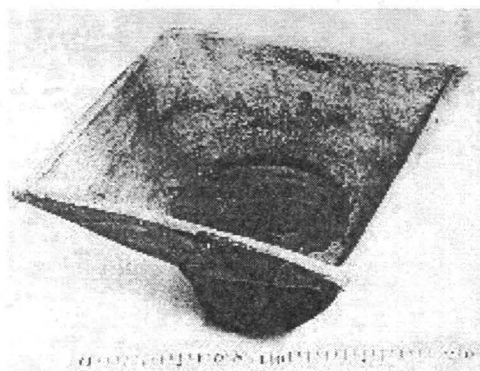
Pl. XIV - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Șimand)

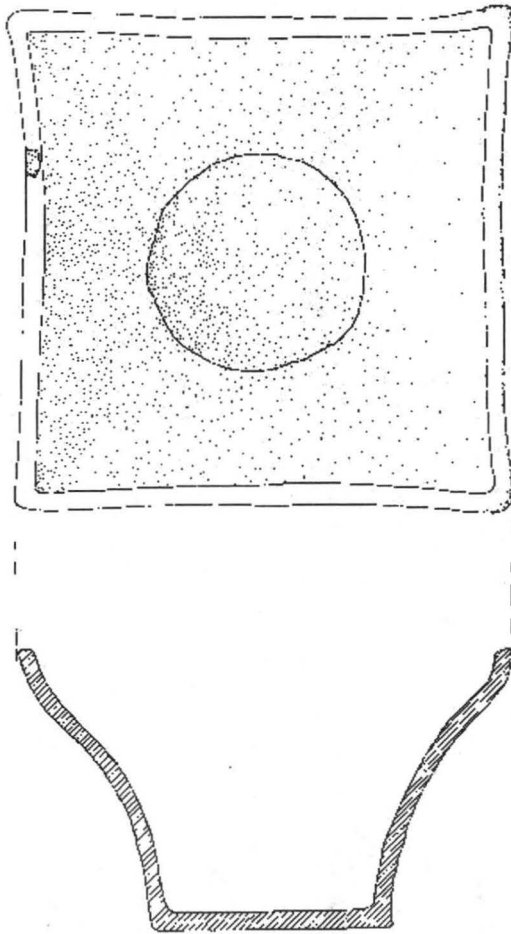
Pl. XV - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Șimand)

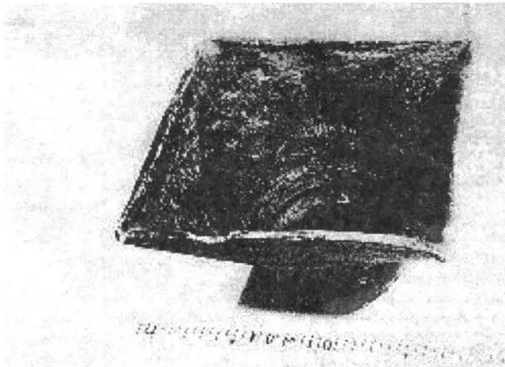
№ 11 p. Simand

Pl. XVI - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Șimand)

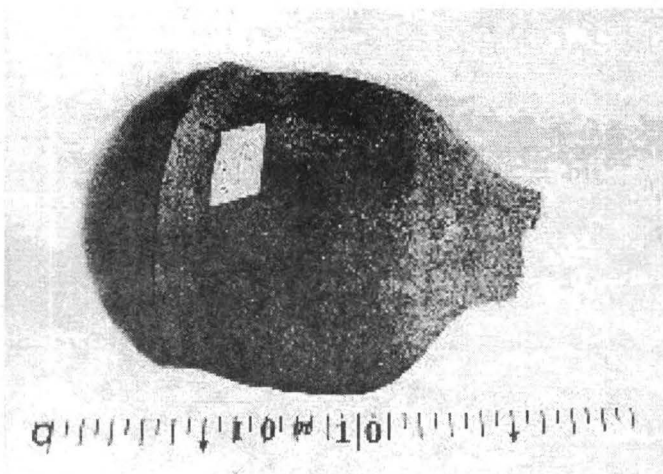
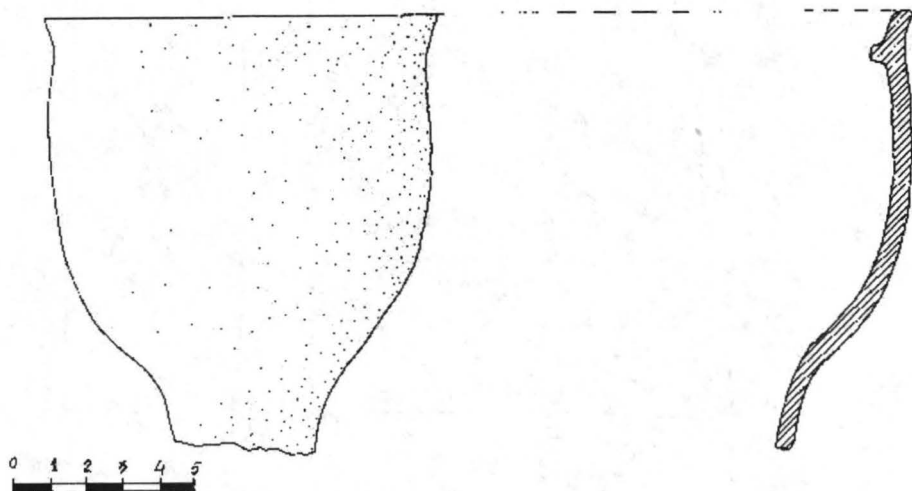

17 Sp: Simandol

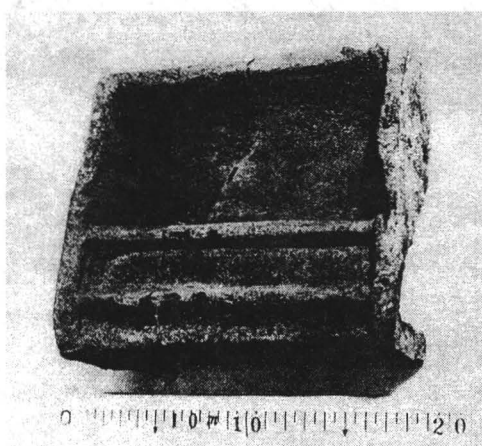
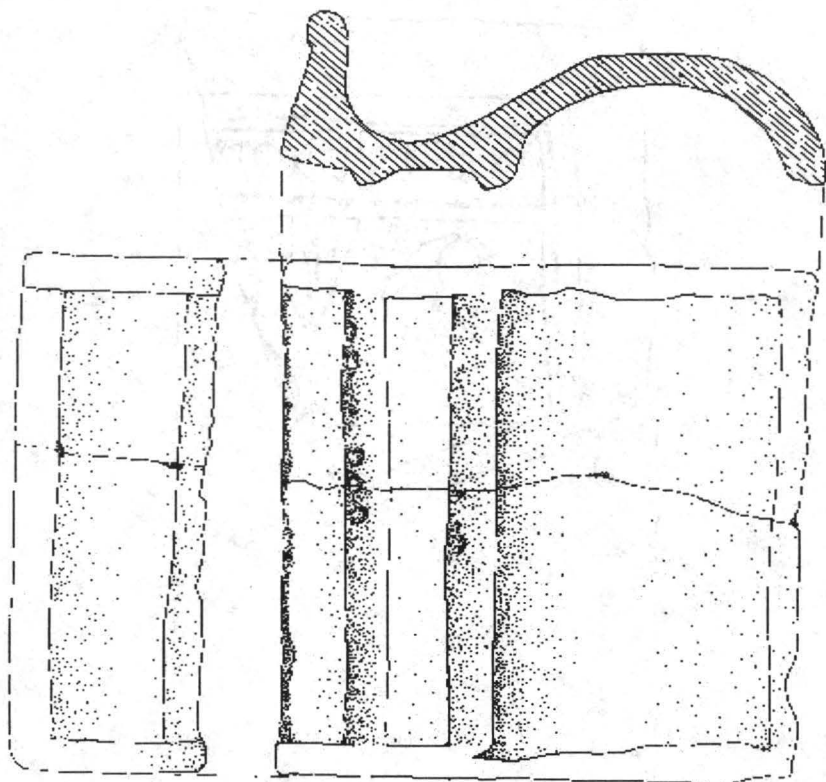

Pl. XVII - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Șimand)

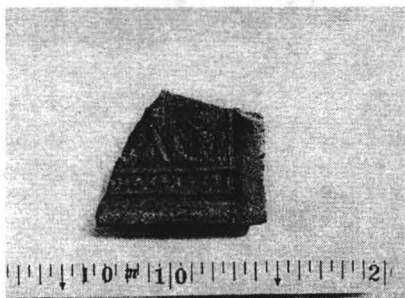
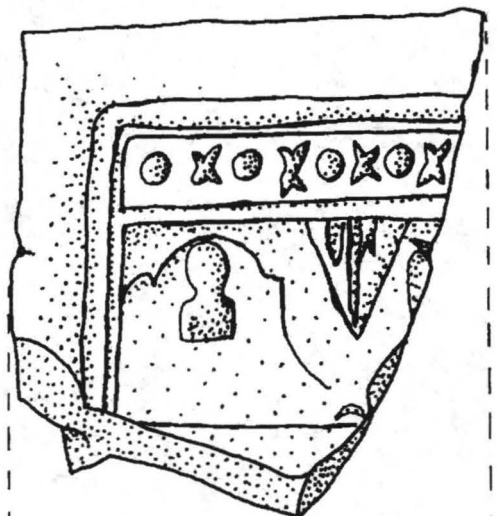

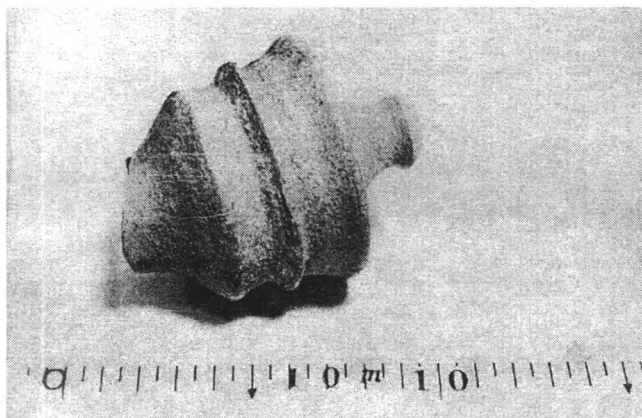
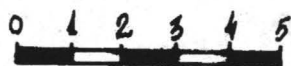
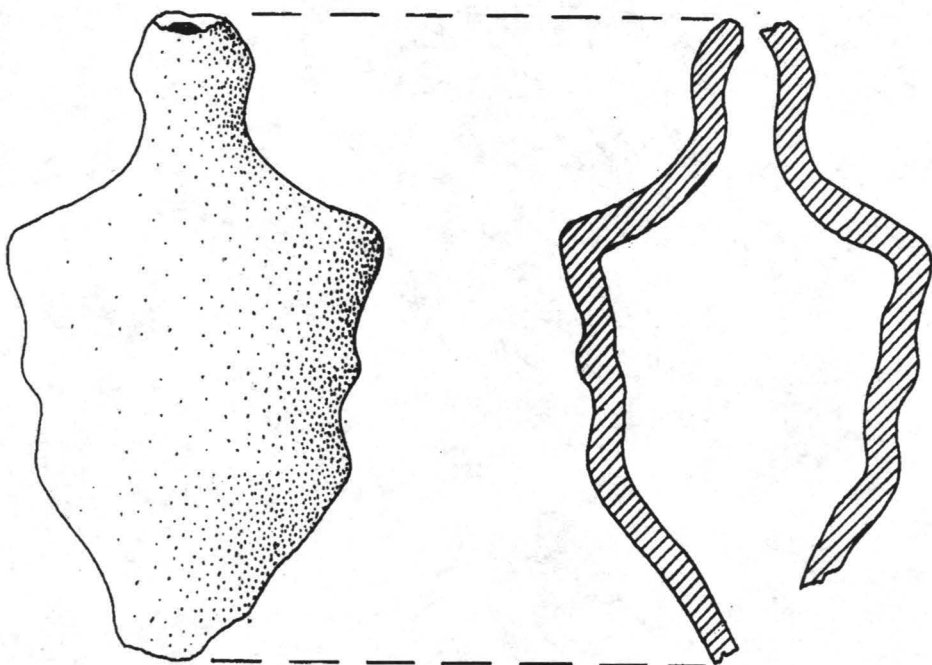
Pl. XVIII - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Siria)

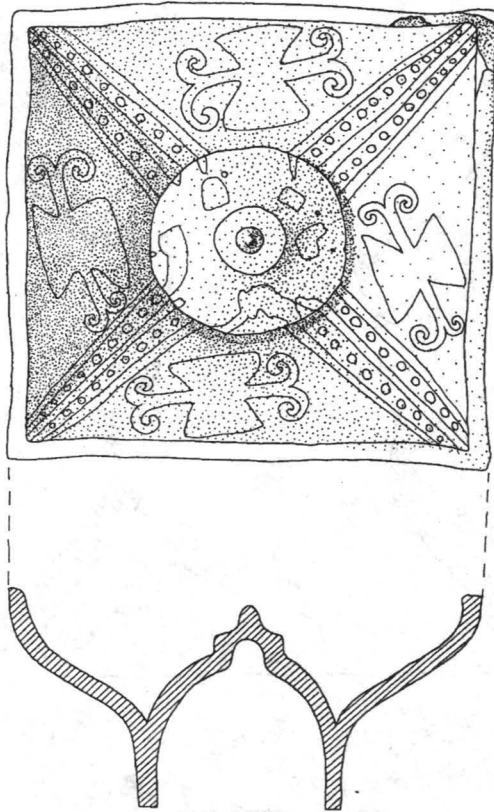
Pl. XIX - Fig. 1, 2 - Cahlă (Zăbrani)

Pl. XX - Fig. 1, 2 - Cahlă (Jud. Arad)

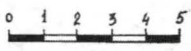
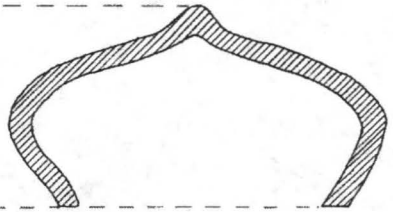
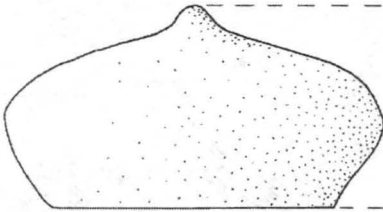
Pl. XXI - Fig. 1, 2 - Ochi de cahă ? (Jud. Arad)

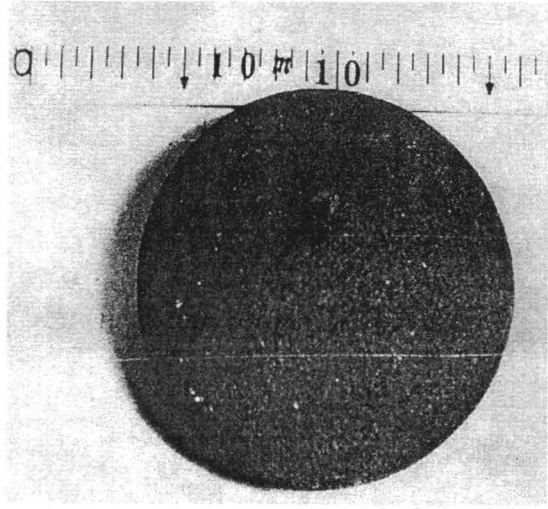
22. dp: Arad meşye

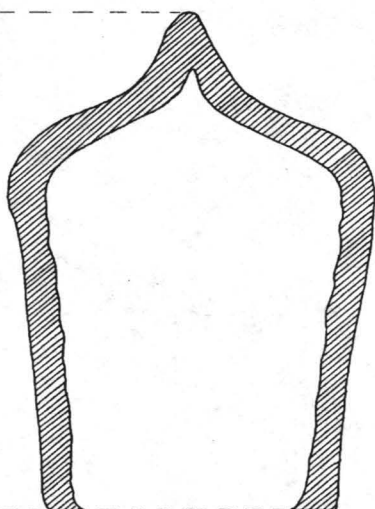
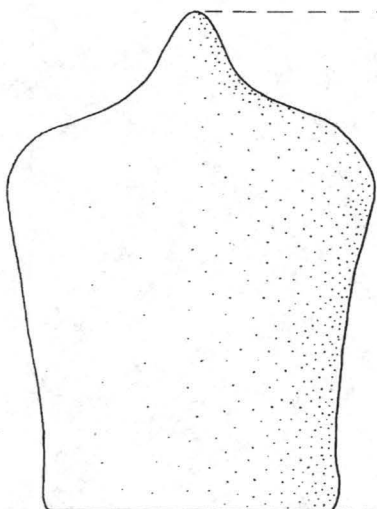
Pl. XXII - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Jud. Arad)

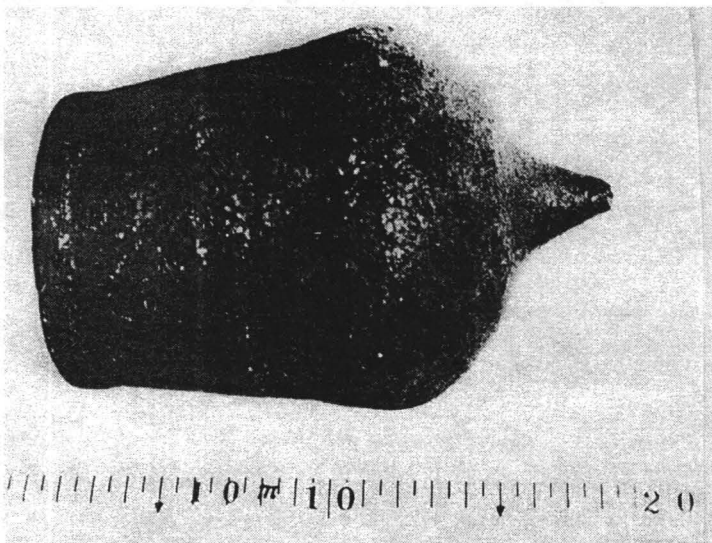
23. tip: kmentlen blöly

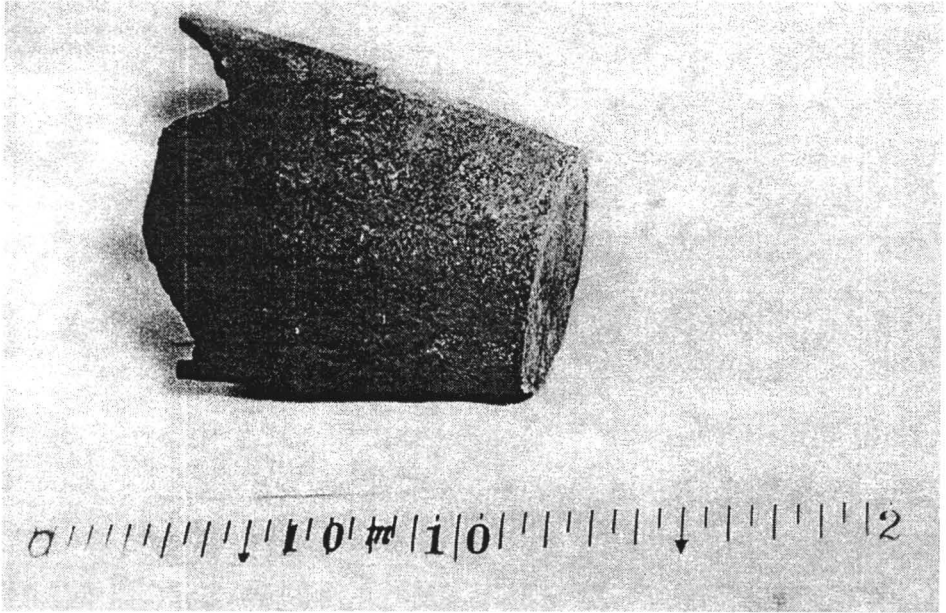
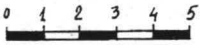
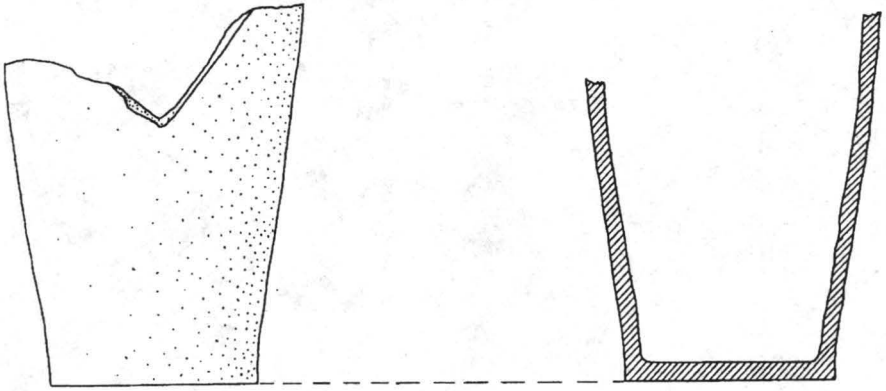
Pl. XXIII - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (proveniență necunoscută)

24. Exp. kiseretlen előkély

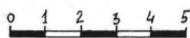
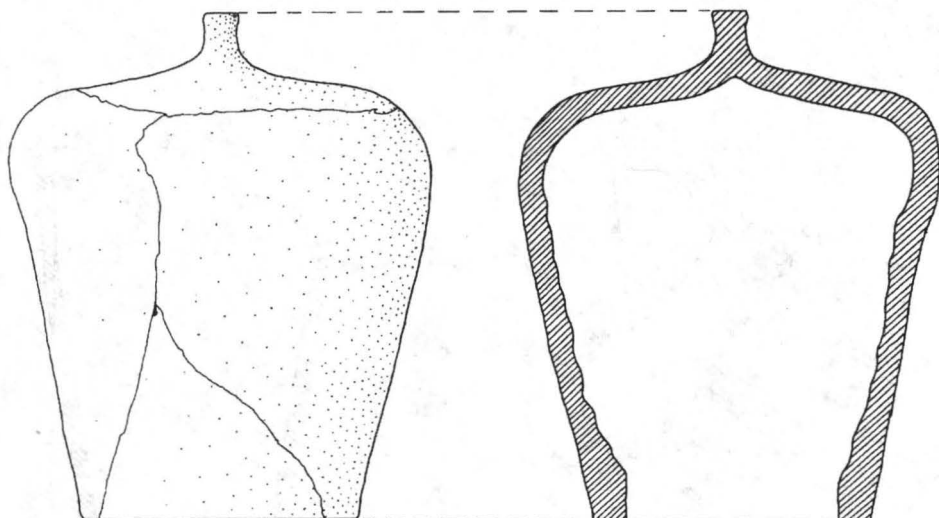

Pl. XXIV - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (proveniență necunoscută)

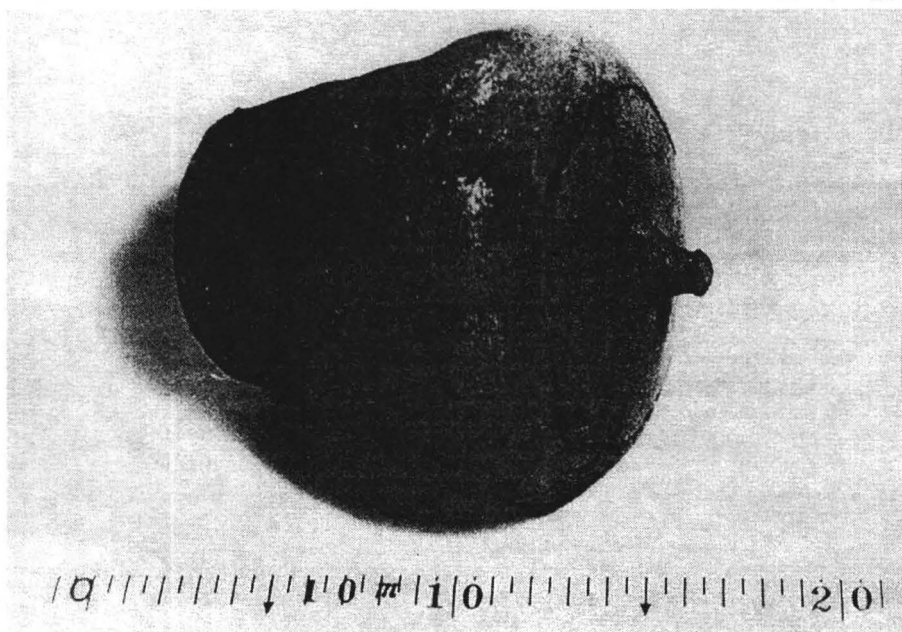

Pl. XXV - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (proveniență necunoscută)

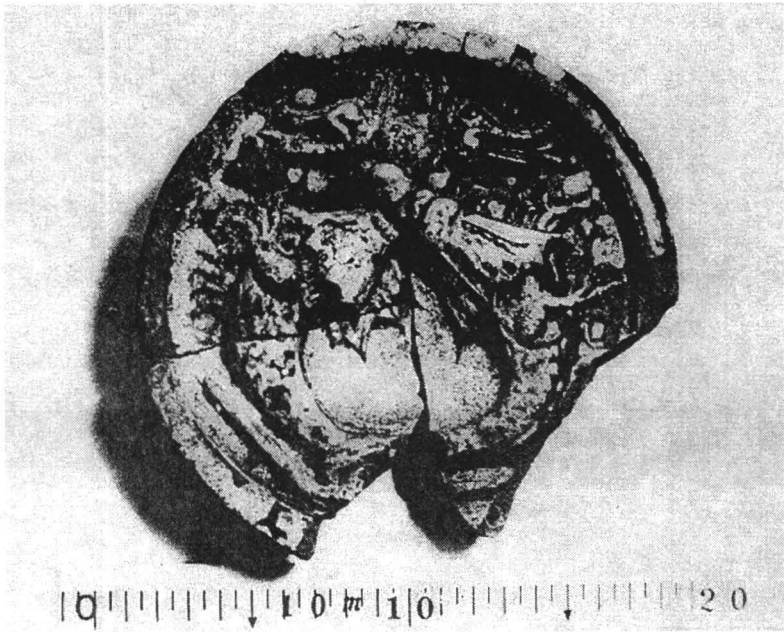
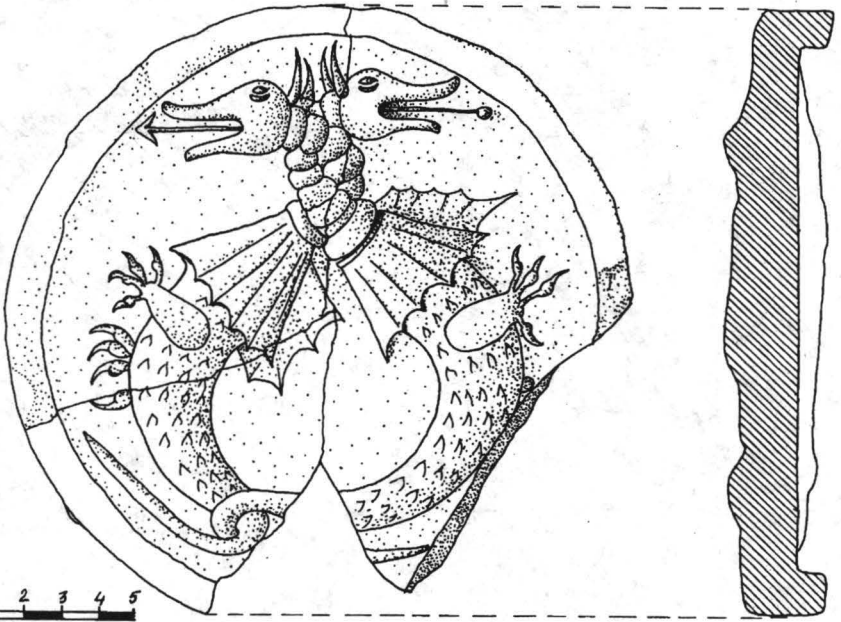

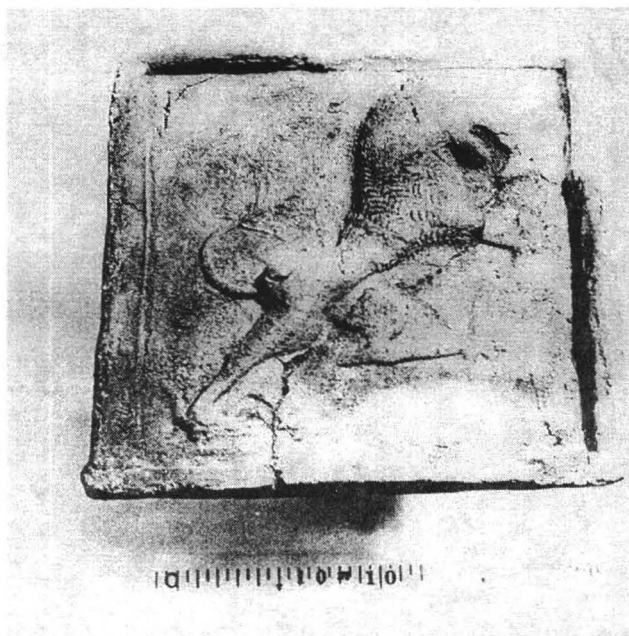
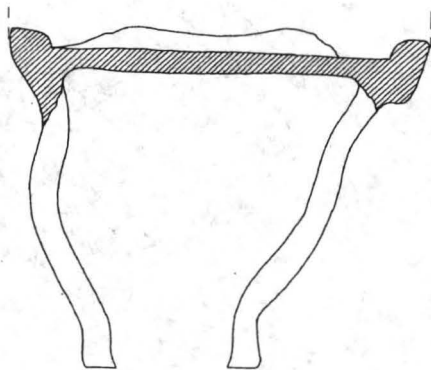
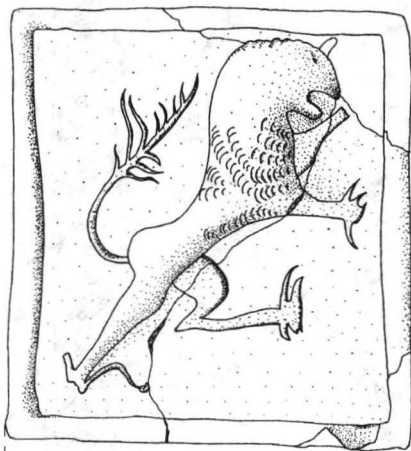
16 cm: Szeged

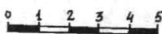
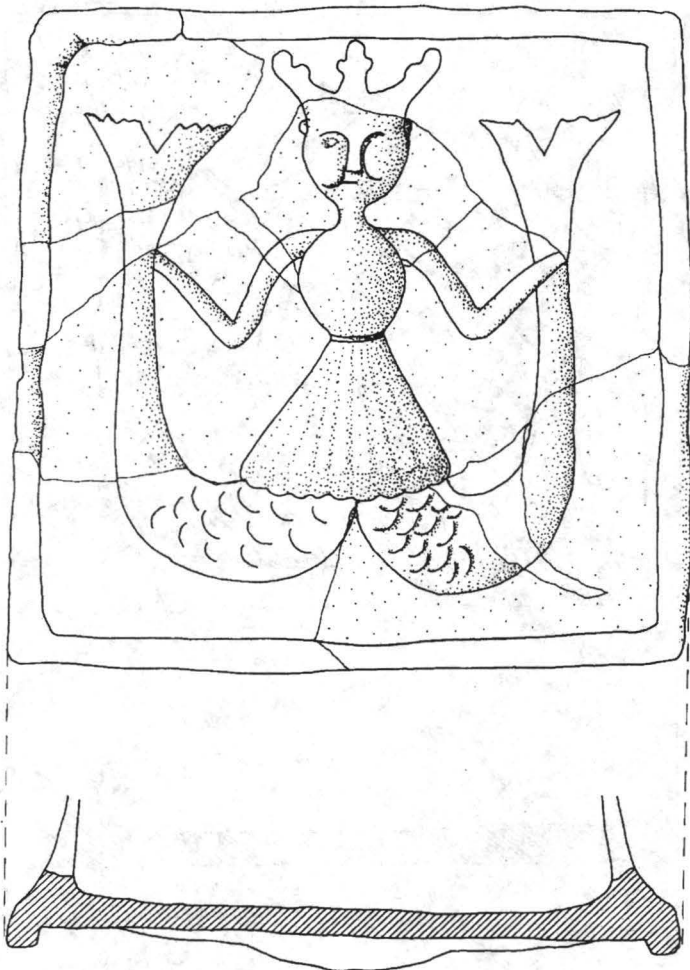
Pl. XXVI - Fig. 1, 2 - Ochi de cahlă (Szeged)

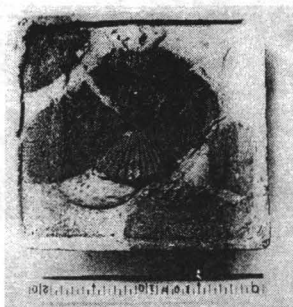
Pl. XXVII - Fig. 1, 2 - Cahlă (Suceava)

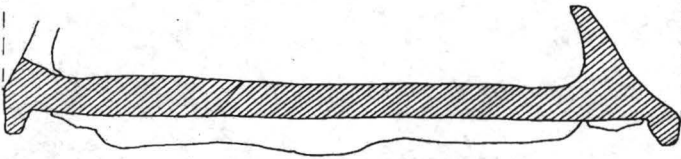
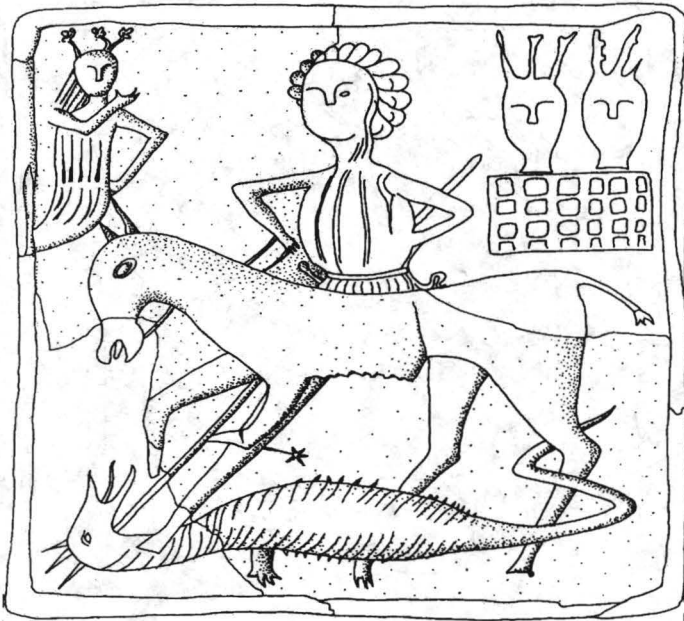
Pl. XXVIII - Fig. 1, 2 - Cahlă (Suceava)

29. 8'p Suceava

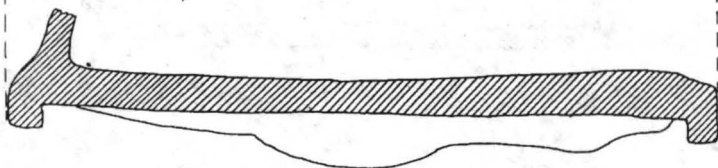
Pl. XXIX - Fig. 1, 2 - Cahlă (Suceava)

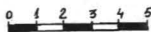
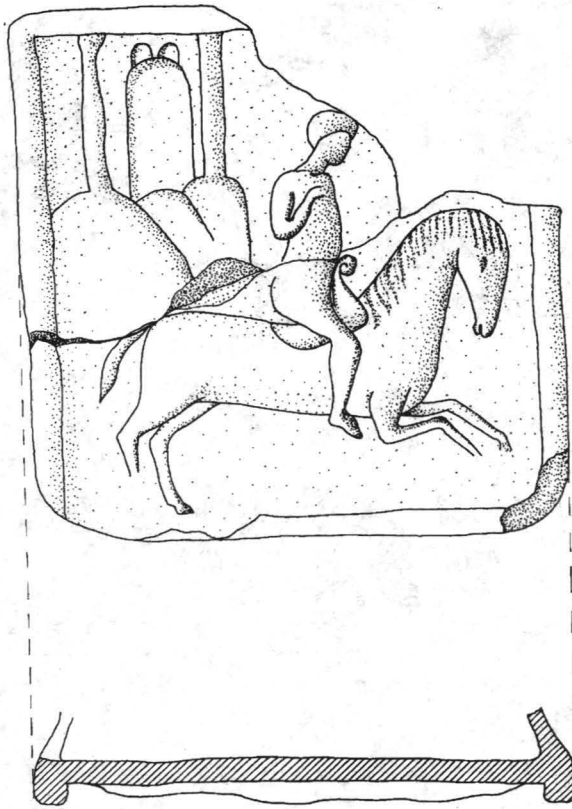
30. Sif : Suceava

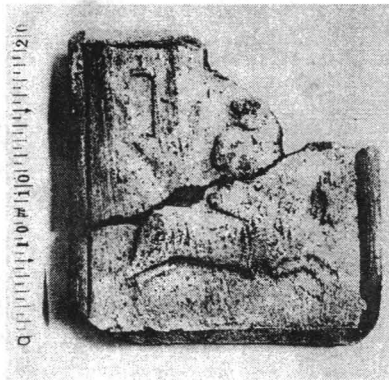
Pl. XXX - Fig. 1, 2 - Cahlă (Suceava)

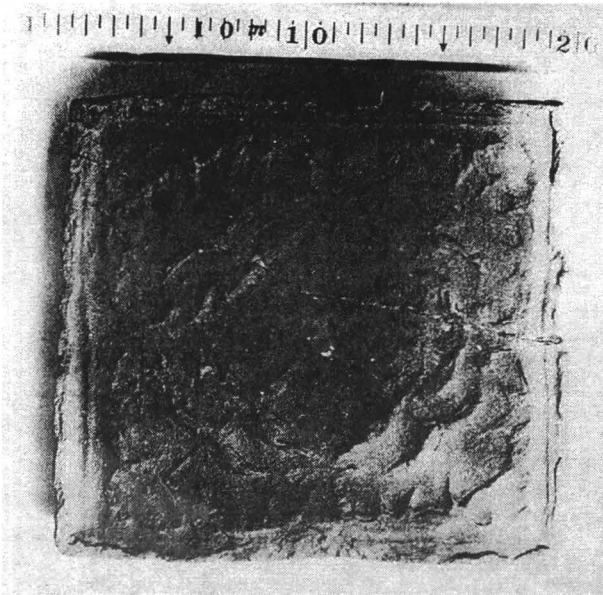
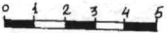
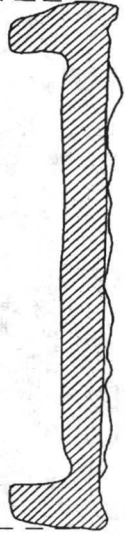
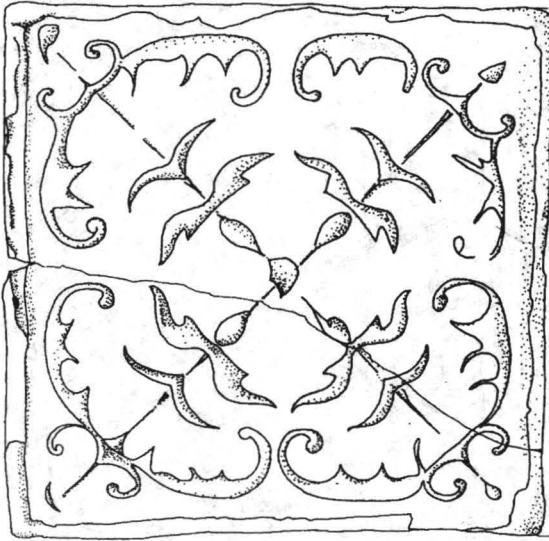
Pl. XXXI - Fig. 1, 2 - Cahlă (Suceava)

32. Sep: Suce

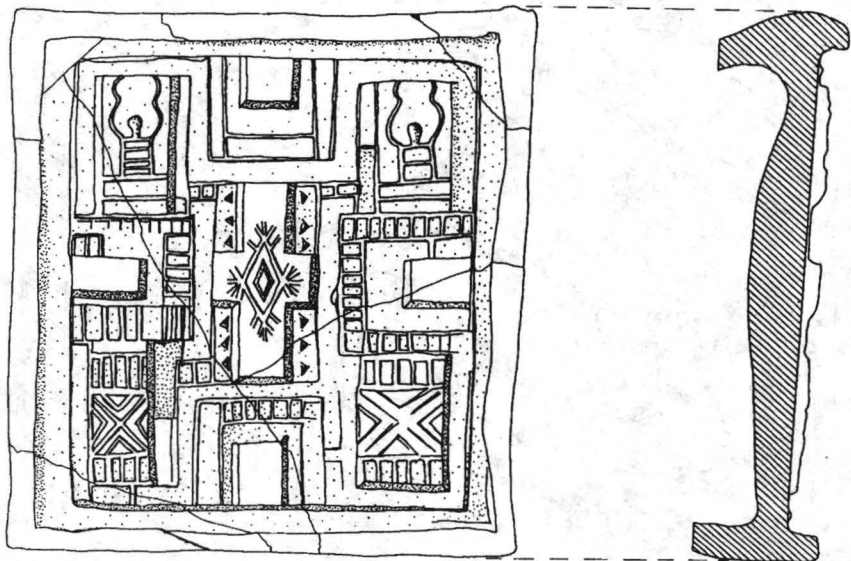

Pl. XXXII - Fig. 1, 2 - Cahlă (Suceava)

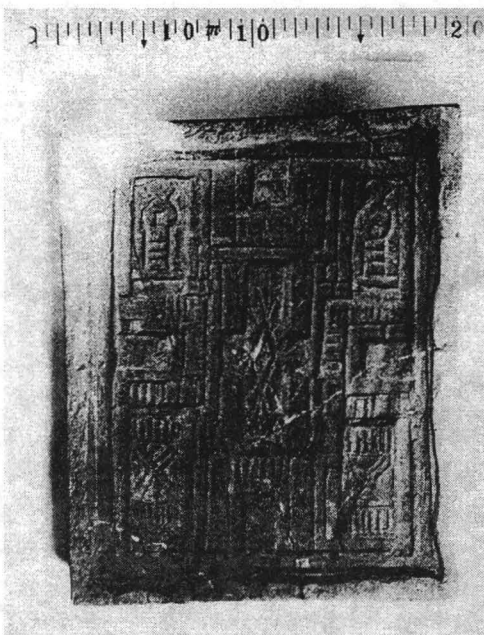

Pl. XXXIII - Fig. 1, 2 - Cahlă (Suceava)

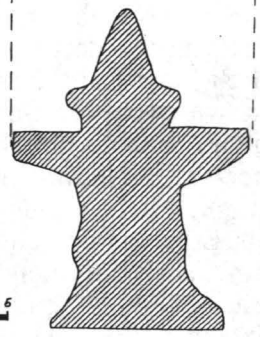
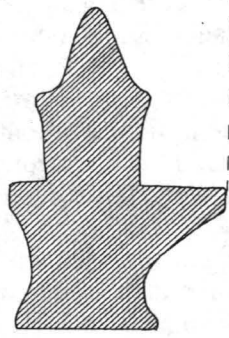
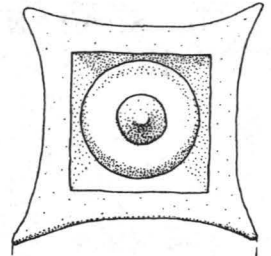
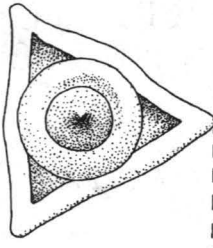

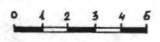
0 1 2 3 4 5

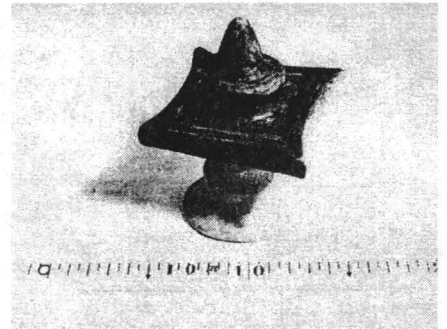
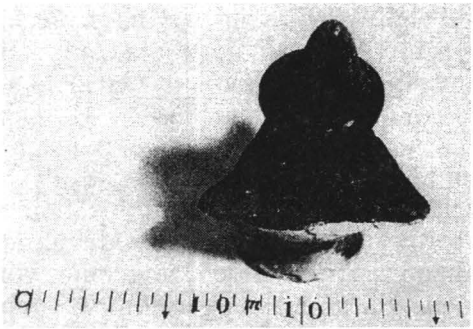
Pl. XXXIV - Fig. 1, 2 - Cahlă (Suceava)

35

20

Pl. XXXV - Fig. 1, 2, 3, 4 - Ornament de frontispiciu de cahlă (Suceava)

DIE SPÄTMITTELALTERLICHE OFEN - UND TOPFKACHELSAMMLUNG DES MUSEUMS VON ARAD

Pascu G., HUREZAN - Imre SZATMÁRI

Die Kennzeichen der spätmittelalterlichen Hafnerkunst der südöstlichen Tiefebene im Karpatenbecken wurden zuerst von István Méri aufgrund der Funde von Nadab zusammengefaßt und auch Kreis der im südöstlichen Gebiet jenseits der Theiß vorgekommenen Ofenkacheln wurde von ihm deutlich umrissen. Nach einer Angabe aus dem Jahre 1525 wurden Hafnerwaren für die Burg von Gyula aus dem nicht weit entfernt liegenden Oppidum Simánd geliefert. Auf diesem Grund ist es anzunehmen, daß ein Hafnerzentrum in Simánd (Şimand) in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts funktioniert haben könnte.

Als Ergebnis der ungarischen Forschung in den letzten Jahren wurden mehrere, aus spätmittelalterlichen ebenen Ofenkacheln und aus Topfkacheln bestehende Fundensembles bekannt, die die von István Méri im südöstlichen Gebiet jenseits der Theiß skizzierte hafnerkeramische Fundgruppe erweitern. Die Funde dieser Gruppe weisen auf eindeutige Verbindungen mit den in Partium und Siebenbürgen hergestellten Produkten ähnlichen Charakters hin. In den letzteren Zeiten wurden mehrere Bearbeitungen auch über die letzterwähnten Produkte veröffentlicht. Wir gedachten das im engeren Gebiet des mittelalterlichen Gyulaer Gutes vorgekommenen Fundmaterial vollkommen zu sammeln, und infolge dessen wurde auch die Bearbeitung der im Gebiet des Komitates Arad, welches an das heutige Komitat Békés grenzt, gefundenen spätmittelalterlichen Ofenzubehöre erwünscht. Mit dieser Arbeit zusammen veröffentlichen wir - ebenfalls mit Anspruch auf Vollständigkeit - auch alle, im Museum zu Arad gegenwärtig aufbewahrten Ofenkacheln. Damit ist es zu erklären, daß Ofenkacheln und Topfkacheln aus der Moldau, sogar eine Topfkachel von Szeged außer den, aus dem Komitat Arad stammenden Funden ebenfalls bearbeitet wurden.

Das Fundensemble von Arad - obwohl dessen Menge zweifellos kleiner war als wir das erwarteten - kann eindeutig in die Reihe der Produkte der schon bekannten spätmittelalterlichen, hauptsächlich in der Umgebung von Gyula und Simánd kennzeichnenden Hafnerei eingereiht werden. Gleichzeitig gilt es als ein wichtiger Anhaltspunkt zur Bewertung des, in den Gebieten zwischen Südostungarn und dem Partium bzw. Siebenbürgen zum Vorschein gekommenen Fundmaterials, da auch die im Komitat Arad freigelegten Funde als organische Teile der im südöstlichen Teil des Karpatenbeckens, d.h. in der Tiefebene bekannten spätmittelalterlichen Hafnerei betrachtet werden können.

Übersetz von Katalin H. Simon

TOPONIMIE ȘI CONTINUITATE ÎN TRANSILVANIA DE CENTRU ȘI SUD

Vasile Frățilă

Definită de către unii drept „graiul Pământului, iar Pământul, cartea în care istoria omenirii se înscrie în nomenclatura geografică” (Nadeždin), iar de către alții „o sinteză concentrată a unor caracteristici fizico-geografice ale scoartei terestre și, în același timp, un fel de registru, mai întâi rostit și apoi consemnat în scris, al faptelor și evenimentelor sociale”¹, toponimia, spune Iorgu Iordan, „poate fi socotită o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atâtor întâmplări și fapte mai mult sau mai puțin vechi, care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular”².

Valoarea de document istoric a toponimiei este de factură lingvistică, deoarece toponimele (numele tuturor categoriilor de locuri), alături de apelative (numele comune) în care de cele mai multe ori primele își au originea, constituie lexicul unei limbi. Prin urmare, toponimele ca fapte de limbă sunt expresia unui anumit mediu geografic. Ele nu au apărut și nu apar întâmplător, ci sunt intim legate de viața și limba popoarelor care s-au așezat succesiv sau au locuit concomitent într-un anumit teritoriu, afirma geograful I. Conea. Toponimele, iar în cadrul acestora cu deosebire hidronimele (mai ales cele care se referă la ape mai mari), dar și oronimele (numele de ridicături de teren, munți și dealuri) și oiconimele (numele de așezări omenești) se păstrează cu multă tenacitate, chiar și la schimbarea populației. Populația nouă preia numele de la cea veche, de multe ori fără să mai înțeleagă semnificația acestora. Dacă într-o anumită regiune întâlnim un număr oarecare de nume de locuri care pot fi atribuite unei anumite limbi, putem avea certitudinea că acolo a existat o populație care a vorbit limba respectivă, chiar dacă populația aceea, din diverse cauze, a părăsit zona sau a fost asimilată de altă populație existentă anterior sau stabilită mai târziu în acele locuri. Unele toponime se păstrează sute și mii de ani, deși sensul lor s-a pierdut o dată cu popoarele care le-au dat. Numele geografice supraviețuiesc uneori nu numai referentului (obiectului pe care denumesc), ci și limbii în care au fost create, fapt care le oferă și valoarea de document istoric³.

Pe teritoriul pe care s-au perindat sau s-a amestecat de-a lungul secolelor mai multe popoare vorbind limbi diferite, toponimia pune la dispoziția cercetătorului informații prețioase referitoare la modul și ordinea de succesiune în care s-au așezat acele popoare pe teritoriul respectiv, la felul lor de trai și, în primul rând, la limba pe care au vorbit-o acele popoare⁴.

Transilvania, inclusiv zona formată la nord de cursul inferior și mijlociu al Mureșului, la est de sudul Carpaților Orientali, la sud de creasta Carpaților Meridionali, iar la vest de râul Strei, se dovedește a fi o regiune în care spusele lui Emil Petrovici își găsesc pe deplin confirmarea. Constatarea această o făcuse, în urmă cu aproape 80 de ani și germanistul clujean Gustav Kisch, care cu obiectivitatea-i binecunoscută, afirma: „Aproape că nu există

tară în care straturile etnice să se recunoască atât de pregnant de trei milenii, pe planul istoriei limbii, ca în țara celor «Șapte Cetăți». Începând cu Herodot, care ne-a transmis cele mai vechi nume, vii încă în zilele noastre, s-a păstrat un lanț neîntrerupt de valoroase monumente de limbă, mai durabile decât roca și mineralele (din adâncuri)⁵.

Teritoriul acesta, în care s-a aflat capitala statului dac al lui Decebal, în care Mihai Viteazul, la cumpăna dintre secolele al XVI-lea și al XVII-lea a înfăptuit pentru o clipă unirea celor trei țări românești, în care la 1848, pe câmpia Libertății de la Blaj, iobagii români veniți din toate unghiurile Transilvaniei, împreună cu tribunii lor au strigat într-un glas „Vrem să ne unim cu Țara!”, și, în care la 1 Decembrie 1918, la Alba-Iulia, prin voința națiunii, visul de secole al românilor de pretutindeni – Unirea cea Mare – s-a întrupat devenind realitate, mustește de istorie, urme ale prezenței strămoșilor noștri, daci și romani, din a căror contopire s-au născut protoromânii, găsindu-se la tot pasul.

Aici se află vechiul Apulum, cel mai important centru administrativ, militar și comercial al Daciei, în care s-a descoperit un important număr de obiecte romane, datând din secolele IV-V-VI⁶, de după părăsirea provinciei de către administrația și armata romană. Tot aici, săpăturile arheologice din anii 80 au relevat existența unei necropole care depune mărturie despre persistența populației dacoromane și apoi a celei românești după retragerea aureliană, mormintele descoperite aici fiind datate între secolele al IV-lea - al XIII-lea⁷.

Produse romane târzii, unele obiecte de cult creștin, ca acel donarium datând din secolul al IV-lea e. n., de la Biertan, confecționat dintr-un disc de bronz în care este înscrisă crucea monogramatică a lui Christos, monede izolate sau tezaure întregi din epoca postareliană au fost scoase la iveală în numeroase localități din centrul și sudul Transilvaniei, la Berghin, Cetea, Cioara, Ungurei, Șura Mare, Ocna Sibiului etc. La Bratei, lângă Mediaș, s-au descoperit mai multe așezări datând din epoci diferite, cuprinse între secolele al IV-lea - al XII-lea. Cimitirele de la Bratei asupra cărora până acum au fost publicate două monografii datorate Ligiei Bârzu⁸ și Eugeniei Zaharia⁹, demonstrează dănuirea unei romanități nord-dunărene în dublu sens, al continuării populației dacice romanizate și al persistenței unor grupe de coloniști, ele constituind, în același timp, dovada continuării procesului de romanizare și după evacuarea Daciei, iar apoi a apariției culturii Dridu, atribuită populației românești de după asimilarea slavilor. Descoperirile arheologice de la Micăsasa, Laslea, Sighișoara etc, vin să dovedească și ele că viața romană a continuat în regiunea Târnavelor și după anul 271.

Dacă arheologii au dovedit cu argumente materiale incontestabile persistența populației dacice și după anul 106 în nordul Dunării, precum și continuitatea populației dacoromane și după retragerea aureliană, inclusiv în centrul și sudul Transilvaniei, este firesc ca în regiunea aceasta, unde viața romană a pulsat intens, să se găsească și unele nume geografice din epoca de formare a limbii române sau chiar mai vechi¹⁰.

Un astfel de nume este cel al *Mureșului*, afluent al Tisei, care străbate Transilvania de la est la vest (718,5 km din totalul de 756) și care izvorăște,

ca și fratele lui, *Oltul* (670 km), afluent pe stânga al *Dunării* din Munții Hășmașul Mare. Să consemnăm imediat că toate hidronimele de mai sus sunt străvechi, transmise din antichitate până astăzi.

Mureșul (forma populară ardelenescă este *Murăș*) a fost cunoscut de scriitorii antici. La părintele istoriei, Herodot, apare sub forma *Maris*, la Strabo, cu o silabă în plus, *Marisos*, la Iordanes și la Geographus Ravennas are forma *Marisia*, iar în alte lucrări este notat *Marisus*, *Marisius*. La Constantin Porphyrogenetul se întâlnește forma *Morises*, care nu este altceva decât redare în grecește a rostirii *Moris*¹¹, formă păstrată în graiul sârbocroat vorbit în câteva localități pe cursul inferior al râului și devenită în maghiară, datorită armoniei vocalice *Moruș* (scrisă *Morus* în documente), apoi *Moroș* (în grafia oficială *Maros*)¹². Pentru explicarea numelui au fost propuse mai multe etimologii, dintre care reținem mai întâi pe cea formulată de P. Șafarik¹³: radicalul *mar-*, „Wasser”, „apă”, înrudit de sanscritul *mira-s* „Meer, Grenze”, „mare, graniță, hotar”, gal. *more*, cimr., corn., bret. *mor* „Meer”, v. bg. *moře* „Meer”, lituanianul *mâres*, goticul *marei*, lat. *mare* etc. Hașdeu¹⁴, s-a gândit la o formă neatestată scitică *maris* (cf. sanscr. *maryâ*) „hotar”, iar Wilhelm Tomaschek, *Die alten Thraker*, presupune că hidronimul nostru pornește de la radicalul *mar-* însemnând „glänzen, schimmern”, „a străluci, a licări”. Învățatul bulgar Vladimir Georgiev¹⁵, îl consideră de origine dacică, pornită de la indoeur. **morisjo-* „mlaștină, baltă”, comparându-l cu celt.-germ. *mariscus*, germ. *Marsch* < indoeur. **morisko-*.

Oltul, fratele gemăn al Mureșului, cunoaște următoarele atestări vechi: *Aloutas* (Ptolemeu), *Alutas* (Iordanes), *Alutus*, *Alutum* (Tabula Peutingeriana, Geographus Ravennas). În documentele cancelariei ungare redactate în limba latină, *Oltul* apare sub două forme: *Alt* (în anii 1211 și 1222) și *Olt(h)*, începând cu anul 1233¹⁶. Radicalul Oltului, spune N. Drăganu¹⁷, nu este cunoscut, dar cei mai mulți îl cred dacic sau tracic (Tomaschek, Ortway și Rösler). Hașdeu¹⁸, presupune un radical scitic sau agatârșic *alt* „aur”, care apare la unele popoare turanice în formele *altyn*, *altun* etc. De origine scitică îl crede și C. Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrzen*, căci un nume identic de apă se află în Caucaz, la nord de Marea Caspică. C. Diculescu¹⁹, îl socotește de origine germanică, iar H. Krahe (*Die alten geographischen Namen*), de origine ilirică (cf. toponimul ilir *Alutae*), ipoteză în sprijinul căreia R. Vulpe (în „Ephemeris Dacoromana”, III, 1925) încearcă să aducă noi argumente. Alții s-au gândit la o formă latinească *Allutus < *alluo* „spăl”, „curg pe lângă” < *ad-luo* (cf. *alluvies* < *adluvies*, *alluvium* < *adluvium* „puhoi” etc.) < *luo* „spüle” = *lavo* „wasche”²⁰.

Din cauza evoluției *a > o*, unii au presupus că hidronimul ne-ar fi transmis prin intermediar slav. Împotriva unei astfel de ipoteze se opune păstrarea lui a accentuat în hidronimul *Alta* (la sud-est de Kiev), de origine iranică. Evoluția *a > o* nu poate fi datorată nici influenței maghiare, deoarece fenomenul îl întâlnim și în anticul *Altina* > rom. *Öltina* din Dobrogea de sud²¹.

Numele râului nostru a fost apropiat de cel al hidronimului *Aluote* din teritoriul baltic și de apelativul *aluots* „izvor” (C. Poghirc, ILR, p. 358). Hidronimul baltic, ca și apelativul de mai sus pornesc de la radicalul hidro-

onomic (germ. Wasserwurzel) *el-/*ol- „fliessen, strömen” presupus și de alte cuvinte din limbile baltice: lituanianul *aleti* „von Wasser überschwemmt werden”, „a fi inundat de apă”, *almėti* „unaufhörlich strömen”, „a curge continuu”, *almes, elmes* Plur. „aus dem Körper fliessende Materie, Blutserum”, „materie ce curge din corp”, „ser de sânge”, *almais* „eilig, heftig”, „grăbit, impetuos”²². Pentru rădăcina indoeuropeană *el-/*ol- „a curge”, păstrată în unele hidronime din Peninsula Balcanică: *Altos* (azi oiconim) din apropierea Salonicului, *Altus* din Iliria, cf. și Ivan Duridanov, *Ezikāt na trakite*, Sofia, 1976, p. 29 și 72, unde reconstruiește un apelativ trac *alta(s)* „tețenie, potok”, „râu”. Eugen Tănase, în „Revue International d’Onomastique”, XV, 1963, p. 195-209, relevă și alte paralele printre care occitanul *Olt, Oultet*²³. Un istoric al discuțiilor etimologice privitoare la hidronimul Olt se găsește la Eugen Tănase, *Roumanin Olt, Oltet, Occitan Olt, Oultet*.

În apropiere de Mihalț, Mureșul primește apele Târnavelor unite. Un afluent pe dreapta al Târnavelor unite, *Dunărita*, străbate hotarul localităților Bucerdea Grânoasă, Crăciunelu de Jos și Cistei. Hidronimul acesta este un diminutiv format pe terenul limbii române cu ajutorul sufixului -ită de la Dunăre, nume identic cu cel al marelui fluviu ce se varsă în Marea Neagră, socotit de majoritatea cercetătorilor de origine autohtonă dacică, derivând din *Donare sau *Donaris. În 1947, Pia Laviosa Zambetti, arheolog italian, a formulat ipoteza că hidronimul nostru ar avea o origine pre-indo-europeană, conținând același radical ca în numele *Donului* și al *Danaidelor*, păzitoarele izvoarelor care fecundează ogoarele. *Dunărea*, ca și numele *Donului* și ca și vechiul nume la Niprului (*Danapris*) sau cel vechi al Nistrului (*Danāstris*), conține o rădăcină comună însemnând „apă”, „râu”, semnificație pe care o trădează clar prezența particulei *don* în componența câtorva zeci de hidronomie existente azi la osetinii din partea de nord a Caucazului, ca de exemplu *Ghizeldon*²⁴. După A. Eremia²⁵, hidronimele de mai sus sunt de origine scito-sarmatică, având drept rădăcină cuvântul scito-sarmatic *dan/ tan* (din limba avestică *danu*), cu semnificația „suvoi”, „râu”, cuvânt căruia în esetina de astăzi (limba iranică vorbită în Caucaz) îi corespunde apelativul *dan/don* „apă”, „râu”. Osetinul *don* îl găsim și în toponimele actuale din Caucaz *Urs-Don, Hobi-Don, Ar-Don*.

Niciuna dintre explicațiile de mai sus nu o înlătură pe cea veche tracică decât în sensul că originea numelui este dusă într-un trecut și mai îndepărtat, pentru că esența lucrului, arată I. Conea (loc. cit., p. 85), rămâne: tracodacii, chiar dacă au primit numele de la alții, ei tot așa, sau aproape tot așa, i-au spus fluviului, cum îi spune și poporul român astăzi: *Dunăre*.

Importante și interesante sunt și următoarele observații făcute de Emil Petrovici²⁶, referitoare la hidronimul *Dunăre*. Savantul român arată că teritoriul daco-moesic, teritoriu pe care s-a format poporul român și limba sa, este străbătut de unul dintre cele mai mari fluvii europene pentru care românii au un nume care este numai al lor, *Dunăre*, cu certitudine moștenit de la populația autohtonă daco-moesică. Numele acesta se deosebește atât de numele celtic adoptat de romani (*Danubius, Danuvius*), cât și de cel slav (*Dunav, Dunaj*), prin partea finală -ăre, care va fi fost un sufix daco-moesic, sau, așa cum presupune Vladimir Georgiev, un cuvânt a cărui semnificație în daco-

moesică ar fi fost „râu”. Partea finală a hidronimului Dunăre este asemănătoare cu ceea ce găsim în numele altor două râuri din Dacia: *Naparis* și *Miliare*.

De adăugat este că hidronimul Dunăre îl găsim pe teritoriul Transilvaniei și într-un alt derivat românesc, *Dunăreaua*, pârâu care izvorăște din dealurile dintre Unirea, Fărcădin și Hațeg și se varsă în Galbena²⁷.

Din cauza unui fenomen fonetic străin în evoluția limbii române și anume, a accentuat > o, care are loc și în alte trei hidronime pe care le-am discutat mai sus (*Alutus* > *Olt*, *Dana-*, *Dona-* > *Dunăre*, *Marisius* > *Moris* > *Mureș*) și la care s-ar mai putea adăuga *Samus* > *Somes*, s-a emis ipoteza că în totalitatea sa hidronomia veche din Dacia ne-ar fi fost transmisă prin intermediar slav, părere îmbrățișată printre alții și de G. Weigand²⁸. Dar, așa cum a arătat învățatul bulgar Vladimir Georgiev, și după el, E. Petrovici și C. Poghirc (vezi bibliografia în lucrarea noastră citată mai sus, p. 167, nota 36), evoluția a accentuat > o accentuat este un fenomen fonetic daco-moesic târziu care se întâlnește și în alte cazuri cum o dovedesc și oscilațiile în transcrierea unor nume antice: *Potaisa* alături de *Patavissa*, *Porolissum*, alături de (Civitas) *Poralissensium*, sau compusele cu *-dava*, *-dova* „cetate”: *Sucidava*, *Cumidava*, dar *Gildova*, *Pelendova*.

Dar, că presupunerea unui intermediar slav nu se justifică, ci, din contră, se opune unei astfel de aserțiuni, reiese și din faptul că, în hidronimele antice, slavii l-au păstrat pe vechiul a accentuat: cf. *Marica* (citit *Marița*), în Bulgaria, care îl continuă, cu adaptarea finalei la sufixul slav *-ica*, pe anticul *Marisia*, și *Alta*, afluent al Niprului mijlociu²⁹. Să menționăm imediat că, deja cu nouă decenii în urmă, romanistul italian Matteo Bartoli³⁰, a demonstrat că împrumuturile făcute de slavi în antichitate doar a în poziție neaccentuată este redat prin o, în timp ce același sunet, aflat sub accent, se păstrează. Primul fenomen este ilustrat de numele orașului antic din Dalmația *Salona*, devenit la slavii sudici occidentali *Solin*, iar al doilea, de numele vechilor insule dalmate *Bratia* și *Pharia* preluate de sârbocroați sub formele *Brač* (= Braci) și *Hvar*.

Pentru că am amintit mai sus de *Mureș* și *Somes* (hidronime ce au un -ș final, cărora li se alătură Argeș, Timiș, Criș), trebuie să arătăm că și acestea contrazic ipoteza transmiterii hidronomiei Daciei antice românilor de către slavi, deoarece s nu devine în slavă ș. Fenomenul transformării lui s în ș (cf. *Ordesos* > *Argeș*, *Samus* > *Somes*, *Tibisis* > *Timiș*, *Crisia* > *Criș*, *Marisius* > *Mureș*) a fost apropiat de cel similar petrecut în albaneză³¹. Emil Petrovici³², presupune că ne-am afla în fața aceleiași tendințe de transformare a lui s în ș, care a avut loc în daco-moesica de la sudul Dunării unde *Naissus* a devenit *Nis*.

Dintre afluenții Mureșului, nume străvechi mai poartă *Ampoiul* și *Streiul*. *Ampoiul* (53 km), afluent pe dreapta al Mureșului, curge „prin partea cea auroasă a Ardealului”, în regiunea Abrudului și a Zlatnei, din cari această din urmă deja în epoca romană purta numele *Ampeium* într-o inscripție din timpul Antoninilor: ordo *Ampeie* (nsium)³³. La venirea lor în Transilvania, ungurii i-au găsit pe români pe valea râului al cărui nume l-au transformat în *Ompoly*, înlocuind finalul românesc -oi în -oly ca în cimpoi pe care l-au

împrumutat în forma csimpolya (Haşdeu, EMR).

Şi pentru Ampei s-au încercat mai multe explicaţii etimologice. O. Densuşianu, care porneşte de la radicalul *ampel-*, îl crede de origine iraniană (< *am* „avec”, „ensemble” + *pel-*, *pal-* „couleur”), G. Kisch îl pune în legătură cu gr. *ampelos* „Weinrebe”, iar V. Pârvan, *Getica*, 1926, îl socoteşte de origine getică: *Ampi-lum*, ca *Rami-lum*³⁴. G. Giuglea, într-un articol publicat în revista „Apulum”, V, 1965 şi reluat în volumul apărut postum *Cuvinte româneşti şi romanice*, (Bucureşti, EŞE, 1983, p. 356-363), pentru prima parte a hidronimului porneşte de la lat. *amnis* „râu” cu intercalarea lui *p* între *m* şi *n* > **ampn-*, iar pentru partea a doua se gândeşte la un derivat de la *Apolun* = *Apulum*, şi anume *Apoleu din care s-ar fi putut naşte un *poi. C. Poghirc³⁵, considerând *Ampoiul* identic cu vechiul *Ampee*, îl apropie de dacomoesicul *Ap(p)us* şi cu precauţiune de *Ampelum* (< **ap-* „eua”, „apă”),

Streiul, afluent pe stânga al Mureşului (89 km), în amonte de Simeria, după N. Drăganu, (*Români*, p. 275-279), nu poate fi despărţit de galiţianul *Stryi*, afluent al Nistrului. Înrudit etimologic cu *Streiul* nostru sunt alte două nume de râuri: *Nistru* (*Danastris*) şi *Istros* (gr.), *Ister*, *Hister*, *Histrus* (lat.), ultimul o altă formă sub care este cunoscută în antichitate Dunărea. Forma aceasta se crede că era folosită mai ales de către tracii şi geţii din regiunea maritimă a teritoriului românesc, unde marele fluviu l-au cunoscut încă din secolul al VII-lea î.e.n. şi grecii care făceau comerţ cu autohtonii şi unde aveau chiar mici porturi. Celălalt nume trac care stă la baza românescului Dunăre (vezi supra) era folosit în regiunile de munte, aşadar, de către dacii propriu-zisi, care se aflau la nordul fluviului şi de către tracii din regiunile vecine de la sudul bătrânului fluviu³⁶. Toate numele de mai sus (ca şi bg. *Struma*, *Strumica*, *Strumnica*, srb. *Strumica* etc.) au ca punct de plecare un radical indoeuropean **s(e)reu-* cu epenteza lui -*t-* obişnuită la tracii, slavi şi germani (cf. gr. *dea*, sanscr. *spravati* „a curge”, lit. *sruta*, *sravř* „fliessen, bluten”, srove (dialectal *strove*, v. isl. *sruaim* „râu” etc., dar v. bg. *struia* „flumen”, *strujati* „wallen”, *struga* „fluctus”, *ostrovb* „insulă”, propriu „das umflossene”, let. *strāve*”, germ. *strauma, v. germ. *stroum*, germ. mod. *Stromm* râu” etc.³⁷.

Pe teritoriul satului Răcăţău, comuna Blandiana, jud. Alba, nu departe de Orăştie, se află cătunul *Ibru*, al cărui nume provine de la cel al pârâului care îl străbate. Alte două pâraie *Ibru* se află în judeţul, Gorj, unul în hotarul localităţii Stroişti, celălalt pe teritoriul satului Măiaş. Numele pâraielor de mai sus au fost puse de noi în legătură cu cel al râurilor *Ibăr* din Bulgaria (astfel se numeşte cursul superior al Maritei), *Ibar*, un afluent al Moravei din Iugoslavia, şi *Ibr*, afluent pe stânga al râului Teterev, care, la rândul lui, este un afluent pe dreapta al Niprului, la est de Kiev³⁸. După A. I. Sobolevskij, numele *Niprului* (*Dnipru*) este compus din sarmaticul *dana* (vezi supra) şi -*ipr* (-*ibr*) care ar fi un nume propriu (topic) de felul lui *Ibr*, râu în regiunea Volnâi³⁹. Vladimir Georgiev⁴⁰ consideră că *Ibăr*, numele cursului superior al Maritei, continuă numele râului trac atestat la cei vechi sub forma gr. *Evros*, iar sub cea lat. *Hebrus*, *Ebrus*. Cât priveşte etimologia hidronimului trac, conservat sub forma bg. *Ibăr* (ca şi numele *Ibar*-ului din Iugoslavia şi al *Ibr*-ului din Ucraina), acesta postulează o formă indoeuropeană **eybhro-* „spriz-

zante”, „care tâșnește” sau *yebhro-s*” „spruzzante”, „care stropește”, un derivat din rădăcina indoeuropeană *eyebh.

Cele trei nume de ape de pe teritoriul României n-au avut șansa să fie consemnate în documente, ca cele din Peninsula Balcanică. Derivării lor dintr-un cuvânt autohton pare a li se opune faptul că -b- din grupul consonantic intervocalic -br- nu a evoluat la -u- (-ur-) ca în elementele latinești ale limbii române (cf. *fabrum* > *faur*, *februarius* > *făurar*). Impedimentul acesta poate fi înlăturat dacă admitem că transformarea -br- > -ur- a avut lor în latina populară înainte de pătrunderea elementelor traco-dace în latina dunăreană.

Din cele spuse până acum se poate constata că unul dintre cele mai importante izvoare pentru stabilirea populației care a locuit odinioară o țară sau o regiune îl constituie numele de ape. Hidronimele oferă informații prețioase despre un trecut îndepărtat, mult mai sigure decât oiconimele, deoarece numele de ape sunt mult mai stabile decât cele de localități, ultimele fiind mai ușor supuse schimbărilor, datorită factorilor de ordin social, politic, administrativ.

Hidronomia din partea centrală și sudică a Transilvaniei (ca și a întregii țări) este martorul fidel al persistenței dacilor și după cucerirea provinciei de către romani, un indiciu incontestabil al continuității populației daco-romane nu numai pe văile râurilor mari (*Mureș*, *Olt*), ci și pe cele ale unora mijlocii (*Ampoi*, *Strei*) sau chiar modeste (*Dunărița*, *Ibru*).

Note

- 1 *Geografia României*, II, București, EA, 1984, p. 16.
- 2 *Toponimia Românească*, II, București, EA, 1962, p. 2.
- 3 Gh. Dragu, *Toponimie geografică*, București, 1973, p. 11.
- 4 Emil Petrovici, *Adjective possessive slave in -j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.*, în „Studii și cercetări lingvistice”, IV (1953), p. 85.
- 5 *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, Leipzig, 1929, p. 9
- 6 *Vezi Istoria României*, vol. I, București, EA, 1960, p. 618, I. Berciu, Gh. Anghel, *Albă-Iulia*, ed. a II-a, București, 1971, p. 9.
- 7 *Vezi Un mare voievodat în Transilvania evului de mijloc*, interviu cu acad. Ștefan Pascu, în „Flacăra”, nr. 32 din 6 august 1981, p. 15.
- 8 *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV-V (cimitirul 1 de la Bratei)*, București, EA, 1973.
- 9 *Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII (cimitirul nr. 2 de la Bratei)*, București, EA, 1977.
- 10 *Vezi*, printre altele, D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, EA, 1966; idem. *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Câmpie. Contribuție la problema continuității în Dacia*, București, EA, 1976; idem, *Autohtonii în Dacia*, București, EȘE, 1980; I.I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, EȘE, 1981; Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, EȘE, 1980 (unde se face un istoric al problemei, iar bibliografia este adusă la zi). Pentru alte descoperiri arheologice din centrul și sudul Transilvaniei care dovedesc existența unei populații romanice și apoi românești între secolele IV-XIII e.n., vezi Mihai Blăjan, *Descoperiri romane la Turdaș și în împrejurimi* (jud. Alba), în „Apulum”, XI, 1973, p. 747-755; Ioan Hica și Mihai Blăjan, *Un cimitir de incineratie din sec. VIII la Turdaș* (jud. Alba), în „Acta Musei Napocensis”, X, 1973, p. 641-652; Aurel Dumitrescu-Jipa, Nicolae Nistor, *Sibiul și ținutul în lumina istoriei*,

- I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1976; Ion Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic. Contribuții la continuitatea dacilor în Dacia romană*, București, EA, 1981. Date noi cu privire la continuitatea populației romanice pe valea inferioară a Târnavelor se găsesc și la Mircea Buza, Mircea Stroia, *Blaj. Mic îndreptar turistic*, București, 1985, p. 24-28.
- 11 Vezi Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii*, București, 1933, p. 496 și urm.
- 12 Vezi Emil Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, în vol. Studii de dialectologie și toponimie, București, EA, 1970, p. 244-245.
- 13 *Slavische Alterthümer*, I, p. 507 (apud N. Drăganu, op. cit., p. 497).
- 14 *Istoria critică a românilor*, p. 193 (apud N. Drăganu, op. cit., p. 497).
- 15 *Bългарска етимологија и онимастика*, Sofia, 1960, p. 92.
- 16 Apud Nicolae Drăganu, op. cit., p. 536-537.
- 17 Idem, ibidem, p. 537.
- 18 Ibidem.
- 19 *Die Gepieden*, I, p. 80-81.
- 20 Vezi Nicolae Drăganu, op. cit., p. 538, de la care am preluat și datele de mai sus.
- 21 Vezi Cicerone Poghirc în *Istoria limbii române*, vol. II, București, EA, 1969, p. 358.
- 22 Vezi Thorsten Andersson, *Alteuropäische Hydronymie aus nordischer Sicht*, în „Namenkundliche Informationen”, Leipzig, nr. 30, 1977, p. 20-21.
- 23 Vezi C. Poghirc, ILR, II, p. 358.
- 24 I. Conea, *Toponimie geografică*, în Monografia geografică a R.P.R., București, EA, 1960, p. 85
- 25 *Nume de localități*, Chișinău, 1970, p. 24.
- 26 *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, p. 243.
- 27 Vezi harta *Depresiunea Hațegului*, hartă geomorfologică aflată între paginile 26-27 ale cărții Cornелиei Grumăzescu, *Depresiunea Hațegului, studiu geomorfologic*, București, EA, 1975.
- 28 Vezi Vasile Frățilă, *Gustav Wigand și onomastica balcanică*, în vol. Lexicologie și toponimie românească, Timișoara, Editura Facla, 1987, p. 167.
- 29 Vezi C. Poghirc, *L'hydronymie roumanie*, în „Linguistique balkanique”, XVII, 1974, nr. 3, p. 37.
- 30 *Riflessi slavi di vocali labiale romane e germaniche*, 1908.
- 31 Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wisbaden, 1960, p. 73, 83; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, EȘE, 1978, p. 229; Emil Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, p. 244 etc.
- 32 Lucr. cit.
- 33 B. P. Hașdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, I, București, Ed. Minerva, 1972, p. 767.
- 34 Vezi N. Drăganu, op. cit., p. 494, unde se găsesc și trimiterile la lucrările lui Densușianu și G. Kisch.
- 35 *L'hydronymie roumain*, ep. 46.
- 36 Vezi G. Ivănescu, *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube*, în Contributions onomastiques, București, 1958, p. 125-137; *Geografia României*, II, p. 38.
- 37 Vezi N. Drăganu, op. cit., p. 277.
- 38 Vezi V. Frățilă, *Originea toponimului românesc Ibru*, în vol. Lexicologie și toponimie românească, p. 118-123.
- 39 Apud A. Eremia, lucr. cit., p. 25.
- 40 *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*, Roma, 1966, p. 380 și în alte lucrări.

2. TOPONOMASTIK UND FORTBESTEHEN IN SUD-UND MITTELSIEBENBÜRGEN (Zusammenfassung)

Die Orts- und Gewässernamen stehen in enger Verbindung mit dem Leben und der Sprache der Völker die sich im Laufe der Zeit in einer bestimmten Gegend niederliessen und bleiben bestehen in mehr oder weniger veränderter Form, selbst wenn das namengebende Volk ausgewandert ist oder assimiliert wurde. Der Autor untersucht die Gewässernamen aus dem südlichen und mittleren Teil Siebenbürgens (Marosch, Alt, Ampoi, Strei) und stellt dabei fest, dass diese das Fortbestehen der dakischen Bevölkerung unter der römischen Herrschaft und nachträglich jenes der dakisch-römischen unter Beweis stellen.

DOUĂ ANTROPONIME ISTORICE: MENUMOROUT (= MĂRMÓROT) ȘI MOROT

Dr. Ioan Popescu-Sireteanu

O problemă de mare însemnătate pentru antroponimia noastră este aceea a lămuririi ciudatului nume al ducelui Menumorout.

Anonymus, în *Gesta Hungarorum*, spune că Arpad, ducele ungarilor, îi ceru lui Menumorout „să-i cedeze pământul de la fluviul Someș până la hotarul Nirului și până la poarta Mezesyna” (Popa-Lisseanu, *Izvoarele*, I, 90), de unde reiese că teritoriul stăpânit de ducele român era întins, depășind cu mult hotarele Bihorului și întinzându-se spre nord și nord-est, adică ocupând Sat-Marul, Ugocea, Maramureșul. Uneori istoricii spun că Menumorout era ducele Bihorului, ceea ce nu corespunde realității întru-totul. După D. Onciul, voievodatul Maramureșului „pare să fi fost un asemenea rest de teritoriu autonom din un ducat existent la venirea ungarilor. După tradiția cunoscută lui Anonymus, ducatul lui Menumorout se întindea până în această parte” (*Opere*, I, 465). Al. Filipașcu scrie: „provinciile Maramureș, Ung și Bereg formau pe vremuri un mare voievodat românesc, care se întindea până la Valea Ondavei și confluența Bodrogului cu Tisa” (în *Istoria Maramureșului*, 9). Despre părți ale voievodatului păstrate încă multă vreme de către urmașii voievodului din nord-vest vorbește un istoric contemporan: „Se poate afirma cu certitudine că multă vreme nici călăreții unguri și nici statul feudal ungar nu și-au putut extinde autoritatea asupra regiunilor de deal și de munte ale voievodatului. Părți din voievodat au fost păstrate de urmașii lui Menumorout și în secolele următoare” (Eugen Glück, în *Arad*, 93; vezi și idem, *Unele informații*, în „Ziridava”, 1976, p. 82).

În răspunsul său, demn și hotărât, Menumorout le spune solilor că, într-adevăr, Arpad „e om străin și duce lipsă de multe”; „Teritoriul însă ce l-a cerut bunei voințe a noastre nu i-l vom ceda niciodată, câtă vreme vom fi în viață. Și ne-a părut rău că ducele Salanus i-a cedat un foarte mare teritoriu, fie din dragoste, cum se spune, fie de frică, ceea ce se tăgăduiește. Noi însă, nici din dragoste nici de frică nu-i cedăm din pământ nici cât un deget, deși a spus că are un drept asupra lui. Și vorbele lui nu ne turbură inima că ne-a arătat că descinde din neamul regelui Athila, care se numea biciul lui Dumnezeu. Și chiar dacă acela a răpit prin violență această țară de la strămoșul meu, acum însă grație stăpânului meu, împăratul din Constantinopol, nimeni nu poate să mi-o mai smulgă din mâinile mele” (Anonymus, op. cit., 91).

Din acest răspuns, reprodus de Anonymus după cronici mai vechi, se pot face unele deducții și se pot formula concluzii importante:

1. Înaintașii lui Menumorout au fost duci (conducători) ai locurilor pe care le stăpânea acesta la venirea ungarilor;

2. De la înaintașii lui Menumorout au cucerit hunii, sub Athila, o parte a teritoriului stăpânit de ei o vreme;

3. Ducele din nord-vest avea relații strânse cu Constantinopolul, Imperiul

Bizantin garantând și asigurând autonomia țării ducelui român și stăpânirea lui asupra acestei țări. Se admite părerea că Menumorout era „confederat al Imperiului Bizantin” (E. Glück, în *Arad*, 128), și că „relațiile bisericești ale voievodatelor românești cu Bizanțul erau puternice chiar în secolul al X-lea” (id., ib., 127);

4. A existat o familie domnitoare în nord-vestul teritoriului locuit de români, în țara pe care o stăpânea Menumorout la începutul secolului al X-lea; chiar Anonymus ne informează despre existența acestei familii, de vreme ce spune că Menumorout era nepotul lui Morout, care stăpânise aceeași țară, iar Menumorout afirmă, cum am văzut, că Athila a cucerit țara de la un strămoș al său. Cercetări recente admit că, mai târziu, „funcția voievodală devenise, cel puțin în unele districte, ereditară” (Andrei Caciora, Eugen Glück, în *Arad*, 162), dar valabilitatea ipotezei câștigă loc și pentru epoca dinaintea cuceririi Panoniei de către Arpad. Informația conservată atât de exact de Anonymus se confirmă, după cum se va vedea mai departe, prin cercetări lingvistice și va fi confirmată, cu siguranță, și de cele istorice. De altfel, Eugen Glück scrie: „Cronica lui Anonymus, referindu-se la tratativele dintre Menumorout și căpeteniile călăreților unguri, arată că acesta stăpânea voievodatul în virtutea unei moșteniri din străbuni și prin «grația» împăratului din Constantinopol” (în *Arad*, 92). Lucrurile sunt confirmate și de cronică lui Simon de Keza, cum vom vedea.

Primul care încearcă să explice numele ducelui român este însuși Anonymus: „Țara însă care este între Tisa și pădurea Igfon, ce este situată înspre Ardeal, de la fluviul Mureș până la fluviul Someș, a ocupat-o pentru sine ducele Morout, al cărui nepot a fost numit de unguri Menumorout, pentru că avea mai multe soții (subl. n., I. P. - S.) și teritoriul acesta îl locuiau niște neamuri ce se numesc Cozar” (op. cit., 83). Ducele, spune Anonymus, a fost numit de unguri, adică poreclit; este vorba de o deformare a unui nume necunoscut Notarului anonim, altfel spus: aspectul românesc al numelui acestui duce era altul. Prin etimologie populară, în izvoarele pe care le-a folosit Anonymus, acest nume este apropiat de cuvântul maghiar mén „armăsar și îl explică prin aceea că ducele avea „mai multe soții” („... quod plures habebat amicas...”), deci prietene, femei cu care ar fi întreținut relații amoroase, dar textul lui Anonymus spune mai departe: „Atunci ducele Menumorout, părăsindu-și mulțimea de soldați și fortăreața Byhor, el cu soția și fiica sa (subl. n., I. P. - S.), au fugit din fața lor și au căutat să rămâie în pădurea Igfon” (op. cit., 117).

Nu mai trebuie să atragem atenția asupra faptului că explicația prezentată de Anonymus în legătură cu numele ducelui român este tipică pentru etimologia medievală și specifică vechii tendințe de a da aspect străin numelor românești.

Alte păreri cu privire la originea acestui nume au fost prezentate, pe scurt, de către N. Drăganu, în *România*, 289, nota 2: „cei mai mulți cercetători văd în *Morout* și *Menumorout* un nume de popor și-l socot identic cu ceho-slov. *moravec*, plur. *moravci* 'Moravus', 'Mährer', întemeindu-se pe faptul că în Bars și Hont se găsesc mai multe localități cu numele *Marót*, slov. *Moravce* (pentru fonetism, cf. ung. *német* (slav. *němcb* 'Teutonicus, ein Deutscher;

deutsch'), iar țara lui Menumorout se știe că se întindea până prin această regiune. Melich, o.c., p. 224-232, combătând alte păreri, admite și el acest radical, dar crede că mai curând trebuie să pornim de la un nume de persoană *Marót* (cf. *Oláh, Német, Tót, Rác, Török* etc.), pentru care se găsesc numeroase exemple din sec. XII și XIII. Din numele posesorilor s-au dezvoltat deosebitele nume de localități *Marót* sau compuse cu *Marót* (*Pilis-Marót, Puszta-Marót, Apat-Marót, Egyhazas-Marót Aranyos-Marót, Marótfalva*). Un astfel de compus este și Menumorout. Elementul al doilea al compusului fiind o formă ungurească, după toată probabilitatea ungurească pare a fi și elementul întâi (Anonimus chiar spune: „dux Morout, cuius nepos dictus est ab Hungaris Menumorout”). De aceea Melich, combătând părerea lui C. Diculescu, *Die Gepiden*, I, 188, după care *Menu* ar fi identic cu germ. v. *Minno, Minni*, anglo-s. *Minna* (cf. *Minnouwulf, Minulf, Minigis, Minrath*) < *minn* 'klein, gering', din care derivă (greșit) și pe rom. *Minea* (care ca și *Mina*, este din slav. *Minoslav*) se gândește ca Anonimus la ung. *mén* 'armăsar', întrebuințat ca n. per. (cf. însă Rösler, *Rom. Stud.*, 200: Nimrod). În sprijinul acestei păreri se poate aduce 'lutum Zerep' din teritoriul stăpânit de Menumorout, un nume care cuprinde tot un termen privitor la cal, core-spunzător slavului *sverépb* 'ferus, feros, aestuans, saevus, inmitis, agrestis' (cf. rom. *sireap*), cu care trebuie să fi fost numit la început proprietarul, apoi locul. Melich citează mai multe nume topice *Szerep* [(...)]”.

Nu considerăm valabile cele spuse de N. Drăganu. Originea maghiară a numelui este contestată definitiv de faptul că înaintașul lui Menumorout se numea Morout, adică Morot, iar acesta era duce al românilor din nord-vest încă înainte de sosirea ungarilor în Pannonia. El a murit, după Keza, când a aflat de moartea fiului său; era foarte bătrân. Anonymus nu ne spune când „a ocupat pentru sine ducele Morout țara dintre Tisa și pădurea Igfon, dar el transmite o tradiție potrivit căreia hunii au ocupat teritoriul pe care l-au stăpânit, până la prăbușirea dominației lor, de la înaintași ai lui Morot, ceea ce arată că, și în condițiile năvălirilor, organizarea sub duci români a teritoriului romanizat era o realitate. Gh. Popa-Lisseanu, în *Prefață la Izvoarele*, 11 *Cronica Pictată*, p. VIII, scrie: „Acel strămoș al lui Menumorout, de la care Athila a cucerit țara, nu poate fi decât împăratul roman”. Noi credem că referința nu se face la împăratul roman, ci la un conducător local, la un duce care stăpânea teritoriul din nord-vest. Numele Morot nu poate fi bănuțit de origine slavă pentru că este posibil ca el să fi existat și înainte de venirea slavilor. În acest sens, de mare preț ne pare a fi o informație istorică: după moartea lui Dioclețian (întâmplată în anul 305), „Maximian, a ajuns la multă grijă și încurcătură, mai ales din pricina lui *Marmaroth* (subl. n. I. P. -S.), conducătorul sciților, care se deosebea dintre mulți prin mărimea trupului și prin putere” (vezi *Izvoarele*, II, 721). Prin sciți am putea înțelege pe goți, dar distincție precisă nu se poate face întrucât în armata popoarelor migratoare, respectiv a goților, erau antrenate și elemente localnice. *Marmaroth* trebuie să fie un astfel de localnic ajuns la înalte funcții datorită unor calități militare excepționale. Dacă în antroponomia românească nu s-au păstrat nume latinești ori dacice tradiționale, rămâne de văzut. Până ce se va spune în acest domeniu un cuvânt hotărâtor, este de parcurs o lungă etapă, anume aceea a

realizării unui dicționar toponimic exhaustiv și a unui dicționar antroponimic, amândouă etimologice! Lipsa unei amănunțite înregistrări a antroponimiei și toponimiei aromâne este resimțită serios. Noi credem că *Marmaroth* poate fi considerat ca derivat romanic-dunărean al lui *marmar*, *marmor*, cuvânt care era folosit în mod obișnuit în limba populației în curs de romanizare de la Dunăre. Am putea vorbi chiar de un supranume explicabil prin frumusețea ori mai ales forța fizică a persoanei, cum se și spune de altfel în textul istoric la care ne-am referit. În numele Morot și Menumorout nu poate fi întrevăzut vreun nume de popor; toponimele Marot sau compuse cu Marot trebuie să stea în legătură cu antroponimele mai sus citate chiar dacă ele nu au o legătură directă cu numele ducilor din nord-vest, ci reprezintă numele altor persoane. Trebuie reținută informația prezentată de N. Drăganu (vezi supra) că numele Marot (Mórot) era folosit frecvent în secolele al XII-lea, al XIII-lea. Situația trebuie să fi fost aceeași și în secolele anterioare.

Păreră noastră este că numele istoric *Menumorout* (scris astfel de Anonymus, de fapt *Menumorót*, nu *Menumorút*, cum s-a încetățenit la noi), așa cum ni-l prezintă autorul scrierii *Gesta Hungarorum*, reprezintă aspectul deformat al unui nume românesc* *Mănmórot* sau *Mărmórot*, cum sperăm să se înțeleagă din această cercetare.

Țrei ar fi schimbările fonetice petrecute în corpul numelui românesc deformat în *Menumorout*.

1. Vocala *ă* din prima silabă, provenită dintr-un *a* protonic, a fost redată prin *e*. Este știut că sunetul *ă* din limba română a fost pronunțat *e* de către străinii care nu-l cunosc, ca în cazul numelui topic *Birla* (desigur și *Bărla*), transcris *Berla*, *Berlad* (dar și *Birla*) (vezi Pătruț, *Onomastică*, 95-97). Din Dicționarul istoric al localităților din Transilvania de C. Suci, putem aduce în discuție nenumărate exemple, dar ne oprim numai la câteva: *Mămăligani* a fost transcris *Memeligány* (I, 385), *Mărul* – *Merul* (I, 387), *Măgura* – *Megura* și *Măgulicea* – *Megulicea* (I, 389). Dintr-o altă lucrare, *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai (Imprumuturile românești ale dialectelor maghiare)* de Márton Gyula, Péntek, János, și Vöö Istvan, reiese că *ă* românesc este și acum, ca întodeauna, redat în graiurile maghiare prin *e*: *becselija* (rom. *băciulie*), *begye* (rom. *bădie*), *berbie* (rom. *bărbie*), *béc* (rom. *băt*), *mecsinal* (rom. *măcina*), *meduva* (rom. *măduvă*), *menesztire* (rom. *mănăstire*) etc.

2. Sunetul *n* din silaba a doua ține locul unui *r*. Amintim cititorului că suntem, teritorial, într-o zonă în care era (și mai este) prezent fenomenul fonetic numit rotacism, deci suntem într-o zonă în care confuzia dintre *n* și *r* este explicabilă când consoana *r* are poziție intervocalică, ceea ce se vede și din formele derotacizate abuziv, numite false regresii, cum întâlnim în *luceafân* față de *luceafăr*; în Munții Apuseni s-au înregistrat variante ca *mazine* și *mazine* ale lui *mazăre*, sau *mninu* care se explică prin forma *miru*, adică „*mirele*” (Petrovici, *Scărișoara*, 172, GS, II, 86; DLR. M, 198). Schimbarea fonetică este paralelă, dar în sens opus, cu schimbarea care a determinat ca forma* *monmânt* (din lat. *monumentum*) să devină *mormânt* (apoi *mormînt*, cu variantele dacoromâne: *murmânt*, *mărmînt*, pl. *mormente*, *mormint*; ar. *mărmintu*; mr. *murmint*), unde s-a petrecut, de asemenea, o con-

fuzie între grupurile consonantice -nm-/-rm-. Este de presupus că generalizarea formei cu -rm-, mormînt, a fost ușurată de existența subst.* *manrmoră*, *marmură*, mai ales că marmura este pusă adeseori în legătură cu înmormântarea, cu mormîntul.

Numele de care ne ocupăm, în loc de *Men-* la început avea *Măr-*.

3. Deformarea care a îndepărtat foarte mult numele ducelui din nord-vest de forma reală a fost cauzată de apariția unui u fără justificare etimologică între consoanele n (sau r) și m, prin urmare *Menmórot* în loc de *Mănmórot* sau *Mărmórot*. Prezența lui u între cele două consoane o mai semnalăm în numele topic *Maramureș* menționat în 1213 sub forma *Marumorosis* (Bunea, 158), dar apare și în alte cuvinte, de exemplu în numele topic scris *Borumon* față de *Bormon* (Suciu, II, 301).

Se repetă, de altfel (întâmplător?) schimbarea fonetică petrecută în numele de persoană *Marmóre*, *Marmóreș* devenit *Maramóreș* prin epenteza lui a tot între r și m. Putem admite ipoteza că o variantă a numelui trebuie să fi fost *Mănmórot* sau *Mărámórot*, cu un ă epentetic ulterior trecerii lui a din *Mar-* în ă: *Măr-*. Trebuie să insistăm asupra faptului că e din *Men-* redă un ă românesc și că el este, deci, mai nou decât ă. Cât despre ă epentetic, poate fi depistat și astăzi, pe alocuri, în limba română, ca în dr. *fărámá* față de forma *fármá*, mai veche, ori ca în fonetismul meglenoromân *umbără* în loc de *umbră*: Mi culcai lângă una izvoarcă sub umbără (Capidan, III, 314); un a epentetic găsim în varianta *ínaramați* în loc de *ínarmați* (Corfus, *Insemnări de demult*, 56). Un ă românesc, în *Mărámórot*, *Mănmórot*, putea fi redat prin u de către un vorbitor al limbii maghiare, de vreme ce însuși Nicolae Olahus folosește formele *Rumunyi*, *rumunyeschte* pentru a reda sunetele specifice din *români*, *românește* (Olahus, 83). În loc de *Mănăstor* găsim în documente *Monustor*, formă în care u ține locul lui ă (Suciu, I, 407). Cuvântul *sărman*, prin schimbări fonetice asemănătoare, a devenit seroman (Gămulescu, 185) așa cum *Sărmaș*, *Sarmaș* devine *Sărămaș*, *Saramaș* (Suciu, II, 107).

Ceea ce se poate observa este că *Marmórot*, *Mărmórot* și *Mărámórot*, *Mănmórot* ca variante absolut posibile ale numelui nu reprezintă decât un derivat cu suf. -ot al numelui de persoană *Marmor*, *Marmore*, poate un hipocoristic al acestuia: „...-ota a primit funcțiunea de a deriva hipocoristice” (Petrovici, *Studii*, 206). Nu excludem posibilitatea ca vocala epentetică să fi fost dintru început u, deci *Mănumórot*, *Mărumorot* sau să fi circulat ca variante paralele atât cele cu u cât și cele cu ă epentetic.

Considerăm că, prin această cercetare, se restabilește legătura pierdută de multe vecri dintr-un numele ducelui din nord-vest de la începutul secolului al X-lea, *Mărmórot*, *Marmórot*, ca diminutiv (hipocoristic) al lui *Marmore*, *Marmoră*, *Marmor* și numele *Maramóreș*, derivat, după cum am văzut, tot din *Marmore*, cu suf. -eș (Popescu - Sireteanu, *Cuvinte*, 135-138).

Propunem ca acest nume să nu fie scris cu asterisc, el putând fi considerat ca real din punct de vedere fonetic, întrucât argumentele de până acum sunt suficiente să dovedească înregistrarea lui deformată în documente maghiare.

Ajunși în acest punct al discuției, putem face afirmația că între aceste

nume și numele aceluși conducător al „scitilor”, *Marmaroth*, trebuie să fie o legătură de vreme ce el se explică perfect prin varianta *marmar* a lui *marmură*, căreia i s-a atașat același suf. -ot. Dar nu este exclus ca numele *Marmaroth* să se fi pronunțat chiar *Marmórot* câtă vreme *marmor*, *marmoră* circulau în vocabularul curent al populației romanizate din stânga și din dreapta Dunării. Ceea ce nu putem stabili pentru secolul al IV-lea este locul accentului: *Mármorot* sau *Marmárot*? Sau poate *Marmarót*? Cât despre ducele *Mármórot* nu am ezitat să stabilim accentul pe silaba a doua, -mó-. Amintim aici de cuvântul meglenoromân *mărmóruc*, pl. *mărmóruț*, care denumește, metaforic, un soi de pești și pui de broască, mormolocii, cuvânt care, după noi, este derivat din *marmoră* cu suf. -uc. Este și acesta un element apreciabil în a accepta soluționarea originii numelui istoric *Menemorout* în felul în care propunem noi.

Făcând drumul invers, de la *Marmóreș* și *Marmórot*, nu ne putem opri decât la numele *Morout* (scris astfel în documentele medievale) sau *Morot*, al înaintașului lui *Marmórot* (Anonymus spune că *Menemorout* îi era nepot, dar istoricii îi confundă contopindu-i într-o singură persoană).

Suntem în fața unei schimbări fonetice proprii limbii române, anume avem un caz tipic de afereză: *Marmórot*, *Mărmórot*, prin pierderea silabei inițiale, devine *Mórot* (vezi, de pildă *matostat*>*mărtustat*>*măr tustat*; rezultă două cuvinte printr-o falsă despărțire în unități lexicale). Firește că avem a face cu un hipocoristic al lui *Marmore* și *Marmorot*, așa cum avem sute și sute de nume rezultate prin afereză în antroponimia românească. Prin urmare, numele *Marmórot* este mai vechi decât a doua jumătate a secolului al IX-lea, când, probabil, s-a născut ducele românilor din nord-vest.

De remarcat că nepotului i s-a dat numele unchiului, procedeu de acordare a numelor de botez păstrat și astăzi*. Putem presupune, fără să greșim, că *Marmórot* era încă în secolul al IX-lea un nume istoric și că se bucura de o primire cu totul favorabilă între români.

Referitor la persoana ducelui *Morot*, se cere o suplimentare a informațiilor.

Simon de Keza, în cronică sa, spune că, după moartea fiilor lui Athila, „Pannonia a trăit zece ani fără rege, rămânând în ea numai sclavii, grecii, teutonii, messianii și vlahii, care în timpul vieții lui Ethela (= Atila) îi serveau ca robi. S-a ridicat în urmă *Zuataplug*, fiul lui *Morot*, principe din Polonia care, după ce a subjugat *Bracta*, a domnit peste bulgari și messiani, începând, după exterminarea hunilor, să stăpânească, de asemenea, în Polonia. Ungurii de la fluviul Hung, atrăgându-l pe acesta cu darurile lor, după ce l-au spionat prin spioni și după ce au aflat că oastea lui nu e bine înarmată, atacându-l chiar pe el, *Zuataplug*, (...), l-au omorât, împreună cu toată armata sa, și astfel ei începură să stăpânească peste toate popoarele din Pannonia, amintite mai sus. Unii susțin că ungurii, la a doua lor venire în Pannonia, n-au găsit domnind pe *Zuataplug*, ci pe *Morot*. Acesta va fi provenit de acolo, fiindcă *Morot*, tatăl lui, era mai mare ca titlu, dar, fiind istovit de bătrânețe, stătea liniștit acasă în fortăreața sa din *Bezprem*. Când a auzit despre nenorocirea ce s-a întâmplat fiului său, și-a sfârșit viața printr-o moarte subită. Fiul său era nou în domnie” (Popa-Lisseanu, *Izvoarele*, IV, 85-86). Deci *Morot* trăia

la ocuparea Pannoniei de către unguri. Fiul său, Zuataplug sau Zuatapolug, nou în domnie, a murit în luptă cu aceștia în urma cursei pe care i-au întins-o și pe care tânărul duce n-a prevăzut-o. Vestea morții lui Zuataplug grăbește moartea bătrânului duce Morot, care era mai mare în titlu decât fiul său. În mod firesc, neavând alți urmași, conducerea ducatului a fost preluată de cineva din familie și acesta a fost *Marmórot* (*Mărumorot*, *Mănumorot*, numit de unguri *Menumorout* pentru că avea mai multe soții!) Keza spune în continuare: Pomind deci [ungurii, organizați în 7 armate, n. n. I.P.-S.] cu steagurile ridicate, împreună cu soțiile, copiii și turmele lor, trec Dunărea [...] și cuceriră lângă Dunăre o fortăreață în care se strânseseră soldații lui Zuataplug, câți mai putuseră să scape cu fuga. Aici au omorât pe o rudă a lui Morot, pe un moșneag, împreună cu alții; tradiția până în ziua de astăzi spune fără teamei că ar fi fost însuși Morot” (p. 87). Deci tradiția mai păstra în vremea lui Simon de Keza unele informații despre Morot, ceea ce ne spune că ducele acesta, mort la bătrânețe, va fi jucat un rol însemnat în viața politică a țării pe care a condus-o în secolul al IX-lea, poate și în primii ani ai secolului al X-lea.

Aceste pasaje prezintă un interes mult mai larg și prin informația că în secolul al V-lea, după moartea lui Atila, românii trăiau în nordul Dunării și că aveau o organizație statală proprie. Eugen Glück, în Arad, 84, spune că în „secolul al IX-lea s-au făurit formațiunile statale conduse de Glad, Gelu și *Menumorout*”. Vedem, însă, că nu e vorba de o făurire a acestor formațiuni statale de către cei trei duci, ci de o consolidare a lor sub conducerea celor trei duci, mai ales că pericolul era acum mult mai mare decât înainte. Statele de pe teritoriile stăpânite de Glad, Gelul și Marmorot erau formate cu mult înainte, așa cum reiese din informațiile privitoare la Morot și la fiul său Zuataplug sau Zuatapolug, – un alt nume deformat de tradiție sau doar înregistrat greșit de cronicar; este vorba de Sviatapolc.

Revenind la afereza petrecută în numele *Marmorot*, *Mărmorot*, rezultând numele *Morot*, nu pierdem din vedere să precizăm numai că limba noastră păstrează până astăzi posibilitatea ca un cuvânt, mai ales un nume de persoană, chiar dacă nu este prea lung, să piardă silaba sau silabele dinaintea celei accentuate, așa că nume ca Georgică, Ionică, Vasilică etc. devin Gică, Nică, Lică etc. Fenomenul avea în limba veche o frecvență mult mai mare, cum am arătat într-o cercetare dedicată aferezei în limba română**. Numele *Marmorot*/*Mărmorot* putea să devină *Morot* mai ales că aici afereza a fost ajutată de falsă despărțire a numelui în unități lexicale, anume devenind *Măr* și *Morot*. În asemenea împrejurări se cere ca primul element să aibă sens, celălalt poate rămâne obscur așa cum au și rămas nenumărate cuvinte românești care pot fi dezlegate sub raport etimologic numai prin refacerea formei dinaintea aferezei, când această formă n-a dispărut definitiv.

Părerea că *Mórot*, cu varianta *Márot* (aceasta rezultă prin afereză de la *Marmárot*) ar fi de origine slavă nu poate fi admisă câtă vreme legătura numelor (avem în vedere și formele întregi, *Marmorot* și *Marmarot*) cu subst. românesc *marmură* (*marmoră*, *marmor*, *marmur*) este și evidentă și incontestabilă. De aceea susținem că toponime ca *Marot* sau compuse cu *Marot*, citate de N. Drăganu, se explică numai prin limba română. În sprijin-

nul acestei păreri vine numele *Marmaroth* al conducătorului „scit” care făcea mari dificultăți armatei imperiului roman condus în acea vreme de Maximian. Existența acestui nume la începutul secolului al IV-lea pe teritoriul țării noastre și aspectul lui romanic ne determină să susținem originea lui latină și originea daco-romană a persoanei care îl purta. De altfel este știut că la atacurile împotriva imperiului participau nu numai migratorii, ci și autohtonii.

Dacă numele din secolul al IV-lea este prezent în antroponimie și în secolul al IX-lea, se remarcă o tradiție antroponimică, păstrată multe secole, până când s-a pierdut definitiv orice corespondență între subst. *marmură* (cu variantele) și numele *Marmarot*, *Marmorot*, *Marot*, *Morot*, ca urmare a unor schimbări fonetice.

Considerând că numele conducătorului din secolul al IV-lea trebuie pus în strânsă legătură cu atestarea, la Anonymus și la Keza, a numelor *Marot* și *Marmorot* (deformat *Menumorout*) și apoi cu numele *Marmoreș* devenit *Maramoreș*, se deschide o altă perspectivă asupra cercetărilor istorice și onomastice românești, și se poate dovedi cu noi probe atât continuitatea cât și vechimea organizării statale a românilor din nordul Dunării. Dar cele spuse până aici sunt susținute de multe alte dovezi pe care sperăm să le prezentăm într-o altă lucrare. Și, în mod sigur, multe dovezi importante vor rămâne încă de pus în evidență așa că viitoarele cercetări pot fi de pe acum considerate ca deosebit de promițătoare.

Este semnificativ faptul că statul condus de *Morot* și *Marmorot* s-a constituit dincolo de granițele fostei Dacii romane, ocupând o zonă învecinată din nordul și nord-vestul fostei provincii, pe teritoriul dacilor liberi, de unde au fost exercitate, în secolele al II-lea și al III-lea, mari presiuni împotriva stăpânirii romane. Granițele vechi s-au păstrat aproximativ la fel în tot mileniul I, dacă avem în vedere informația lui Anonymus cum că statul lui *Morot* se întindea între Tisa - Mureș - pădurea Igfon dinspre Ardeal. Nu ne vom angaja în discuții strict istorice, dar este bine să atragem atenția specialiștilor că datele din *Gesta Hunagorum* și din alte documente medievale prezintă interes și mai mare pentru istoria noastră decât se credea până acum și că se cere o conjugare a eforturilor de a degaja din deformările specifice toate numele de persoane și de locuri, spre a se întregi fondul informativ atât al istoricului cât și al lingvistului.

Numele de persoană *Marot* poate și trebuie, deci, să fie considerat ca formă cu afereză a numelui *Marmarot*. Istoricul N.A. Constantinescu, în DOR, 316, crede că antroponimul *Marotin* derivă dintr-un* *Marotă* (reconstituit) cu suf. -in., fără să știe că numele *Marot* este atestat, fără să facă legătura firească între acest nume și *Morot*, ci considerând că punctul lui de plecare este numele *Mare* provenit din ”adj. confundat în unele derivate cu subst. măr”. Dar aceea ce ne pare de-a dreptul surprinzător este că în *Dicționar de istorie veche a României* nu se înregistrează nici numele *Marmaroth*, judecat, desigur, ca străin, și nici *Morot*, numele ducelui din nord-vest, considerat tot ca străin, iar lui *Menumorout* i se acordă doar câteva rânduri, făcându-se și greșeala de a se localiza statul condus de aceste în nord-estul Transilvaniei, nu în Crișana-Maramureș cum arată informația istorică (vezi Dicționar, p. 386).

* Nu cunoaștem sistemul de acordare a numelor la daci, la populația dacică în curs de romanizare și romanizată ori românească până la însușirea tot mai largă a antroponimiei calendaristice. Dar este sigur că nu erau deosebiri fundamentale față de epoca documentară. Așa cum în sec. al XV-lea *marmure* a putut fi folosit ca antroponim, el putea fi folosit și cu mult înainte. Îl și socotim un nume cu mare vechime și răspândire.

** *În Memoria limbii române*, vol. II, Iași, Editura Bucovina, 1998.

BIBLIOGRAFIE ȘI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Anonymus, *Gesta Hungarorum*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934.

Bunea = Dr. Augustin Bunea, *Încercare de istoria românilor până la 1382*, București, 1912.

Caciora, Andrei; Glück, Eugen, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980, p. 101 și urm.

Capidan, III = Theodor Capidan, *Meglenoromânii. Dicționar meglenoromân*, București, 1935.

Corfus, Ilie, *Însemnări de demult*, Iași, Ed. Junimea, 1975.

Cronica pictată de la Viena, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele...*, vol. XI, București, 1937

Dictionar de istorie veche a României, București, Ed. Șt. și Encl., 1976.

DOR = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.

Drăganu, *Românii* = Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX-XIV...*, București, 1933.

Filipașcu, Al., *Istoria Maramureșului*, București, 1940.

Gămulescu = Dorin Gămulescu, *Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân*, București - Pančevo, 1974

Glück, Arad = Eugen Glück, în *Studii privind istoria Aradului*, București, 1980.

Glück, *Unele informații* = Eugen Glück, *Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului (secolele VIII-X)*, în „Ziridava”, VI, 1976.

GS, II = „*Grai și suflet*”, II (1925-1926)

Izvoarele, II = *Izvoarele istoriei românilor*, vol. II De la anul 300 până la anul 1000. Publicate de Haralambie Mihăescu, Gheorghe Ștefan, Radu Hâncu, Vladimir Iliescu, Virgil C. Popescu, București, Ed. Academiei, 1970.

Márton = Marton Gyula, Pénték János, Vöö Istvan, *A magyar nyelvjárások roman kölcsönszavai / Împrumuturile românești ale dialectelor maghiare*, București, Ed. Kriterion, 1977.

Olahus = Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românul)(1493-1568), *Texte alese*. Studiu introductiv și note de I.S. Firu și Corneliu Albu, București, Ed.

Științifică, 1968.

Onciul = Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, I. Ediția critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, București, Ed. Științifică, 1968.

Pătruț, *Onomastică* = I. Pătruț, *Onomastică românească*, București, Ed. Șt. și Encl., 1980.

Petrovici, *Scărișoara* = Emil Petrovici, *Folclor de la moții din Scărișoara*, în „Anuarul Arhivei de folclor”, V. 1939.

Popescu-Sireteanu, *Cuvinte* = Ion Popescu-Sireteanu, *Cuvinte românești fundamentale*, Iași, Ed. Bucovina, 1995.

Simon de Keza, *Cronica ungarilor*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele...*, vol. IV, București, 1935.

Suciu = Căriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, București, Ed. Academiei, I, 1967; II, 1968.

ZWEI GESCHICHTLICHE ANTHROPONYME: MENUMOROUT (MARMOROT) UND MOROT (Zusammenfassung)

Der Autor versucht die Herkunft der beiden Anthroponyme zu klären. Vorerst werden alle bisherigen Interpretationen des Namens Menumorout, angefangen mit Anonymus, vorgestellt. Es folgt die Erklärung des Autors: Menumorout ist nichts anders als eine Verformung des rumänischen Namens Mänmarat oder Märmorot welcher drei phonetische Änderungen erlitten hat. Aufgrund dieser Hypothese wird die Verbindung zwischen Märmorot und dem Namen Maramores wiedergewonnen.

Im zweiten Teil des Artikels werden der Namen Marout oder Morot untersucht. Es handelt sich hiermit um einen Vorfahren von Menumorout (Märmorot). Der Namen entstand durch die Apharesis des Anthroponyms Menumorout.

Der Autor meint, dass sowohl Morot als auch seine Wortfamilie nur durch die rumänische Sprache erklärt werden könnten. Als Argument in dieser Hinsicht wird ein skythischer Anführers Maramorath, vom Anfang des IV. Jh. angeführt. Das Vorhandensein eines Names aus dem IV. in der Onomastik des XI. Jh. weist umgehend auf das Fortbestehen der Rumänen im Norden der Donau hin.

BYBARCH, VOIEVODUL ROMÂNILOR DE LA HĂLMAGIU

Gheorghe Țarcuș

Problema voievodatelor și a cnezatelor reprezintă una din preocupările de bază ale istoriografiei românești. Nenumărați cercetători s-au aplecat asupra sa și totuși nici unul dintre aceștia nu a reușit să cuprindă întreaga problematică și nici întreaga ei semnificație, numeroase întrebări rămânând încă fără răspuns mulțumitor¹. Iar printru principalele dificultăți ce stau în fața cercetării este puținătatea și zgârcenia documentelor, ca și dispariția multora, în acele vremuri tulburi ale începutului de ev mediu.

Un caz ce ilustrează elocvent situația la care ne referim este și acela al lui Bybarch, voievodul românilor de la Hălmașiu, atestat, după cum se știe, de un singur document scris. Și acesta însă s-a bucurat o singură dată de atenția istoricilor, fără a fi fost supus nici cu acel prilej unei analize corespunzătoare². Iată conținutul documentului la care ne referim³:

În ziua de 30 decembrie 1359, Ludovic, regele Ungariei trimite din Alba Iulia Capitlului din acest oraș o scrisoare prin care poruncește ca un om vrednic de crezare al acestui organ, să stea mărturie, deci să fie de față, când unul din trimișii regelui și anume Alexandru sau Gyurke, sau, în lipsa acestuia, Erne, va chema în fața regelui, la sorocul convenit, pe Bybarch, voievodul românilor de la Hălmașiu, „să stea față”, adevă în judecată, cu doamna văduva lui Reman valahul, urburar din Zlatna și după aceea să scrie regelui ziua și locul chemării în judecată, precum și numele celor chemați, ca și sorocul stabilit. Atât și nimic mai mult. Documentul nu spune nimic despre obiectul pricinii, despre calitatea părților chemate în proces etc. ceea ce, evident, ridică numeroase probleme greu de clarificat.

Înainte de a trece la analiza acestui zgârcit document, ni se pare necesar să subliniem că voievodul Bybarch de la Hălmașiu nu este doar primul voievod de pe Valea Crișului Alb pomenit în documente⁴, ci printre primii voievozi români atestați nominal, începând cu acel „Benedictus Woyvoda” din Câmpia Panoniei, atestat în anul 1209⁵. Bybarch este, de exemplu, contemporan cu Bogdan, voievodul Maramureșului, care, în același an 1359, când era pomenit voievodul hălmașean, răscolându-se împotriva regalității maghiare, descăleca peste munți și, alungând pe urmașii lui Dragoș, întemeia statul independent al Moldovei.

Trecând la analiza documentului, ne vom referi pentru început la acea enigmatică „domina”, văduva „urburariului” din Zlatna, parte în procesul ce urma să se dezbată din poruncă regală. Cine era ea? Dacă se reține că „sunt dominae nobilium uxores”, deci sunt doamne soțiile nobililor⁶, atunci trebuie să admitem că aceasta era văduva unui om de seamă, de rang nobiliar. De altfel, decedatul său soț nu fusese un simplu miner, astfel după cum s-a tradus noțiunea de „urburar”⁷, deoarece „urburarius est persona metallica privata, quae metallifondimam aut quasnam partes fondilabes possidet”⁸. Deci, așa numitul „Reman valahul”⁹.a, a fost fără îndoială proprietar de mine, sau

cel puțin administrator de mine, așadar un personaj de seamă, posibil chiar de rang nobiliar, împrejurare importantă atât pentru stabilirea competenței instanței ce urma să soluționeze litigiul, precum și pentru cunoașterea relațiilor voievodului din Hălmagiu cu contemporanii săi. Astfel, sub acest din urmă aspect, dat fiind că zona minieră din Munții Apuseni este învecinată cu reședința voievodului Bybarch, era pe deplin posibil ca acesta să fi avut proprietăți miniere, mai ales dacă se are în vedere că voievodul Moga, succesorul sus-numitului, avea să fie în 1451 stăpânitor peste întreaga vale superioară a Crișului Alb. În acest caz litigiul dedus judecării regale putea să aibă un caracter patrimonial. Dar litigiul respectiv putea să fie deopotrivă și penal, fiind știut că în anul 1363, deci la numai câțiva ani după atestarea lui Bybarch, voievodul Ioan din Beiuș și frații săi, se împăcau în fața Capitlului bisericii din Oradea cu voievodul Nicolae, fiul lui Cîndea din Zlatna, împreună cu frații săi, pentru certurile și neînțelegerile avute între dânsii din pricina morții lui „Bikach” și a lui „Roman”¹⁰. În legătură cu această împăcare, s-a emis părerea că numitul Roman, pomenit în documentul din 1363 poate fi una și aceeași persoană cu „Reman”, ce figurează în documentul pe care-l analizăm, iar Bikach identic și el cu Bybarch¹¹. Evident, sunt ipoteze ce se pot avansa, dar în stadiul actual al cercetării ele rămân simple ipoteze.

De o importanță și mai mare pentru a cunoaște statutul politic și social al voievodului de la Hălmagiu este împrejurarea că el este citat pentru judecată în fața unei instanțe regale, ceea ce a determinat opinia că aducerea unui feudal român în fața unei asemenea instanțe „presupune măcar o recunoaștere tacită anterioară”¹². Iar, reținând ca deosebit de importantă această apreciere, ni se pare necesar să examinăm, măcar sumar, problema competenței regelui în exercitarea puterii judecătorești în perioada la care ne referim. Astfel, este știut că sub domnia Angevinilor la curtea regală funcționau următoarele instanțe de judecată:

- „in praesentia regia”, în fruntea căreia stătea judele curții regale;
- „specialis praesentia regia”, în fruntea căreia se afla cancelarul regesc;
- „personalis praesentia regia”, instanță de judecată ținută în mod special de regele însuși și
- „praesentia palatinalis in curis regia”, scaun de judecată în fruntea căruia se afla palatinul¹³.

Trebuie subliniat bineînțeles că în cazul tuturor acestor instanțe, ca și a instanțelor de judecată de orice fel din epoca la care ne referim, puterea judecătorească derivă de la rege și se exercită în numele regelui, ca titular al acestei puteri, potrivit concepției feudale în materie de drept.

În cazul nostru, instanța în fața căreia era citat voievodul Bybarch, putea fi oricare dintre cele patru de mai sus, deoarece scrisoarea regală nu face altă precizare decât că acesta este chemat „in nostram praesentia” Oricare ar fi fost însă instanța în fața căreia urma să se dezbată pricina, se impune constatarea că statutul social al părților litigante nu era acela al unor oameni de rând de vreme ce procesul fusese reținut spre judecată de către cel mai înalt for judecătoresc al vremii.

S-a susținut că procesul urma să se dezbată în fața Capitlului bisericii din Alba Iulia¹⁴, dar ni se pare că din scrisoarea regelui reiese limpede că tri-

misul acestui organ nu avea alt rol în cauză decât „să stea mărturie”, deci să fie de față, atunci când oamenii regelui vor îndeplini procedura de citare și anume ceva mai mult decât predarea unei citații, ei trebuind să stabilească termenul sorocit, precum și numele celor chemați la judecată „in praesentia regia”. Or, din toate acestea rezultă categoric faptul că judecata nu a avut loc în fața Capitulului din Alba Iulia, ci înaintea uneia dintre cele patru instanțe pomenite mai sus.

Se impune o precizare și în legătură cu numele „Bybarch”, despre care s-a spus că acest nume, „poate de rezonantă turanică”, ar putea fi pus în legătură cu strădania regelui Ladislau al IV-lea Cumanul de a dispersa, a stabili și a sedentariza grupările de cumani pătrunse în Transilvania spre mijlocul secolului al XIII-lea și ulterior. Or, susține autorul la care ne referim¹⁵, între regiunile care au fost angajate în această acțiune se află și bazinele Crișurilor. Autorul adaugă în plus și aceea că în urbariul Cetății Șiria din 1525, alături de un Petru Bibarzch din Blăjeni, deci un nume identic cu acela al voievodului de la Hălmagiu, și într-o localitate destul de apropiată de reședința voievodului, figurează și un locuitor cu numele Coman, nume derivând în mod evident de la cumani, „ceea ce sugerează o situația mai timpurie, cu similitudini față de ceea ce Nicolae Iorga numise simbioza româno-cumană”. Iar în aceste condiții, continuă autorul, „o colaborare ca atare este de presupus, la structurile de veche tradiție autohtonă adăugându-se acest element nou”.

Am citat aproape în întregime textul lui Victor Eskenasy, care conchide, chiar dacă abia o sugerează, că voievodul Bybarch era de origine cumană. Teza nu poate fi acceptată deoarece ea se bazează, în primul rând, pe o eroare evidentă. Astfel, la pagina 76 din urbariu, citată de autor, alături de Petrus Bibarzch, locuitor în Blăjeni, pe coloana alăturată, apar înregistrați, între alții, Janus Doma și Triffa Toman, singurele nume apropiate de „Coman”, inexistent pe întreaga pagină, ca de altfel în întreg textul urbariului. Or, este evident că „Doma” nu are nimic comun cu „Coman”, fiind în mod cert o scriere inexactă a lui „Toma”, care de altfel este înregistrat în chiar rândul următor. Dar, în al doilea rând, teza potrivit căreia voievodul hălmegean a fost de origine cumană nu poate fi acceptată deoarece ea nu face decât să reactualizeze vechi teorii ce neagă „posibilitatea apariției cnezilor și voievozilor din interiorul obștiilor sătești libere, derivându-i din nobilimea gentilă a popoarelor migratoare”, ca și cum „românii n-ar fi fost în stare să-și creeze structuri sociale proprii”¹⁶. Pentru că este știut că pe timpul conviețuirii cu popoarele migratoare, românii au împrumutat de la acestea numeroase nume de persoane, „fenomen general, observat la toate popoarele și în toate timpurile”¹⁷, dar aceasta nu înseamnă că toți purtătorii unor asemenea nume erau necondiționat cumani, pecenegi, maghiari etc. Iată alte câteva exemple: voievodul Herbord, atestat în anul 1271, la confluența celor două Târnave, nu era fără îndoială sas, deși purta un nume germanic¹⁸, după cum ctitorul bisericii ortodoxe din Dezna, județul Arad, nu prea departe de Hălmagiu, zidită în sec. XIV-XV, pe numele său Iwanka, nu era desigur maghiar, deși purta un nume curent la acest popor¹⁹. De altfel în evul mediu toponimia Transilvaniei a fost supusă unei intense acțiuni de preschimbare,

fiind schimbate mai ales numele de localități, dar și de persoane, cel puțin din cauza necunoașterii limbii române de către funcționarii oficialității, ceea ce trebuie să îndemne la o grijă deosebită în ce privește formularea unor concluzii referitoare la originea etnică a purtătorilor unor nume neromânești.

Tot cu privire la numele voievodului de la Hălmagiu mai trebuie spus că acesta pare să fi avut o largă răspândire, pentru că, după cum am menționat mai sus, un Petru Bibarzh figurează în urbariul cetății Șiria din 1525, ca rezident în Blăjeni, jud. Hunedoara, localitate situată aproape de izvoarele Crișului Alb²⁰. Numele reapare în Revoluția lui Horea, când, în 3 decembrie 1784, un Nicula, sau Micula Bibarț, tot din Blăjeni, era căpitanul unei oștiri țărănești de vreo 600 de moți, cei mai mulți din chiar satul căpitanului, dar și din Mihăieni și alte câteva sate învecinate, care au barat drumul spre Abrud a vicecolonelului Kray din armata imperială. Au căzut atunci omorâți într-o luptă inegală 85 de țărani, în frunte cu Bibarț însuși, numit în actele vremii „subalternus officialis Horreanus”²¹. Dar, numele Bibarț are o largă răspândire și în zilele noastre în localități din județul Arad – Târnova, Cuied, Apateu, Seleuș și Frumușeni²², precum și în municipiul Arad și Oradea, iar în Blăjeni trăiau în 9 februarie 1982 un număr de 9 persoane cu acest nume²³, ceea ce face dovada unei persistențe considerabile a purtătorilor numelui voievodului din 1359.

Toponimia cunoaște și ea numele Bibarc sau Bibarț. Astfel, pe Valea Ampoiului, cale de două ore de localitatea Prisaca Ampoiului, se află Peștera Bibarț²⁴, iar o Vale a Bibarcului, rostit de localnici chiar așa și nu Bibarț, izvorește din Munții Bihorului și se varsă în Valea Leucii, la nord de localitatea Lazuri, jud. Arad, afluent al Crișului Alb. Se păstrează astfel numele nealterat al voievodului, chiar în zona unde-și avea reședința, Valea Bibarcului fiind situată la circa 15 km. de Hălmagiu.

O ultimă problemă ce implică pe voievodul Bibarch este aceea a bisericii voievodale de la Hălmagiu, despre care s-a admis până în prezent că ar fi fost construită cel mai târziu la sfârșitul secolului XIV, fiind atribuită voievodului Moga. Or, având în vedere că acesta este atestat cu certitudine abia în anul 1451, am exprimat cu alt prilej opinia că străvechea biserică din Hălmagiu trebuie atribuită mai degrabă voievodului Bybarch, a cărui atestare la 1359, deci cu aproape un secol înaintea lui Moga și oricum mai aproape de sfârșitul secolului al XIV-lea, face mai probabilă această atribuire. Dar, întrucât inscripțiile valorosului monument de la Hălmagiu, fotografiate în 1983, cu mijloace speciale, de către regretatul Vasile Drăguț, nu au fost încă date publicității, iar vechea pictură nu a fost nici ea integral decoperită de sub stratul gros de mortar ce o acoperă, este posibil ca după realizarea și a acestor lucrări să se stabilească cu certitudine cine este ctitorul bisericii de la Hălmagiu, Bybarch sau Moga²⁵. Nu este exclus, bineînțeles, ca aceasta să fi fost înălțată de către comunitatea hălmăgeană însăși, fiind știut că în evul mediu comunitățile românești aspirau frecvent să se afirme pe această cale, legitimându-și astfel dreptul de popor neatârnat²⁶.

În concluzie ni se pare îndreptățit să susținem că analiza documentului ce atestă existența în anul 1359 a voievodului Bybarch de la Hălmagiu, precum și aceea a dovezilor toponimice ce confirmă păstrarea neîntreruptă a numelui

său până în zilele noastre, prezintă pe acesta ca pe un personaj important al vremii sale, cu relații multiple și de seamă, recunoscut de regalitatea maghiară în mod expres ca voievod al românilor de la Hălmațiu. Iar un asemenea statut politic și social, presupune în mod neîndoios existența unei organizații voievodale românești mult anterioară anului 1359 și, firește, a unei populații de același neam, stabilă și străveche, dovadă certă a permanenței noastre pe aceste meleaguri, ca și în întreg spațiu carpato-danubiano-pontic.

Note

- 1 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 351, 376 și 378.
- 2 Victor Eskenasy, *Hălmațiu, un sat medieval din Țara Crișului Alb / secolele XIV-XV, Considerații istorice*, în „Ziridava”, vol. V/1975, p. 21.
- 3 *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania*, vol. XI/1356-1360/, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1981, pag. 452.
- 4 Șt. Pascu, op. cit., p. 521. a se vedea și Andrei Caciora și Eugen Glück, *Cnezate și voievođate românești arăđene*, în „Studii privind istoria Aradului”, Ed. Politică, Buc., 1980, p. 160, unde se consemnează că voievodatul de la Hălmațiu este „cel mai important voievod dat cunoscut până în prezent pe actualul teritoriu al județului Arad”.
- 5 Șt. Pascu, op. cit., p. 387
- 6 Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae, Leipzig, 1901, p. 226.
- 7 *Documenta*, vol. VI, p. 453.
- 8 Antonius Bartal, op. cit., p. 684.
- 9.a Este de subliniat că scribul ce a întocmit scrisoarea a ezitat în ce privește numele soțului decedat. Astfel, la mijlocul scrisorii el numește pe acesta „Rema”, apoi taie acest nume și scrie „Reman”, pentru ca pe verso-ul scrisorii să consemneze „Remam”. De altfel acestea nu sunt singurele ezitări și corectări operate de scrib – a se vedea notele 1-5 din „Documenta”, p. 453 –, ceea ce face dovada că acesta nu cunoștea sigur numele părților din proces și scrierea numelui lor.
- 10 Hurmuzaki, I, 2, p. 75.
- 11 Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XV*, Ed. Acad. R.S.R., Buc., 1981, p. 267, 292, 293.
- 12 Victor Eskenasy, op. cit., p. 24.
- 13 Potrivit bibliografiei furnizată cu amabilitate de prof. Kiss Andras din Cluj-Napoca: Hajnik Imre, *A magyar birosagi szervezet és perjog ar Arpad és vegeyes-hazi kiralyoc alatt / Organizarea judecătorească și dreptul procedural maghiar din timpul regilor din dinastia arpadiană și dinastiile mixte/*, Budapeșt, 1899, p. 3, 20-25; Eckart Ferenc, *Magyar alkotmany-és jogtörténet, / Istoria constituție și a dreptului maghiar /*, Budapeșt, 1946, p. 76; Bonis György, *Hubéiseég és rendiséeg a hözépköro magyar jogban / Feudalism și corporatism în dreptul maghiar medieval /*, Cluj, 1946., p. 94-95.
14. Victor Eskenasy, op. cit., p. 24.
15. Ibidem.
- 16 Ștefan Pascu, op. cit., p. 376.
- 17 Idem vol II, 1979, p. 470.
- 18 Idem, vol. III, p. 454. De asemenea: Acad. Ștefan Pascu, *Cnezi și voievozi ai Transilvaniei. O impresionantă lume a obștii românești*, / VI/, în „Magazin istoric” nr. 9/234, septembrie 1986, p. 29 din care cităm: „Documentele atestă chiar și un voievod, Herbord

«între Târnave». Nume german purtat de un voievod? mai probabil poate fi un român cu nume german împrumutat – cazuri de asemenea «contaminări» fiind frecvente la toate popoarele”.

19 Eugenia Greceanu și Luminița Munteanu Trucă, *O construcție medievală din familia citoriiilor cneziale românești / Dezna*, jud. Arad, în „Ziridava”, nr. XII, 1980, p. 188.

20 Victor Eskenasy, loc cit.

21 D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. II, Ed. Șt. și Encicl., Buc., 1979, p. 93-95.

22 Informație primită de autor de la ing. Florián Bibarț din Târnova, jud. Arad în martie 1982.

23 *Hunedoara. Ghid turistic al regiunii*, Buc., 1965, p. 239.

24 Comunicare din 19 febr. 1982 de la Școala generală Blăjeni.

25 Gheorghe Țărcuș, *Biserica voievodală din Hălmagiu*, în „Mitropolia Banatului” nr. 7-9/1980, p. 550-557.

26 Eugenia Greceanu și Luminița Munteanu Trucă, loc cit.

3. BYBARCH, DER WOJEWODE DER RUMÄNEN AUS HÄLMAGIU (Zusammenfassung)

Der Autor untersucht das einzig erhaltene Dokument welches Bybarch, den Wojewoden der Rumänen aus Hălmagiu erwähnt. Es handelt sich um einen Brief aus dem Jahre 1359 in welchem sich König Ludwig von Ungarn an das Bistum wendet um den Wojewoden vor Gericht zu bringen.

Aus der Analyse geht nicht nur das Alter des rumänischen Wojewodates hervor sondern auch das Prestige, der politische und soziale Rang des Wojewoden.

Der Autor ist der Meinung, dass Bybarch rumänischer Abstammung ist, somit richtet er sich gegen jene Meinungen die den Namen auf seine turanischen oder kumanischen Wurzeln zurückführen. Um seine Deutung zu unterstützen weist der Autor auf die Häufigkeit des Namens Bibarț in unseren Tagen hin sowie auf einige Toponyme: Bibarț-Höhle, Bibarț-Taľ)

Un moment puțin cunoscut din istoria bisericească a Vestului Transilvaniei este cel legat de existența senioratului, de fapt protopopiatului din Ciuci (azi, Vârfurile jud. Arad).

Nu există izvoare cuprinzând informații precis databile cu privire la înființarea protopopiatului. Există însă indicii că această unitate bisericească a funcționat încă din secolul al XVI-lea, ca una din părțile componente ale sistemului cultului ortodox din principatul Transilvaniei și Crișana (Partium)¹.

În tot cazul, actul de confirmare emis de principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi I, din 1648, amintește de faptul că titularul „senioratului valah” din Ciuci, nou instalat, a avut un antecesor cu grad de protopop. Aceasta fusese amovat din funcția deținută din cauza „purtării necuviincioase”. Desigur formularea cancelariei din Alba-Iulia este ambiguă și nu ne oferă vreo lămurire asupra caracterului și motivației măsurii disciplinare, aplicată acestuia, fie din partea superiorității ecleziastice, fie din partea organelor de stat. În consecință poate fi vorba de scăderi morale personale ale fostului protopop precum și unele controverse în legătură cu rânduielele izvorâte de pe urma subordonării senioratului superintendentului calvin cu reședința în capitala principatului².

Consolidarea poziției bisericii calvine, cu sprijinul principilor de aceeași confesiune, a fost urmată de tendința încadrării în sistemul ei și a ortodoxiei din teritoriu, impunându-i, cel puțin parțial, acesteia ideile sale doctrinare și chiar unele practici rituale esențiale³.

Una din urmările acestor străduințe a constituit-o dezlipirea unor protopopiate din episcopia (mitropolia) ortodoxă a Transilvaniei, care tradițional număra douăzeci protopopiate. Situația s-a acutizat în timpul episcopului Ilie Iorest, probabil mai ales în timpul detențiunii lui. Căutând să obțină un sprijin din partea influentului superintendent Gelei Katona István, el a fost dispus să accepte într-o formă sau alta subordonarea. Ca urmare, episcopul Simion Ștefan, înscăunat în anul 1643 constată că din cele douăzeci de protopopiate ale eparhiei, un număr de 17 faptic se găsesc sub jurisdicția superintendentului din Alba-Iulia. În consecință sfera lui de activitate se reduce la doar trei protopopiate rămase fidele ortodoxiei. Ele se situau în zona de Câmpie și fie că au refuzat semnarea actului de adeziune față de superintendentul calvin, fie din anumite considerente, superioritatea politică a considerat ca necesar să se mențină și un nucleu autentic al ortodoxiei. Din cele două scrisori semnate de superintendentul Gelei Katona István reiese în mod cert că protopopiatul de la Ciuci s-a numărat printre cele care stăteau sub jurisdicția lui nemijlocită⁴.

O schimbare de situație are loc în urma înscăunării episcopului Simion Ștefan. O seamă de considerente de ordin politic, ca relațiile Transilvaniei cu cele două principate românești transcarpatice, precum și apartenența unei mari părți a credincioșilor la tradiția ortodoxă, au determinat conducerea supremă de la Alba-Iulia să îngrădească atribuțiile intendentului. În acest

et officium orationis ab utroque latere sedis bene fieri debet. Item si de loco si-
 variis coloribus sine intermissione utrasque partes si de margi-
 nis paleis quibus ambiant ut de ornamento. Proinde hec
 omnia in fine capite ipsius litterarum nostrarum deora nam, et arti-
 fictis elavis offensa et de pietate et caritate.
 Anno solitudo et de casto fidei libertate nostra man-
 jaris J. et T. ac per T. gratioso de ambire capituli-
 mus tenaximusq; annuatis et conseruatis ut ipsi offi-
 cina arma sui nobilitatis insignia moralior. Item et
 insigniter nobilitatis, Armis ab utroque ubique officio Gab-
 lundis coramantibus duellis monomachiarum aliis
 quibus deo et fortibus militibus nec non sigillis et
 his de his conuicis immis elyptis antonibus lombis
 et de paleis, et deo quos libere ut de offensionem
 gravibus, sub dea probata et sine error nobilitatis
 deinde, quo nos ab uni de his et singulis cupis ad g-
 de condidimus ordinis quibus officio signis et minis
 et mechanis hinc, et istam in signis fieri, de
 nimian et de hinc volumus deo et de hinc. S.
 Iohannes deo ut et in hinc, et qui deo et sine ullo
 hinc regno nostro in hinc deo et sine ullo
 In curia nostra marginalis. Dabitur in fine de Alba.
 Alba Julia die vigesima octava Januarii Anno Domini
 Millesimo Quingentesimo Quarta et nono.

confirmatio demoratus balachialis Honorabilis Pecri
 sulci, in eadem Curia, et Conuicatu de Zaxand.

Georgius Rakoci Dei gratia Princeps Transil-
 uaniae regni Hungarum Dominus et Sigillatus
 et Nobilitatis ordine Imperialis Majestatis Imperatoris

et alibi

context, diploma principelui din 10 octombrie 1643, codifică un compromis în sensul că vlădica avea drept la jurisdicție în 11 protopopiate, iar superintendentul calvin dispunea doar de 9 seniorate, inclusiv și de cel cu reședința la Ciuci ce aparținea în vremea respectivă comitatului Zărand⁵.

După începerea activității episcopului Simion Ștefan a apărut în mijlocul protopopiilor subordonate superintendentului din Alba-Iulia, tendința de a trece în eparhia acestuia. Nu este exclus că destituirea seniorului din Ciuci sus-amintit să fi avut vreo legătură cu această mișcare, deși nu avem nici un indiciu concret.

În fața situației respective, superintendentul Gelei Katona István a apelat la sprijinul principelui, care până în anul 1648, a promulgat un număr de șase diplome prin care a confirmat în post pe seniorii recomandați de superintendent, precizând totodată normele organizatorice, principiile dogmatice și practica rituală ce stau la baza activității lor.

Actul principelui din 15 decembrie 1648, în fond este adresat comitatului Zărand, care urma să acorde protecție seniorului Csucusi Péter (Petre Ciucianul). Acesta ceruse confirmarea în funcție, legalitatea acesteia și totodată să fie protejat de autoritatea politică împotriva „conturbării” din partea vlădicului, deci a lui Simion Ștefan. Din textul diplomei se subînțelege existența unei mișcări antic Calvinice în seniorat, stimulată activ sau cel puțin pasiv de episcopul Simion Ștefan. Deoarece documentul se încadrează într-un serial, dincolo de formularea oficială, el reflectă intervenția amintită a superintendentului, grijiu să susțină cererile subordonatului său.

Din textul documentului se remarcă în primul rând dispoziția ce obligă seniorul și prin el întregul cler în subordine să predice românește. Această dispoziție de fapt se inspira din practica protestantă de a valida limba poporului și de a exclude limbile liturgice zise sfinte în cazul de față fiind vizată cea slavonă, susținută prin conservatorismul unei părți a clerului ortodox.

Punctul al doilea prevedea ca conținutul predicilor să se inspire din doctrina expusă în catehismul tradus în limba română. Desigur în acest caz este vorba despre ediția din 1640. Punctul al treilea viza o reformă în administrarea tainelor botezului și căsătoriei, modelată potrivit normelor aplicate de protestanți în cadrul Reformei. Mai precis cu ocazia botezului se pretindea eliminarea ritualului obișnuit la ortodocși, folosind doar apa pură la administrarea tainei. De asemenea s-a suprimat miruirea. La căsătorii de fapt administrarea tainei se simplifica rezumându-se la consimțământul soților, o rugăciune și o predică.

Al patrulea punct s-a referit la vigoarea „condițiilor” aplicate mai demult ce continuă să fie aplicabile.

În sfârșit se precizează dependența seniorului față de superintendentul din Alba-Iulia. Acesta este autorizat să facă vizitație în „bisericile” în satele senioriatului, fără să se precizeze numărul și ubicațiunea lor. În cadrul vizitației anuale să procedeze conform uzanțelor „vechi” ceea ce se referă desigur la cheltuielile deplasării și de întreținere. Sarcinile seniorului ca și obligațiile clerului subordonat se referă la asigurarea funcționării vieții bisericicești conform normelor calvine.

Izvoarele cunoscute până în prezent nu ne oferă date despre desfășurarea vieții bisericești din senioratul Ciuciului. Cert este însă că eșecul campaniei principelui Gheorghe Rakóczi al II-lea în vederea obținerii coroanei poloneze (1657) a provocat o intervenție armată otomană, menită să-l înlăture pe el și să stopeze veleitățile de independență ale Transilvaniei (1658-1662). Pe lângă devastarea celei mai mari părți a principatului prin această intervenție s-a restrâns teritoriul acestui principat, datorită cotozirii zonei de la Oradea și Ineu. Chiar dacă puterea de stat transilvăneană de orientare calvină și-a pierdut capacitatea de intervenție, nu avem totuși certitudinea că structurile calvine din Vestul Transilvaniei s-au prăbușit. Într-un raport al episcopului unit De Cameli, titular de Sebaste din 9 mai 1695, se precizează cu privire la comitatele Bihor și Crasna că în timpul stăpânirii „eretice” (calvine) și a celei otomane au fost introduse multe „abuzuri” față de rânduielile bisericii răsăritene. În acest sens se semnalează răspândirea unui catehism (eronat) ce desigur era identic cu cel impus și seniorului din Ciuci și se menționează că au fost scoase din lăcașurile de cult crucile și icoanele, s-au suprimat spovedania, miruirea și alte elemente esențiale ale cultului⁶. În tot cazul, schimbări în direcția refacerii ortodoxiei puteau să fie mai concrete după restaurarea episcopiei Inelui.

Note

1 Este posibil ca în anumite perioade, zona să fi fost încadrată în episcopia Inelui sau Lipovei, respectiv mitropoliei din Giula.

2 Arhivele Naționale Budapesta. Fond Arhiva capitlului din Alba-Iulia (incorporată în Cancelaria Transilvaniei) Liber Regius vol. XXIV f. 43 a - 44 a.

3 E. Révész: *Entre l'orthodoxie et les lumieres. Tolerance et intolerance dans les protestantisme calviniste des XVI-e - XVIII-e siecles en Hongrie*. Nouvelle Etudes Historiques. Budapest 1965.

4 *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1881, p. 6-7.

5 Juhász István: *A reformáció az erdélyi románok között (Reforma printre românii din Ardeal)* Cluj, 1940, p. 159.

6 *Monumenta Ucrainae Historica* XII, p. 589.

EINIGE DATEN ÜBER DAS SENIORAT VON CIUCI. (Zusammenfassung)

Die Arbeit stellt das „Seniorat Ciuci“ wieder zur Diskussion. Es handelt sich um ein dem siebenbürgischen XVI. Jh. eigenes Phänomen. Zur Zeit des grossen Einflusses der kalvinistischen Propaganda treten einige der orthodoxen Protopopiate aus Siebenbürgen unter die Rechtssprechung des kalvinistischen Superintendenten Gelei Katona Istvan.

Unter diesen Umständen entsteht das walachische Seniorat von Ciuci welches durch ein Diplom von G. Rakoczi I bestätigt wird. Hiermit wird dem Zarand Komitat verlangt dem Senior Petru Ciuci Schutz zu gewähren im Kontext der antikalvinistischen Bewegung, welche Petru von Ciuci die Missbräuche gegenüber der orthodoxen Kirche die Verbreitung des „falschen“ Katechismus von 1640 vorhalt.

DATE CU PRIVIRE LA PERIOADA RĂZBOAIELOR FRANCEZE ÎN FONDURILE ARHIVISTICE ARĂDANE 1792-1815

Eugen Glück

Cercetările efectuate în fondurile arădane oferă o seamă de date cu privire la frământările cauzate de această lungă perioadă de beligeranță în cadrul căreia curtea din Viena a mobilizat și resursele Transilvaniei, inclusiv pe cele din zona arădană. Victoria revoluției franceze a neliniștit stăpânirile absolutiste-feudale fapt care s-a materializat în mai 1792, în dezlănțuirea intervenției lor militare contrarevoluționare.

În cursul pregătirilor, comitatul Arad a primit ordin să strângă soldații concediați pe termen nelimitat după războiul austro-turc (1787-88). Astfel, la 11 februarie 1792, regimentul Eszterházy, cantonat la Reichstadt în Germania, cerea expedierea militarilor aparținători întrucât la următorul ordine pleacă în Belgia, făcând parte din primul eșalon intervenționist. Ordine asemănătoare au sosit la Arad din partea regimentelor Gyulai, De Vins și Ferdinand, cantonate în Boemia. În cursul anului au urmat și alte regimente, dar pretutindeni măsurile comitatului de recrutare s-au lovit de rezistență și dezertări. La 11 august 1792, regimentul De Vins reclama 21 restanțieri, care urmau să se prezinte de acum la Timișoara. Comandantul regimentului de cavalerie Endrödy, cantonat la Osiek (azi, Croația), destinat armatei imperiale din Italia, cerea ca nesupușii să fie ferecați în fiare și predați celui mai apropiat comandament. Regimentele Eszterházy și Leopold își reclamau husarii chiar și în luna decembrie 1792¹.

Dezlănțuirea războiului a fost secondată de străduințele guvernanților de a obține sprijin popular, contând pe tradiționalismul celor mulți. S-a invocat că francezii „desconsideră legile dumnezeiești și omenești”, iar clasele stăpânitoare au fost avertizate că revoluționarii caută să răstoarne nobilimea și să o extirpeze².

Eșecul primei etape a intervenției (1792) a dovedit nivelul scăzut al armatei cezaro-craiești față de forțele franceze. Căutând să sporească efectivele la 6 noiembrie 1792, pe baza hotărârii dietale, comitatului Arad i s-a solicitat 66 apoi, 79 recruți, prezentabili în termen de trei luni³.

În anii următori pierderile au reclamat recruțări sporite. Astfel regimentul De Vins, compus în mare parte din soldați recruțați din comitatul Arad, a suferit pierderi masive în 1793, cu ocazia asediului cetății Valenciennes din nordul Franței. Lipsa de efectiv de 242 oameni urma să se acopere tot din comitatul Arad. Recrutarea s-a prelungit până în ianuarie - februarie 1796 și s-a soldat doar cu 206 recruți, comitatul argumentând cu populația lui redusă⁴. Eforturi sporite de recrutare au fost impuse comitatului Arad în 1797 și 1798, în timpul campaniei lui Napoleon în Italia. Mărturie stă o plângere datată 16 ianuarie 1797 care precizează că o singură plasă, Ineu, a fost obligată la 249 recruți⁵.

Recrutările continuau să fie efectuate prin metode primitive și venale,

încetățenite de la începutul stăpânirii habsburgice. Interesele comitatului și ale feudaților locali erau nemijlocit legate de reținerea forței de muncă, (și așa disproporțional redusă față de necesar) pe loc. Astfel, nu este de mirare că între 1790-1797, au fost predați ca recruți 54 deținuți din închisoarea comitatului. La 10 mai 1796, Consiliul Locotenențial a imputat comitatului că a recrutat mulți oameni slabi și necorespunzători. De altfel se încetățenise practica de a preda ca recruți „văgabonzi”, apreciați ca atare de conducerea comunale și organele inferioare comitatene...

Adesea au fost încălcate și normele legale explicite. Un țăran bătrân din Contratău (azi sat dispărut) a reclamat că i-a fost recrutat unicul fiu, susținătorul familiei. La fel fierarul Pavel Drăgan s-a plâns că unicul său fiu a fost ridicat, antistia comunală declarându-l abuziv „trândav”. Un locuitor din Arad s-a jălbit că mita de doi galbeni, oferită funcționarului competent de la primărie, s-a dovedit a fi insuficientă pentru scoaterea unicului fiu de la recrutare. Asemenea plângeri se țineau lanț⁶.

Falimentul tot mai evident al sistemului „tradițional” de recrutare a determinat organele supreme militare ale imperiului să introducă așa zisul sistem de soldați „capitulanti”. Aceștia, spre deosebire de cei recrutați, nu erau obligați la serviciul de 25 de ani sau alte termene lungi similare, ci erau angajați pe durata unui război, respectiv pe termen limitat. Această măsură a început să fie practică din 1799. Este adevărat însă că promisiunile privind demobilizarea lor nu erau respectate întocmai. Astfel, după pacea de la Luneville (1801), încă mulți „capitulanti” arădeni erau sub drapel. La plângerea țăranului Măguran Nicolae, comitatul constată că fiul său Gheorghe „a fost ademenit să se înroleze doar pe durata războiului”. Comitatul, însă la 13 iulie 1801, considera că trebuiesc așteptate ordinele superioare. Mai mult, în 1803, au fost eliberați doar 97, fiind comitatul împuternicit să nominalizeze încă un număr egal de cazuri. Ulterior, a primit indicația să nu mai înainteze noi cereri, cotele fiind fixate pe plan central. În mod vizibil situația era corelată de pregătirea unui nou război, care va izbucni după încoronarea lui Napoleon (2 decembrie 1804)⁸.

Și în anii următori au continuat recrutările și ademenirea tinerilor pentru completarea efectivelor militare. Dincolo de pierderile suferite în războiul amintit și în cel din 1809, zona arădană a primit o nouă lovitură prin faptul că regimente în care erau încorporați tineri originari din comitatul Arad au luat parte la campania din Rusia a lui Napoleon (1812), Viena fiind obligată de-acum să ofere ajutor armat împăratului, mai ales în urma căsătoriei lui cu arhiducesa Maria Luiza. Este semnificativ că adunarea generală a comitatului Arad, răspunzând la o sesizare, conchidea că nu se poate pronunța dacă militarii plecați în Rusia se vor întoarce. Încadrarea Imperiului habsburgic în coaliția antinapoleoneană a reclamat noi resurse umane. În 1813-1814 comitatului Arad i s-a pretins 1.436 recruți, ceea ce a stârnit din nou protestul comitatului⁹. În esență comitatul a îndeplinit sarcina deși problema s-a prelungit până dincolo de bătălia de la Waterloo (1815). Din raportul comitatului din 25 iulie 1815, reiese în final o restanță de 30 oameni¹⁰.

Această ultimă etapă a recrutărilor a apăsât și mai mult asupra populației. Chiar și congregația comitatului constată la 18 aprilie 1814, pe baza plân-

gerilor permise, că antistiile comunale vizează numai fiii celor săraci. Totodată, s-a constatat că majoritatea celor aplecați fug în păduri sau se ascund în alte părți. Fisolgăbirăul din Ineu a adăugat, revoltat că primarii scapă cu orice preț fiii lor. Unii recruți la Arad au fost înlocuiți din lot cu alte elemente slabe aduse de moșieri, care probabil nu puteau aduce acestora venitul dorit.

Pe lângă recrutări și înrolarea capitulanților au început să fie inițiate și legiuni¹¹. În anul 1793, a fost înființată legiunea „greco-valahă”, proiectată la un efectiv de 1.000 oameni. În realitate, curtea de la Viena pretindea comunității greco-valahe din Pesta „contraservicii” pentru aprobarea înființării parohiei și catedralei proprii (1792). Această comunitate trebuia să activeze și celelalte comunități locale grecești și macedoromâne. În eparhia Aradului reprezentantul inițiatorilor a fost Teodosie Ioanovici, starețul mănăstirii Hodoș-Bodrog, care a obținut subscripții bănești pentru organizarea legiunii, sumele însă erau urgentate chiar și în 1801¹². Legiunea în pragul plecării pe câmpurile de luptă a defilat și la Viena¹³.

În 1813, s-a instalat la Arad centrul de înrolare al voluntarilor din Serbia. Deși Consiliul Locotenențial oprise încorporarea localnicilor, organizatorii au reușit să ademenească și unii arădani. Soția unui țaran din Cighirel (sat comasat azi la Seleuș), s-a plâns că bărbatul ei a fost îmbătat și apoi, îmbrăcat militar. Până la urmă, localnicii cuprinși în legiune au fost recunoscuți în cota de recruți ai comitatului Arad¹⁴.

Ca urmare a pătrunderii armatelor franceze în centrul Imperiului habsburgic, conducerea militară a recurs și la așa zisa insurecție nobiliară. În comitatul Arad nobilimea în cea mai mare parte era compusă din „opincari”, ai căror ascendenți obținuseră diplome de la principii Transilvaniei pentru merite militare. Desigur aceste unități, instruite în câteva zile și înarmate rudimentar nu puteau avea eficiență.

Pentru prima dată în epocă acești „nobili” au fost convocați în 1800 și instruiți de zece cavaleriști din cetatea Aradului. Dislocați în ianuarie 1801, până în zona Sopron s-au întors foarte curând fără să fi luat contact cu francezii. La 15 mai, au fost primiți solemn la Arad¹⁵.

În urma ocupării Vienei în 1809, francezii au pătruns în Ungaria până dincolo de Győr. Ca urmare insurecția nobiliară a fost convocată din nou la 2 martie. De această dată s-a acționat mai eficient. Cheltuielile au fost asigurate dincolo de resursele oficiale de moșieri care au oferit cel puțin 5% din venitul lor pentru a completa cavaleria. De asemenea, cei obligați personal puteau răscumpăra serviciul prin angajarea cu soldă a unor persoane mai capabile fizic. Greutățile survenite în procurarea echipamentului, preluarea armamentului din arsenalul din Timișoara, dar mai ales lucrările agricole au amânat prezentarea la serviciul militar până la 26 august la Pâncota. Cavaleria a putut pleca totuși abia la 27 septembrie¹⁶. Este cunoscut faptul că întreaga insurecție nobiliară a falimentat în lupta de la Győr la care arădenii întârziati nici nu au ajuns.

Trăgând concluziile necesare, în 1813, pe baza unui ordin palatinal, comitatul crează o unitate de 150 soldați de cavalerie din mercenari, fondurile fiind asigurate din ofrandele nobilimii. Unitatea a urmat începând cu 9 august 1813, instrucția și apoi, a fost trimisă pe câmpurile de luptă reîntor-

cându-se abia în februarie 1816, în condiții climaterice excesive, ceea ce a dus la pierderea a 17 vieți. Nu cunoaștem numărul celor pieriți anterior. În folosul tuturor văduvelor s-a totalizat o colectă de 1.000 forinți¹⁷.

Cercetările arhivistice locale ne-au oferit o imagine parțială privind pierderile umane suferite în timpul campaniilor. Spre exemplu la 6 august 1796, comitatul a primit o adresă cu privire la decedații din regimentul De Vins. Lista anexă nominală însă lipsește din fond. Cu mare neregularitate și întârziere soseau reșcripte în problemă. În 1798, se anunță decesul lui „Giuri Florea” la Trieste. În anunțul referitor la soldatul Petre Raicovici se precizează vag că a fost „originar din comitatul Arad”. În cazul militarului Petre Orosz, fără alte amănunte, s-a comunicat decesul intervenit în lupta de la St. Feith (Germania). În perioada 1795-1798, corpul Löwenberg a anunțat pierderea unui număr de șapte soldați arădeni. După 1805, aceste comunicări lipsesc cu desăvârșire¹⁸.

În ceea ce privește situația soldaților există date privind unitățile cantonate în părțile Aradului. Astfel, încă în pragul dislocării regimentului De Vins (1792) au avut loc frământări în unitate din cauza întârzierii soldei, comitatul neputând remite regimentului alocația datorită recoltei slabe ceea ce a îngreunat perceperea impozitului.

Nevoia unor resurse materiale sporite pentru scopuri militare a dus la dezlănțuirea inflației și desigur la explozia prețurilor. Încercând să țină situația sub control, la 7 octombrie 1801, Consiliul Locotenențial a îndrumat comitatul să „limiteze” prețurile și ca urmare unitățile militare să se poată aproviziona în mod corespunzător. În anul următor, generalul-maior Wilhelm se plânge comitatului că solda soldaților este cu totul insuficientă chiar și înaintea scumpirilor. La o sumedenie de reclamații similare comitatul nu a putut decât să-și ia vagi angajamente, în realitate inoperante¹⁹.

Odată cu apropierea câmpului de operații spre răsăritul Austriei și Vestul Ungariei, dar mai ales în timpul campaniei din 1809 zona arădană a devenit un teritoriu important al „spatelui”. Astfel, în august 1809, i-au fost repartizați Aradului 2.000 bolnavi și răniți, ceea ce a dus la necesitatea improvizării unor spații spitalicești noi. În acest scop au fost rechiziționate școlile, așezămintele bisericesti etc²⁰.

În campaniile din 1812-1815, de asemenea a fost folosită chiar și cetatea arădană în scopuri sanitare, iar pentru asistență medicală au fost mobilizați „semiinvalidii” și militarii beneficiari de pensii.

Arhivele locale oferă date interesante și despre dezertori. O parte din nesupușii la recrutare precum și dezertorii s-au alăturat haiducilor. O acțiune cu răsunet a avut loc la 10 ianuarie 1812, când o ceată de haiduci a intrat în Măderat cu scopul de a obține prin jaf alimente pentru iernat²¹. Legat de acest atac s-a aflat că în cercul administrativ respectiv acționează mai multe cete, pe cât se pare împărțind sfera lor de activitate.

O serie de adrese ale vremii nominalizează militarii dezertori. La 5 octombrie 1792, se semnalează că soldatul Florea Crișan a fugit din regimentul Alvinezy, iar Consiliul Locotenențial a dispus sechestrarea bunurilor sale. Un interesant raport din același an menționează că un militar din regimentul Waller, cantonat la Pecica a putut dezerta având sprijin local.

Uneori dezertările se făceau în grup. În 1796, la Târnova se ancheta cazul celor trei dezertori originari din localitate. Încercarea de a sechestra bunurile lor s-a soldat cu un rezultat minor, deoarece unul nu avea nimic, al doilea avea o casă în curs de surprare și al treilea avea doar o colibă și doi cai „slăbiți”²². Cazuri similare apar la Radna, Pecica, Nadăș, Bârsa, Macea, Șimand, Almaș etc.²³. Nu odată autoritățile locale primeau reclamații neexecutabile, întrucât numele soldaților și locul lor de origine au fost distorsionate de furieri²⁴. Un caz aparte l-a constituit în 1801, urmărirea nobililor „opincari” din Sârbi, Gașa, Dumbrava și Curtici care au fugit din unitatea lor²⁵.

Uneori, autoritățile militare și-au depășit atribuțiile și au intervenit direct și împotriva civililor acuzați de sprijinirea dezertorilor. Astfel, în 1801, comandatul regimentului De Vins a arestat o femeie și un bărbat care au indicat drumul militarilor fugiți din cetatea Aradului. Autoritățile au fixat premii pentru denunțarea dezertorilor. La 11 septembrie 1795, s-a eliberat chitanța în urma identificării celor doi soldați care au părăsit postul de la oficiul de sare din Săvârșin²⁶.

O metodă disperată de a scăpa de „cătănie” a fost automutilarea. Un proces verbal indică faptul că Morar luon și Dinye Onyitsa și-au tăiat degetele²⁷.

Atmosfera ce domnea în timpul recrutărilor și ura care înconjura antistivile comunale, executorii dispozițiilor superioare se poate deduce din predica preotului Lazăr din Miniș care a îndemnat enoriașii să ducă acasă feciorii, iar pe birăul și pe sprijinatorii lui în acțiunea de recrutare să-i bată, dar fără să-i omoare ceea ce s-a și făcut²⁸. O atmosferă similară se desprinde din scrisoarea soldatului Vichentie Fanu din Sârbi, expediată din Verona și interceptată de autorități: „ar da Domnu ca nemții să se bată cu muscalii și noi cu toții am merge la muscal...”²⁹.

Criticile repetate primite de comitat din partea Consiliului Locotenențial referitoare la dezertări au determinat comitatul să întărească aparatul lui polițienesc. Cu ocazia campaniei din 1809, s-a creat un corp mobil din 48 oameni, salarizați lunar cu 20 fl, ceea ce pentru un om de rând reprezenta un venit apreciabil. În 1810, s-a mai adăugat încă 12 călăreți. În fine, creșterea haiduciei și a numărului de dezertori a determinat la 26 februarie 1813, introducerea statariului³⁰.

O problemă dificilă a constituit-o pentru Arad prizonierii francezi. Cu ocazia construirii cetății Aradului (1763-83) au fost prevăzute spații pentru detenție. Acestea au fost folosite împreună cu unele cazemate pentru detenția prizonierilor francezi. Primul lot masiv, peste 500 prizonieri a sosit în 1794. În itinerarul lor au fost luate măsuri ca localnicii să nu aibă contact cu ei, firește pentru a evita contactul cu ideile revoluționare. Un al doilea lot a sosit la scurt timp. ei au fost repatriați după încheierea păcii de la Luneville în două loturi până în iunie 1803³¹.

Cel mai mare lot de 3.000 prizonieri a fost adus în 1809. Cu această ocazie, garnizoana, în cea mai mare parte dislocată în campanie, nu a putut face față obligațiilor sale ceea ce a determinat folosirea gărzilor civile din Arad pentru paza unor obiective. O nouă avalanșă de prizonieri a sosit în anii 1813-1814, fără să cunoaștem totalul lor, utilizându-se în final pentru

cazarea lor și cazărmile din Sânicolaul-Mic. În cetate a funcționat și un spital pe seamă francezilor.

Autoritățile erau confrunțate și cu problema evadării prizonierilor, ceea ce a determinat fixarea unui premiu de 6 fl. pentru fiecare persoană care a contribuit la readucerea prizonierului³². Un caz aparte l-a constituit aprobarea căsătoriei unui sergent-major francez cu văduva unui ceasornicar din Arad (1814)³³.

O altă problemă a vremii a fost și încartiruirea trupelor în organizare, completare și în tranziție prin comitat. Cele mai multe aspecte privesc regimentul De Vins, după reîntoarcerea lui în 1801, din campanie. Consiliul orașului Arad a pretins ca soldații să fie aprovizionați din cetate și încartiruirea să fie plătită proprietarilor de casă³⁴.

În 1804, în drum spre câmpurile de luptă din Germania au trecut prin comitat formațiuni ale grănicerilor români și secui, poposind în mai multe localități. Probleme s-au ivit și în 1814-1815 întrucât incertitudinile legate de exilul lui Napoleaon în insula Elba și de reîntoarcerea lui în Franța au întârziat demobilizarea, respectiv reîntoarcerea unităților în garnizoare. Astfel, regimentul de cavalerie Lichtenstein, cu un efectiv de 860, a fost încartiruit în cazărmile din Pecica, precum și în casele țărănești din Șiclău, Otlaca și Socodor³⁵.

În cetatea Aradului a funcționat o intendență militară cu un rol mai ales în aprovizionarea armatei imperiale din Italia. Transportul se făcea cu mijloacele rechizitionate ale iobagilor. Ca exemplu la 4 iulie 1796, s-a cerut transportarea unei cantități de furaje de 25.000 măsuri Pojon la Baja, în sudul Ungariei. Intendența nemulțumită de ritmul executării sarcinii a reclamat comitatul la Consiliul Locotenențial³⁶. În 1801, pretențiile s-au majorat la 600 căruțe de furaje săptămânal. În realitate, au putut fi asigurate doar 300 pe ruta Arad - Seghedin și Arad - Timișoara, dată fiind criza de furaje, ceea ce a dus la împuținarea vitelor de tracțiune³⁷.

Teoretic iobagii care au pierdut vitele trebuiau despăgubiți. În 1801, țaranii reclamau 74 boi. În realitate aceste daune erau greu încasabile. Constantin Nuț a obținut contravaloarea calului său în 1813, după luni și insistențe. Comitatul se plângea că pentru transporturi, țăranilor li se recunoaște în impozit doar un preț derizoriu. În 1809 fiind obligați localnicii să transporte de la Arad la Timișoara nu mai puțin de 1.680 tone făină, comitatul a înaintat Consiliului Locotenențial o plângere, fără să obțină satisfacție³⁸.

Probleme a ridicat și contravaloarea grâului, secarei și ovăzului pretins de armată. Spre exemplu în anul militar 1913/14, pretențiile armatei au fost 4.260 măsuri Pojon grâu, 23.031 unități secară și 24.698 unități ovăz. Să nu uităm că din cauza diminuării forței de muncă, secetelor repetate și inflației galopante producția era în restrângere³⁹.

Unele complicații a produs, în 1809, înfometarea Vienei, ocupată de francezi. La 8 august s-a admis ca autoritățile franceze să poată achiziționa provizii, dar numai acolo unde nu este cantonată armată. În zona Aradului doar în partea de nord-est a comitatului au fost posibile asemenea achiziții⁴⁰.

După anul 1800, s-a pus la contribuție în folosul armatei și munca mese-

riașilor localnici. În 1805, a fost impulsionată activitatea morilor de apă și de vânt în vederea aprovizionării armatei arhiducelui Karl din Germania. Tot în 1805, necesarul insurecției nobiliare a fost împărțit pe meseriașii din Arad și alte 11 localități, în special cizmarii și pantofarii. Astfel în 1813, toți cizmarii din Arad sunt rechiziționați, iar croitorii trebuia să confecționeze în grabă 500 uniforme⁴¹.

Datorită cheltuielilor militare s-a urgentat încasarea impozitelor restante care în 1796 se ridicau la 70.897 fl. Impozitul pe anul 1796, a fost de 54.417 fl. În vederea reducerii arieratelor s-a aprobat ca jumătate să fie acoperită cu grâu și ovăz, calculat la preț oficial. De asemenea în 1806, s-a majorat prețul sării ce se plătea pe loc și în numerar.

Deficitul bugetar al imperiului a dus la emiterea unei avalanșe de bancnote neacoperite și ca atare la inflație și la dispariția accentuată a monedei metalice. Oricum haosul financiar a produs fenomene contradictorii și chiar curioase. Astfel, în 1801, comitatul a putut achita suma alocată regimentului De Vins, contractând împrumut cu dobândă. În 1814, comitatul a atenționat că situația este de așa natură că folosind executarea silită a contribuabililor agricoli ar distruge însuși producătorul⁴².

Penuria resurselor materiale a dus la mobilizarea tuturor posibilităților. Spre exemplu în anul 1799, au fost ridicate armele de foc, aflate în rezerva comitatului pentru forțele polițienești create din când în când suplimentar, contra haiducilor. De asemenea au fost anulate autorizațiile de armă date particularilor. Astfel, din plasa Șiria au fost ridicate 108 puști, 11 pistoale etc.⁴³.

Imperiul habsburgic a oferit azil roialistilor francezi. La 23 noiembrie 1793, au sosit la Arad 200 ofițeri. Au fost plasați în zonă și clerici și civili. Spre exemplu Delattre Louis Chrisogomus a servit ca paroh catolic la Pâncota (1798-1802)⁴⁴.

Revoluția franceză și cuceririle ei menținute și pe parcurs au creat unele simpatii și în părțile Aradului, firește în măsura în care au devenit cunoscute⁴⁵. Comitatul a interzis difuzarea prin sate a planșarilor care reprezentau decapitarea regelui Ludovic al XVI-lea (1793)⁴⁶ și s-a grăbit să salute victoria coaliției antinapoleonene mai ales odată cu cucerirea Parisului în 1814⁴⁷.

Una din sarcinile viitoare ale istoriografiei locale este clarificarea conspirației revoluționare antif feudale și antihabsburgice care a fost organizată în Arad după 1792, și a cărei proporții și program merită toată atenția⁴⁸.

- 1 Arhivele Naționale Arad, Fond Prefectura județului Arad. Acta Congregatoinum (in cont. A C) anul 1792, fasc. 2, nr. 6, fasc. 3, nr. 27, 39, 40, fasc. 19, nr. 49, fasc. 33, nr. 2, 3.
- 2 A C 24, 130/1796.
- 3 A C anul 1792 fasc. 30, nr. 25, 50, fasc. 23, nr. 339.
- 4 Márki Sándor: *Arad szab. kir. város és Aradvármegye története (Istoria orașului liber regesc Arad și a comitatului Arad)*, Arad 1895 II. 50.
- 5 A C prot. 126/1796, 421/1798.
- 6 A C 101, 281/1798, 19, 521/1796.
- 7 A C prot. 103/1801.
- 8 A C prot. 104, 105, 106/1801, 151/1803, A C 556 /1801, 158, 206/1803.
- 9 A C 431, 432, 433, 1050/1813, 3, 273/1814.
- 10 A C 371/1814, Actele Vicecomitatului 4/1815, 185/1813.
- 11 A C 435/1814.
- 12 Arhiva mănăstirii Hodoș-Bodrog Fond mănăstiresc, dos. 17, f.f. 10-35, dos. 18, f. 10.
- 13 Eugen Arădeanul: *Noi contribuții cu privire la viața religioasă a românilor ortodocși din Ungaria*, Biserica și Școala 4/1997, 2, Eugen Glück: *Tările Române văzute de un ziar revoluționar francez. Europa XXI*, vol. I-II, Iași 1992-93, 174.
- 14 A C 1000, 1197/1813, 32, 268, 403, 443/1814.
- 15 A C prot. 2, 14, 17, 35, 354/1801.
- 16 A C prot. 4, 36, 240, 765, 942/1809.
- 17 A C 930, 934, 935/1813, Márki II. 510, 511.
- 18 A C 745, 875/1796, 1257, 1259/1798, 114, 116, 770/1803.
- 19 A C anul 1792, fasc. 29 nr. 13, A C prot. 286/1802, A C 1007/1805.
- 20 A C prot. 757, 778/1809.
- 21 A C 360/1812.
- 22 A C anul 1792, fasc. 26, nr. 1, fasc. 24, nr. 5, A C 1007/1796, 53/1814.
- 23 A C 766, 769/1799, 54, 59, 60, 62, 291, 771/1805.
- 24 A C 1244/1798, 1179/1813.
- 25 A C 11/1801.
- 26 A C prot. 251/1796, 432/1801, A C 62/1796.
- 27 A C 596/1798, 763/1803.
- 28 A C anul 1792, fasc. 22, nr. 295.
- 29 A C Márki, II, 511.
- 30 A C prot. 398/1809, A C 5/1810, 695, 258/1813.
- 31 A C prot. 69/1801, anul 1794, fasc. 12, nr. 137, A C 583/1803.
- 32 A C prot. 380/1809, A C 349, 1220, 1266/1813, 580, 620/1814.
- 33 A C 611/1814.
- 34 A C prot. 202/1802, A C 850, 851/1805.
- 35 A C 1136/1814, 726/1815.
- 36 A C prot. 399/1796.
- 37 A C prot. 282, 441, 772, 938/1801.
- 38 A C prot. 18/1809, A C 821/1801, 589/1813.
- 39 A C prot. 632/1809.
- 40 A C 904/1798, 188, 1003, 1004/1813, 2/1814.
- 41 A C prot. 794, 809/1805, A C 1056, 1267/1813.
- 42 A C prot. 26, 269/1796, 439/1801, 654/1806, A C 684/1813, 742/1814.
- 43 A C 169, 392/1799.
- 44 Lakatos Ottó: *Arad, története (Istoria Aradului)*, Arad 1881, I, 81; A C prot. 765/1802.
- 45 A C 684/1813.
- 46 Márki, II, 497.
- 47 A C 458/1814.
- 48 Márki, II 499-500.

DATEN BEZÜGLICH DER ZEITSPANNE DER FRANZÖSISCHEN KRIEGE IN DEN ARCHIVISTISCHEN FONDS VON ARAD (1792 - 1815)

(Zusammenfassung)

In den Arader Archiven gibt es zahlreiche Dokumente bezüglich der Teilnahme des Komitates Arad an den Französischen Kriegen. Wir erfahren wichtige Details bezüglich der Rekrutierung der Soldaten, der Unzufriedenheiten in den Kasernen, der Missbräuche seitens der Behörden. Es gibt Daten über die menschlichen Verluste, über Desertierungen, Selbstverstümmelungen über die Art und Weise wie die Gefangenen behandelt wurden.

SITUAȚIA INTELECTUALULUI ROMÂN DIN TRĂNSILVANIA PÂNĂ LA 1918. CAZUL ÎNVĂȚĂTORULUI IOAN GEORGESCU (manuscris inedit)

Dr. Gh. Bichicean

Demersul pe care îl întreprindem se raportează perioadei care desparte formarea dualismului austro-ungar și încorporarea Transilvaniei regatului apostolic, de momentul reîntregirii naționale – 1 Decembrie 1918. Avem în vedere în mod deosebit măsurile discriminatorii aplicate românilor în general și, în particular, intelectualilor, prin legile emanate de guvernul și parlamentul Ungariei. În acest context politic, cazul învățătorului Ioan Georgescu nu este unul neobișnuit. Inedit este doar manuscrisul acestuia, „ascuns” vederii noastre timp aproape 70 de ani și pe care el l-a intitulat „Amintiri din Blaj de la examenul de calificare dascălească (1878)”.

Ioan Georgescu (Georgiu) s-a născut la 20 octombrie 1855 în comuna Săcădate, județul Sibiu¹. A scris aceste amintiri la o vârstă înaintată (avea 75 de ani), când acestea au căpătat deja o conotație aparte, întrucât atunci idealul Unirii se împlinise, iar amărăciunea întâmplărilor din tinerețe era estompată de bucuria României reîntregite. De aceea, ar putea surprinde stilul, care nu este pătimaș ci, mai degrabă, ne lasă să descoperim un adevărat povestitor, asemenea lui Ion Creangă, contemporanul său de peste munți, așa cum remarcă la timpul respectiv și O. Tăslăuanu. Era aceasta urmare a faptului că la împlinirea idealurilor spirituale se alătura bucuria împlinirii idealului național.

Mântuirea neamului românesc este mărturisirea de credință a autorului, care limpezește pe cel ce străbate rândurile manuscrisului. Ea dezvăluie sensul vieții nu numai a celui care l-a scris, ci a tuturor românilor transilvăneni în luptă pentru emancipare socială și națională.

Amintirile din Blaj sunt un pretext, ca modalitate de a prezenta aspecte ale vieții românilor din Transilvania, supuși unei puternice presiuni de maghiarizare, având imaginea propriei experiențe, începând de la 1870, când a intrat la Liceul de stat din Sibiu și până în anul 1930, când le așterne pe hârtie². La 3 ani de la încoronarea lui Francisc Iosif I ca rege apostolic al Ungariei³, Ioan Georgescu intra la liceul din Sibiu, care fusese preluat de unguri „de la nemți”. Fără un corp profesoral pregătit, ungurii – scrie Ioan Georgescu – „au început a rechiziționa și ei la profesori de pe unde-i aflau, cât pregătiți, cât nepregătiți, numai să fi fost magyar-emberii⁴. Calitatea slabă a profesorilor era însoțită de practicarea unui șovinism fâțiș. Profesorul său, Șimon Petru, „un șovinist de primă forță” cum îl numește elevul de atunci, era unul dintre ei. Aplicând cu exces de zel politica de deznaționalizare a românilor, el maghiariza nu numai numele de botez al elevilor, ci și pe cel de familie. „Eu – scrie Ioan Georgescu – m-am pomenit din Georgiu în György, un coleg Măasriu în Meszáros, al treilea Otetea în Ecetes ș.a.m.d.”⁵.

Întoarcerea acasă după absolvirea primei clase de liceu, având pe certifi-

catul cu rezultate școlare numele maghiarizat, a stârnit o firească reacție de nemulțumire și nedumerire a tatălui său. Amintirile tinereții inundă cu frumusețea dialogului sufletul cititorului: „Dar când am absolvit clasa primă de liceu și vin acasă cu certificatul școlar cu numele maghiarizat, mi-am aflat nașul cu tata, care era foarte aspru cu mine:

– Acesta nu-i certificatul tău măi băiete, îmi zise el, să-l duci înapoi la profesorul, că uite e scris pe numele lui György János.

– Ba-i al meu tată, replic eu și încep ai explica ce ne spunea profesorul, că acum după crearea dualismului am ajuns lumea lui Papp János, așa că nu numai pământul, apa și aerul, ci toate vietățile trebuiesc maghiarizate, prin urmare și numele oamenilor de pe globul unghuresc”⁶.

Argumentele fiului nu au fost suficiente pentru a-și convinge tatăl, care „înșfăcă certificatul pricinăș” și au plecat să ceară părerea preotului din sat, părintele Cuteanu. Preotul, confruntând datele de pe certificatul școlar cu „matricula botezaților”, cunoscând și „limba lui Arpad”, l-a lămurit pe bătrânul Georgiu că este vorba de fiul său. De fapt bătrânul său tată începuse să se lămurească singur, văzând că și la ungurii din satul nostru „le-au crescut coarnele de când au ajuns ai lor la putere și încep să împungă pe români”⁷.

Ioan Georgiu a terminat cele patru clase inferioare ale liceului în anul 1874. Ajuns la vârsta de recrutare și „amenințat de a fi înrolat pe trei ani de serviciu activ”, a intervenit la protopopul I. N. Russu (tatăl vicepreședintelui ASTREI și avocat, pe atunci, al „Albinei”), cu sprijinul căruia a obținut postul de învățător la școala confesională greco-catolică din Slimnic (jud. Sibiu). Certificatul de numire a fost contrasemnat de Timotei Cipariu⁸. După un an și-a continuat activitatea în comuna Iașiu (jud. Făgăraș), unde s-a pregătit pentru examenul ce urma să-l susțină la Blaj.

În primăvara anului 1878 s-a prezentat la examenul de calificare ca învățător, la Blaj. Erau, după spusele sale, 20-30 candidați, cei mai mulți îmbrăcați în port național. Comisa de examinare era alcătuită din G. Muntean, Ștefan Popu, Elia Chirilă și P. Solomon, având ca președinte pe bătrânul canonic Ioan Fekete. Numele maghiarizat al acestuia l-a îndemnat pe Ioan Georgiu la meditație: „mă gândeam atunci, că oare ce întâmplare îl va fi făcut și pe el ca să poarte nume unghuresc?”⁹, el însuși fiind victima politicii unghare.

Întrebările ce i s-au pus la examen aveau o semnificație aparte, referindu-se în special la Unirea confesională de la 1700 și urmările înființării Regimentelor de grăniceri pentru poporul român¹⁰. Răspunsurile lui Ioan Georgiu au fost considerate excelente. Ioan Fekete i-a spus chiar, că prin cunoștințele pe care le are poate deveni un bun preot. Pe măsura acestor aprecieri a fost și noul răspuns: „pe cariera instrucției pot să fac mai mult pentru neam, ca pe cea preotească”¹¹. La sfârșitul examenului s-a petrecut un fapt cu o conotație aparte. Profesorul Ștefan Popu i s-a adresat cu următoarele cuvinte: „de acum înainte nu te vei mai numi «György», nici «Georgiu» ci «Georgescu». Și pe acest nume își vom elibera și diploma”¹². Iată modul în care un for școlar românesc a acționat ca o instanță de judecată, anulând măsura abuzivă a autorităților maghiare.

Învățătorul, de acum Ioan Georgescu, va suporta însă mult timp consecințele acestui act de justiție: „Atunci nu-mi puteam da seama, ce urmări fatale poate avea purtarea unui nume neaoș românesc, pe globul ungiuresc – își amintește el –, până când nu am pășit în viața publică și am dat față în cursul celor 36 de ani de serviciu, la tot pasul cu inspectori și fibirări (prim-pretori) de plasă, cari mă trimiteau cu numele meu la București”¹³. Acesta este momentul care îi va marca viața și activitatea de dascăl, fapt pentru care și amintirile sale au ca punct central examenele de la Blaj. În istoria noastră Blajul a constituit nu numai un centru de lumină și cultură, ci și un loc deosebit de meditație pentru cei care l-au străbătut cu pasul, sau cu inima și gândul. Un oraș încărcat de simboluri, cu multiple rezonanțe în sufletele românilor. În perioada cât a stat la Blaj, Ioan Georgescu mergea împreună cu alți colegi, după fiecare examen, la „Peatra Libertății” ca să se inspire „la fața locului – cum singur mărturisește – despre trecutul și viitorul neamului nostru”¹⁴. Acolo discutau și făceau „combinațiuni”, întrebându-se când va veni și „mântuirea neamului românesc”. Există speranța, dar în acele timpuri era greu să pătrunzi „prin negura viitorului” și să vezi că și „mântuirea neamului românesc, are să urmeze după 40 de ani”.

Urmările, neprevăzute atunci, ale numelui său „românizat din diplomă și cu subscrierea pe acte oficiale” nu au întârziat să apară, mai întâi în conflict cu autoritățile, iar apoi, mult mai grele pe timpul „sdrobitorului de naționalități”, contele Tisza Kálmán¹⁵. Datorită legii care impunea ca, alături de alte categorii de persoane, toți funcționarii publici „cu nume străine să și le maghiarizeze” dacă nu vor să-și piardă serviciul, Ioan Georgescu a trebuit să „petiționeze” pentru schimbarea numelui. Numai că învățătorul a cerut schimbarea numelui în „Georgescu”, iar acesta, înscris deja pe certificatul de atestare ca învățător și fiind „neaoș românesc”, nu se afla „în dicționarul lui Arpad”¹⁶. Autoritățile ungare nu i-au aprobat „rectificarea numelui” și au publicat în Monitorul Oficial o petiționare falsă a lui Ioan Georgescu, care ar fi cerut schimbarea numelui în „György”, „Györffy” ori „Gyöngyösy”. În cele din urmă Ministerul de Interne a aprobat numele „Georgescu”, ceea ce a determinat „Telegraful român” din Sibiu să titreze: „Un român scăpat din burduful maghiarismului”.

Dar păstrarea acestui nume, planurile „nebune” de maghiarizare ale lui Albert Appony¹⁷, conflictul cu inspectorii școlari șovini l-au silit în cele din urmă pe Ioan Georgescu să se pensioneze. Era anul 1910, când avea încă, după propriile cuvinte, „deplină forță corporală și spirituală”.

Reîntregirea neamului românesc la 1 Decembrie 1918 – „plinirea vremii”, cum scrie autorul, când „s-au prăbușit planurile nebune de maghiarizare ale lui Appony” –, l-au determinat să ceară Ministerului Instrucțiunii Publice din București să fie „reactivat și reintegrat” în învățământul românesc, ca să poată face „un modest serviciu și acestui stat național”¹⁸. Ministerul i-a aprobat cererea și astfel a putut funcționa ca învățător „după întregirea neamului”, în comuna Vurpăr (jud. Sibiu), din anul 1923 până în 1928.

În anul 1930 Ioan Georgescu își scria amintirile la Săcădate, încheind cu acele cuvinte care dezvăluie crezul pentru care a trăit și a luptat ca învățător

al românilor transilvăneni: „Acum aș putea zice cu bătrânul Simion: Slobozește Doamne în pace pe robul Tău, căci văzură și ochii mei mântuirea neamului românesc”¹⁹.

Note

- 1 Este tatăl cunoscutului preot profesor Ioan Georgescu, fost secretar al „Asociațiunii” (ASTRA) în perioada 1920-1923.
- 2 Ioan Georgescu a mai publicat amintiri din perioada dualismului austro-ungar, cât și o serie de studii pe teme de economie a gospodăriei țărănești. Între acestea amintim: *Povești cu tâlc. Adunate și tâlcuite de Ioan Georgescu*, Edit. „Calea vieții” Arad, 1917; *Povești fără tâlc*, Edit. redacției „Calea vieții”, Comlașu-mare, 1918; Dovezi nouă pentru adevăruri vechi, Biblioteca Semănătorul, Arad, 1916; *Cartea plugarilor sau povestiri economice despre grădinărit, economia câmpului, creșterea vitelor și celelalte ramuri laterale ale economiei*, Tipografia „Aurora”, 1899; *Curs practic de economie cuprinzând noțiuni despre Grădinărit, economia câmpului, economia vitelor și celelalte ramuri laterale ale economiei*, întocmit pentru Școalele populare de Ioan Georgescu, ed. a 4-a, revăzută și adausă, Edit. Librăriei Ciurcu, Brașov, 1902 etc.
- 3 La 27 mai/8 iunie 1867. După acesta a anulat cele două legi adoptate de Dieta de la Sibiu în anul 1863 și a sancționat Legea privind încorporarea Transilvaniei la Ungaria.
- 4 Ioan Georgescu, *Amintiri din Blaj dela examenul de calificare dascălească din primăvara anului 1878*, manuscris, 7 file cu semnătura autorului, Arhivele Naționale, Direcția județeană Sibiu, f. 1.
- 5 Ibidem
- 6 Ibidem, f. 2.
- 7 Ibidem, f. 3.
- 8 Timotei Cipariu (1805-1877), mare filolog și învățat, membru fondator și vicepreședinte al ASTREI
- 9 Amintiri f. 3.
- 10 Începutul Unirii confesionale s-a făcut într-un sinod de la Alba Iulia la 1697. Diploma leopoldină din 16 februarie 1699 a legalizat unirea. În anii 1764-1765 s-au înființat R. 2 Gr. și R. 1 Gr. românești la Năsăud, respectiv Orlat. Edictul imperial pentru înființarea noilor regimente grănicerești în 1784 a avut ca urmare opoziția nobilimii și izbucnirea răscoalei condusă de Horea, Cloșca și Crișan.
- 11 Amintiri... f. 4.
- 12 Ibidem.
- 13 Ibidem, f. 5.
- 14 Ibidem.
- 15 A fost prim-ministru în guvernul maghiar, când s-au adoptat legile școlare „Tréfort” (1879 și 1883).
- 16 Ibidem. f. 6.
- 17 Ministrul Instrucțiunii publice din Ungaria începând cu anul 1906. Este inițiatorul Legii nr. 27/1907 privind maghiarizarea școlilor românești („Legea Appony”)
- 18 Ibidem, f. 7.
- 19 Ibidem.

LA SITUATION DE L'INTELLECTUALITÉ ROUMAIN DE TRANSYLVANIE JUSQU'À 1918 LE CAS DE L'INSTITUTEUR JEAN GEORGESCO – Résumé –

A parti d'un manuscrit signé par l'instituteur Jean Georgesco, l'auteur met en évidence la situation de l'intellectualité roumaine de Transylvanie, jusqu'à 1918. Dès 1867 l'instauration du dualisme en Autriche-Hongrie a formé un des grands Empires multinationaux d'Europe, qui comprendra désormais deux États distincts. Mais le compromis austro-hongrois est loin d'avoir résolu les problèmes en Transylvanie. Par contre, il mécontente en effet les Roumains et d'autres nationalités soumises à la domination des Magyars.

En Transylvanie la politique de „magyarisation” à outrance pratiquée par le gouvernement de Budapest a marquée la vie de l'auteur de ce manuscrit. Il se souvient que dans les écoles publiques, les élèves roumains ont traversé un douloureux purgatoire, houspillés et brimés s'ils demeurent fidèles à leur nom, à leur langue nationale, caressés, choyés, protégés, s'ils se convertissent à la „vraie patrie magyare”. Les professeurs magyars pratiquaient un nationalisme farouche. Pour leur épargner ces épreuves, et ces tentations, les Roumains avaient réussi à fonder des gymnases, comme celui de Blaj.

On sait que les Roumains ont fait l'objet de „magyarisation”. Le caractère autoritaire du régime a été encore accentué par les chefs de gouvernement. A la suite des mesures adoptées par le gouvernement de Budapest, spécialement une série de „réformes” comme les lois „Tréffort” et „Apponyi” relèvent les discriminations ethniques et religieuses. Les Roumains, parmi lesquels Jean Georgesco, ont été frappés dans leurs libertés fondamentales qui ne sont plus respectées.

Les enseignants ont fait l'objet d'un contrôle sourcilieux, de même manière que Jean Georgesco. Beaucoup de professeurs sont révoqués. L'administration est épurée. Ces mesures se sont répercutées sur l'intellectualité roumaine, qui a connu jusqu'à 1918 des conditions de vie dramatiques.

PRELIMINARIILE ALE MĂRII UNIRI REFLECTATE ÎN PRESA MAGHIARĂ HUNEDOAREANĂ

Gheorghe Firczak

Secolul al XIX-lea nu se încheie la 31 decembrie 1900 pentru că modalitățile de exprimare în plan economic, social, politic și, nu în ultimul rând, al mentalităților rămân neschimbate pentru încă un deceniu și jumătate, până la izbucnirea Primului Război Mondial, care marchează cu adevărat sfârșitul acestui veac. Expansiunea marilor puteri este o realitate care determină numeroase contradicții în plan universal pentru delimitarea sferelor de influență. După anul 1871 geopolitica europeană cunoaște o serie de modificări concretizându-se, în timp două mari grupări politico-militare. La 20 mai 1882 tratatul dintre Germania, Austro-Ungaria și Italia pune bazele *Triplei Alianțe*¹. În anul 1907 se cristalizează înțelegerea anglo-franco-rusă sau *Antanta*, care este precedată în anul 1904 de un acord franco-britanic, cunoscut sub numele de *Antanta cordială*².

În acest context Austro-Ungaria, spre deosebire de celelalte mari puteri, nu are statutul de metropolă, dar caută permanent să-și extindă influența în Peninsula Balcanică, ducând o politică ostilă conglomeratului de naționalități de pe cuprinsul său³.

În vara anului 1914 atitudinea agresivă a Austro-Ungariei față de Serbia atinge paroxismul, sperând că Franța și Rusia nu sunt pregătite pentru a interveni. Viena consideră că interesele sale în Balcani sunt, la acea dată, nepermis de mult lezate. Tocmai de aceea, prințul moștenitor Franz-Ferdinand și soția sa, ducesa Sofia de Hohenberg, la 28 iunie 1914 vizitează Sarajevo, marcând interesul țării sale pentru această zonă. După încercarea nereușită de atentat a tânărului de 19 ani Nedjalko Cabrinovic, programul vizitei continuă, dar tot un tânăr de 19 ani, Gavrilo Princip îi ucide cu focuri de armă atât pe principele moștenitor, cât și pe soția sa⁴. Întreaga Europă este bulversată de acest eveniment. Șocul pentru familia imperială este ca o medalie, cu avers și revers. A fost ucis un membru al casei domnitoare și nu se putea tolera așa ceva. Dar cel ucis este un liberal cu inacceptabile concepții de modernizare a imperiului⁵. Se știe că nu era un simpatizant al maghiarilor, dimpotrivă⁶. Cu toate acestea, în presa maghiară doliul este amplu manifestat, ca la Viena. Sunt pe larg exprimate regretul și chiar disperarea față de cele întâmplate⁷. Să precizăm că spre sfârșitul războiului opinia se va schimba pentru că, se exprimă în ziarul citat într-un editorial neînsemnat, că maghiarii nu ar fi trebuit să intre într-un conflict provocat de uciderea unui principe moștenitor care ura maghiarimea⁸. Franz-Ferdinand avea în schimb o mare popularitate în rândul multelor naționalități din imperiu. Printre români, de la Iosif al II-lea, nici un membru al dinastiei nu se bucură de așa mare popularitate și simpatie. Poate că principele moștenitor este privit cu mult mai multă speranță decât Iosif al II-lea⁹, dar trebuie să observăm că și contextul este altul. Planurile sale de federalizare a imperiului câștigă aderenți și printre români. Se știe că Aurel C. Popovici și

Alexandru Vaida Voievod se numărau printre apropiații săi. Se pare că într-un interval de timp însuși Nicolae Filipescu fusese convins de Aurel C. Popovici de oportunitatea organizării Gross-Österreich-ului¹⁰.

Viena exploatează situația la maxim, sprijinită de Berlin și înaintează Belgradului, la 23 iulie 1917, orele 18,00, un ultimatum în termeni foarte duri solicitând un răspuns în 48 de ore. Documentul alcătuit dintr-un preambul, urmat de cele zece condiții este în așa fel formulat încât să nu poată fi acceptat, iar refuzul Serbiei să determine izbucnirea războiului¹¹. Și printre maghiari, cu toată opinia contrară a contelui Tisza, manifestată până la 14 iulie, părerea generală este aceea că Serbia trebuie pedepsită. În presă se spune că atentatul de la Sarajevo este opera Belgradului sprijinit de ruși, în dorința realizării Serbiei Mari. Ziarul le explică cetățenilor că nu este vorba doar de a alege între război și pace. Desigur, războiul nu este ceva bun, dar această pace este mult mai rea, deci trebuie să se aleagă între rău și mai rău, mai ales că aliații, Germania și Italia, în mod cert vor face front comun cu Austro-Ungaria¹².

Într-un astfel de context consecința firească a ultimatumului adresat Serbiei, la 23 iulie, este izbucnirea războiului cu toate că, după cum se știe, Belgradul refuză o singură cerință, aceea ca autoritățile imperiale să participe în Serbia la anchetarea împrejurărilor care au dus la asasinarea lui Franz-Ferinand și a soției sale¹³. Știrea despre ultimatum ajunge la Deva vineri, 31 iulie. Evident locuitorii sunt emoționați, îngrijorați, ieșind pe stradă, așteptând ziarele de la Viena și Budapesta. Jurnaliștii maghiari deveni constată o solidaritate uimitoare a cetățenilor cu cauza imperiului, chiar dacă – scriu ei – circulă zvonuri despre răcoale ale românilor din comitatul Hunedoara, care s-ar fi înarmat cu dinamită. Ziarul infirmă aceste zvonuri, precizând că în comitat domnește o liniște totală. Doar demonstrațiile de solidaritate cu guvernul depășesc limitele cotidianului¹⁴.

Poziția românilor ardeleni față de izbucnirea conflictului mondial, față de imperiu trebuie privită în contextul derutei generale, din primele zile ale lui august 1914. Viena și Berlinul se bizuiau pe respectarea tratatului de către România și Italia. Primul război Mondial este o ocazie deosebită pentru discutarea chestiunii naționalităților din Austro-Ungaria. Contele Tisza declară răspicat că victoria Puterilor Centrale închide pentru cel puțin o jumătate de secol problema naționalităților și românii nu au nici o șansă de afirmare, ei trebuie să se resemneze. Cu toate acestea el caută soluții care să-i satisfacă pe români, fără să lezeze interesele maghiare. Discuțiile sale cu Teodor Mihali și episcopul Hossu nu aduc nici un rezultat. Tisza crede că românii trebuie să fie mulțumiți dacă se revizuește Legea Appónyi în vederea creării posibilității studierii în limba română, în orice fel de școală, fie de stat, fie particulară. Dacă România își respectă angajamentele față de Puterile Centrale, atunci poate intra în discuție și o revizuire a Legii electorale. Propunerile sale nu au ecou în rândul românilor. Nici Tisza nu este mulțumit pentru că Germania, dorind aplicarea tratatului, face presiuni pentru concesi în favoarea românilor transilvăneni¹⁵. România, în ciuda prestigiului bătrânului suveran Carol, la Consiliul de Coroană din 3 august 1914 își proclamă neutralitatea¹⁶. Chiar cu câteva luni înainte de izbucnirea războiului

lui contele Czernin opina că, în cazul unui conflict, România nu va lupta alături de dubla monarhie¹⁷. Cu toate acestea, nu erau încă pe deplin conturate modalitățile de afirmare a cauzei naționale a românilor. Puterile Centrale sperau că regele Carol va respecta alianța cu acestea. În astfel de condiții nu este de mirare că în presă apar știri care dau aproape sigură participarea României la conflagrație alături de aliații săi de moment. Reacția românilor hunedoreni este privită cu satisfacție de maghiari care opiniază: *Velünk a románság*¹⁸. De ce? Pentru că la 1 august 1914 o delegație formată din dr. Petru Vaida, dr. Petru Groza, Laurențiu Curea, Dionisie Ardelean, dr. Iustin Pop, dr. Virgil Olariu, dr. Eugen Tătar și dr. Ioan Dobre poartă discuții cu vicecomitele Lajos Csulay, asigurându-l în numele românilor din comitat, de loialitatea lor față de cauza monarhiei austro-ungare¹⁹. Urmează o relatare despre întâlnirea de la primăria Hunedoara: „*Együtt. Velünk a románság - Hazafias nyilatkozatok és fogadalmak*”²⁰.

La 7 august delegația românilor este condusă de Vasile Osvadă, președintele Băncii Agricole, care în discuția cu primarul Hunedoarei, menționează că locuitorii români ai orașului, vor fi loiali cauzei imperiului. Informează că au trimis o telegramă comitelui László Mara și vicecomitelui Lajos Csulay, în care își exprimă acordul cu atitudinea Vienei în conflictul cu sârbii. La 8 august la Pui, conducătorul românilor, dr. Victor Popu, avocat, discutând cu pretorul șef Árpád Török, îi predă acestuia o scrisoare în care se exprimă solidaritatea cu politica Vienei în problema sârbă. Ea mai este semnată de Ioan Bora, preot greco-catolic din Petroșani, Ioachim Cerbiceanu, preot ortodox din Nucșoara, Vasile Bora, preot greco-catolic din Coroiesti, Ioan Armean, preot din Ohaba de sub Piatră, dr. Toma Jenein, avocat din Pui, Petcu Clecan comerciant, Ioan Bocănici, preot greco-catolic din Pui, Ioan Farcaș, preot ortodox din Băiești, (?) Nicola, preot greco-catolic din Râu-Alb, Emil Vladislav, preot ortodox din Sălașu de Sus, Ioan Traian, preot ortodox din Livadia, Ioan Oprise, învățător din Baru Mare, Ioan Dănesc, preot greco-catolic din Măceșd, dr. Mihai Tirea, avocat din Pui, Ioan Ungur, preot ortodox din Rușor, Sigismund Vladislav, preot greco-catolic din Paroș (?), Cerbiceanu, preot ortodox din Sălaș, Nicolae Gârbea, preot greco-catolic din Baru-Mare, Vasile Rodean, comerciant, Ioan Tantano, comerciant²¹. Este evident că începutul războiului găsește nepregătită clasa conducătoare românească, la nivelul comunităților, iar reacția lor este în conformitate cu această stare de spirit. Conducătorii și presa maghiară încearcă să acrediteze ideea îmbrățișării de către români a motivației acestui război.

Această speranță este destul de repede spulberată. Decesul, la 28 septembrie 1914, a regelui Carol I reduce și mai mult posibilitatea ca România să fie aliata Puterilor Centrale în Război. Cercurile berlineze și vieneze sunt consternate²². Urmașul său Ferdinand și, mai ales soția sa, principesa Maria sunt în totalitate ostili unei astfel de alianțe²³. O puternică impresie produce atât în România, cât și în Transilvania decizia lui Octavian Goga și Vasile Lucaciu de a restabili la București, poziția lor în favoarea unității naționale a românilor de respingere a oricăror forme de federalism sau de autonomie în imperiu²⁴. Reacția maghiară nu întârzie condamnând atitudinea celor doi. Într-un articol de fond²⁵, nesemnat, se comentează poziția *ziarului Românul*,

exprimată în numărul din duminică, 3 ianuarie 1915, unde se manifestă fidelitatea românilor, ca cetățeni maghiari, față de țara lor și față de coroană. Dar, se continuă în comentariu, gestul lui Vasile Lucaciu și Octavian Goga este de neiertat. Mai mult, afirmă autorul anonim, el este în contradicție cu atitudinea conducerii P.N.R., pentru că se știe, Românul este oficiosul său. Gestul celor doi produce o impresie puternică printre maghiari, pentru că în primăvara anului 1915 apare un nou articol, cu poziții critice²⁶. Goga, în loc să fie poet, este politician, iar Lucaciu este un agitator. Imigrează în România și își defăimează țara acolo, se afirmă în articol. Dar conducerea P.N.R., spre cinstea ei, le-a cerut demisia celor doi „trădători de țară”. Prin cafelele bucureștene ei cer, nici mai mult, nici mai puțin decât ocuparea Transilvaniei de către România. Opinia publică din România, arată editoria- listul maghiar, s-a convins de caracterul lor. Ba chiar se spune, într-o relatare a corespondentului de la București a „Telegrafului român”, că există o nemulțumire față de rolul pe care și l-au arogat. Vor să dirijeze politica României, ceea ce este inadmisibil. Locul lor este acasă, să-și facă datoria și să lupte pentru țara ai cărui cetățeni sunt, nu să se plimbe pe Calea Victoriei. Urmează o întrebare cu evidente nuanțe retorice. Dacă sunt așa de curajoși, de ce nu au rămas acasă, să facă ei revoluția?

La 27/28 august 1916, pe baza noilor alianțe ale României, armata trece frontiera și pătrunde în Transilvania. La 30 august intră în Brașov, apoi în Făgăraș, Miercurea Ciuc și Odorhei. Înaintarea nu este făcută cu prea multă convingere și contra ofensiva armatelor germane și austro-ungare obligă armata română, în noiembrie 1916 să se retragă la sud de Carpați²⁷.

Importante comentarii publică presa maghiară cu privire la un proces desfășurat la Brașov²⁸. Inculpații sunt dr. Vasile Glajar, avocat, care în timpul administrației românești, în toamna anului 1916, deține rolul de căpitan al ordinii publice, iar dr. Ioan Moșoiu, avocat, dr. Traian Pop, avocat și dr. Alexandru Stavroiu, avocat, o perioadă traducător autorizat în instanțele judecătorești, vicepreședinte al Baroului, au fost consilieri orășenești în timpul administrației românești. Livius Pradea și dr. Victor Pradea, din Făgărași, avocați în timpul administrației românești, au fost primar și respectiv căpitan de ordine. În conformitate cu paragraful 70 lit. a li se interzice practicarea avocaturii. Unii dintre cei condamnați, se precizează în articol, sunt la vârsta când pot satisface serviciul militar, dar ei s-au refugiat în România, trădându-și regele și țara, față de care au depus un jurământ. Cu aceeași ocazie sunt suspendați din avocatură în contumacie și dr. Voicu Nițescu și dr. Ioachim Curea, care deja în anul 1914 s-a refugiat în România. Primul este ziarist și articolele sale incită împotriva țării sale Austro-Ungaria. Ioachim Curea s-a înrolat în armata română și luptă împotriva țării sale, se precizează în articol.

Atitudinea românilor ardeleni față de Primul Război Mondial cunoaște anumite transformări care se reflectă și în presa maghiară, ca un fel de ecou al opiniei publice maghiare. Inițial, până când nu este clar ce consecințe pot fi pentru români în acest război, sigur să se manifestă o oarecare expectativă. Credem că așa trebuie considerate declarațiile de fidelitate față de Austro-Ungaria la începutul lunii august 1914. Pe măsură ce este clar că România

nu va lupta niciodată alături de Puterile Centrale, cresc manifestările de afirmare a cauzei românești, exemplul lui Goga și Lucaciu fiind cel mai semnificativ, dar nu singular. Intrarea României alături de Antantă, clarifică modalitățile de acțiune pentru românii ardeleni, iar presa maghiară o constată imediat. Procesul de la Brașov, al celor acuzați pentru colaborare cu autoritățile românești în toamna anului 1916 este un exemplu, iar pentru statul maghiar un semnal de alarmă.

La Consiliul de Coroană din 3 august 1914 România se declară neutră, dar presiunile celor două tabere pentru a o trage în conflict sunt multiple. Discuțiile cu Rusia sunt relativ lungi și, oarecum anevoioase²⁹. Nu se uita ușor, probabil, experiența anului 1878 când România fusese aliata Rusiei. În decembrie 1914, se vorbește în mediile maghiare despre un eșec al tratativelor româno-ruse³⁰. Se afirmă cu satisfacție că ziarul „Adevărul”, în numărul său din 16 decembrie 1914 anunță imposibilitatea realizării unei alianțe a Antantei cu Grecia, Bulgaria și România. Mai mult, autorul anonim crede că România nu are de gând să intre în război nici dacă Bulgaria ar invada Serbia și Macedonia. Conform informațiilor sale, România a refuzat să accepte ca trupele rusești să o tranziteze pentru a putea ajuta Serbia. Dar, continuă el, că în România există o presă favorabilă alianței cu Rusia, ea având și atitudini fâțiș antimaghiare. Cu cât presiunile Antantei sunt mai mari, cu atât răzbat mai des știrile și în presă. În august 1916 se afirmă că nu trebuie să se vorbească despre pace ci despre victorie. Promisiunile făcute României de către Rusia ajung până acolo încât se vehiculează ideea că 200.000 de soldați ruși vor acoperi un eventual front sudic cu Bulgaria, iar generalul Sarrail va porni spre nord o ofensivă, din Grecia, dacă România ar fi atacată. Astfel ea poate să lupte contra Austro-Ungariei³¹.

Presa este uneori ecoul opiniei publice dar, adeseori, reflectă și dorințele guvernanților. Atât opinia publică maghiară, cât și guvernul de la Budapesta sperau ca România, dacă nu intră în război alături de Puterile Centrale, măcar să rămâne neutră, să nu lupte împotriva lor.

Desfășurarea Primului Război Mondial este marcată pe parcursul său de creșterea și atenuarea alternativă a șanselor celor două părți aflate în conflict. De aceea, în diverse împrejurări, este firesc să apară zvonuri despre încheierea iminentă a păcii. În anul 1915 încrederea în victorie a Puterilor Centrale este încă neștirbită. De aceea circulă știri despre o eventuală pace. Se apreciază că Rusia, Marea Britanie și Franța, aliate cu Serbia, Muntenegru, Japonia și coloniile franco-britanice au crezut că vor dansa la scurt timp de la începerea războiului la Budapesta, Viena și Berlin. Autorul anonim opinează că aceste știri despre pace apar pentru că Antanta este în dificultate³².

Un moment important pe parcursul războiului este intrarea Italiei de partea Triplei Înțelegeri. La 23 mai 1915 Roma anunță oficial Viena că Italia va lupta contra Austro-Ungariei³³. O corespondență din Budapesta, datată 27 mai 1915, comentează atitudinea fostei aliata³⁴. Este caracterizată ca ingrătă, pentru că i s-a oferit o alianță, o prietenie, chiar și-a primit partea ei prin coloniile din Africa. Nerecunoștința ei este considerată cu atât mai mare cu cât a atacat Puterile Centrale chiar în clipa când Austro-Ungaria se

pregătea să-i cedeze teritoriile italiene din imperiu. Dar, se spune în continuare, calculul său este greșit căci lovitura dată pe la spate se va întoarce împotriva ei. Comentariul este inexact pentru că în mai 1915 li se spune italienilor că minimum posibil ce poate ceda Austro-Ungaria este regiunea Trento³⁵, ceea ce nu reprezintă toate teritoriile italiene din imperiu. Campania armatei italiene nu este una încununată de succes, dimpotrivă, în toamna anului 1915, prin strategia loviturilor directe prețul plătit se ridică la sute de mii de morți³⁶. Eșecul nu rămâne fără ecou în presa maghiară. Apare un comentariu sever atât prin titlu, cât și prin conținut³⁷. Trădarea Italiei, după cinci luni de război, se întoarce împotriva ei prin mari pierderi umane dar și prin condamnare morală. Nu se specifică însă cine este acuzatorul moral. În cazul Italiei sunt și precedente pentru că, se spune în continuare în articol, în anul 1908 în criza bosniacă ea a încercat să-și sporească influența în detrimentul dublei monarhii.

Decesul împăratului Franz-Iosif, la 21 noiembrie 1916, bulversează oarecum viața politică în capitala imperiului. Evenimentul este relatat de presa maghiară fiind anunțată moartea regelui și declararea doliului³⁸.

Mersul războiului, contactele politice, diversele evenimente nu sunt prezentate ritmic ci în funcție de cât de importante sunt apreciate de redacție. Un asemenea caz este situația din Rusia, creată prin revoluția izbucnită la 27 februarie/12 martie 1917. Ea determină o oarecare incertitudine, dar și speranță în cadrul Antantei și, evident, satisfacție în rândul Puterilor Centrale³⁹. Comentariile Reginei Maria sunt sugestive atât pentru contextul general european, cât și pentru cauza românească: „*Ce s-ar întâmpla cu noi dacă s-ar năruî toate în Rusia, nici nu poate fi gândit! Ar însemna un dezastru deplin și fără seamăn, ar fi sfârșitul tuturor lucrurilor!*”⁴⁰. Într-un comentariu, ca articol de fond, dr. Mihály Leitner opinează că în cel de-al treilea an de război se întâmplă ceea ce multă lume aștepta: izbucnirea revoluției în Rusia. Puterile Centrale nu puteau primi un aliat mai prețios decât o re-voluție în Rusia. Ea ar putea fi decisivă punând capăt conflictului⁴¹.

Preluarea puterii de către bolșevici, la Petrograd, la 7 noiembrie 1917, produce o impresie puternică în toată lumea, evenimentul având consecințe importante în desfășurarea Primului Război Mondial⁴². Regina Maria îi numește pe bolșevici „*maximaliști*”, termen folosit și de Nicolae Iorga, fiind profund bulversată de aceste evenimente⁴³. Comentând situația din Rusia, autorul anonim al articolului din ziarul maghiar citat, apreciază că zilele acelea au fost zile care au modificat destine. Aceasta este adevărata revoluție, pentru că ea are drept cuvânt de ordine pacea. Lenin a preluat puterea de la Kerenski, „*un fanatic al războiului*”, care se ascunde pentru a scăpa de pedeapsă⁴⁴. Este evident că cel care scrie aceste rânduri nu-și poate imagina, câtuși de puțin, ce va urma. Dr. Mihály Leitner apreciază într-un editorial că pacea propusă de Rusia va avea urmări semnificative. Balcanii, cu națiunile sale „pitice”, este un continuu focar de conflicte, care, cu această ocazie, va fi anihilat pentru totdeauna⁴⁵. Aprecierile continuă într-un număr ulterior, scris probabil de același autor. Europa se frământă zilnic, știrile se succed cu repeziciune, cu rezultate neașteptate. Nimeni nu poate ști ce aduce ziua de mâine. Este sigur că lumea va suferi, pe baza unor noi concepte, transformări

nemaivăzute. Acesta este contextul negocierilor de la Brest-Litovsk. În final, autorul își îndeamnă cititorii să privească viitorul cu încredere⁴⁶.

Un alt aspect care reiese din cercetarea presei maghiare este atitudinea față de participarea României la Primul Război Mondial și implicațiile sale.

Scopul alăturării României Antantei și adversitatea sa față de Puterile Centrale se subsumează exclusiv îndeplinirii dezideratului național. În proclamația regelui Ferdinand se menționează: „*Astăzi ne este dat nouă să întregim opera lor, (a înaintașilor - N. N.) închegând pentru totdeauna ceea ce Mihai Viteazul a înfăptuit pentru numai o clipă: Unirea românilor de pe cele două părți ale Carpaților*”⁴⁷. Iată cum comentează regina Maria zburci-umului regelui Ferdinand: „*Vedeam de mult că ceasul se apropia și că Nando nu putea fi scutit de îngrozitoare jertfă ce trebuia neaparat să o facă. Încercai cu toată dragostea mea, să-l ajut să privească în față cea mai mare durere a vieții lui: lupta împotriva țării lui natale, împotriva fraților lui, a prietenilor, a tot ce iubise și crezuse, a tot ce fusese tinerețea lui, dragostea lui. În adevăr a fost o jertfă covârșitoare; dar a făcut-o pentru că înainte de orice el era regele țării, un bun român, și ajunsese să creadă și el că așa e mai bine*”⁴⁸. Nicolae Iorga nota: „*Mai mult: pentru noi a fost o luptă pe care ne-a cerut-o onoarea națională*”⁴⁹. Semnificativă este în Consiliul de Coroană, care hotărăște intrarea României în război poziția lui Petre Carp. Acesta, în culmea surescitării, declară că dorește înfrângerea României pentru că ea numai astfel poate fi salvată. În viziunea sa nimic nu este mai defavorabil României decât o hegemonie rusească. Împotriva se mai declară Maiorescu și Marghiloman⁵⁰. Descriind pe larg cele petrecute la Consiliul de Coroană, Alexandru Marghiloman menționează exact cuvintele lui Carp: „*Doresc să fiți învinși pentru că victoria voastră ar fi ruina țării*”⁵¹. El însuși, susținut de Titu Maiorescu și Theodor Rosetti, argumentează cu teza hegemoniei ruse asupra strămtorilor. Brătianu consideră că este o falsă problemă opoziția dintre hegemonia rusă și cea germană⁵².

Probabil că șocul a fost mare la aflarea veștii că România a intrat în război contra Puterilor Centrale, pentru că primele comentarii maghiare, în ziarul citat, apar relativ târziu. Declarația de război a fost adusă la cunoștința Vienei în ziua de 27 august 1916, orele 21, deoarece – se menționează în relatare – ambasadorul român spera să nu mai fie nimeni la minister, fiind duminică. De altfel există precedente, apreciază autorul, pentru că și în anul 1912 România s-a întors împotriva Bulgariei după ce îi fusese aliată⁵³. Desigur, comparația este forțată pentru că, se știe, poziția Bulgariei a determinat un conflict cu toți foștii aliați balcanici nu numai cu România.

Poziția internațională a României, atitudinea față de foștii parteneri din Tripla Alianță presa maghiară o pune pe seama profilului moral al acestei națiuni. Nici un popor nu are un caracter mai contradictoriu decât românii. Se exemplifică cu personalități ca Take Ionescu, considerat incorect, spre deosebire de „cinstitul bătrân Carp” sau Titu Maiorescu și prietenul lor Marghiloman, un individ deosebit de cult. Aceștia însă sunt rarități. Caracterul instabil al românilor este subliniat de faptul că ei nu sunt dispuși să colaboreze cu o țară serioasă, cum este Germania. Preferă să-și facă studiile în medii franceze, nefiind prețuit decât cel care învață în țara lui Voltaire

și vorbește franceza cu accent parizian. Un alt argument, în viziunea autorului, este acela că cei mai mulți moșieri români își arendează latifundiile și își toacă banii la Paris sau la Monte Carlo⁵⁴. Chiar și istoria devine un argument în acest context. Se afirmă că românii nu au o istorie prea îndepărtată în timp. Este neclar de ce se socotesc ei urmașii romanilor când limba română este evident o limbă slavă. Condiția lor generală este precară, afirmă autorul, pentru că rumân înseamnă țăran dependent iar vlach înseamnă păstor. Primele semne ale civilizației apar pe la 1633, în timpul domniei lui Matei Basarab, dar abia regele Carol este cel care îi civilizează pe români. El este singurul conducător lucid pentru că se aliază cu Germania și Austro-Ungaria, dar urmașul său, regele Ferdinand, ignoră Puterile Centrale⁵⁵. Aceste comentarii suferă de un eclectism care merge până la incoerență, fiind evident că ele sunt dictate de considerente exclusiv politice, circumscrise momentului formulării. Ele nu sunt singurale. Un martor ocular maghiar transmite de la București articole, dar ele sunt mai mult comentarii decât constatări. Românii, spune el, cred despre ei înșiși că sunt „francezii Orientului”. Chiar și intelectualitatea română este una frantuzită, care preia în scris stilul francez, în vorbire expresii franceze, arta culinară, moda etc. Totul fără nici un discernământ și, din păcate, o transmite și poporul. Rusia nu este altceva decât un urs, afirma odată un om politic român al cărui nume nu este precizat. Doar considerente politicianiste nebunești, afirmă corespondentul, l-au putut determina pe Brătianu să facă acest pas. El a jurat că va elibera Ardealul și a așteptat momentul favorabil, dar și Antanta a făcut presiuni asupra lui. Ambasadorii Franței și Italiei, Blondel respectiv Fasciotti, îl vizitau zilnic. Curtea, Guvernul, opinia publică sunt toate francofile. Frumoasa regină Maria a făcut o incredibilă agitație în favoarea francezilor, deși se pare că inima ei este mai aproape de Marea Britanie, țara ei de origine. Regele Ferdinand a fost pervertit în toată această nebunie. Adevărul este că opinia publică românească este mai mult filofranceză decât filorusă. Dar trebuie recunoscut, încheie corespondentul, că Antanta a știut să-și promoveze mult mai bine interesele în România decât Puterile Centrale⁵⁶. Concluzia este desigur eronată pentru că această frenezie filofranceză, de altfel corect sesizată de corespondentul anonim nu se datorează în mod sigur unei propagande a Antantei în România. Ea este rezultatul conștientizării faptului că România nu-și poate satisface dezideratul național decât în alianță cu Antanta, împotriva Puterilor Centrale.

În lunile octombrie-noiembrie 1916 armatele germană și austro-ungară forțează trecătorile carpatice reușind să-și deschidă drum aspre București, ocupându-l la 6 decembrie⁵⁷. Cauzele eșecului sunt atât obiective cât și subiective. Insuficienta pregătire a momentului intrării în război dar și nereșpectarea făgăduielilor făcute de aliați, ar fi câteva din ele⁵⁸. Ele sunt comentate și în presa maghiară. Răspunzând la întrebarea de ce a fost înfrântă România în campania din anul 1916, autorul anonim face câteva considerații. Prima cauză constă în acea că România are o populație formată 70% din țărani a căror situație din nici un punct de vedere nu se compară cu cea a țăranilor români din Ardeal. Cei din regat sunt și astăzi (la data comentariului – N. N.) într-o stare de cvasiioabăgie. Din această cauză, apreciază

ziaristul, nu au nici o trageră de inimă pentru participarea la război, indiferent de cine câștigă. Astfel soarta țărănilor nu se va schimba prea mult. Pot veni la conducere „Averești sau Cocurești”, degeaba. Din aceste considerații, crede autorul, reiese lipsa de loialitate a lui Brătianu. Apoi să nu se uite că atacul românilor, menționează comentatorul, contra Austro-Ungariei a fost unul mișesc. Concluzia editorialistului este una surprinzătoare. Atrage atenția autorităților maghiare să nu uită să îi ridice lui Brătianu o statuie pentru că, prin gestul său, a rezolvat pentru totdeauna problema imperiului⁵⁹. Verdicturile sale sunt date în momente de maximă izbândă, când trupele imperiale ocupă capitala României, fiind astfel marcate de incompatibilitate cel puțin din punct de vedere particular. În coloanele ziarului nu se ascunde satisfacția că această situație poate avea puternice consecințe în plan economic. Nu se ascunde că Ungaria urmărește interese de acest gen în România. De altfel se apreciază că industria română antebelică s-a constituit, cel puțin în parte, cu capital maghiar, circa 150 milioane de coroane, în câteva ramuri și subramuri: prelucrarea zahărului, morărit, transporturi fluviale. Această sumă trebuie recuperată de aceea s-a creat un centru pentru cei interesați în problemă⁶⁰. La Viena, la Ministrul Apărării Naționale, este analizată posibilitatea intervenției armatei în acest demers⁶¹.

În vara anului 1917, Bucureștiul este în plină ocupație germană. Ministrul de externe austro-ungar, contele Czernin, garantează integritatea României, mai puțin Cadrilaterul și dorește instalarea pe tronul României a unui membru al Casei de Habsburg⁶². Corespondenții maghiari consideră că nici nu se simte ocupația unei armate străine în capitala României. Doar proclamațiile în germană o trădează. Își exprimă regretul că limba maghiară nu are nici un rol oficial și se consolează cu gândul că totuși poate fi frecvent auzită pe străzile din București. Susține totodată că românii sunt pătrunși de greșeala făcută prin angajarea de partea Antantei. Constată că recolta anului este bună dar Bucureștiul este un oraș scump ca totdeauna. Nu lipsesc nici știrile despre o pace separată pentru că este clar că Rusiei nu-i pasă de România⁶³.

Sfârșitul anului 1917 și începutul celui următor aduce o înrăutățire a situației României. Neînțelegerile dintre Ionel Brătianu și Take Ionescu, accentuate de ultimatumul german au dus în februarie 1918 la demisia guvernului Brătianu. Noul guvern Averescu începe tratativele cu germanii fără succes însă. Astfel, la începutul lunii martie 1918 se formează guvernul Marghiloman, care încheie pacea în condițiile cunoscute⁶⁴. Acesta telegrafiază regelui: „*Am adâncă mulțumire să comunic Majestății Voastre că pacea s-a încheiat; tratatul care în ultimele negocieri a primit unele modificări favorabile țării a fost semnat la ora 12... Președintele Consiliului de Miniștri*”⁶⁵. În comentariul său, dr. Mihály Leitner consideră că Pacea de la București este o ieșire din impas pentru atenuarea ororilor războiului. Se exprimă satisfacția că, în sfârșit, pacea cu România a fost încheiată. Cu toate acestea el constată că situația nu este deloc clară nici în România și pacea ar putea avea un caracter formal⁶⁶. Trebuie să observăm că de această dată dă dovadă de mai mult realism.

Un important aspect care reiese din presa maghiară este felul în care românii își afirmă identitatea națională, în acel context, o premisă esențială

pentru realizarea Marii Uniri. Un prim aspect al acestui proces este folosirea limbii române. Stârnește o mare agitație faptul că într-un ziar cu nume neprecizat, de limbă maghiară, se dă un anunț în limba română pentru convocarea adunării generale a băncii Zărăndeană. Maghiarii consideră că este un gest inutil și de aceea îl cataloghează ca pe un afront, în stilul lui Vasile Lucaciu. Argumentul lor: ziarele de limbă maghiară sunt citite de maghiari, nu de români⁶⁷. O altă modalitate este cea religioasă. Dr. M. Leitner chiar scrie un editorial pe tema trecerilor de la uniți la ortodoxie în Transilvania, ca fenomen frecvent. Cazul Gurasada cu exemplul celor 30 de familii este grăitor⁶⁸. Mai târziu reia tema, considerând că bisericile sunt un focar de propagandă, folosite de români pentru afirmarea dorințelor lor naționale. În viziunea sa este necesară o lege care să interzică discursurile politice în biserici. Băncile continuă el, să se ocupe de probleme de finanțare iar școlile să răspândească cunoștințe⁶⁹. Problema școlilor este importantă. Se arată că Ministerul Instrucțiunii Publice a ordonat, în anul 1917, închiderea școlilor românești pentru că mulți români în timpul campaniei din anul 1916 s-au refugiat la sud de Carpați. Ele au fost înlocuite cu școli de stat⁷⁰. Apoi se exemplifică prin cazul lui Ieremia Zinca din Cioara, elev al Școlii Normale din Deva, născut la 9 noiembrie 1900. Colegii lui au descoperit un jurnal în care își exprimă sentimentele sale românești. De exemplu în dreptul datei de 28 noiembrie 1916 nota cu disperare că în Dacia este compromis viitorul românilor. Fiind anchetat el mărturisește că în școala primară din sat nu i s-au inoculat sentimente patriotice maghiare dar nici nu au fost exprimate concepte antimaghiare. Cunoștințele despre Dacia și despre români le-a dobândit la orele de religie ortodoxă și în discuțiile particulare cu protopopul. În concepția sa Transilvania trebuie să se unească cu România. El este considerat de maghiari un trădător de patrie și se pune problema ce trebuie făcut pentru a se evita astfel de situații⁷¹. Un ultim aspect al afirmării identității naționale, regăsit în presa maghiară, este atitudinea românilor față de serviciul militar în armata auto-ungară. Acesta este semnalat prin cercetările făcute asupra dr. Emil Babeș, avocat, un mare luptător pentru prietenia româno-maghiară. A fost suspectat în anul 1916 la Budapesta că ar fi facilitat unui număr important de conaționali posibilitatea sustragerii de la efectuarea serviciului militar. Nu s-a putut însă dovedi nimic⁷².

Analizând problematica propusă de noi am constatat că la începutul războiului, în anii neutralității României se exprima speranța că românii ardeleni vor îmbrățișa, în conflictul cu Serbia, cauza Austro-Ungariei. Mizându-se pe prestigiul regelui Carol, pe originea sa, se afirma intens că România dacă nu va lupta alături de Puterile Centrale va rămâne neutră dar, în nici un caz nu se va alătura Antantei. După intrarea României în război crește intransigența față de situația românilor din imperiu și nu se disimulează deloc disprețul față de cauza românească.

- 1 Gheorghe Cazan, *Tripla Alianță și politica sa expansionistă la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „Revista de Istorie”, nr. 7/1977, pp. 1301-1315.
- 2 Mircea Popa, *Primul război mondial. 1914-1918*, București, 1979, pp. 59-117.
- 3 H. Hantsch, *L'Autriche et l'Europe*, în „L'Europe du XIXe et du XXe siècles (1870-1914)”, tome II, *Problemes et interpretations historiques*, Milan, 1962, pp. 583-620.
- 4 V. Dedujer, *Die Zeitbombe. Sarajevo 1914*, Wien-Frankfurt-Zürich, Europa Verlag, 1967.
- 5 *Documents diplomatiques*, 1914. *La guerre européenne*, vol. I, Paris, pp. 44-45.
- 6 Take Ionescu, *Originile războiului*, București, 1915, p. 14.
- 7 „Hunyadvármegye”, XIII, nr. 28/5 iulie 1914.
- 8 Ibidem, 42, nr. 47/24 noiembrie 1918. „Megölnek egy tronörököst, aki a csehek dédelgetője és a magyarok utáloja volt”.
- 9 Ion Rusu Abrudeanu, *România și războiul mondial*, București, 1921, pp. 19-20.
- 10 Ibidem, pp. 22-23.
- 11 *Les pourparlers diplomatiques*, vol. VII, *Le livre rouge austro-hongroise*, Paris, Nancy, 1915, doc. 7.
- 12 „Hunyadvármegye”, XIII, nr. 31/2 august 1914. „A haboru, bizonyra rossz, de ez a béke még rosszabb. Nem beke és haboru, jó és rossz között volt választásunk, hanem a rossz és a lehető legrosszabb között...”
- 13 Mircea Popa, Op. cit., p. 154.
- 14 „Hunyadvármegye”, XIII, nr. 31/2 august 1914.
- 15 Costin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. I, București, 1989, pp. 153-156; István Tisza, *Összes munkái*, II, Budapest, 1924.
- 16 Ion Rusu Abrudeanu, Op. cit., p. 75; Keith Hitchins, *România, 1866-1947*, București, 1996, pp. 273-274.
- 17 *A románok története különös tekintettel az erdélyi románokra*, volum coordonat de László Gáldi și László Makkai, f.a., p. 370; *Österreich-Ungarns Aussenpolitik*, VII, Viena, pp. 611-612.
- 18 Români sunt cu noi.
- 19 „Hunyadvármegye”, XIII, nr. 31/2 august 1914
- 20 Împreună Români sunt cu noi – Declarații și promisiuni patriotice
- 21 „Hunyadvármegye”, XIII, nr. 32/14 august 1914
- 22 Ioan Rusu Abrudeanu, Op. cit., p. 76.
- 23 Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III, București, Editura Eminescu, 1991, pp. 13-20, *A románok Története*, p. 371.
- 24 *Telegraful român*, LXIII, nr. 2/19 ianuarie 1915.
- 25 „Hunyadvármegye”, XIV, nr. 2/10 ianuarie 1915, A hazai románság hitváltása.
- 26 Ibidem, XIV, nr. 19/9 mai 1915, Goga és Lukáciu vesszőfutása. A Bukaresti kávéházak hősei.
- 27 Constantin Kirițescu, Op. cit., pp. 231-303.
- 28 „Hunyadvármegye”, nr. XXXI, nr. 1/7 ianuarie 1917, Hazaárulok megbélyegzése.
- 29 Anastasia Iordache, *Încheierea acordului româno-rus din 18 septembrie/1 octombrie 1914: Însemnătatea și consecințele sale*, în „Revista de Istorie”, 29, nr. 1/1976, pp. 49-62.
- 30 „Hunyadvármegye”, XIII, nr. 49/20 decembrie 1914, Az entente kudarc Romániaba.
- 31 Ibidem, XV, nr. 34/20 august 1916. Nem békéről hanem győzelemről kell beszélünk.
- 32 Ibidem, XIV, nr. 16/18 aprilie 1915, Béke hírek.
- 33 Mircea Popa, Op. cit., pp. 201-203.
- 34 „Hunyadvármegye”, XIV, nr. 22/30 mai 1915, Olász szövetségesünk.
- 35 *Documents diplomatiques concernant les rapports entre l'Autriche-Hongrie et l'Italie*, Vienne, 1915, p. 201.
- 36 Mircea Popa, Op. cit., pp. 215-216.
- 37 „Hunyadvármegye”, XIV, nr. 44/31 octombrie 1915, Olasz ország katonai és diplomaciai bukása.

- 38 Ibidem, XV, nr. 41/26 noiembrie 1916, I Ferencz-Jozsef. Magyarország gyaszba borult-Meghalt a király.
- 39 Mircea Popa, Op. cit., pp. 358-359.
- 40 Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III, p. 173.
- 41 „*Hunyadvármegye*”, 41, nr. 12/25 martie 1917, Mi történik Oroszországban?
- 42 Mircea Popa, Op. cit., pp. 381-382.
- 43 Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III, p. 301.
- 44 „*Hunyadvármegye*”, 41, nr. 45/11 noiembrie 1917, Az igazi forradalom.
- 45 Ibidem, 41, nr. 49/9 decembrie 1917, Az orosz események várható eredménye.
- 46 Ibidem, 42, nr. 5/3 februarie 1918, Vajudás.
- 47 Constantin Kiritescu, Op. cit., vol. I, p. 204.
- 48 Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, vol. III, p. 65.
- 49 Nicolae Iorga, *Războiul nostru în notă zilnice*, 1917-1918, vol. III, Craiova, f.a., p. 49.
- 50 Constantin Kiritescu, Op. cit., vol. I, p. 203.
- 51 Alexandru Marghiloman, *Note politice*, București, 1994, p. 12.
- 52 Ibidem, pp. 12-16.
- 53 „*Hunyadvármegye*”, XXXXI, nr. 4/28 ianuarie 1917.
- 54 Ibidem, XV, nr. 37/29 octombrie 1916, A román jellem.
- 55 Ibidem, XXXXI, nr. 4/28 ianuarie 1917, Románia.
- 56 Ibidem, 41, nr. 18/6 mai 1917, Mi történt Bukarestben?
- 57 Constantin Kiritescu, Op. cit., vol. I, pp. 468-560.
- 58 Ibidem, pp. 562-584.
- 59 „*Hunyadvármegye*”, XV, nr. 43/10 decembrie 1916, Budapest-Bukarest.
- 60 Romániában Érdekeltek Magyar Központja.
- 61 „*Hunyadvármegye*”, XXXXI, nr. 1/7 ianuarie 1917, Magyar töke Oláhországba.
- 62 Alexandru Marghiloman, Op. cit., vol. II, p. 201.
- 63 „*Hunyadvármegye*”, 41, nr. 28/15 iulie 1917, Bukaresti levél.
- 64 Constantin Kiritescu, Op. cit., vol. II, pp. 311-335.
- 65 Alexandru Marghiloman, Op. cit., vol. III, p. 145.
- 66 „*Hunyadvármegye*”, 42, nr. 19/12 mai 1918, Kilábalás.
- 67 Ibidem, XXXXI, nr. 7/18 februarie 1917, Oláh szövegű magyar lap.
- 68 Ibidem, 41, nr. 20/20 mai 1917, Guraszáda.
- 69 Ibidem, 42, nr. 9/3 martie 1918, Társadalmi demokrácia és magyar állameszme.
- 70 Ibidem, 41, nr. 22/3 iunie 1917.
- 71 Ibidem, 41, nr. 31/5 august 1917.
- 72 Ibidem, 41, nr. 42/21 octombrie 1917, Dr. Babes Emil ügye.

RÉSUMÉ

Le XIX-ème siècle n'est pas fini au 31 décembre 1900 à cause de ses moyens de s'exprimer sur le plan économique, social, politique et, pas dans le dernier cas, sur le plan des mentalités qui sont restés les mêmes encore une décennie et moitié jusqu'au déclenchement du Premier Guerre Mondial, qui a marqué vraiment, la fin du siècle.

Le journal „*Hunyadvármegye*” a publié la nouvelle concernant l'assassinat du prince Franz-Ferdinand et de sa femme et il a exprimé la solidarité des Hongrois avec la cause de l'Empire. Mais à la fin du guerre le journal a changé l'opinion et a posé des questions rhétoriques: pourquoi les Hongrois ont été préoccupé d'un conflit déterminé par l'assassinat d'un prince qui n'a pas été attaché aux Hongrois, par contre, il leur a été hostile.

Au commencement l'opinion générale des Hongrois a été qu'il faut être d'accord avec l'attitude des Pouvoirs Centrales. Au derrière de l'assassinat de Sarajevo a été un conspirations de Belgrad soutenue par Moscou. Il n s'agit pas de choisir entre „bien” et „mal”, il s'agit de choisir entre „mal” et „pire” et la paix représentait alors a leur avis la situation défavorable.

L'attitude des Roumains de la Transylvanie à propos de guerre d'après des articles du journal des Hongrois, a été equivoque en soutenant la cause de la monarchie quoique ce fait en désaccord avec l'idéal national roumain.

Les journaux hongrois après un temps, ont commenté avec l'esprit critique le fait que Octavian Goga et Vasile Lucaciu ont été abli à Bucarest et ils ont fait une propagande favorable pour l'entrée de la Roumanie, pendant la guerre, dans l'Autante pour pouvoir, ainsi, réalises l'union de la Transylvanie avec la Roumanie. Ils ont été considéré, à l'opinion publique hongroise, les traitres.

Il a été commenté dans la presse hongroise le procès des Roumains de Bra^oov et Făgăra^o, qui après l'armée roumaine a passé les monts, ils sont mis en place autorités roumains pour constituer une administration. Après le retrait des armées roumaines, à l'automne de l'année 1916, une partie de ces personnes ont été jugé et condamné.

Ils sont intéressants les commentaires concernant la situation créée en Russie, dans le février 1917. Il est un moment favorable aux

Pouvoirs Centrales, surtout après l'octobre 1917, quand Lenin à la tête des bolcheviques a pris la direction, Kerenski a été considéré un „fanatique de guerre”. Ainsi les „petites nations” de Balcan seront tranquilles un long temps si elles n'ont pas l'appui de la Russie.

La paix de Buftea-Bucarest est considérée une victoire des Pouvoirs Centrales dans le contexte d'une politique roumaine opportuniste de Brătianu qui est différent de vrais politiciens: Carp, Maiorescu, Marghiloman.

La presse hongroise a analysé la manière en quelle les Roumains, pendant les siècles ont défendu leur identité nationale. Un important moyen est resté la langue roumaine utilisée dans les écoles et dans la presse.

Il a été commenté le cas du dr. Emil Babes, un militant pour l'amitié roumaine-hongroise, qui à un certain moment a été accusé comme traître parce qu'il a favorisé les uns des nationaux qui ont évité le service militaire et la participation dans l'armée autrichienne-hongroise, pendant la guerre.

ASPECTE PRIVIND PARTICIPAREA REGIMENTULUI DE INFANTERIE „MIRCEA” NR. 32 ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL, CAMPANIA DIN ANUL 1916

Valeriu Giuran

I. Introducere

1. Cercetarea sistematică a activităților efectuate în primul război mondial, campania dramatică din anul 1916, la nivelul regimentelor, cu precădere de infanterie, prin intermediul documentelor militare ale vremii corelate cu unele însemnări făcute de participanți, ținând cont în special de rolul esențial al consemnărilor din *Jurnalul de operații* elaborat la nivel de unitate, permite reliefaarea dimensiunilor eforturilor sub multiple aspecte, în special umane pe care le-au depus militarii, în variatele situații în care au acționat, implicit etalarea unor particularități din câmpul tactic.

Studierea cronologică a confruntărilor în care au fost angajate subunitățile din cadrul regimentului, în condițiile specifice sectoarelor în care au acționat, ținând cont de dinamismul și violența variabilă a luptelor, de raportul de forțe adesea defavorabil trupelor noastre atât în ce privește efectivele cât și dotarea cu material de război, conferă elemente utile pentru o reconstituire cât mai veridică a imaginii câmpului de luptă, cu dificultățile, uneori pronunțate care au intervenit.

Evaluarea ansamblului informațional aflat la dispoziție, după trecerea unei perioade de timp mai îndelungate de la evenimentele militare ce au avut loc în anul 1916 conferă posibilitatea redării potrivit exigențelor științifice, a aportului adus de militari acestui brav regiment, distanțat de încărcătura emoțională firească momentelor trăite în iureșul luptelor.

2. În lucrarea intitulată: „*Regimentul 32 Doroșanți Mircea*”. *Istoricul Regimentului de la înființare până în anul 1933* sunt redată activitățile efectuate de unitate ¹⁾.

Înființat în anul 1883 prin Înaltul decret Nr. 1057, sub numele de Regimentul 32 Doroșanți, a fost format dintr-un batalion provenind de la Regimentul 9 Doroșanți, care „recruta ostașii de pe teritoriul județului Brăila”. Acest regiment precum și batalionul din componere” a luat parte la războiul pentru neatârarea țării” din 1877/1878.” În acest război, regimentul 9 Doroșanți s-a distins în atacul Smârdanului, fapt pentru care Drapelul său a fost decorat de către Domnitorul Carol cu Ordinul „Steaua României” ²⁾.

Inițial la înființare regimentul 32 Doroșanți, cu două batalioane, fiecare a 4 companii, a avut reședința de garnizoană Brăila iar la 1 aprilie 1889 a fost mutat la Mizil. La 23 august 1891 unitatea „s-a contopit cu o parte din regimentul 5 Linie, primind denumirea de Regimentul „Mircea” No 32 în amintirea lui Mircea cel Bătrân. La 21 octombrie 1893, regimentul a fost mutat în garnizoana Ploiești³⁾.

3. Între regimentele din Armata Română care s-au distins în mod deosebit în luptele din primul război mondial, campaniile din anii 1916 și 1917, s-a aflat și regimentul „Mircea” nr. 32⁴⁾.

4. Orientarea investigațiilor pentru găsirea de noi date privind acțiunile efectuate de militarii din regimentul „Mircea” Nr. 32, în confruntările din primul război mondial, apare de cert interes pentru cunoașterea faptelor de arme în plenitudinea lor.

Se remarcă faptul că ulterior apariției lucrării din anul 1933 privind istoricul acestui regiment, un brav ofiter (Cpt. de rezervă Gheorghe Manoilescu, a scris „Amintiri din război” (Bârlad la data de 1 iunie 1937, lucrare rămasă în manuscris în Arhiva Familiei)⁹.

De menționat că acest viteaz ofiter (care în anul 1916 a avut gradul de sublocotenent de rezervă în Regimentul „Mircea” Nr. 32, pentru faptele de arme săvârșite în campania din 1916, a fost decorat de M.S. regele Ferdinand personal, cu Ordinul „Mihai Viteazul” cl. III-a/Înalt Decret No. 378 din 27 IV 1917⁶) precum și decorația de Cavaler al Ordinului Național al Franței „Legiunea de Onoare” / Nr. 18692, Paris, 6 iulie 1917⁷).

5. De precizat că „epoca după 1878 până la 1913 este o epocă de continuă dezvoltare și consolidare a armatei române, cu toate că multiplele nevoi ale statului român, aflat la începutul dezvoltării lui, cât și resursele financiare modeste ale țării nu au putut asigura Ministerului de război decât un buget modest” (...)” În anul 1908, o schimbare importantă se aduce în organizarea infanteriei, prin permanentizarea ei” (...)”⁸.

Reține atenția „IV Pregătirea de război în perioada : ? iunie 1914 - 15 august 1916”.

„În perioada de neutralitate 1914-1916, în vederea unei eventuale participări a României la conflict, se făcuse(ră) toate eforturile pentru sporirea forței armatei și pentru completarea lipsurilor de tot felul. Odată cu izbucnirea războiului mondial, creditele pentru nevoile armatei devin nelimitate, angajându-se până la intrarea în război 838.841.000 lei” (...)”⁹.

6. Regimentul „Mircea” Nr. 32, unitate de infanterie din compunerea Diviziei a 5-a a Corpului 3 Armată, a fost concentrat în satele Mâneciu, Ungureni și Cheia din județul Prahova, din data de 29 august 1915, având efectivul de război complet. „În ziua de 14 august 1916, data decretării războiului de România”, regimentul a fost ” gata complet, pregătit pentru viitoarele fapte de arme”¹⁰.

7. În Jurnalul de Operații al regimentului „Mircea” Nr. 32 a fost consemnat (în copie) Înaltul Decret Nr. 2784 din 14 august 1916, relativ la mobilizarea întregii Armate Române: (...)

„Asupra raportului Ministerului nostru, Secretar de Stat la Departamentul de război, sub. nr. 11701/1916,

Am decretat și decretăm:

Art.1. Întreaga armată se va mobiliza.

Art. 2. Prima zi de mobilizare va începe la ora 12 în noaptea de 14 la 15 august 1916.

Art.3. Ordinea de bătaie va fi cea hotărâtă prin planul de mobilizare.

Art. 4. și cel din urmă, Președintele nostru de Consiliu de Miniștri, Secretar de Stat la Departamentul de război este însărcinat cu executarea decretului de față.

Dat în București la 14 august 1916

Președintele Consiliului și Ministru de război
Ion I.C. Brătianu ^{”11)}

„RAPORTUL DOMNULUI PRESEDINTE AL
CONSILIULUI ȘI MINISTRU DE RĂZBOI

Către
M.S. REGELE

SIRE

Evenimentele externe impun țării noastre ca Armata să fie mobilizată. În acest scop am alcătuit alăturatul proiect de decret, pe care cu cel mai profund respect, rog pe Maiestatea Voastră să binevoiască al semna, dacă îl aprobă.

Sunt cu cel mai profund respect

SIRE

al Maiestății Voastre

Prea plecat și prea suspus servitor.

Președintele Consiliului și Ministru de Război

Ioan I.C. Brătianu

No. 1916, august 14

Șeful de Stat major General al Armatei
General de Divizie V. Zotu ^{”12)}

„PROCLAMAREA DE CHEMAREA OȘTIRII LA ARME”
OSTAȘI!

V-am chemat ca să purtați steagurile voastre peste hotarele unde frații voștri Vă așteaptă.

Umbrele marilor Voievozi Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare ale căror rămășițe zac în pământurile ce le veți dezrobi.

Vă îndemn la biruință ca vrednici ostași ai urmașilor care au învins la „Răsboieni”, la „Călugăreni” și la „Plevna”.

Veți lupta alături de marile națiuni cu care ne-am unit.

Luptă aprigă VĂ așteaptă. Cu bărbăție să îndurați greutățile și cu ajutorul lui Dumnezeu izbândă va fi a noastră.

Arătați-Vă deci demni de gloria străbună, de-alungul veacurilor un neam întreg Vă binecuvântează și slăvește.

FERDINAND ^{”13)}.

II. CAMPANIA DIN ANUL 1916

„14 august 1916”

„Efectivele disponibile cu care regimentul a plecat la război în ziua de 14 august 1916 au fost: 62 ofițeri, 3172 trupă, 330 cai și 88 trăsuri. Munițiuni 210 cartușe de armă, 17.550 pentru o mitralieră, 32 pentru revolver și 440 granade de batalion.

Conform Ordinului No. 1 al Grupului Bratocea, coloana din centru a Grupului /Regimentul 32 „Mircea”, o secție de tunuri de 53 mm, Divizionul din Regimentul 7 Artilerie /Maior Marinănescu/, s-a pus în marș de război în ziua de 14 august ora 11 a.m. cu direcțiunea șoseaua principală M. Ungureni - Bratocea, cu ordinul că la ora 5 p.m., să se găsească în Valea Berei, unde

să se oprească.

La ora 4,45 în marș coloana a primit ordinul No. 2 ca să urmeze marșul și să treacă frontiera prin suprindere la ora 9 p.m. și să înainteze pe direcțiunea șoseaua principală Bratocea - cantonul Grănicerilor - satul Lung, trecând pârâul Tatrang, să ajungă la Tărlungeni pe care să-l ocupe, legându-se aici de coloana din dreapta și stânga spre Purcăreni și satul Lung” (...)

„Regimentul în urma unui nou ordin primit a trecut frontiera la ora 10,30 p.m. pe un timp frumos, având batalionul I/ Maior Petrescu/ în avangardă urmând înapoi la 700 m., Batalionul II și III

Timpul era frumos, soldații voioși și încrezători.

Regimentul n-a întâmpinat nici o rezistență până la cantonul de Grăniceri/Pichetul grănicerilor Unguri/, unde un pluton de 30-40 grăniceri ocupând etajul de jos și podul pichetului au deschis focul asupra vârfului avangărzii/compania 1(-a), căpitan Grigorovici/. Avangarda prin luptă a respins acest pluton inamic care s-a retras prin păduri.

În această ciocnire a(u) fost următoarele pierderi din partea noastră: 1 caporal și 2 soldați morți, 1 ofiter/Sublocot. Zaharia Constantin, Compania 2-a și...soldați răniți; din partea inamicului 7 morți.

Această ciocnire s-a produs la ora 12 noaptea. În urmă regimentul a urmat itinerariul hotărât, fiind întârziat prin faptul că a găsit pe șosea podurile de la kilometrul 28-25-24 distruse pentru restabilirea cărora s-a întârziat 2 1/2 ore.

Primul mort pentru Patrie din Regiment a fost caporalul ANDRONE NICULAE, compania 1(-a), din comuna Salcia, județul Prahova.

Efective ”(...)”¹⁴.

„ 15 august 1916”

„Lucrările de fortificație de la Vamă au fost găsite neocupate. La cazăr-mile Grănicerilor, podul peste pârâul Chisag fiind găsit (de) asemenea distruș, coloana a fost nevoită să amenajeze o trecere prin vad.

În dimineața zilei de 15 august, coloana înaintând a întâmpinat rezistență pe porțiunile de la „Baba Runka” ocupat aproximativ de o companie inamică.

Batalionul de avangardă /Maior Petrescu/ ajutat de 2 baterii de artilerie din Divizionul I al Regimentului 7 Artilerie /Maior Marinescu/ după o luptă de 45 (de) minute/ de la ora 8,30-9,45 a.m.,) a respins pe inamic care s-a retras spre defileul de la „Patrang” pe Vale și peste Dealul Teslei, ocupând o a doua poziție înapoia defileului, de la sud de Valea Teslei /E. și V. de șoseaua în lucrări de fortificație/” (...)”¹⁵.

„ 16 august 1916”

„În ziua de 16 august, satul Lung fiind părăsit de inamic încă din timpul nopții, regimentul a ridicat avanposturile și a urmat marșul spre obiectivul inițial satul Tărlungeni, pe care l-a ocupat la ora 10,00 a.m. Aci a bivuiat la n(ord) - estul satului instalând avanposturile la n(ord) - v(est) Tărlungeni în sectorul dintre șoseaua Tărlungeni - Pramierul și șoseaua Tărlungeni - Brașov. Avanposturil(e) a(u) fost formate de Batalionul II și au avut fața (spre) n(ord) - v(est). Ele se leagă la dreapta de avanposturile batalionului din Regimentul 9 Râmnicu Sărat.

În după amiaza aceleleași zile, Batalioanele I, II și compania de mitraliere au început lucrările de fortificație șanț în genunchi, în sectorul avanposturilor arătate mai sus.

Patrulele de pază imediată a bivuacului au făcut prizonieri în direcția sud Zizin, 2 Plutonieri, 1 Sergent, 5 Caporali și 13 soldați Unguri.

La apelul de (la) 11 a.m., am citit trupeii adunată sub arme, pe batalioane, Ordinul de Zi al M.S. Regelui „PROCLAMAȚIUNEA” de chemarea oștirii la arme, dat în copie mai jos” (...) ¹⁶.

În această zi s-au mai menționat:

(...)” Aceleași efective. Pierderi: Morți, ofițeri -, trupă 1; răniți, ofițeri 1, trupă 1; dispăruți, ofițeri -, trupă-. Bolnavi -. Starea sanitară bună. Timpul a.m., nor, p.m. frumos” ¹⁷).

„Operațiunile (din zilele) 17-25 august 1916”

” *Situația trupelor inamice.* După luptele de la frontieră și satul Lung trupele inamice s-au reertras pe Valea Oltului în sus în direcția Feldioara”.

„Situația trupelor amice”. ” Detașamentul General Răzu, compus din Regimentul 3 Vânători, Regimentul 7 Infanterie, Regimentul 32 Infanterie, Divizionul II din Regimentul 19 Artilerie, Regimentul 7 Artilerie, Escadronul I din Regimentul 6 Călărași, un batalion din Regimentul 9 Infanterie și alte trupe și servicii speciale erau concentrate în regiunea Satu (1) - Lung - Târlungeni - Purcăreni - Zinin și Cârpeniș”.

Regimentul 32 Mircea în tot acest timp a staționat și făcut lucrări de fortificație în scopul de a asigura menținerea terenului cucerit. Avanposturile sale instalate la n(ord) - v(est) (de) satul Târlungeni s-au legat la dreapta cu batalionul din Regimentul 9 Infanterie iar la stânga cu Regimentul 3 Vânători. Reaprovizionarea cu hrană și munițiuni în acest timp s-a făcut prin convoiul de reaprovizionare Osanez. Evacuarea bolnavilor și răniților s-a făcut la Ambulanța de evacuare a trenului sanitar din gara Homorâciu” (...) ¹⁸.

În „*Amintiri din război*” scrise de cpt. rez. Gheorghe Manoilescu la Bârlad 1 iunie 1937 s-a consemnat „Încerc de astăzi înainte, după însemnări din carnete și după cât mai țin minte să aștern pe hârtie amintirile mele din războiul pentru întregirea neamului 1916-1918” ¹⁹. (...) ” *Târlugeni.* În dimineața zilei de 17 august, vedem ieșind din Târlungeni și venind spre noi o mare mulțime de țărani cu steaguri și prapore și cruci luate din biserică. Ajungând lângă noi se opresc și din mijlocul lor iese înainte un țaran bătrân cu barbă albă, care se adresează cu următoarele cuvinte: D-l Colonel, d-lor ofițeri și fraților. De o mi de ani Vă aștepta(m) și tare mult Vă mai dorim. Acum că vă vedem la noi, ni se rupe inima de bucurie. Tragem nădjdea că de acum Va începe pentru noi o viață nouă, în libertate și cu dreptate. Bine ați venit! Le-a răspuns frumos D-l Colonel Caracaș iar apoi noi am intrat printre ei” (...) ” Era prima dată când stăteam de vorbă cu frații din Transilvania. Eram emoționați, cu ochii în lacrimi și noi și ei” (...) ²⁰.

„17 august (1)916”

„Același bivuac ca și în ziua precedentă. Avanposturi. Batalionul II în

același sector ca și în ziua precedentă. Batalioanele I-III și Compani(a) Mitralieră completează în același sector lucrările de fortificație începute pentru un efectiv de 3 batalioane și o companie de mitralieră.

Cu începere din această zi, conform ordinului Grupului de acoperire Bratocea s-au înființat prin cai(i) luați de rechiziție, următorii agenți călări: 5 Stat major regiment, 3 de fiecare batalion și 2 de fiecare companie. Acești agenți au funcționat tot timpul primei părți a campaniei și au adus servicii imense unităților în recunoașteri și marș și luptă” (...) ²¹⁾.

„18 august (1)916”

„Același bivouac (ca) și în ziua precedentă. Batalionul I schimbă în avansuri batalionul II în același sector.

Restul regimentului și bateria 53 mm a Brigadei (a) IX (-a) Infanterie detașată acestui regiment, completează lucrările pentru tipul șanț adăpost în picioare.

Două plutoane din Compania 8-a se dau ca susținere Divizionului din Regimentul 19 Artilerie pe înălțimile cota 692 s(ud) - est Târlăugeni.

S-au făcut prizonieri de către patrulele de curățirea terenului în spatele frontului regimentului, un plutonier, doi sergenți, trei caporali și patru soldați Unguri. Efective: (...) ²²⁾.

„ORDIN DE ZI No. 2 din 16 AUGUST (1) 916.”

„În conformitate cu Înaltul Decr No. 2784 din 14 augut a.c. publicat în Monitorul Oficial no. 101 și ca urmare la ORDINUL DE ZI No. 101 efectivul de război al regimentului, ofițeri și trupă, arătat nominl mai jos, mobilizându-se și trecându-se pe picior de război, pe ziua de 15 august a.c.

Ordon făcerea cuvenitelor mutații, după cum urmează:

15 august 1916, mobilizat și trecut pe picior de război la partea activă, Înalt Decret no. 2784/1916.

Statul Major al Regimentului

- 1) Caracaș Lascăr, Lt. Colonel, Comandantul Regimentului
- 2) Stamate Vasile lt. Colonel, Ajutorul Comandantului regimentului și comandantul batalionului II
- 3) Hacmac Gheorghe, Medic, maior, medicul regimentului.
- 4) Condeescu Gheorghe, Locotenent, Adjutantul regimentului
- 5) Cristescu Gheorghe, Sublt, ofițer cu aprovizionarea regimentului
- 6) Ionescu Nicolae, Administrator, Sublt. contabil în bani și materii
- 7) Vasiliu P. Eftimie, comandantul Trenului de Luptă
- 8) Schuler Carol, Farmacist, Sublt. farmacist
- 9) Iacobescu Niță, Cap de muzică, Șef muzică
- 10) Popescu Mihail, Sergent instructor, Ajutorul contabilului în bani
- 1) Tărchilă Ioan, Elev Administrație
- 12) Manolescu Ioan, Plutonier, șef corniști
- 13) Popescu C. Ioan, Sergent Instructor, secretar
- 14) Chițulescu Ispache, Sergent major, Port Drapel

Batalionul 1

- 1) Petrescu Grigore, Maior, comandantul batalionului
- 2) Marcov Gheorghe, Sublt. rezervă, Adjutantul batalionului
- 3) Bogdănescu Gheorghe, medic, locotenent rezervă, medic.

Compania 1-a (...)

Batalionul II

- 1) Gaigher Iosif, Medic Ajutor, medicul batalionului
- 2) Ștefănescu Alecsandru, Sublt. Adjutantul (batalionului)

Compania 1-a

- 1) Georgescu Ioan, căpitan, comandantul companiei
- 2) Radeș Tiberiu Sublt. comandant pluton
- 3) Manoilescu Gheorghe, Sublt. rezervă, comandant de pluton
- 4) Popescu D. Ioan, Sublt. rezervă, comandant de pluton
- 5) Burchi Constantin, Plutonier Major, Șef de Pluton
- 6) Drăghicioiu Dumitru Sergent Instructor Șef de Pluton
- 7) Miscă Savin Sergent Instructor șef de pluton”

(...)²³⁾.

” 19 august 1916”

„ Din cauză că în cazul unui bombardament de artilerie inamic bivuacul ar fi putut fi repetat, conform ordinului Diviziei a XXII- (-a), regimentul a schimbat bivuacul de la Târlungeni la vestul Batalionul III (a) schimbat în avanposturi Batalionul I în vechiul sector.

Două plutoane din compania 8 (-q) susținea(u) Divizionul II din Regimentul 19 Artilerie la cota 692. Batalioanele I-II, compania mitralieră și Bateria de 53 mm (execută) lucrări de fortificație pentru sector de regiment, pe poziția s(ud)-e(st) Târlungeni, între Târlungeni și Zinin, pe dealul cota 692. Aceleași efective.

Pierderi: , morți, răniți, dispăruți, bolnavi, ofițeri, trupă= -.

Starea sanitară: bună. Timpul: frumos”²⁴⁾

(...) ” 24 august (1)916”

” marșuri de apropiere spre defileul munților Perişani.

În vederea operațiunilor ulterioare, trupele Detașamentului General Razu s-au pus în marș în dimineața zilei de 24 august, având destinație ca până în seara zilei să ocupe localitățile Arpatak și Hildusag/Hidveg/; Regimentul Mircea No. 32 la ora 7,30 luând loc în coloană împreună cu un Divizion din Regimentul 7 Artilerie, în al doilea eșalon de marș.

La plecarea Regimentului Mircea 32 din comuna Purcăreni, în dimineața zilei de 24 august, Preotul comunei Toma Giurgiu, Primarul Comșa împreună cu întreaga populație română, în special fete și femei multe / bărbații fiind la război / au (i)eșit în întâmpinarea regimentului cu flori și drapelul național.

Ofițeri(i), gradații și soldații au fost împodobiți cu flori. Preotul cu lacrimi în ochi a urât izbândă Regimentului 32 Mircea, poporul plângea. Comandantul regimentului a răspuns poporului prin cuvinte calde.

În timpul marșului din această zi, găsindu-se podul de peste Olt de la Ersod distrus, trupa pe jos a ocolit de (pe) la Herman, trecând Oltul pe podul de pe șoseaua ce merge spre Heifahida și de aci a mărșăluit (pe) malul drept

al Oltului la Arapatak, unde a ajuns la ora 5 p.m.

În seara zilei de 24 august, regimentul a ocupat bivouac la n(ord)-estul satului Arapatak; serviciul de pază al cantonamentului s-a făcut de către un batalion din Regimentul 7 Prahova. Garda de poliție în sat (a fost asigurată de) Compania (a) 9-a.

Compania 3-a., comandată de locot. de rezervă Petrescu a fost lăsată încă din timpul marșului conform ordinului Grupului în comuna Bodul, unde a făcut paza coloanei de munițiuni divizionare până în ziua de 31 august, când a revenit la regiment.

De asemenea a fost lăsată tot din timpul marșului și compania 2-a comandată de locotenentul activ Ștefănescu Teodor, pentru susținerea Regimentului 7 și 19 Artilerie, care se aflau bivouacate înapoia satului Arapatak la 2 km pe șoseaua lângă Olt, pe timp de 3 zile, când acele regimente conform ordinelor primite au plecat în Dobrogea iar compania a revenit la regiment.

Din recunoșterile făcute s-a constatat că nu există alte urme de inamic afară de patrule rari de cavalerie în tot sectorul muntos cuprins între Sepsis-Gyorgy și Izaz (Isosz) - Magyoros.

Aceleași efective.

Pierderi: morți, răniți, dispăruți = ofițeri, trupă= -.

Bolnavi: trupă 3. Starea sanitară: bună. Timpul frumos” ²⁵⁾.

(...) LUPTA DE LA PALOS / DEALUL TEIUȘULUI, (2 SEPT. 1916)/

(...) „În această luptă s-au făcut 252 prizonieri valizi, 4 răniți iar ca trofee am luat 84 arme și numeroase munițiuni de infanterie. Inamicul a avut pierderi foarte numeroase după cum s-a constatat prin soldații noștri și din spusele prizonierilor / aproape 200-300 răniți și morți /.

Din partea noastră au fost răniți dintre ofițeri, locotenentul activ Curculescu Ștefan, comenadantul companiei de mitralieră dintre reangajați Plutonierul major Burchi Constantin din compania 5-a, Plutonierul Leonida Petre din compania de mitralieră, Sergentul Instructor Paraschivoiu Samoil din compania 1-a, Sergentul instructor Porumb Spirea din compania 7-a iar totalul pierderilor regimentului au fost următoarele: morți 18 trupă, răniți, 1 ofițer, 64 trupă și dispăruți 19 trupă.

Răniți(i) au fost ridicați în timpul nopții de pe poziție și evacuați la Spitalul militar din Feldioara.

De remarcat cu toate pierderile provenite din această luptă au fost prin armă / - glonț / baionetă, nici una de artilerie ” (...).

„În această luptă memorabilă pentru Regimentul No. 32 s-au distins fără deosebire toți ofițerii, reangajații și trupa. Cu toți animați de un spirit de sacrificiu, demn și plin de bravură au pus un p(i)edestal de glorie nepieritor regimentului.

Ofițerii activi și de rezervă, reangajați îmbătrâniți în serviciu sau tineri inimoși, oameni de la țară simpli sau orașeni, toți fără excepție au înfruntat inamicul cu bărbăție, dându-și pentru Țară, obolul lor de sânge sau sudoare.

Nu poate fi uitată acțiunea companiei cap de avangardă / căpitanul Drăghiceanu Virgil / care a ținut piept frontal cu bărbăție inamicului până la desfășurarea întregului batalion de antegardă.

Asemenea acțiunea companiei (a) II-a, Locotenent Ștefănescu Toader, care prin (tr)-un atac de flanc a ușurat situația vecinei sale, compania 4-a, scoțând-o din pericol.

Nu mai prejos a fost Compania 5-a, căpitan Georgescu Ioan, care a respins la baionetă două atacuri inamice.

Compania de mitraliere, locotenent Curculescu Ștefan care tot timpul luptei printr-o acțiune de foc energetic condusă a contribuit în mod covârșitor la distrugerea forțelor inamice.

Și compania neuitatului Erou, căpitan Zăgănescu, care în timp ce inamicul ataca la baionetă, conducea compania 5-a la rândul său la contraatac în flancul său stâng.

„Observațiuni importante reieșite din experiența luptei de la Paloș“

„Inamicul a întrebuițat și gloanțe explozibile.

Asupra prizonierilor s-au găsit și grenade de mână însă n-au făcut uz (de acestea).

Inamicul uzează și de înșelăciune. Așa un pluton inamic a lăsat armele jos și a ridicat mâinile în sus, în semn de perdare, însă la apropierea unui pluton din compania 5-a pentru a-i captura, la un moment dat cu o iuțeală mare au apucat armele și au deschis focul” (...).

Pierderi: morți: ofițeri -, trupă 18.

răniți, ofițeri 1, trupă 64

dispăruți, ofițeri, trupă 19”²⁶⁾

(...) „Forțele cu (care) s-a luptat regimentul a(u) fost de tăria unui detașament compus din un regiment infanterie a 3 batalioane, 6 tunuri cu tragere lungă și 10-12 mitraliere”²⁷⁾.

(...) „7 septembrie (1)916”

„Același cantonament. Același program de întrebuițarea timpului. În seara zilei regimentul a primit ordin să îmbarce. Îmbarcarea s-a făcut în timpul nopții 7-8 septembrie în gara Brașov, pe batalioane în ordinea următoare: Batalionul I, ora 10 p.m.; Batalionul II, ora 2 a.m.; Batalionul III ora 6 a.m.

Cu începere din această zi și Regimentul „Mircea” No.32 a ieșit din compunerea Corpului III Armată și a intrat în compunerea Corpului V Armată de pe frontul de sud / format din Diviziile 10,21 și 22 și alte trupe indivizionate /

Corpul V și VI Armată a(u) format Armata III (-a), General Văleanu din grupul Armatelor de Sud” General Averescu”.

Aceleași efective.

Pierderi: morți, răniți, dispăruți, ofițeri, trupă= -.

Bolnavi: trupă 3. Starea sanitară: bună. Timpul: frumos”²⁷⁾

(...) „19 septembrie 1916”

„Regimentul în același bivouac în așteptarea ordinului de marș pentru tre-

cerea Dunării.

Se aude bubuituri de tun spre Flămânda trase de tunurile noastre contra aeroplanelor inamice care evaluând (evoluând) deasupra podului, bombar-dau trupele care treceau.

Timpul ploios și rece, început încă din seara precedentă.

Ofițerii și trupa, înghețați și uzi până la piele, le-au suportat cu frumoasă resemnare și răbdare de ostași adevărați.

Aceleași efective.

Pierderi: morți, răniți, dispăruți, ofițeri, trupă: -.

Bolnavi: trupă 10, cai 1.

Roși de harnașament: 18.

Starea sanitară: bună.

Timpul: vânt și ploaie, continuă deasă și rece”²⁸⁾.

„20 septemb(rie) (1916)”

” Din cauza timpului rău, operațiunea trecerii Dunării (este) oprită iar trupele Corpului 5 Armată au primit ordin de a ocupa vechile cantonamente.

Regimentul „Mircea” No. 32 (a efectuat) marș (spre) pădurea sud-vest Gostinari - Vărăști, cu același itinerariu ca la venire.

Ordine(a) de încolonare: Batalionul (Batalioanele): I, II, III, compania de mitralieră.

Plecarea (la) ora 4,30 a.m. (iar) sosirea (la) 10 a.m.

Drumul fiind înfundat din cauza ploilor, marșul s-a făcut în condițiuni grele.

La Vărăști regruparea vechiului cantonament (a avut loc regruparea în vechiul cantonament precum) și ridicarea ranitelor depozitate la școală.

După amiaza serviciul (a fost) suspendat pentru odihnă și curățitul efectelor” (...) ²⁹⁾.

În ziua de 23 septembrie 1916, Regimentul „Mircea” No. 32 s-a deplasat potrivit ordinului primit, spre sectoarele Bran - Predeal pentru a participa la confruntările care aveau loc în această zonă.

„25 sept(embrie) 916”

„Lupta de la Bran - Predeal”

„Această zi este memorabilă prin rezistența îndârjită tinută eroic de Regimentul „Mircea” No. 32 împreună cu batalionul I din Regimentul 7 Prahova / Maior Condeescu / și un batalion cu efectiv redus din Regimentul 50 Infanterie și numai cu un Divizion(de) artilerie din reg(imentul) 11, au tinut eroic contra Diviziei inamice a Generalului Elsterman Elster, care avea artilerie. Aceasta este prima luptă a regimentului cu trupe Germane” ³⁰⁾.

26 septembrie 1916

„Apărarea de la Giuvala” ³¹⁾.

(...) 30 septembrie 1916

„Retragerea la Dragoslavele” ³²⁾.

În ziua de 1 octombrie 1916, regimentul a ocupat poziții „la nord de

Dragoslavele, operațiunea terminată la ora 9 a.m. ” (...).

„Încă de la ora 8 a.m. patrula inamică își fac apariția pe Valea Dâmboviței. Populația refugiată din Rucăr aduce știri că în Rucăr ar fi mai mult de un regiment inamic”³³⁾.

„Rezistența de (pe) Muntele Mateiaș, Seaua Provăt,
Muntele Strâmtu și Dealul Trandafir”

„ / 3 octombrie - 16 noiembrie 1916 / ”

Activitățile regimentului între 3-19 octombrie 1916, au solicitat din plin resursele umane și materiale disponibile pentru a face față situațiilor care au intervenit pe câmpul de luptă. S-au depus eforturi susținute pentru apărarea pozițiilor din sectoarele încredintate.

Este relevantă consemnarea făcută de regiment la data de 20 octombrie 1916: (...) „Se primește și se citește trupeii ORDINUL DE ZI al Generalului Gaeșeanu, comandantul Grupului de Divizii Câmpul Lung, prin care mulțumește comandantului Sectorului Mateiaș, Colonelul L. Caracaș și trupeii pentru rezistența dărză pe Muntele Mateiaș” (...)³⁴⁾.

Luptele au continuat cu îndârjire în această parte a frontului și în zilele care au urmat.

La 30 octombrie 1916, în Sectorul Trandafir (încredințat Batalionului II, s-a consemnat de Regimentul „Mircea” No. 32: (...) „În această zi artileria amică a început a bombarda de dimineață și cu destulă eficacitate liniile inamice (acțiune) care a ținut până la ora 11 a.m. După încetarea artileriei amice, imediat se pronunță un atac al infanteriei inamice, de o violență extremă dar fără rezultat, trupele noastre menținându-se pe poziția ocupată din ajun. Un alt atac inamic spre ora 4 p.m. este și el respins cu mari pierderi.

Noaptea la intervale scurte, inamicul a dat 4 atacuri, însă au fost respinse de infanteria noastră.

Generalul Razu, comandantul Diviziei a 22-a, luând cunoștință de lovirea Vulturului Drapelului Regimentului prin bombardamentul inamic din această zi îi consacră memorabilele cuvinte: „Drapelul va fâlâi mai falnic sfâțiat de bombardamentul inamic”. Aceste cuvinte au rămas tipărite adânc în inima ofițerilor și soldaților Regimentului 32, ei nu le-au uitat niciodată și au dat scumpului lor drapel prin faptele eroice de mai târziu ” (strălucire) (...)

³⁵⁾

La 1 noiembrie 1916, comandantul regimentului Lt. Colonel Caracaș Lascăr a fost avansat la gradul de colonel iar maiorul Petrescu Grigore la gradul de locotenent-colonel. Au fost avansați la gradul de căpitan, locotenenții activi: Ștefănescu Teodor, Condeescu Gheorghe și Curculescu Ștefan. Unitatea a mai menționat sintetic, (...) înaintări de ofițeri pe ziua de 1 noiembrie (1)1916:

- la gradul de colonel: 1
- la gradul de lt. colonel: 1
- la gradul de cpt.: 3
- la gradul de lt. (locotenent) activ: 2
- la gradul de lt. (locotenent) rez(ervă): 10
- la gradul de lt. (locotenent):

Ad. tor Sublt.: 1

Medic Slt.: 1

Farmacist slt.: 1 ”³⁶.

În ziua de 3 noiembrie 1916, a fost consemnată activitatea din sectorul Mateiaș. (...) „Ninge” (...) „Batalionul I în rezervă la vila Bunescu, la ora 8 a.m., primește ordin de a întări cu o companie dealul Gresia, unde frontul era rupt în urma unui atac al inamicului. Compania 4-a comandată de Sublocotenentul activ Costescu Constantin primește ordinul de a ataca și respinge inamicul de pe dealul Gresia. Atacul reunește admirabil și (se) capturează 2 mitraliere și vreo 270 (de) prizonieri. Pentru acest fapt măreț de arme, compania 4-a este citată prin ORDIN DE ZI pe ARMATĂ, dat de Generalul Averescu, care în această zi a inspectat frontul de luptă al Grupului Câmpulung”³⁷).

„ORDIN DE ZI” Nr. 218

„În luptele de astăzi pe frontul Diviziei XXII-a, Compania IV-a din Regimentul 32 Inf(anterie) s-a distins prin tăria și vitejia ce a desfășurat gonind pe dușman din poziția ocupată și luându-și numeroși prizonieri.

Cu o vie satisfacție, citez compania în ORDIN DE ZI pe ARMATĂ.

Comand(antul) Armatei II-a
General / ss./ Averescu

Dat în Câmpulung, 3 XI 916”³⁸).

Comportarea strălucită a militarilor companiei a IV-a din Regimentul de infanterie” Mircea” Nr. 32, consemnată laconic în jurnalul de operații al unității, apare evident reliefată prin detalierile făcute în *MEMORIILE DE RAZBOI* ale Slt. rez. GHEORGHE MANOILESCU, participant la această remarcabilă acțiune de luptă (având atunci gradul de sublocotenent de rezervă).³⁹

Astfel s-a precizat că în zorii zilei de 3 noiembrie 1916, compania IV-a a primit ordin să contraatace și să respingă pozițiile pierdute. Ca urmare, subunitatea a pornit imediat spre Bughea de Sus, pentru a ajunge la obiectivul ordonat. Compania trece printr-o pădure și începe să urce Dealul Gresia, spre a ajunge la poziția ocupată de inamic. Slt. rez. Gh. Manoilescu, care a condus această acțiune a menționat: (...) „Dau ordin să se pună baioneta la arme. Pornim la atac. Înaintăm cu pași mari și ajungem pe creastă. Atunci apare din dreapta și plutonul 4 care atacă din flanc. Inamicul se retrage puțin, mai trage o serie de focuri asupra lui și apoi dau ordin de năvălire. În inamic intră panica. Văzându-se atacat și din față și din dreapta, începe să se retragă și să iasă din pădure spre stânga noastră, prin niște lăstari. Atunci dau ordin plutonului 2 din rezervă să se strecoare prin lăstari și să le taie retragerea. Reușește și această manevră. Când inamicul încearcă să se retragă este primit cu focuri dintre lăstari. Zăpăciți ei se întorc îndărăt din pădure. Eu le strig să arunc armele și să se predea. Ei mai încearcă să fugă, ai noștri aleargă

după ei, mai trag focuri și atunci deznădăjduiți, cea mai mare parte din ei leapădă armele și vin spre noi cu mâinile în sus”⁴⁰⁾.

În continuare este redată ocuparea poziției precum și înaintarea spre nord până la asigurarea legăturii cu subunitățile Regimentului 7 Prahova, care fusese întreruptă, capturarea militarilor inamici răzlețiți prin pădure în urma acestei lupte precum și strângerea armamentului de care a dispus inamicul⁴¹⁾.

Slt. rez. MANOILESCU GHEORGHE din Regimentul 32 Infanterie („Mircea” Nr. 32) a fost decorat cu ORDINUL „MIHAI VITEAZUL” Cl. III-a / Înalt Decret Nr. 378 din 27 IV 1917 / „pentru vitejia cu care a atacat în ziua de 3 noiembrie 1916 cu compania sa în Valea Bughea pe inamic, respingându-l și capturându-i 271 ofițeri și trupă cu 2 mitraliere”⁴²⁾.

În Decretul din 6 iulie 1917, emis la Paris, s-a menționat: (...) „Le President de la Republique Française a confere a M. Manoilescu Gheorghe, Sous - Lieutenant de reserve au 32-me regiment d’infanterie de l’ Armee Roumanie, la Decoration de Chavalier de l’ Ordre National de la Legion d’Honneur”⁴³⁾. / Nr. 18692/. Prin Brevet acordat de Cancelaria Ordinilor din România a fost acordat dreptul de a purta însemnele acestei decorații. ⁴⁴⁾.

În cartea de vizită a Colonelului francez Victor Pétin, Șef de Stat Major al Misiunii Militare Franceze din România / scrisă în anul 1917 și dată personal când a vizitat în spitalul unde se afla internat în urma rănilor primite pe front slt. rez. Gheorghe Manoilescu /s-a menționat: „aves ses felicitation au brave s-lieutenant gui a été choisi entre tous les officiers de son grade comme le plus digne de recevoir cette belle Croix de la Legion d’Honneur gui n’est accordée qu’ aux braves entre les braves”⁴⁵⁾.

În „Memoriile de război” scrise de Mareșalul Averescu s-a consemnat la data de 3 XI 1916 (extras):(...) „Venirea mea la Câmpulung a fost și de astă dată cu noroc aci. Inamicul a voit să-și continue înaintarea. A fost oprit net pe loc, în unele părți chiar a dat înapoi; i-am luat 300 prizonieri, un ofițer și 3 mitraliere. Am voit să merg pe front, am mers la unele posturi de comandă și la o baterie grea. Ninge, drumurile au devenit aproape impracticabile pentru automobile, căci zăpada se topește” (...) ⁴⁶⁾.

În ziua următoare / 4 noiembrie 1916 / s-a precizat (extras): (...) ” O zi bună. S-a executat ordinul dat care avea drept scop de a induce în eroare pe inamic. Schimbarea aceasta s-a datorat măsurilor de ieri și atitudinii adversarului. Până la ora 3 p.m., când am plecat din Câmpulung, frontul nostru s-a rectificat. Inamicul a fost izgonit din satele ocupate de el acum trei zile și trupele noastre au reluat pozițiile pierdute. Situațiunea s-a îmbunătățit sub toate raporturile” (...) ⁴⁷⁾.

În Jurnalul de operații al regimentului s-a menționat pentru ziua de 11 noiembrie 1916 (extras): (...) „Pe Matiaș a curs mult sânge și s-a vărsat multă sudoare. Nimeni însă nu s-a clintit de la locul său, ofițeri și soldați. Sângele care a stropit pietrele Mateiașului și îngrășat Vâlcelele Dâmboviței nu a curs în zadar, căci „Mateiașul” „Cheia apărării Câmpulung” a fost ținut până la sfârșit și astfel nu s-a deschis inamicului porțile principale de invazie spre centrul Țării, pe Valea Dâmboviței, spre Târgoviște și pe Valea Argeșului și Târgului spre Pitești” (...) ⁴⁸⁾.

La data de 16 noiembrie 1916 regimentul se retrage ⁴⁹⁾, acțiune care este continuată la 19 noiembrie, retragerea spre Târgoviște ⁵⁰⁾.

În ziua de 21 noiembrie 1916, subunități din regiment participă la „lupta de la șoseaua Adâncă”. S-a menționat referitor la această luptă: (...) ” inamicul atacă cu artilerie de toate calibrele, toată poziția întărită și în special frontul companiei a 3-a și 4-a, care erau mai vizibile. Atacul începe la ora 9 a.m., și până la ora 3 p.m., nimeni nu s-a clintit de pe poziție. Dar la aceasta, fiind răniți comand(antul) Comp(aniei) 3-a Sublocotenent de rezervă Dumitru Nicolae și (Companiei a) 4-a- Sublocot(enent de rezervă Manoilescu Gheorghe, singurii ofițeri la companii și nemaivând cine înconjura soldați(i) și fiind sub cel mai violent bombardament care se poate vedea, toți oamenii care mai supraviețuiesc, s-au retras din tranșee în care timp infanteria inamică înaintează mascată de o mică pădure și la ora 4 p.m., ocupă tranșeele companiei 3-a și 4-a ” (...) ⁵¹⁾. În aceeași zi „la ora 11,30 p.m., (se) ajunge la Dărmănești, după ce trecuse Cricovul prin apă” ⁵²⁾.

Continuând activitățile potrivit ordinelor primite, în situațiile din sectoarele stabilite, la 23 noiembrie 1916, regimentul a participat la „lupta de la Ploiești” menționat (extras) : (...)

„Batalionul I la flancul drept pe linia ferată Ploiești - Buda.

Batalionul II, ocupă satul Strejnic.

Batalionul III ocupă tranșeele din tabăra Crângul lui Bot și liziera cătunului Crucea Înaltă.

Până la ora 1 p.m., a durat lupta dârză care a costat mult pe inamic.

La această oră, regimentul întreg se retrage prin Ploiești la Bucov, unde se reface până la ora 7 p.m. ” (...) ⁵³⁾.

„24 noiembrie 1916”

„La ora 1 noaptea, inamicul atacă toate sectoarele însă este respins peste tot. La ora 5 se ordonă retragerea generală prin Bucov la Albești.

Batalionul III și compania I(-a) în ariegarda Diviziei. La ora 10 a.m., (regimentul) sosește la Albești” (...) ⁵⁴⁾.

La data de 27 noiembrie 1916 a avut loc lupta de la Inotești. Regimentul a consemnat în Jurnalul de operații, pentru această zi și acțiune (extras): „Vreme rea, vânt cu zăpadă, ger. Regimentul ocupă liziera vestică a satului Inotești cu Batalionul III sectorul din dreapta iar Batalionul I sectorul din stânga.

La ora 8 a.m., recunoașterile de cavalerie inamică îndreptate dinspre Colceag către Inotești sunt respinse. La ora 10 a.m., infanteria inamică în forțe superioare atacă satul și reușește să se apropie până la 300 metri. Grație curajului desăvârșit al comandanților companiilor 2, 10 și 12-a, inamicul este respins, însă încearcă din nou luarea satului.

Lupta continuă până la ora 12 a.m., în care timp s-a(u) distrus în luptă valurile de trăgători inamici care (se) succedau dar fără nici un folos. La ora 12 a.m., s-a primit ordin de retragere” (...) ⁵⁵⁾.

În ziua de 30 noiembrie 1916 „la orele 1 noaptea regimentul execută retragerea ordonată după (de pe) pozițiile ce o (le) ocupa din ajun, la vest de

satul Ulmeni. Retragerea se face pe batalioane” (...) ⁵⁶⁾.

„1 decembrie 1916”

„Timpul frumos și liniștit. Regimentul execută marșul de la Sudiți la Fundeni cu Batalioanele în ordinea 3, 2, 1. plecarea la orele 6. Sosirea la orele 7,30. Regimentul intră în cantonament. La orele 13, pornește în marș spre R. Sărat ” (...) ⁵⁷⁾.

La 18 decembrie 1916 s-a menționat: „Marș prin Iași la Podul Iloaiei, la 33 km. Plecarea (la ora) 6 a.m. ajungerea (la) 1 p.m. Marșul greu. Noroi mare, frig și vrme posomorâtă” (...) ⁵⁸⁾.

În ziua de 20 decembrie 1916 a fost efectuat „marș: Tg Frumos - Cucuteni Iași, 10 km. Plecarea (la) 8 a.m., sosirea (la) 11 a.m. Vreme rea, ploioasă, noroi. Cantonament la Cucuteni” (...) ⁵⁹⁾.

La 30 decembrie 1916, s-a menționat „începerea reparării echipamentului, curățirea armamentului, depozitarea munițiilor, procurarea de lemne și construirea de sobe. Zăpadă și frig mare. În vederea cantonării Regimentelor 32 P(artea) A(ctivă) și P(artea) S(edentară) în satul Durnești și Cucuteni, prin ordinele superioare se ordonă facerea de bordeie după tipuri cât mai comode. La săparea și lucrările acestor bordeie toate companiile trimit oameni(i) necesari” (...) ⁶⁰⁾.

În semn de recunoaștere a meritelor „pentru bravura și destoinicia ce a arătat în luptele de la nord de Câmpulung cât și în timpul luptelor în retragere, comandantul Regimentului „Mircea” Nr. 32, Colonel Caracaș Lascăr a fost decorat cu Ordinul „Steaua României” cu spade în gradul de ofiter” ⁶¹⁾.

Participarea Regimentului „Mircea” Nr. 32 în primul război mondial a continuat și în campania anului 1917, când unitatea a fost angajată în luptele extrem de înverșunate care au avut loc în sectorul încredințat, militarii acestei unități dovedind din nou remarcabile virtuți ostășești.

Note

1 xxx, *Regimentul 32 Dorobanți „Mircea”. Istoricul regimentului de la înființare până în anul 1933.*

Tipografia Școlii Pregătitoare de ofițeri, București, 1933 (în continuare: *Istoricul Regimentului*)

2 Ibidem, p. 7-9

3 Ibidem, p.9

4 Ibidem;

Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Marele Cartier General (în continuare: M.Ap.N., M.C.G.), fond 1053, dos. nr. 6; General Dabija G.A., *Armata Română în războiul mondial 1916-1918*, vol. I-IV (f.a.) Editura I.G. Hertz, București;

Lt. Colonel Ioanițiu Alexandru, *Războiul României / 1916 - 1918 /*, vol. I, Bucurști, 1928; xxx, Ministerul Apărării Naționale, Marele Stat Major, Serviciul „ISTORIC”, *România în războiul mondial 1916-1919* vol. I, cap. I-VIII, Monitorul Oficial și imprimăriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1934 (în continuare: R.R.M. 1916-1919);

- Const. Kirîtescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916 - 1919*, vol. I-II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989;
- Mareșal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război / Memorii de război /*, vol. 2 / 1916-1918 /, Editura Militară, București, 1992 (în continuare: *Notițe zilnice din război*);
- General Al. Averescu, *Operațiunile de la Flămânda*, Colecția Memorii, Cultura Națională, (f.a.).
- 5 Cpt. rez. Gheorghe Manoilescu, *Amintiri din război (date: Bârlad, iunie 1937, mss., din Arhiva Familiei)*, / în continuare: *Amintiri din război /*.
- 6 xxx, Ministerul de Război, *Anuarul ofițerilor și Drapelul Armatei Române cărora li s-au conferit Ordinul „Mihai -Viteazul”* (în continuare: ORDINUL „MIHAI VITEAZUL”), Atelierele grafice Socec & Co., Societate anonimă, București, (f.a.), poz. nr. 93, p. 79.
- 7 *Amintiri din război*
- 8 R.R.M., 1916-1919, p. 24
- 9 Ibidem, p. 37
- 10 A.M.Ap.N, M.C.G., fond 1053, dos. nr. 6. f. 65-65 contrapagină (cp).
- 11 Ibidem, f. 61 cp
- 12 Ibidem
- 13 Ibidem, f. 66 cp. - 67
- 14 Ibidem, f. 65 cp
- 15 Ibidem, f. 66
- 16 Ibidem, f. 66 cp - 67
- 17 Ibidem
- 18 Ibidem, f. 67-67 cp
- 19 Amintiri din război, f. 1
- 20 Ibidem, f. 8-9
- 21 A.M.Ap.N, M.C.G., fond 1053, dos. nr. 6, f. 67 cp
- 22 Ibidem
- 23 Ibidem, f. 62-64
- 24 Ibidem, f. 68
- 25 Ibidem, f. 68 cp - 69
- 26 Ibidem, f. 68 cp - 69
- 26 Ibidem, f. 72-73
- 27 Ibidem, f. 74
- 28 Ibidem, f. 76 cp - 77;
- Notițe zilnice din război, p. 40-41
- 29 Ibidem, f. 77
- Notițe zilnice din război, p. 41-42
- 30 Ibidem, f. 78 cp
- 31 Ibidem, f. 80 cp.
- 32 Ibidem, f. 83 cp.
- 33 Ibidem, f. 84 cp
- 34 Ibidem, f. 93
- 35 Ibidem, f. 97
- 36 Ibidem, f. 98 cp
- 37 Ibidem, f. 99 cp
- 38 Ibidem
- 39 Ibidem
- 39 *Amintiri din război*
- 40 Ibidem
- 41 Ibidem
- 42 ORDINUL „MIHAI VITEAZUL”
poz. nr. 13. p. 79
- 43 *Amintiri din război*
- 44 Ibidem
- 45 Ibidem

46 *Notițe zilnice din război*

/ 3 XI (1916), p. 81 /

47 *Ibidem*

/ 4 XI (1916), p. 82 /

48 A.M.Ap.N, M.C.G., fond 1053, dos. nr. 6, f. 102 cp

49 *Ibidem*, f. 104

50 *Ibidem*, f. 105 cp

51 *Ibidem*, f. 107-108

53 *Ibidem*, f. 107-108

54 *Ibidem*, f. 108

55 *Ibidem*, f. 109

56 *Ibidem*, f. 110

57 *Ibidem*, f. 110 cp

58 *Ibidem*, f. 112 cp

59 *Ibidem*

60 *Ibidem*, f. 113

61 *Istoricul regimentului*

ASPECTS SUR LA PARTICIPATION DU RÉGIMENT D'INFANTERIE „MIRCEA” NO. 32 DE L'ARMÉE ROUMAINE PENDANT LA PREMIERE GUERRE MONDIALE, LA CAMPAGNE DE 1916.

On fait une présentation synthétique et chronologique de principaux activités qui ont été effectuées par le Regiment „Mircea” No. 32 de l'Armée Roumanie pendant la première guerre mondiale, la campagne dramatique de 1916.

Y sont mentionnés les efforts de cette unité pour effectuer les missions dans les zones d'opération établies. On relève le grand esprit de sacrifice des militaires de ce régiment.

CONSTITUIREA COMITETULUI NAȚIONAL ROMÂN ȘI A GĂRZII NAȚIONALE LOCALE ÎN COMUNA ȘEITIN, COMITATUL CENAD

Dumitru Dan Costea

Un moment cu adevărat istoric în viața locuitorilor comunei l-a constituit înființarea Comitetului Național Român și a Gărzii Naționale locale din comună.

Potrivit datelor statistice austro-ungare, în anul 1909, comuna Șeitin era socotită ca fiind o comună mare, care aparținea de Comitatul Cenad, Cercul Nădlac. La acea dată, comuna avea o populație totală de 4696 suflete, din care, 4246 erau români, 250 maghiari, slovaci, evrei și sârbi.¹⁾

În prima jumătate a lunii noiembrie 1918, în Transilvania s-au constituit aproape peste tot consilii și gărzi naționale române, județene, cercuale și comunale, în adunări obștești, prin alegeri autentice democratice. Acestea erau formate din reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale existente la acea dată în cadrul comunităților.²⁾

La adunarea „poporală” din comuna Șeitin, ținută la 11 noiembrie 1918, pe „locul piațului”, fiind de față cca 2000 de oameni, s-a constituit Consiliul Național Român Comunal și Garda Națională locală. Conform „Protocolului” (procesului verbal) luat la această adunare de către „notarul ad-hoc”, învățătorul Vincențiu Guleș, lucrările ei s-au desfășurat astfel:

Adunarea a fost deschisă de „marele român” Uroș Pătean, în calitate de președinte al Consiliului Național Român al Cercului Nădlac, de care aparținea atunci comuna Șeitin. Acesta a „...rugat adunarea să se constituie, alegându-și președinte și notar ad-hoc”. Adunarea a ales „, prin strigare”, în unanimitate ca președinte, pe farmacistul Nicolită Manta și ca notar ad-hoc pe învățătorul Vincențiu Guleș. Apoi, președintele adunării, urcând la tribună, după ce a mulțumit pentru încrederea ce i s-a acordat de comunitate, salută oaspeții prezenți la Șeitin: Uroș Pătean din Nădlac, locotenentii Anca, Mladin și stegarul Rozvan, ca reprezentanți al Gărzii naționale cercuale din Nădlac, după care invită preoții ortodocși locali, Pavel Mercea și Dimitrie Roșcău să săvârșească serviciul religios pentru sfințirea stindardelor naționale române, destinate Gărzii locale.

La sfârșitul serviciului divin, părintele ortodox, Dimitrie Roșcău rostește o scurtă cuvântare în timpul căreia „...prin cuvinte bine simțite și alese, face publicului cunoscut actul istoric de mare însemnătate pe care l-au săvârșit și roagă publicul și, mai ales, pe gardiști ca stindardele naționale să le stimeze și să le apere - în caz de lipsă - chiar și cu viața și nu cumva, prin fapte bolșevichiste să păteze cinstea și sfințenia acestor stindarde - scumpe nouă”³⁾

Actul predării drapelului președintelui Manta, care sta în genunchi „... a produs în publicul prezent un simțământ de evlavie și însuflețire”⁴⁾

După ce președintele Manta a predat stindardul național comandantului

Gărzii, sublocotenentul George Ardeleanu, a cerut Gărzii "...să păstreze cu sfințenie acest stindard căci în aceste zile când a răsărit soarele dreptății și pentru noi, Românii subjugăți din această țară, stindardele naționale sunt ca semnul crucii care s-a arătat pe cer împăratului Constantin cel Mare, cu inscripția: „În acest Semn vei învinge”. Însuflețindu-ne de aceste semne - ce până acum nu ne era iertat a le avea și purta - să ținem și noi a învinge pe dușmanii noștri care, de veacuri ne-au subjugat.

Apoi, toți participanții la adunare au cântat cu însuflețire „Trei culori cunosc pe lume”⁵⁾.

A mai luat cuvântul reprezentantul Gărzii naționale centrale, sublocotenentul Anca. El a transmis salutul Gărzii centrale, adresat Gărzii locale.

Aflat la tribună, învățătorul local Vincentiu Guleș, notarul ad-hoc al Adunării "...recitează o poezie ocazională foarte acomodată compusă de tânărul plugar Demetriu Mot”⁶⁾.

La propunerea președintelui adunării, participanții sunt invitați să meargă și la Biserica greco-catolică, unde stindardele Gărzii locale se vor binecuvânta și acolo, de către protopopul greco-catolic, George Maior.

Convoiul pleacă de pe locul piațului spre Biserica greco-catolică cântând „Deșteaptă-te Române”. Aici, protopopul George Maior "...începe actul printr-o vorbire. În vorbele sale, atinge lucrurile de acele cari au atârnat spiritele publicului și anume: prea marea pe idolul său, contele Tisza, zicând, între altele, că noi, Românii din această țară, precum și școalele noastre n-au fost asuprite. La aceste cuvinte să începe un regretabil scandal, care a neli-niștit seninătatea acestei zile mari”⁷⁾.

A fost silit să-și întrerupă vorbirea și, după stropirea stindardelor cu aghiasmă, publicul „consternat de cele auzite și întâmplate”, pleacă spre Primărie, unde era locul Gărzii Naționale, spre a arbora stindardul pe clădirea Primăriei. Aici, scandalul reîncepe, pentru că protopopul George Maior "... din nou începe a vorbi, vătămând persoane din Consiliul Național Local și pe președintele Uroș Pătean din Nădlac. Pentru aceasta este huiduit și delă-turat de la tribună”⁸⁾. Intervenția lui Uroș Pătean calmează și, în ordine și liniște, cântând „Deșteaptă-te române”, publicul se împrăștie la ale sale.

Despre adunarea populară din Șeitin și constituirea Consiliului Național Român local, a Comitetului său executiv și a Gărzii Naționale Comunale a consemnat și publicația „Românul”, în ziua de joi, 1/14 noiembrie 1918, menționând că "...40 de bărbați de încredere, aleși din toate păturile, constituie Comitetul executiv local: N. Manta, președinte, N. Gheran, vice-președinte și Uroș Pinte, notar. În frunte cu învățătorul D. Micu s-a constituit o Comisie pentru sprijinirea familiilor soldaților înapoiati. Sublocotenentului George Ardelean i se încredințează conducerea Gardei Naționale române și se îndrumă să meargă cu Garda la Arad să depună jurământul de fidelitate Consiliului Național Român Central”⁹⁾.

La 16 noiembrie 1918, Comitetul executiv al Consiliului Național Român local, întrunit în localul școlii de lângă biserică "...face atentă antistia comună ca de azi înainte are de a lucra în înțelegere cu Consiliul Național Român local”¹⁰⁾. La această ședință au fost prezenți 14 membri ai Comitetului executiv, precum și judele George Șiclovan și notarul Zoltan

Nemethy.

Reținând nemulțumirea unora dintre locuitorii comunei pentru că nu au fost incluși și ei între membrii Consiliului Național Român Local, se alege „o comisiune pentru întregirea listei Consiliului național român local: părintele Dimitrie Roșcău, Nicolae Gheran, Teodor Vid, George Mărienut, Constatin Popa și Ilie Stragea ¹¹⁾”.

La 18 noiembrie 1918 se întrunește Consiliul Național Român Local la „... Școala greco-ortodoxă română, de lângă biserică. La această întrunire au fost prezenți: Nicolită Manta, președinte, Uroș Pinte, notar; Membri: Pavel Görög, învățător, Vincențiu Guleș, învățător, Ioan Ghebeles, învățător, Nicolae Gheran, George Morar, George Mărienuți, Constantin Popa, Dimitrie Bolchiș, Ilie Stragea, Ioan Vuc, Teodor Deliman, Aurel Vid, Ioan Popa (Dudic), Petru Păcurar (Langa), Simeon Costea, Tinu Drăglea, Dimitrie Mesaroș, Petru Papp, Ioan Șiclovan, Ștefan Ghebeles, George Crâznic, Petru Leș, Ștefan Giurgiuț, Constantin Mărienuți, Nicolae Costea, Ilie Roman, Mihai Stanca, Vila (?) Stragea și Uroș Pătean din Nădlac”. ¹²⁾

Consiliul ia cunoștință despre punerea la „dispoziția poporului a 1,5 vagon de cucuruz” din partea Comitetului Comunal (Primăriei). Se alege o „Comisiune de control și pentru maximarea prețurilor, formată din: Ilie Stragea, Arcadie Tornean, Constantin Popa și Constantin Seghedi,...” Comisiune care va avea misiunea să controleze activitatea antistiei...și să maximeze prețurile alimentarelor” ¹³⁾

În timpul acestei ședințe a luat cuvântul și Uroș Pătean, președintele Consiliului Național Român Cercual din Nădlac care „ține o vorbire foarte însuflețitoare în care spune poporului că să nu se lase condus de oamenii lui Tisza și, mai ales, de cei care au comis crima trădării în contra neamului lor; ci să se conducă pe sine însuși” ¹⁴⁾. Printr-o colectă propusă pentru procurarea unui drapel național „tricolori” se adună pe loc, în timpul ședinței, suma de 384 de coroane; cu suma „cea mai frumoasă contribuind Dimitrie Suciu... a lui Săvetuța”, care a oferit 170 de coroane.

În același local, școala de lângă biserică, are loc, la 22 noiembrie 1918, o nouă ședință a Comitetului executiv al Consiliului Național Român Comunal, la care au fost prezenți: Nicolită Mante, președinte, Uroș Pinte, notar, George Maior, protopop greco-catolic, Dimitrie Roșcău, preot greco-ortodox, Dimitrei Micu și Ioan Chebeles, învățători, Nicolae Gheran, George Morar, George Mărienuți, Constantin Popa, Dimitrie Bolchiș și Ilie Stragea.

Comitetul executiv se ocupă de alcătuirea programului pentru sfințirea stindardului național treicolori local, de complectarea membrilor Consiliului național comunal cu încă „56 bărbați, aleși din toate familiile” cu „...observarea că lista de întregire o va înainta adunării populare spre a se pronunța, că are oare încredere în toți indivizii recomandați de comisiune, ori nu? ¹⁵⁾”; cu aprovizionarea locuitorilor comunei cu petrol și a membrilor Gărzilor Naționale Comunale cu încălțăminte. Pentru aceasta, au fost desemnați: Constantin Mesaroș și Teodor Popoviciu, ca „...în numele Consiliului național român local să meargă la Secția economică a Consiliului Național Român Central din Arad și a ruga pe cei competenți a face tot posibilul pentru a prevedea comuna cu petrol, iar pe gardiști cu încălțăminte” ¹⁶⁾ .

Adunarea națională română circulară s-a desfășurat în Nădlac, la 26 noiembrie 1918, „în fața bisericii greco-ortodoxe române, la ora 13,30. La această adunare”...a participat un popor foarte numeros, din toate trei comunele Cercului, adică: Nădlac, Șeitin și Cenadul Unguresc. Comuna Șeitin a fost reprezentată prin prezident, notar și mai mulți membrii ai Consiliului ”¹⁷⁾. Notarul ad-hoc al acestei adunări a fost ales Uroș Pinteș din Șeitin.

După sfințirea drapelului național, „...adunarea alege pe cei 6 delegați cari să participe la Marea Adunare Națională Română de la Alba - Iulia. Au fost aleși următorii delegați: Uroș Pătean, George Petroviciu și Uroș Totorean din Nădlac; Nicolică Manta și gardistul Rusand Gheran din Șeitin, iar din Cenadul Unguresc, părintele Romul Nestor”¹⁸⁾.

„La 1 Decembrie 1918, între delegații oficiali prezenți la Marea Adunare Plebiscitară de la Alba-Iulia, care au votat Unirea Transilvaniei cu România, din Șeitin au fost prezenți Nicolae Manta și gardistul Rusand Gheran. Alături de aceștia au mai fost prezenți la Alba-Iulia încă zece țărani, în frunte cu Simion Costea. Astfel, șetinenii, prin reprezentanții lor oficiali și voluntari, și-au adus aportul la cel mai important act al istoriei noastre naționale - MAREA UNIRE”.¹⁹⁾

Note

- 1) Silvestru Moldovan, Nicolau Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria, compus din încredințarea Astra*, Sibiu, 1909, Ed. Asociațiunii, p. 215;
- 2) Ștefan Pascu, *Formarea statului Național Român Unitar*, 1918, vol. III. Ed. Academiei R.S.R., 1983, p. 94
- 3) Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, Fond C.N.RR. Arad, dosar nr. 3/1918, p.1;
- 4) Ibidem, p. 2
- 5) Ibidem, p. 3
- 6) Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, Fond: CNR-Arad, Dosar nr. 3/1918, p.4;
- 7) Ibidem, p.4
- 8) Ibidem, p. 5
- 9) *Românul*, nr. 5, Arad, joi, 1/14 noiembrie, 1918, p.4;
- 10) Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, Fond CNR, Arad, Dosar nr. 9/1918, p.1;
- 11) Ibidem, p. 2.
- 12) Direcția Generală a Arhivelor Statului, Buc. Fond Cnr - Arad, dosar nr. 9/1918, fila 3, p. 1.
- 13) Ibidem, p. 1
- 14) Ibidem, p. 2
- 15) Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, Fond CNR - Arad, Dosar nr. 9/1918, fila 5, p.2.;
- 16) Ibidem, fila 6, p. 1

17) Ibidem, Dosar nr. 15/1918, p. 1

18) Ibidem, Dosar nr. 15/1918, p. 2

19) Prof. dr. Alexandru Roz, repere în timp, în: „*Şeitin- aşezare românească milenară de pe Mureşul Inferior*” la 850 de la prima atestare documentară, Şeitin, septembrie 1988, p. 15-16.

DIE GRÜNDUNG DES NATIONALEN RUMÄNISCHEN KOMITEES UND DER NATIONALGARDE AUS DER GEMEINDE ŞEITIN (Zusammenfassung)

Der Artikel stellt Einzelheiten bezüglich der Bildung des Rumänischen Nationalkomitees und der lokalen Nationalgarde der Gemeinde Şeitin dar (11.11.1918): die Volksversammlung, die Wahl des Vorsitzenden und des Notars, das Weißen der Fahnen, einige Unstimmigkeiten mit dem griechisch-katholischen Pfarrer. Desgleichen werden einige Sitzungen dieses Komitees verzeichnet die der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia vorausgingen. Vertreter der Gemeinde waren in Alba Iulia anwesend.

VASILE CUCU DELEGAT LA MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ DE LA ALBA IULIA

Augustin Mureșan

Făurirea statului național unitar român este un eveniment istoric deosebit de important care a intrat definitiv în istoria românilor. La realizarea lui și-a adus contribuția întregul popor român, toate categoriile sociale. În toamna anului 1918 peste 200 mediciști, medici și farmaciști împreună cu alți intelectuali au luat parte sub îndrumarea Consiliului Național Român Central la formarea Consiliilor Naționale Române și a gărzilor naționale românești și la pregătirea deplasării la Alba Iulia. ¹

Ei au asigurat asistență medicală de urgență în caz de nevoie la locul adunării și au participat ei înșiși la Marea Adunare Națională. 44 dintre ei au avut drept de vot iar 42 au venit din patriotism însotindu-și consătenii la marele eveniment. ²

Printre medicii care au participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 s-a aflat și medicul dr. Vasile Cucu ³, înflăcărat patriot și militant pentru cauza națională a românilor. Medic militar și apoi civil având o bogată experiență în domeniul medical s-a alăturat încă de la început cu devotament, luptei pentru înfăptuirea unității naționale. Fiind prins în „focul luptelor”, el a trăit evenimente revoluționare care au avut loc în anul Marii Uniri a românilor și a fost pentru calitățile sale deosebite, investit de mulțimi „cu putere de decizie și coordonare”.

Vasile Cucu s-a născut la 30 ianuarie 1883, în comuna Ucea de Sus, ⁴ județul Brașov. Părinții săi, tatăl Nicolae, învățător și mama sa, Susana casnică au avut trei copii: Vasile, Nicolae și Gheorghe. La vârsta de numai 5 ani, Vasile a rămas orfan de tată. În această situație sarcina grea de întreținere a sa și a celorlalți doi frați ai săi îi revine mamei sale. Dintre cei trei copii ai familiei învățătorului Nicolae Cucu, numai Vasile a urmat școli superioare. Școala primară începută în localitatea natală a continuat-o la Făgăraș. ⁵ La gimaziul din Brașov unde era bursier a fost coleg cu viitorul istoric și om de cultură, Onisifor Ghibu. După terminarea liceului, Vasile Cucu a urmat cursurile Facultății de Medicină din Cluj, unde a fost remarcat de internistul Zigmond Purjész - fost profesor și maestru al lui Iuliu Hațieganu - care i-a propus să rămână în învățământ, dar neavând mijloacele materiale necesare a fost nevoit să renunțe la cariera didactică. ⁶ Tot ca student, a continuat cursurile la Facultatea de Medicină din Budapesta, ca bursier din partea Fundației Emanoil Gojdu ⁷, frecventând și unele cursuri la Viena, la profesori cu faimă în acea vreme în specialitatea sa. ⁸ Acolo în orașul muzicii și al așezămintelor de cultură, Vasile Cucu reușind să cunoască bine mediul s-a împrietenit cu unii colegi și cu alți studenți români aflați la studii.

În 23 decembrie 1907, Vasile Cucu obține titlul de doctor în medicină la Universitatea din Budapesta. La 11 ianuarie 1908 a fost încadrat ca medic militar activ la Sibiu, cu gradul de locotenent în armata austro-ungară, unde activează până la 31 ianuarie 1910, când se retrage și se angajează ca medic

în diferite circumscripții sanitare rurale din Transilvania: Viștea de Jos (Județul Făgăraș), Semlac, Șimand și Comlăuș⁹, (Județul Arad). În localitățile respective, prin bogata activitate desfășurată ca medic, a devenit bine cunoscut și apreciat de localnici. În vara anului 1914, dr. Vasile Cucu s-a căsătorit cu Aurelia Burdan, fiica preotului Ion Burdan din Sinteia Mică, având împreună doi copii: o fată, Viorica viitoare farmacistă care a devenit cadru universitar la Institutul Medico-Farmaceutic din Cluj-Napoca și un băiat Nicolae Bujor care va ajunge medic în București.¹⁰

Izbucnind primul război mondial dr. Vasile Cucu este mobilizat pe frontul din Galiția și apoi pe frontul din sectorul sudic, secundar din Peninsula Balcanică, în Albania, unde a avut norocul să scape fără să fie rănit¹¹.

În timpul evenimentelor revoluționare care au avut loc în vara și toamna anului 1918 era medic de circumscripție în comuna Sântana-Comlăuș. Soldații întorși de pe front, împreună cu locuitorii din Comlăuș, în 3 noiembrie 1918 au înlăturat organele vechii puteri locale, notarul Zoltan Fothy fiind „asediat” în cancelaria sa, iar în cele din urmă a părăsit comuna.¹² În acele împrejurări, în 5/6 noiembrie 1918 la Comlăuș se constituie Consiliul Național Român, iar dr. Vasile Cucu, datorită cinstei, corectitudinii, seriozității și devotamentului de care a dat dovadă, a fost ales președinte al consiliului¹³. În această calitate, ținând cont de apelurile transmise de Consiliul Național Român Central care își avea sediul în Arad¹⁴, dr. Vasile Cucu, acționează pe toate căile pentru lămurirea sătenilor în legătură cu evenimentele revoluționare care se succedau cu repeziciune mai ales în centrul și estul Europei.

Astfel, începând cu primul număr după reparație a ziarului „Românul”¹⁵ din Arad, dr. Vasile Cucu prezintă locuitorilor diferitele manifeste, apeluri și dispozițiuni urgente lansate de Consiliul Național Român Central și le explică sensul principiilor wilsoniene care proclamau necesitatea autodeterminării tuturor popoarelor. Ca medic a depus o muncă susținută pentru îmbunătățirea stării sanitare a populației. În acest sens a organizat și ținut în circumscripția sanitară „prelegeri” și „conferințe populare” despre combaterea bolilor epidemice care atunci secerau prea multe vieți omenești, prezentând totodată pericolele bolilor, prevenirea și vindecarea lor. S-a remarcat și prin faptul că a reușit să înființeze o secție sanitară în cadrul Consiliului

Național Român din Comlăuș, numărându-se astfel printre primii medici români care și-a însușit recomandarea lansată de Consiliul Național Român Central publicată în ziarul „Românul” în care se cerea: „Secții sanitare în toate consiliile naționale române”¹⁶

Înființarea Gărzii Naționale Române din Comlăuș a avut loc, ca peste tot în Transilvania sub îndrumarea directă a Consiliului Național Român local. În calitate de președinte al Consiliului Național Român local a fost preocupat în mod direct de înființarea și la Comlăuș a gărzii naționale locale. Aceasta s-a constituit la 18 noiembrie 1918 sub conducerea sublocotenentului Ioan Mladin¹⁷. Dr. Vasile Cucu, fiind bine pregătit din perioada când era medic militar cu gradul de locotenent în armata austro-ungară a intrat și activat în Garda Națională Română din Comlăuș¹⁸. Ca președinte al Consiliului Național Român local și membru al gărzii naționale române locale, medicul dr. Vasile Cucu a desfășurat o intensă activitate. El explica locuitorilor scopul Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, al Unirii cu România, despre viitorul poporului român și al țării ce se va dezvolta după Unire într-un stat național unitar, independent și democratic pentru toți cetățenii indiferent de naționalitate¹⁹. Pentru meritele sale deosebite, în cadrul adunării electorale convocate în 11/24 noiembrie 1918 la Comlăuș pentru alegerea delegaților la Marea Adunare Națională „poporul adunat în număr aproape complet îl alege cu aclamație de delegat pe medicul dr. Vasile Cucu, căruia i se dă credenționar subscris de președintele, notarul și membrii de încredere ai adunării”²⁰. El a fost ales ca delegat cu credenționar (supleant) în cercul electoral Aletea - Sântana²¹.

Datorită încrederii și popularității de care se bucura în mijlocul mulțimii de alegători, dr. Vasile Cucu a fost ales ca delegat din partea mai multor localități din cercul electoral susmenționat²² (Șimandul de Sus, Vârșand). Au mai fost aleși următorii: Izidor Mornăilă, țărăn din Șimandul de Jos, Cornel Popescu, preot în Șimandul de Jos, Ștefan Hotărăn, proprietar agricol în Șimandul de Sus și Ioan Mornăilă, proprietar agricol în Șimandul de Jos²³.

Ei au fost înzestrați cu credenționale „cu care susnumiții erau autorizați a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională ce se va convoca prin Consiliul Național Român Central, în numele tuturor românilor (...) și a contribui cu votul lor la deciderea asupra sortii viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria și Banatul timișan”.

În zilele următoare, până la plecarea delegației la Alba Iulia, în localitate s-au făcut pregătiri intense pentru ca aceasta să poată pleca în cele mai bune condiții. În acest sens, dr. Vasile Cucu s-a preocupat îndeaproape de pregătirea delegației. În ziua de 30 noiembrie 1918, cu steag tricolor și îmbrăcați în haine de sărbătoare, cu panglici tricolore, roșu, galben și albastru, la căciuli, gulere și revere se duc cu căruțele sau pe jos până la Arad.²⁴ Din Arad, membrii delegației din Comlăuș au plecat spre Alba Iulia cu trenul special, veseli și entuziaști, alături de ceilalți numeroși participanți. În dimineața zilei de 1 Decembrie 1918 dr. Vasile Cucu, a luat parte la marele act al Unirii de la Alba Iulia însoțit de ceilalți membri ai delegației.

S-a întors la Comlăuș cu trenul prin Arad, împreună cu poporenii săi trimiși din partea cercului electoral Sântana și cu unii plecați din proprie

Protocol

Luca în adunarea electorală a Românilor din comuna
Cămlăuș, cercul electoral al Sântăneii, est. Arad
ținută în 24 Nov. An. 1918. în curtea casei comu-
nale din Cămlăuș. la orele 2 d. a.

Adunarea s-a constituit alături cu adunările
de procedură pe invitațiile personale Blășcu Codreanu
ca de notă pe invitațiile Ion Simăneș și ca
membri de încredere înlocuitori pe consilierii Năstase
Măucea și Matei Măucea

Medicul local Dr. Vasile Cănuș a fost din voră, de
numit ca consilier adunării naționale la Alba-Iulia pe
1/27. 2. a. c. și în senat înainte explica necesi-
tatea acestei adunări și vrea înarmarea românilor
și cere apoi ca adunarea aceasta să aleagă un delegat
la adunarea mică, rămânând, ca candidați 4 comu-
nari româniști din cercul electoral al Sântăneii și
alegă și care este numit (Tănasu, Vasile, Cănuș,
Blășcu și Sălcău).

Poporul adunat în număr aproape complet alege
cu acclamație de delegat pe medicul Dr. Vasile Cănuș,
cărui s-a dat credențialul scris de președintele,
notarul și membrii de încredere și adunării, care
protocolul acesta și este încredințat consilierului național
român în Arad. —

după ce medicul Dr. Cănuș mulțumesc adunării
pentru încrederea adunarea și include. —
del în Cămlăuș în 24 Nov. An. 1918

Blășcu Codreanu Președinte
Matei Măucea
199- Domitor Măucea
membru de încredere

inițiativă. ²⁵ Acolo la Alba Iulia, medicul Vasile Cucu s-a întâlnit și cu alți medici din părțile arădene, care au participat la Marea Adunare Națională, precum: dr. Salvator Vuia, medic în Arad, participant din proprie inițiativă, dr. Sever Pășcutiu, medic la Arad, plecat din proprie inițiativă, dr. Cornel Olariu, medic la Arad, participant din proprie inițiativă, dr. Gheorghe Popovici - Boșcu, delegat din partea cercului electoral Chișineu - Criș și a Societății Academice a studenților mediciști români „Petru Maior” din Budapesta și poate mulți alții.

În perioada cât a fost președinte al Consiliului Național Român din Comlăuș, dr. Vasile Cucu a soluționat o serie de probleme care s-au ivit. S-a preocupat îndeaproape de problema agrară și de cea legată de alimentația publică.

O problemă deosebită a fost și cea privind plângerile locuitorilor cu referire la neplata ajutoarelor de război, care la Consiliul Național Român comunal din Comlăuș au înregistrat 365 de reclamații ²⁶. Specialist renumit, bun organizator, medicului dr. Vasile Cucu i s-a solicitat din partea Consiliului Dirigent să activeze în calitate de consilier în cadrul resortului

1918, noiembrie [11]/24, Comlăuș (cercul electoral Sintana)

PROTOCOL

luat în adunarea electorală a Românilor din comuna Comlăuș, cercul electoral al Sântanei, cott. Arad, ținută în 24 nov. st.n. 1918 în curtea casei comunale din Comlăuș la orele 2 d.a.

Adunarea s-a constituit alegând cu aclamație de președinte pe învățătorul pensionar Blașiu Codrean iar de notar pe învățătorul Ion Funariu și ca membrii de încredere, verificatori, pe economii Mitru Musca și Mateiu Musca.

Medicul local Vasile Cucu citește din ziarul „Românul” convocarea adunării naționale la Alba Iulia pe 1/XII n.a.c. și în scurte cuvinte explică însemnătatea acestei adunări în viața neamului românesc și cere apoi ca adunarea aceasta să aleagă un delegat la adunarea numită, rămânând ca celelalte 4 comune românești din cercul electoral al Sântanei să aleagă fiecare câte unul (F. Varșand [1], Șimand, Otlaca și Siclău).

Poporul adunat în număr aproape complet alege cu aclamație de delegat pe medicul Dr. Vasile Cucu, căruia i se dă credențional scris de președintele, notarul și membrii de încredere ai adunării, iar protocolul acesta să subșterne Consiliului Național Român în Arad.

După ce medicul Dr. Cucu mulțamește adunării pentru încredere, adunarea s-a închide.

Dat în Comlăuș, în 24 nov. st.n. 1918.

Blașiu Codrean
președinte

Mateiu Musca
Dumitru Musca
membrii de încredere

Ioan Funariu
notar

Ocotirilor Sociale, funcție deținută în perioada 1 martie 1919 și 30 septembrie 1919 ²⁷.

Între anii 1919-1923, dr. Vasile Cucu a desfășurat o activitate meritorie ca medic inspector sanitar la Căile Ferate Române - Arad. ²⁸.

Perfecționându-se și specializându-se în igienă, la Cluj, cu profesorul dr. Iuliu Moldovan i s-a cerut să preia conducerea sanitară a municipiului Arad. Astfel, între 1 aprilie 1921-31 mai 1938 a deținut funcția de medic șef al municipiului Arad. ²⁹ În 1926 a înființat și organizat spitalul sanatoriu de tuberculoși din municipiul Arad, cu 10 paturi, un fel de premieră pentru zonă. Preocupările intense în domeniul său de activitate rezultă și din rapoartele sanitare și de ocrotire anuale, publicate în „Buletinul Municipiului Arad”, între anii 1928-1938. Dr. Vasile Cucu a elaborat și regulamente ca acela al Spitalului sanatoriu pentru bolnavi de tuberculoză, cel al Căminului infirmilor, al combaterii bolilor venerice, al Stației de dezinfectare și deparazitare ³⁰, Regulamentul de salubritate publică a municipiului Arad ³¹, Regulamentul privitor la organizarea și funcționarea serviciului de salvare a municipiului Arad ³².

S-a preocupat de păstrarea și mărirea spațiilor din domeniul sanitar. Menționăm în acest sens, spre exemplu, publicația de licitație cu oferte închise pentru cumpărarea unei case în Arad, cartierul Micălaca - Nouă sau Veche, necesară unui dispensar medical. ³³ Dr. Vasile Cucu a deținut și alte funcții și a desfășurat și o bogată activitate extraprofesională. Astfel, între 1921-1926 a fost medic și profesor de igienă la Liceul de băieți „Moise Nicoară” și la Școala superioară de comerț din Arad, vicepreședinte al Societății naționale de Cruce Roșie a României, filiala Arad, membru la consiliul Societății de ocrotire a orfanilor de război, membru de onoare al Asociației culturale „Astra”, despărțământul Arad, vicepreședinte al Asociației ocrotirii mamelor din Arad și vicepreședinte al Asociației pentru profilaxia tuberculozei, filiala Arad. ³⁴

Pentru activitatea sa deosebită a fost distins cu: „Ordinul „Coroana României”, în gradul de cavaler (22 noiembrie 1922) și Crucea Meritul Sanitar clasa I-a (30 octombrie 1925) ³⁵.

Pe lângă activitatea depusă în domeniul sanitar, dr. Vasile Cucu a fost și unul dintre colaboratorii apropiați a lui Romulus Coțioiu, primarul Aradului. ³⁶ S-a pensionat la 31 mai 1938 și s-a mutat cu familia în București unde cei doi copii erau studenți ³⁷. Acolo între 1940-1942 a urmat cursurile învățământului stomatologic la Facultatea de Medicină din capitală și în 13 mai 1942, a obținut dreptul de liberă practică a stomatologiei. ³⁸ Curând după aceea, și-a deschis în 20 iulie 1942 cabinet stomatologic particular la domiciliu, până în 1948 când cabinetul a fost preluat de fiul său, dr. Bujor Cucu ³⁹. S-a stins din viață la 18 iulie 1968 la București la vârsta de 85 de ani, fiind înmormântat în cimitirul Belu. Prin întreaga activitate depusă în slujba neamului a contribuit din plin la înfăptuirea Marii Uniri din 1918 și a consolidării ei.

1. Florea Marin, *Medicii și Marea Unire*, Editura Tipomar, 1993, p. 283.
2. *Ibidem*, p. 28.
3. Dan Demșea, *Delegați arădeni la Adunarea Națională de la Alba Iulia, Antecedente biografice ale unor categorii socio-profesionale*, în „Ziridava”, XVIII, 1993, p. 281; Florea Marin, op.cit., p. 145-146.
4. Muzeul Național al Unirii din Alba - Iulia, Vol. II, fila 165; Florea Marin op.cit., p. 145.
5. Informații primite de la conf. univ. dr. Viorica Cucu din Cluj-Napoca, fiica lui Vasile Cucu, căreia îi aducem și pe această cale, caldele noastre mulțumiri; *Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Fond familial dr. Vasile Cucu*, dosar 223/1995, f. 2-4.
6. Florea Marin, op.cit., p. 146.
7. *Ibidem*, p. 146; Date despre Fundația Emanoil Gojdu vezi și la: I. Lupaș, *Emanoil Gojdu 1802-1870, Originea și opera sa*, în „Analele Academiei Române, Mem. Secțiunii istorice”, seria III, fascicula XXII, 1940, p. 16-72.
8. Florea Marin, op. cit., p. 146.
9. *Ibidem*, p. 146.
10. Informație primită cu amabilitate de la conf. univ. dr. Viorica Cucu, fiica lui Vasile Cucu.
11. Vezi și Florea Marin, op. cit., p. 146.
12. Vezi în acest sens, George Manea, *Activitatea consiliilor naționale române și a gărzilor naționale române din județul Arad*, în „Ziridava”, VIII, 1977, p. 319-320 și Alexandru Roz, *Constituirea și activitatea consiliilor și gărzilor românești din județul Arad*, în „Ziridava”, XV-XVI, 1987, p. 192.
13. George Manea, op. cit. p. 315-345; Alexandru Roz, op. cit. 187, Idem, *Consiliul Național Român Central și gărzile naționale române din Arad, 1918 Acte și documente, vol. I, Editura Dacia, Cluj - Napoca, 1993*, p. 69.
14. Alexandru Roz, *Consiliul Național Român Central și gărzile naționale române din Arad*, p. 167-168; Idem, *Aradul, Cetatea Marii Uniri*, Editura Mirton, Timișoara, 1993, p. 193-196.
15. „Românul” (Arad), Anul VII, nr. 1 din 8 noiembrie 1918.
16. Vezi „Românul” (Arad), Anul VII, nr. 28 din 30 noiembrie/13 decembrie 1918, p. 3-4.
17. Vezi: „Românul” (Arad), Anul VII, nr. 13 din 11/24 noiembrie 1918, p. 3; George Manea, op. cit. , p. 329; Vasile Popeangă, *Aradul, centrul politic al luptei naționale din perioada dualismului (1867-1918)*, Editura Facla, Timișoara, 1978, p.255; Alexandru Roz, *Consiliul Național Român central și gărzile naționale române din Arad*, p. 72.
18. Florea Marin, op.cit., p.146.
19. *Ibidem*, p. 146.
20. Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Documentele Unirii, Vol. II, p. 165 și *Anul 1918 la români, Documentele Unirii*, vol. VIII, Editura științifică și enciclopedică, București, 1989, p. 45, facs. fig. 58-59, doc.60.
21. Dan Demșea, op. cit., p. 281; Florea Marin, op. cit., p. 65.
22. Vezi; Anul 1918 la români, Documentele Unirii, Col. VIII, 1989, p. 45-59, Dan Demșea, op. cit., p. 272-281.
23. *Anul 1918 la români, Documentele Unirii*, vol. VIII, 1989 ? p. 46-49.
24. *Ibidem*, p. 146.
- 25) *Ibidem*, p. 146.
26. Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Fond 897 C.N.R. Arad, dosar nr. 64/1918, f.1, apud, George Manea, op. cit., p. 336; Alexandru Roz, *Constituirea și activitatea consiliilor și gărzilor...*, p. 197.
27. Florea Marin, op. cit. , p. 146.
28. *Ibidem*.
29. *Ibidem*, p. 147.
30. *Ibidem*
31. Vezi acest Regulament publicat în „Buletinul Municipiului Arad” (Arad , Anul XV, nr.

- 47 bis din 29 noiembrie 1937 p. 1-28 semnat de dr. Vasile Cucu în calitate de medic șef.
32. Ibidem, Anul XVI, nr. 5 din 31 ianuarie 1938, p. 8.
33. Ibidem, Anul XV, nr. 49 din 13 decembrie 1937, p. 9.
34) Florea Marin, *op. cit.* p. 147.
35. Ibidem, p. 147, Piese se păstrează în colecția Muzeului Județean Arad, (Muzeu oraș, nr. inventar, 9683-9684).
36. Vezi „Știrea” (Arad), Album - număr omagial, Anul VI, 1936, p. 106.
37. Florea Marin, *op. cit.*, p. 147.
38. Ibidem, p. 147.
39. Ibidem, vezi în legătură cu acest delegat, idem , Medici transilvăneni participanți la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia, în „Almanahul sănătății”. Editura medicală, București 1989, p. 134.

VASILE CUCU, DELEGIERTER ZUR GROSSEN NATIONALVERSAMMLUNG VON ALBA IULIA (Zusammenfassung)

Der Autor stellt das Leben und Schaffen von Doktor Vasile Cucu vor.
Dieser wurde als Delegierter des Wahlkreises Sanktanna - Comlăuș gewählt um an der Grossen Nationalversammlung vom 1 Dezember 1918 von Alba Iulia teilzunehmen.

„PRINCIPIUL NATIONALITĂȚILOR“ ȘI CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS (1919-1920)

Octavian Tatar

Într-o conferință ținută la Ateneul Român din București, în 30 ianuarie 1894, invitat, cum însuși spune, „să dezvolt și eu de la tribuna acestui parlament al culturii naționale un subiect potrivit cu timpurile prin care trecem“¹, Aurel C. Popovici arăta: „Toate ideile mari, care agitează sufletul popoarelor sunt, în momentul proclamațiunii lor în lume, mai mult sau mai puțin nebuloase. Deși rezultatele unor procese seculare de evoluțiune, ele la început se mișcă într-o sferă oarecum mistică și mai mult simțită, decât înțeleasă. Cursul vremurilor însă le netezește și scoate din ce în ce mai mult sămburele lor curat la iveală“².

Aprecierea teoreticianului și omului politic român este valabilă și în cazul „principiului de naționalitate“. Născut în secolul al XIX-lea, pe baza „Actului de independență a Statelor Unite ale Americii“, din 4 iulie 1776, și „Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului“ a revoluției franceze din 1789, și prezent mai mult în planul dezbaterilor teoretice (politice, istorice, filosofice, juridice etc.) decât în cel al dreptului internațional public, principiul naționalităților a rămas insuficient clarificat, susceptibil de variate accepțiuni, până la finele primului război mondial. Sau cum spunea, pe la 1880, cunoscutul jurist german I.C. Bluntschli: „Il n'a encore d'importance capitale que dans la politique, non dans le droit public“³. Cu toate acestea teoreticienii și activiștii politici luminați sesizează cu multă vreme înainte forța deosebită a acestei idei pentru mișcarea de reorganizare a Europei. Încă pe la 1848 marele om politic ceh Franz Palacky arăta: „Cu principiul de naționalitate, care acum se dezvoltă mai mult ca ori și când, a intrat în lume un nou și puternic factor, ale cărui acțiuni mari și neînchipuite abia în secolul viitor vor ieși la iveală“⁴.

Să vedem cum a evoluat, până la primul război mondial, în planul abordărilor teoretice, ideea de „naționalitate“, știindu-se bine faptul că sensurile și definițiile care i s-au conferit au dus la un anumit mod de concretizare în dreptul internațional public a acestei idei, la transformarea sa în principiu de drept în relațiile dintre state.

Chiar dacă onoarea invenției cuvântului „naționalitate“ este de obicei atribuită doamnei de Stael⁵, prima definiție - devenită apoi clasică - a fost dată la 22 ianuarie 1851 de către italianul Pascal Mancini în prelegerea sa de deschidere a Cursului de Drept Internațional la Universitatea din Torino: „La nazione e una società naturale de uomini, di unita di territorio, di origini, di costumi, di lingua conformata a comunanza di vita e di coscienza sociale“⁶. Această primă definiție a naționalității moderne, clasică de acum prin răsăditul ce l-a avut și prin precizia și coerența termenilor, introduce un element nou, esențial, cel al conștiinței. Influența sa a dus la crearea unei adevărate școli - școala italiană - caracterizată prin ponderea importantă în ecuația definirii naționalității a elementelor „morale“.

Ideea lui Mancini a fost dusă mai departe de către teoreticienii francezi. În conferința ținută la Sorbona, în 11 martie 1882, și intitulată „Qu'est-ce qu'une nation?“, Er. Renan arată că o națiune este „une grande solidarité, constitué par le sentiment des sacrifices qu'on a faits et de ceux qu'on est disposé de faire encore. Elle se résume, pourtant, dans le présent par un fait tangible: le consentement, le désir clairement exprimé de continuer la vie commune... Ce qui constitue une nation, ce n'est pas de parler la même langue ou d'appartenir au même groupe ethnographique, c'est d'avoir fait ensemble des grandes choses dans le passé et de vouloir en faire encore dans l'avenir“⁷. Cu Renan se pun bazele concepției școlii franceze conform căreia ceea ce definește o națiune ar fi: 1. moștenirea comună a unui popor, trecutul lui, cu alte cuvinte; 2. consimțământul actual al membrilor acesteia de a trăi în comun; 3. voința manifestată de aceștia de a continua și în viitor viața comună. Este ceea ce s-a numit „teoria electivă“ asupra națiunii.

În același timp, în spațiul german se naștea ceea ce autorii au numit „teoria erudită“ a naționalității. Autorii germani, pornind de la realitatea din statul german de după 1866, pun accentul în definirea națiunii (naționalității), pe elementele „materiale“. Rasa, în special, și limba sunt considerate ca factorii esențiali ai naționalității. Națiunea însăși trebuie să servească scopul suprem al statului, care este puterea, forța. Continuându-l pe Bluntschli - cu a sa „Die allgemeine Theorie des Staates“ (Teoria germană a statului), Treitschke, într-un celebru articol intitulat „Was fordern wir von Frankreich?“ (Ce revendicăm noi de la Franța?), apărut în 1871, arăta: „Țara germană pe care o reclamăm este a noastră prin natură și prin istorie. Noi, germanii care cunoaștem Germania și Franța, știm ceea ce folosește Alsacienilor mai bine decât acești nenorociți ei înșiși... Voim, contra voinței lor, să le dăm propria-le ființă“⁸. Afirmția sa a devenit emblematică pentru concepția germană asupra națiunii.

În peisajul spiritual românesc reflecțiile asupra națiunii (naționalității) sunt mai târzii. Acest aspect îl determină pe Aurel C. Popovici să sublinieze la 1894: „E caracteristic, că în literatura noastră nu se găsește mai nici o scriere despre principiul de naționalitate, cu toate că ne găsim în condițiuni, care reclamă, ca natura și puterea de acțiune ale acestui principiu să fie cât se poate de bine și îndeobște cunoscute de toate păturile societății românești, pentru că în ultimă analiză acest principiu este motorul tuturor revendicărilor naționale“⁹. După conferința din 1894, tipărită la București în același an, și cartea „Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari“, apărută în 1906 la Viena, Aurel C. Popovici publica în 1910, la București, lucrarea „Nationalism și democrație“. Urmează apoi „Naționalitatea în artă“, în 1915, de A.C. Cuza, „Principiul național, originea și dezvoltarea lui“, de N. Iorga, în „Neamul românesc“ din februarie 1917, pentru a cita pe cele mai importante. În plan teoretic ele nu aduc elemente de noutate, majoritatea împărtășind punctul de vedere italo-francez, cu excepția lucrării lui Aurel C. Popovici „Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari“ care avansează o soluție extrem de interesantă privind rezolvarea problemei naționalităților în imperiu. Cu toții însă erau conștienți de rolul major ce-l va juca acest nou principiu în viitor: „La ori-ce cas însă mari și radicale schimbări se vor face

în virtutea acestui principiu, mai ales în partea sud-estică a Europei“, arăta Aurel C. Popovici.¹⁰

Dacă în planul preocupărilor de realizarea practică, juridică, cheștiunea naționalităților nu și-a găsit până la finele primului război mondial consacra, în planul dezbaterilor teoretice, după cum am văzut, secolul al XIX-lea limpezește într-o oarecare măsură lucrurile. Numai că nici una dintre concepții nu reușește să domine, să se impună. Autoritatea savanților nu era suficientă. Era nevoie de un eveniment politic internațional major care să transpună una sau alta dintre doctrine în planul juridic, al relațiilor inter-statale.

La cumpăna dintre secole se mai produce însă o schimbare majoră: prin efortul intelectualilor și politicianilor, aceste noțiuni abstracte sunt concretizate și cultivate sub forma unor revendicări naționalitare în rândul maselor. Ideile naționalitare devin vii, și odată conștientizate constituiau o forță. Alte vremuri băteau la ușa istoriei.

S-a spus adeseori că primul război mondial s-a dus în numele unor doctrine sau idealuri umanitare, de răzitate sau eliberare națională, sau ca ar avea la bază cheștiunea naționalităților.¹¹

Lucrurile par a stă cu totul altfel. Într-o carte apărută la New York, în 1930, și intitulată „*Grandeur and misery of victory*“, fostul prim-ministru al Franței și președinte al Conferinței de pace de la Paris, Georges Clemenceau, arăta: „Din păcate trebuie să avem curajul să spunem că, la intrarea noastră în război, programul nostru nu era un program de eliberare“¹².

Același lucru îl susține și autoarea belgiană Suzanne Tassier în lucrarea sa „*La Belgique et l'entrée en guere des Etats-Unis. 1914-1917*“, apăruta la Bruxelles, în 1950: „... înainte de toate, războiul nu avea nimic dintr-o cruciadă a <<celor buni>> împotriva <<celor răi>>. Tabăra Antantei nu era tabăra Democrației atâta timp cât unul dintre aliați era Rusia țaristă, puțin apreciată dincolo de Atlantic. Statele Unite nu se simțeau angajate nici pe terenul principiilor nici pe cel al intereselor“¹³.

Edificatoare pe această linie este analiza evoluției atitudinii Statelor Unite față de problematica europeană în anii războiului, țara considerată în fruntea democrațiilor occidentale și de la care se aștepta un plus de sprijin din partea mișcărilor naționale. Însă nici măcar atunci când au părăsit neutralitatea și și-au exprimat motivele intrării în război, Statele Unite nu făceau nici o mențiune cu privire la vreun ideal democratic sau de sprijinire a dreptului popoarelor la autodeterminare¹⁴. Iată un alt exemplu: la 7 decembrie 1917, argumentând senatului american hotărârea Statelor Unite de a declara război Imperiului habsburgic, președintele Woodrow Wilson a precizat că America nu intenționează să dezmembreze Austro-Ungaria, iar la punctul 10 din celebrele „*Pătrusprezece Puncte*“ se arată că „*popoarelor Austro-Ungariei, al căror loc în rândul națiunilor trebuie să fie apărut și asigurat, trebuie să li se garanteze cea mai liberă dezvoltare autonomă*“¹⁵, deci nici vorba de principiul naționalităților ci mai degrabă despre un proiect de federalizare, ca să vorbim despre o zonă care ne interesează. Cât privește atitudinea Americii față de noi, ilustrativă este relatarea lui Vasile Stoică din timpul activității sale în America. Iată ce consemnează referindu-se la anul 1917: „... lumea

americană nu ne cunoaște deloc: chiar bărbații din fruntea vieții politice abia știau unde e situată România, necum să cunoască problema Transilvaniei și idealul pentru care sângerau¹⁶. Spune Vasile Stoica mai departe în memoriile sale: „Despre dreptatea războiului nostru, nici un cuvânt. Presa americană nu vedea decât că am intrat în război și că după patru luni de luptă, armata noastră a fost înfrântă¹⁷. A fost nevoie de ample mișcări ale naționalităților din Austro-Ungaria, avem în vedere congresul acestora din 9 aprilie 1918, de la Roma, precum și misiunile lor în America, din 1917-1918, și de o evidență miopie diplomatică a Austro-Ungariei, ce a refuzat sau trăgănat, încheierea păcii și rezolvarea sub formă federativă a problemei naționale, pentru ca Statele Unite să-și precizeze mai clar poziția. Abia în septembrie 1918 Statele Unite renunță la mai vechiul lor plan de pace și, implicit, la vechea lor politică față de statutul Austro-Ungariei, fără însă să-și elaboreze încă „o concepție clară și o politică lamurită asupra perspectivelor evoluției situației politice în zona Europei centrale și de sud-est după totala prăbușire a imperiului¹⁸. Iată așadar că la finele războiului Marile Puteri se aflau într-o situație de-a dreptul dilematică: pe de-o parte, nu-și precizaseră cu exactitate poziția și nu avansaseră soluții clare privind reorganizarea Europei, iar pe de altă parte, au fost puse în față unor fapte împlinite: constituirea (proclamația) unor state noi sau reîntregirea altora. Se aștepta totul de la conferința păcii. Aici se va duce marea bătălie.

„Conferința de Pace, susține istoricul american Victor S. Mamatey într-o carte apărută în 1957, a fost astfel pusă în față unui fapt împlinit în estul Europei Centrale, pe care nici nu l-a dorit și nici nu putea să-l modifice¹⁹. Rezultat al unor confruntări diplomatice, ce uneori s-au înfundat în crize aproape insurmontabile²⁰, în urma cărora școala italo-franceză a ieșit învingătoare, principiul naționalităților și-a găsit totuși concretizarea în tratatele de pace semnate precum și în Pactul Societății Națiunilor, devenind astfel principiu de drept internațional public.

Așa cum a fost conceput (aplicat), principiul naționalităților însemna transpunerea în dreptul internațional a teoriei sufragiului universal. Acest lucru însemna, cum arăta pe la 1860 francezul Maximin Deloche, dreptul naționalităților, ca și al individului, de a rupe legăturile cu un anumit sistem politic (stat) pentru a-și crea acel sistem politic (stat) ce le convine. Este, altfel spus, dreptul lor la autodeterminare. Calea principală de realizare a autodeterminării, așa cum s-a hotărât la Conferința de pace, o constituia plebiscitul sub supravegherea comunității internaționale. Plebiscitul era modalitatea de consultare a populației unui teritoriu spre a ști dacă cesiunea trebuie sau nu să aibă loc. Condițiile recunoscute pentru viabilitatea plebiscitului erau: a) Completa libertate de exprimare a voințelor interesate; b) Chemarea la vot a aceluia, și numai a aceluia, care au dreptul și c) Eliminarea oricărui amestec al puterii executive. *Plebiscitul* putea lipsi ca „probă“ atunci când voința populației era manifestă. Atunci când se desfășura, *plebiscitul* putea fi „*propriu-zis*“ (după regulile acceptate) sau „*de toate zilele*“²¹.

Principiul naționalităților nu a fost aplicat (luat) în mod absolut (ar fi dus la anarhie internațională și ar fi legiferat dreptul la secesiune), ci în mod re-

lativ, în sensul că atunci este vorba de populație amestecată, de o provincie colonizată prin forță etc., au fost luați în considerație și alți factori: geografic, istoric, economic, social etc. Acest aspect fusese exprimat de președintele american într-un cadru mai intim încă din 1918: „Știți că sunt puternic atras de ideea că naționalitatea este baza stabilirii limitelor teritoriale. Cu toate acestea cred că nu o putem adopta invariabil și, în anumite cazuri, trebuie avute în vedere frontiere naturale, frontiere strategice și modificate, frontierele bazate pe criteriul național”²².

Relativ conceput, principiul naționalităților a fost concretizat în tratatele de pace sub forma sa activă, ori de câte ori s-a recunoscut unei populații dreptul de a-și constitui un stat suveran (această recunoaștere venea dacă populația/„naționalitatea”/respectivă îndeplinea următoarele condiții: a) Voia cel puțin în majoritatea sa numerică, acest lucru; b) A avut în trecut poziția de stat autonom sau cel puțin a posedat o formațiune istorică originală și nediscutabilă; c) Avea capacitate de guvernare; d) Posedea teritoriu și bogății naturale astfel încât independența politică și economică îi sunt asigurate și e) Era în posesia culturii științifice moderne) și sub forma sa pasivă ori de câte ori a recunoscut unei „fracțiuni de națiune” dreptul de a se alipi la o colectivitate (stat) de același caracter național. Această a doua formulă nu este aplicată: a) Când naționalitățile nu sunt în continuitate teritorială cu patria mamă; b) Când populația nu are încă o clară conștiință națională; c) Când sunt populații care, pentru rațiuni de depărtare geografică, nu pot fi atașate unui stat mai simpatizat de ele ci unuia vecin lor; d) Când acele naționalități (populații) locuiesc o foarte restrânsă zonă absolut necesară pentru motive strategice, geografice și economice altui stat decât cel ce reprezintă același caracter național cu populația respectivă. În atari condiții, acestor „naționalități”, considerate minorități naționale, li s-a recunoscut dreptul la protecție internațională.

Protecția internațională a minorităților rămase în componerea statelor nou create sau a celor care și-au mărit teritoriul s-a realizat prin impunerea așa-ziselor „*Tratate ale minorităților*”²³. Aceste tratate au urmărit, pe de o parte, protecția minorităților contra majorității etnice constituită în stat, fapt pentru care li se asigura un ansamblu de drepturi (respectul vieții, a libertății, a conștiinței religioase, a tuturor cultelor care nu contravin ordinii publice și bunelor moravuri, dreptul de cetățenie, egalitatea înaintea legii, libera întrebuințare a limbii, dreptul la școli în limba maternă etc.), iar pe de altă parte, protecția statului contra minorităților. Astfel precizat, regimul minorităților era asigurat printr-o dublă garanție internațională: a) Garanția constituțională, în sensul că prevederile tratatelor relative la minorități erau recunoscute de către statele semnatare ca legi fundamentale lor și b) Garanția de ordin instituțional, în sensul că Societatea Națiunilor asigura respectarea acestor prevederi prin Consiliul Societății Națiunilor și Curtea Permanentă de Justiție Internațională.

Cât îi privește pe indivizi, transferurile de teritorii au pus în fața Conferinței de pace următoarea alternativă: a) sau să se asigure locuitorilor trecuți odată cu teritoriul sub o altă suveranitate dreptul de a dobândi o nouă cetățenie, sau b) Să li se dea posibilitatea de a emigra în statul de care se simt

ataşați prin rasă, limbă, sau religie. Rezultatul urmărit era să se evite cu orice preț ca în viitor să nu se mai găsească indivizi fără cetățenie. Tratatul de pace au consfintit ambele variante, conjugându-se astfel relativ armonios atât interesele statului cât și ale individului.

În concluzie, Conferința de pace de la Paris, sub presiunea unor realități obiective - formarea de state noi sau întregirea altora, înfrângerea în război a Germaniei și aliaților ei, implicarea S.U.A. în organizarea postbelică a Europei - și din dorința de a asigura pacea continentului, a instituit, pentru prima dată în istorie, principiul naționalităților ca principiu de drept internațional public. După aproape două sute de ani de la nașterea ideii de „naționalitate“ și după opt decenii de acțiune practică a noului principiu, Europa nu și-a găsit liniștea. Urmează ca istoria să judece pozitivitatea acestui aspect.

NOTE

1. Aurel C.Popovici, *Principiul de Naționalitate*, Bucuresti,1894, Prefată.
2. Ibidem, p.5.
3. Apud George Sofronie, *Principiul Naționalităților în dreptul internațional public*, Atelierele grafice „Cultura Națională“, București, 1929, p.2.
4. Apud Aurel C.Popovici, op.cit., p.7.
5. Anne Louise Germaine de Stael (1766-1817), în cartea sa „*De l'Allemagne*“, apărută în 1810.
6. „Națiunea este o societate naturală de oameni, bazată pe unitate de teritoriu, de origini, de obiceiuri, de limbă conformă comunității de viață și de conștiință socială“. Apud George Sofronie, op. cit., p.18.
7. „O mare solidaritate, constituită de sentimentul sacrificiilor pe care le-a făcut și care este dispusă să le facă încă. Ea se rezumă, totuși, în prezent la un fapt tangibil: consimțământul, dorința clar exprimată de a continua viața comună. Ceea ce constituie o națiune, nu înseamnă numai să vorbești aceeași limbă sau să aparții aceluiași grup etnografic, înseamnă să fi făcut împreună lucruri mari în trecut și să vrei să le faci încă în viitor“. Apud George Sofronie,op.cit.,p.20-21.
8. Apud George Sofronie, op.cit., p.23.
9. Aurel C.Popovici, op.cit., Prefată.
10. Ibidem, p.28.
11. Vezi,George Sofronie, op.cit., p.88.
12. Apud Boris Rangheț, *Relațiile româno-americane în perioada primului război mondial (1916-1920)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p.109.
13. Ibidem, p.18.
14. Ibidem, p.22.
15. Ibidem, p.103.
16. Vasile Stoica, *În America pentru cauza românească*, București, 1926, p.9-10.
17. Ibidem,p.11.
18. Boris Rangheț, op.cit., p.135.
19. V.A.Mamatey, *The United States and East Central Europe 1914-1918. A study in wilsonian diplomacy and propaganda*, Princeton,1957, p.330-331, apud Boris Rangheț, op.cit., p.189.
20. Vezi, referitor la situația României, N. Iorga, *Memorii. Insemnări zilnice. Mai 1917 - martie 1920* vol. I și II, București, 1935, Simion C. Mândrescu, în *Franța și Italia pentru cauza noastră*, București, 1919, V.V. Tillea, *Acțiunea diplomatică a României. Noiembrie 1919 - martie 1920*, București,1925, M. Djuvara, *Trebuia oare să semnăm tratatul cu*

Austria?, București, 1919, E. Campus, *Din politica externă a României 1913-1947, București, 1980*, C. Botoran s.a., *România și Conferința de Pace de la Paris (1918-1920)*, Cluj-Napoca, 1983 etc.

21. Vezi, Ideea de autodeterminare în Tratatul de Pace din 1919/1920 (Doctrina și practica plebiscitară), în G. Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatul de Pace din 1919-1920*, Editura ziarului „Universul”, București, 1936, Octavian Tătar, „Principiul Naționalităților”, *problema cetățeniei și tratatele semnate de România la Conferința de Pace (1919-1920)*, în Români, sârbi, slovaci (Restituiri III), Bibliotheca Musei Devensis, Deva, 1995, p. 259-267.

22. Apud Boris Rangheț, op.cit., p.104.

23. Vezi, George Sofronie, *Protecția minorităților de rasă, de limbă și de religie sub regimul Societății Națiunilor*, Editura „Casa Națională a județului Bihor”, Oradea, 1930, p.7-11.

THE PRINCIPLE OF NATIONALITY“ AT THE PEACE CONFERENCE ÎN PARIS (1919-1920)

Summary

Until the Peace Conference în Paris (1919-1920) the „principle of nationality“ was only a subject of judicial and historical debates. At theoretic level, în Europa, two theories regarding this principle were stressed upon: the „elective theory of nationality“ set up în Italy and France and the „erudite theory of nationality“ set up by the German Law School. During World War I under the vigorous action of the nationalities from the Austro-Hungarian Empire „the principle of nationality“ was in the attention of the politicians who tried to organize Europe after war ending. The Peace Conference in Paris imposed the „principle of nationality“ as a principle of international public law. The principle was not considered absolute but relative. The study, starting from the documents of the Peace Conference, presents the way this was applied.

PROIECTUL DE LEGE AGRARĂ ÎNTOCMIT DE ION MIHALACHE ÎN 1920

Mircea Rusnac

În analiza evoluției problemei agrare în România, precum și a modului în care s-a încercat rezolvarea ei, este absolut necesară cunoașterea activității în acest domeniu a guvernului Blocului parlamentar din perioada decembrie 1919 - martie 1920, primul guvern din istoria țării în care a fost reprezentat și Partidul Țărănesc a lui Ion Mihalache.

Acest guvern a fost rezultatul primelor alegeri parlamentare organizate în România întregită (noiembrie 1919) și, totodată, al primelor alegeri desfășurate pe baza votului universal, de curând instituit. Prin înfrângerea liberalilor în aceste alegeri, la 5 decembrie 1919 a fost format un guvern de coaliție, sub președinția lui Alexandru Vaida-Voevod, guvern intitulat al Blocului parlamentar, datorită faptului că era susținut de o serie de partide și de formațiuni precum: Partidul Național Român din Transilvania, Partidul Țărănesc, Partidul Naționalist Democrat, gruparea lui Ion Nistor din Bucovina și gruparea lui Pan Halippa și Ion Inuleț din Basarabia. Trebuie remarcat faptul că în toate aceste partide predominau elementele legate de interesele burgheziei mici și mijlocii, precum și ale intelectualității democratice. De aceea, obiectivele lor erau aproape identice. Referitor la problema agrară, guvernul Blocului va adopta, în general, poziția Partidului Țărănesc, partid care se situa în acea perioadă în flancul stâng al formațiunilor politice democratice românești.

Încă de la constituirea sa, la 18 decembrie 1918, Partidul Țărănesc, având în conducere o serie de intelectuali de prestigiu, declara că recunoaște necesitatea desființării marii proprietăți și a împrumutării țăranilor, alături de alte reforme democratice. Pe parcurs, programul său se va radicaliza și mai mult. Astfel, Declarația de principii din 26 octombrie 1919, din ajunul alegerilor, ca și noul program al partidului din 30 septembrie 1920, fixau un ansamblu de măsuri care-l deosebeau de toate celelalte programe ale partidelor existente. Între aceste măsuri amintim exproprierea proprietăților mai mari de 50 de pogoane și împrumutarea țăranilor pe loturi de întinderi suficiente, dreptul țăranilor de a folosi islazurile, desființarea jandarmeriei, sprijinirea băncilor populare etc.¹

Multe elemente din acest program se vor regăsi în programul de guvernare prezentat de primul ministru Alexandru Vaida-Voevod în ședința Adunării Deputaților din 16 decembrie 1919, ziua în care Ion Mihalache era numit ministru al agriculturii și domeniilor. În Capitolul III al programului de guvernare, intitulat **Reforma agrară**, se prevedea realizarea ei în așa fel, încât pământul „să ajungă în mâna aceluia care îl cultivă”.² În acest sens, urma să fie modificată Constituția, înscriindu-se în ea principiul exproprierii pentru cauză de utilitate socială și de stat; de asemenea, la revizuirea decretelor-legii privitoare la reforma agrară nu se vor face schimbări în dezavantajul țăranimii. Se vor crea, în măsura nevoilor, păduri comunale și

islazuri comunale în fiecare sat. În vederea întăririi gospodăriei țărănești, se vor face înlesniri obștilor, cooperativelor de producție, de aprovizionare și desfacere, băncilor populare, și „se va organiza federalizarea lor pe temelii puternice și autonome, menținându-se controlul legal.“³ De aici rezultă foarte clar că, în comparație cu alte partide politice, care considerau reforma agrară ca soluție deplină a problemei țărănești, Partidul Țărănesc s-a pronunțat pentru un ansamblu de măsuri în vederea completării și consolidării acestei reforme.

Comentând acest program al Blocului parlamentar, marele economist Virgil Madgearu sublinia faptul că el „recunoaște necesitatea unei adânci reforme agrare“. În concepția noului guvern, reforma agrară „poate să fie înfăptuită în chip organic, astfel încât toate trebuințele de pământ ale țărănimii să fie îndeplinite până la limita maximă, până acolo unde ele există și sunt recunoscute de organele locale“.⁴

Ca urmare, imediat după instalarea guvernului a început să funcționeze Comisia Parlamentară însărcinată cu elaborarea proiectului de lege agrară, dar numai pentru teritoriul vechiului Regat, deoarece președintele Consiliului de Miniștri își exprimase dorința de a nu se lua în studiu și reforma agrară din Transilvania, această sarcină urmând să revină Consiliului Dirigent. Marea majoritate a membrilor Comisiei făceau parte din Partidul Țărănesc, iar lucrările ei se desfășurau sub îndrumarea ministrului agriculturii și domeniilor, Ion Mihalache. La începutul lunii februarie 1920, proiectul de lege fusese redactat. În expunerea de motive se arăta că proiectul se deosebește de legile și decretele-legi anterioare printr-o concepție nouă asupra rolului și funcției terenului arabil: „pământul trebuie considerat un mijloc determinat și mărginit de plasare a muncii unei categorii de cetățeni care au ca obișnuită a lor ocupațiune munca pământului. Astăzi muncitorul își reclamă întreg produsul muncii sale individuale și exploatarea bratelor nu mai poate fi îngăduită. Pământul este izvorul de viață materială și morală a celor ce trăiesc din cultura lui și acest izvor trebuie să le aparțină în primul rând lor“.⁵ Adoptat cu unele ezitări în ședința Consiliului de Miniștri din 6 martie 1920, proiectul va fi depus, la 12 martie, din inițiativa unui număr de 177 de senatori și deputați aparținând organizațiilor politice care formau Blocul parlamentar, de către senatorul Spânișteanu și deputatul Iunian, în fața corpurilor legiuitoare. Acest proiect era indiscutabil mai larg decât decretul liberal din decembrie 1918, care fixase exproprierea până la două milioane ha a pământului moșieresc, conform prevederilor Constituției, și extinderea exproprierei totale la moșiile arendate timp de zece ani consecutiv.⁶ De asemenea, proiectul lui Mihalache a fost mult mai larg decât cel redactat de către viitorul ministru la resortul agriculturii, Garoflid.⁷ Deja de la sfârșitul lunii februarie și în prima jumătate a lunii martie 1920, Partidul Țărănesc a organizat mai multe întruniri la sate și în capitalele de județe, în cadrul cărora deputații și senatorii țărăniști, precum și alți fruntași locali ai acestui partid, făceau ample expuneri asupra proiectului de lege agrară.⁸

În expunerea de motive a proiectului de lege se arăta că depunerea acestuia din inițiativă parlamenatară se datorește dorinței de a oferi regelui

„dovada deplină că întreg Parlamentul este pentru proiectul de lege trecut prin consiliul de Miniștri“ și pentru a da reformei agrare caracterul unei adevărate manifestatii naționale.⁹ Proiectul pornea de la recunoașterea faptului că în cel moment trei pătrimi din numărul țăranilor aveau o proprietate mai mică de 5 ha.¹⁰

Acest proiect conținea prevederi incomparabil mai largi decât ale tuturor proiectelor discutate sau adoptate în acea perioadă. Vom exemplifica menționând că se prevedea exproprierea pământului cultivabil al tuturor proprietăților particulare „în toată întinderea ce trece peste 100 ha“ (cu unele excepții pentru fermele „cu investiții importante“ - articolul VI), exproprierea pe proprietar și nu pe proprietăți (articolul VII), exproprierea totală a proprietăților (și nu numai a terenului cultivabil) de mână moartă, ale absenteiștilor, persoane publice și private, a moșiilor arendate neîntrerupt în ultimii zece ani etc. Se preconiza, de asemenea, că împrumutul trebuia terminată, în linii generale, în cinci ani și că trebuiau completate și consolidate gospodăriile țărănești de minimum 3-5 ha.¹¹ Proiectul ratifica exproprierea făcute în anul 1919 pe baza decretului din decembrie 1918 și hotărârea noi exproprieri. În fiecare comună trebuia să se creeze un lot demonstrativ, care să fie încredințat „unui sătean destoinic“. De asemenea, se preconiza înființarea unor loturi de până la 50 ha, care puteau fi vândute celor care „nu posedă mai mult de 25 ha teren cultivabil și care ar face dovada că sunt agronomi“, stimulându-se astfel instruirea țăranilor și cointeresându-i în munca lor.¹² Totodată, pe listele de împrumut puteau fi trecuți funcționarii publici și comercianții din comunele rurale, precum și preoții și învățătorii, într-un cuvânt, întreaga lume a satului.

Articolul XIII stabilea prețul pământului expropriat astfel: valoarea terenurilor cultivabile, a pădurilor și izlaurilor era socotită egală cu capitalizarea venitului net înmulțit cu 20. Venitul net era calculat făcându-se media între venitul înscris în rolurile fiscului la ultimul recensământ și prețul regional de arendă stabilit la Consiliul superior al Agriculturii. Prin aceasta se dădea o lovitură vechilor proprietari. Faptul că se lua în considerare și venitul înscris în rolurile fiscului contribuia la scăderea prețului pământului expropriat, deoarece proprietarii declarau, de regulă, un venit mai mic decât cel real; acum ei urmau să suporte consecințele sustragerii de la obligațiile față de stat. Astfel, prețul de răscumpărare pe care trebuiau să-l plătească țăranii era mult redus, stabilindu-se criterii realiste de împrumut. Înființarea sa ar fi dus la o mai echitabilă distribuție a proprietăților agrare și, prin aceasta, la accentuarea procesului de democratizare a societății românești, în general. Acesta a fost cel mai avansat proiect de lege agrară elaborat și susținut de un partid politic democrat din România.¹³ În cazul aplicării sale, s-ar fi ajuns fără îndoială la o serioasă consolidare a guvernului format de blocul parlamentar.

Tocmai de aceea, înfruntarea pe care o presupunea dezbaterile sa între conservatori și reformiști amenința să ia proporții deosebite. Deja la 10 martie, în fața pericolului respingerii acestui proiect, oficiosul Partidului Țărănesc, „Tara nouă“, a publicat un manifest intitulat **Către săteni**, în care se spunea: „Fiți liniștiți și aveți încredere în trimișii voștri. Ei se țin de cuvânt

și se luptă din greu ca să vă facă dreptate“. Manifestul aducea la cunoștință țărănilor că proiectul de lege agrară se afla „la Palat și n-așteaptă acum decât semnătura regelui“. Se exprima speranța că, în ciuda tuturor piedicilor care i-au fost puse în cale, proiectul va fi votat în Parlament în scurt timp. De asemenea, Ministerul de Interne a adresat o circulară prefectilor, prin care le cerea „să se aducă la cunoștința sătenilor că legea agrară se va depune în curând în Cameră și că pământul se va da tuturor sătenilor ce nu au“.¹⁴ La 14 martie, „Țara nouă“ revenea arătând: „Exasperate de piedicile neînțelese ce se pun proiectelor de legi care așteaptă de aproape o lună să vie în discuția publică, majoritățile parlamentare au smuls aceste proiecte din mâinile nehotărâte ale guvernului și le-au depus din proprie inițiativă“. Asemenea articole erau interpretate de forțele conservatoare nici mai mult, nici mai puțin, decât o chemare a poporului la revoluție!

Prezent la Adunarea Deputaților cu ocazia dezbaterii acestui proiect, ministrul Ion Mihalache, răspunzând atacurilor opoziției conservatoare, declara: „Țin să se știe: nu guvernul își însușește proiectul care a fost depus din inițiativă parlamentară, ci deputații și-au însușit proiectul guvernului...“ Și continua virulent: „Ce însemnă această d-lor? Țara nu mai este proastă. Țara nu mai este legată la ochi, ca să nu înțeleagă ce este această cumetrie între cei care se invitau la puscărie până ieri, alaltăieri. (Aplauze din partea deputaților țărăniști). Știți ce este d-lor? Este războiul celor fricoși, este războiul de săcăială, de gherilă, pentru a înlătura lupta cea adevărată pe terenul democratic, care este lupta pentru reforma agrară. (Aplauze din partea deputaților țărăniști, Protestări, zgomot). ... D-lor, ce ușor e să faci pe democratul, când nu sacrifici nimic de la tine! Au fost toți democrați pentru reforma agrară din Basarabia, dar astăzi, când dau de la d-lor, când dau din pungile d-lor, conspiră cu toții ca să împiedice reforma agrară de aici. Să se știe. (Aplauze prelungite)“.¹⁵ Tot cu prilejul acestor febrile dezbateri, cineva a strigat din sală: „Să dați pământ țărănilor. Nu mai faceți gură, nu vorbiți, trebuie să lucrați, nu să vorbiți. O să vă treziți cu țărani aici! Reformă agrară, nu discuțiune...“.¹⁶

În schimb, în Senat, unde guvernul avea majoritate covârșitoare, dezbaterile au fost mai liniștite. În încheiere s-a votat o moțiune de încredere în guvern, citită de Aurel Scurtu, în care se arăta: „Pentru asigurarea liniștei țării și a da o dovadă mai mult de statornica grijă pe care înaltul Senat o poartă rezolvării urgente a chestiunii agrare în vechiul teritoriu al Regatului, încredințăm înaltul guvern de toată încrederea majorităților din Senat și-l rugăm să-și însușească proiectul din inițiativă parlamentară pentru reforma agrară din Vechil Regat. Cerem urgență“.¹⁷

Reacția conservatorilor față de toate aceste intenții a fost de o violență fără precedent. Ei susțineau deja că însuși regele era „supus unui adevărat șantaj“ și de aceea cereau ca guvernul, care intrase în conflict cu suveranul, să-și dea imediat demisia.¹⁸ Iar ziarul „Steagul“ din 14 martie scris: „Regele să-și facă datoria față de țară și de dinastie... Armata este devotată și supusă șefului ei suprem.“ Astfel, se putea profila chiar un război civil!

Imediat a avut loc o întrevedere între șefii opoziției, Brătianu și Averescu, ultimul angajându-se să preia puterea și să execute reforma agrară în limitele

decretului-lege din decembrie 1918; în schimb, Brătianu avea să-i sprijine guvernul pentru a înfrânge „pericolul țărănist”.¹⁹ Ca urmare, înțelegând că zilele guvernului erau numărâte, Nicolae Iorga, președintele Camerei, l-a sfătuit pe Mihalache să-și prezinte regelui demisia, lăsând curs liber inițiativei parlamentare. În dimineața de 12 martie 1920, demisia era înaintată regelui. Dar aceasta nu a potolit spiritele. Intrigile partidelor de opoziție au provocat căderea întregului guvern, chiar a doua zi după depunerea în parlament a proiectului reformei agrare (13 martie 1920). Astfel, el nu a mai fost nici măcar luat în dezbatere. Succesorul lui Vaida-Voevod, generalul Alexandru Averescu, se grăbea să declare imediat: „Prima și cea mai de căpetenie a sa grijă va fi ca, prin autoritatea la care are dreptul, să pună stavilă oricărei încercări de a zdruncina câtuși de puțin așezămintele noastre sociale și de stat”.²⁰ Prin aceasta, neliniștea populației era întrucâtva potolită. La rândul lor, partidele din coaliția răsturnată de la putere cereau susținătorilor lor să accepte noua situație în liniște, Dar Partidul Țărănesc ieșea din acest guvern întărit și cu un prestigiu mult sporit. El fusese forța cea mai dinamică a Blocului parlamentar. Liderii țărăniști au căpătat convingerea că numai având un partid mare și puternic, temeinic organizat, puteau aspira să revină la putere.

Cât despre actul brutal de răsturnare a fostului guvern, iată ce nota același Nicolae Iorga: „Ceea ce s-a făcut este pentru mine o crimă de stat. Nici o sentinelă n-a fost ucisă mai mișelește la postul său de onoare decât a fost doborât primul slujbaş al țării, ieșit din cele dintâi camere al României unite, cele dintâi adunări ale sufragiului universal, cele dintâi organe legislative, de către asociația oamenilor care reprezentau reacțiunea, în cea mai periculoasă formă demagogică.”²¹

NOTE

1. D.Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975, p.64.
2. Ion Agrigoroaiei, *De la marea răscoală din 1907 la reforma agrară din 1921. Confruntări politice*, în vol. *1907 în perspectivă istorică*, Iași, Ed.Junimea, 1988, p.255.
3. Ibidem, p.256.
4. Ibidem.
5. Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului Țărănesc (1918-1926)*, București, Ed. Litera, 1975, p.36.
6. D.Șandru, op.cit., p.65.
7. Ibidem, p.66
8. Ioan Scurtu, op.cit., p.38.
9. Ibidem, p.43.
10. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986, p.248.
11. Ion Agrigoroaiei, op.cit., p.256-257.
12. Ioan Scurtu, op.cit., p.36.
13. Ibidem, p.37-38.
14. Ibidem, p.38.

15. *Monitorul Oficial. Dezbaterile Adunării Deputaților*, ședința din 12 martie 1920, p.1076 - 1077.
16. *Ibidem*, p.1077.
17. *Monitorul Oficial. Dezbaterile Senatului*, ședința din 12 martie 1920, p.625.
18. Ioan Scurtu, *op.cit.*, p.39.
19. *Ibidem*, p.42.
20. *Ibidem*, p.45.
21. Mircea Mușat, Ion Ardelean, *op.cit.*, p.252-253.

AGRARIAN LAW PROJECT DRAWN UP BY ION MIHALACHE IN 1920 (Summary)

The government of „the parliamentary Bloc“ which represented a coalition of five parties ruled Romania between december 1919 - march 1920, trying to bring some democratical reforms. The most important of these ones was the agrarian reform. It was belaboured by Ion Mihalache, the president of the Peasant Party and the minister of Agriculture and Domains. The reform stipulated the expropriation of the large estate and their partition between peasants. It was a sad blow to landed gentry. That is why the conservative opposition accused the government that he tried to rise a revolution and a civil war. Finally the manoeuvre of the opposition led to the government is fall without the law project to be discussed in the parliament.

PROPRIETATEA ASUPRA PĂDURILOR ÎN VECHILE PLASE HĂLMAGIU, SEBIS ȘI TÂRNOVA ÎNAINTE ȘI DUPĂ REFORMA AGRARĂ DIN 1921

Sorin Sabău

I. REFORMA AGRARĂ

A. Cadru legal

La 1 Decembrie 1918 se înfăptuia unirea tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească cu România. Pe lângă bucuria și entuziasmul care i-a cuprins pe români în acele momente în perioada imediat următoare se cereau totuși rezolvate o serie de probleme care nu sufereau amânare deoarece atât provinciile nou alipite cât și Vechiul Regat au ieșit vlăguite din anii de război. Ca urmare, sfârșitul lui 1918 și anul 1919 a adus mari transformări în viața politică și economică a țării.

Astfel, încă de la 1 Decembrie 1918, Adunarea Națională de la Alba Iulia a hotărât aplicarea unor serii de reforme între care și reforma agrară. În articolul 3 al Rezoluției de Unire cu țara se prevedea: „Reformă agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființând fidei-comisele și în temeiul dreptului de a micșora după trebuință latifundiile, i se va face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure), cel puțin atât cât să o poată munci el și familia sa. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producției”.¹

Prin Înaltul Decret Regal nr.3632 din 11 decembrie 1918 se precizează atribuțiile Consiliului Dirigent și prin același decret, Consiliul, va primi misiunea de a prezenta Regelui Ferdinand, proiectul de reforma agrară pentru ținuturi asupra cărora se întinde administrația lui (Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș).²

Dar până la elaborarea acestui proiect trebuiau să se ia măsuri concrete pentru sporirea producției agricole. În acest scop va fi dată ordonanța nr.82 A din 21 februarie 1919 prin care se dispunea ca pentru cauza de utilitate publică să se procedeze la arendarea obligatorie pe anul 1919 a moșiilor statului, corporațiilor și ale unor particulari. Făceau excepție doar: a.) din moșiile statului părțile pe care se fac culturi de model și creșteri de vite de soi, precum și cele care sunt rezervate prin înființarea de stabilimente industriale; b.) din moșiile particulare - fie persoane naturale sau de drept - acelea ce au inventarul necesar și a căror cultură este garantată; c.) pădurile și terenurile silvice.

Această ordonanță a făcut posibil ca unele porțiuni din moșiile destinate expropriării să fie date în posesiune (prin arendă forțată) sătenilor, încă înainte de înfăptuirea reformei agrare.³

În același timp s-a început și adunarea datelor necesare pentru aplicarea

reformei. Pentru aceasta, încă din luna decembrie 1918, s-au întocmit chestionare speciale care au fost trimise tuturor comunelor de pe teritoriul administrat de Consiliul Dirigent. Ele cuprindeau întrebări privind numărul total al locuitorilor din fiecare comună, al locuitorilor după naționalitate, religie; numărul celor care au fost soldați în ultimul război și în ce armată, al invalizilor, al agricultorilor; informații privind repartizarea cultivatorilor după întinderea pământului cultivat (peste 1000 iugăre cadastrale; de la 100 până la 1000 iug.; de la 50 până la 100 iug. etc.); numele proprietarilor și arendașilor cu moșii mai mari de 100 iugăre cad., suprafața teritoriului comunei din punct de vedere agricol (arături, fânețe, pășune, pădure etc.) suprafețele însămânțate în 1918 numărul întreprinderilor industriale și comerciale etc.

Răspunsurile la chestionare, deși trebuiau să sosească până la 15 februarie 1919, cea mai mare parte a lor s-a primit abia peste un an (multe chestionare au fost incomplete sau eronate, trebuind să fie refăcute).⁴

Cu toate acestea, la 12 august 1919, Marele Sfat Național a votat proiectul legii de reformă agrară pentru Transilvania, Banat și părțile ungurene, proiect care va fi aprobat de Regele Ferdinand I, prin Înaltul Decret-lege din 10 septembrie 1919.

Există acum un cadru legal explicit care îi dădea statului dreptul la expropriere. De altfel, chiar în primul articol se preciza că exproprierea se face pentru a spori și completa proprietățile rurale țărănești, precum și islazurile și pădurile comunale; pentru a încuraja dezvoltarea industriei naționale, oprindu-se pământul necesar pentru industria existentă sau pentru cea care se va înființa pentru a ușura traiul din orașele și centrele miniere, industriale și balneare. Înaltul decret-lege mai cuprindea referiri și explicații privind modul cum se va face îndreptățirea și măsurarea exproprierii, înființarea de noi pășuni și păduri comunale, fixarea prețului care se plătește pentru terenurile expropriate, organele și procedura de expropriere, împrumutarea și colonizarea.⁵

Toate aceste dispoziții vor fi cuprinse, cu unele modificări și completări în legea pentru Reforma Agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, votată de Adunarea Deputaților și Senat la 19 respectiv 20 iulie 1921 și promulgată prin Înaltul Decret-Regal din 23 iulie 1921.⁶

La 4 noiembrie 1921 apărea în Monitorul Oficial și Regulamentul de aplicare al legii pentru Reforma Agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.

În urma acestor legi s-a trecut imediat la realizarea practică a reformei. Toate proprietățile care nu fuseseră expropriate prin decretele legi din 1918 și 1919 și care conform legii pentru reforma agrară făceau obiectul exproprierii, treceau în proprietatea statului. Acesta, la rândul său, urma să le distribuie celor îndreptățiți.

Vom urmări în continuare prevederile și normele în cadrul cărora se va realiza exproprierea, insistând asupra situației pădurilor.

Așa cum s-a precizat și în Decretul-lege din 10 septembrie 1919 și cum se arată și în articolul 1, alineatul 1 al legii de reforma agrară din 23 iulie 1921, scopul exproprierii era în primul rând de a „spori și completa proprietățile rurale țărănești, precum și islazurile și pădurile rurale“.

Mai departe, articolul 6 (al.A) prevedea că se puteau expropria pădurile care formează proprietatea corporațiilor, instituțiilor, bisericilor, mănăstirilor, capitlurilor, univesităților, școlilor, spitalelor, județelor și a comunelor precum și pădurile statului.⁷

Această problemă va fi tratată pe larg în Capitolul III al legii. Ea va aduce atingere și pădurilor posesorale și urbariale.

Astfel, în Regulamentul de aplicare al Legii de Reformă Agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș se specifică:

„Pășuni, fânețe și păduri comunale în înțelesul legii de față sunt acelea la care au drept de folosință toți locuitorii comunei.

Urbariale sunt: pășunile, fânețele și pădurile foștilor iobagi, sau ale succesorilor lor de drept, recunoscute ca atare.

Legea înțelege sub denumirea de posesorale, pășunile, fânețele și pădurile care aparțin mai multor proprietari și sunt folosite în comun, oricare ar fi proveniența lor, oricum ar fi administrate și pe orice nume ar fi trecute în cărțile funduare“.⁸

Această explicație este necesară deoarece la articolul 32 al legii, stabilindu-se ordinea în care se vor expropria pădurile observăm că în primul rând sunt cele al Statului și cele care fac obiectul articolului 6, în al doilea rând pădurile persoanelor juridice sau ale particularilor care depășesc 100 iug. cad. la șes și deal și 200 iug. cad. la munte, iar abia în al treilea rând se vor putea expropria pădurile comunale, urbariale, posesorale, precum și acele păduri cu caracter de păduri comunale, a căror suprafață întrece limita fixată de această lege. (Excepție fac doar pădurile grănicerești din fostul Regiment II românesc de graniță de la Năsăud).

Calculul suprafeței pădurilor ce urmau să revină comunelor se făcea după numărul capilor de familie (fiecare cap de familie fiind echivalent cu un fum de casă). Astfel, în regiunile agricole un cap de familie va primi până la 3 iug.cad.; în regiunile unde pământul cultivabil este redus, populația ocupându-se și cu creșterea vitelor - până la 5 iug; iar acolo unde pământul de cultură lipsește, populația având ca sursă de venit numai creșterea vitelor și industria casnică de lemn - se va putea merge până la 7 iug. cad. de fiecare cap de familie.⁹ Pădurile comunale înființate prin expropriere nu se puteau atribui decât într-o rază de până la 15 km de sat.¹⁰

Legea mai prevedea însă, ca în momentul în care se va fixa suprafața de pădure comună, se va ține socoteală și de pădurile urbariale, posesorale sau de cele cu caracter de păduri comunale existente, acestea intrând în suprafața ce urmează a se atribui comunei respective. Foarte importantă era precizarea conform careia operațiile de expropriere și împroprietărire se vor face cu avizul și sub direcția serviciului silvic al Statului. (Aceasta cu scopul de a evita orice fel de abuz).

Făceau excepție de la expropriere pădurile de apărare și, numai cu aprobarea Comitetului Agrar, puteau fi scutite pădurile ce serveau la exploatarea minelor, uzinelor de fier, întreprinderilor industriale care întrebuințau lemnul ca material brut.

În ce privește administrarea pădurilor nou înființate sau completate, se specifica clar că ele se vor afla sub controlul organelor silvice ale statului.

Trebuie să menționăm și faptul că pădurile absenteiștilor se expropriau în întregime. (Prin absenteist se înțelege proprietarul care de la 1 decembrie 1918 și până la depunerea acestei legi a lipsit din țară, fără a avea o însărcinare oficială în străinătate).

Exproprierea s-a făcut prin despăgubire. Capitolul V al legii stabilește prețul terenurilor expropriate. Acesta nu va trece în nici un caz peste prețul din 1918, iar leul va fi considerat egal cu coroana. (Numai la terenul expropriat pentru a fi destinat înființării de pășuni comunale, leul va fi socotit la două coroane). La fixarea prețului pădurilor se va ține seama de felul și calitatea lemnului, de specii, de căile de comunicație, depărtarea de gări și centrele de desfacere. Se mai preciza că valoarea stabilită nu putea întrece media din ultimii cinci ani înainte de 1913 a prețurilor din localitate sau regiune.

Plata care se face proprietarului expropriat poate fi în numerar sau în titluri de rentă (la alegerea statului), amortizabilă în 50 de ani și purtătoare de dobândă 5% pe an. Statul nu contribuia cu nimic la plata prețului pentru suprafețele întrebuintate la înființarea și completarea pășunilor și pădurilor. Prin urmare, sătenii beneficiari ai acestor terenuri, erau cei care trebuiau să achite despăgubirile. (Statul suporta 50% din preț numai pentru pământul cultivabil, atribuit celor îndepărtați prin lege).

Organele de aplicare ale prevederilor legii erau Comitetul Agrar, Comisia Județeană de expropriere și Comisia de Ocol pentru expropriere. Comitetul Agrar era organul consultativ al Ministerului Agriculturii în toate chestiunile privitoare la expropriere, împrumut, înființarea de proprietăți mijlocii și darea în folosință a pământului expropriabil în perioada interimară.

Comisia Județeană de expropriere, una sau mai multe pentru fiecare județ, se compune din 5 membrii: un consilier al Curtii de Apel desemnat de ministrul de justiție ca președinte (poate fi și judecător de tribunal), al doilea judecător desemnat de președintele tribunalului, un delegat al Casei Centrale a Împrumutării, consilierul agricol județean și un inginer geodezic. Comisiile județene se pronunțau în primă instanță asupra prețului, când Comisia de ocol nu s-a pronunțat, hotărârea definitivă căzând în competența Curților de Apel din regiune. Se pronunțau în ultima instanță asupra apelurilor făcute contra hotărârilor Comisiilor de Ocol în materie de expropriere. Hotărârile lor sunt definitive și executorii, fără drept de opoziție, apel sau recurs, cu rezerva dreptului de revizuire din partea Comitetului Agrar timp de un an de la executarea în fapt a hotărârii.

Comisiile de Ocol pentru expropriere, una pentru fiecare circumscripție de judecătorie de ocol, se compuneau din 4 membri: judecătorul de ocol ca președinte, un delegat al Casei Centrale a Împrumutării, agronomul regional și un inginer geometru. Comisiile de Ocol se pronunțau în primă instanță asupra situației juridice a proprietății din punct de vedere al exproprierii, determinau valoarea pământului și fixau lotul tip. De asemenea, făceau verificarea tablourilor de împrumut pe baza de procese verbale individuale, după care se stabilesc listele celor îndreptățiți.¹¹

Pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș conducerea lucrărilor de reformă agrară se făcea de către Casa Centrală a Împrumutării sătenilor, prin Direcția generală a reformei agrare din Cluj, care avea în subordine

Consilieratele Agricole, agronomii regionali și organele cadastrale.

Comisiile de expropriere lucrau și cu Direcția de la Cluj. Din 1924, această desființându-se, toate lucrările au trecut asupra Centralei din București.¹²

Pentru lucrările privind împrăștierea, organele de aplicare a legii erau: Comitetul local, Comisia de Ocol pentru împrăștiere și Comisia Județeană pentru împrăștiere.

Comitetul Local era compus din secretarul comunal, primar, preoți, învățători, dirigenți și 2-3 săteni delegați. El avea sarcina de a întocmi tabloul sătenilor cu drept la împrăștiere.

Comisia de ocol pentru împrăștiere era compusă din aceleași persoane ca la expropriere. Ea judeca listele întocmite de Comitetul Local și stabilea ordinea de preferință.

Comisia Județeană pentru împrăștiere se compunea din aceleași persoane ca și la expropriere. Ea judeca în ultima instanță toate contestațiile ivite la întocmirea tablourilor de împrăștiere, stabilind în mod definitiv lista celor îndreptățiți. Hotărăște, ca instanță de apel, mărimea lotului tip și face tragerea la sorți a celor împrăștiți.¹³

Am prezentat aici, în linii mari, articolele din Legea pentru Reforma Agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș care privesc exproprierea pădurilor și terenurilor silvice, înființarea și completarea pădurilor comunale, precum și organele de aplicare ale legii. Vom urmări în continuare modul în care această lege s-a aplicat în comunele din cele trei plase ale județului Arad (Târnova, Sebiș, Hălmațiu), plase care fac obiectul studiului de față și care conțin împreună mai bine de jumătate din suprafața păduroasă a județului.

B. Proprietatea asupra pădurilor înainte de 1918

Din punctul de vedere al felului proprietății, înainte de anul 1918, în comunele care formau cele trei plase (Hălmațiu, Sebiș și Târnova), pădurile erau: particulare, comunale, ale posesorilor și ale diferitelor societăți.

Vom analiza mai jos fiecare tip de proprietate în parte urmărind modul în care s-au repartizat aceste suprafețe în urma reformei agrare.

În ce privește proprietatea particulară asupra pădurilor, dispunem de o statistică din 1897.¹⁴ Existau la acea dată proprietăți nobiliare care depășeau cu mult 1000 iug. cad. Dintre acestea se remarcă în plasa Sebiș, domeniul de 30.252 iug. cad. de pădure aflată în posesia contelui Frigyes Wenkheim. În toate cele trei plase erau în total 17 deținători de păduri a căror proprietăți depășeau 1000 iug. Amintim dintre ei pe: Walisch Agoston și Walisch Antal - cu 9439 iug.; Robert Zelinski - cu 6216 iug. în plasa Hălmațiu; Torok Ioszeff - cu 3838 iug. în plasa Sebiș; Gerhardt Ignacz - cu 2789 iug. în plasa Târnova etc. Ei stăpâneau în total 75.332 iug. cad. de pădure față de numai 14.719 iug. pe care le dețineau cei 40 de proprietari cu sub 1000 iug. de pădure fiecare. Pe plase, situația era următoarea:

Plasa Târnova avea o suprafață de pădure de 25.893 iug. cad. stăpânită de 22 proprietari (5 dintre ei având posesiuni de peste 1000 iug.). În plasa Sebiș 15 proprietari dețineau 42.280 iug. cad. de pădure (5 dintre ei cu peste 1000 iug.), iar în plasa Hălmațiu 24.468 iug. cad. suprafață păduroasă era

împărțită între 20 de proprietari (7 dintre ei cu peste 1000 iug).*

Aceasta era situația la 1897. În mare parte, proprietatea particulară asupra pădurilor din regiune s-a păstrat în această proporție până în momentul înfăptuirii reformei agrare. Dispunem însă și de date mai recente privind deținerea suprafețelor păduroase de către persoane fizice, juridice, compozesorate, comune sau diferite societăți. Ele au fost strânse datorită faptului că procedura de aplicare a legii de reformă agrară cerea ca mai întâi să fie adunate toate datele necesare, și anume, acelea referitoare la: suprafețele teritoriilor comunelor din punct de vedere agricol (arături, pășuni, păduri), numele proprietarilor, numărul locuitorilor din comună etc. Ele erau centralizate așa cum reiese din instrucțiunile pe care Consiliul Dirigent (Resortul Agricultură și Comerț) le trimite Consilieratului Agricol Arad, de către Judecătoriile de Ocol, care vor aduna declarațiile date de proprietarii imobilelor expropriabile și le vor transmite Comisiilor Locale pentru expropriere.¹⁵ Același lucru îl va viza și ordonanța privind anunțarea imobilelor expropriabile și cererile de împrumut cu imobilele respective, dată în baza articolului 43 al Decretului+Lege din 10 septembrie 1919.¹⁶ În felul acesta s-a întocmit o evidență destul de exactă a tuturor proprietarilor de păduri în plasele Târnova, Sebiș și Hălmașiu.

Prezentăm în continuare statistica pădurilor aflate în proprietate particulară, în proprietatea societăților, a comunelor și a compozesoratelor. Aceste date au stat la baza lucrărilor privind înfăptuirea reformei agrare în cele trei plase de care ne ocupăm.

1) Pădurile particularilor:

În plasa Târnova¹⁷:

Comuna	suprafața	proprietar
Nădaș	9442 iug.	Iosif Grosz
Camna	367 iug.	Alexandru Szacinaș
Tauș	1346 iug.	Carol Roszar
Satu-Mic	882 iug.	Deszo Adam
Șilindia	-	-
Dud	779 iug.	Torok Andrei; Bogdanfi Bela
Minișel	574,800 iug.	Ferdinand Gerber
	338,800 iug.	Epenes & Balog
Minișul de Sus	224,169 iug.	Ștefan Covaciu
Chier	470,800 iug.	Șolymosy Ludovic
Cuied	172 iug.	Coloman și Augustin Karek, Alfred Titz
Hodiș	80 iug.	Maria Mahler
Drauș	-	-
<hr/>		
Total:	14.694,569 iug.	

* În această statistică nu intrau pădurile care aparțineau comunelor, compozesoratelor sau societăților.

Plasa Sebiş¹⁸:

Comuna	suprafaţa	proprietar
Cociuba	62iug.	Ludovic Kvasai
Cil	2350iug	Almasy Oliver
Movila	-	-
Văsoaia	-	-
Pescari	812 iug	Iosif Bosniak
Almaş	-	-
Rădeşti	-	-
Păiuşeni	-	-
Musteşti	-	-
Moneasa	-	Wenkheim
Chişindia	-	-
Joia Mare	1905,1234 iug.	Methal Nathan
Slatina	-	-
Laz	-	-
Buteni	-	-
Neagra	-	-
Dezna	360,1363 iug	Pfeifer Antal
Igneşti	-	-
Nădălbęsti	-	-
Susani	-	-
Buhani	-	-
Minead	-	-
Sălăjeni	-	-
Crocna	-	-
Prăjeşti	-	-
Donceni	-	-
Dieci	-	-
Roşia	-	-
Revetiş	-	-
Prunişor	-	-
Păulean	-	-
Berindia	-	-
Bârsa	100 iug	Fraţii Kadar
Aldeşti	-	-
Voivodeni	486 iug	Fraţii Borkosy
Rănuşa	-	-
Sebiş	27.572, 441 iug	Christina Wenkheim*

Total: 33.619, 438 iug

* În acest tablou a fost trecută întreaga suprafaţă a domeniului Wenkheim la localitatea Sebiş. El cuprinde însă şi cea mai mare parte a comunelor menţionate mai sus.

Plasa Hălmaġiu¹⁹:

Comuna	suprafaţa	proprietar
Tisa	626 iug	Ioan Harkany
Lazuri	2200 iug	Ioan Harkany
Sârbi	250 iug	Ioan Harkany
Măgulicea	-	-

Luncșoara	900 iug	Ioan Harkany
Târnovița	-	-
Satu Rău	-	-
Brusturi	2427 iug	Berta Heterik
Poienari	-	Berta Heterik
Hontisor	-	Berta Heterik
Ciuci	463iug	Crainic Petru
Brusturescu	-	-
Zeldiș	8024,633iug	Ioan Harkany
Buceavă-Soimuș	1989,800iug	Mahler M.
Zimbru	6627,374iug	Robert Zelinski
Vidra	881,1228iug	Fehér și Sehtrejlinger
Dulcele	-	-
Gurahonț	588,800iug	Boroș Beni
Valea Mare	2010,1485iug	Leo Neusadt
Madrigești	-	-
Iosășel	576iug	Maximilian și Sammuël Polacek
Secaș	-	-
Bontești	-	-

Total: 35.823,177iug cad.

Privind aceste date, observăm că 10 dintre proprietarii dețineau înainte de aplicarea legii de reformă agrară, suprafețe de păduri ce depășeau 1000 iug. cad. Pe plase situația lor era următoarea: 2 în plasa Târnova, 3 în plasa Sebiș și 5 în plasa Hălmațiu.

Trebuie să menționăm faptul că pădurile pe care aceștia le aveau în posesie erau de cel mai ridicat nivel calitativ, cu esențe valoroase de gorun, fag sau carpen și cu o vârstă medie de 100-150 de ani. Se remarcă mai ales pădurile familiei Wenkheim din jurul comunelor Moneasa (aici există și o stațiune balneară) și Dezna (plasa Sebiș), cele ale baronului Ioan Harkany din Tisa, Lazuri, Luncșoara și Sârbi (plasa Hălmațiu),²⁰ precum și cele ale contelui Almasy Oliver din Bodești și Cil (plasa Sebiș).²¹

În ce privește proprietarii cu sub 1000 iug. pădure, aceștia erau în număr de 9 în plasa Târnova, 5 în plasa Sebiș și 4 în plasa Hălmațiu. În general și ei dețineau păduri cu esențe valoroase.

2). Pădurile diferitelor societăți

Plasa Târnova²²:

Comuna	suprafața	proprietar
Arăneag	4326 iug	Societatea Anonimă Economică Pâncota
Tauț	936 iug	Soc. An. Ec. Pâncota
Drauț	780 iug	Soc. An. Ec. Pâncota

Total: 6042 iug cad.

Plasa Sebiș:

Comuna	suprafața	proprietar
Văsoaia	1925,80 iug	Banca Arad-Cenad + Composesoratul urbarial Văsoaia
Păiușeni	9571,109iug	Soc.Textilă Pâncota

Total: 11496,909iug cad.

Plasa Hălmagiu:

Comuna	suprafața	proprietar
Măgulicea	250iug	Orașul Macau (Ungaria)
Secaș	8259,300iug	Soc.“Patria“
Bontești	-	Banca „Crișana“

Total: 8509,300 iug cad.

Mai ales după anul 1900 o parte din vechile păduri nobiliare au început să fie vândute, cumpărătorii cei mai asidui fiind diferitele societăți, astfel că la sfârșitul deceniului doi al secolului XX, acestea au ajuns să dețină suprafețe de pădure destul de importante. După cum vedem din tabelul de mai sus, domeniul lor de activitate varia de la industria textilă (Soc.Textilă Pâncota) la societăți bancare (Banca Arad - Cenad și Banca „Crișana“) sau firme care aveau ca obiect exploatarea forestieră (Soc. „Patria“). Mai remarcăm și proprietatea de 250 iug. de pădure din plasa Hălmagiu (comuna Măgulicea) deținut de primăria orașului Macău (azi Ungaria). Suprafața aflată în proprietatea acestor societăți se ridică la 26.047,1209 iug.cad.

3. Pădurile comunale și composesorale

Înainte de a prezenta tabloul cu suprafețele deținute de pădurile comunale și composesorale trebuie să spunem câteva cuvinte despre felul în care acestea au luat ființă:

Pădurile comunale și composesorale apar după revoluția de la 1848-1849. În timpul ei se hotărăște reglementarea raporturilor dintre proprietari și iobagi. Apoi, prin patentă imperială din 2 martie 1853²³, se dispune ca parcelele de pământ și pădurile folosite de către iobagi să treacă în proprietatea acestora. Va urma operația de defalcare (segregare) între pădurea nobililor, care le va rămâne liberă de orice servitute, și partea care va reveni iobagilor cu dobândirea dreptului complet și exclusiv asupra ei.

După defalcare, aceste păduri au fost folosite în comun fiind însă puse sub controlul autorităților administrative (Legea 53 din 1871).²⁴ Fiecare coproprietar deținea o cotă parte din suprafața pădurii.

Prin Legea XIX din anul 1898 pădurile composesorale au dobândit un început de organizare. Ele au putut să devină persoane juridice, având statute, registre ale membrilor, cu mențiunea dreptului fiecăruia și un plan de exploatare regulat (plan de amenajament).²⁵ Ele reprezentau o sursă de venit pentru comunitate atât în natură cât și în bani. Trebuie să specificăm faptul

că existau și cazuri în care nu toți membrii comunității aveau drepturi în pădurea composesorală.

Spre deosebire de composesorate, pădurile comunale nu erau destinate spre a crea venituri comunei, ci doar să asigure necesarul de lemne al populației. Ele aparțineau întregii comunități și se aflau sub administrația statului.²⁶

a. Păduri comunale²⁷

Plasa Târnova

Comuna	suprafața	proprietar
Minișul de Sus	228 iug.	pădure comunală
Drauț	271 iug.	pădure comunală
Cuied	290 iug.	pădure comunală

Total: 849 iug. cad

Plasa Sebiș:

- - -

Plasa Hălmagiu

- - -

b. Păduri composesorale:²⁸

Plasa Târnova

Comuna	suprafața	proprietar
Camna	106 iug.	Composesoratul urbarial
Iercoșeni	73 iug.	- „ -
Luguzău	53,800 iug.	- „ -
Arăneag	-	-
Tauț	300 iug.	Compos. urb.
Satu Mic	-	-
Șilindia	265 iug.	Compos. urb.
Nadăș	444 iug.	- „ -
Dud	65 iug.	- „ -
Minișel	705 iug.	- „ -
Minișul de Sus	182 iug.	- „ -
Drauț	1947 iug.	- „ -
Chier	-	-
Cuied	347 iug.	Compos. urb.
Hodiș	-	-

Total: 4487,800 iug. cad.

Plasa Sebiș:²⁹

Comuna	suprafața	proprietar
Cociuba	-	-
Cil	134 iug.	Compos. urb.
Movila	-	-
Văsoaia	1125 iug.	Compos. urb.
Pescari	175 iug.	- „ -

Almaș	1019, 800 iug.	- „ -
Rădești	100 iug.	- „ -
Păiușeni	388,735 iug	- „ -
Mustești	156,800 iug	- „ -
Moneasa	131 iug	- „ -
Chisindia	1877 iug.	- „ -
Joia Mare	158 iug.	- „ -
Slatina	-	-
Laz	149 iug.	compos.urb.
Buteni	2080 iug.	- „ -
Neagra	73 iug.	- „ -
Dezna	118 iug.	- „ -
Ignești	168 iug.	- „ -
Nădalbești	151iug.	- „ -
Susani	157iug.	- „ -
Buhani	-	-
Minead	140 iug.	compos.urb.
Sălăgeni	113 iug.	- „ -
Crocna	-	-
Prăjești	150 iug.	compos.urb.
Donceni	85 iug.	- „ -
Dieci	80 iug.	- „ -
Roșia	199,920 iug.	- „ -
Revețiș	148,815 iug.	- „ -
Prunișor	291,1483 iug.	- „ -
Păulean	78,1200 iug	- „ -
Berindia	13,1444 iug	- „ -
Bârsa	692 iug.	- „ -
Aldești	-	-
Voivodeni	-	-
Rănușa	392 iug.	compos.urb.
Sebiș	185 iug.	- „ -

Total: 10729,482 iug. cad.

Plasa Hălmagiu:³⁰

Comuna	suprafața	proprietar
Tisa	2621,1340 iug.	compos.urb.
Lazuri	4295,472 iug.	- „ -
Sârbi	1456,596 iug.	- „ -
Măgulicea	783,128 2iug.	- „ -
Luncșoara	3778,26 iug.	- „ -
Târnovița	500 iug.	- „ -
Satu Rău	-	-
Brusturi	1111iug.	compos.urb.
Poienari	419 iug.	- „ -
Hontișor	40 iug.	- „ -
Ciuci	1536,198 iug.	- „ -

Brusturescu	-	
Zeldiș	278,1143 iug.	compos. urb.
Șoimuș-Buceva	112 iug.	- „ -
Zimbru	654,1596 iug.	- „ -
Vidra	653, 529 iug.	- „ -
Dulcele	-	-
Gurahonț	40 iug.	compos. urb.
Valea Mare	-	-
Mădrigești	30 iug.	compos. urb.
Iosășel	564 iug.	- „ -
Secaș	88,1100 iug.	- „ -
Bonțești	-	-

Total: 18953, 176 iug. cad.

După cum vedem din relatările statistice de mai sus, suprafețele pădurilor comunale ale celor trei localități din plasa Târnova nu depășeau împreună 1000 iug.cad. (aveau doar 849 iug.). Mai adăugăm faptul că în aceste comune existau și păduri posesorale, una dintre ele fiind și cea mai mare din întreaga plasă. (Drauț - cu 1937 iug.cad.). Restul posesoratelor erau sub 1000 iug.

Cele mai puternice posesorate de păduri se găseau însă în plasa Hălmațiu. Puterea le era conferită atât de întinderea lor cât și de calitatea în general bună a pădurilor. Șase dintre ele, cu suprafețe cuprinse între 4295 iug. și 1111 iug. reprezentau un adevărat venit pentru comunitățile care le dețineau: Lazuri, Lunșoara, Tisa, Ciuci (Vârfuri), Sârbi și Brusturi. Bogăția acestor păduri depășea cu mult necesitățile în lemn de foc și construcție ale populației din zonă.

În plasa Sebiș majoritatea posesoratelor se situa sub 1000 iug. Doar trei localități treceau peste acest barem: Buteni, Chișindia și Văsoaia.

În concluzie, însumând fiecare plasă în parte suprafețele de pădure posesorală și comunală și comparându-le cu cele ale proprietăților particulare și ale societăților, ajungem la următorul bilanț:

Pentru plasa Târnova:

- păduri proprietate a particularilor: 14 694,569 iug.cad.
- păduri ale societăților: 6 042 iug.cad.
- păduri comunale: 849 iug.cad.
- păduri posesorale: 4 487,800 iug.cad.
- Total: 26 072,1369 iug.cad.

Pentru plasa Sebiș:

- păduri proprietate a particularilor: 33 619,438 iug.cad.
- păduri ale societăților: 11 496,909 iug.cad.
- păduri posesorale: 10 729,482 iug.cad.
- Total: 55 845,229 iug.cad.

Pentru plasa Hălmațiu:

- păduri proprietate a particularilor: 35 823, 177 iug.cad.
- păduri ale societăților: 8 509,300 iug.cad.

- păduri posesorale: 18 953,176 iug.cad.

Total: 63 285,653 iug.cad.

Se observă că proprietatea particulară asupra pădurilor predomină în toate cele trei plase. Cei 28 de proprietari dețineau mai bine de jumătate din întreaga suprafață păduroasă (circa 58%).

În ce privește administrarea pădurilor particulare, aceasta revenea în totalitate proprietarului. Statul nu avea dreptul să intervină decât în cazul pădurilor de protecție (conform legii din 1879). Din această cauză multe din păduri au căzut în mâinile unor trusturi care le-au exploatat în mod intensiv.³¹ Așa s-a întâmplat și în zona Hălmagiului. Exploatarea a început aici din anul 1909 când a fost instalată cea dintâi uzină și cale ferată industrială. Au fost distruse câteva păduri seculare.³²

Și pădurile diferitelor societăți au avut același regim. Din totalul de 145 203,406 iug., suprafața păduroasă deținută de acestea era de 26 048,209 iug., adică circa 18%. Se remarcă domeniul societății de exploatare a lemnului „Patria” care depășea 8000 de iug.cad. (situat în jurul comunei Secaș - plasa Hălmagiu). Tot în această zonă există și o bogată ramificație de cale ferată industrială.³³

Spre deosebire de pădurile societăților și ale particularilor, cele comunale și posesorale au fost supuse încă din anul 1879 (Legea XXXI) controlului statului. Ele urmau să fie administrate de către acesta, după un plan economic de amenajare. Dar atribuțiile autorităților administrative s-au rezumat numai la paza și protecția pădurilor. Începutul administrării economice a posesoralelor va fi dat de Legea XIX din 1898, iar apoi, prin legea XXXIII din 1913 să se dea dreptul adunărilor generale de a înstrăina, diviza și greva aceste păduri, însă numai cu aprobarea Ministerului de Agricultură.³⁴

Să vedem însă care era proporția pădurilor comunale și posesorale în plasele Hălmagiu, Sebiș și Târnova: Așa cum am mai arătat, pădurile comunale nu aveau o pondere prea mare ele reprezentând doar 0,58% din întreaga suprafață păduroasă. Deosebit de importante se dovedeau a fi în schimb, posesoralele, care ocupau 23,5% din întreaga zonă împădurită.

Chiar dacă Legea XXXIII din 1913 dădea dreptul adunărilor generale ale posesoralelor să înstrăineze părți din pădurile aflate în posesia lor, lucrul acesta nu s-a prea întâmplat. Dimpotrivă, unele din ele și-au sporit suprafețele achiziționând corpuri de pădure de la marii proprietari din regiune.³⁵

Aceasta era situația pădurilor din cele trei plase, înaintea aplicării legii de reformă agrară. Urma ca prin înfăptuirea ei să se rezolve o serie de probleme cum ar fi: înființarea de păduri și pașuni comunale, acolo unde acestea nu existau, prin exproprierea marilor proprietari, o mai severă supraveghere a pădurilor, crearea unor norme legislative (mai ales în ce privește posesoralele și pădurile aflate în proprietate particulară) care să le înlocuiască pe cele vechi (ale statului maghiar) etc.

C. Aplicarea legii de reformă agrară. Exproprierea și împrumutarea

După ce au fost strânse toate datele privind numărul comunelor, al

locuitorilor, numărul și suprafețele proprietăților (cu peste 1000 iug.cad.: între 100 și 1000 iug.cad.; între 50 și 100 iug.cad. etc), numele proprietarilor etc. și în urma Decretului-lege din 10 septembrie 1919, completat apoi de Legea pentru Reforma Agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș din 23 iulie 1921, au putut să înceapă și în județul Arad lucrările pentru aplicarea reformei.

Se impunea, în vederea obținerii unor rezultate pozitive, executarea într-un timp cât mai scurt a operațiilor de expropriere și împrăștiere pe care le presupunea legea. Acest lucru era foarte important și pentru clarificarea cât mai grabnică a problemelor legate de proprietatea asupra pădurilor, apărute în plasele Hălmagiu, Sebiș, Târnova.

După 1 Decembrie 1918, mulți dintre marii proprietari de păduri din zonă au rămas pe teritoriul Ungariei, având cetățenie maghiară. În aceste condiții ei au fost declarați absenteiști, iar proprietățile lor aflate pe teritoriul României au fost expropriate în întregime trecând în administrația statului român.

Scopul declarat al exproprierii era, în primul rând, înființarea de izlazuri sau terenuri agricole, dar și crearea de păduri comunale. Referindu-ne la acestea din urmă, așa cum am văzut că se prezenta situația în cele trei plase ale județului Arad, apariția unor astfel de păduri era binevenită. O repartizare rațională a suprafețelor păduroase putea asigura nevoile de lemne de foc și de construcție pentru toți locuitorii comunelor. (Reamintim faptul că deși composesoratele erau destul de puternice, în componența lor nu intra întotdeauna întreaga comunitate).

Pe de altă parte, pădurile destinate a fi transformate în pășuni comunale, necesitau, de asemenea, o împărțire foarte atentă. Excesele înregistrate la acest capitol ar fi putut avea urmări deosebit de grave pentru viitorul pădurilor regiunii.

După cum am amintit și în capitolul privind cadrul legal al reformei agrare, se expropriau, în primul rând și în totalitate, pădurile corporațiilor, fundațiilor, instituțiilor, bisericilor, mănăstirilor, școlilor, spitalelor, județelor, comunelor, pădurile statului și ale absenteiștilor. Urmău apoi, până la limita de 100 iug.cad la șes și deal și până la 200 iug.cad la munte, pădurile persoanelor juridice sau ale particularilor (acestea în funcție de necesități) și doar în ultimul rând pădurile composesorale (tot în funcție de necesități și numai până la limita fixată de lege).

În ordinea respectivă s-au desfășurat lucrările de expropriere și în plasele Hălmagiu, Sebiș și Târnova. pentru început însă, observăm că așa cum reiese din statisticile prezentate în capitolul anterior, în momentul începerii lucrărilor de reformă agrară nu existau, în zona de care ne ocupăm, păduri ale statului sau ale diferitelor instituții. Avem totuși, o singură evidență a pădurilor bisericilor, dar numai pentru plasa Târnova unde sunt menționate doar două parohii, Nadăș și Șilindia, care dețineau 4,1517 iug.cad. respectiv 7,1200 iug.cad.³⁶

În ce privește situația absenteiștilor, aceștia au fost expropriați primii. Astfel, încă la 25 decembrie 1922 erau expropriate următoarele suprafețe: 25

864,435 iug.cad. din domeniul contesei Christina Wenkheim; 3 464, 110 iug. - Almasy Oliver; 1 567,96 iug. - Methan Nathan; 261,88 iug. - Pfeifer Antal (pentru plasa Sebiş), iar pentru plasa Hălmagiu: Mahler B - 1 461,400; Ioan Harkany - 7 907,955 iug.

Proprietățile absenteiștilor expropriați

Plasa Târnova:

Comuna	proprietar	Înainte de expropriere	rămasă după expr.	supr. expr.	cui s-a repartizat
Tauț	Carol Roszar	1346 iug	-	1346iug	păduri comunale
Satu Mic	Deszo Adam	882 iug	-	882 iug	-“-
Minișel	Gerberd Ferd.	574,800 iug	-	574,800 iug	-“-
	Epenes și				
	Balog	338,800 iug	-	338,800 iug	-“-
Chier	Solymosy				
	Ludovic	470,800 iug	-	470,800 iug	-“-

Plasa Sebiş

Cil	Almasy Oliver	2320 iug	-	2320 iug rămase pe seama statului	
Joia Mare	Methal Nathan	1905,1234 iug	-	1905,1234 iug* -	
Dezna	Pfeifer Anatal	360,1363 iug	-	360,1363 iug -“-	
Sebiş	C. Wenkheim	27 572,441 iug	-	27 572,441 iug* -“-	

*din totalul de 1905,1234 iug expropriate, 1402 iug au fost repartizate pentru înființarea de păduri comunale, iar 503,1234 iug au rămas pe seama statului.

** din totalul de 27572 iug. expropriate, 1024 iug. au fost destinate terenului arabil și pășunilor, 9972,800 iug. pădurilor comunale, iar 16,575,1241 au rămas pe seama statului.

Plasa Hălmagiu

Comuna	Proprietar	Suprafața înainte de expropriere	Rămasă după expropriere	Supr. expr.	cui s-a repartiz.
Tisa	Ioan Harkany	626iug	-	626iug	pe seama statului
260	Lazuri	2200iug	-	2200iug	- „ -
	Sârbi	250iug	-	250iug	- „ -
	Luncșoara	900iug	-	900iug	- „ -
	Honțișor	-	-	-	-
	Zeldiș	8024,633iug	-	8024,633iug	pe seama statului
	Șoimuș	Mahler	1989,800iug	-	1989,800iug
Buceava	Mahler	- „ -	-		teren ara- bil + 1461iug pășune rămase pe seama sta- tului

Observăm că din cei șase absenteiști expropriați numai unul singur deținea o suprafață de pădure mai mică de 1000 iug.cad., restul fiind, de fapt, proprietarii cu cele mai întinse domenii. Toate aceste masive de pădure, conform legii, au intrat încă din 1922, în administrarea statului. Ele reprezentau circa 27% din suprafața totală de pădure a celor trei plase.

Au mai fost expropriați în întregime 5 proprietari din plasa Târnova, însumând o suprafață de 3 544 iug.cad.⁴¹

Pădurile aflate în proprietate particulară, a căror deținători nu erau absenteiști, au fost expropriate numai în funcție de suprafețele necesare înființării sau completării, în zonă, a unor păduri comunale. În general nu s-au depășit limitele de 100 iug. la șes și deal și 200 iug la munte. Există o singură excepție, în comuna Cociuba (plasa Șebiș), când proprietarului celor 62 iug de pădure i-au fost expropriate 22 iug.⁴²

Sunt încă și cazuri când proprietari cu peste 1000 iug, și-au putut păstra suprafața intactă: - Berta Heterik - 2427 iug.cad. în plasa Hălmagiu.^{43*}

Obiectul exproprierii l-au făcut și pădurile diferitelor societăți. Nici una dintre ele, în schimb, nu a fost expropriată în întregime, ci s-a procedat la fel ca în cazul proprietăților particulare neabsenteiste, când numai suprafețele absolute necesare comunelor au intrat sub incidența legii.

În acest fel, în plasa Târnova, din totalul de 6742 iug. deținute de Soc.An.Ec.Pâncota, au fost expropriate 3 606 iug., adică 53,4%; în plasa Șebiș din 15 792,909 iug. aparținând Soc.Textile Pâncota, Soc.An.Faciterchh și Băncii Arad - Cenad (împreună cu composoratul din Văsoaia) s-au expropriat 2993,800 iug. (circa 18,9%), iar în regiunea Hălmagiu, Societății „Patria” și orașului Macău care dețineau 8 509,300 iug. de pădure, li s-au expropriat 2 291 iug. (26,9%).**

*Situatia proprietarilor neabsentești⁴⁴**Plasa Târnova**

262

Comuna	Proprietar	Suprafata înainte de expropriere	rămasă după expropriere	suprafata expropriată	cui s-a repartizat
Camna Nadăș Dud	Alex Szacinay	367iug	287iug	80iug	păduri com.
	Iosif Grosz	9442iug	8198 iug	1224 iug	- „ -
	Torok Andrei Bogdanfi Bela	779iug	544iug	235iug	- „ -
Minișul de Sus	Ștefan Covaciu Emil Montia	224,169iug	224,169iug	-	
Cuied	Koloman Kerek Augustin Kerek	172iug	172iug	-	-
Hodiș	Maria Mahler	80 iug	80iug	-	-
Plasa Sebiș					
Cociuba	Ludovic Kavasay	62 iug	40iug	22iug	pășuni și teren arabil
Pescari	Iosif Bosniak	812iug	210iug	602iug	427iug pășuni com. +teren agr. 175 iug păd.com.
Bârsa Aldești	Frații Kadar	100 iug	100 iug	-	-
Voivodeni	Frații Borkosy	486 iug	330 iug	156 iug	păd. com.

Plasa Hălmagiu

Comuna	Proprietar	Suprafața înainte de expropriere	rămasă după expropriere	suprafața expropriată	cui s-a repartizat
Brusturi Ciuci	Herta Heterik Crainic Petru	2427 iug 463iug	2427 iug 387iug	- 76iug	- pe seama statului
Zimbru	Robert Zelinski	6627,374iug	4672,774iug	1857iug	332iug - pășuni și teren arabil; 1525iug - păduri com.
263 Vidra	Feher și Sehtrejlinger	881,1228iug	706,1228iug	175iug	pășuni și teren arabil
Gurahonț	Boroș Beni	588,800 iug	541,1200 iug	46,1200iug	pe seama statului
Valea Mare	Leo Neustadt	2010,1485 iug	1479,1485 iug	526 iug	338,800 iug- pășuni și teren arabil 187,800 iug păduri com.
Iosășel	Max.+Samuel Polacek	576iug	382iug	194 iug	pe seama statului

** Situația proprietarilor diferitelor societăți⁴⁵

Plasa Târnova	Comuna	Proprietar	Suprafața înainte de expropriere	rămasă după expropriere	suprafața expropriată	cui s-a repartizat
	Arăneag	Soc.An.Ec. Pâncota+ Compos urb.	4326iug	3781iug	1890iug	păd.com.
	Tauț	Soc.An.Ec.	1636 iug	700 iug	936 iug	- „ -
	Drauț	- „ -	780 iug	-	780 iug	- „ -
	Plasa Sebiș					
	Văsoaia	Banca Arad+ Cenad+ Compos.urb	1925,800 iug	808iug	1117,800iug	păș. comu- nale +teren arabil
	Păiușeni	Soc.Text. Pâncota	9571,109iug	8074,109iug	1497iug	păd. com.
	Dezna	Soc.An.Farciterh	4296iug	3917iug	379iug	pășuni și terenuri arabile
	Plasa Hălmagiu					
	Măgulicea	Macău (Oraș)	250 iug	-	250 iug	pe seama statului
	Secaș	Soc.Patria	8259,300 iug	6218,300 iug	2041iug	658,800 iug pășuni și teren arabil 1382,800iug păduri com.

În cele trei plase (Hălmagiu, Sebiș, Târnova) suprafețele expropriate din proprietățile absenteiștilor, particularilor și societăților s-au dovedit a fi suficiente pentru înființarea sau completarea pădurilor comunale și a islazurilor. Acest lucru a făcut posibil ca, în zonă, vechile păduri comunale și posesorale să rămână intacte. Excepție fac numai localitățile Arăneag (plasa Târnova) și Văsoaia (plasa Sebiș), a căror posesorate sunt cuprinse în statistici împreună cu Soc.An.Ex.Pâncota, respectiv Banca Arad - Cenad și din domeniile cărora s-au făcut exproprieri. ***⁴⁶

În general, pentru înființarea de noi păduri comunale, în regiunea de care ne ocupăm, nu au existat probleme deosebite. În ce privește constituirea de islazuri, putem spune că dacă nu s-au înregistrat complicații majore, totuși unele probleme s-au ivit.

Legea pentru reforma agrară din 23 iulie 1921 prevedea la articolul 24, alineatul e) ca: „acolo unde interesul economic al populației cere, vor putea fi expropriate cu avizul serviciului silvic și cu aprobarea Comitetului Agrar și păduri, numai dacă terenul este propice pentru pășunat“.⁴⁷

Cine putea ști însă cât de mare era lipsa de pășuni în fiecare comună? Problema aceasta trebuia să fie rezolvată de inginerul agronom care avea o sarcină deosebit de dificilă. Pe de o parte țărani exagerau nevoia de pășuni, iar pe de altă parte distrugerea pădurilor în favoarea islazurilor genera riposta silvicultorilor.

Dreptatea era însă, a acestora din urmă. Ei reproșau, pe drept cuvânt, țăranilor starea dezastruoasă în care se aflau pășunile existente, nejustificatul nesaț pentru dobândirea de noi și noi islazuri, simțul de gospodărire locală foarte puțin dezvoltat, faptul că despăduririle ar duce la distrugerea solului.⁴⁸ De aceea s-a propus să se impună țăranilor mai întâi ameliorarea pășunilor actuale și abia pe urmă să li se cedeze suprafețe păduroase pentru satisfacerea economiei lor pastorale.⁴⁹

***tablou cuprinzând situația pădurilor comunale și posesorale înainte și după aplicarea legii de reformă agrară
Plasa Târnova

266

Comuna	Pădure comună		Pădure posesorală		total
	înainte de expropriere	După expropriere	înainte de expropriere	După expropriere	
Camna	-	80iug	106iug	106iug	186iug
Iercoșani	-	211iug	73iug	73iug	284iug
Luguzău	-	211iug	53,800iug	53,800iug	264,800iug
Arăneag	-	545iug	-	-	545iug
Tauț	-	936iug	300iug	300iug	1236iug
Satu Mic	-	210iug	-	-	210iug
Șilindia	-	250iug	265iug	265iug	515iug
Nadăș	-	1244iug	444iug	444iug	1688iug
Dud	-	235iug	65iug	65iug	300iug
Minișel	-	913iug	705iug	705iug	1618iug
Miniș de Sus	288iug	300iug	182iug	182iug	770iug
Drauț	271iug	780iug	1947iug	1947iug	2998iug
Chier	-	470,800iug	-	-	470,800iug
Cuied	290iug	290iug	347iug	347iug	637iug
Hodiș	-	-	-	-	-
Târnova	15iug	1046iug	-	-	1061iug

Plasa Sebiș
Pădure posesorală

Comuna	Pădure comună		Pădure posesorală	
	înainte de expropriere	După expropriere	înainte de expropriere	După expropriere
Cociuba	-	-	-	-
Cil	-	-	134iug	134iug
Movila	-	955iug	-	-
Văsoaia	-	-	1125iug	1125iug
Pescari	-	175iug	-	-

Comuna	înainte de expropriere	După expropriere	înainte de expropriere	După expropriere	total
Almaș	-	-	1019,800iug	1019,800iug	1019,800iug
Rădești	-	-	100iug	100iug	100iug
Păiușeni	-	697iug.	388,735iug	388,735iug	1085,735iug
Mustești	-	229,800iug	156,800iug	156,800iug	386iug
Moneasa	-	1117iug	131iug	131iug	1248iug
Chișindia	-	800iug	1877iug	1877iug	2677iug
Joia Mare	-	450iug	158iug	158iug	608iug
Slatina	-	489iug	-	-	489iug
Laz	-	359iug	149iug	149iug	508iug
Buteni	-	952iug	2080iug	2080iug	3032iug
Neagra	-	494iug	73iug	73iug	567iug
Dezna	-	-	118iug	118iug	118iug
Ignești	-	140iug	168iug	168iug	308iug
Nădălbești	-	356iug	151iug	151iug	507iug
Susani	-	440iug	157iug	157iug	597iug
Buhani	-	200iug	-	-	200iug
Minead	-	142,800iug	140iug	140iug	282,800iug
Sălăgeni	-	252iug	113iug	113iug	365iug
Crocna	-	1053iug	-	-	1053iug
Prăjești	-	262iug	150iug	150iug	412iug
Donceni	-	127iug	85iug	85iug	212iug
Dieci	-	1099iug	80iug	80iug	1179iug
Roșia	-	205iug	199,920iug	199,920iug	404,920iug
Revețiș	-	254iug	148,815iug	148,815iug	402,815iug
Prunișor	-	219iug	291,1483iug	291,1483iug	510,1483iug
Păulean	-	425iug	78,1200iug	78,1200iug	503,1200iug
Berindia	-	200iug	13,1444iug	13,1444iug	213,1444iug
Bârsa	-	-	692iug	692iug	692iug
Aldești	-	166iug	-	-	166iug
Voivodeni	-	-	-	-	-
Rănușa	-	901iug	392iug	392iug	1292iug
Sebiș	-	546iug	185iug	731iug	

Plasa Hălmagiu

Comuna	Pădure comunală		Pădure posesorală		Total
	înainte de expropriere	După expropriere	înainte de expropriere	După expropriere	
Tisa	-	-	2621,1340iug	2621,1340iug	2621,1340iug
Lazuri	-	-	4295,372iug	4295,372iug	4295,372iug
Sârbi	-	-	1456,596iug	1456,596iug	1456,596iug
Măgulicea	-	-	783,1282iug	783,1282iug	783,1282iug
Luncșoara	-	-	3778,260iug	3778,260iug	3778,260iug
Târnovița	-	-	500iug	500iug	500iug
Satu Rău	-	-	-	-	-
Brusturi	-	-	1111iug	1111iug	1111iug
Poienari	-	-	419iug	419iug	419iug
Honțișor	-	-	40iug	40iug	40iug
Ciuci	-	-	1536,198iug	1536,198iug	1536,198iug
Brusturescu	-	-	-	-	-
Zeldiș	-	-	278,1143iug	278,1143iug	278,1143iug
Șoimuș-Buceava	-	-	112iug	112iug	112iug
Zimbru	-	175iug	653,529iug	653,529iug	828,529iug
Dulcele	-	-	-	-	-
Gurahonț	-	-	40iug	40iug	40iug
Valea Mare	-	187,800iug	-	-	187,800iug
Mădrigești	-	322iug	30iug	30iug	352iug
Iosășel	-	-	564iug	564iug	564iug

268

În cele trei plase ale județului Arad, noile pășuni au fost înființate ținându-se cont de numărul capilor de familie din comună și de numărul de vite pe care aceștia le creșteau, dar și de sfatul silviculturilor. Suprafețele păduroase ce urmau să devină islazuri au variat între 117,800 iug. (comuna Văsoaia, plasa Sebiș) și 22 iug. (comuna Cociuba, plasa Sebiș).⁵⁰

Dacă privim statisticile referitoare la totalul pădurilor expropriate (63 650, 544 iug.cad.) și întinderile destinate înființării de noi pășuni comunale (5001,800 iug.cad.) constatăm ca procentul de 7,8% al pădurilor ce urmau să fie sacrificate în folosul islazurilor, era destul de mare. Dacă însă, acest procent, îl raportăm la întreaga suprafață păduroasă (145 203, 406 iug.cad.) observăm că el devine neînsemnat: 0,3%.

Referitor la prețul stabilit pentru pădurile expropriate, așa cum am arătat și în primul capitol el se fixa în funcție de calitatea materialului lemnos, specii, căi de comunicație, depărtarea de gări. El nu putea depăși însă, media prețurilor din localitate sau regiune din ultimii cinci ani înainte de 1913.⁵¹

Totuși, la acest capitol legea agrară avea unele scăpări care au fost foarte bine sesizate de inginerii silvici ai vremii. Silvicultorii acuzau faptul că, deși era de datoria lor, să aibă rolul principal la evaluarea pădurilor, ei nu făceau parte nici din Comisiile județene și nici din cele de Ocol.⁵² (despre rolul și componența acestor instituții am vorbit în primul capitol). Apoi, se mai atrăgea atenția asupra modului greșit în care se putea face evaluarea. Era inadmisibil ca ea să pornească având ca bază veniturile care au rezultat dintr-o administrație intensivă. Punctul de plecare în valorizarea pădurii trebuia să fie veniturile realizate în trecut sau cele care se vor realiza în viitor admitând numai o exploatare rațională.⁵³

Trecând peste aceste neajunsuri, să vedem la modul concret cum s-a făcut aprecierea pădurilor din zona de care ne ocupăm. Vom da ca exemplu suprafețele expropriate ale baronului Ioan Harkany din plasa Hălmagiu (comunele Sârbi, Luncșoara, Lazuri și Tisa) cu mențiunea că în același fel s-a procedat și cu ceilalți proprietari.

Astfel, la 23 ianuarie 1924 între baronul (absenteist) Ioan Harkany și membri comisiei de Ocol pentru expropriere se încheie patru procese-verbale de luare în primire de către Statul român a pădurilor din Sârbi, Luncșoara, Lazuri și Tisa. Ele conțineau date privind suprafața expropriată, esențele arborilor, vârsta medie, coeficientul de fertilitate, informații despre construcțiile existente în pădure (căi ferate, cabane etc.), dacă se fac în prezent exploatări etc.⁵⁴ (Facem precizarea că pădurile baronului Ioan Harkany, din cauză că a fost declarat absenteist, au intrat automat în posesia statului român, imediat după apariția Decretului lege din 10 septembrie 1919. Procesele verbale însă, au fost făcute numai în 1924. În ce-i privește pe proprietarii neabsenteiști, situația lor a fost aceeași doar că lor nu li s-a expropriat întreaga suprafață, iar procesele verbale s-au făcut pe loc).

După ce procesele-verbale, conținând aceste date au fost înaintate Comisiei Județene de expropriere, ea a fixat prețul de expropriere.⁵⁵ Pădurile baronului Harkany conținând esențe de fag, gorun și molid, cu o vârstă medie de 150 ani au fost evaluate inițial la prețul de 600 lei/iugăr,⁵⁶ iar apoi

între 800 - 1200 lei/iug.⁵⁷ Aceste păduri erau, de altfel, cele mai valoroase din zonă.

Pentru celelalte suprafețe păduroase, prețul a variat între 100 lei/iug. și 1200 lei/iug. cele mai mari prețuri le întâlnim în plasa Hălmagiu apoi Sebiș și Târnova.

Plata proprietarului expropriat se făcea de către Statul Român (ca beneficiar al acestor bunuri). Ea se putea efectua în numerar sau în titluri de rentă, amortizabile în 50 de ani și purtătoare de dobândă de 51% pe an. (Statul avea dreptul de a alege între numerar și rentă)⁵⁸. La rândul său, Statul, în urma înființării de păduri sau islazuri comunale, era despăgubit de către comunitățile beneficiare a acestor suprafețe.

Lucrările privind prima parte a reformei agrare, exproprierea, s-au închiat în Județul Arad în anul 1924.⁵⁹ Concomitent s-au desfășurat și lucrările de împrumțarire. În 1927 pădurile statului din cuprinsul Direcției Silvice Arad erau în întregime amenajate,⁶⁰ iar în 1928 s-a terminat și acțiunea de înființare sau completare a pădurilor comunale din plasele Hălmagiu, Sebiș și Târnova.

Prin urmare, putem spune că datorită reformei agrare o mare suprafață păduroasă din regiunea pe care am avut-o în atenție în acest studiu și-a schimbat destinația. Această configurație se va menține în linii mari până după cel de-al doilea război mondial.

ABREVIERI

M.O. = Monitorul Oficial

R.P. = Revista Pădurilor

A.N.D.J.A. = Arhivele Naționale Direcția Județeană Arad

Fond „S.A.” = Fond „Serviciul Agricol”

F“Patria și Fierăstrăul Arădan S.A.R.” = Fond „Patria și Fierăstrăul Arădan Societate Anonimă Română”

NOTE

1. Reforma Agrară

1. Iulian Negrilă, *Ziarul „Românul” și Marea Unire*, Ed.Politică, București, 1988, p.384.
2. Emil Petrini, *Reforma Agrară*, în „Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul (1918 - 1928)”, Cultura Națională, București, 1929, p.291.
3. Ibidem, p.291, 292.
4. Ibidem, p.295.
5. Ibidem, pag. 295.
6. Legea pentru Reforma Agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, în M.O., nr.93, 30 iulie, 1921.
7. Ibidem și Ioan Timoc, *Reforma Agrară pentru Transilvania și înființarea pădurilor și pășunilor comunale în R.P.*, an XXXIII, nr.7-8-9, 1923.
8. Regulamentul de aplicare al Legii pentru Reforma Agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, în M.O., 4 noiembrie, 1921; Problema este dezbătută mai pe larg de către Iosif Jivan în lucrările: *Composesoratele de pădure din Transilvania - Banat și controlul statului*, Gherla, Tipografia Augustin S.Deacu, 1936; și *Composesoratele de pădure (îndrumător)*, Deva, 1940; precum și în studiul lui V.N.Stinghe, *Pădurile Transilvaniei*, în „Transilvania, Banatul...”.

9. M.O., nr.93, 30 iulie, 1921; și Emil Petrini, op.cit. p.307.

10. M.O., 4 noiembrie, 1921

11. Ibidem, M.O., nr.93, 30 iulie 1921.

12. Emil Petrini, op.cit. p.308.-

13. Ibidem și M.O., nr.-93, 30 iulie 1921.

14. ***, *A Magyar Korona Orszagainal gazdaczimtara*, Budapest, 1897, p.416-421.

15. A.N.D.J.A., Fond „S.A.”, dosar 1/1919, f. 2.

16. Ibidem, f.33-35.

17. Idem, dosar 28/1928, f.411-464.

18. Ibidem, f.374-409, 561-689.

19. Ibidem, f.693-706, 709-756.

20. Idem, dosar 29/1924, f.96-99.

21. Idem, dosar 22/1925, f.9,10.

22. Idem, dosar 28/1929, f.411-429; 447-464; 634-670; 693-706; 741-756.

23. Dr. Iosif Jivan, *Composesoratele de pădure din Transilvania...*, p.-12.

24. Idem, *Composesoratele de pădure* (îndrumător), p.2.

25. Ibidem, p.3-4.

26. V.N.Stinghe, op.cit., p.378-379.

27. A.N.D.J.A., Fond „S.A.”, dosar 28/1928, f.411-429.

28. Ibidem, f.411-756.

29. Ibidem, f.374-392; 561-689.

30. Ibidem, f. 693-756;

31. Iuliu Frohlich, *Pădurile din Transilvania*, în R.P., an XXXVI, nr.5, 1924, p.394.

32. Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului (Aspecte economice. Partea I)*, Arad, 1928, Tiparul Tipografiei Deicezane, p.22.

33. A.N.D.J.A., Fond „Patria și Fierăstrăul Arădan S.A.R.”, f.177-178.

34. Tiberiu Cernescu, *Istoricul pădurilor composesorale din Ardeal și dispozițiunile legislației silvice în legătură cu administrarea lor*, în R.P. an 52, nr.1, 1940, p.96.

35. Emil Petrini, op.cit., p.286.

36. A.N.D.J.A., Fond „S.A.”, dosar 97/1922, f.224.

37. Idem, dosar 92/1922, f.182.

38. Idem, dosar 28/1928, f.374-756.

39. Ibidem.

40. Ibidem.

41. Idem, dosar 8/1925, f.1-2.

42. Idem, dosar 28/1928, f.671-689.

43. Ibidem, f.-725-740.

44. ibidem, f.411-464.

45. Ibidem, 374-756.

46. Ibidem.

47. M.O., nr.93, 30 iulie 1921.

48. Victor Precup, *Pădurile și reforma agrară în Transilvania*, în R.P., an XXXIV, nr.6, 1922, p.311.

49. ibidem, p.312.

50. A.N.D.J.A., Fond „S.A.”, dosar 28/1928, f.374-756.

51. M.O., nr.93, 30 iulie 1921.

52. Ioan Timoc, *Stabilirea valorii pădurilor expropriate pe baza legii agrare, în R.P.*, an XXXIV, nr.7, 1922, p.351.

53. Ibidem, p.352.

54. A.N.D.J.A., Fond „S.A.”, dosar 29/1924, f.96-99.

55. M.O., nr.93, 30 iulie 1921.

56. A.N.D.J.A., dosar 46/1924, f.15.

57. Idem, dosar 28/1928, f.374-756.

58. M.O., 4 noiembrie 1921.

59. A.N.D.J.A., Fond „S.A.”, dosar 29/1924, f.2,5 și dosar 8/1925, f.1,2.

60. Andrei Puksa, *Economia forestieră din Transilvania (Ardeal)*, în „*Industria și bogățiile naturale din Ardeal și Banat*“, Tip. „*Cartea Românească*“ S.A. Cluj, 1927, p.110.

DER WALDBESITZ IN DEN ALTEN DISTRIKTEN HÄLMAGIU, SEBIȘ UND TÂRNOVA VOR UND NACH DER AGRARREFORM VON 1921.

(Zusammenfassung)

Der Autor stellt die Lage des Waldbesitzes in den Hălmagiu, Sebiș und Târnova vor. Am Anfang des XX. Jh. stellten diese ugf. 75% des Walfonds des Kreises dar. Nach der Agrarreform von 1921 wurden eine Reihe von Änderungen durchgeführt, all diese werden vom Autor verzeichnet.

VASILE GOLDIȘ - PREȘEDINTELE ASOCIAȚIUNII TRANSILVANĚ (ASTRĂ) DIN SIBIU (1923 - 1934)

Gheorghe Șora

Constituită în anul 1861, la Sibiu, „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român“ (Astra), marchează o încununare ascendentă a unor preocupări îndelungate și susținute, în care s-au înfruntat piedici oficiale și greutăți materiale. „Astra“ a realizat prin înțelepciunea președinților ei, o punte de legătură între eroica generație de cărturari ai Școlii Ardelene și cei care au bucuria de a finaliza și trăi marea victorie a unirii politice și culturale a tuturor românilor, din furtunosul și eroicul an 1918.

Alături de marii bărbați care au luminat drumul spre gloria deplină a neamului nostru (Andrei Șaguna, Gheorghe Barițiu, Timotei Cipariu, Ioan Micu Moldovan, Ioan Rațiu etc), Vasile Goldiș a preluat și dus mai departe luminile binefăcătoare ale „Astrei“ în calitate de președinte al acesteia între anii 1923 - 1932, și era hotărât să continue cu avânt sporit marile sale realizări. Din scaunul prezidențial al Asociațiunii Goldiș a știut să ocolească toate greutățile, contribuind efectiv, prin mari eforturi financiare și organizatorice, la culturalizarea poporului român, la dezvoltarea conștiinței naționale a acestuia, a conștiinței de sine, în raport cu istoria și cu cultura celorlalte popoare.

În timpul președinției sale, Vasile Goldiș a transformat „Astra“ într-o Societate Academică al cărui prestigiu a devenit european prin viziunea sa de deschidere a României spre civilizația apuseană de sorginte latină. Există deci, suficiente motive pentru a face o asemenea apreciere în paginile următoare.

Destinul politic al lui Vasile Goldiș, după 1918 este extrem de semnificativ. Vederile sale larg democratice îl fac indezirabil în lumea celor interesați nu de propășirea țării și de asigurarea unor condiții de muncă și viață mai bune și mai demne poporului român, ci de propriile lor interese care coincideau cu interesele burghezo-moșierimii. Tot mai mult aderă la această tabără și marea parte dintre cei ce luptaseră cândva în Transilvania, alături de Goldiș sub steagul acelorași idealuri. Consecvent cu sine însuși, el rămâne astfel mereu mai izolat de foștii colegi din conducerea Partidului Național Român, dar mereu cu același suflet nobil, un martir al ideilor pe care n-a conceput nici o clipă să le abandoneze.

În aceste împrejurări, alegerea sa ca președinte al „Astrei“, în 1923, a constituit într-o anumită măsură o consolidare și - date fiind condițiile în care s-au petrecut faptele - o victorie asupra adversarilor săi politici. Mărind Andrei Bârseanu, în jurul desemnării succesorului acestuia, au loc frământări politice defel neglijabile. Candidații sunt trei: Vasile Goldiș, Nicolae Iorga și Vasile Stroescu. Intelectualitatea din Transilvania îl dorea, din motive lesne de înțeles, pe primul dintre ei, dar guvernul și partidul lui Averescu (din care făcea parte și Octavian Goga), cu care Goldiș pe vremea aceea se afla în con-

flict, se foloseau de poziția lor oficială pentru a-l susține pe Nicolae Iorga.¹

Consecventul democrat ardelean are bucuria de a vedea stându-i alături, prin intervenții în presă, o serie de entuziaști susținători, Printre ei Ion Clopoțel care în numărul din 29 iulie 1923 al „Adevărului“ scria: „Vasile Goldiș este eruditul cărturar care a dezvoltat o neîntreruptă activitate culturală de peste trei decenii ca secretar al Consistoriului din Arad, și om al condeiului. Om cu o cultură universală, cu un dar admirabil de a scrie, d-sa mai este și un om al disciplinei și muncii intense. O acțiune începută de d-sa are de la început toate șansele izbânzii. Hotărât, calm, energic, stăruitor, democrat și foarte cult, d(omnul) Goldiș este una dintre rarele personalități superioare pe care le are țara întregă“.²

La rândul lui, ziarul „Patria“ scria la 8 august 1923 - vizându-l de fapt fără a-l numi tot pe Goldiș - că viitorul președinte al „Astrei“ va trebui să fie un om inimos, cu vederi democratice, cu trecut istoric curat. Pe aceeași temă se revine³ și în numerele din 17 și 26 august 1923.

În aceste condiții are loc la Timișoara adunarea generală a „Astrei“. În ședința a doua, din 29 august 1923, Ioan Lupaș propune pentru funcția de președinte pe Vasile Goldiș „fost profesor al școalelor din Brașov și îndrumător strălucit cu graiul și cu condeiul al poporului nostru“.⁴

Entuziasmul sălii a împiedicat orice contra-candidatură. Nimeni nu s-a opus, nimeni n-a obiectat și prin aclamații cel propus a fost ales în unanimitate.⁵ Ulterior referindu-se la acest eveniment, Tiberiu Brediceanu îi spunea lui Ion Clopoțel „de ce n-ai fost la Timișoara? ai fi văzut un eveniment de primă ordine, păcat că ați trecut peste el“.⁶

Iar Silviu Dragomir relatează, chiar dacă exagerând într-o anumită măsură lucrurile: „Am avut o nouă Alba-Iulia; manifestația grandioasă de la Timișoara egalează în glorie pe cea de la 1918“.⁷

O emoție adâncă l-a cuprins pe Goldiș.⁸ El va rosti o cuvântare. Multumind pentru alegerea sa, elogiindu-i pe președinții anteriori ai societății, se angajează să muncească după puteri, neobosit, pentru propășirea „Astrei“, pentru ridicarea culturală a poporului și „spre mărirea patriei române“.⁹

În discursul său, noul președinte pledează pentru alungarea din sânul „Astrei“ a vrajei politice, cerând respectarea, în această privință, a tradiției asociației ca „orice dihonie să tacă în fața templului sacru“ și a sensurilor pe care activitatea ei le-a avut în istorie.¹⁰

Cu modestia și cinstea care îl caracterizau, Goldiș nu face declarații privind programul concret de activitate. Căci - arată el - „poporul român este sătul de fraze și promisiuni înșelătoare. Mi-ar fi rușine să mai rostesc fraze goale“. Și adaugă: „Voi studia situațiunea „Astrei“, mă voi convinge până în amănunte de realitate și numai în conformitate cu această realitate voi arăta programul de muncă al „Astrei““.¹¹ Din motive ușor explicabile, alegerea lui Goldiș a fost trecută sub tăcere de către ziarele din București.¹²

Luându-și în primire atribuțiile, noul președinte era pregătit pentru ducerea la îndeplinire a tuturor sarcinilor ce-i reveneau. Explicația sa în domeniul activității culturale era după cum am văzut deja - îndelungată și multi-laterală. Să mai amintim acum și faptul că la 11 august 1907, adunarea ge-

nerală a „Asociațiunii Naționale din Arad pentru cultura poporului român“ (independentă de „Astra“) l-a ales pe Goldiș director prim al ei, calitate în care a depus o activitate neobosită pentru creșterea prestigiului societății respective, pentru îmbunătățirea activității ei, pentru ridicarea culturală a românilor de pe acele meleaguri.¹³ De asemenea, la 11 noiembrie 1920, cu ocazia adunării de constituire a despărțământului „Astra“ din Arad, el a fost ales cel dintâi ca director al acestui despărțământ.¹⁴

Ca atare, în calitate de președinte al „ASTREI“, Goldiș va munci cu entuziasm și pricepere, înscriindu-și numele alături de cele ale predecesorilor lui. Din inițiativa sa, în anul 1924, „Astra“ organizează o vizită la București, la societățile literare similare, cu scopul de a întări mișcarea culturală românească, prin conlucrare și unirea eforturilor și, de asemenea, de a stabili un contact direct cu cântecul, arta populară, obiceiurile poporului român de peste Carpați, cu natura din acele părți, strângându-se astfel unitatea sufletească a românilor. (Este vorba despre participarea la „serbările înfrățirii culturale“ din 31 mai 1-2 iunie). Vor participa circa 700 de delegați din Banat Crișana, Maramureș și Transilvania propriu-zisă, care vor poposi și la Vălenii de Munte și Breza.¹⁵ De asemenea, sub președinția lui Goldiș, au loc, tot în 1924, și festivitățile inițiate de „Astra“ dar dobândind un caracter național, cu ocazia centenarului nașterii lui Avram Iancu. Cu această ocazie, la Baia de Criș, Țebea, Vidra, Câmpeni, Muntele Găina etc. au avut loc serbări populare la care au luat parte și numeroase personalități ale vieții științifice, politice și culturale din țară și străinătate. Atât ca președinte al „Astrei“, cât și în calitate deținută atunci, de ministru al artelor și cultelor, Goldiș, după cum se arată într-o foaie contemporană a lucrat „luni de zile, cu multă râvnă, la reușita acestei serbări“, dând „tot sprijinul său moral și material pentru realizarea lucrărilor ce s-au plănuț în legătură cu această comemorare“. ¹⁶ Din inițiativa lui Goldiș, s-a amenajat acum mormântul lui Avram Iancu și ale celorlalți eroi de la Țebea. El propune guvernului transformarea cimitirului de la Țebea „în cimitir de onoare al Eroilor“.¹⁷

Neobositul președinte al „Astrei“ înființează, de asemenea, „Casa Națională“ din Țebea și fundația de 100.000 lei oferită copiilor de moți care vor învăța meserii, ridică un bust la Baia de Criș, al lui Avram Iancu, spre veșnică cinstire. Tot acum s-a ridicat pe Muntele Găina monumentala Cruce ce străjuiește împrejurimile Apusenilor. Până în 1924, casa natală a lui Avram Iancu se pierdea printre celelalte case ale moșilor din Vidra, înconjurată doar de dragostea pentru care tot ce era în legătură cu Avram Iancu însemna o aducere aminte scumpă inimilor românești. Cu prilejul centenarului nașterii lui Iancu, prin grija lui Vasile Goldiș, această casă va deveni muzeu cu menirea să adopostească prețioase documente, amintind momente din viața lui Avram Iancu, Craiul Munților.¹⁸

Datorită lui Goldiș, în același an, 1924, ca și în anii următori, acțiunea culminând la 10 ani de la eveniment,¹⁹ se organizează și aniversarea solemnă a Unirii Transilvaniei cu Țara Veche în toate despărțămintele mai de seamă ale „Astrei“, în școli și universități, acțiune menită, după cum se exprima chiar inițiatorul ei, să țină „mereu trează conștiința națională“ acea „zi minunată de la 1 Decembrie“.²⁰

Vasile Goldiș intervine, de asemenea, mereu la București în interesul „Astrei“, obține fonduri pentru ea, călătorește prin județele țării pentru a stimula activitatea în cadrul acestei societăți, plănuiește crearea de burse pentru elevii merituoși, dar lipsiți de mijloace materiale²¹, ia inițiativa comemorării unor foști președinți ai Asociațiunii (Vasile Popp, Visarion Roman)²² e, de asemenea, preocupat de ideea tipăririi de cărți pentru săteni, care să le ofere acestora cunoștințe privind cultivarea modernă a pământului, iar alături de agricultură, la practicarea grădinăritului, cultivarea pomilor fructiferi și a viței de vie, precum și creșterea vitelor de rasă etc.²³

Hărțuit însă mereu de adversarii săi politici²⁴, în 1925 Vasile Goldiș descurajat, are intenția să demisioneze. Dar și de data aceasta, atmosfera din jurul lui, la adunarea generală a „Astrei“, desfășurată la Reghin, e entuziastă și el e reales ca președinte.²⁵ Acceptând din nou președinția, Goldiș declară că va rămâne ferm pe pozițiile dinainte, că va căuta să sprijine țărănimea prin înființarea de biblioteci și cinematografe la sate, să construiască cămine culturale, să combată, cu sprijinul unor savanți legați de popor, superstițiile și să favorizeze organizarea de cooperative sătești. De asemenea, afirmă că se va arăta preocupat și de ridicarea nivelului cultural al muncitorilor, care sunt neglijați de către clasele suspuse și avute.²⁶

Intr-un interviu acordat apoi, la scurtă vreme după aceea, ziarului maghiar „Erdélyi Hírlap“, Goldiș completează acest program de muncă, indicând și alte obiective, cum ar fi organizarea de despărțăminte noi, în fiecare județ, lupta împotriva analfabetismului, ridicarea nivelului cultural și politic al muncitorilor și țăranilor, pentru ca aceștia să privească critic societatea și să poată să-și apere drepturile. El vine și cu precizări în privința ideii „cooperativelor“, arătând că „Astra“ îi va încuraja pe țărani în direcția muncii în colectiv, a organizării de asociații economice, cooperatiste, pentru ca veniturile lor să crească mereu.²⁷

Unul din meritele importante ale lui Goldiș a fost constituirea regionalei „Astra basarabeană“, la 23 octombrie 1927. Era firesc - scrie un cercetător - că după făurirea statului național unitar român Asociațiunea să își propună a acționa pentru răspândirea științei și culturii în toate teritoriile locuite de români.²⁸

Reales președinte al „Astrei“, Goldiș continuă și de acum înainte să se îngrijească de situația financiară a societății,²⁹ mobilizând intelectualitatea în vederea publicării - sub egida asociației - a unor lucrări de sinteză asupra trecutului istoric al românilor, etnografie, de medicină, geografie, biologie etc., precum și pentru ținerea de expuneri educative la sate și orașe. Sub președinția sa s-au tipărit o serie de broșuri pentru săteni, povești și povestiri, opere ale lui Nicolae Bălcescu, George Coșbuc, Ion Creangă, Mihai Eminescu, Ștefan Octavian Iosif, Petre Ispirescu, Alexandru Vlahuță etc.³⁰

Această activitate a lui Goldiș este cu atât mai demnă de reținut cu cât ea s-a desfășurat în condiții nu lipsite de numeroase dificultăți. Președintele „Astrei“ însuși arăta, în 1925 că în momentul când s-a preluat conducerea, „Asociațiunea noastră se găsea într-un stadiu de lăncezeală“, datorită războiului a urmărilor lui și faptului că atmosfera postbelică, ce a urmat, s-a arătat „tot atât de neprielnică năzuințelor culturale, lumea având alte pre-

ocupări, mai mult de ordin material - egoist“.³¹

„Astra“ va întâmpina și în continuare lipsa de interes din partea organelor de stat pentru sprijinirea ei, ceea ce împiedica ducerea la bun sfârșit a multora dintre inițiative.³² De asemenea, Goldiș și Societatea pe care o conducea, pe baza unui program democratic, se izbea de miopia partidelor politice și fătărnicia guvernelor care luau în zeflema sau defăimau activitatea respectivei asociații, ca de pildă, sărbătorirea a zece ani de la unire fiind considerată de către adversarii politici ai lui Goldiș ca o încercare anemică de a pune în umbă conducerea Partidului Național Țărănesc (Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Ion Mihalache și Sever Bocu) și de a face jocul guvernului liberal aflat la putere.³³

Fără îndoială că, mai ales datorită adversarilor și dificultăților întâmpinate (inclusiv cele materiale), președintele „Astrei“ îi va solicita în anul 1930 regelui Carol al II-lea să primească președinția de onoare a acestei asociații, ceea ce se va și întâmpla.³⁴ Trebuie subliniat însă faptul că o asemenea acțiune nu a fost întreprinsă de către Goldiș în interes personal, ci pentru apărarea intereselor „Astrei“ (care într-adevăr a și fost prevăzută apoi cu fonduri din bugetul țării)³⁵. În felul acesta, Goldiș căuta să se folosească de orice posibilitate, în conjunctura dată, pentru a putea duce mai departe tradiția societății culturale.

În strădaniile sale nu l-a putut reține nici sănătatea mereu mai șubredă, în special din 1930 începând. Chiar ținut la pat, el se interesează asupra activității desfășurate, asupra organizării adunărilor generale etc.³⁶

În zilele de 24, 25 și 26 aprilie 1930, are loc la Sibiu Congresul cultural al „Astrei“, care, pentru munca neobosită și competența desfășurată de Goldiș, îl alege din nou ca președinte. Goldiș era conștient de faptul că, după unirea Transilvaniei cu România, la 1 Decembrie 1918, societatea „Astra“ intrase într-o criză, deoarece cea mai mare parte din obiectivele fundamentale pentru care militase s-au rezolvat. Congresul respectiv, la care au fost invitați și reprezentanți ai guvernului, ministerului instrucțiunii, bisericii ortodoxe și greco-catolice, societăților culturale, membri ai Academiei, ziariști români și străini, cadre didactice etc., își propunea ca scop tocmai punerea asociației pe baze noi, care să corespundă noilor condiții create după unire. Trebuia - ca atare - să se precizeze funcțiile ei, mijloacele culturale și materiale, modul de colaborare cu alte societăți culturale din țară, raporturile cu statul etc. Aceste probleme sunt comentate de către Goldiș în cuvântul său de deschidere a lucrărilor. El va indica și direcția principală a activității viitoare: ridicarea culturală a maselor, mai ales a țăranimii care în majoritatea ei era ignorantă.

Tot Goldiș, este și cel care trage la sfârșitul dezbaterilor concluziile, arătând că va fi necesară refacerea regulamentului asociației, stabilirea unui program de lucru unitar cu celelalte societăți culturale din România, eliminarea cu desăvârșire din cadrul vieții „Astrei“ a oricăror disensiuni politice ori confesionale. Din concluziile pe care le-a exprimat Goldiș, se vede strădania lui de a face față unor sarcini și constrângeri pe care condițiile statului burghez le impune, fără a renunța însă la tradițiile democratice ale asociației. Se preconizează, pe de altă parte, ca „Astra“ să nu discute în

ședintele ei probleme politice ce privesc statul român, fie ele de ordin intern sau extern (în articolul 4 din noul statut se va stipula: „în adunările Asociațiunii nu se pot discuta chestiuni religioase și politice”³⁷). Dar, pe de altă parte, Goldiș insistă asupra necesității emancipării sociale și naționale a poporului român, pentru a se putea afirma în viața social-politică internațională, și combate șovinismul și naționalismul, arătând că nu pe această cale, nu prin jignirea naționalităților conlocuitoare și a confesiunilor se va putea realiza această afirmare. „La temelia Asociațiunii culturale „Astra“ - afirmă răspicat el - rămâne ca în trecut astfel și în viitor ideea națională în concepția ei civilizatorică, ferită de orice șovinism”³⁸.

Totodată, Goldiș arată că nediscutarea în cadrul despărțămintelor, a problemelor politicii curente - adică a activității partidelor nu va însemna că nu se vor dezbate probleme sociale și politice ale țării, a căror rezolvare e menită să contribuie la mersul înainte al societății. În sfârșit, președintele „Astrei“ face un apel la toate ministerele, la oamenii de artă, cultură, știință, să contribuie la ridicarea pe trepte mai înalte a poporului, îmbrățișându-i idealurile sociale ale acestuia, sprijinindu-l în efortul lui spre mai bine prin combaterea moravurilor rele, educație socială, națională, igienică, susținerea asociațiunilor culturale, finanțarea teatrelor, bibliotecilor, căminelor culturale. El cheamă - de asemenea - la sprijinirea ideii emancipării femeilor.³⁹

Și după congres, deși tot bolnav, Goldiș continuă să fie permanent preocupat de misiunea sa ca președinte al „Astrei“. Cu toate că nu mai poate participa la adunările generale ale societății, rămâne în mijlocul problemelor, cere informații, dă sfaturi propune soluții după el cele mai potrivite pentru rezolvarea unor probleme. Este în permanent contact cu despărțămintele, cărora printr-o vastă corespondență, le cere să-l pună la curent în mod amănunțit cu mersul adunărilor generale, discuțiile purtate, lipsurile semnalate, și să-i trimită copii după procesele verbale încheiate. De asemenea, e preocupat de punerea la punct a arhivelor despărțămintelor și centralei se interesează de problemele financiare, organizatorice, critică lipsurile semnalate. Și - ceea ce este poate mai important - nu renunță defel la gândul ca „Astra“ să fie preocupată de problemele generale social-politice, ceea ce continuă să-l mențină în conflict cu o serie de reprezentanți ai partidelor politice, care, în mod explicabil, se declară în dezacord cu liniile de desfășurare a activității „Astrei“ și a președintelui acesteia.⁴⁰

În sfârșit, în ultimii ani - așa după cum arată el într-un interviu acordat în noiembrie 1930, ziarului „Universul”⁴¹ - Goldiș vede asociația pe care o conduce înființând o universitate populară care să cuprindă întregul tineret, desfășurând o activitate cât mai susținută prin secțiile științifice și literare, luând în dezbateri problemele cele mai importante ale țării în domeniul culturalizării satelor etc.

Fără îndoială, activitatea lui Vasile Goldiș în cadrul „Astrei“ nu a fost lipsită de deficiențe. Ne referim mai cu seamă la unele contribuții în planul concepțiilor pușe la temelia Societății respective. În mod iluzoriu, Goldiș pleda pentru ca „Astra“ să fie „altarul sfânt al solidarității naționale”⁴², voind astfel o irealizabilă înfrățire, pe căi culturale, mai întâi a tuturor, dincolo de barierele de clasă. De asemenea, el milita pentru ideea ridicării culturale și

politice, în special a țărănimii (și ferirea ei de exploatarea moșierilor), văzând în aceasta unicul rezervor al energiilor noastre naționale („idealul nostru rămâne țaranul“ - afirma Goldiș undeva⁴³ și toate acestea într-o vreme când muncitorimea se manifesta matur și tot mai constructiv în direcția construirii unei societății democratice, bazate pe dreptate și echitate socială. Limite s-au manifestat la Goldiș și în ceea ce privește, de fapt, însăși această idee a evoluției societății exclusiv sau aproape exclusiv pe cale culturală - concepție cu vechi tradiții iluministe, în Transilvania. Chiar și atunci când, concepând uneori progresul pe mai multe coordonate (prin „muncă constructivă, prin sănătate fizică, prin morală și cultură superioară“⁴⁴, rămâne, totuși, tri-butar erorii căci nu ia în seamă în primul rând caracterul complex, divizat al societății românești din acea vreme. De asemenea, după primul război mondial., Goldiș supralicitează rolul istoric al bisericii în viața poporului nostru, militând, drept urmare, pentru ideea ca „Astra“ să se străduiască a readuce în sate „atmosfera senină a religiozității adevărate, să propage în sufletul național revenirea la izvorul de bază a (sic!) ființei noastre românești, care este confundarea vieții noastre naționale cu cea bisericască“. De asemenea, cum se exprimă el, „să adăpostească din nou școala în umbra bisericii“⁴⁵.

Ideea, justă în sine, a necesității cultivării spiritului național, dobândește la Goldiș, ea însăși, un conținut în parte discutabil, în sensul în care este văzut strâns legată și generos susținută pe linie pozitivă de către statul burghez, definit ca „forță coercitivă a organismului social spre țelurile urmărite“⁴⁶.

Dincolo de asemenea opinii - explicabile la un democrat de stânga totuși burghez, cum era Goldiș - rămâne însă de apreciat justetea multor altora, patriotismul său fierbinte și onest, departe de orice naționalism, căci omul politic ardelean se declară „pentru umanitate și înfrățirea deodată a neamurilor doritoare de fericirea pământească“⁴⁷, aspirația și munca pentru apărarea independenței și suveranității naționale, pentru prosperitatea țării întregi, a întregului nostru popor. Din păcate, însă, în perioada interbelică, „Astra“, în ciuda încercărilor făcute, și-a pierdut tot mai mult rolul său social efectiv. Aceasta, datorită, în primul rând, orientării sale lipsite de fermitate și tributară unui anume nerealism la care și-a adus contribuția, după cum s-a văzut, chiar și Goldiș. Într-o vreme în care problematica socială era tot mai complexă și mai acută, lupta maselor populare și în primul rând a muncitorilor, din ce în ce mai matură, intensă și eficientă, ce rost practic își putea găsi o asociație care - după cum arăta președintele ei - își propunea să propage „religia muncii, a cruțării, a (...) vieții curate și sănătoase, a disciplinei sociale, a ierarhiei valorilor morale“⁴⁸. Situația „Astrei“ era cu atât mai dificilă cu cât, totuși, datorită în mare parte lui Goldiș, ea a refuzat să se transforme într-un instrument total de diversiune în mâinile oficialităților vremii, ceea ce i-a adus numeroase și mari dificultăți și piedici în activitate, reducându-i-se și în acest fel eficacitatea. În asemenea condiții, deci, chiar și ideile juste, generoase ale lui Goldiș au putut prea puțin să fie transpuse în practică și idealurile sale de om politic nu s-au putut realiza nici măcar pe acest fagaș.

În ultimii ani ai președinției „Astrei“, atacurile împotriva lui Goldiș date

de către adversarii săi politici sunt tot mai insistente. Astfel, încă din 1928, în ziarul „Aradi Hirlap“ se arată că miniștrii ardeleni din guvernul de atunci, ca de altfel întreaga echipă guvernamentală, făceau presiuni asupra lui Goldiș pentru a-l determina să renunțe la funcția sa de președinte al Asociațiunii și pregăteau atacuri la adresa lui cu ocazia adunării generale ce urma să se țină la 8 decembrie 1928 la Sibiu.⁴⁹

Cunoscând aceste manevre, Goldiș declara că ele au fost provocate de faptul că în ceea ce îl privește a refuzat să facă jocul guvernului și a celor ce oprină poporul, demascând în discursurile sale, mereu, nedreptățile și racilele sociale. Totodată mai posedând încă energia necesară, el afirmă răspicat că refuză ideea demisiei sale, arătând: „Este posibil că sunt destui membri ai „Astrei“ care ar vedea cu plăcere pe altcineva în scaunul prezidențial, care ar pune Asociațiunea în serviciul politicii lor, dar aceasta încă nu înseamnă că eu trebuie să mă aplec în fața punctului lor de vedere și să trădez Asociația pentru a face jocul politicii lor.”⁵⁰ În acel moment, Goldiș se arăta gata să formeze un front împotriva politicii de guvernământ.⁵¹

Ulterior, însă, el însuși tot mai obosit, acceptă din ce în ce mai insistent ideea demisiei. Astfel, ziarele vorbeau despre așa ceva, fără îndoială că nu fără temeii, încă din 1930. Peste un an, Goldiș fiind, e drept, bolnav, lipsește de la adunarea generală a „Astrei“, ținută la Sfântu Gheorghe și totodată, cere comitetului să i se aprobe demisia. Dezbătând această problemă, adunarea - în cadrul căreia Ioan Lupaș a elogiât fierbinte activitatea acestuia - respinge însă solicitarea președintelui ei, hotărâște ca „atâta vreme cât Goldiș va fi în viață, să nu se aleagă alt președinte”⁵² și la propunerea aceluiași Ioan Lupaș îi trimite o telegramă la Arad, unde se afla, în semn de salut și adâncă prețuire. Toate acestea au însemnat încă o expresie a recunoașterii muncii neobosite și competente, a patriotismului celui care - după aprecierea ziarului „Adevărul“ - ca președinte al „Astrei“ a făcut ca viața acestei societăți să nu fie deloc calmă, în sensul că Vasile Goldiș i-a imprimat o direcție nouă, activă în toate domeniile ce priveau viața poporului român, intrând prin aceasta în conflict cu numeroase cercuri politice reacționare.⁵³

În cele din urmă, însă, adunarea generală a „Astrei“, ținută în octombrie 1932, la Deva, luând în discuție o nouă cerere de demisie a lui Goldiș și starea tot mai precară a sănătății sale (încă la 22 august 1930, el îi scrisese în acest sens din stațiunea Balaton, din Ungaria, vicepreședintelui asociației Octavian Russu - n.n.⁵⁴, cade de acord asupra eliberării sale din funcția de președinte al societății⁵⁵. Succesorul său, Iuliu Moldovan, evocă în cuvântul său, la modul elogiios, personalitatea și activitatea celui ce se retragea și propunea alegerea lui ca membru de onoare al asociației, ceea ce adunarea generală aprobă prin aclamații în unanimitate. Goldiș datorită bolii, nefiind de față, i se transmit urări de grabnică însănătoșire. De fapt, și de data aceasta, dorința lui Vasile Goldiș de a demisiona, avusese la bază motive de ordin politic. Acest lucru îl sesizează în numărul său din 16 septembrie 1932, ziarul „Aradi Közlöny“, care arăta că guvernul, nemulțumit de atitudinea de stângă a președintelui „Astrei“, întreprinde manevre de culise pentru a-l scoate din această funcție.⁵⁶

În scrisoarea către vicepreședintele „Astrei“, la care ne-am referit mai sus, Goldiș arăta că nu vrea să facă un bilanț al muncii sale în cadrul „Astrei“, exprimându-și totodată speranța că „istoria va face, cred cu dreptate, acest bilanț și sufletul meu așteaptă cu liniște sentința ei“.⁵⁷ Totodată, el scria că nu a putut realiza tot ceea ce ar fi dorit, dar ceea ce a făcut a fost pornit întotdeauna din inimă și dorit cu toată sinceritatea, spre binele poporului său.⁵⁸

După cum am văzut deja, meritele lui Goldiș în calitatea sa de conducător al „Astrei“ au fost subliniate de o serie de voci în acel timp. Ele sunt cu atât mai evidente pentru cercetătorul de azi. Categorie, că entuziastul președinte s-a arătat o prezență foarte activă și sub îndrumarea lui, asociația a obținut o serie de importante realizări în domeniul ridicării culturale a maselor. Trebuie arătat însă și faptul că după 1918, nici sub președinția lui Goldiș, nici sub a altora, „Astra“ nu și-a mai putut păstra totuși rolul deosebit pe care l-a jucat înainte. Dar lucrurile nu trebuie privite unilateral. E adevărat, limitele ideologice ale celor ce au condus-o - printre care se remarcă însă ca personalitate cu cele mai largi și democratice vederi - au împiedicat-o să își afle un nou rost de prim ordin. Dar tot atât de adevărat e și faptul că acest rost nu ar fi putut fi decât unul în contradicție cu politicienii corupți și venali aflați la putere. Or, aceștia au luat, prin structurile statului, toate măsurile ca așa ceva să nu se întâmple. Frământata președinție a lui Goldiș ne-o dovedește din plin „Astra“ deci nu și-a putut găsi un nou rost și datorită piedicilor și opoziției pusă în calea unor asemenea încercări de către oficialitățile vremii.

NOTE

1. „Adevărul“, 39, 1923, nr.12118, (30 iulie), p.2, Gheorghe Sora, *Idei social-politice în gândirea lui Vasile Goldiș* (Teză de doctorat), Cluj-Napoca, 1975, p.24.
2. Ion Clopotel, *Candidaturile la președinția „Astrei“*, în „Adevărul“, 36, 1923, nr.12118, (30 iulie), p.2; Pamfil Matei, „Astra“ (*Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român*), 1861 - 1950, Editura Dacia, Cluj-Napoca, p.52.
3. Patria, V, 1923, nr.169, (8 august), p.1, nr.117, (17 august), p.1; nr.185, (26 august), p.1.
4. Patria, V, 1923, nr.189, (1 septembrie), p.1.
5. Patria, V, 1923, nr.188, (31 august), p.1-2.
6. Ion Clopotel, interviu cu Dl.Vasile Goldiș, în „Adevărul“, 36, 1923, nr.12155, (13 septembrie), p.3.
7. Apud ibidem, În onoarea președintelui ales, 10 societăți corale au oferit un spectacol de gală în Grădina de vară a cinematografului Capitol din Timișoara (Iosif Velceanu, *Autobiografie*, Tipografia românească, Timișoara, 1936, p.116; Vasile Vărădean, *Cântecul la el acasă*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1985, p.137 și 201).
8. Patria, V, 1923, nr.188, (31 august), p.1-2; nr.189, (1 septembrie), p.1, Iosif Velceanu, *Autobiografie*, Tipografia românească, Timișoara, 1936 p.116, Vasile Vărădean, *Cântecul la el acasă*, Editura Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1985, p.137.
9. Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii și la Asociațiunea culturală „Astra“*, Cultura națională, București, 1928, p.34.
10. Ion Clópotel, *interview cu Dl.Vasile Goldiș*, în Adevărul, 36, 1923, nr.12155, (13 septembrie), p.3.
11. Apud ibidem. *Despre alegerea lui Vasile Goldiș ca președinte al „Astrei“*, vezi amănunte în Patria, V, 1923, nr.188, (31 august), p.1-2; Nădejdea, III, 1923, nr.384, (31 august) p.1, Vasile Goldiș, *Discursuri rostite în preajma unirii și la Asociațiunea culturală „Astra“*, (...), p.34.

12. Ion Clopoțel, *interview cu Dl. Vasile Goldiș*, în „Adevărul“, 36, 1923, nr.12166, (13 septembrie), p.4.
13. Arhivele Statului Arad, Procesele verbale ale Asociațiunii naționale din Arad pentru cultura poporului român, 1896, fila 55; Românul, IX, 1920, nr.241, (11 noiembrie), p.1, nr.242, (12 noiembrie), p.1-2; Octavian Lupas, *Din activitatea culturală desfășurată la Arad de Vasile Goldiș*, în Ziridava, III-IV, 1974, p.138-146.
14. Românul, IX, 1920, nr.241, (11 noiembrie), p.1, nr.242, (12 noiembrie), p.1-2.
15. Despre această vizită vezi relatări, în Patria, VI, 1924, nr.90, (1 mai), p.2; nr.131, (31 mai), p.1. nr.115, (3 iunie), p.1. nr.116 (5 iunie), p.1. nr.117, (7 iunie), p.1; Vasile Goldiș, *La București în Transilvania*, 55. 1924, nr.5, p.137-139.
16. Nădejdea, IV, 1924, nr.428 (27 august), p.1-3.
17. Viitorul, XVII, 1924, nr.4946, (2 septembrie), p.4.
18. Dimineata, XXI, 1924, nr.6398, (3 septembrie), p.3, Banatul românesc, VI, 1924, nr.34, (4 septembrie), p.1; Adevărul, 43, 1930, nr.14143, (1 februarie), p.3.
19. Arhivele Statului Sibiu, fond „Astra“, Activitatea culturală. Serbări culturale cu diferite ocazii 1918 - 1935; actul nr.9, 72, 147, 200, 234, 267, 2891, 3011, 3083, 3116, 3123, 3180, 3198, 3202, 3296, 3384/1927; Adevărul, 41, 1928, nr.13699 (17 august), p.3, nr.13701 (19 august), p.3, nr.13706, (25 august), p.4.
20. Patria, VI, 1924, nr. 258, (30 noiembrie), p.1.
21. Expozeul D-lui Vasile Goldiș, în Transilvania, 56, 1925, nr.11-12, p.598-600.
22. Patria, VII, 1925, nr.188, (1 septembrie), p.1-2, Adevărul, 38, 1925, nr.12796, (1 septembrie), p.4; Transilvania, p.56, 1925, nr.7-8, p.252-253 și 295.
23. Arhivele statului Arad, colecția manuscrise, dosar 168, fila 231-241; Voința poporului, IX, 1931, nr.5, (12 februarie), p.1; nr.8, (7 martie), p.1, nr.11, (5 aprilie), p.1.
24. Dimineata, XXI, 1925, nr.6748, (2 septembrie), p.7.
25. Ibidem.
26. Ibidem.
27. Erdélyi Hirnap, IX, 1925, nr.2181, (5 septembrie), p.1-2.
28. Biblioteca Academiei Române. Corespondență, nr.164002; vezi și Vasile Goldiș, *Corespondență*, vol.I (...), 1992, p.233-234.
29. Vasile Goldiș, *Noua îndrumare a „Astrei“*, în Transilvania, 57, 1926, nr.2, p.51.
30. Adevărul, 43, 1930, nr.14143, (1 februarie), p.3.
31. Expozeul D-lui Vasile Goldiș, în Transilvania, 56, 1925, nr.11-12, p.598.
32. Arhivele Statului Sibiu, fond „Astra“, Congresul cultural, 1927, act, nr.3994/1929.
33. Adevărul, 41, 1928, nr.13699 (17 august), p.31; nr.13701 (19 august), p.3; 13706 (25 august), p.4.
34. Arhivele Statului Sibiu, fond „Astra“, Corespondența cu președinții și vicepreședinții Asociațiunii, 1925 - 1947, act. nr.2062/1930, Pamfil Matei, Astra (...), Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p.64-66.
35. Ibidem.
36. Arhivele Statului Arad, Colecția manuscrise dosar nr.168, fila 268-272 și Fond personal Vasile Goldiș, dosar 4, fila 1-12 și 37-42; Alexa Achim, *Însemnăteea Congresului cultural al Astrei din 1930*, mss., p.7.
37. Congresul cultural al Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român, „Astra“, în Transilvania, 61, 1930, nr.1-6, p.147.
38. Ibidem.
39. Despre lucrările congresului „Astrei“, vezi ibidem și Arhivele Statului Sibiu, fond „Astra“, Congresul cultural, Concluzii, p.1-20.
40. Despre activitatea lui Vasile Goldiș în acești ani ca președinte al „Astrei“, vezi Arhivele Statului Sibiu, fond „Astra“, Corespondența cu președinții și vicepreședinții Asociațiunii, 1925-1947; actul nr.718, 982, 1706, 2109, 2705, 3005, 3455, 3559, 3606, 3872, 4084, 4217, 1930; actul nr.133, 326, 441, 469, 1030, 1211, 1725, 2686, 3773, 3922/1931; actul nr.1529, 1892, 2126, 2627, 2784, 3714/1932 și Arhivele Statului Arad, fond personal Vasile Goldiș, dosar 4, fila 1-55.
41. Ibidem, actul nr.4084, 4217/1930.
42. Ibidem, Congresul cultural. Concluzii, p.1-2; Pamfil Matei, op.cit., p.92-103.

43. Vasile Goldiș, Noua îndrumare a „Astrei“, în Transilvania, 57, 1926, nr.2, p.51.
44. Ibidem.
45. Idem, Spre țel, în Transilvania, 55, 1924, nr.1-2, p.2.
46. Ibidem, p.3.
47. Ibidem, p.1.
48. Ibidem, p.2-3.
49. Aradi Hirlap, 14, 1930, nr.30, (30 noiembrie), p.7.
50. Ibidem.
51. Ibidem.
52. Aradi Közlöny, 45, 1930, nr.30, (7 februarie), p.7.
53. Vezi și Adevărul, 44, 1931, nr.14633, (15 septembrie), p.1.
54. Ibidem. Despre evenimentele de la adunarea generală a „Astrei“ din 14 septembrie 1931 de la Sfântu Gheorghe, vezi și Viitorul, 23, 1931, nr.7085, (15 noiembrie), p.2; Patria, XIII, 1931, nr.195, (6 septembrie), p.2. În Aradi Közlöny, 46, 1931, nr.199, (3 septembrie), p.5 și în nr.210, (16 septembrie), p.7 se află un interviu în legătură cu intenția lui Goldiș de a demisiona din fruntea „Astrei“.
55. Arhivele Statului Arad, fond personal Vasile Goldiș, dosar 4, fila 46-47.
56. Patria, XIV, 1932, nr.201 (4 octombrie), p.1, nr.201, (5 octombrie), p.1-4; nr.203, (6 octombrie), p.1; Curentul, V, 1932, nr.1681, (4 octombrie), p.1; nr.1682 (5 octombrie), p.1-2.
57. Aradi Közlöny, 47, 1932, nr.213 (16 septembrie), p.3-4.
58. Arhivele Statului Arad, fond personal Vasile Goldiș, dosar 4, fila 46-47; Ioan Jurj, Mihai Vasiliu, Vasile Goldiș și „Astra“, (mss.), 1997, p.2-5.

VASILE GOLDIȘ LE PRESIDENT DE L'ASSOCIATION TRANSILVAÏNE (ASTRA) DE SIBIU (1923 - 1932) (resumé)

L'Association transilvaïne pour la littérature roumaine et la culture du peuple roumain (Astra) a été constitué a Sibiu en 1861 a l'initiation du métropolitite orthodoxe roumain Andrei Șaguna, au but déclaré de promouvoir et cultiver en Transilvanie occupée par Autriche - Hongrie la langue, la culture, la religion orthodoxe et les coutumes et les traditions de notre peuple.

Plaidoyer pour les droits nationaux et culturels, ses présidents (Andrei Șaguna, Vasile Ladislau Pop, Gheorghe Barițiu, Ioan Micu Moldovanu, Iacob Bologna, Timotei Cipariu, Alexandru Mocioni, Iosif Sterea Șuluțiu et Andrei Bârseanu mort a 19 août 1922) Astra a eu une trajectoire glorieuse dans sa lutte nationale et culturelle.

L'auteur met en évidence l'activité exceptionnelle de Vasile Goldiș (1862 - 1934) qui sera le premier président d'Astra après l'unification de la Transilvanie avec la Roumanie au 1-er décembre 1918. Installé à la présidence a Timișoara, ville d'une résonance européenne en 1923 jusqu'à 1932, quand il démissionne à cause de sa maladie, Vasile Goldiș conduit Astra d'une telle manière qu'il met en évidence toutes nos valeurs nationales: de commémorer de fête et officiellement les grands événements de l'histoire de la Roumanie (L'Union des Principautés Roumaines de 1859 et l'union de la Transilvanie, du Banat, de Crișana, de Maramureș, de Bucovina et Basarabia avec la Roumanie). On rend hommage aux grands héros de notre histoire: Le roi Decebal, le duc Gelu, Mircea cel Bătrân, Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Mihail Viteazul, Constantin Brâncoveanu, Tudor Vladimirescu, Nicolae

Bălcescu. On n'oublie pas ni nos grands érudits: Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, Inochentie Micu Klein. Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Avram Iancu, Nicolae Iorga, Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, George Coșbuc, Ion Luca Caragiale etc.

L'auteur fait aussi la précision que sous la direction de Vasile Goldiș, Astra s'est préoccupée de la situation matérielle et culturelle des paysans et des ouvriers.

Sur le plan général elle devient une société culturelle a niveau académique e'un prestige européen par sa vision de fonder une civilisation roumaine européenne et en meme temps latine.

Vasile Goldiș a été ministre plusieurs fois, il a été aussi le conseiller du roi et il a fait Le discours solennel a Alba-Iulia en 1918. Par sa vaste culture il a été un érudit de taille européen „un parent de la Patrie“ comme il a été nommé par le poete Octavian Goga.

IMPLICATIILE ECONOMICE ȘI CULTURALE ALE BĂNCII „GLORIA“ DIN LIPOVĂ ÎN FUNCȚIONAREA STAȚIUNII BALNEARE

Dan Demșea

Nu am fi întreprins demersul de a încerca o schițare a istoricului Băncii „Gloria“ din Lipova și a Stațiunii balneare din Lipova dacă nu am fi întregit sursa cu caracter memorialistic¹ - care ne-a parvenit de la ultimul director al acestora - cu dosarele de arhivă referitoare la societățile întreprinzătoare de mai sus.²

Înainte de toate considerăm necesar să prezentăm câteva date de istorie, legate de sursa de apă geotermală din hotarul orașului Lipova. Locul fiind situat pe falia geologică Băile Felix-Lipova-Buziaș-Băile Herculane, deși era cunoscut ca atare din secolul al XVI-lea, nu s-a bucurat de dezvoltarea amplă a Băilor Herculane sau a Băilor Felix. Nu putem concluziona asupra motivelor rămânării în urmă a băilor Lipova deoarece nu cunoaștem istoricul stațiunilor pomenite mai sus. Sursa de apă geotermală de la Lipova intră în atenția științifică și publică începând din anul 1818.³ Păduricea de la locul numit de localnici „Apă acră“ sau „Sauerbrunn“, „Savanyukut“ (în traducere, fântâna acră) oferea un loc de recreere și sănătate, chiar și atunci când filonul de apă minerală se pierduse după anul 1852, timp de aproape trei decenii.⁵ Aici se desfășurau maialurile (armindenii)⁶ și „Petrecaniile“.⁷

Odată cu amenajarea rudimentară la sfârșitul secolului trecut a locului de la „Apă acră“ de către localnicul Schwartz Armin, prin cumpărarea celor 6 iugăre și 237 de stânjeni pătrați (aproximativ 4 hectare) de la Tezaurariat⁸ asistăm la un modest început de valorificare a apei cu calitate terapeutică. Până la construirea hotelului, în anul 1923⁹, cazarea clienților era asigurată într-o baracă prevăzută cu 20 de camere.¹⁰

Existența unui stabiliment balnear lângă Lipova, la vreo 2 km de oraș, presupunea un quantum de încasări și venituri echilibrat. Un tratament obișnuit pretindea o serie de investiții din parte întreprinzătorului. Buziașul avea gară. Huzli Istvan cumpărând terenul sus-pomenit la Lipova, cât și dreptul de folosință al celui alt spațiu afectat de oraș băilor, de la frații

Caracioni din Arad, în anul 1908, și-a investit averea pentru o linie ferată îngustă de tramvai trasă de cai între centrul orașului Lipova și Băi. „În mod ciudat tramvaiul cu cai a contribuit la ruina familiei Huzli, bineînțeles pe lângă nepriceperea financiară”.¹¹ Muschong, proprietarul Băilor Buziaș, avea și o industrie rentabilă în fabricarea țiglelor și cărămizilor, reușind să lichideze concurența în acest domeniu, de la Lipova, după primul război mondial. La Lipova, „Societatea pe acțiuni Băile Lipova”, creată în 1910, intrată în deingoladă după război, lipsită - probabil - de acționarii de dinainte de război, cu excepția locuitorului din Lipova, Istvan Huzli, vinde la un preț derizoriu (56.700 lei) terenul propriu zis al băilor (în spetă cele 6 iugăre cumpărate în 1908 de către Huzli însuși cu 19.000 de coroane) din nou lui Huzli I. în data de 1 noiembrie

1923.¹² Acesta tranzacționase încă din 1921 vânzarea terenului și a

Eugen Victor Popa - ultimul director al Băncii Gloria din Lipova

construcțiilor Băilor Lipova către Banca „Gloria”, fără a o face însă integral. Milionul de lei obținut de către Huzli urma „să fie investit în diferite lucrări și amenajări” /.../ Directorul băncii /tatăl autorului rândurilor memorialistice despre Băi - n.n./, care era în aceeași măsură omul cifrelor reci ca și al superstițiilor moștenite, visase cu o noapte înainte cu o țigancă”.¹³ Semnul era considerat de bun augur. „Imediat după perfectarea tranzacției s-au început lucrările de amenajare și dezvoltare a stațiunii. Încă în cursul anului 1921 s-a început construcția unui hotel cu 64 de camere”¹⁴ numit „Grand” și terminat în 1923¹⁵. „Odată cu inaugurarea hotelului /.../ s-au aprins pe teritoriul băilor primele becuri cu filament, ceea ce constituia un vădit progres nu numai pentru faptul că până atunci clădirile și aleile erau luminate de câteva felinare fumegânde, dar nici Lipova nu avea curent electric”¹⁶. Mai erau multe de făcut „iar posibilitățile financiare ale băncii erau limitate, am putea spune chiar foarte limitate”¹⁷.

Datele de arhivă despre Banca „Gloria” sunt puține. Arhiva proprie pare să fie pierdută. În schimb, au supraviețuit actele Institutului de credit „Lipovana”, care data din 1893. La înființarea în 1919 a Băncii „Gloria”¹⁸ ambițiile nutrite erau mari în raport cu cele ale unui institut de credit precum cel amintit mai sus. Premise existau. Cel puțin în felul acesta înțelegem ideea

lansată în 1908 de avocatul Emanuil Ungureanu cu ocazia conferinței Consistoriului diecezan din Arad, care propunea „înființarea unei bănci culturale diecezane cu sediul în Lipova”¹⁹. Orașul Lipova își câștigase faima de perlă a Banatului. Recursul la trecutul cultural luminist românesc faimos, servea intelectualității românești locale să spere într-o renaștere economică pe măsura prezentului. Nu întâmplător, printre inițiatorii băncii găsim, în afara celor cu preocupări economice, pe protopopul Fabriciu Manuilă și pe profesorul Vasile Goldiș de la Arad. Relația lui Goldiș cu Lipova data de la sfârșitul secolului. Compoziția membrilor Consiliului de administrație al Băncii „Gloria” din toamna anului 1928 ne poate da o idee despre primii ani de activitate ai acesteia. Dintre cei 11 membri majoritatea sunt funcționari înalți, iar patru dintre aceștia sunt din Timișoara.²⁰ Însă sufletul și baza economică erau întruchipate în persoana directorului Nicolae Popa. Fiul unui arămar din Dezna, acesta își face ucenicia comercială la Lipova la familia Lannert, originară din Moravia.²¹ În urma căsătoriei cu Emilia Lannert, se naște unicul copil, Eugen Victor Popa. Acesta din urmă va fi ultimul director al Băncii „Gloria” din Lipova.

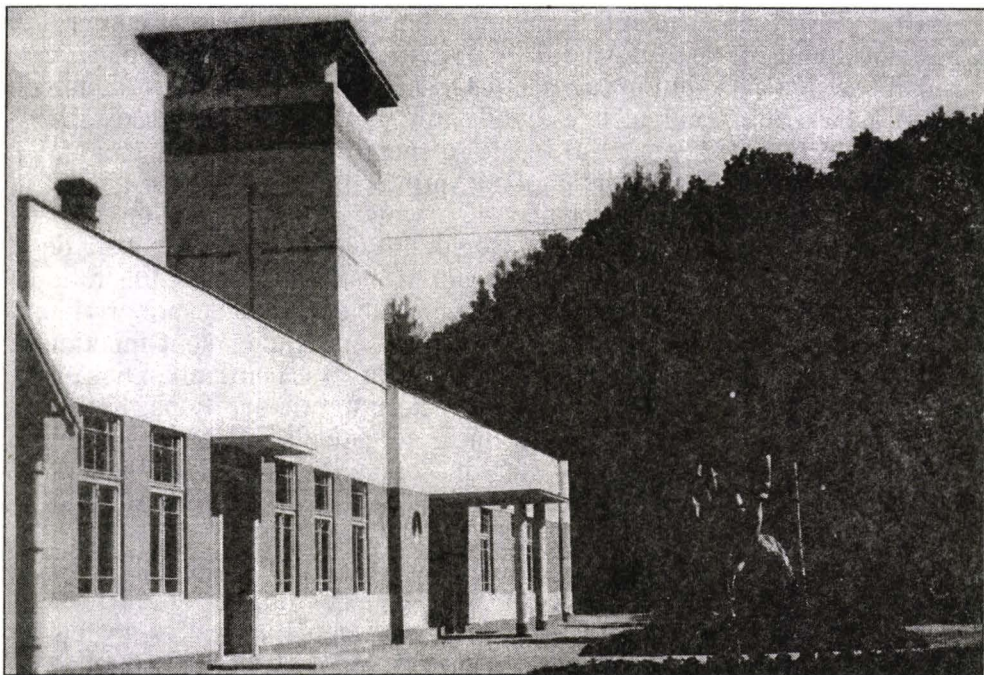
Înainte de a prezenta baza economică a lui Nicolae Popa, trebuie să facem precizarea utilă a înzestrării native a acestuia de a descoperi, cu mijloace așa-zis empirice, sursele de apă.²² Lucru necesar la Lipova, întrucât s-a văzut că

sursele folosite erau epuizabile și, deci, trebuia căutată câte o nouă sursă, din timp în timp. Ceea ce însemna noi investiții. Deci, trebuie să vedem ce posibilități financiare avea Banca „Gloria” - creatoare de facto a „Stațiunii Balneare Lipova, în faza ei modernă și directorul ambelor instituții, Nicolae Popa. Sediul băncii „Gloria”, instalat dintru început și până la sfârșit, în fosta prăvălie a familiei Lannert, în plin centru urban, a devenit prin moștenire și transcriere, proprietatea indiviză a soților Popa din Lipova.²³ În 1921 soții Popa cumpără o casă mare cu grădină, în care se instalează²⁴ pentru locuire. Averea imobiliară a soților Popa - consemnată ca atare în 1927 de către Banca „Timișana” din Timișoara - mai consta din vie în comuna învecinată Șistarovăț (evidențiată în cartea funduară

Riria Xenopol - anii 1924 - 1930

Băile Lipova - Sectorul de tratament - 1940

nr.331), casă cu teren intravilan, vie și grădină în Șiștarovăț (c.fund.nr.594), fabrică de gaz aerian în Lipova, toate negrevate de vreo sarcină ipotecară. Averea mobilă pe numele lui Nicolae Popa se cifra la valoarea de 1.500.000 lei²⁵. Banca „Gloria” deținea, la rândul ei, „păduri în exploatare și material lemnos” în valoare de 2.000.000 lei și o „întreprindere forestieră în Măeruș, Cuteuș, Țintari și Vinești”²⁶. În sfârșit, ultima „informațiune despre” „Banca Gloria”, consemnată în limba română și germană pe imprimatul tipizat al băncii „Timișana”, în anul 1927, aduce precizări privind „capitalul /social - n.n./ de acții: 250.000 lei, fonduri de rezervă: 100.000 lei /și/ depuneri spre fructificare: 1.500.000 lei”²⁷. Un alt imprimat - o factură a Băncii „Gloria” - indică existența unui „Cont-Curent la Banca Românească”²⁸.

Pentru a evidenția rolul Băncii „Gloria” în viața Stațiunii Balneare Lipova, se impune să facem o recapitulare cu valoare de concluzie parțială. Valorificarea în continuare, după primul război mondial a resurselor geotermale și hidrominerale impunea un efort colectiv - o societate bazată pe acțiuni. realitățile locului au dat la iveală, într-o primă etapă, în 1919, „Societatea Anonimă pentru Comerț și Industrie - Banca Gloria din Lipova”. În etapa următoare, Banca „Gloria” a participat direct la înființarea în anul 1925 și în continuare, la funcționarea „Stațiunii Balneare S.A. pentru Industrializarea acidului carbonic și a apei minerale, Lipova”. Aici este locul să precizăm faptul că între cele două etape de mai sus există o fază intermediară: cumpărarea prin contractul de vânzare - cumpărare din 22 aprilie 1924 a jumătății averii mobile și imobile a Băilor Lipova (evaluată la 700.000 lei),

deținută de Ștefan Huzli iunior, de către Banca „Gloria“ din Lipova.²⁹ Actul de cumpărare era condiționat de o clauzulă de învoială din partea reprezentanților comunei Lipova. Ea se referea, probabil, la obligația folosirii în continuare a terenului închiriat de oraș Băilor, exclusiv în acest scop. Acestă clauzulă greva și terenul cumpărat - în suprafață de 4 ha pentru instalația Băilor - de către proprietarii succesivi ai Băilor. Noul proprietar, Banca „Gloria“, s-a conformat și, ca atare, a achiziționat utilaje pentru „industrializarea acidului carbonic“, deschizând un cont de credit la Banca „Timisana“ contra unei ipoteci și a unor garanții de spese în valoarea totală de 2.750.000 lei, la începutul anului 1925.³⁰ Intenția Băncii „Gloria“ era de a crea o societate balneară independentă. Urmarea a fost că la 20 februarie 1925, în cadrul adunării generale de constituire a „Societății Balneare“ de la Lipova, au fost aprobate „Statutele“ acesteia, redactate în limba română, germană și maghiară.³¹ Statutele prefigurau contractul care se încheia la 8 mai 1925 între vânzătorii Ștefan Huzli junior și senior și Banca „Gloria“ Lipova și cumpărătoarea „Stațiunii Balneare“ Lipova, stabilind la capitolul II.4 că foștilor proprietari li se vor plăti banii reprezentând „aportul adus cu băile“. Pentru cumpărători semnau protopopul Fabriciu Manuilă și Dr.Iuliu Ionescu, pretul fiind de 2 milioane de lei.³²

Capitalul societar al noii Stațiuni balneare era de 7 milioane lei, distribuită în 7.000 de acțiuni a 1.000 lei bucata, „din care deocamdată, se varsă pe deplin lei 2.000.000 /.../ restul de 5.000.000 lei se varsă la timpul său“, precizau Statutele.³³

Date despre veniturile din anul 1925 ale Stațiunii lipsesc. Sezonul de cură începea la 1 mai. Clienții la hotel și la restaurant n-au lipsit. În cursul lunii mai a anului 1925 este remarcată prezența corului țărănesc din Chizătău, condus de către învățătorul Iuliu Putici, originar din Lipova și cunoscut pentru vocea sa de bas profund.³⁴

O altă prezență la băi era a medicului dr.docent Constantin Stanca, cu un mare rol „în acțiunea de ridicare și popularizare a băilor“³⁵, publicând o broșură despre „*Tratamentul hidro-mineral de la Băile Lipova*“ în editura „Minerva“. Broșura va servi drept sursă pentru „*Prospectul Stațiunii Balneară Lipova (Banat)*“, apărută la Lipova în anul 1926, într-o formă de prezentare elegantă.³⁶ Punctajul broșurii turistice era următorul: „Situția geografică; Comunicația; Distracții; Parcuri, păduri; Alimentația; Poșta; Apele minerale; Stabilimentul de Hidroterapie; Locuințele; Medicii“. Într-un total de 6 pagini - o bogăție de informații plăcut prezentate.

Unul dintre popularizatorii Băilor - nementionat ca atare - a fost, de la început, fiul protopopului din Lipova, „Medicul șef al băilor: Dr.Sabin Manuilă, șef de lucrări la facultatea de medicină din Cluj, fost inspector balnear“³⁷.

Pentru a pătrunde puțin în atmosfera Stațiunii balneare Lipova merită să amintim prezentarea pe care o face Eugen Victor Popa, Coraliei Xenopol pe parcursul a 4 pagini memorialistice.³⁸ O imagine fotografică tip suvenir, din anul 1935, de pe una din aleile Băilor Lipova o prezintă în mijlocul unui grup de 7 persoane, cu o fetiță.³⁹

În pofida fluxului turistic pe care-l putea absorbi Stațiunea, cu cele trei hoteluri totalizând 150 de camere, în cursul anului 1926 - primul an în care se face un bilanț al veniturilor - situația nu a avut darul să mulțumească conducerea băilor. Sezonul estival, de 5 luni și jumătate, scădea eficiența financiară a Stațiunii. Pentru noi investiții, banii nu lipseau. Acționarii nutreau încă planuri mari, astfel că „cu ajutorul creditelor acordate în mod generos, dar cu dobânzi oneroase, s-au putut continua lucrările fără dificultăți prea serioase”.⁴⁰ Probabil că aluzia se referea la contractul de garanție încheiat cu Banca de credit și economii Timișana în 29 ianuarie 1925.⁴¹ Construcția hotelului „Gloria” - ultima investiție mare în privința cazării la Băi - cu 100 de camere, este terminată în anul 1927.⁴² Era anul în care începuseră să se arate semne de criză economică.⁴³ Repercutarea lor va fi vizibilă în anul următor 1928. Maximumul venitului net fusese atins în anul 1927, conform tabelului sinoptic întocmit la 8 martie 1937, terminus post quem (un total de 3.449.826 lei) pe anul 1927.⁴⁴ Anual, cele mai mari încasări proveneau de la hotelurile de la Băi.

Prima scădere a veniturilor, înregistrată cu îngrijorare în anul 1928, l-a determinat pe Nicolae Popa - directorul celor două societăți îngemănate - să caute noi surse hidrominerale și să le valorifice superior prin îmbuteliere. (Instalația respectivă, adusă din Franța și pusă în funcțiune în scurt timp, a continuat să fie folosită mai mult de patru decenii la Băile Lipova). Din partea Băncii creditoare din Timișoara nu spera să obțină un moratoriu.⁴⁵ Demersul făcut de către directorul N. Popa pe lângă Societatea Națională de Credit Industrial din București are drept rezultat întocmirea unui brevet de prioritate (în data de 16 decembrie 1929) și a unui contract de deschidere de cont curent (în data de 9 ianuarie 1930) garantat cu ipotecă, pentru suma de 3 milioane lei capital, cu un procent de 12% interese în favoarea Creditului Industrial din capitală asupra uzufructului și apartenențelor acestuia.⁴⁶ Această creanță fusese acordată în scopul „montării instalației de extragere și îmbuteliere a acidului carbonic.”⁴⁷ Instalația a fost închiriată începând cu data de 1 iunie 1930 lui Popovici Ranco pe timp de 7 ani.⁴⁸ Dificultățile financiare ale băncii Gloria și ale Stațiunii Balneare Lipova sporiseră odată cu fuziunea, prin absorbție, a Băncii „Timișana” cu Banca „Victoria” din Arad, în cursul anului 1930.⁴⁹ Stațiunea Balneară avea cheltuieli destul de mari de făcut, din moment ce Comuna urbană Lipova este intabulată cu drept de ipotecă pentru suma de 1.387.908 lei, în baza actului de cauciune.⁵⁰

Singurul fapt pozitiv înregistrat, după atâtea eforturi constructive era cel legat de sănătate. „Băile Lipova au obținut, ceea ce puține se pot mândri (că posedă - n.n.), expresiunea aprecierii Comisiei balneologice asupra valorii apelor minerale Lipova, conferindu-ne primul premiu intitulat „Diploma și medalia de aur” cu ocaziunea expoziției balneo-climatice din București la care din cauza dificultăților financiare, numai cu mari greutate și cu bani împrumutați ne-a fost posibil de a trimite transportul sticlelor cu apa minerală din noile izvoare fără a avea putința de a participa personal așa cum s-a făcut de către celelalte stațiuni. La scurt interval, în baza acestui rezultat strălucit, am obținut și titlul de Furnizori ai Curții Regale, până azi, dintre toate stațiunile numai noi posedăm acest titlu.

Dacă ne-a succes pe deplin partea morală și sanitară a întreprinderii, apoi de cea materială vinovați nu suntem noi ci, în cea mai mare parte, și creditorii, cari s-au închistat ermetic cu iluzia câștigurilor de pe urma dobânzilor mereu capitalizate⁵¹.

Correspondența Stațiunii se făcea de acum încolo pe coli cu un antet lung și pompos: „Stațiunea Balneară S.A.Lipova, Băi radioactive feriginoase acid carbonic /.../⁵²”.

Situația din anul 1931 se prezenta mai gravă decât în anul anterior. Să dăm cuvântul din nou memorialistului Eugen V.Popa, a cărui experiență juridică de-o viață era dublată de o vastă lectură în original a economiștilor germani: „criza mondială de natură economică din 1928 a avut repercursiuni dezastruoase și asupra activității societății balneare. Întreprinderea balneară, care ținea majoritatea acțiunilor în societate, nu a dispus de fonduri suficiente pentru dezvoltarea stațiunii și a fost nevoită să contracteze împrumuturi la diferite bănci, cu dobânzi ridicate /desigur, nu de la banca „Gloria“ din Lipova - n.n./ . Un prim efect al crizei a fost reducerea consumului, ceea ce a dus în mod fatal la reducerea prețurilor. Societate /balneară - n.n./ fiind nevoită să reducă prețurile în mod masiv, spre a putea atrage o clientelă pauperizată de criză, a realizat încasări tot mai anemice, care nu acopereau măcar dobânzile, fără a mai vorbi de celelalte cheltuieli legate de exploatare. Cu alte cuvinte, societatea a ajuns într-un grav impas financiar și falimentul, care părea iminent, nu a putut fi evitat decât cu sacrificii însemnate aduse de către acționari și depunători⁵³.

La data de 8 iulie 1931 Banca „Gloria“ cerea, sub semnătura lui Nicolae Popa și a „industriașului“ Ioanovici - acționar principal - Consiliului de administrație al Băncii „Victoria“ din Arad, o asanare a „situației Băncii „Gloria“ cât și a băilor în urma dobânzilor mari /.../ după o muncă cinstită de 12 ani.⁵⁴ Indiferent de faptul că consiliul de conducere al Băncii „Gloria“ din Lipova avea sau nu avea cunoștință de convenția încheiată de statul român și Banca Națională a României cu Banca „Victoria“ S.A. Arad, la 10 iulie 1930, în „scopul refacerii băncii“⁵⁵ propunea reducerea deficitului de 17 milioane la suma de 5 milioane lei, plătită în 6 ani din care primii trei fără dobândă iar ceilalți trei cu dobânzi. Pentru asigurarea în întregime a acestei sume le ofereau ipoteca asupra imobilelor cu edificiile și inventarul băilor⁵⁶ și totodată cereau permisiunea „tratativelor cu deponenții pentru evitarea falimentului ce ar consuma totul“⁵⁷. Răspunsul, în parte favorabil, a întârziat câteva luni de zile, după un schimb de adrese între Lipova, Timișoara și Arad. La 10 octombrie 1932 directorii Iercan și Angel răspund binevoitor. Motivul invocat era că Stațiunea „urmează a produce apă minerală FER-RUS“ și „continuă să producă apă de masă APOLLO, întrucât nu se importă apă din străinătate“. Ca atare, banca centrală „reduce creanțele /propriei, ale „Victoriei“ - n.n./ de la 12 milioane la 9 milioane; pentru cei 9 milioane se acordă un moratoriu de 3 ani, fără dobânzi; iar peste cei trei ani urmează să fie reexaminată chestiunea legată de creanță“; în sfârșit, la punctul d. „Băile Lipova se exopereze de la Consiliul Comunal Lipova confirmarea în condiții legale a intabulărilor ipotecii noastre/ ale Băncii „Victoria“ - n.n./, a Creditului Industrial și a intabulării execuționale de 3.300.000 lei a Băncii

Poporale Lugojană“.⁵⁸

Intenția Băncii „Victoria“ era să cunoască amănunțit situația de la Lipova în vederea unei eventuale înglobări simultane a celor două societăți pe acțiuni de acolo.^{59a} Că manevra lui Sever Bocu, ca „primă lovitură“ de „anularea contractului încheiat între stațiune și Casa Centrală a Asigurărilor Sociale“⁵⁹, era făcută în cunoștință de cauză vizavi de intențiile vag schițate al Băncii „Victoria“, nu putem deocamdată preciza. Certă este relația lui Sever Bocu cu noul prefect al Timișului, Valer Boleanțu, legat de Băile Buziaș - interesate de a „putea înlătura concurența supărătoare“⁶⁰ a Băilor Lipova. „În această direcție s-a intervenit pe lângă conducerea întreprinderii creditoare să vândă băile la licitație spre a-și valorifica creanța“. Precizăm că este vorba de creanța Creditului Industrial din București. „E adevărat - continuă E.V.Popa - că acest lucru ar fi dus la ruina a numeroși depunători, care și-au fructificat economiile de o viață întreagă, dar lucru nu avea nici o importanță pentru clica din jurul lui Sever Bocu /.../“⁶¹. Banca „Gloria“ reacționează. Într-o adresă expediată din Lipova la 3 ianuarie 1932, Băncii „Victoria“, permițându-și să se îndoiască de seriozitatea studiului financiar⁶² și de corectitudinea directorului Sitescu, nu este de acord cu licitația cerută pentru că „în caz de faliment nu ar fi exclus ca răsplătirea acestei sume să cadă în sarcina Băncii „Victoria“⁶³ și ar păgubi avutul „ale 300 familii românești /.../“. Episodul neplăcut pentru mulți, cu licitația, s-a încheiat brusc după intervenția lui N.Popa la Creditul Industrial⁶⁴, lămurind - printre altele - faptul că terenul pe care se află hotelurile și restaurantul este închiriat Stațiunii balneare de către comuna politică Lipova.⁶⁵

Al doilea răspuns binevoitor al Băncii „Victoria“ Arad intermediat de sucursala sa din Timișoara, a venit în martie 1933, reducând creanța la suma de 6.500.000 lei. Dar, cu o condiție: Banca „Gloria“ va ceda acțiuni ale băilor în valoare nominală de un milion lei, asigurând dreptul de directivă și dreptul de veto în conducere.⁶⁶ Perfectarea tranzacției avea să mai dureze câțiva ani. Deocamdată conducerea Băncii „Gloria“ refuza orice aranjament care „ar tinde să scoată băile din sfera de activitate și patrimoniul“ ei. Și amenința cu lichidarea, invocând „pierderea ce ar suferi mulți intelectuali, preoți și învățători /.../ îndemnați de personalități ca Vasile Goldiș și Dr. Aurél Cósma care s-au afișat în primele rânduri ale fondatorilor“.⁶⁷

În anii revirimentului economic, de după anul 1934, după exemplul de la Băile Episcopiei Bihorului - construirea unui bazin cu valuri artificiale - „s-a luat inițiativă să se facă unul și la Lipova. Din cauza dificultăților financiare cu care mai avea de luptat societatea /balneară/ (planul nu a putut fi realizat decât în anul 1936, când lucrarea s-a executat după proiectul arhitectului Silvestru Rafiroiu“.⁶⁸ Ștrandul a fost terminat la 20 iulie 1936, costând 760.000 lei⁶⁹. Operația era supervizată prin grija fratelui arhitectului, Remus Rafiroiu, consilier la Banca „Victoria“, cooptat - în urma convenției din septembrie 1933 - în Consiliul de conducere al Stațiunii balneare Lipova, având și calitatea de președinte al Comitetului de cenzori al Băncii „Gloria“ Lipova.⁷⁰ Baniii proveneau din demontarea și vânzarea șinelor de tramvai dintr-un Băi și orașul Lipova.

Dacă creanța Băncii „Victoria“ Arad către Banca „Gloria“ Lipova fusese

lichidată,⁷¹ Stațiunea mai avea o creanță în ființă, de 33.373 lei. Tranzacția Băncii „Victoria“ cu Stațiunea balneară Lipova se limitase până la urmă la 3.600.000 lei, achitabilă în rate egale, anuale, începând de la 1 septembrie 1937.⁷² Acolo unde Banca „Victoria“ Arad dispunea de peste 50 % capital - cum a fost cazul cu Banca „Comloșana“ din Comloșul Mare, Banca Poporală Lugojană și Banca „Frontiera“ Oradea - a procedat din rațiuni economico-financiare la lichidarea acestor instituții de credit. În schimb, din alte rațiuni înțelegea să tolereze „pierderile suferite“ de Stațiunea balneară Lipova (14.588.711 lei la data de 16 octombrie 1936).⁷³ Custodele însărcinat să administreze Stațiunea balneară din partea sucursalei timișorene a Băncii „Victoria“ raporta în 1937 că Stațiunea se află în imposibilitatea de a plăti creditorii. Totuși lumea frecventa restaurantul, ștrandul; orchestra și fanfara cântau ziua și seara. Autobuzul menținea legătura băilor cu gara și orașul.

Soarta Băilor Lipova era dezbătută de către Consiliul comunei urbane Lipova în vara anului 1937 într-un mod drastic. Nimeni dintre cei prezenți nu dorea să asiste la o eventuală prăbușire a Stațiunii și a Băncii „Gloria“ unde „sunt interesați sute de țărani, aproape toate bisericile, școli, societăți culturale și multe primării din plasă“.⁷⁴

În anul 1938 creditul industriei din București ceda creanța ipotecară privind Stațiunea balneară Lipova în favoarea Băncii „Victoria“ Arad.⁷⁵ Prețul cesiunii era de 1.700.000 lei.⁷⁶ În răstimp de două luni Banca „Victoria“ Arad va cere prin tribunal sechestrul mobilier „contra pârâtei Stațiunea Balneară Lipova“. Efectul va consta în introducerea unui curator și a unui custode din partea băncii arădene.⁷⁷ Această stare de lucruri va dura până în anul 1942 când Banca „Victoria“ din Arad va declara că acceptă radierea dreptului de ipotecă asupra imobilelor Stațiunii și asupra uzufructului lor.⁷⁸ Iar peste trei zile, la 10 octombrie 1942 avocatul Teodor Popa semna un buletin prin care confirma că „Stațiunea Balneară Lipova a achitat datoria“, cerând „radierea și sistarea sechestrului“⁷⁹. Era un câștig.

Îngrijorată de soarta viitoare a băilor, banca arădeană trimite un contabil-șef în luna noiembrie 1942, acolo, pentru a întocmi un referat de expertiză și sinteză. Rândurile sale au caracter de premoniție. Era îngrijorat că la „inflația de acum“, impusă de război, „să se treacă la o inflație voită și în stil mare, pentru a se ușura deodată de datoriile de război. Cu alte cuvinte, să se înceapă o eră nouă /.../.“ Și recomandă că „situația Băncii „Victoria“ - n.n. era cu atât mai consolidată cu cât este plasat mai mult capital social în imobile. Ori din capitalul de 80.225.000 lei nefiind plasat decât 32.800.000 lei în imobile, sunt de părerea ca să nu se mai înstrăineze nici o avere imobilă sau acțiuni care reprezintă tot avere imobilă“⁸⁰. Prevederile i s-au adeverit în mare măsură. Dar înstrăinarea forțată (autobuzul cerut de armata sovietică) n-a putut fi oprită. Anul 1948 a adus etatizarea („naționalizarea“) întregii averi a Stațiunii. Banca „Gloria“ devenea automat filială a Băncii Naționale,

Ar mai rămânea de evocat activitatea culturală de la băi. Ea nu părea să depindă de fluctuațiile economice. Minți luminate au găsit cu cale să iasă din marasmul crizei economice inițiind un prim „congres al învățătorilor bănațeni la Băile Lipova“ în data de 24 septembrie 1933.⁸¹ În același an, învățătorul din Lipova, George Beuran edita și redacta primul număr al

revistei „*Tineretul învățătoresc*“ în „cadrul bucolic al băilor“.⁸² În vara următoare au început cursurile „de vară“,⁸³ „organizate de învățătorul George Beuran“, desfășurându-se neîntrerupt până în anul 1938, când datorită mobilizărilor militare, aceste cursuri n-au mai continuat. Auditoriul era divers. În calitatea sa de martor ocular, Eugen V.Popa sublinia că „datorită conferințelor ținute - este adevărat că de o valoare inegală - cât și a prezenței unor conferențieri iluștri, s-a creat în stațiune o atmosferă de intelectualitate românească“. Revista și „*Calendarul Tineretului Învățătoresc*“ a surprins această emulație culturală pe calea textului narativ și a unor imagini fotografice de calitate⁸⁴ „Indiscutabil că acordându-se sprijinul necesar acestor cursuri ar fi avut același rol în cultura regiunii noastre ca și Universitatea populară de la Vălenii de Munte, pentru unificarea spirituală a neamului românesc.“

În acest sfert de veac (1920 - 1945) din cauza vitregiei vremurilor și a unui concurs nefavorabil de împrejurări, „nu s-a putut face prea mult deși eforturile și bunele intenții n-au lipsit“.⁸⁵ Pentru a înțelege cine a făcut ceea ce s-a putut face în aceste împrejurări, am apelat - credem lămuritor - la sursele arhivistice. Din ele se degajă interesul Băncii „Victoria“ de a menține, pe calea unei solidarizări mutuale interbancare, viabilitatea și eficiența cultural - economică a Băilor Lipova. Desigur că aici se conștientiza, în mod reflex, o încercare de a face față „Asociațiilor de mutualitate pentru acordarea creditelor de mărfuri care /.../ constituiesc cel mai eficace mijloc organizat de /cătore/ finanța minoritară din Ardeal, pentru a concura, în cadrul observării legilor existente, pe micul comerciant și industriaș român /.../“.⁸⁶

Conchizând, am putea afirma fără tăgadă că Banca „Gloria“ și Stațiunea ei balneară au luptat pentru supraviețuire în contextul marcant al „luptei economice“ din perioada interbelică⁸⁷, încercând într-un mod meritoriu să împace „loisir“-ul (recreerea) cu eficiența economică, pe de o parte și să sprijine opera cultural-educativă, care avea o anumită tradiție la Lipova⁸⁸, pe de altă parte.

* Studiul de față a constituit obiectul comunicării științifice cu același titlu, susținut în cadrul Simpozionului național „*Muncă, bani, bănci, cultură și politică*“ (sec.XVIII - 1944), desfășurat la Oradea între 30 aprilie - 2 mai 1993.

NOTE

1. Eugen Victor Popa, *Un sfert de veac din trecutul „Băilor Lipova“*, /1968/, mss dactilogr.,19, apărut cu același titlu în „Ziridava“, Arad, XVIII (1993), p.385 - 405.
2. Direcția Județeană a Arhivelor Naționale, Arad, (D.J.A.N.A.), Fondul Banca „Victoria“ Arad, dosărele selectate ale anilor 1923 - 1947.
3. E.V.Popa, op.cit., p.386.
4. Biblioteca județeană Arad, Msse, Jurnalul lui Atanasie M.Marienescu,
5. E.V.Popa, op.cit., p.387.
6. Ibidem, p.388.
7. Bibl.jud.Arad, ibid.
8. D.J.A.N.A., dos.22/1925, f.36.
9. Ibid., dos.23/925, p.48.

10. E.V.Popa, op.cit., p.387.
11. Ibidem, p.388.
12. A.S.A., ibid., dos.22/(1925), f.36.
13. E.V.Popa, ibid., p.388.
14. Ibidem, p.389.
15. A.S.A., ibid., dos.23/1925, f.48.
16. E.V.Popa, op.cit., loc. cit.
17. Ibidem.
18. D.J.A.N.A., ibid., dos.22/1925, f.70.
19. L.Ciobanu, *Emanuil Ungureanu - omul școalei și pedagogul social*, în „Analele Banatului“, Timișoara, apr. - dec., 1935, p.34.
20. Vezi „Tabloul membrilor din Consiliul de administrație al Băncii „Gloria“ /.../“: 1. Fabriciu Manuilă, protopopul Lipovei; 2. Pantelimon Sitiescu, directorul general al Băncii „Timișana“; 3. Dr. Iuliu Ionescu, subprefectul județului Timiș; 4. Dr. Lucian Georgevici, primarul orașului Timișoara; 5. D.I. Vasile Goldiș, fost ministru; 6. Dr. Iuliu Arsenovici, inspector general de finanțe, Timișoara; 7. D-I.Nicolae Popa, directorul Băncii „Gloria“; 8. Gheorghe Novacu, pretorul plasei Lipova; 9. Dimitrie Ioanovici, căbănier, Lipova; 10. Mihai Nereanțu, comerciant, Lipova; 11. Vasile Ghilescu, cojocar, Lipova; A.S.A., ibid.d.22/1925, f.9.
21. Informație de la Eugen Victor Popa din Lipova (în anul 1975).
22. Vezi în acest sens, descrierea descoperirii izvorului din imediata apropiere a instalațiilor de îmbuteliere și extragere a acidului carbonic, în lucrarea lui E.V.Popa, op.cit., p.396.
23. Judecătoria orașului Lipova.
24. Ibid., nr.2725. Casa fusese a avocatului Constantin Missici.
25. A.S.A., ibid., dos.22/1925, f.72.
26. Ibid., f.70.
27. Idem.
28. 1 (Originalul - în posesia autorului).
29. D.J.A.N.A., ibid., dos.22/1925, f.35 și 36.
30. Ibid., f.40, poziția 26. Pentru terenul închiriat spre folosința exclusivă a Stațiunii balneare, vezi cartea fund. Lipova nr.970.
31. Ibid., f.20-24.
32. Ibid., f.35.
33. Ibid., f.20-24.
34. Informație de la țăranul pensionar Valeriu Cuzman din Lipova (în anul 1973).
35. E.V.Popa, op.cit., p.389. În referatul său din anul 1933, Nicolae Popa preciza că „nu este fără interes amintirea faptului că la preluarea în posesiune a acesteia, eficacitatea apelor minerale nu era cunoscută nici măcar în Lipova, fiindcă erau ca inexistente, deci și în acest domeniu a trebuit ca să depunem o activitate asiduă prin facerea noilor izvoare - sondaj, a analiza apa minerală a fieștecăruia izvor în parte, introducerea acesteia intacte și în adevărata ei compoziție chimică în cabinetele de băi, căci numai astfel își are eficacitatea în domeniul vindecării. Această activitate a și fost încoronată de succes; din toate părțile țării a început să sosească lumea, băile au început să fie cunoscute pretutindeni, să fie apreciate în cercurile științifice și medicale“. D.J.A.N.A., ibid., dos.30/1930, f.113 v.
36. Vezi Foaia de titlu. (originalul prospectului - în posesia autorului).
37. *Prospectul Stațiunii Balneară Lipova (Banat)*, Lipova, 1926, p.6.
38. E.V.Popa, op.cit., p.390 - 393, passim. Văduva marelui istoric a frecventat vreme de 14 ani aceste băi. Ibid., p.392.
39. Ibid., p.403.
40. E.V.Popa, op.cit., p.389. Pentru detalii, vezi referatul lui N.Popa din 1933, în care face un scurt istoric al relațiilor Băncii „Timișana“: „La scurt interval după revenirea băilor în posesiunea Băncii „Gloria“, în baza cunoștințelor personale am fost solicitat din partea conducătorului pe acea vreme a Băncii „Timișana“, ca să colaborăm cu ei, cointeresându-i la bancă prin participarea preluării unui număr de acțiuni - în schimb ne vor pune la dispoziție capitalul necesar dezvoltării băilor în stil mai mare cu dobânzi de 8% și ne vor pune la dispoziție capitaluri sub formă de reescont pentru bancă, iar drept recompensă Banca „Gloria“

le va ceda în fiecare an din profitul net în primul rând 10% Băncii „Timișana“. Țin să amintesc că înțelegerea părții prime s-a făcut numai verbal și nu ne-am îndoit la acea vreme de sinceritatea ei“. D.J.A.N.A., *ibid.*, dos.30/1930, f.113.

41. Vezi Supra nota 30. „În baza acestei înțelegeri s-a și pus în aplicare programul de dezvoltare a băilor; spre regretul nostru însă, a trebuit să constatăm că nici nu erau terminate pe deplin lucrările, când ne-am trezit cu un deficit prin faptul că chiar Banca Timișana, la scurt interval a început perceperea unor dobânzi ce, fatal trebuia să ducă la ruină orice întreprindere. Deficitul prim a fost ireparabil și catastrofal pentru întreg viitorul acestei întreprinderi, și s-a produs din dobânzile uzuare de 24 - 30% asupra celor circa 13 milioane lei investite în noile construcții, cari timp de peste un an de zile au stat improductive fiindcă atâta timp au reclamat /.../. În ziua punerii în exploatare ne-am găsit cu o diferență de circa 3.500.000 lei ce reprezentau dobânzile. Rentabilitatea întreprinderii începătoare nu mai putea echilibra această diferență căci numai noile dobânzi ale acestora făceau anual peste un milion, apoi achitarea dobânzilor curente, speze de administrație, introducerea reclamă etc. În astfel de împrejurări toată viața a fost un zbcium și nu se pot aprecia eforturile făcute în interesul de a se exploata maximul spre a putea face față greutăților prin care a fost hărăzită să treacă această întreprindere chiar din ziua începerii activității /.../ Situația Băncii Gloria este mai mult îngrijorată /de/ pe urma stării financiare a băilor, /căci/ la bancă pierdere ușor pot fi acoperite din fondul de rezervă; există însă și la bancă o pierdere mai simtoare de 3.507.000 lei la contul de efecte proprii ce rezultă din acțiunile băilor; conducerea băncii, în operațiunea aceasta nu este vinovată pentru că: În /cursul/ anului 1925/26 când s-a hotărât majorarea capitalului societar al băilor la suma de 7 milioane lei la ordinul expres al D-lui Ion Oprea, Directorul general al Băncii Timișana, toate acțiunile a trebuit să le semnăm pentru Banca Gloria; chiar eu personal nu am avut voie ca să semnez mai mult de 10 bucăți, deși pe acea vreme toată lumea vorbea de viitorul strălucit al băilor; și cu cea mai mare ușurință s-ar fi putut plasa în Lipova, chiar și toate acțiunile /.../ A trebuit ca să facem toate economiile posibile și imposibile ca să putem acoperi dobânzile capitalului investit în aceste acțiuni. Nu s-a mai plătit de la acea dată acționarilor nici un dividend și nu s-a mai dat nici membrilor consiliului de Administrație și Comitetului de Cenzori nici o remunerație. Chiar nici mărcile de prezență, de la ședință; funcționarii au fost ținuți cu o leafă minimă fără a li se da pentru munca prestată vreo gratificație, trăind cu toții iluzia îndreptării spre bine. Dacă nu am fi procedat în forma aceasta și nu am fi debitat an de an acest cont obvenit /ca/ străin de voia noastră, am fi calculat aceleași dobânzi ce ni le-au calculat Timișana după cea mai precisă socoteală, acest cont l-am avea azi înglobat în bilanțul băncii cu suma fantastică de peste 22 milioane lei, prin urmare Banca „Gloria“ a suferit o pierdere, în decursul anilor în urma acestei operațiuni, de 15 milioane lei“. D.J.A.N.A., *ibid.*, dos.30/1930, f.113-115.

42. D.J.A.N.A., *ibid.*, dos.23/1925, f.48.

43. *Ibid.*, dos.1/1938, f.5 (Monografia Băncii Victoria S.A. Arad).

44. *Ibid.*, dos.23/1935, f.6.

45. Vezi Pantelimon M.Sitescu, *Banca Timișana S.A. Timișoara. Adevărul și cauzele care au provocat situația ei de azi*, București, 1930, 150 p.

46. D.J.A.N.A., *ibid.*, dos.22/1925, f.40, pou.28 a Foi de sarcini „C“ a cărții fund. Lipova nr.2907 (perimetrul de 4 ha în propr. Stațiuni).

47. E.V.Popa (op. cit.) antedatează, probabil eronat anul montării instalației (op.cit.p. 396). Fotografia, reproducă în op.cit., p.404, ilustrează „Sfîntirea izvorului Regina Maria, asistând D-na nașă Riria Xenopol, anul 1929, al Băilor Lipova“. Adăugăm că tot E.V.Popa corectează greșeala de mai sus privind identificarea Ririei în fotografie și precizând (în op.cit., p.396) că este vorba de văduva generalului Corlătescu, identificată de noi în centrul imaginii fotografice.

48. D.J.A.N.A., *ibid.*, f.40, poziția 34. Închirierea instalației de îmbuteliere se datora acțiunii „unilaterale“ a directorului general al Băncii Timișana, Pantelimon Sitescu care a dispus transferarea banilor destinați fabricii de acid carbonic în contul datoriei către Banca Timișana. D.J.A.N.A., *ibid.*, dos.30/1930, f.196.

49. *Ibid.*, dos.1/1938, p.5.

50. *Ibid.*, dos.22/1925, f.40, poziția 33.

51. *Ibid.*, dos.30/1930, f.114, conținând aspecte retrospective din anul 1930, extrase din

Referatul din 11 februarie 1933.

52. Ibid., dos.23/1925, f.45.

53. E.V.Popa, op.cit., p.397. În referatul său din 11 febr.1933, directorul N.Popa arăta că bilanțul financiar al Băilor „nu mai reprezintă o situație reală, parte în urma pierderii arătată /mai sus/ și parte în urma schimbării vremii - azi ne aflăm, în epoca deflației când valorile suferă diminuări, iar venitele se reduc la minim. În astfel de împrejurări preocuparea noastră de mai mult timp a fost de a se ajunge la o înțelegere cu creditorii ca să avem posibilitatea ca din suma rezultată din reducerea creanțelor să ne putem ajusta bilanțul“. D.J.A.N.A., Ibid., dos.30/1930, f.114 v.

54. Ibid., f.210.

55. Ibid., dos.1/1938, f.6.

56. Ibid., dos.30/1930, f.210.

57. Ibid., f.211.

58. Ibid. f.122

58a. Ibid., f.132.

59. E.V.Popa, op.cit., p.399-400.

60. Ibid., p.400.

61. Ibidem.

62. D.J.A.N.A., ibid., dos.30/1930, f.184.

63. Ibid., f.187

64. Ibid., f.139.

65. Ibid., dos.21/1935, f.2.

66. Ibid., dos.30/1930, f.110.

67. Ibid., f.23 (22 sept.1934).

68. E.V.Popa., op.cit., p.401.

69. D.J.A.N.A., ibid., dos.21/1935, f.1..

70. Ibid., dos.30/1930, f.105.

71. Ibid., dos.22/1935, f.1.

72. Ibid.

73. Ibid.

74. Ibid., dos.23/1925, f.5-6.

75. Ibid., f.26.

76. Ibid., f.53.

77. Ibid., f.58., 102, 106, 110.

78. Ibid. f.141

79. Ibid., f.142.

80. Ibid., dos.54/1938, f.1.

81. Muzeul orașenesc Lipova: nr.inv.2985, „Programul concertului Societății corale Doina Lipova, aranjat la 24 sept. cu ocaziunea Congresului învățătorilor Bănățeni la Băile Lipova“.

82. E.V.Popa, op.cit., p.401.

83. Muz. din Lipova posedă câteva numere ale acestor publicații.

84. Un raport asupra mersului afacerilor de la Stațiunea Balneară S.A. Lipova în decursul lunilor iunie și iulie 1936“ arăta că „învățătorii au sosit în zilele de 18, 19 și 20 /.../ sunt în număr de 64, cari stau 21 zile“. Ceilalți vizitatori stabili s-au cifrat la un număr de 92 persoane „pe ziua de 31 /iunie““. D.J.A.N.A., ibid., dos.23/1935, f.8.

85. E.V.Popa, op.cit., p.401 - 402. Vezi antetul ilustrat al hârtiilor de corespondență al Stațiunii (ibidem, p.405).

86. Ștefan Mateescu, *Părerii și propunerii*, Arad, 1940, p.46. (Text dintr-un memoriu al autorului, înaintat în anul 1938, forurilor ierarhice de la București).

87. *Lexiconul vieții publice, comerciale și industriale din Ardeal*, redactat de dr. Rudolf Reményi Rezső, Éd. Literară Arad., Timișoara, 1931, p.2 (prefată).

88. Vezi în acest sens „Extras din contrul Depunerii spre fructificare, la 31 XII 1931“, A.S.A., ibid., dosarul 29/1930, f.87-89.

DIE BANK VICTORIA AUS LIPPA UND IHRE WIRTSCHAFTLICH-SOZIALE WIRKSAMKEIT BEZÜGLICH DER LIPPAER BÄDER.

(Zusammenfassung)

Nach 1924 wurde die Bank zum Besitzer des Kurortes Bad Lippa. Durch eine Reihe von Investitionen wird der Kurort modernisiert.

In den 30-er Jahren haben sowohl die Bank als auch der Kurort grosse finanzielle Schwierigkeiten zu überbrücken. Die Victoria Bank aus Arad wird jedoch letztendlich die Hypothekforderungen die dem Kurort oblagen übernehmen.

MANIFESTAȚIA STUDENȚILOR PARTICIPANȚI LA CONGRESUL NAȚIONAL STUDENȚESC DE LA ORADEA

4 - 6 DECEMBRIE 1927

Gabriel Moisa

Epoca imediat următoare Marii Uniri din 1918 marchează debutul așa numitului conflict dintre generații în societatea românească, conflict pe care îl vom găsi de altfel prezent în toată perioada interbelică. Era vorba despre diferențele conceptuale dintre cei care înfăptuiseră independența României, participaseră la primul război mondial și creaseră România Mare și tânăra generație care nu cunoscuse direct nici unul din momentele amintite, dar care acum era sufocată în conținutul său de meritele adjuocate de primii și marginalizați în numele acestor realizări.

Cei care își încep ascensiunea politică și socială imediat după 1918 se văd, fără nici o altă alternativă, puși în fața a două soluții, radicale ambele: una de natură politică și alta spirituală. În primul rând generația tânără dorea și trebuia să ajungă la putere dacă dorea să aibă un cuvânt de spus în societatea românească. Imediat după unire ea va milita pentru a obține acest lucru. Cineva trebuia să-și asume acest rol în plan politic și acest cineva va fi mișcarea legionară cu începuturi încă în zorii anilor '20. În al doilea rând trebuia dezvoltată o nouă paradigmă spirituală a naționalismului românesc care: „Să reorienteze eforturile și judecățile de valoare dinspre planul eroic (unde a excelat generația anterioară) spre cel al creației culturale (unde noua generație avea un orizont larg deschis)”. Aceștia considerau că România se afla încă departe de realizarea obiectivelor sale. Desigur că întregirea teritorială și politică era o mare realizare dar nu era totul. România trebuia să se impună și printr-o cultură majoră proprie. Acestei soluții i-au aderat marile personalități din tânăra generație a culturii românești interbelice: Eliade, Cioran, Noica, Sebastian, Țuțea etc.

În aceste condiții nu e de mirare că mișcarea legionară care își propunea să fie avampostul acestor aspirații, a avut o priză deosebită în rândul tinerilor intelectuali dezamăgiți de realitatea românească, în special studenți. Bineînțeles că aici și-au dat concursul și alți factori precum: continua degradare morală a vieții politice românești, corupția, criza economică, ascensiunea evreilor în toate planurile societății.

De la început trebuie spus că această categorie amintită mai sus ca fiind lezată în aspirațiile sale de generația monștrilor sacri era în bună parte anti-semită. Explicația era foarte simplă. Tineretul universitar românesc, dar nu numai acesta, sesizează imediat după 1918 anumite inegalități reale, defavorabile românilor în mediul în care își desfășurau activitatea - cel universitar, de unde se declanșează și recrutează apoi cu precădere adepții mișcării legionare. Era vorba de proporția studenților evrei în viața universitară românească raportată la ansamblul populației evreiești din România. Câteva exemple în acest sens credem că sunt edificatoare: la Facultatea de Filosofie

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI ORADEA

MONITORUL COMUNAL

ABONAMENTUL:
PE AN . . . . . Lei 300
UN EXEMPLAR . . . . . Lei 20

REDACȚIUNEA ȘI ADMINISTRAȚIUNEA:
LA PRIMĂRIE, SECRETARIATUL COMUNAL
CAMERA No. 5, ETAJ I.

APARE LUNAR.

Proces verbal No. 9.

al ședinței extraordinare a Consiliului Comunal dela
19 Decembrie 1927.

Noi, *dr Gelu Egrý* primar al Municipiului Oradea asistat de *dl dr Ioan Voștinar* secretar Comunal al Municipiului, — având în vedere că Consiliul Comunal al Municipiului Oradea a fost convocat de Noi în mod legal cu adresa No. 32810—1927, căreia i-s'a anexat și ordinea de zi a discuțiilor, considerând, că potrivit acestei convocări Consiliul Comunal s'a întrunit astăzi la 19 Decembrie 1927 orele 17 în localul Primăriei Municipiului. — și că la apelul nominal au răspuns dnii consilieri:

Dr Ardelean Iustin, dr Bardos Emeric, Berkovits Bernat, Bola Gheorghe, dr Bucico Coriolan, Catone Ambrosie, Czeller Ludovic, dr Chiș Demetriu, Crăciun Andrei, Csordas Ioan, dna Veturia dr Candrea, V. Dragomir, Gembacz Friedrich, dr Hașaș Alexandru, dna Elena Horvath, Hübschenberger Iosif, Kocsan Ioan, dr Kotzo Eugen, Kőszegi Robert, dr Lazar Aurel, Maier Antoniu, Mavrodin Anastase, dr Maior Vasilie, Maior Gheorghe, Markovits Ignășiu, Negulescu Anastase, dna Cornelia dr Popa, Pogon Iosif, dr Roxin Gheorghe, dr Rozvan Eugen, dr Simonca George, dr Soos Ștefan, Spitzer Benjamin, Stern Alexandru, Schwartz Ludovic, Szabó Alexandru și Vuruclas Petru.

Considerând, că din apelul făcut se constată că sunt prezenți 37 consilieri cu drept de vot, iar lipsă au fost dnii consilieri: *dr Anca George, dr Andru Sever, dr Erdelyi Sever, dr Filip Victor, Gál Szabó Ștefan, dna Maria dr Ille, Oraș Ladislau, Pelle Ioan, Peredy Gheorghe, dna v. d. Schütz Albert, Szabó Carol, dr Szántó Desideriu și dr Havas Andrei*

Că astfel majoritatea absolută pentru debateri fiind întrunită, am declarat deschisă ședința.

Noi, Primarul aducem la cunoștința Consiliului Comunal, că mai mulți dni consilieri au cerut convocarea Consiliului în legătură cu evenimentele petrecute în orașul nostru în zilele de 4, 5 și 6 decembrie.

Am satisfăcut cererea, cu atât mai vârtos, fiindcă nici Noi nu înțelegem a aproba prin tăcerea noastră unele erori, cari trec hotarele unei altitudini admisibile.

Țin să constat, că acele acte pe cari dvs. le cunoașteți cu toții, nu sunt emanațiunea adevărată a sufletului românesc.

Neamul Românesc a dovedit prin trecutul lui frumos istoric, prin toleranța lui proverbială față de toate popoarele conlocuitoare prin rațiunea lui și prin logica lui de a concepe toate actele mari, că înțelege a se lupta în viața lui socială economică numai și numai prin acțiune evolutive, niciodată însă nu s'a folosit de mijloace, cari ar putea fi condamnabile din orice punct de vedere.

Chiar pentru aceasta țin să constat, că incidentele petrecute în aceste zile sunt străine de sufletul Neamului Românesc.

Dat fiind, că Onor. Consiliu este un organ pur administrativ cu atribuțiuni limitate, nu putem să facem altceva, decât să declinăm dela noi orice răspundere în ce privește cele materiale și să cerem Onoratului Minister de Interne ca să pedepsească cei vinovați, să despăgubească pe cetățenii noștri păgubiți și să-ne

a Univ. din Cernăuți proporția era în 1920 de 76,74% din total, tot în același an dar la Univ. din Iași, la Facultatea de Farmacie aceștia reprezentau 75,51% iar la Medicină tot la Iași 60,34%. Ceea ce era însă și mai grav și incita enorm o parte a studenției române era faptul că evreii erau printre cei mai receptivi la ideile bolșevice venite dinspre Rusia ceea ce îi va confunda treptat cu bolșevicul prin excelență. Toate aceste stări de lucruri, pe lângă altele din sfera vieții extrauniversitare³ nu au făcut decât să mențină, uneori chiar să amplifice sentimentul antisemit.

Cu toate aceste argumente ar fi greșit să spunem că antisemitismul ar fi o caracteristică a poporului român. Am putea defini acest sentiment ca un „antisemitism de supraviețuire și competiție (ca ostilitate față de un grup social minoritar numeric dar privilegiat sub raport economic și, în anumite cazuri social)”. Există, credem, mai mult un sentiment de respingere dar nu al grupului etnic minoritar evreiesc ci a comportamentului acestuia în anumite segmente ale sale.

Antisemitismul făcuse carieră de multă vreme în Europa, el fiind o valoare europeană inițial și universală apoi. Se spune că istoricul Tacitus ar fi spus despre evrei că sunt un popor fără moralitate. Același lucru îl face și Napoleon. De asemenea, Kant susține că evreul este un sugrumător, iar Fichte că acesta se naște șarlatan⁵. În fine în Rusia la începutul sec. al XIX-lea, arătându-se o grijă deosebită față de evrei, printr-un decret împărătesc se fixa procentul medicilor de etnie evreiască ce vor fi tolerați în orașe - 1%⁶. Sesizăm deci că prezența sentimentului antisemit în România cadrează unui fenomen normal, general și universal generat de aceleași cauze iar reacțiile românești la fenomenul evreiesc sunt obișnuite în lumea europeană.

Spuneam că mediul studentesc a sesizat cel mai bine, poate, acest ansamblu de probleme legate de evreii din România. Reacțiile legionarilor români erau printre cele mai variate: de la polemici civilizate în presă⁷ până la acțiuni violente, cum au fost cele din cazul prefectului Manciu de la Iași⁸, asasinarea primului ministru I.G. Duca pe peronul gării din Sinaia la 29 decembrie 1933⁹, a lui Armand Călinescu în 21 septembrie 1939¹⁰ în plin București. Studenții legionari sau cu convingeri de dreapta, fără a face parte din mișcare, erau îngrenați și ei în astfel de acțiuni. Mai ales cu prilejul unor întâlniri de genul Congreselor Naționale Studențești de la Tg. Mureș în 1936¹¹ sau, cel desfășurat la Oradea în 4 -6 decembrie 1927¹² se întâmplau astfel de lucruri.

La Oradea și în Bihor, la fel ca și în întreaga țară, există în rândul studenților și intelectualilor un semnificativ curent antisemit mai ales în mediile românești. De ce în aceste medii? Pentru că aici pe lângă fenomenul evreiesc exista și o puternică minoritate maghiară care mereu făceau front comun în tot ceea ce desfășurau și luau o poziție unitară aproape în toate chestiunile în care era implicată și comunitatea românească orădeană. Decembrie 1927 v-a demonstra acest lucru. O parte a presei bihorene interbelice poate fi încadrată de asemenea în sfera lumii antisemite. Avem chiar publicații de extremă dreaptă cum ar fi *Acțiunea românească* ce apare la Valea lui Mihai, avându-l ca director pe avocatul Liviu Mihali iar redactor pe Dimitrie Bob. Ziarul aborda probleme economice, comerciale și juridice de

interes local dar tratate de pe poziții antisemite și naționaliste. Din 4 - 5 martie 1938 se subintulează și *Revista enciclopedică și de afirmare națională*¹³. În consonanță cu *Acțiunea românească* avem și ziarul *Făclia. Organ de afirmare națională și creștină*, săptămânal editat de Secția Bihor a Partidului Național Creștin avându-l ca director proprietar pe Aurel Popa. Conținutul ziarului este clar de dreapta prin modul de abordare a chestiunilor discutate, mai ales în domeniul naționalităților și evreilor¹⁴. Am amintit aici doar două dintre aparițiile de presă românești care ele însele se intitulau de extremă dreaptă, dar, trebuie spus că o atitudine defavorabilă evreilor - atunci când era cazul - se sesizează și la alte ziare precum *Frontiera de Vest*, săptămânal independent ce apare la Oradea, sau *Dreptatea poporului*, organ al Partidului Național Liberal din Bihor și Sălaj.¹⁵

Există deci în Oradea o atmosferă, întreținută inclusiv de presă, cu deschidere spre antisemitism deși până în decembrie 1927 nu ne întâlnim cu asemenea manifestări. Acest lucru se realizează însă în 4 - 6 decembrie 1927 cu ocazia Congresului Național Studentesc desfășurat în urma aprobărilor Consiliului de Miniștri al României în sala mare a teatrului orădean¹⁶.

Despre ceea ce s-a petrecut în orașul de pe Crișul Repede cu ocazia acestui congres aflăm atât din *Monitorul Comunal* cât și din presa vremii. În zilele de 4-5-6 decembrie 1927 s-au desfășurat la Oradea lucrările Congresului Național Studentesc. Cei mai mulți dintre cei prezenți aici erau membri ai *Asociației Studenților Creștini Ortodocși din România*¹⁷ care simpatiza cu mișcarea legionară. Au participat peste 5.000 de studenți de la toate școlile superioare din România. Numărul mare de participanți îl face pe consilierul comunal, comunistul Eugen Rozvan, să spună în cadrul ședinței extraordinare a Consiliului Comunal din 19 decembrie că: „...pentru debateră chestiunilor studentești nu era nevoie de 5.000 de studenți. Se putea prevedea de aici că se pregătește ceva...¹⁸”. De asemenea, consilierul Scwartz, în cadrul aceleiași ședințe, întreba la rândul său: „...care a fost motivul pentru care s-a admis ținerea congresului a celor 5.000 de studenți în teatrul orădean, care are o capacitate de maximum 1.000 de locuri și astfel 4.000 de studenți trebuiau să stea acasă.¹⁹”

Cazarea studenților din alte centre universitare s-a făcut, în urma solicitării Primăriei, individual pe la diferiți locuitori ai orașului. Totul a început într-o atmosferă foarte calmă și normală „în sala teatrului s-au discutat felurite și interesante chestiuni în legătură cu nevoile studențimii”.²⁰ În ziua de 4 decembrie lucrările congresului s-au desfășurat într-o atmosferă constructivă, după cum aflăm din presa vremii, la fel ca și în 5 a lunii până spre seară. În acea zi, după terminarea lucrărilor studenții au ieșit din clădirea teatrului orădean stăruind însă în discuții în fața clădirii acestuia și a actualului hotel Astoria, aflat peste drum de locul desfășurării congresului. Acesta este momentul în care „studenții au fost atâtați, o piatră a căzut în mijlocul studenților care jucau hora ... Ea a căzut de la ultimul etaj de la Astoria²¹” aruncată de evreul Keller. După această provocare studenții au reacționat violent căci „conform unui obicei introdus în viața studentească de după război s-au răzbunat și răzbunându-se studenții au spart totul și au snopit în bătaie câțiva cetățeni evrei”²². Însăși studenții au afirmat că pe lângă incidentul

relatat mai sus au fost „provocați, insultați și chiar loviți de comuniștii evrei”²³.

Este momentul în care s-au declanșat violențele în oraș contra evreilor care, după spusele celor prezenți au atârnat pe studenți. Nicolae Cristofir, directorul săptămânalului *Frontiera de Vest* sublinia: „Cu această ocazie s-au întâmplat însă lucruri reprobabile și absolut regretabile [...]. În cap de iarnă și în miez de de noapte pietre și ciomege au fost zburătorite în geamurile grele ale cafenelelor și prăvăliilor luxoase, au prefăcut în țandări ferestrele domiciliilor parficulare. În acest timp Oradea a trăit zile de nemaipomenită panică”²⁴. Despre acele zile ne vorbește și consilierul comunal George Bota, martor ocular la cele întâmplate care susține că: „Au fost 5000 de studenți, iar la devastare au luat să zicem parte 300 la care s-au alăturat toate haimanalele mahalalelor. I-am văzut pe cei care au devastat, dar mai ales am auzit cum strigau și o mărturisesc cu conștiința împăcată că se striga mult și în ungurește. Ceea ce denotă că devastatorii erau nu numai studenți și nu numai români (...). Furia era însă foarte mare căci ea a fost atârnată în mod continuu de cei care aveau interesul să o facă [...]. Studenții aveau bastoane, dar am văzut haimanale cu ciocane și cu ciomege în mână. Hai să nu le zicem că ar fi fost comuniști; în orice caz ei nu erau studenți”²⁵.

În mijlocul evenimentelor s-au aflat și autoritățile orașului și județului în frunte cu prefectul Lobonțiu care „...cu mult tact a căutat să liniștească spiritele așa de agitate...”²⁶ în timp ce prefectul de poliție Bunescu „...s-a comportat eroic. Cu trupul său a acoperit câțiva cetățeni evrei, alegându-se cu câteva lovituri de pumni și bastoane și pe care i-a scăpat cu siguranță de la moarte sigură. De asemenea, conducătorii siguranței D-nii General Guși, Maimuca și Radovici au supravegheat cu multă abilitate mișcările, dând note la timp pentru prevenirea altor dezordini. Armata, de asemenea, a fost la înălțime. D-nii Colonel Bădescu și Maior Caragea au apărut cu trupurile lor multimea de cetățeni evrei scăpându-i, din mâinile studenților”²⁷.

Aceste violențe au început în seara zilei de 5 decembrie 1927 și au continuat până în după amiaza lui 6 decembrie când autoritățile locale și armata au reușit să-i potolească pe turbulenți. Conducătorii studenților care au devastat locuințele, sinagogile sau prăvăliile evreiești au fost reținuți. Pagubele au fost estimate de ministrul cultelor și artelor Alexandru Lapedatu, prezent la Oradea imediat după incidente și s-au ridicat la 7.000.000 lei. În urma discuțiilor avute cu șefii comunității evreiești s-a luat hotărârea ca stricăciunile să fie plătite de la bugetul de stat. Capii lumi evreiești nu au fost multumiți de cuantumul despăgubirilor și prin vocea unuia dintre reprezentanții lor în consiliul comunal, Schwartz, socotind că pot obține foloase maxime din acest moment, cer, nici mai mult nici mai puțin, decât 100.000.000 lei despăgubire. Evident că cererea era exagerată și la 16 decembrie, în ciuda nemulțumirii evreilor susținuți de maghiari, se anunța de către ministrul Lapedatu că păgubii vor primii în prima fază 2.000.000 din cele 7 promise urmând ca celelalte 5.000.000 să fie cedate din bugetul anului următor.

În urma evenimentelor de acum cunoscute, ca urmare a unor dispoziții venite de la București, prefectul poliției Bunescu este înlocuit de la comandă cu Traian Puticiu, fost prefect de poliție la Satu Mare. Se considera poate că

Bunescu nu se achitase corespunzător de sarcini în timpul devastărilor și mai mult nu a reușit să le prevină³⁰. În aceeași zi, 17 decembrie 1927, este convocat de către primarul Oradei, Gelu Egry, Consiliul Comunal, pentru o ședință extraordinară, pentru luni 19 decembrie. Comunicatul sublinia faptul că „*La Consiliu se asteaptă ciocniri între majoritatea moderată și extrema dreaptă ultranaționalistă*”³¹.

Pe 19 decembrie 1927 se desfășoară așadar ședința extraordinară a Consiliului Comunal. Au fost prezenți 37 din cei 50 de consilieri, întrunindu-se astfel majoritatea absolută pentru a se putea declara ședința deschisă. Aici, după cum se și aștepta de altfel, au avut loc discuții aprinse între reprezentanții minorităților locale evreiești și maghiare - pe deplin solidare și consilierii români. Invariabil consilierii minoritari au criticat guvernul român pentru că a aprobat ținerea acestui congres într-un oraș de graniță în care sunt mari grupuri de naționalități conlocuitoare, precum și Primăria orașului, pe primarul Egry în special, pentru că nu a luat măsurile necesare de siguranță căci „... *încartiruirea studenților s-a făcut în mod forțat...*”³² cei 5000 de studenți fiind mult prea mulți pentru un simplu congres. Atât consilierul Bardoș, care vorbește în numele Uniunii Naționale a Evreilor, cât mai ales Schwartz, vorbitor în numele comercianților și industriașilor, evrei bineînțeleș, propun un vot de neîncredere primarului și delegației permanente. O poziție similară a avut și consilierul Ioan Kocsan în numele Partidului Maghiar, care „... *protestează împotriva insinuărilor că, fie minoritatea ungară, fie minoritatea evreiască au provocat cele întâmplate...*”³³ când consilierul Eugen Rozvan, mai moderat este nemulțumit de faptul că secretarul Primăriei, Ioan Voștinar, a acuzat pe muncitori de cele întâmplate. Ceilalți consilieri minoritari s-au situat în limitele bunului simț în intervențiile lor nicidecum ultimative precum un Bardoș, Schwartz sau un Kocsan.

În luările lor de cuvânt consilierii români Bota, Dragomir, A. Lazăr, Mavrodin sau protopopul Maior, atrag atenția asupra exagerărilor voite ale unor consilieri evrei și unguri subliniind că alții au fost în mare măsură răspunzători de distrugerile făcute, iar nu studenții. Desigur, se accepta faptul că circa 2 -300 dintre aceștia au participat la evenimente dar, în același timp, consilierii, mulți martori oculari, spuneau că marea majoritate nici măcar nu erau studenți și vorbeau cu precădere limba maghiară. Se făcea un apel maghiarilor și evreilor să nu se mai facă atâta caz de aceste evenimente căci ele nu sunt nici pe departe de amploarea celor provocate de unguri și evreii din oraș în 1877, 1893 și 1918 cu ocazia a trei momente semnificative a istoriei acestora. În fine, se atenționa, cu aceeași ocazie, presa minorității orădene pentru a nu mai exagera evenimentul dând astfel „... *apă la moară dușmanilor țării...*”

Ecourile momentului 4 - 6 decembrie 1927 au stăruit încă o vreme mai ales în paginile presei locale. Publicistul orădean Sever Delacerna se întreba pe marginea celor întâmplate în *Frontiera de Vest*³⁴ „... *Oare au fost dovedite adevărații vinovați? S-au stabilit precis răspunderile?*”, tot el susținând mai jos că: „... *Este exclus că fără nici un motiv serios, fără nici o ațâțare, ci numai din propriul ei imbold, acea armată de studenți cu suflete mari și*

înzestrate numai cu sentimente curate, să se manifeste într-un asemenea fel. A fost la mijloc (...) o cangrenă care a infectat și a otrăvit sufletele neamului românesc. Au fost provocările dușmanilor ce ne pândesc în orice moment și care au atins apogeul. Românul din fire e blajin, ospitalier, prietenos, rabdă, vede și tace, dar când i-a atins cutitul la os știe să răspundă dușmanului. Fie-ne iertat că dăm cărțile pe față (...), căci se cade ca din partea cetățenilor minoritari ai Oradei, când s-a auzit despre ținerea congresului general studentesc să se exprime: „ce vor căuta studenții români la Oradea care este un oraș evreiesc și unguresc?“. Pentru Sergiu Delacerna principalii vinovați de cele întâmplate la Oradea trebuie că sunt cei care au invitat la devastări, căci „... până nu faci foc nu iese fum?!“. și aceștia nu pot fi decât evreii comuniști sprijiniți de maghiari.

În coloanele aceleiași gazete, *Frontiera de Vest*³⁵, sub pseudonimul Nicris apare un articol cu un titlu extrem de sugestiv: „Ce caută anchetatorii externi în fața noastră?“, în care este criticată atitudinea guvernului român de a permite oricui să vină în țară să ancheteze ce se întâmplă. Acesta nu era împotriva acestui lucru în principiu, atunci când situația o cere dar nici „... a se permite unor samsari ai ideii monitoriste, unor politicieni de mână a zecea, care dincolo de granițe nu înseamnă nimic, unor ziaristi plini de pistrui (...) să facă anchete la țara noastră ori de câte ori mușcă vreun purice pe cineva. Cazul proaspăt al unor gazetari din țara vecină este edificator. Cu ocazia congresului studentesc s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat. După câteva zile s-au prezentat autorităților noastre câțiva gazetari trimiși speciali ai câtorva cotidiane maghiare, (...) aceste lichele, aceste haimanale ce s-au bucurat la noi de multă cinste și omenie, întorși acasă s-au apucat să comunice celor din țara lor, cele mai grozave, imaginare fapte: măcel, morți, răniți, revoluție și cele mai triviale insulte n-au lipsit din coloanele presei din Budapesta“. Dar ceea ce pune capăt oricărei limite de bun simț este publicarea la începutul lunii februarie 1928 a unui album de fotografii cu devastările din 4 -6 decembrie 1927. După cum aflăm din săptămânalul orădean *Dreptatea poporului*³⁶ albumul este opera comunității evreiești din Oradea, căci pe copertă găsim însemnele rituale ale acestei etnii și își propunea să facă cunoscut lumii întregi ceea ce s-a întâmplat. Albumul conținea 7 fotografii luate din interiorul sinagogilor devastate, iar într-o fotografie era suprapus între cărțile sfinte distruse și un rabin cu hainele sfâșiate.

Evident că prin „grija“ presei maghiaro - evreiești din Oradea și a celor trimiși din Ungaria să monitorizeze cele întâmplate aici, informații denaturate despre evenimentele din 4 -6 decembrie găsim și în presa europeană. Astfel, în presa maghiară românii erau făcuți barbari și necivilizați, spunându-se că nu s-a permis cotidienele maghiare din Ungaria să ajungă în România în acele zile extrem de tensionate și în zilele care au urmat. Același Sever Delacerna, de care am amintit mai sus, atrage atenția că totul este un fals căci au intrat zilnic în țară „... sute de pachete cu ziare ungare cum sunt cotidienele: *Magyar Hirlap*, *Esti Kurir*, revista *Panorama* redactate de hiene ca alde Rossay Karoly, redactor la *Esti Kurir*, care în calitate și de parlamentar maghiar, printr-o interpelare, a asemuit dezordinele de la Oradea cu masacrele contra armenilor și cu bolșevismul ungar de la 1919, cerând insis-

tent guvernului ungar să protesteze la Geneva³⁷. În alte părți ale Europei, despre ceea ce s-a întâmplat la Oradea, prin canale maghiare, au mai scris Tribuna din Roma și presa engleză patronată de punga lui Rothermere³⁸. De asemenea, „presa evreiască internațională continua să fulgere contra noastră, înjurându-ne cât o ținea gura și întreținând în întreaga lume o atmosferă încercată, dușmănoasă pentru țara noastră.

Treptat, însă, ecourile legate de dezordinile de la Oradea se vor stinge atât în presa românească cât și în cea internațională. Totuși România s-a ales cu o imagine defavorabilă în străinătate de pe urma mediatizării exagerate și deformate a evenimentului. Însuși Armand Călinescu v-a recunoaște mai târziu în memoriile sale că „*faptele* (n.n de la Oradea) *au avut o repercusiune dureroasă în străinătate*“⁴⁰ România se afla în plin proces al optanților cu Ungaria și momentul Oradea -1927 a fost folosit ca argument defavorabil României în amintitul proces și în general în politica revizionistă declanșată deja de multă vreme de statul ungar ce viza revizuirea Tratatului de la Trianon.⁴¹

În ceea ce îi privește pe cei vinovați de declanșarea devastărilor din Oradea, aceștia au fost deferiți justiției încât „guvernul țării a dat cea mai amplă satisfacție celor ce au îndurat pagube materiale și morale cu prilejul regretabilelor incidente și devastări petrecute la Oradea în timpul congresului studentesc“⁴² Era vorba despre evrei în special, căci ei au fost cu predilecție ținta atacurilor cărora statul, pe lângă pedepsirea celor vinovați, le-a dat și satisfacții materiale pentru ceea ce pierduseră în respectivele zile. Dar, cu toate acestea, după cum am văzut „scandalul și provocările (venite din partea acestora) nu s-au potolit“⁴³.

NOTE

1. Eugen Weber, *Dreapta românească*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 2.
2. Em. Vasiliu, *Situația demografică a României*, Cluj, p.84, 88.
3. Vezi statisticile legate de comercianți și meseriași la E. Weber sau recensămintele interbelice din România.
4. Eugen Weber, op. cit., p.35.
5. G. Păun, *Chestia evreilor*, București, Tipografia Lupta, 1893, p.22.
6. Ibidem, p.14.
7. Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1996, p.133.
8. E. Weber, op. cit., p.70.
9. Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918 -1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1996, p.130.
10. *** , *Dosarele istoriei*, an. 2. nr. 4 (9) 1997, p.12.
11. *** , *Istoria Orașului Oradea*, Ed. Cogito, Oradea, 1995, p.372.
12. I. Scurtu, op.cit., p.137.
13. Lucia Cornea, *Repertoriul periodicelor românești editate în Bihor în perioada interbelică*, în *Crisia*, an XVII, Oradea, 1987, p.716.
14. Ibidem, p.722.
15. *Frontiera de Vest*, an 1, nr 1, 1927 ; an 1, nr 3, 1927; an 2, nr 3., 1928 etc. *Dreptatea poporului*, an 3, nr. 37, 1928 etc.
16. *Monitorul Comunal*, an 1, nr. 6-7 1927, p. 5.

17. Ibidem, p.8.
18. Ibidem, p. 4.
19. Ibidem, p.2.
20. *Frontiera de Vest*, an 1 , nr.1,1927,
21. *Monitorul Comunal*, idem, p.3.
22. *Frontiera de Vest*, idem
23. Ibidem.
24. Ibidem
25. *Monitorul Comunal*, idem.
26. *Frontiera de Vest*, an 1, nr 1, 1927.
27. Ibidem.
28. *Frontiera de Vest*, an.1, nr 2, 1927.
29. *Monitorul Comunal*, idem.
30. *Frontiera de Vest*, an.1, nr. 2,1927.
31. Ibidem, 32.
- 32 *Monitorul Comunal*, idem, p.2.
33. Ibidem. p.3.
34. *Frontiera de Vest*, an.1, nr 2, 1927.
35. *Frontiera de Vest*, an.1, nr3.1927
36. *Dreptatea poporului*, an 3, nr. 37,1928.
37. *Frontiera de Vest*, an.1, nr. 2,1927.
38. *Frontiera de Vest*, an 1, nr. 3,1927.
39. *Dreptatea poporului*, an 3, nr 37,1928.
40. Armand Călinescu, *Memorii*, Ed. Humanitas, București,1990, p. 76.
41. Este vorba despre procesul dintre statul român și cel maghiar în care cel de-al doilea cere despăgubiri fabuloase pentru cei 500 de maghiari din România care au optat pentru cetățenia statului ungar și, în consecință, renunțând la cea română și o dată cu ea la drepturile și obligațiile unui cetățean român. Dacă în ceea ce privește obligațiile optanții s-au conformat, în privința drepturilor nu.
42. *Dreptatea poporului*, an.3, nr. 37,1928.
43. Ibidem.

LA MANIFESTATION DES ÉTUDIANTS QUI ONT PARTICIPÉ AU CONGRES DES ETUDIANTS A ORADEA, ENTRE 4-6 DECEMBRE 1927 Résumé

En Décembre 1927 ont eu lieu a Oradea des événements qui n'étaient pas du tout spécifiques á la communauté de la ville d'Oradea d'entre les deux guerres mondiales. Il s'agit de la manifestation des étudiants qui ont participé au Congrès National des Étudiants á Oradea, entre 4-6 Décembre 1927. Ces jours-la, de graves agitations ont eu lieu á Oradea, des agitations qui ont pris fin l'après-midi de la journée de 6 Décembre grâce á l'intervention des autorités et de l'armée.

De la recherche du matériel documentaire il résulte qu'aux provocations de la communauté juive de la ville, soutenue par la communauté hongroise, les étudiants participants au Congrès ont commencé des actions, surtout con-

tre les Juifs. Les magasins des Juifs ont été brisés, leurs logements dévastés et les Juifs ont été attaqués sur la rue à la suite des provocations mentionnées.

Des affirmations des témoins oculaires et des discussions du Conseil Communal, il résulte que ces provocations résidaient en injures adressées aux étudiants.

Les événements ont eu un écho très grand dans le pays et à l'étranger. La presse hongroise et la presse juive internationale ont décrit d'une manière peu favorable les réalités liées de cet événement.

Les étudiants qui ont été coupables de ces désastres ont été arrêtés et condamnés et ceux qui ont été attaqués, ont été récompensés.

On peut aussi y ajouter le fait qu'à côté des étudiants, ils ont été impliqués aussi des éléments communistes ouvriers et des anarchistes du faubourg de la ville d'Oradea.

ANIVERSAREA ZILEI DE 1 DECEMBRIE - MIJLOC DE LUPTĂ ANTIREVIZIONISTĂ ÎN TRANSILVANIA, ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Dr. Liviu Lazăr

Ziua de 1 Decembrie rămâne fixată pentru eternitate în istoria poporului român, ca momentul de vârf al arcului de timp care a reușit să reunească laolaltă tot neamul.

În perioada interbelică, momentele de celebrare ale acestei zile, au constituit prilejuri de rememorare a luptei pentru unitate națională, dar și de afirmare a hotărârii de a apăra cu orice preț marea operă națională înfăptuită cu atâtea jertfe. Din analiza unui număr mare de cuvântări și conferințe prilejuite de aniversarea Marii Uniri, a rezultat preocuparea intelectualității românești interbelice pentru consolidarea unirii recunoscută și în tratatele de pace, precum și apărarea ei de propaganda revizionistă. Iată ce spunea în 1936 Leontin Ghergariu, profesor emerit - director al Liceului din Zalău, în articolul „*Gânduri la 1 Decembrie*”: „Unirea a fost o cerință a istoriei, pentru că neamul românesc a fost, de la nașterea lui până astăzi, etnicește nedespărțit, posedând, pentru totdeauna, pământul Daciei lui Traian. Deci, împărțirea neamului nostru sub diverse dominațiuni străine a fost o nedreptate istorică. Această nedreptate s-a reparat la 1 Decembrie 1918. Dar unirea românilor a fost și un imperativ al civilizației omenesti. Această civilizație cere unitate pentru fiecare neam. Numai în felul acesta se poate asigura libertatea și dreptatea, deopotrivă pentru toate națiunile. De aceea, unirea din 1918 a satisfăcut o elementară și foarte importantă cerință a civilizației și progresului omenesc. Orice om civilizat trebuie să admită această argumentație și orice încercare de a schimba această unire este un act criminal și înconștient, dar, mai ales, un atentat la progresul și civilizația omenirii“.¹

Este adevărat că pentru românii din Transilvania interbelică momentul aniversării zilei de 1 Decembrie avea o încărcătură emoțională cu totul deosebită, care, poate nu a fost receptată întotdeauna în totalitatea semnificațiilor sale de conaționali sau chiar de cercurile guvernamentale la începutul perioadei interbelice. Dăm, spre exemplificare, un articol apărut în 1923 în „Foaia Poporului“ din Sibiu intitulat „*După 5 ani de la Unire*”: „În anul acesta alte cercuri din București încep a aprecia altcum ziua de 1 Decembrie. Hotărâsc a trimite peste 20 conferențieri în Ardeal și Banat. La Sibiu vine însuși un minitru din guvernul actual, domnul I.G.Duca“.²

Intelectualitatea transilvăneană era conștientă că, aniversarea, așa cum se cuvine, a zilei de 1 Decembrie nu înseamnă numai angrenarea elitei guvernamentale și politice românești, ci, mai ales, manifestarea sentimentului de solidaritate națională în puritatea și splendoarea cu care acest sentiment a fost afirmat la Alba Iulia în marea zi a Unirii. Iată ce frumos exprima acest sentiment învățătorul D.G.Ilie din Cristur în 1928 într-un articol dedicat zilei de 1 Decembrie: „Cel puțin acum ar trebui să lucrăm împreună, pentru consolidarea sufletelor noastre și a țării, dezbrăcându-ne de interesele meschine,

arătând prin faptele noastre, nu prin vorbe goale, că suntem apostolii înfrățirii pe care dominația străină nu i-a putut nimici”.³

Începând cu 1921 adunările de celebrare a zilei de 1 Decembrie capătă un pronunțat caracter antirevizionist ca răspuns la virulenta campanie revizionistă lansată de Ungaria pe plan național și internațional. Necesitatea unei asemenea atitudini declarat antirevizioniste a fost resimțită și în cercurile politice care conduceau țara în acea perioadă. Iată ce declara în cadrul ședinței solemne a Corpurilor Legiuitoare dedicată aniversării a 14 ani de la Marea Unire, primul ministru de atunci, Iuliu Maniu: „România unită pe veci, indivizibilă și nedespărțită va trăi între hotarele sale intangibilă. Nu numai că o vom apăra cu întreaga noastră ființă până la ultima răsufflare, ci pentru că ea răspunde unei necesități și pentru că ea este ocrotitoarea tuturor comorilor omenеști de pe aceste plăuri și pentru că ea, așa cum este, este garanția cea mai sigură a liniștii, a păcii și echilibrului între state, în această parte a lumii atât de frământată în trecut”.⁴

Pe tot cuprinsul țării, dar mai ales în Transilvania, ziua de 1 Decembrie a fost sărbătorită în cadrul unor mari adunări populare cu caracter declarat antirevizionist. Aceste adunări au fost pregătite de comitete de organizare sau de inițiativă în care au intrat personalități locale. De exemplu, Comitetul de Organizare al Adunării antirevizioniste de la Cluj din 1 Decembrie 1932 era condus de dr. Emil Hațieganu și avea ca membri pe episcopul ortodox N.Ivan, episcopul greco-catolic Hossu, dr. Teodor Mihali și prof. Iuliu Moldovan. În 17 noiembrie 1932, ora 18 în Sala Sindicatului ziariștilor acest comitet a organizat o întâlnire în vederea organizării unui miting național pentru 1 Decembrie 1932”.⁵ Pentru buna desfășurare a adunării au fost invitați să-și dea concursul reprezentanții organizațiilor culturale și patriotice din oraș și județ, cum au fost: Uniunea Foștilor Voluntari, Cultul Patriei, Astra, Liga Apărării Naționale, Uniunea Luptătorilor Memorandiști, Uniunea ofițerilor de rezervă. Reuniunea femeilor creștine, Societatea Națională a femeilor ortodoxe române, Societatea femeilor titrate etc.⁶

În alte orașe au fost lansate apeluri și manifeste pentru a invita populația să participe la mitingurile naționale anunțate pentru a 14-a aniversare a Marii Uniri. Iară cum suna manifestul conducătorilor români arădani intitulat: „*În vederea mării adunări antirevizioniste de la Arad*”: „Din târguri și din sate, din munți și din câmpie, din coclauri și din vâlcele, veniți cu toții, Români la marea adunare ce se va ține joi, 1 Decembrie, în Piața lui Avram Iancu din Aradul românesc, în acest eroic Arad al luptelor din trecut, de unde la 12 octombrie 1918 a pornit ideea mântuitoare a măreței adunări de la Alba Iulia”.⁷

Apelul a avut ecou în sufletele românilor arădani, documentele vremii menționând că la data anunțată s-au adunat aproape 15.000 de manifestanți.⁸ Printre vorbitori s-a numărat și Vasile Goldiș, unui din artizanii Măritei Adunări de la Alba Iulia, care a spus: „Folosim ziua de azi ca să protestăm în fața lumii civilizate, față de toți aceia care atentează la pacea și bunăvoirea dintre popoarele Europei și ca să declarăm că nici o palmă de pământ românesc nu se poate restitui fără vărsare de sânge. Națiunea română este gata a jertfi sângele altor milioane de voinici, apărând patrimoniul primit de la

părinți“.⁹

Într-o atmosferă entuziastă, adunarea a adoptat o moțiune, care în finalul ei arăta că: „Adunarea Națională din Arad vestește lumii, că și Aradul face un trup nedespărțit cu românii din Dacia Traiana și de cari nici o lege omească nu-l mai poate deslipi“.¹⁰ În aceeași atmosferă s-a desfășurat și ceea ce presa vremii numea „înălțătoarea manifestație națională de la Cluj“ care a debutat cu discursul prof.universitar Emil Hațieganu, președintele comitetului de organizare.

„Hotărâți - spunea oratorul - a păzi granițele țării răscumpărate cu viața celor 800 de mii de morți pe câmpul de onoare și răsplătite cu lacrimile și suferințele de veacuri ale martirilor români, ne-am adunat aici, pe pământ românesc, să prăznuim unirea românilor, dar totodată să și protestăm cu toată energia contra uneltirilor vecinilor noștri maghiari, cari restrânși în hotarele lor naturale, nicidecum nu se pot împăca cu dreapta judecată a lui Dumnezeu și a oamenilor și în semeția lor cutează să spereze că pot sfârâma marea țărănire a păcii zidită de voința tuturor popoarelor iubitoare de libertate“.¹¹

Momentul culminant al adunării l-a constitui cuvântul lui Teodor Mihali, unul dintre fruntașii mișcării memorandiste, care a spus: „Am rămas singur în viață și bine îmi aduc aminte că și atunci (înainte cu 38 de ani) uniți în cugete și simțiri am cerut cu toții drepturile noastre de români. Am răbdat cu credință în Dumnezeu și mă simt fericit că am văzut unirea tuturor românilor întregiți într-o țară puternică“.¹²

Impunătoare au fost și manifestațiile de la granița de vest a României cea mai importantă fiind la Oradea în 27 noiembrie 1932, unde după relatarea corespondentului ziarului „Universul“: „20.000 de români s-au adunat și au dat cuvenitul răspuns maghiarilor revizionști“¹³ Printre vorbitori s-a aflat Stelian Popescu - directorul ziarului „Universul“ și viitorul președinte al Ligii Antirevizioniste Române, Nicolae Zigre, Eliza Pavel - Președinta Asociației femeilor române din Beiuș, pr.dr. Iosif Pogan din partea Asociației profesorilor secundari, secția Oradea și alții.¹⁴

Adunarea s-a încheiat cu adoptarea unei moțiuni care arăta că: „Oradea și Bihorul declară prin urmare solemn și hotărât că pietrele de hotar ale României întregite sunt înfipte pe veci în locul lor de-acum și este gata să le apere până la cea din urmă suflare împotriva celor ce vor stricarea legilor și tulburarea păcii“.¹⁵

Adunarea de la Oradea prin amploarea sa, a mobilizat putem spune, suflarea românească din Ardeal, care în ziua de 1 Decembrie a protestat împotriva politicii revizioniste care lupta practic împotriva marelui act al Unirii. Asemenea evenimente nu puteau să scape atenției presei care indiferent de coloratura politică a descris cu obiectivitate desfășurarea marilor adunări antirevizioniste. Astfel, ziarul „Libertatea“ din Orăștie arăta că: „După adunarea marelui de la Oradea - joi 1 Decembrie, s-a ținut un șir întreg de adunări în orașele de la granița de apus a țării, privind toate cu fața spre pusta, dinspre care vântul aduce urlete hămesite. Zeci de mii, în unele locuri și peste 10.000 de români s-au adunat în orașele: Satu-Mare, Careii Mari, Cehul-Silvaniei, Zalău, Dej, la Sighetul-Marmației și Vișeu de Sus, mari stațiuni de pază de-a lungul graniței. Și, și mai mari adunări înlăuntrul

Ardealului la Cluj, Alba Iulia, Deva, Baia de Criș, Orăștie, Petroșani, Săcele, Odorhei, Brașov, Gherla, Hateg, Lupeni. În județul Hunedoara au avut loc 6 adunări: la Deva, Baia de Criș, Orăștie, Hateg, Lupeni, Petroșani¹⁶.

Adunarea de la Deva a fost pregătită de un comitet de inițiativă având ca președinte pe dr. Eugen Tătar - decanul baroului avocaților din Hunedoara și ca secretar pe dr. Victor Șuiaga - avocat. Acest comitet a tipărit și difuzat un apel în care se arăta că „Românii din Deva, simțind fiorul suferințelor unui trecut de-o vitregie milenară se atașează conștiinței țării și hotărăsc a ține o mare protestare în numele întregii Românimi din județul Hunedoara, în ziua Unirii Ardealului cu România¹⁷”.

Caracterul declarat antirevizionist al adunării se regăsește în următorul pasaj al apelului care arată că: „Față de agresivitatea așa-zișilor revizionști pornim o luptă de protestare prin care vom arăta lumii întregi, că aceiași vinovați ai războiului mondial de ieri, sunt pe cale de a aprinde din nou în flăcări uriașe bătrâna Europă¹⁸”.

Adunarea a avut loc în Sala Teatrului orașenesc din Deva și a fost prezidată de avocatul Eugen Tătar, care luând cuvântul a spus: „Alba Iulia e un loc sfânt pentru toți românii. De aici a pornit mișcarea de întemeiere a neamului românesc. Aici s-a făcut revizuirea procesului de nedreptate milenară. Aici s-a proclamat cel mai însemnat act din viața Ardealului, Unirea cu patria mamă. Alții caută să ne strice dreptul nostru sfânt. Să spunem lumii întregi că granițele noastre se confundă cu neamul nostru, încât nimeni nu se poate atinge de ele¹⁹”.

Printre vorbitori s-au numărat și prof. Ioan Lupaș, prof. Ioan Mihu, av.dr. V. Șuiaga, prof. A. Demian, prof. D. Stancu și alții. În finalul adunării s-a adoptat o motiune care începe astfel: „Ca răspuns la acțiunea revizionistă ce o desfășoară Ungaria, cu scopul de a tulbura pacea consfințită prin tratatele internaționale, românii din Deva și județul Hunedoara, atașându-se conștiinței naționale a țării, adunați în sala Teatrului din Deva, astăzi, 1 Decembrie 1932, ziua Unirii Ardealului cu România, protestează cu dârzenie împotriva tuturor acelor care vor să strice pacea Europei și să răstoarne ordinea de drept actuală²⁰”.

După încheierea adunării un document al Chesturii de poliție Deva consemna că: „Ieșind în stradă au manifestat pe străzile orașului cu muzicile în frunte participând peste 2.000 de români din județ și oraș. În piața orașului au jucat Hora Unirii, totul decurgnd în liniște și cu mare entuziasm național²¹”.

La Orăștie adunarea a început la orele 14 în Piața Regina Maria, unde circa 1500 de persoane au ascultat discursurile antirevizioniste ale oratorilor, în frunte cu prof. Aron Demian, directorul liceului, cel care „a deschis ședința printr-un călduros și entuziast discurs²²”.

Asemenea adunări au avut loc și în multe sate și comune din Transilvania, așa cum rezultă din documentele vremii. În județul Hunedoara, cele mai importante s-au desfășurat în comunele Mihăileni și Baia de Criș. Dârzenia locuitorilor munților Apuseni, rezultă din următoarea scrisoare trimisă, la sfârșitul adunării, ziarului Universul: „Moții, prin glas hotărât spun celor ce au urechi de auzit să audă că zadarnic încearcă să strice cetatea pazei, ce s-a

clădit pe oseminte de eroi, cu ciment de suflete udat cu sânge; căci nu vor reuși! De asemenea, avizăm pe cei ce bine ne cunosc că cine suntem, căci munții noștri mai au încă păduri virgine și stânci multe și brate puternice și sănătoase, așa că la nevoie ne vom folosi de ele ca în timpul anului 1848, când în fruntea noastră am avut pe Avram Iancu“.²³

Caracterul declarat antirevizionist al aniversării zilei de 1 Decembrie s-a întărit începând cu anul 1934, moment în care această dată istorică a devenit ziua patronală a Ligii Antirevizioniste Române.

Referitor la sărbătorirea zilei de 1 Decembrie un apel din 1937 al Comitetului Regional Cluj al Ligii Antirevizioniste Române arată că: „Ziua de 1 Decembrie a fost proclamată ziua patronată a Ligii Antirevizioniste Române. De patru ani, de fiecare dată comitelele L.A.R. organizează în ziua Unirii Transilvaniei cu patria mamă, mari serbări pe întreg cuprinsul țării, pentru a se manifesta cu cât mai multă hotărâre dorința poporului românesc din Transilvania, de a apăra patrimoniul național împotriva oricărei uneltiri dușmănoase, serbărilor de la 1 Decembrie li se vor da un pronunțat caracter antirevizionist“.²⁴

La reușita acestor manifestații și-a adus aportul și guvernul României, care prin ordinul circular nr.203313/1935 al Ministerului Instrucțiunii a dispus la școlile de pe între cuprinsul țării să colaboreze participând împreună cu corpul profesoral.²⁵

De asemenea, Comitetul Regional pentru Transilvania al Ligii Antirevizioniste Române a făcut demersuri pe lângă prefectii din întreaga Transilvanie, cerându-se să acorde întregul concurs al oficialităților, serbărilor de la 1 Decembrie, „cari vor trebui să fie impunătoare și pline de însufletire patriotică“.²⁶

Referitor la serbările organizate sub egida L.A.R. redăm pe scurt conținutul unui document emis de L.A.R. secția Aiud și intitulat: „*Rostul serbărilor naționale*“. În Document este criticată poziția unora care arătau că: „avem prea multe serbări, comemorări și că la acestea se face prea multă vorbărie“. Față de o asemenea poziție documentul aduce argumente în spiritul cultului tradiției, înrădăcinat în sufletul poporului român, concluzionând că: „Trebuie să înțelegem că un popor nu poate trăi fără un ideal și că acest ideal nu poate răsări decât din tradiție“.²⁷

În spiritul acestei tradiții secția Aiud a L.A.R. a continuat să dea o amploare deosebită aniversării zilelor de 1 Decembrie 1936, a organizat o ștafetă, care a dus făclia aprinsă la mormântul lui Mihai Viteazul de la Turda în Alba Iulia“.²⁸

Cu ocazia adunărilor dedicate zilei de 1 Decembrie în foarte multe locuri din Transilvania au fost dezvelite statui și plăci comemorative în cinstea eroilor neamului. Astfel, la 1 Decembrie 1934, prin eforturile secției din Mediaș a L.A.R. a fost dezvelită statuia lui Ion Axente Sever.²⁹

Nereușind să dezvelească statuia lui V.Lucaciu cu ocazia zilei de 1 Decembrie, din cauza lucrărilor neterminate, secția Satu-Mare a L.A.R. a organizat în 13 decembrie 1936 o mare adunare antirevizionistă la care au participat în jur de 50.000 de oameni. Au fost prezenți la adunare Stelian Popescu - președintele L.A.R., prof. dr. Ioan Lupaș - președintele C.R. pen-

tru Transilvania al L.A.R., G.Lungulescu - secretarul general al L.A.R. - un document al vremii menționând că „a fost cea mai mare manifestație românească în Satu-Mare de la Unire încoace“.²⁶

Ca un factor constant care și-a adus aportul la reușita serbărilor prilejuite de ziua de 1 Decembrie menționăm participarea tuturor partidelor politice care, deși aveau opinii diferite pentru rezolvarea problemelor pe plan intern, în politică externă s-au pronunțat în unanimitate împotriva revizionismului. Considerăm suficient pentru argumentarea celor afirmate un raport al Comitetului Județean Dej al L.A.R. care la 1 Decembrie 1936 a organizat „o mare adunare antirevizionistă cu concursul tuturor partidelor politice“.³¹

În anii 1938 și 1939 când norii grei ai dictaturilor și războiului s-au abătut din nou asupra Europei, românii au simțit nevoia de a se aduna în mari mulțimi așa cum au fost întotdeauna în clipele de grele încercări ale istoriei, care nu au fost deloc puține. Ei au folosit aceste prilejuri pentru a-și afirma credința și speranța că numai uniți vor putea trece momentele de cumpănă ale istoriei. Această stare de spirit este foarte bine sintetizată în cuvintele protopopului Pavel Borzea din Făgăraș, care cu prilejul aniversării a 20 de ani de la Unire, la 1 Decembrie 1938 spunea: „Să ne întărim credința în puterile neamului nostru, căci numai astfel vom putea face față oricărui împrejurări“.³²

Din cele prezentate rezultă faptul că aniversarea zilei de 1 Decembrie a constituit un important mijloc de acțiune antirevizionistă în perioada interbelică și a contribuit la crearea unei stări de spirit profund antirevizioniste, care, din păcate nu a fost apreciată la adevărata ei valoare de guvernanți în momentele deosebit de grele care au urmat după declanșarea celui de-al doilea război mondial.

NOTE

1. „Gazeta Sălajului“ (organ informativ al Astrei Sălăjene), Zalău, anul VII, nr.1-2 din 1 decembrie 1936.
2. „Foaia Poporului“ (Sibiu), din 2 Decembrie 1923 în Arhivele Statului - Filiala Cluj, Fond: Parchetel General al Curții de Apel - Cluj, Dosar 8/1923, fila 196.
3. „Revista învățătorilor și învățătoarelor din județul Hunedoara“ (organ oficial al revizoratului și comitetului școlar județean - Deva), anul II, nr.7 din 1 Decembrie 1928, p.98.
4. „Universul“ (București), XLIX, nr.333 din 3 Decembrie 1932.
5. Arhivele Statului - filiala Cluj, Fond: Liga Antirevizionistă Română Cluj, Dosar 1/1932 - 1938, fila 23.
6. Ibidem.
7. „Universul“ (București), XLIX, nr.331 din 1 Decembrie 1932.
8. Arhivele Statului - filiala Cluj, Fond: Liga Antirevizionistă Română Cluj, Dosar 56/1934 - 1938, fila 1.
9. „Universul“ (București), XLIX, nr.333 din 3 Decembrie 1932.
10. Ibidem.
11. Ibidem.
12. Ibidem.
13. Idem, nr.330 din 30 noiembrie 1932.
14. Ibidem.
15. Ibidem.
16. „Libertatea“ (Orăștie) din 8 Decembrie 1932.
17. Biblioteca Muzeului Județean Hunedoara, nr.inv.28030/1601.

18. Ibidem.
19. „Universul“ (București), XLIX, nr.334 din 4 Decembrie 1932.
20. Ibidem.
21. Arhivele Statului - filiala Deva, Fond: Chestura de Poliție, Dosar 10/1933, fila 5-6.
22. Ibidem.
23. „Universul“ (București), XLIX, nr.338 din 8 Decembrie 1932.
24. „Avântul“ (Petroșani), din 27 noiembrie 1937.
25. Ibidem.
26. Ibidem.
27. Arhivele Statului - Filiala Cluj, Fond: Liga Antirevizionistă Română - Cluj, Dosar 1/1932 - 1938, fila 41.
28. Ibidem, fila 44.
29. Ibidem, dosar 53/1934 - 1939, fila 6.
30. Ibidem, fila 64.
31. ibidem, fila 27.
32. Arhivele Statului, Filiala Cluj, Fond: Inspectoratul de Poliție Mureș - Alba Iulia, Dosar 4/1938, fila 79.

L'ANNIVERSAIRE DU 1-ER DÉCEMBRE MOYEN DE LUTTE ANTIREVISIONNISTE DANS LA PÉRIODE DE L'ENTRE - DEUX - GUERRES EN TRANSYLVANIE (Résumé)

Le 1-er Décembre 1932, l'anniversaire de la Grand Union de la Roumanie a constitué l'occasion a organiser des manifestations antirévisionnistes en Transylvanie. Chaque année, jusqu'au 1-er Décembre 1937, dans toutes les villes de la Transylvanie ou eu lieu des manifestations a caractere antirévisionniste.

Le 19 Décembre 1935, le Comité Central de la Ligue Antirévisionniste Roumaine a décidé de déclarer le 1-er Décembre comme journée patronale de cette organisation. Les plus imposantes manifestations a caractere antirévisionniste ont eu lieu en: 1934 a Arad, 1935 a Cluj, 1936 a Dej et 1937 a Sighișoara.

Les manifestations ont constitué des actions qui ont mis en évidence la solidarité de la société roumaine. C'est pourquoi le Comité Regional pour la Transylvanie de la Ligue Antireisionniste Roumaine a coopéré avec les autorités locales, les sociétés culturelles, patriotiques pour organiser des fetes grandioses. Elles se sont deroulées sans incidents ou manifestations de l'intolerance ou chauvinnisme. Mais le régime d'autorité monarchique instauré en 1938 par le roi Charles II a interdit toute sorte de manifestations. Dans ce contexte, le mouvement antirévisionniste a été desormais mis dans l'impossibilité d'organiser des manifestations antirévisionnistes les jours du 1-er Décembre.

ASPECTE POLITICE DIN JUDEȚUL CARAȘ (1944 -1947)

Eusebiu - Marcel Narai

În cursul nopții de 23/24 august 1944 în întreaga țară armata română, la ordinul guvernului, a început operațiunile pentru neutralizarea și dezarmarea unităților germane.

În zilele de 25 - 26 august, trupele române au trecut - și în Banat - la dezarmarea unităților militare germane. În județul Timiș - Torontal - aproximativ 500 ofițeri și soldați germani au fost făcuți prizonieri în perioada 25 august - 1 septembrie, tot atunci fiind dezarmați și membrii organizației paramilitare a Grupului Etnic German și ai S.S-

Trebuie menționat faptul că, în noaptea de 23 spre 24 august 1944, Armata 1 Română - dizlocată din Banat și din sudul Transilvaniei - primise o misiune de anvergură, vizând zdrobirea trupelor germane din această parte a țării.¹

De asemenea, au fost semnalate lupte crâncene între armata română și armata germană în localitățile Orșova, Moldova Veche, Arad, Timișoara, Reșița ș.a.²

La sfârșitul lunii septembrie și începutul lunii octombrie au fost eliberate două localități importante din județul Caraș, și anume: Anina (27 septembrie 1944) și Oravița (2 octombrie 1944). Mai mult, la sfârșitul lunii noiembrie 1944 au fost parașutați în Banat și în Transilvania (lângă Reșița, Brașov, Sighișoara) naziști și lăgionari conduși de Andreas Schmidt. Misiunea acestora era de „a organiza acțiuni de sabotaj și diversiune în vederea recuperării - de către Wehrmacht - a acestor regiuni românești“. Toate aceste acțiuni s-au soldat cu eșecuri lamentabile.³

De asemenea, lovitura de stat de la 23 august 1944 a facilitat ocuparea integrală a teritoriului țării de către Armata Roșie. Duritatea acestei ocupații, care se va prelungi pe o perioadă de 14 ani, a fost resimțită dureros de populație și de economia țării. Un puternic șoc a produs noua realitate și în regiunea de sud-vest a României (Banat), cu atât mai mult cu cât aici nu mai fusese cunoscută nici o ocupație rusească pe parcursul întregii istorii. În Banat, trupele sovietice au pătruns în lunile septembrie-octombrie 1944, după scurte ciocniri cu unitățile Wehrmachtului în retragere.⁴

În istoriografia marxistă se consideră că sistemul partidelor politice din această perioadă era format din: „partide și organizații politice și profesionale muncitorești“ - P.C.R., P.S.D., Sindicatele, U.T.Ĉ., U.T.S. etc.; „partide și organizații ale țărănimii“ - Frontul Plugarilor, Partidul Socialist Țărănesc (prof. M. Rălea); „formațiuni politice ale intelectualilor și ale altor categorii sociale mijlocii“ - Uniunea Patrioților, Apărarea Patriotică, Societatea Scriitorilor Români; „formațiuni politice ale naționalităților conlocuitoare“ - Madosz, Comitetul Democratic Evreiesc ș.a.; „partide ale burgheziei și moșierimii“ - P.N.T., P.N.L. etc.⁵

În comunicarea de față mă voi referi în mod exclusiv la Frontul Plugarilor.

Încă de la începutul lunii septembrie 1944 s-a trecut la extinderea organizației Frontului Plugarilor în întreaga țară, la „transformarea acestuia dintr-o organizație cu caracter regional într-o grupare politică cu caracter național“.⁶

La data de 6 septembrie 1944 - P.C.R., P.S.D., F.P., Uniunea Patrioților și Partidul Socialist-Tărănesc (prof. M. Ralea) au reinnoit acordul de colaborare, formând Grupul Patriotic Antihitlerist.⁷

În cursul lunii octombrie 1944 s-a procedat la reorganizarea conducerii centrale a Frontului Plugarilor și crearea nucleului de activiști ai organizației, care trebuia să desfășoare munca în teren. La încheierea lucrărilor Ședinței C.C. al Frontului Plugarilor (26 octombrie 1944), dr. Petru Groza (președintele F.P.) a făcut un calduros apel la cei prezenți „să intensifice munca de lămurire și organizare a maselor“, cerându-le să treacă imediat la constituirea de comitete ale acestei organizații în fiecare sat.⁸ De asemenea, F.P. a participat la epurarea administrativă.⁹

Conferința Națională a Frontului Plugarilor (1 - 3 noiembrie 1944) a lansat un Apel către țăranii intelectuali de la sate să se înscrie în număr cât mai mare în F.P. În același timp s-a cerut ca muncitorii de la orașe „să sprijine revendicările arzătoare ale țăranimii, ajutând-o în lupta de organizare și luminare“. După 3 noiembrie 1944 - în întreaga țară - s-a constatat o intensificare a activității Frontului Plugarilor.¹⁰

În cursul lunilor ianuarie și februarie 1945 au avut loc, în întreaga țară, adunări de plasă și congrese județene ale Frontului Plugarilor. De asemenea, F.P. și-a concentrat întreaga atenție în direcția întăririi sale organizatorice.¹¹ Astfel, în ianuarie 1945 - Frontul Plugarilor dispunea de organizații în peste 320 de sate și comune din Banat.¹²

F.P., alături de Partidul Comunist, s-a implicat foarte mult în reforma agrară pregătită deja de cabinetul Rădescu, dorind înfăptuirea acesteia pe cale „revoluționară“. Spre exemplu, în numai 3 săptămâni - împărțirea moșiilor a devenit un fenomen general, cuprinzând întreaga țară. Fenomenul de împărțire a moșiilor a căpătat accente violente, atrăgând chiar și atenția guvernului. Astfel, în ședința Consiliului de Miniștri (februarie 1945) Nicolae Rădescu făcea apel la dr. Petru Groza (președintele Frontului Plugarilor) să intervină ca „să înceteze agitațiile la sate“ și-l ruga să dea cuvântul de ordine ca să „se aștepte momentul potrivit pentru a se trece la efectuarea reformei agrare“.¹³

La data de 23 februarie 1945 - Comitetul Regional Banat al Frontului Plugarilor sugera țăranilor bănățeni faptul că „numai un guvern al F.N.D. ne va consfinți prin lege, pe vecie, împrumutarea făcută sub conducerea comitetelor sătești“.¹⁴ De altfel, în comunele bănățene - Comitetele Sătești (ajutate de unii locuitori) trecuseră deja la împărțirea pământurilor.¹⁵ Apreciind meritele „deosebite“ ale organizației Frontului Plugarilor, P.C.R. l-a impus pe Groza la conducerea guvernului. Alături de Petru Groza, Frontul Plugarilor a mai participat - în guvernul de la 6 martie 1945 - prin: Mihail Ralea (ministru la Departamentul Artelor), Romulus Zăroni (ministru la Departamentul Agriculturii și Domeniilor), C-tin Agiu (subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor).¹⁶

În luna mai 1945 urmau să se constituie consiliile locale ale F.N.D.; aces-

te consilii trebuiau să cuprindă - în rândurile lor - 2 comuniști, 2 social democrați, 1 sindicalist și câte 1 membru al Frontului Plugarilor, Uniunii Patriotilor, Uniunii Populare Maghiare și Organizației Antifasciste Slave.¹⁷

Deși F.P. s-a declarat drept „organizație a țărănimii“, Congresul General al Frontului Plugarilor (24 - 27 iunie 1945) a stabilit că puteau fi primiți ca membri și „intelectualii cinstiți legați de viața satelor“, precizându-se - însă - că în Comitetele de conducere ale organizației, intelectualii nu puteau fi aleși, în proporție mai mare de o treime din numărul membrilor comitetului. În același timp - Congresul a acordat o atenție deosebită problemelor legate de definitivarea lucrărilor reformei agrare.¹⁸

În programul Frontului Plugarilor o atenție deosebită s-a acordat problemelor privind ridicarea economică și culturală a țărănimii. Ținând cont de situația dificilă în care se aflau majoritatea gospodăriilor țărănești, se prevedea sprijinirea proprietății țărănești printr-o serie de mijloace, și anume:

1. Înființarea de stațiuni de mașini agricole;
2. Acordarea de împrumuturi ieftine și la timp;
3. Instituirea unui sistem științific de îndrumare a agriculturii - prin înzestrarea ei cu vite de rasă, prin măsuri practice de prelucrare și valorificare a produselor agricole.

O mare parte din program se ocupa de unele probleme cu caracter general, dar deosebit de importante, precum: dezvoltarea industriei și comerțului, așezarea unor impozite progresive, crearea unei rețele de instituții sanitare gratuite la sate și orașe, democratizarea învățământului public etc.¹⁹

În luna august 1945, situația Frontului Plugarilor în plasele componente ale județului Caraș era următoarea: în plasa Bozovici - 388 membri, în timp ce reprezentantul P.S.D. (Gherman) făcea propagandă contra Frontului Plugarilor și Partidului Comunist; în plasa Sasca - F.P. întâmpina greutăți foarte mari, deoarece prim-pretorul Stoica Constantin (P.S.D.) dorea să împiedice activitatea Frontului Plugarilor; în plasa Bocșa Vasiovei - 823 membri; în plasa Reșita exista un sindicat în curs de formare la F. P. ; de asemenea - în județul Caraș erau consemnate 113 comune organizate și 16 comune neorganizate, iar 107 primari făceau parte din F.P.²⁰ În aceeași lună - F.P. dispunea de 11.500 membri în județul Caraș și de 54.376 membri în întregul Banat.²¹

Discuțiile Plenarei C.C. al F.P. (20 - 25 noiembrie 1945) s-au oprit asupra unui număr mare de probleme, ca: prețurile la produsele agricole; deblocarea preselor de ulei; aprovizionarea prin cooperative; mărirea productivității muncii în agricultură; activitatea fermelor model și a centrelor de mașini; aplicarea Convenției de Armistițiu și efectele ei asupra maselor țărănești ; însămânțările etc.

Au existat numeroase confuzii în ceea ce privește caracterul organizației și sarcinile sale, raporturile dintre F.P. și celelalte organizații, faptul că unele organizații din F.N.D. se amestecau în problemele Frontului Plugarilor - luând chiar hotărâri în numele acestuia. Plenara C.C. al Frontului Plugarilor a combătut și abaterile săvârșite de acei membri ai organizației care propuneau transformarea acesteia într-un partid politic, care să acționeze „inde-

pendent". De asemenea, s-a hotărât ca în localitățile unde președintele organizației deținea și funcțiile de președinte al Comitetului de Reformă Agrară și al Consiliului Cooperativei Sătești acesta să rămână cu o singură sarcină, iar pe viitor să nu se mai admită ca vre-un membru al Frontului Plugarilor să cumuleze mai multe funcții de conducere. Plenara a mai stabilit ca - în comunele unde au fost înființate cooperative sătești de către organizațiile Frontului Plugarilor fără a se ține seama de statutele I.N.COOP. (Institutul Național al Cooperativei) - acestea să intre imediat în legalitate și să respecte pe viitor hotărârile adoptate de administrația de stat în această privință. S-a hotărât crearea - pe lângă Comitetul Central, comitetele județene, de plasă și comunale - a unor resorturi și comisii economice care aveau largi atribuții - pentru a rezolva o serie de probleme ce priveau agricultura țării. Resorturile și Comisiile Economice trebuiau să întocmească statistici (despre: situația însămânțărilor, a producției, a numărului de animale) și să soluționeze toate adresele cu caracter economic - pe care le primeau din partea țăranilor.

Între timp - F.P. a crescut din punct de vedere numeric și și-a întărit pozițiile în viața satelor. Astfel, numeroși reprezentanți ai Frontului Plugarilor ocupau funcții de conducere în căminele culturale, în cooperative și în alte instituții din mediul sătesc.²²

Încă din primăvara anului 1946 - F.P. și-a centrat întreaga activitate spre întărirea organizațiilor sale și lămurirea maselor țărănești asupra însemnătății alegerilor și necesității luptei pentru înfrângerea „reacțiunii”.²³

În cursul anului 1946 - foarte mulți membri din rândurile P.N.T. și P.N.L. au intrat în cadrul forțelor Blocului Partidelor Democratice (B.P.D.); numai în F.P. s-au înscris peste 10.000 de membri proveniți din P.N.T.²⁴

Astfel, în luna martie 1946 - 70 organizații ale P.N.T. și P.N.L. din județul Caraș au trecut la F.P.²⁵ Tot acum, din 125 comune - F.P. a reușit să organizeze 115, restul (neorganizate) cuprinzând sate germane. Pentru județul Caraș erau menționate următoarele date: 115 comune organizate și 9 comune neorganizate; 95 primari de la F.P.; 9.654 membri împărțiți pe sexe - 8.806 bărbați, 227 femei și 621 tineri; 56 intelectuali - dintre care 18 notari, 15 învățători și 3 preoți; funcționau deja 33 cooperative sătești.²⁶

Până în luna mai 1946 - în cadrul celor mai multe organizații sătești și de plasă ale Frontului Plugarilor s-a desfășurat o intensă acțiune de reconstituire a comitetelor - prin verificarea cadrelor.

În numeroase comune au fost înființate - prin grija organizațiilor Frontului Plugarilor - case de sfat, cămine culturale, biblioteci etc. De asemenea - au fost înființate cămine de zi pentru copii și case de nașteri, s-au luat măsuri pentru îmbunătățirea aprovizionării cooperativelor sătești cu cele necesare, înlăturând elementele speculante.²⁷

Pentru definitivarea lucrărilor de reformă agrară (primăvara și vara anului 1946) - F. P. a mobilizat pe membrii săi să sprijine Comisia Interministerială însărcinată cu aplicarea reformei agrare și Comisiile de îndrumători județeni.²⁸

La data de 16 iunie 1946 s-a inaugurat campania electorală a Frontului Plugarilor.²⁹

Potrivit înțelegerii stabilite în cadrul B.P.D., Frontului Plugarilor i s-a

repartizat o cotă de participanți în prezentarea listelor de deputați de 12% egală cu cea destinată Partidului Comunist, Partidului Social Democrat și grupării liberale tăărăsciene. F.P. putea să propună - pentru a fi aleși - un număr de 85 candidați. Dintre aceștia, potrivit aceleiași înțelegeri, F.P. a desemnat capii de listă electorală în 13 județe. În urma alegerilor falsificate din 19 noiembrie 1946 au fost aleși - ca deputați - 71 reprezentanți ai Frontului Plugarilor.³⁰

În perioada decembrie 1946 - decembrie 1947 F.P. a devenit, tot mai mult, o formațiune „satelit“ a partidului comunist. În comunicatul Comitetului Executiv al Frontului Plugarilor (aprilie 1947) se cerea „revizuirea și regruparea cadrelor organizației“; de asemenea, a fost adoptat un program în 4 puncte: „lupta contra reacțiunii“, „colaborarea tot mai puternică și mai fructuoasă cu clasa muncitoare“, „apărea cuceririlor revoluționare“ etc.³¹

Pentru a nu stârni îngrijorare în rândul țărănimii, conducătorii organizației declarau - în luna iunie 1947 - următoarele: „F.P. nu luptă împotriva țărănimii înstărite, ci împotriva tendințelor reacționare și hrăpărețe“.³²

F.P. a înțeles că singura sa șansă de menținere pe scena politică era alianța definitivă cu P.C.R., de fapt - o subordonare completă față de acesta. Astfel, conferința președinților și secretarilor județeni ai Frontului Plugarilor (3 - 4 august 1947) s-a desfășurat sub lozincile luptei pentru întărirea alianței muncitorești - țărănești și ale măririi eforturilor țărănimii alături de muncitorime, în vederea redresării economiei naționale.³³

În decembrie 1947 - Comitetul Județean al Frontului Plugarilor a înființat o Școală Țărănească cu o durată de 6 zile, la care au participat 22 elevi. Numărul membrilor Frontului Plugarilor era: în plasa Bozovici -1.720, în plasa Bocșa Montană -1.475, în plasa Moldova Nouă -1.900, în plasa Sasca - 3.200, în județul Caraș -12.641 - dintre care 620 femei și 750 tineri. Prin intermediul Frontului Plugarilor țărani trebuiau să predea o cotă de 300 vagoane de porumb, dintre care - până la data de 29 decembrie 1947 - au fost colectate 286 vagoane; de asemenea - s-a înființat o fermă model la Comorâște, cu o suprafață de 125 ha, dintre care doar 80,5 ha era pământ arabil; pot fi amintite: 12 bănci populare, 112 cooperative și 40 comisii interimare - constituite, deoarece conducerea cooperativelor nu corespundea din punct de vedere politic și moral“.³⁴ Trebuie menționat faptul că în Banat, până la sfârșitul anului 1947, ponderea țăranilor săraci în F.P. ajunsese la 90%.³⁵

F.P. a fost pe deplin de acord cu înlăturarea monarhiei. Această poziție a fost exprimată la adunările organizate de P.C.R. și F.P. (la centrele de plasă, pe comune și sate), prin viu grai sau prin moțiuni și telegrame, cu ocazia proclamării Republicii.³⁶

1. William Marin, Ioan Luncan, *Două secole de luptă revoluționară în sud-vestul României (1733 -1948)*, Edit. Facla, Timișoara, 1984, p.188
2. Ioan Luncan, *Activitatea forțelor progresiste și democratice din Banat în frunte cu P.C.R. pentru înfăptuirea transformărilor revoluționar-democratice în perioada august 1944 - decembrie 1947*, în „Studii de Istorie a Banatului“ (în continuare - S.I.B.), Timișoara, vol. VI - VII, 1978 -1979, p. 230
3. William Marin, Ioan Luncan, op. cit., p.186.
4. Mircea Rusnac, *Confruntări politice și electorale în județele bănățene în anul 1946, în „Banatica“, XIV, Reșița, 1996, p. 395 - 396.*
5. Mihai Fătu, *Alianțe politice ale P.C.R. (1944 -1947)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p.110.
6. Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțui, *Frontul Plugarilor (1933 -1953)*, f.e., București, 1970, p.142. -
7. Marin Nedelea, *Istoria României în date (1940 -1995)*, Edit. Niculescu S. R. L. , București, 1997, p. 33.
8. Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțui, Op. cit., p.148.
9. Ibidem, p.151-152.
10. Ibidem, p.153 -154.
11. Ibidem, p.162.
12. William Marin, Ioan Luncan, op. cit., p.191.
13. Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțui, Op. cit., p.165 -166.
14. William Marin, Ioan Luncan, op. cit., p. 207.
15. Maria Toadere, *Situația maselor muncitoare din Banat în perioada august 1944 - martie 1945*, în „S.I.B.“, vol. XIV, Timișoara, 1988, p. 215.
16. Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțui, op. cit., p.176
17. William Marin, Ioan Luncan, op. cit., p. 225.
- 18 Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțui, op. cit., p. 200
19. Ibidem, p. 203-204.
20. Direcția Județeană Caraș - Severin a Arhivelor Naționale (în continuare - D.J.C.S.A.N.), Fond „P.M.R. Caraș - Oravița (1945-1948)“, dosar 2/1945, f. 5-6.
21. Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare - D.J.T.A.N.), Fond „Comitetul Regional P.C.R. Banat - Timișoara (1944-1947)“, dosar 6/1945, f. 9.
22. Gh. Ioniță, Gh. Tuțui, Op. cit., p. 216-218.
23. Ibidem, p. 222.
24. Ibidem, p. 229.
25. William Marin, Ioan Luncan, **Op. cit.**, p. 235.
26. D.J.C.S.A.N., Fond „Frontul Plugarilor - Comitetul Județean Caraș (1945-1950)“, dosar 1/1946, f. 5-6.
27. Gh. Ioniță, Gh. Tuțui, Op. cit., p. 223-224.
28. Ibidem, p. 225.
29. William Marin, Ioan Luncan, **Op. cit.**, p. 236.
30. Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțui, Op. cit., p. 229.
31. William Marin, Ioan Luncan, Op. cit., p, 254
32. Mihai Fătu, Op. cit., p. 315.
33. Gh. Ioniță, Gh. Tuțui, Op. cit., 250-251.
34. D.J.C.S.A.N., Fond „P.M.R. Caraș - Oravița (1945-1948)“, dosar 13/1947, j. 61-62.
35. Gh. I. Ioniță, Gh. Tuțui, Op. cit., p. 246.
36. Ibidem, p. 261.

DES ASPECTS POLITIQUES DU DEPARTEMENT CARAȘ (1944 -1947) (Résumé)

Dans cette étude on traite - exclusivement - le Front des Agriculteurs.

Pendant les mois janvier-février 1945, dans le pays tout entier s'est produit des réunions d'arrondissement et des congrès départementaux du Front des Agriculteurs. A la fois, en janvier 1945 le Front des Agriculteurs disposait des organisations en plus de 320 villages et communes du Banat.

Pres du Parti Communiste, le Front des Agriculteurs s'est impliqué extrêmement dans la réforme agraire préparée déjà par le ministre Rădescu, en voulant la réalisation de celle-ci sur la voie „révolutionnaire“.

Il y a eu des nombreuses confusions en ce qui concerne le caractère de l'organisation et ses missions, les rapports entre le Front des Agriculteurs et les autres organisations, le fait que certaines organisations appartenant au Front National Démocratique intervenaient dans les problèmes du Front des Agriculteurs - même en décidant au nom de celui-ci. Des nombreux représentants du Front des Agriculteurs occupaient des fonctions de direction dans les maisons de culture, les coopératives et autres institutions du milieu rustique.

La campagne électorale du Front des Agriculteurs a été inaugurée à la date de 16 juin 1946.

A la suite des élections falsifiées (19 nov.1946) ont été élus - comme députés - 71 représentants du Front des Agriculteurs.

Dans la période décembre 1946 - décembre 1947 le Front des Agriculteurs est devenu, de plus en plus, une formation „satellite“ du parti communiste.

Le Front des Agriculteurs a été - aussi - pleinement (entièrement) d'accord avec la suppression de la monarchie, en aidant (secondant) le Parti Communiste Roumain jusqu'à sa suppression comme parti politique (1953).

INFORMAȚII DESPRE COMUNITATEA ROMÂNEASCĂ DIN ALETEA (HU), OFERITE DE ARHIVELE DIN ARAD

Elena Rodica Colta

Cercetarea istoriei unei comunități etnice devine, în absența documentelor, extrem de dificilă și în același timp vulnerabilă la interpretări.

O asemenea situație am întâlnit în anul 1997, cu ocazia cercetărilor etnografice efectuate în Aletea, unde, comunitatea românească de azi¹, numeroasă și bine conservată sub aspect etnic, masată în grup compact în două cartiere, nu poate, în absența unor acte de arhivă, să-și reconstituie vechimea și primele amintiri în localitate.

Istoricii maghiari care s-au ocupat de zonă prezintă minoritatea românească, asemeni tuturor celorlalte minorități, colateral, informațiile vehiculate rămânând din această pricină lacunare. În plus, diferiții autori menționează prezența românilor în Aletea în ani diferiți, care circulă în paralel.

Investigațiile de teren, pe care le-am întreprins cu ocazia taberei, în localitate, n-au dat prea multe rezultate.

Un prim indiciu de vechime a românilor în această așezare, pe care l-am sondat, a fost însăși varianta românească a denumirii localității, Aletea, care pornește de la un etinom grecesc, ce ne trimite cu gândul la secolul al XI-lea, când zona era împânzită de biserici și baptisterii bizantine, iar românii se întindeau de la Crișul Negru până la Tisa.²

Dar originea numelui, căruia și istoricii maghiari i-au dat unele interpretări³, este ruptă din amintirile grupului. Comunitatea de azi nu are o explicație pentru această etimologie, întoarcerea în trecut a subiecților chestionați oprindu-se la anul 1900, adică la vremea în care au trăit „moșii“.

Orice interpretare din partea noastră, în aceste condiții, ar fi riscat să devină, în absența unui suport documentar, pură speculație.

Actualul cimitir⁴ nu ne-a oferit, nici el, informații despre trecutul îndepărtat al comunității. Cel mai vechi mormânt pe care l-am descoperit, aparține unui român născut în 1878, adică acum 130 de ani.⁵ Numele morților dinainte s-au șters de pe crucile mâncate de ploii sau au dispărut odată cu mormintele distruse de ani.

Aceste drumuri închise cu care ne-am confruntat în anul 1997 ne-a determinat să continuăm cercetările referitoare la comunitatea românească din Aletea, în arhivele din România.

Înainte de a trece la subiectul propriu.-zis și de a prezenta rezultatul investigațiilor făcute, considerăm necesar să prezentăm, foarte succint, baza de date oferită de bibliografia maghiară.

Începuturile locuirii în Aletea datează dinainte de „descălecarea“, cercetările arheologice dezvăluind numeroase urme încă din epoca bronzului.⁶

Totuși, prima mențiunea documentară a localității apare abia într-o

diplomă din anul 1232.⁷

Secolele următoare atestările se succed cu o oarecare frecvență, Aletea trecând de la un proprietar la altul, fiecare fiind întărit în drepturi prin acte de cancelarie consemnate ulterior în diplomatării.⁸

Informații mai precise despre numărul și numele locuitorilor acestui sat apar abia din secolul al XVI-lea și ele au fost furnizate de defterele turcești.

Un asemenea defter, din anul 1557, indică în Aletea 22 de familii, o cifră apreciabilă dacă ne gândim că în Europa centrală satele aveau dimensiuni reduse, de vreo zece case, chiar și în secolele XVII-XVIII, după cum reiese din arhivele centrale de la Varșovia.¹⁰

O parte din numele înscrise în aceste deftere turcești, sunt acceptate de unii cercetători, ca fiind românești.¹¹

Această viață obștească se întrerupe însă brusc la începutul veacului al XVII-lea, când, potrivit istoricilor maghiari ai zonei, în timpul unor lupte, turcii ar fi distrus localitatea, omorând cea mai mare parte a populației.¹²

Ca urmare, în istoria așezării intervine un hiatus de mai bine de 100 de ani, până în anul 1724, când, după eliberarea zonei de sub ocupația turcească, noul proprietar, baronul german Georg Harruckern,¹³ dorind o exploatare modernă și eficientă a pământurilor sale instalează aici coloniști germani.

Încă de la început, acești germani au avut o situație privilegiată față de restul populației din zonă.

Printr-un „patent de libertate funciară“, acești coloniști au fost scutiți de obligațiile iobăgești, trebuind să plătească doar nona din cereale și abia peste 6 ani, 11 guldeni de cap de familie.

De asemenea, au primit gratuit lemnul de casă, lemnele de foc și cerealele pentru sămânță. Intenția lui Harruckern era ca noii instalați să progreseze rapid și să pună în practică cunoștințele agricole aduse din Germania.¹⁴

Această condiție specială a germanilor explică de altfel și angajarea ulterioară de către ei a unor lucrători, imposibilă în cazul unor simpli iobagi.

În ceea ce-i privește pe românii din Aletea, prima mențiunea a lor în localitate este de dată târzie, din anul 1851, și ea i se datorează lui Fenes Elek.

Acesta, în *Dicționarul său geografic*¹⁵, referindu-se la populația localității Aletea, consemnează alături de germani, „slugi și razeși români,“ fără să specifice numărul lor.

Referința, preluată ulterior de majoritatea istoricilor care i-au urmat, se bazează pe recensământul făcut în perioada redactării lucrării.

În anul 1855, un alt autor, ifj. Palugyay Imre, în lucrarea *Békes-Csanád, Csongrad es Honth Varmegyek leirása*, în prezentarea populației localităților descrie apelează la statistici mai timpurii, indicând însă nu naționalitatea ci religia locuitorilor.

Utilizând datele recensământului din 1827, el indică la Aletea (pe care o include în lucrare, împreună cu alte sate din județul Arad) 314 poziții de casă, locuite de 2314 suflete, din care 2014 romano-catolici și 300 ortodocși.¹⁶

Prin această statistică, Palugyay mută prezența românilor în localitate cu două decenii mai devreme față de Fenes.

Reluând în vremurile noastre cercetările legate de români, Elena Csobai,

în lucrarea institutată „*Istoria românilor din Ungaria de azi*“, apărută în 1996, datează venirea familiilor de români în Aletea la finele veacului al XVIII-lea, oferind ca mărturie în acest sens înscrierile unor botezuri de copii de slugi români în matricolele bisericii romano-catolice din localitate.¹⁷

Aceste înscrieri reprezintă cea mai veche urmă a prezenței românilor în localitate, după colonizările germane, sub datele statistice din recensământul de la 1827.

Referitor la evoluția în timp a comunităților, cu toate că Palugyay indică în anii următori statisticii sale o micșorare a numărului ortodocșilor,¹⁹ numărul membrilor comunității românești crește de fapt cu fiecare an. Mărturie în acest sens stau recensămintele și statisticile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și cele din secolul XX.¹⁹

Până și un autor precum Rapojka Tibor, care în mica sa istorie tipărită trilingv²⁰ exclude grupul etnic românesc din relatarea evenimentelor locale, nu poate să evite statisticile. Or, în anul 1940, deci la douăzeci de ani după ce localitatea Elek trecuse la județul Bekes rămânând în afara hotarelor României, românii reprezentau un procent de 14,6% din totalul locuitorilor ca să ajungă în 1994 la 22%.²¹

Revenind însă la istoria acestei localități, până în 1918 Aletea a făcut parte din județul Arad.

Ea figurează prin urmare începând cu secolul al XVIII-lea, asemeni oricărei așezări din acest teritoriu administrativ, în actele Prefecturii Arad.

În plus fiind sub aspect religios filie la Parohia ortodoxă română Otlaca (azi Grăniceri), românii din Aletea au fost înregistrați în protocoalele bisericii din Otlaca din momentul introducerii matricolelor.

Toate aceste documente se păstrează astăzi la Arhivele Statului din Arad.

Apelând pentru început la Fondul prefecturii, primul document pe care l-am consultat a fost Conscriptia fiscală a localității Aletea din anul 1746.²²

La recensământul din acest an, funcționarii de stat au înregistrat 56 de familii germane.

Listele întocmite nu conțin nici un nume de român. Constatăm de asemenea absența copiilor peste 16 ani și a inquilinilor.

La avere declarată, locuitorii din acest an apar înregistrați doar cu vitele din ogradă și cu pământul primit. Cea mai mare parte din ei sunt noii coloniști, aduși în 1744 de Francisc Harruckern în locul celor decimați de epidemia de ciumă din 1739.²³

Nici o mărturie documentară nu înregistrează angajarea unor servitori, încât putem considera anul 1746 ca dată certă în care în Aletea nu existau români.

În schimb, listele de conscriere ale satului vecin, Otlaca, ne-au oferit o surpriză, furnizându-ne indirect unele date despre trecutul localității care ne interesează.

Despre ce este vorba? În anul 1746, la conscriere, în Otlaca sunt înregistrați doi capi de familie, Eletyan Mihai și Eletyan Simeon, ultimul trăind în indiviziune cu un frate, originari, după cum le indică și numele din Aletea.²⁴

Plecarea lor din localitatea de baștină și stabilirea în satul vecin, s-a datorat fie luptelor din timpul războiului rakocian, care a produs unele dis-

trugeri și pustiiri în Câmpia Giulei²⁵ și în Câmpia Aradului, fie mai degrabă epidemiei de ciumă din anul 1739, deosebit de virulentă în această parte a Europei.²⁶

Ceea ce ne interesează aici este însă mai puțin motivul plecării cât faptul că aceste familii au trăit în Aletea cândva înainte de 1746, într-o perioadă în care nici una din istoriile menționate nu pomenesc aici români. Cine puteau să fie acești români care, întrebați de conscriptori în 1746, își spuneau „aleteni“?

Fie că făceau parte dintr-un nucleu de populație mai vechi, care coboară în timp spre perioada ocupației turcești, într-o vreme în care localitatea era considerată depopulată, fie că erau foștii servitori ai primilor coloniști germani, plecați în timpul epidemiei sau după moartea stăpânilor.

În oricare dintre situații, punctul de vedere susținut de istorici, că la începutul veacului al XVIII-lea în Aletea nu au existat români, trebuie revizuit.

Revenind însă la cercetrile noastre legate de actuala comunitate, următorul document examinat a fost o Conscripție urbană din 1770-1778.²⁷

Și acest document înregistrează la toate pozițiile de casă numai germani.

Schimbările care au avut loc în timp sunt însă evidente. În intervalul de 30 de ani care s-a scurs de la Conscripția din 1746, numărul posesiunilor a crescut la 161 iar numărul colonilor înscriși la 132.

25 din familiile înregistrate în 1770 au unul sau doi copii cu vârste mai mari de 16 ani, iar în câteva case sunt înregistrate văduve, cea ce presupune o dezvoltare în timp pe mai multe generații. Starea materială a comunității germane este și ea mai bună, pământul extravilan deținut fiind mai mare.

Printre cetățenii impozăți găsim doi chirurgi²⁸ și un ludimagister²⁹, așezați aici între timp, la solicitarea comunității, semn că exista deja o oarecare structură de târgușor.

Conscripția mai aduce ceva nou. 11 din aceste familii germane apar înregistrate cu *inquilini*, care domiciliază în gospodăriile respective.

Consemnați doar numeric, numele și naționalitatea acestor oameni fără casă și fără pământ rămân necunoscute.

Știm însă, din bibliografia maghiară că servitorii pe care i-au angajat germanii din Aletea au fost în exclusivitate români.

Ce puteau să fie atunci acești inquilini?

Acceptând că au fost români, ei ar reprezenta de fapt acel prim nucleu de familie venite la lucru, nucleu din care se va dezvolta actuala comunitate.

Cu trecerea anilor aceste familii românești vor ajunge să-și ridice propriile case, în cele două cartiere³⁰ în care îi găsim și azi.

Cercetarea următoarelor conscripții, pentru a putea stabili perioada în care încep aceste construcții de case în spațiul urban, (plasată de istorici târziu, în secolul XX, și ștearsă din amintirea celor chestionați), nu a fost posibilă datorită expedierii la București pentru micro-filmare a întregului fond de conscripții.

În această situație am apelat pentru informații la arhiva parohiei ortodoxe române Otlaca, aflată în fondul *Registre de stare civilă* de la Arhivele Statului Arad.

Lipsiți de biserică proprie, românii din Aletea vor fi până în anul 1918 legați spiritual de biserică ortodoxă din Otlaca.³¹

Săt românesc străvechi³², situat la 3 km de Aletea, Otlaca a avut o biserică de lemn încă din anul 1705.³³

Distrusă cu vremea (la vizitația Episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului în 1755, este trecută printre cele în stare foarte proastă) va fi înlocuită în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea cu una din piatră, ridicată pe aceeași fundație și având același hram, Sf. Mucenic Gheorghe.³⁴

Numărul mare al credincioșilor face ca în biserică să servească mai mulți preoți.

În statistica preoților din 1767 găsim înregistrați la această biserică trei preoți.³⁵

În perioada 1818 - 1821 activau patru preoții și un capelan.³⁶

La această biserică veneau, iarna cu sania, vara cu căruța sau pe jos, aletenii.

Drumurile lor spre Otlaca se întind, dacă luăm în considerare doar documentele, pe o durată de 100 de ani.

O sută de ani în care, la duminici și sărbători sau cu ocazia unor evenimente din viața familiilor, boteze și nunți, comunitatea românească din Aletea se întâlnea la biserică cu cea din Leucușaz și cu cea din Otlaca, schimbau informații, își prezentau noii membri, stabileau înrudiri.

O relație prea puțin studiată azi, din cauza frontierei care desparte cele două localități.

Figurând în ultimii 80 de ani în teritoriile a două țări diferite, legătura de odinioară dintre cele două comunități a sfârșit prin a fi ignorată, aspectele etnografice culese în cele două localități fiind prezentate punctual, nu ca o unitate, istoria familiilor la fel.

Documentele din arhiva parohială anulează această imagine separată, dezvăluind o comuniune etnică perfect menținută prin rețeaua largă de înrudiri care se întinde peste ambele localități.

Introducerea matricolelor la biserică din Otlaca s-a făcut, ca pretutindeni, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Totuși primele registre s-au distrus, fiindcă cel mai vechi protocol azi este *Protocolul botezaților* care începe cu anul 1817.³⁷

El este menționat și de Palugyay în lucrarea la care ne-am referit.³⁸

Din momentul introducerii registrelor, preoții încep să noteze, după o rubricatură tipizată, o serie de date despre cel botezat: numele părinților, religia, ocupația, starea civilă, domiciliul, numele nașilor, domiciliul acestora, furnizându-ne astăzi un material documentar extrem de interesant, care, coroborat cu datele înscrise în celelalte matricole de căsătorii și morți³⁹ ne permite să reconstituim, pe durată lungă, viața unor familii aparținând acestei comunități aletene (vezi Anexa 1).

Istoria noastră începe cu primele familii înregistrate în actele bisericii în anul 1818 și în anii imediat următori. Fie că se căsătoresc acum, fie că își botează copii (la fel ca cei morți prin anii 1840) acești aleteni s-au născut cândva la finele veacului al XVIII-lea sau în primul deceniu al veacului următor.

Numele lor ne permite să cunoaștem numele întemeietorilor comunității, aceștia nefiind alții decât părinții sau bunicii celor cu care încep registrele bisericii în anul 1817.

Prezentăm câțiva din acești vechi membri ai comunității și anul în care s-au născut⁴⁰: Blidari On (n.1784), Brânduse Teodor (n.1787), Blaga Floare (n.-1795), Blaga Gheorghina, soția (n.1790), Ciocan Ilie (n.1793), Crișan Ștefan (n.1795), Cocoș Dumitru (n.1804), Filipaș Sofia (n.1801), Gruia Antonie (n.1799), Gruia Anisie (n.1804), Gancea Ioan (n.1797), Lilea Toader (n.1800), Morari Nicolae (n.1800), Săbău Lazăr (n.1786), Săbău Ignat (n.1792), Socodorean Maria (n.17896) etc.

Sunt nume frecvent întâlnite în Conscripțiile din secolul al XVIII-lea din satele Otlaca, Șimand, Șiclău, Pil.

Plantate în Aletea, aceste familii vor cunoaște o evoluție și o istorie proprie.

Câteva precum Solcan, Cureteș, Corb, Cioară, Burse, Onișor, Cristorean, dispar în deceniul următor. Numele nu se vor mai regăsi în evidențele bisericii prin alte nașteri sau căsătorii. Fie că toți copiii au murit, fie că n-au existat urmași pe linie bărbătească, povestea acestor nume se oprește la prima generație înregistrată.

Majoritatea familiilor însă, odată așezate în Aletea, cresc în timp întinzându-se pe mai multe generații și ramificându-se într-o rețea largă de înrudiri.

Așa vor evolua familiile Blidar, Crișan, Gancea, Gruia, Săbău și multe altele.

Periodic, comunitatea este împrăștiată cu noi nume ale bărbaților care vin la lucru sau care se însoară aici.

Așa pătrunde în Aletea, în anul 1825, numele de Purece, venit din Chitighaz, în anul 1850 numele de Oros, venit din Micherechi, în anul 1858 numele de Pomuț din Giula, pe lângă alte multe nume venite din Otlaca asupra cărora nu insistăm.

În plus, anual, fete din Otlaca, Leucușaz, Giula, Vârșand, Megyes, Tămașda, Șiclău se mărită cu aleteni.

Numai în perioada 1849 - 1851, adică într-un interval de trei ani, găsim înregistrate 14 fete din Leucușaz care și-au luat bărbați din Aletea mutându-se aici.

Ocupațiile românilor aleteni

Viata de zi cu zi s-a desfășurat în Aletea după aceleași tipare ca și în satele din jur, principala ocupație a românilor fiind cultivarea pământului și îngrijirea animalelor.

Dacă la început ocupația capilor de familie nu a fost specificată de preot în registrele bisericii, din anul 1845 situația se schimbă. În funcție de declarația făcută de tatăl copilului la botez sau de mire la căsătorie, preotul înregistrează „ocupația“ capului de familie în mod constant permițându-ne să cunoaștem fiecare din ce trăia.

Notațiile se fac în limbajul local, cu multe sinonimii pentru aceiași activitate. Le-am păstrat o parte și noi pentru mai multă plasticitate: beres, slugi, argați, cioși, lăcăi, hodăgeri, păstori, guleși, stavări, porcari, pândari etc.

La acestea se adaugă familiile care se ocupau cu agricultura, jelierii, zilierii, muncitorii, „robii“.

Toate aceste activități se desfășurau pe proprietatea altora sau pentru alții.

Găsim însă la mijlocul secolului al XIX-lea și câțiva „independenți“, răzeși cum îi numește Fenes: un maestru cojocar, câțiva maiștri cizmari, un morar, doi plugari sau „economi“ și câțiva soldați cu patent. (vezi Anexa II)

În două situații, la rubrica de ocupații apare cuvântul „cerșetor“, indicând nu atât modul de viață cât condiția socială.

Este vorba despre Teodor Otlăcan de 90 de ani din Chitghaz, pripășit în Aletea unde și moare în 1859 și de Elisei Enci de 96 de ani, străin așezat aici și mort în 1861.

În sfârșit, tot din rubrica de ocupații aflăm despre instalarea primilor țigani în Aletea, notația de la rubrică referindu-se la etnie.

Fiind ortodocși ei se înregistrează la aceeași biserică din Otlaca, preotul specificând pentru a evita confuziile de fiecare dată la rubrica de ocupații cuvântul țigan și, dacă este cazul și meseria.

Prima atestare a unui țigan în sat, datează din 1856 când găsim înregistrat un oarecare Lasc Alexandru, care își botează copilul.

Anul următor apare un altul, Salcă Petru, țigan covaci, care la botezul unei fete se declară cu domiciliul în Aletea. În anul 1860 era stabilit în Aletea și Lacatos Mihai. Nu insistăm.

Viața de familie

Un alt aspect din existența comunității, despre care matricolele ne oferă informații este cel privind viața de familie.

Evenimentele se succed după vechi tipare: căsătorie, nașteri, morți.

Vârsta considerată potrivită pentru căsătorie în Aletea era la fecior de 20-21 de ani, iar la fată de 18-19.

În ani, multe familii s-au înrudit între ele, Ardelenii cu Blidarii și cu Ganceștii, Crișenii cu Sălăgenii și cu a lui Purece, alți Gancea cu Botaș și cu Lasc.

Cununia se făcea cu ambii nași sau doar cu un membru din familia aleasă pentru nășit. Această familie era aleasă din rețeaua de rude îndepărtate, vecini sau prieteni a celor două familii care se încuscreau.

Fiii rămăneau legați de cei care i-au cununat, vizitându-i de sărbătorile mari, conform tradiției, încât dacă acestea erau din alt sat, legătura care se stabilea apropia implicit și cele două comunități.

Un asemenea naș din alt sat a fost capelanul Simion Julani din Otlaca. Legătura stabilită prin această naștere va face ca, peste ani fiul preotului, Atanasie Julani să se însoare el însuși în Aletea, cu Ana Filipaș.

La fel, din familia preotului Lazăr Popovici din Otlaca, fiica Barbura botează în anul 1822 copilul lui Târnovan Ioan din Aletea. Exemplele sunt numeroase, mai ales între familiile de otlăcani și aleteni.

La botez, se apela de obicei la naș. Nașterile în intervalul de timp sondat fiind numeroase, aproape fiecare femeie măritată din Aletea, cu oarecare „stare“, era nașă la cineva.

Uneori aceeași nașă boteza toți copiii dintr-o familie, ori boteza la mai

multe familii sau de mai multe ori într-un an.

Astfel, Maria, a doua soție a lui Gheorghe Crișan a fost în perioada 1859 - 1863 nașă de cinci ori la familiile Dongo (Dungău) Ioan și Ciocan Flore.

Nușica, soția lui Gheorghe Lascu, a fost nașă în perioada 1851-1861 de cinci ori la familiile Ștefan Gancea, Gavrilă Herje, Toma Crișan.

Sofia, soția lui Ioan Duca, a fost în perioada 1856 - 1866 nașă de opt ori la familiile diferite, Iosif Savu, Petru Duma, Onuț Blidari și Dongo (Dungău) Flore.

Aceste nășiri indică, indirect, respectul de care se bucurau anumite familii în cadrul comunității.

A avea drept naș un preot sau un maistru cizmar era o onoare pentru tinerii căsătoriți, care și ei proveneau, dacă nu dintr-o familie cu oarecare avere atunci cel puțin dintr-o familie veche de aleteni sau dintr-una apreciată de comunitate,

Un alt obicei statornicit în localitate și respectat din ambele părți a fost acela prin care familia germană sau un membru al acesteia cununa sau boteza copiii angajaților lor.

Dacă la finele veacului al XVIII-lea găsim copii de români botezați la biserica romano-catolică din Aletea, începând cu veacul al XIX-lea matricolele bisericii din Otlaca înregistrează, an după an, căsătorii și botezuri la care nașii sau unul din ei, germani de religie romano-catolică, însoțesc cuplul până în satul vecin, asistând la importantul eveniment din familia angajaților lor.

Astfel, Terezia, fata lui Niedermayer Iosif cunună în 1841 pe Teodor Stoici cu Marta Mândruț, Anton Fenhader cunună în 1849 pe Moise Muntean cu Ana Câmpan, Petru Faulhaber este naș în 1851 la căsătoria lui Ioan Ciugudean cu Susana Crișan, Johann Silbereis este naș în 1853 la Mihai Lilea și Ecaterina Sfânt.

La fel, în anul 1821 Terezia, soția lui Melchior Strumpf botează copilul lui Sălăgean Ioan.

Iohann și Elisabeta Hofmann botează în anul 1845 pe fiica lui Flore Săbău.

Nikolaus și Barbara Engelhardt botează în 1846 copilul lui Ștefan Crișan.

Această implicare a germanilor în viața de familie a angajaților lor inferiori social, mult mai săraci și de altă religie) ne dezvăluie peste timp adevăratele raporturi care funcționau între cele două comunități etnice care trăiau în Aletea.

Trebuie să admitem că exista între cele două grupuri o anumită conviețuire „inter-comunități“, de vreme ce, prin aceste nășiri germanii își asumau o anumită responsabilitate morală față de cei care le deveneau fini.

Buna evaluare etnică de care se bucură românii din partea germanilor explică, credem, alături de alte considerente de ordin material, mutarea unor familii de germani, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea în Otlaca, localitate până la acea dată integral românească.⁴¹

Revenind însă la tradiția nașitului în Aletea, când într-o familie se nașteau gemeni, copiii aveau două nașe, una din ele fiind germană.

Numele primite la botez, mai ales la primul născut erau cele ale nașului

sau al nașei.

În această fel, în localitate vor apărea nume de fete precum Rozalia, Terezia, Ecaterina, mai puțin obișnuite în tradiția ortodoxă.

Copii începeau să se nască în anul imediat următor căsătoriei și veneau unul după altul.

O familie avea în medie 3-4 copii, însă mortalitatea acestora era foarte ridicată.

Mulți copii mureau la naștere, alții la vârste mici, după câteva săptămâni, la un an, la trei ani etc.

Bolile indicate de preot drept cauză a decesului erau și ele diverse, „tună, zapor, friguri, vărsat mic“.

Cea mai virulentă boală la copii în epocă a fost totuși vărsatul mare, de care nu odată au murit în aceeași familie, unul după altul; mai mulți copii de vârste diferite.

La fel se întâmpla să moară și multe mame tinere din cauza unor nașteri grele.

Bărbații, rămași cu doi-trei copii se recăsătoresc, uneori ajungând până la vârsta de 42 de ani la câte trei căsătorii.

Moartea, care nu ocolea nici o vârstă, nici o familie, era atât de frecventă încât preotul notează de cele mai multe ori „boală îndătinată“.

Doar în anul 1860 găsim consemnați trei morți de „epidemie“, probabil epidemia de holeră care bântuie în acest an Comitatul Arad.

Ca în orice comunitate, nu lipsesc nici nefericirile produse fie de moartea timpurie a unui tată, a cărui copil urma să se nască, fie din cauza unor accidente. (Un copil de 15 ani lovit de cal, un tânăr de 20 de ani peste care, în timpul muncii, trece o căruță).

Acest lucru nu înseamnă că nu au existat și bătrâni care au murit la vârste înaintate, lăsând în urmă copii și nepoți. În toate cazurile în care boala s-a prelungit și se știa că omul este pe moarte preotul din Otlaca venea la patul de suferință să-i dea ultima împărtășanie.

Amănuntul nu este lipsit de importanță pentru o comunitate fără de biserică și preot propriu. Aletenii trăiesc și mor după normele bisericii ortodoxe susținuți de preoții din Otlaca, care vin și împărtășesc bolnavii sau botează noii născuți ce urmează să moară, indiferent de ziua și la sărbătorile mari.

Aceste morți numeroase fac, așa cum am arătat și anterior, ca unele nume să dispară după una, două sau mai multe generații, doar câteva din numele prime semnalate precum Crișan, Săbău, Botaș răzbătând până azi.

Înlocuite în timp cu alte nume, familiile înregistrate în actele bisericii în prima jumătate a veacului al XIX-lea, nu se regăsesc în actualul cimitir.

Ceea ce explică unele confuzii de datare privind vechimea unor familii în localitate și tendința de plasare a venirii românilor mult mai târziu. Or, transferul de populație dinspre Otlaca spre Aletea a fost, cum am văzut, permanent, desfășurându-se pe durată lungă nu doar în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, de când datează în Aletea o parte din numele familiilor de azi.

Un asemenea nume nou este Tapoș răspândit azi în ambele localități, care înainte vreme îl întâlneam doar în Otlaca.

Indiferent când au venit însă românii în Aletea, odată ajunși aici ei devin

„aleteni“, integrându-se perfect în comunitate.

Această comunitate, diferită de cea germană alături de care trăia, și-a stabilit pe parcursul celor două veacuri de când ființează în Aletea propriile ierahii de respectabilitate, propriile norme de conviețuire comunitară, propriile valori, conservând până azi toate elementele care o definesc: limba, religia, tradițiile.

Chiar dacă istoria ei este o „istorie ignorată“, neimportantă pentru orașul Elek de azi, în alt plan ea reprezintă, de fapt, un model de supraviețuire a unui grup, într-o majoritate de altă cultură.

NOTE

1. În prezent comunitatea românească deține un procent de 26% din totalul de 5711 locuitori cât numără Aletea. Vezi Emilia Martin, *Îmbrăcămintea românilor din Aletea*, în Tradiții populare ale românilor din Ungaria, IO, Budapesta, 1995, p.25.
2. Vezi Gerard de Cenad, *Armonia lumii*. Studiu introductiv de Radu Constantinescu, București, 1984, p.43-44.
3. Rapojka Tibor explică denumirea de Aletea de la grecescul Alexios, căruia îi atribuie înțelesul de „german“, vezi Rapojka Tibor, *Elek Története*, Gyula, 1996, p.13.
4. Înainte de acest cimitir a existat un altul mai vechi, a căror urme nu le-am găsit, în care au fost înmormântați românii la finele veacului al XVIII-lea și în prima jumătate a veacului al XIX-lea. În registrele bisericii primul mort înregistrat este din 4 ian. 1819.
5. Mormântul îi aparține lui Covăcean Traian (n.1878 - m.1967).
6. Vezi Rapojka Tibor, op.cit., p.13.
7. Vezi Maday Pal, *Békes megye története*, Békescsba, 1960, p.153.
8. Idem, op.cit., p.153.
9. Velics - Kammerer, *Török kincstari defterek*, Budapesta, 1898, Vol.II, p.208.
10. Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, Vol.I, București, 1984, p.59.
11. Teodor Misaros, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R.Ungară*, Budapesta, 1990, p.18.
12. Rapojka Tibor, op.cit., p.14.
13. Marki Sandor, *Arad vármegye és Arad szabadkirályi város története*, vol.II, Arad, 1898, p.161, 680 - 681.
14. Alfred Weihtrager, *Die Barone von Harruckern und ihre ungarischen Güter*, Wien, 1994.
15. Fenes Elek, *Magyarország Geographiai Szotar*, I-II, Pest, 1851, p.301.
16. ifj.Palugyay Imre, *Békes-Csanád, Csongrad és Honth Vármegyék leirása*, Pest, 1855, p.177-178.
17. Elena Csobai, *Istoricul românilor din Ungaria de azi*, Giula, 1996, p.18.
19. Statistica din anul 1890 indică în Aletea 1305 români, cea din 1900 - 1353, cea din 1910 - 1407, vezi Emilia Martin, art.cit., p.25.
20. Cartea apare trilingv, în lb. maghiară, germană și română, vezi Rapojka Tibor, op.cit.
21. Autorul cultivă o ambiguitate în prezentarea acestor statistici. În anul 1940 indică 61,3% vorbitori de limbă germană, 14,8% vorbitori limbă română și 23,4% „populație mixtă“, fără să precizeze componenta etnică a acesteia din urmă. Datele statistice din 1994 indică opțiunile alegătorilor în felul următor: 25% au votat pentru autogovernarea germană, 22,4% pentru autogovernarea românească și 11,8% pentru autogovernarea romilor.
22. Conscripția a fost publicată în G.Ciuhandu, *Români în Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, Anexe, p.122-124.
23. În anul 1744 Francisc v.Harruckern aduce în Aletea 160 de noi familii, vezi Alfred Weihtrager, *„Die Barone von Harruckern und ihre ungarischen Güter“*, Wien, 1994.
24. Gheroghe Ciuhandu, op.cit., Anexe, p.130-134.
25. Copistul Vasile Struze Moldoveanu, martor la evenimente, notează în 1708 pe manu-

scrisul său Șapte taine, copiat în satul Sântandrei în Banat, că „în vremea când s-au rădicat curuții lui Răcolți Frent pe Nimeți era răutate mare în Ardeal și la Crișul Negru și Câmpia Giulei era pustie toată”, vezi Vasile Mangra, *Cercetări istorico-literare*, București, 1896, p.15.

26. În perioada 1737 - 1739, a fost bântuită de ciumă nu numai Câmpia Giulei și Câmpia Aradului ci și Banatul și Transilvania. În Transilvania, în 321 de localități din 21 de scaune și districte au decedat 25.685 de locuitori numai în anul 1738. Epidemia încetează în 1740 după ce autoritățile imperiale hotărăsc să adopte serviciul de carantină, vezi Paul Cernavodeanu, Păul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamități naturale din trecutul României (până la 1800)*, Buc., 1993, p.150-151.

27. Arhivele Statului Arad, Fond Prefectura Județului Arad, Seria Conscripții urbariale, Dosar 10/1770 - 1778 Fasc III Procesus Zarandiensis.

28. Ioannes Freminger și Ioannes Linke.

29. Ioannes Schater.

30. Betyárvaros și Ujtelep.

31. Gheorghe Ciuhandu, op.cit., p.242.

32. În secolul al XI-lea la Otlaca este atestată o cetate de apărare din pământ; vezi Gerard de Cenad, op.cit. Studiul introductiv, p.43.

33. Botașiu Petru, *Monografia localității Grăniceri, lucrare mss* p.25.

34. Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, Arad, 1997, p.41.

35. În Statistica eparhiei Arad, Protopopiatul Zărând, iunie 1767 vezi I.D.Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, p.292/303.

26. În registrele din 1818 - 1821 la biserica din Otlaca semnează ca preoți Petru Popovici, Lazăr Popovici, Ioan Popovici și Alexie Popovici, iar drept capelan Simeon Julani.

37. Arhivele Statului Arad, Colecția registre Stare Civilă, Oficiul parohial ort.rom Grăniceri, matricole botezați, reg.1/1817 - 1836.

38. ifj. Palugyay Imre, op.cit., p.182 - 183.

39. Arhivele Statului Arad, Colecția registre Stare Civilă, Oficiul Parohial ortodox român Grăniceri, Matricole căsătoriți, reg.6-7/1824 - 1853, și Matricole decedați, reg. 8-11/1819 - 1883.

40. Anul nașterii a fost dedus după anul morții și vârsta la care a murit persoana respectivă.

41. If, Palugyay imre, op. cit. p. 182-183.

ANEXA1
FAMILII ROMÂNEȘTI ATESTATE ÎN ALETEA ÎNTRE ANII 1818-1870
 selectiv

Anul atestării	Eveniment	Familia	Copii	Nepoți
1	2	3	4	5
1845	naștere copil	Alb Toader, slugă Marta	Petru n.1845	
1851	„ „	Alb Ioan Saveta	Ioan n 1851	
1853	deces soție	Alb Petru, jeler Nisca n 1818 m 1853		
1866	naștere copil	Alb Gheorghe Elena	Dimitrie n 1866 Ioan + 1867	
1865	nășire	Albuțiu Vasile Anastasia		
1821	nășire	Ardelean Petru		
1828	căsătorie	Ardelean On Oana văd.Ioan Șiclovan		
1830	căsătorie	Ardelean Toader 1833 1835	Ardelean Petru Ana Rus fiica lui Mihai Rus Ardelean Eva Blidari Onuț	
1845	naștere copil	Ardelean Gheorghe - Parasca	Ioan n 1845	
1853	„ „	Ardelean Petru - Ana Gancea	Ioan n 1853 Maria n 1854m 1856	
1855	deces soție căsătorie II naștere copii	Ardelean Petru cios 1) Petra din Giula n 1823 m 1855 2) Floare Dongo	Petra n 1895 Ecaterina n 1861 Moisa n 1864	
1857	naștere copil	Ardelean Toader - Maria-Mariș	Sofia n 1857	
1853	nășire naștere copil	Ardelean Filip,lăcău - Gheorghe n 1854 m 1856 n 1813 m 1855 Maria Mălăieși		
1861	naștere copil	Ardelean Ioan - Marie	Andrei n 1861	

1	2	3	4	5
1856	naștere copii	Ardeoan Gheorghe - Petra Gruie din Leucushaz	Marie n 1856 Mihai n 1858 Petru n 1866	
1860	deces soție	Ardeoan Pavel, cios Eva din Siclău n 1819 m 1860		
1864	naștere copil	Ardeoan Ioan - Maria Telcu din Șiclău	Ioan n 1864	
1866	nășire	Apatean Flore -	Eva (nașă la Cefan)	
1865	naștere copil	Balint Gheorghe - Veselina Câmpan	Eva n 1865	
1836	deces soție	Baltă Marc Parasca m 1836		
1859	naștere copil	Banciu Florea,porcar -	Mihai n + 1859	
1860	naștere copil	Banciu Moisă - Cati Boar	Mihai n + 1859	
1836	„ „	Băican Toader -	Gheorghe n + 1836	
1857	„ „	Băican Petru - Ana Cicăusan -	Susana n 1857 Giula n 1865	
1865	„ „ nășire	Băican Vasile - Ana Negrău	Mariuța n 1866	
1855	naștere copil	Bătrân Teodor Ana	- Teodor n 1855 m 1856 Floare n 1866	
1858	„ „	Beje Ilie - Maria Căojan	Iosif n 1858	
1858	deces	Bercea Toader, ziuăș n 1811 - m 1859		
1849	recăsătorie naștere copii	Blaga Simeon 2) Maria, Șoncău	- Petru n 1853 - Maria n 1859m 1860 - Ioan n 1862 - Saveta n 1865 - Floare n 1867	
1855	decese	Blaga Florea, pastor n 1795 - m 1860 Gherghina n 1790 - m 1855		
1857	naștere copil recăsătorie nășire	Blaga Ilie - 1) Maria Muntean 2) Maria Volentir din Tămajda	Eva n 1857 - Gheorghe n 1862 - Ilie n 1866	

1	2	3	4	5
1830	nășire recăsătorie naștere copii 1839	Blidari Toader 1) Teodora + 1834 2) văd.Marta + 1852 3) Anița - -	Onuț n 1853 - m 1854 Iosif n 1857	
1835	nășire, naștere copii căsătorie gener. decese	- II Blidar On m 1839 Floare	Onuț - n 1815 1) Eva Ardelean n 1816m 1856 2) Oana Ruje - - Eva n 1821 Blidar (sora)	Moisă n 1845 - Maria Giula Crișan Iuliana n 1858 - Ileana n 1863
1848	căsătorie gener	II Blidari Flore	căs.- Ștefan n 1828 1848 Anusca Brege n 1829	
1850	naștere copii	Blidari Toma - 1) Floare 2) Nușca Ciugudean -	Giula n + 1850 - Maria n 1857 Teodor n 1856 Floare n 1860 Crăciun n + 1862 Giula n 1862	
1863	naștere copii	Blidari Nicolae - Ana Berindan	Floare Rozalia n 1863	
1865	nășire	Blidari Gheorghe Teodora		
1865	„	Blidari Dumitru Floare		
1860	naștere copil	Boar Ioan + Petra Bătrân	- Elisabeta n + 1860	
1849	recăsătorie	Bode Toader + Marișca rec.cu Gruia Ioan		
1851	nășire	Bodea Nicolae Maria		
1828	naștere copil	Bonca Ignat	- Ana n 1828	
1867	„	Borbil Moise Floare	- Persida n 1867	
1849	„	Borlea Petru Ana Bota	- Floare	

1	2	3	4	5
1850	naștere copii reoăsătorie	Borzan Mihai+1862 1) Maria n 1828 m 1861 2) Petra	- Persida n 1850 - Maria n 1862 - Ana n 1862	
1830	nășire	Brândaș Petru		
1855	deces	Brândușe Teodor,jeler n 1787 m 1855		
1860	naștere copil	Brândușe Mihai,cios	- Vasile n + 1860	
1829	„ „	Brege Vasile	- Anișca n 1829	
1853	„ „	Brege Petru	- Floare n 1852 m 1853	
1835	deces	Burse Moise + 1835		
1861	naștere copil	Căbău Mitru Floare Dongo	- Eva n 1861	
1855	deces	Căocean Teodora n 1795 m 1855		
1858	naștere copil	Căocean Petru	- Ioan n + 1858	
1856	„ „	Căocean Ioan Barbură	- Saveta n 1856 - Maxim n + 1860 - Maxim n 1864	
1852	deces naștere copil	Cefan Onuț n 1820 m 1852 Cefan Gheorghe Maria Cotoi	- Catița n +1866	
1830	căsătorie	Cioara Pavel Maria		
1861	deces	Ciocan Ilie din Micherechi n 1793 m 1861		
1862	nășire	Ciocan Ioan Ana		
1862	naștere copil	Ciocan Flore Giuca Floare Silaghi	- Ilie n +1862	
1857	nastere copil	Ciurari Gheorghe din Cermei	Maria n 1852 m 1857	
1851	căsătorie gen II	Ciugudean Vasile	căs. 1851 Susana Crișan	- Ioan

1	2	3	4	5
1861	nășiri	Ciurches Nicolae Marta		
1849	căsătorie gener II	Campan Toma		- Ana
			1849	căs. Moisă Muntean - Susana n 1828
			1851	căs. Florea Crișan
1846	căsătorie	Clocoș Ioan Măriuța		
1867	„ „	Clop Petru Măriuța		
1858	deces	Cocoș Dumitru n 1804 m 1858		
1864	naștere copil	Cocoș Ioan Oana		- Fevronia
1853	nășiri	Copaci Gheorghe Oana		
1861	naștere copil	Copaci Ioan Persida Dongo		- Mihai n 1861
1861	„ „	Copaci Toma Marie		- Terezia n 1859 - Gheorghe n 1861 - Ioan n 1865 m 1868 - Evdochia n 1868
1826	căsătorie	Corb On Ana		
1830	„ „	Corb Toader Eva Covăcean		
1863	naștere copil	Covaciu Toma Maria		- Petru n 1863 m 1874
1866	nășire	Covaci Toader Saveta		
1830	căsătorie	Corb Toader Eva Covacean		
1866	nășire	Covaci Toader Saveta		
1830	căsătorie gen II	Covăcean Petru		căs.Eva 1830Toader Corb

1	2	3	4	5
1866	naștere copil	Cover Ștefan Floare Urs	- Ana n 1866	
1859	naștere copil	Cotrău Ioan, soldat	- Floare n + 1859 Mihai n + 1861	
1859	„ „	Cotruș Ioan Persida Dongo	- Floare n + 1859 - Sava n + 1862	
1818	nășire	Crîșan Vasile		
1826	căsătorie, naștere copii recăsătorie	Crîșan Gheorghe 1) Ana sau Oana căs. m 1836 1851	- Florea Susana Câmpan din Otlaca	
	nășiri	2) văd. Marie n 1822		
1851	naștere copil căsătorie gen. II	Crîșan Ștefan n 1795 m 1860 Marie n 1801 m 1861	- Susana n 1831 căs Ioan Ciugudean n 1830 - Nicolae n 1846	- Petru n 1852
1852	naștere copii recăsătorie căsătorie gen. II nășiri	Crîșan Toma n 1801 m 1854 căs. 1) Marta + 1852 1849 2) Teodora văd. Flore Sanci	- Flore n 1830 Floare n 1834 - Ilie n 1851 - Ana n 1853 m 1854	
1852	nășire	Crîșan Lazar n 1828 Ana n 1831		
1852	naștere copii	Crîșan Petru, ziuș Marișca Talposiu	- Sofa n 1852 - Eva n 1854 - Petra n 1856 m 1857 - Susana n 1864	
1853	„ „	Crîșan Matei, porcar Susana	- Ilie n 1853 - Susana n 1855 m 1855	
1859	„ „	Crîșan Martin, pastor Susana Dumitraș	- Onu n 1859 - Dumitru n 1856 m 1860 - Petru n 1862 - Pavel n 1862 - Petru n + 1863	
1859	„ „	Crîșan Vasile m 1860 n 1838 Maria Sălăjan	- Fevronia n 1859 - Melania n + 1861	
1857	„ „	Crîșan Ioan Eva Purece	- Giula n 1857	

1	2	3	4	5
1861	„ „	Crișan Flore Maria Blidar	- Iuliana n 1861	
1863	„ „	Crișan Mihai Maria Ladar	- Maria n 1863 - Moise n + 1865 - Petru n 1866	
1865	„ „	Crișan Vasile,pastor Sofica Dumitraș	- Gheorghe n 1865 - Antonie n 1858 m 1860	
1836	deces	Cristorean Gheorghe Saveta m 1836		
1819	„ „	Cureteș Toader Mărie m 1819		
1863	naștere copii	Doboș Dănilă Ana Codrean din Tămajda	- Floare n 1863	
1861	„ „ nășire	Dongo (Dungău) Ioan Marie	- Maria n + 1859 - Gheorghe n 1861 - Mihai n 1863 - Maria n 1866	
1864	naștere copil	Dongo Florea,cios Maria Balaș	- Ștefan n + 1864 - Gheorghe n +1865 - Saveta n 1866 - Ioan n +1867	
1866	căsătorie gen.II	Dongo Ilie	- Persida - căs. 1866 Petru Orășan	Gheorghe n 1861
1866	naștere copii	Dongo Ștefan,cios Măriuta	- Ioan n 1849 m 1860 - Ștefan n 1866 - Persida n 1854 m 1857 - Elisaveta n 1854 m 1860	
1854	naștere copii	Duma Petru Floare Crisan	- Ioan n 1854 - Petru n + 1853 - Elisabete n + 1861 - Moise n + 1862	
1865	nășire	Duma Ștefan	- Floare (nașa 1865)	
1866	naștere copii	Farcaș Ilie Petra Crisan	- Alexie n 1866	
1866	nășire căsătorie	Fetita Vasile Ileana,nașă în 1867		
1851	deces	Filipas Ioan Sofia n 1801 m 1851		

1	2	3	4	5
1859	naștere copii nășiri	Filipaș Petru, pândar Eva Căocean	- Iosif n 1854 - Ana n 1857 m 1858 - Zenovia n 1857 - Iosif n 1859	
1838	nășire, naștere copil	Flaistoc Pătru Oana	- Mitru m 1836	
1852	naștere copii deces	Frujea Mihai 1) Ana sau Oana n 1817 m 1856 2) Floare	- Mihai n 1852 - Marta n 1854 - Sofa n 1858	
1843	căsătorie gen II	Gancea Ivan	- Vasile căs. 1843 Barbură Gruia	
1845	nășire deces	Gancea Ioan, cios n 1797 m 1854 Ana (nașă în 1845)		
1851	naștere copii	Gancea Toader Floare Botas	- Marta n 1845 - Nusica n 1851 - Ioan n 1858 - Ignatie n 1860 - Teodor n 1863	
1851	„ „	Gancea Ioan Safta Turic	- Ilie n 1851 - Batița n 1854 - Persida n 1856 m 1860 - Maria n 1856 m 1860	
1855	„ „	Gancea Vasile Floare	- Mihai n 1855	
1859	„ „	Gancea Ioan Marie	- Maria n+1859	
1859	„ „	Gancea Stefan Floare Lasc	- Ignatie n + 1857 - Mihai n 1859 - Gheorghe n 1861 - Ioan m 1863 - Ștefan n 1865	
1863	„ „	Gancea Ioan Evdochia Ardeoan	- Iuliana n 1863	
1851	deces	Gavrilaș Ioan	- Gheorghe n 1841 m 1851	
1857	deces	Ghergar Grigorie din Pil n 1849 m 1857		
1822	naștere copil	Gligor Florea Marie	- Toma n 1822	

1	2	3	4	5
1820	„	Gordan Alexa Maria	- Eva n 1820	
1862	„	Groza Toma Maria Rediș	- Moise n + 1862 - Vasilica n 1864 - Ecaterina n 1866	
1846	nășire	Grozav Ivan Marta		
1861	naștere copii	Grozav Nicolae (Bulita) Floare din Mișca	- Floare n 1861 - Ioan n 1866	
1864	„	Grozav Mitru Floare Rus	- Marie n + 1864	
1865	„ „	Grozav Ioan Cati Horvath	- Ioan n 1865 - Dimitrie n 1866	
1862	„ „	Greț Mihai Floare Lădar	- Floare n + 1862	
1819	„ „	Gruia Antonie Ana	- Marie n 1819	
1849	căsătorie	Gruia Ioan, păstor	- Barbură căs. 1843 Vasile Gancea	
	gener. II, 1) Anisie deces	n 1804 m 1849	- Ana căs. 1861 Ioan Orădan	
	recăsătorie	2) Marișca vâd. 1849 Bode Toader	- Vasile n 1853 - Petru n + 1859	
1852	căsătorie gener II naștere copii nășiri	Gruie Toma	- Toma n 1831 1852 căs. Eva Lasc	- Iosif m 1957 - Crăciun n 1858 - Gheorghe n + 1861
1857	deces	Gruie Ilie	- Petru, muncitor n 1839 m 1857	
1857	naștere copii	Guleș Nicolae, porcar Floare Dubani	- Nicolae n 1856 m 1859 - Maria n 1857 m 1859 - Elisabeta n 1859 m 1861 - Teodor n + 1865	
1866	„ „ nășiri	Haiduc Sandu Saveta Codrean	- Saveta n 1866	
1833	căsătorie	Handra Iosif Oana Blidar		

1	2	3	4	5
1867	naștere copii	Hărtău Mitru Petra Opres	- Persida n 1867	
1858	" "	Herge Gavrilă Floare	- Mihai n 1858 - Ana n +1858 - Mihai n +1859	
1829	căsătorie gener.II	Hodajeu Ilie	- căs. - Marie 1829 Sandre Filip	
1861	nastere copii	Horvath Ioan Ana Aciu din Micherechi	- Simeon n 1861 - Marie n + 1862 - Ana n 1864	
1862	" "	Horvath Flore Giula Badiu	- Floare n 1862	
1846	" "	Huf Mihai Persida	- Ana n 1849	
1859	" "	Igna Ioan Elisabeta Turic	- Maria n +1859	
1821	" "	Igna Ioan Barbură	Gheorghe n 1821 - Moise n + 1861 Sumedreana Stan - Moisa n 1862 - Floare n 1859 m	
1861	gener.II			
1863	naștere copil	Julani Atanasie Ana Filipaș	- Juliana n 1863	
1830	nășire	Lasc Ignat Ana		
1848	căsătorie naștere copii	Lasc Ștefan, slugă n 1825 Marta Guleș din Otlaca n 1829	- Gheorghe n 1858 - Saveta n 1863	
1850	nășire deces	Lasc Toader, porcar n 1809m 1859 Marta		
1851	naștere copii	Lasc Flore, cios Maria Cădar	- Florea n 1849 m 1856 - Ana n 1851 - Maria n 1853 m 1853 - Petru n 1845 - Rozalia n 1860	
1857	" "	Lasc Iosif, jeler Giula	- Floare n +1853 - Eva n 1857	
	nășiri			

1	2	3	4	5
1861	nășiri	Lascu Petru Ana		
1866	naștere copii	Lascu Ioan Persida	- Persida n 1866	
1865	„ „	Lazar Nicolae Ileana Grosei	- Petru n 1865	
1852	naștere copil deces	Lazăr Gheorghe,lăcău n 1812 m 1857	- Susana n 1851 m 1852	
1867	nastere copil	Leșean Mihai Floare Mișca	- Florea n 1867	
1838	căsătorie gener.II	Leușean Toma	- Maria căs.Teodor 1838	
1852	deces	Lilea Nicolae n 1800 m 1852		
1853	căsătorie	Lilea Mihai Ecaterina Sfăt din Gyula		
1863	naștere copil	Logașu Georgiu Ileana Suciu	- Ana n 1865	
1866	naștere copil nășiri	Lorint Mihai Sofia Crișan	Dimitrie n 1866	
1825	căsătorie	Luta Petru Maria Pădurean din Otlaca		
1854	nășiri	Luca Ignat Sofa		
1858	naștere copil	Luca Ioan Evdochia Ardeolan	- Iosif n + 1858	
1861	„ „	Luca Ioan Floare Ardeolan	- Vasile n 1861	
1866	nășiri	Luca Ioan Sofa		
1846	căsătorie gen.II nășiri	Lucaci Gheorghe Nușica 1848	- Mihai n 1826 căs.Ana Bonca	-Ioan n 1851
1855	naștere copil	Lucaci Ioan	- Ilie n 1846 - Marie n 1855	

1	2	3	4	5
1861	deces	Lucaciu Mihai, cios Ana n 1836 m 1854		
1836	căsătorie	Macovei Toader m 1835 väd.Maria		
1861	naștere copii	Maghear Gheorghe Maria Cuc	- Elisabeta n + 1861 - Iosif n 1867 m 1867 - Toader n 1867 m 1867	
1845	căsătorie gen. II	Majer Gheorghe 1845	- Ioan căs.Barbură Haiduc din Otlaca	
1828	căsătorie naștere copil	Martin Iosif Tudura Botaș din Otlaca	- Floare n 1829	
1855	deces	Martin Petru n 1836 m 1855		
1845	naștere copil	Matiucz Ioan Evdochia	- Mihai n 1845	
1845	nășire	Mândru Minai Ana		
1847	căsătorie gen II	Mândruțeu Vasile	- Marta n 1827 căs.Teodor Stoici din Otlaca 1847	
1849	naștere copii nășiri	Mândruțeu Mihai Mariuța	- Iuliana n 1845 m 1848 - Gheorghe n 1847	
1855	deces	Mateoc Flore,păstor	- Florea n 1842 m 1855	
1824	naștere copil	Miclean Pinte,cios Nușica n 1801 m 1853	- Toma n 1824	
1854	..	Miclean Ioan Marie	- Ivan n 1854	
1861	naștere copii	Marcu Ioan Elisabeta Hosu	- Susana n 1857 - Ioan n + 1860 - Teodor n 1861 - Eva n 1863 - Marița n 1866	
1855	deces	Moldovan Andrei, jeler din Micherechi n 1793 m 1855		

1	2	3	4	5
1845	nășiri	Moler Petru Ana		
1821	naștere copil căsătorie gen.II decese,nășiri	Morari Niculae n 1800m 1852 Sânza Dubău	- Ioan n 1821 Floare Ursut	- Ioan n 1850 - Petru n 1853 - Saveta n 1851 - Toma n 1851 - Vasile n +1855
1852	naștere copii	Morari Gheorghe Floare Sălăjan	- Ecaterina n 1852 - Eva n 1854 - Floare n 1858	
1852	naștere copil	Morar Ioan,păstor	- Maria n 1852 m 1853	
1853	deces recăsătorie	Morar Ioan,stăvar 1) Floare n 1823 m 1853 2) Eva Purece	- Toma n 1851 m 1853 - Adam n 1861 - Maria n + 1863	
1839	nășire	Moroda Mihai		
1852	deces	Moț Onuț n 1810 m 1852		
1852	căsătorie	Moț Vasile vād.Maria a lui Tira Mitru		
1865	naștere copil	Moțiu Ștefan Floare Gherman	- Crăciun n 1865	
1865	„ „	Moroșan Gheorghe Marie	- Ana n +1865	
1849	căsătorie	Muntean Moise Ana Câmpan		
1849	nășire	Muntean Mitru Anișca		
1851	naștere copii recăsătorie	Muntean Ignat,hodageu n 1820 m 1854 1) Saveta n 1828m 1851 2) Maria	- Iosif n 1852 - Eva n 1854	
1866	naștere copii	Mureșan Petru	- Floare n 1866	
1864	naștere copil	Persida Dongo Muntean Gheorghe Cati Sălăjan	- Maria n 1864	

1	2	3	4	5
1865	„ „	Muntean Grigorie Ana Dămean	- Toader n 1865	
1846	deces	Nedreu Ioan	- Floare m 1846	
1857	„ „	Negrău Nicolae,cios din Leucusaz	- Achim n 1847 m 1857	
1867	naștere copil	Negrău Gheorghe Maria Popovici	- Ioan n 1867	
1860	deces	Negru Iovu,cios din Tămajda	- Maria n 1859 m 1860	
1863	naștere copil nășire	Negru Moisă,cios Maria Cămpan	- Sara n 1863 - Iosif n 1867	
1856	deces	Nicolescu Ilie,soldat n 1796 m 1856 din Gyula		
1821	nastere copil	Onișor Alexa Ileana	- Eva n 1821	
1839	deces	Onișor Lazăr m 1839		
1822	naștere copil căsătorie gen.II	Orădan Mitru Floare	căs. - Ioan n 1822 Ana Gruia	- Eva n 1853 - Ana n 1862, - Floare n 1865 - Petru n + 1868
1857	naștere copil nășiri	Orădan Onuț Ana Negru	- Floare n 1860 m 1861	- Rozalia n 1857
1862	nășiri	Orădan Mitru Nisca		
1867	naștere copil	Orășan Petru Persida Dongo	- Gheorghe n 1867	
1857	decese	Opre Nicolae	- Moise n 1850 m 1857 - Ilie n 1854 m 1857	
1850	naștere copil	Oros Todor din Micherechi Todora	- Saveta n 1850	
1859	deces	Otlăcan Teodor,cerșetor din Chitighaz n 1769 m 1859		
1859	naștere copil	Otlăcan Lazăr Maria Gruie	- Elisabeta n 1859	

1	2	3	4	5
1861	naștere copil	Otlăcan Petru Floare Blidar	- Grigorie n 1861	
1865	„ „	Otlăcan Ignat Persida Barb	- Florea n 1865	
1819	deces	Pap Alexuta Tudura m 1819		
1846	căsătorie	Parasca Ioan Mariuța		
1858	naștere copil	Pascuț Gavrilă Floare	- Ioan n 1858	
1836	deces	Petrișor Toader m 1836		
1853	naștere copil	Pitiș Toader Giula	- Giula n 1853	
1858	naștere copii	Pomuț Pavel,curelar din Gyula Ecaterina Gherocan	- Elena n 1858 m 1861 - Ana n 1856 m 1860	
1865	naștere copil	Popa Pavel Iuliana	- Pavel n 1865	
1862	nășire	Popovici Iosif Eva		
1860	deces	Poputa Giuca,muncitor n 1810 m 1860		
1865	naștere copil	Poputa Nicolae Ana Mureșan	- Terezia Floare n 1863	
1865	„ „	Poputa Cati	- Petra n 1865	
1825	căsătorie, decese	Pureci Vasile din Chitighaz Veselina n 1799 m 1857		
1856	deces	Purece Vasile n 1836 m 1856		
1858	naștere copii	Purece Toma,cios Ana Borzan	- Vasile n 1858 - Marie n +1857 - Marie n 1867	
1867	naștere copil	Purece Toader Sofia Halas	- Vasile n 1867	
1852	nășiri	Racv Iacov Sofa		

1	2	3	4	5
1848	naștere copil nășiri	Rediș Toma Nisca		- Teodor n 1848
1857	deces	Roșu Grigore (Târlea),cios Floare n 1827 m 1857		
1856	naștere copil	Ruje Mihai Oana		- Persida
1835	căsătorie	Rus Gheorghe văd.Oana a lui popa Toader din Otlaca		
1833	căsătorie gen.II	Rus Mihai	1833	- căs. Ana Petru Ardelean
1840	„ „	Rus Ștefan	1840	- căs. Petru Floare
1845	„ „	Rus Flore		- căs.Floare n 1825 1845 Ioan Stramba n 1824
1857	naștere copil	Rus Ioan Marie		- Moise n 1857
1861	„ „	Rus Ioan Teodora din Șiclău		- Grigorie n + 1861
1866	„ „	Rus Ioan Mariuța Crișan		- Eva n 1866
1818	naștere copii	Solcan On Floare		- Vasile n 1818 - Oana n 1818
1823	căsătorie gen.II nășire	Socodoran Ilie Iuliana		- Petru n 1823 Ana (nașă în 1853)
1846	deces	Socodoran Maria n 1786 1846		
1867	naștere copil	Sarca Mihai Saveta Vasici		- Antonie n 1867
1829	căsătorie	Sandru Filip Marie Hodajeu		
1839	căsătorie	Sasu On Barbură Stan		
1823	naștere copil	Sava Ignat		- Elena n 1823

1	2	3	4	5
1856	„ „	Savu Iosif, slugă Maria Ardean	- Moise n + 1856	
1834	căsătorie gen.II deces	Sabău Lazar n 1786 m 1851	căs. - Petru Floare 1834	
1845	naștere copil	Săbău Flore Floare - Ioan	- Ana n 1845 n 1851 m 1854	
1849	deces, nășiri	Săbău Ignat n 1792m 1852 Ana		
1858	naștere copii	Săucan Dimitrie, muncitor Marta Botos	- Rozalia n 1858 - Moise n 1849 m 1857	
1853	„ „	Scrob Ioan	- Floare n 1853	
1861	„ „	Susana Sfăt Petru Sanda	- Floare n 1861 m 861	
1821	„ „	Selegean Ioan m 1836 Nastasia	- Mihai	
1831	căsătorie gen.II	Selegean Coste	- căs.1831 Ioan Petra Ardelean din Otlaca	
1866	naștere copii	Selegean Ioan Ana Ruja	- Ana n 1866	
1821	„ „	Stana Teodor Ana	- Andrei n 1821	
1827	căsătorie gen.II	Stan Flore Marie	1827 - Ana n 1808 căs. în Otlaca - Barbura căs.Sasu On 1839	
1851	naștere copil	Stan Gheorghe Petra	- Gavril n 1851	
1845	căsătorie gen.II	Strâmba Gavriila	- Ioan n 1824 1) căs.Floare Rus n 1825 1845 2) Ileana	- Petru n 1856
1826	nășire	Suciu Gheorghe		
1849	deces	Suciu Crăciun n 1811 m 1849		

1	2	3	4	5
1865	naștere copil	Suciu Petru Maria Cadar	- Teodor n 1865	
1836	deces	Șiclovan Toader m 1836		
1830	căsătorie	Tamo Gheorghe Ana Todoroi din Otlaca		
1852	deces	Tira Mitru n 1822 m 1852 Marie		
1851	nășire	Todorovici Gavril Tereza		
1851	căsătorie	Toda Gheorghe Ana		
1855	deces	Tripa Flore n 1815 m 1858 Nita		
1829	nășire	Tripon Flore Maria		
1851	nastere copii decese	Tulcan Petru n 1820m 1865 Ana Bernidan n 1825 m 18612	- Mihai n 1851 - Marie n 1853	
1857	naștere copil	Tulcan Nicolae m 1857 Maria Săbău	- Ioan n 1857	
1863	naștere copil nășire	Truț Todor Anișca Abrudan	- Atanasie n 1822	
1819	naștere copil	Țârlea Vasile Petriana	- Oana n 1819	
1821	nășire	Tucurean Iacov Eva		
1852	naștere copii	Tucudean Ioan Susana Crișan	- Gheorghe n 1862 - Petru n 1852 m 1856	
1863	" "	Ungurean Ioan Maria Urs	- Petru n 1863 - Floare n 1866 - Eva n 1867	
1859	" "	Vanci Florea Giula Lasc	- Mihai n + 1859	
1850	naștere copil	Vasici Atanasie, cismar Elena n 1812 m 1856	- Elena n 1854 - Saveta	

1	2	3	4	5
1859	„ „ nășiri	Vasilici Ilie Ecaterina Kô	- Iosif n 1854 - Elena n 1857	
1861	„ „	Vasici Iosif, cismaș Ecaterina Popovici	- Elena n 1857 m 1859 - Ioan n 1859 - Ecaterina n + 1861 - Maria n 1864	
1860	naștere copil	Vâscan Teodor Maria Panc	- Ana n 1860	
1862	„ „	Vidican Ioan Maria Selegean	- Gheorghe n 1862	
1860	„ „	Vidican Ioan Ecaterina Filipaș	- Floare n + 1860	
1864	„ „	Vidican Mitru Ana Mișca	- Tanasie n 1864 - Petru n 1866	
1851	„ „	Volentir Nicolae Saveta	- Saveta n 1851	
1866	„ „	Volentir Gheorghe Maria Gance	- Gheorghe n 1866	

ANEXA II OCUPAȚII

Anul atestării	Nume	Ocupație
1845	Alb Toader	slugă (argat)
	Gancea Toader	” ”
1846	Lucaci Mihai	” ”
	Socodoreanu Petru	” ”
	Lucaci Gheorghe	” ”
1848	Lasc Ștefan	” ”
	Blidar Ștefan	” ”
1853	Lilea Mihai	” ”
	Orădan Ioan	” ”
1854	Miclean Ioan	” ”
1856	Baică Petru	” ”
	Ardelean Petru	” ”
	Savu Iosif	” ”
1857	Gance Ion	” ”
1859	Gance Ștefan	” ”
1855	Lucaci Ioan	lăcău
1853	Brege Petru	” ”
	Lazăr Gheorghe	” ”
1855	Căocean Teodora	” ”
	Derjan Ana	” ”
	Ardelean Filip	” ”
1857	Bătrân Teodor	” ”
	Ciurari Gheorghe	” ”
1858	Purece Vasile	” ”
1853	Lasc Florea	hodăgeu
	Pițiș Toader	” ”
	Pițiș Ioan	” ”
1854	Duma Petru	” ”
	Fruja Mihai	” ”
	Ardelean Filip	” ”
1855	Gance Teodor	” ”
	Vâscan Teodor	” ”
1861	Ardelean Petru	” ”
1846	Gancea Ion	porcar
1853	Magyar Gheorghe	” ”
1859	Vanci Florea	” ”
1862	Horvat Florea	” ”
1864	Grozav Mitru	” ”
	Cocoș Ion	” ”
1865	Bodea Ioan	” ”
1866	Cover Ștefan	” ”

1849	Gruia Ioan	păstor
1853	Săbău Florea	„ „
1855	Bătrân Teodor	„ „
1856	Crișan Martin	„ „
1858	Morari Gheorghe „ „	
1859	Gance Simeon	„ „
1861	Horvat Ioan	„ „
1862	Țucudean Ioan	„ „
1865	Moroșan Gheorghe	„ „
	Crișan Mihai	„ „
1867	Magyar Gheorghe	„ „
<hr/>		
1845	Ardelean Gheorghe	cios
1846	Clocoș Ioan	„ „
	Crișan Ștefan	„ „
1853	Duma Petru	„ „
1854	Gruia Ion	„ „
	Ardelean Gheorghe	„ „
1856	Lascu Flore	„ „
1857	Blidar Toma	„ „
	Crișan Petru	„ „
	Ardelean Toader	„ „
	Crișan Ioan	„ „
1858	Fruja Mihai	„ „
	Gruia Toma	„ „
	Purece Toma	„ „
	Lasc Ștefan	„ „
	Săcăuan Dimitrie	„ „
1859	Iancu Ioan	„ „
1861	Otlăcan Petru	„ „
	Marcu Ioan	„ „
	Igna Gheorghe	„ „
	Grozav Nicolae	„ „
	Gance ștefan	„ „
	Ardelean Ioan	„ „
1862	Blaga Simeon	„ „
	Brad Toader	„ „
1863	Negru Moisa	„ „
	Blidariu Ion	„ „
	Ungureanu Ion	„ „
	Dongo Ion	„ „
1864	Vidican Mitru	„ „
	Muntean Gheorghe	„ „
1865	Muntean Grigorie	„ „
	Guleș Nicolae	„ „
	Suciu Petru	„ „
<hr/>		
1853	Morari Ioan	stăvar (păstor de cai)
1858	Herge Gavril	„ „

1857	Lasc Iosif	„ „
1861	Sfât Petru	„ „
1856	Gance Ioan	pândar
1845	Crișan Toma	jeler
	Săbău Florea	„ „
1847	Bagy Toader	„ „
1848	Trifa Flore	„ „
1854	Morari Gheorghe „ „	
1853	Alb Petru	„ „
	Lasc Iosif	„ „
1855	Moldovan Andrei „ „	
1856	Ruje Mihai	„ „
1858	Blidari Onuț	„ „
1853	Crișan Petru	muncitor
1859	Filipaș Petru	„ „
	Crișan Martin	„ „
	Ardelean Petru	„ „
1857	Crișan Petru	ziuaș
1859	Bercea Toader	„ „
1863	Covaciu Toma	„ „
1864	Dongo Flore	„ „
RĂZEȘI ROMÂNI INDEPENDENȚI		
1845	Matiucz Ioan	morar
1846	Huf Mihai	maistru cojocar
1854	Vasici Athanasie	maistru cizmar
1859	Vasici Iosif	„ „
1867	Sarca Mihai	„ „
1860	Pomuț Pavel	maistru curelar
1854	Horvat Ioan	plugar (agronom)
1864	Grangea Toma	„ „
1856	Nicolescu Ilie	„soldat cu patent“
1859	Cotru Ioan	„ „
1860	Pop Gheorghe	„ „
1863	Logașiu Georgiu „ „	

DATEN BEZÜGLICH DER RUMÄNISCHEN GEMEINSCHAFT AUS ALETEA (UNGARN) IN DEN ARADER ARCHIVEN (Zusammenfassung)

Die Geschichte der rumänischen Gemeinschaft aus Aletea ist nur lückenhaft bekannt.

Die ungarische Fachliteratur bietet recht wenige Daten bezüglich dieser ethnischen Gruppe.

Da Aletea bis 1918 zum Kreis Arad gehörte, sind im Arader Staatsarchiv zahlreiche Daten über die Gemeinde zu finden. Somit lassen sich wichtige Aspekte der Chronologie der rumänischen Gemeinschaft klären, es gibt Hinweise bezüglich der Beschäftigungen, des Familien - und Kirchenlebens.

Man kann über zwei rumänische Gruppen in Aletea sprechen, die archaische verschwindet um 1746, die andere bildet sich um 1770 und besteht bis heute weiter.

Augrund der Register der Orthodoxen Kirche von Otlaca, zu der die rumänische Gemeinschaft von Aletea bis 1918 gehörte, kann sequenziell sogar die Geschichte einiger Familien dargestellt werden.

DIN ARHIVA COMPLEXULUI MUZEAL ARAD - FONDUL LAZĂR NICHİ -

Natalia Dascăl

Arhiva Complexului muzeal Arad păstrează din perioada interbelică documente ce fac referiri la activitatea acestuia, dar și la cea desfășurată în incinta Palatului Cultural Arad. Se știe că aici au funcționat muzeul și biblioteca orașului, iar în sălile sale de spectacole au avut loc concerte, conferințe, s-au organizat expoziții, au avut loc alte acțiuni culturale susținute de diverse organizații, societăți etc., într-un cuvânt Palatul Cultural a fost „centrul vieții culturale din orașul Arad”.

Acest lucru este observat și de Coriolan Petranu, care în calitate de inspector general al muzeelor din Transilvania, remarca în 1922, citez: „ca mijloace puternice pentru răspândirea culturii s-au dovedit așa numitele Palate Culturale. Ele cuprind la un loc muzeul și biblioteca, o sală mare servește pentru conferințe, concerte, o sală mai mică pentru expoziții.” Este și cazul orașului Arad. În continuare se menționează că: „o astfel de instituție, în mâna unui director destoinic poate deveni un focar cultural pentru publicul mare, precum este școala pentru tineret”.³ Un astfel de director a fost prof. Lazăr Nichi, care conduce Palatul Cultural din Arad între anii 1921 - 1944⁴, el fiind totodată și directorul muzeului arădean. Muzeul și biblioteca vor funcționa cu același buget și aceeași conducere până în anul 1951, când se vor despărți, devenind instituții de sine stătătoare, însă, funcționând în același imobil.

Deoarece majoritatea documentelor sunt adresate sau rezolvate de Lazăr Nichi, în dubla sa calitate, sau sunt adrese ale Direcțiunii Palatului Cultural către autorități locale sau persoane particulare, s-a găsit de cuviință ca în cadrul arhivei muzeului să se constituie un compartiment aparte *Fondul Lazăr Nichi*. Materialele, care au fost aranjate tematic, cronologic și inventariate, permit semnalarea unor momente din viața culturală interbelică a orașului Arad, în care Palatul Cultural a jucat un rol însemnat. Studiarea atentă a materialelor a permis și va permite adâncirea multor probleme mai puțin cunoscute sau neabordate încă. De altfel, o parte au început să fie valorificate în diversele acțiuni organizate de Complexul Muzeal Arad / comemorări, seri muzeale, sesiuni. Lucrarea de față se vrea o trecere în revistă succintă asupra alcătuirii fondului și a materialelor mai importante pe care le conține.

Prima categorie de documente cuprinde actele administrative ale Palatului Cultural⁵, și anume, note curente de reparații, cheltuieli de întreținere curentă, diverse note contabile, adrese cerute de Ia Primăria Arad etc. și sunt date între anii 1921 - 1949.

Fondul păstrează și materiale referitoare la activitatea muzeului arădean.⁶ Pe lângă acte ce privesc activitatea administrativă curentă, încadrată în perioada anilor 1927 - 1941, dosarul tematic intitulat „Obiecte Muzeale”, prezintă date legate de achiziționarea unor piese pentru secția de artă /anul

Scoala de Industrie casnice - Arad

Nº 56 Arad 31 mai 1927

Domnule Director

Prin prezenta cu puoare va rog sa
bine voiti a dispune sa se aprobe
pentru zilele de 26, 27, 28 si 29
Iunie sala de expozitie a palatului
Cultural, pentru a inaugura expozitia
de fine de au a scoalei noastre.
Se va avea in vedere ca prin aceasta
noi cantam sa facem propaganda
nationala - culturala si mai
intinsa, dezvoltand gustul publicului
la tot ce este romanesc, si ca atare
va rugam sa bine voiti a ne
da sprijinul S!

Bine voiti a primi deosebita
noastra consideratiune

Trincoleta -
Fina Popes

1927/, procurarea unor piese etnografice în urma cercetărilor din teren /anul 1924/, săpăturile efectuate la Iosășel și Gurahonț, de prof. Roșca de la Cluj /anul 1927/, precum și împrumutarea unor piese din colecțiile muzeale la expoziții în țară. Spre exemplificare amintim cererea adresată muzeului arădean, de către Academia Română în 15.02.1935, prin care tabloul ce îl reprezintă pe Cloșca, aflat în colecția de istorie, este solicitat a fi împrumutat la expoziția omagială „Răscoala lui Horea“, ce urma a se deschide la București în acel an.⁷ Demne de semnalat ni se par documentele păstrate în dosarul tematic „Curiozități muzeistice“. Amintim doar două exemple: Primul document semnat de Lazăr Nichi, este adresat la 11.07.1927, inginerului șef al Municipiului Arad. Prin el se amintește că: „viforul și grindina din 9 iulie a.c., au creat mari pagube și în clădirea Palatului Cultural, spărgând aproape toate geamurile dinspre B-dul Dragalina și făcând stricăciuni în acoperiș“⁸. În încheierea materialului se solicită fonduri pentru reparații. Al doilea document este răspunsul de aviz favorabil al Primăriei orașului Arad, dat la nota informativă a directorului muzeului, Lazăr Nichi, prin care se aprobă trimiterea unei păpuși și a unei colecții reprezentative de ouă încondeiate din zona Ineului pentru a fi expuse la Muzeul Națiunilor din Augsburg Park.

Funcționând împreună, sub aceiași conducere, este normal ca documente referitoare la activitatea Bibliotecii arădene, să se găsească în arhiva pe care o prezentăm. Ele sunt cuprinse între anii 1922 - 1949 și reprezintă corespondență cu diverse reviste din țară pentru îmbogățirea fondului, liste cu cititori din oraș și județ, dări de seamă pentru activitatea unor ani, cheltuieli pentru cumpărări de cărți, schimburi cu alte biblioteci etc. Referitor la îmbogățirea fondurilor menționăm că, în anul 1938, prof. Ascaniu Crișan va dona bibliotecii numere lipsă din revista FAMILIA⁹. (dosarul 6)

O mare parte din documente se referă la activitatea cultural artistică desfășurată la Palatul Cultural din Arad. Le vom prezenta în continuare:

a) - concerte - grupate tematic într-un dosar cu același titlu. Documentele se încadrează cronologic între anii 1926 - 1946 și amintesc despre concerte susținute pe scena sălii mari din palat de personalități cunoscute ale vieții muzicale în țară dar și în străinătate. Din lungul lor șir amintim câteva: concertele susținute de Béla Bartok /1926/, corul „Banatul“ de sub bagheta lui Sabin Drăgoi sau corul condus de Ioan Vidu, ambele în anul 1929, concertul dat de tenorul Nicolae Sasu, sau cele ale cântărețului japonez Hatsue Ymasa /anul 1928/ sau ale sopranei Ana d'Artesi, de la opera din Madrid.¹⁰

b) - expoziții - documentele cuprinse între anii 1922 - 1932, menționează că la Palatul Cultural din Arad au fost organizate expoziții ale pictorilor arădeni consacrați. Dintre ei pot fi menționați: Corneliu Minișan /1927/ Alexandru Patáki, Balla Frederic, Viola Anyos, tot în anul 1927, Wolff Carol și Dioszeghy Ladislau /1929/.¹¹ Pe lângă ei vor mai expune și reprezentanți ai școlii de pictură de la Baia Mare: Iosif Klein și Eta Ferenczy, anul 1927.¹²

c) - conferințe - Din păcate materialele păstrate se referă doar la conferințe susținute în anul 1927, deși se știe din presa locală interbelică că pe tot parcursul acestei perioade, conferințele din oraș au fost susținute la Palatul Cultural. Vom cita pentru exemplificare: „Personalitatea lui George Enescu“

Domnule Director!

Dorind să răzândim,
cât mai mult, sporturile nobile în țară,
am hotărât să aranjăm la 3 Aprilie a.c. un
concurs de scrimă, regional.

Pentru că nu avem la îndemână o sală pot-
rivită pentru aranjarea acestui concurs, vă
rugăm să binevoiti a ne ceda pentru acest
scop, sala mică a palatului cultural, ce se
poate conduce.

Curând binevoindă voastră, cu care con-
siderați încercările pe acest teren, credem că
intervenția noastră va fi urmată de succes și
condițiile ce ni le veți pune vor fi cât mai
favorabile.

În această speranță, vă rugăm, să primiți
Domnule Director, asigurarea considerațiilor ce
vă păstrăm.

Trad, la

Proprietar
M. Anan
M. Anan

Domnului Sale

Domnului Director al Palatului Cultural
Trad.

de prof. I.D.Ștefănescu.¹³

d) - activități desfășurate de diverse organizații, societăți culturale, reuniuni, organizații de tineret etc. între anii 1921 - 1948. Documentele sunt foarte numeroase, vom cita doar câteva manifestări: conferința „Voluntari Români în Siberia”¹⁴, din anul 1925 organizată de Societatea „Uniunea Foștilor Voluntari”; în anul 1927 concerte și spectacole organizate de către Societatea „Cultul Eroilor”, „Cercetașii României”, „Asociația Generală a Medicilor” etc.¹⁵

e) - activități organizate de școli arădene. Documentele cuprinse între anii 1922 - 1946, amintesc despre serbări școlare, concerte, expoziții, diverse comemorări etc. Pot fi citate două acțiuni, și anume expoziția organizată la sfârșit de an de Școala de Industrie Casnică din Arad /anul 1927/¹⁶ și comemorarea lui Moise Nicoară de elevii liceului cu același nume la 14.04.1927.¹⁷

f) - activități sportive - deși puține ca număr documentele amintesc despre organizarea unui concurs de scrimă în sala mică a Palatului Cultural, pe data de 3.04.1927.¹⁸ sau despre închirierea sălii de scrimă din subsolul Palatului societății sportive „Gloria” din Arad, pe durata anilor 1938 - 1941.¹⁹

O altă categorie de documente amintesc despre cunoscute personalități arădene sau care au activat un timp în orșul nostru. Se pot menționa câteva exemple:

- Vasile Goldiș - note referitoare la organizarea camerei comorative, la Palatul Cultural din Arad, 1934, /comemorarea sa în anul 1938 etc.²⁰

- Gh.Groza - expoziția sa din 1926 /expoziție de grup/²¹.

- Coriolan Petranu - documente din anii 1922, 1924, 1932, cu referiri la studiul său asupra bisericilor de lemn din județul nostru, procurări de materiale pentru muzeul arădean, conferințe pe teme de artă susținute la Palat etc.²²

- Romul Ladea - note ale lui Lazăr Nichi către autoritățile locale privind alocarea unei burse de studiu la Paris, pentru Ladea, cererea de executare pentru Palatul Cultural din Arad a unui bust a lui A.D.Xenopol, execuție ce urma a se face în metal etc.²³

Momente din viața culturală a orașului sau diverse comemorări, fac obiectul tematic al aceluiași fond. Se vor aminti câteva:

- dezvelirea busturilor lui A.D.Xenopol și G.Coșbuc, de la Palatul Cultural din Arad la 9 iunie 1929. Documentele, încadrate cronologic între anii 1922 - 1929, furnizează date privind propunerea de ridicare a busturilor, execuția lor de către sculptorul Groza, turnarea lor în metal la București, inaugurarea, programul acțiunilor, note, cheltuieli contabile etc.²⁴ Menționăm că directorul Lazăr Nichi a fost desemnat ca reprezentant din partea Primăriei orașului Arad de a prelua pentru oraș busturile executate de Gh.Groza.

- comemorarea în anul 1938 a 38 de ani de la moartea gazetarului slovac Gustav Augustini, acțiune organizată de despărțământul arădean „ASTRA”.²⁵

- aniversarea la 26 octombrie 1931 a zece ani de la inaugurarea bibliotecii A.D.Xenopol, ocazie cu care Lazăr Nichi îi solicită lui D.Gusti să susțină o comunicare privind personalitatea lui Xenopol.²⁶

Camera comemorativă Vasile Goldiș, detaliu

Camera comemorativă Vasile Goldiș, detaliu

Date interesante sunt găsite în fond, referitoare la inundațiile din Arad, din anul 1927. Notele fac referiri la fondurile adunate pentru populația sinistrată din diverse concerte, spectacole, seări, multe organizate chiar la Palat, liste de donații din partea unor instituții, societăți, persoane particulare etc.²⁷

Mai pot fi menționate și mărturiile arhivistice referitoare la tipografiile arădene interbelice /Pallas, G.Ienciu/, cu date privind tirajul, titlul publicațiilor tipărite etc.²⁸

În cadrul acestei teme, un loc aparte îl ocupă un manuscris, redactat pe hârtie, scris cu cerneală, totalizând un număr de 32 de pagini, ce poartă titlul „Tipografia Diecezană Arad. Conспект cronologic despre cărțile, ziarele, revistele, lucrute în atelierele respective în timpul 1918 - 1942“²⁹ Rubricatura conșpectului menționează date legate de anul începerii editării, terminarea editării, tirajul, titlul publicației etc. Din parcurgerea lui aflăm că în perioada amintită s-au tipărit 51 titluri de reviste, ziare, periodice. Dintre ele pot fi citate: „Biserica și școala“ /anii 1918 - 1940/, „Buletinul Municipiului Arad“ /1923, 1925 - 1926/, „Gazeta învățătorilor“ /1929 - cu un tiraj de 1000 exemplare/, „Știrea“, 1932, tiraj 1500 bucăți/, „Gura Satului“, numerele 1- 9, din 1934 etc.³⁰ Cărțile tipărite în aceeași perioadă, cuprind un număr de 629 de titluri și sunt foarte diverse ca tematică.

- cărți din biblioteca Semănătorul, tipărite între anii 1918 - 1938, într-un tiraj cuprins între 400 - 700 exemplare, în funcție de anul de tipărire și titlu;
- manuale școlare editate de profesori arădeni: Iuliu Vuia /Abecedar, Geografie etc./, I.Moldovan /Cetire, Abecedar/;

- lucrări editate de cunoscute personalități ale vieții politice, culturale sau religioase a Aradului. Cităm: Vasile Goldiș „Discursuri“, T.Mager „Ținutul Hălmeagului“, Emil Monția „Cântece“, vol.I - II, Dr.Ciuhandu „Schite din trecut“, Dr.T.Botiș „Istoria Școlii Normale“ etc.;

- literatură universală. Ca exemplu, editarea cunoscutului roman a lui Tolstoi „Război și pace“, vol.I, II, în anii 1918, 1929, 1930, în tiraj de 1000 - 1200 exemplare;

- calendare pe anii 1920, 1922, 1928, 1933 cu tiraje între 15-20.000 exemplare;

- anuare. Printre ele amintim: „Anuarul Academiei Teologice“ 1919-1920, „Anuarul Liceului Elena Ghiba Birta“ 1919-1920, cu tiraje cuprinse între 250 - 300 bucăți.

- cum era și firesc, se vor tipări și cărți religioase. Enumerăm: Dr.P.Barbu - Catehism /1919/, episcop Papp - Carte de rugăciune /1923/, Religia, manual pentru clasa a VII-a etc.³¹

Fondul arhivistic menționat mai sus păstrează pe lângă alte mărturii din perioada interbelică și patru documente referitoare la cei trei mari bărbați arădeni, de a căror nume este legată Unirea de la 1 Decembrie 1918, Vasile Goldiș, St.Cicio Pop și Ioan Suci. Ele completează în mod fericit restul de materiale aflate în colecțiile de istorie ale muzeului arădean, referitoare la personalitățile menționate mai sus.

Se impune în primul rând memoriul adresat de directorul Palatului Cultural din Arad, prof.Lazăr Nichi³², președintelui Comisiei interimare a Municipiului Arad, document datat 7 martie 1932.³³

După ce elogiază activitatea lui Vasile Goldiș și Șt. Cicio Pop, subliniind că: „activitatea lor rodnică, binefăcătoare pentru întreg neamul românesc și-a întins cadrele largi peste granițele țării, recoltând pretutindeni serioase aprecieri și recunoștință documentată ...”⁴³; Lazăr Nichi, călăuzit de sentimente de „pură și obligatoare recunoștință față de memoria marilor noștri dispăruți”⁴⁵, propune realizarea următoarelor obiective, ce vor viza în final eternizarea memoriei acestora. /de fapt aceste propuneri vin la scurt timp de la trecerea în neființă a celor doi la începutul anului 1934/.

- înființarea unui fond pentru ridicarea statuilor lui Vasile Goldiș și Șt. Cicio Pop, din contribuții publice, alocatii bugetare ale municipiului și județului Arad, diurna pe o zi a parlamentarilor români. Fondul rezultat urma a fi administrat de o comisie formată din: „bărbați cu reputație în viața publică din acest oraș”⁴⁶;

- locul de amplasare al statuilor să fie cele două careuri din fața Primăriei arădene;

- să se organizeze două camere de lucru unde se vor păstra „câteva piese din mobilierul marilor dispăruți, precum și decorațiile și toată colecția de scrisori cu interes public și de documente rămase în urmă lor”⁴⁷;

- să se aprobe comanda executării portretelor lor la unul „dintre cei mai consacrați pictori portrețiști locali”⁴⁸, care vor fi păstrate în camerele comemorative create.

Dacă acestea ar putea fi împlinite, având în vedere că orașul Arad, „ocrotește rămășițele lor pământești”⁴⁹ și două străzi le poartă numele, atunci, considera Lazăr Nichi „am putea depune o coroană de flori nevestețite pe altarul recunoștinței noastre de pioși cetățeni, ca o pildă înălțătoare de confirmare a modului cum trebuie să ne cinstim înaintașii merituosi”⁴⁰.

La aceste propuneri, Primăria orașului Arad, aprobă prin decizia 6796/31 august 1934/ al doilea document, n.n./, organizarea celor două camere comemorative în cadrul muzeului de artă din Palatul Cultural Arad, în „două logete corespunzătoare care se vor evacua de obiectele expuse până aici și se vor amenaja cu mobile și relicviile marilor decedați”⁴¹. Despre această acțiune, precizează documentul, vor fi anunțate văduvele Elena Goldiș și Eugenia Cicio Pop, precum și direcțiunea Palatului Cultural Arad. Expoziția va fi organizată în același an, fiind un omagiu adus de arădeni celor doi mari dispăruți la interval scurt unul după celălalt., la începutul anului 1934.⁴² Expoziția care consta în amenajarea camerelor memoriale va utiliza: „mobilier original, obiecte personale, documente, fotografii, cărți și distincțiile care le-au aparținut”⁴³. Fiind considerată ca o realizare de seamă pentru activitatea expozițională interbelică a muzeului arădean⁴⁴, ea poate fi reconstituită după fotografii de pe două clișee pe sticlă, executate în epocă, și păstrate în fondul de istorie.⁴⁵

Propunerea privind executarea portretelor lui Vasile Goldiș și Ștefan Cicio Pop, va fi realizată. Pe unul din clișeele pe sticlă amintite mai sus, și care redă camera lui Vasile Goldiș se poate distinge un tablou. El este executat de pictorul portretist arădean, cunoscut în epocă Carol Wolf⁴⁶ și-l reprezintă pe Vasile Goldiș. Tabloul, alături de cel a lui Șt. Cicio Pop, având aceeași autor, se află în fondul de istorie al Complexului Muzeal Arad, fiind

expus în expoziția permanentă.

Ultimele două documente se referă la ridicarea statuilor lui Vasile Goldiș, Șt. Cicio Pop și Ioan Suciu. Această propunere a lui Lazăr Nichi va fi dezbătută de autoritățile locale pe durata mai multor ani, dovadă documentele menționate.

Decizia Primăriei cu nr.24625 din anul 1930 este semnată de primarul orașului Arad, general Alexandru Vlad și ea rezumă la început motivele hotărârii de ridicare a monumentelor. Se menționează că eternizarea memoriei acestor aleși bărbați ai neamului, precursori și înfăptuitori glorioși ai Unirii tuturor românilor, care au un trecut atât de bogat în lupte și realizări nepieritoare în acest oraș și județ, este o datorie imperativă a urmașilor lor⁴⁷. În continuare se decide înființarea unui comitet alcătuit din reprezentanții Episcopiei Arad, primarul orașului, delegatul Ministerului Cultelor și Artelor, câte un reprezentant al familiilor lui Vasile Goldiș, Șt. Cicio Pop, Ioan Suciu, Nicolae Oncu /în document se decide și ridicarea monumentului acestuia din urmă/, delegatul secției arădene „ASTRA“, reprezentanți din serviciul arhitectură și finanțe din Primăria orașului Arad. Comitetul urma să se preocupe de procurarea fondurilor necesare ridicării statuilor, precum și de execuția lor.

Ultimul act este de fapt un plan de activitate al Primăriei arădene, foarte succint, defalcat pe perioada anilor 1943 - 1948, care la capitolul Biroul Cultural, furnizează date referitoare la problema ce ne interesează. Astfel, la anul 1944/45 se menționează ca obiective crearea unui fond pentru ridicarea „statuilor marilor bărbați ai Aradului: Vasile Goldiș, Șt.Cicio Pop, Ioan Suciu“,⁴⁸. Însemnările din anul 1945/46, 1946/47, 1947/1948, precizează din nou același lucru.⁴⁹

Putem menționa, în încheiere, că cererea din anul 1934 a lui Lazăr Nichi privind propunerea de ridicare a statuilor lui Vasile Goldiș și Șt.Cicio Pop nu a fost realizată. Potrivit propunerii lui Lazăr Nichi cele două străzi unde au locuit acești iluștri luptători le poartă numele.

NOTE

1. Nicolae Kiss, *Etapele de dezvoltare ale Muzeului Județean Arad*, în „Ziridiva“, II, Arad, 1968, p.147.

2. C.Petranu, *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și Administrarea lor*, București, 1922, p.121.

3. Ibidem.

4. Nicolae Kiss, op.cit., p.152.

5. Arhiva Complexului Muzeal Arad, fond Lazăr Nichi, dosar 1,5.

6. Idem, dosarele 2, 3, 23.

7. Idem, dosarul 3, anul 1935, f.1.
8. Idem, dosar23, anul 1927, f.12.
9. Idem, dosar 6, anul 1938, p.1-3.
10. Idem, dosar 7, anul 1926, f.1; anul 1928, f.1; anul 1929, f.2, 3; anul 1938, f.1.
11. Idem, dosar 8, anul 1924, f.1; anul 1927, f.1, 18, 19, 37, 38; anul 1929, f.1, 2.
12. Idem, dosar 8, anul 1927, f.21, 23, 24.
13. Idem, dosar 9, anul 1927, f.4, 27.
14. Idem, dosar 10, anul 1925, f.1.
15. Idem, dosar 10, anul 1927, f.1, 3, 8.
16. Idem, dosar 11, anul 1927, f.2.
17. Ibidem, f.1.
18. Idem, dosar 12, anul 1927, f.2.
19. Idem, dosar 19, anul 1938, f.1, 2.
20. Idem, dosar 15.
21. Idem, dosar 26/a Gh.Groza.
22. Idem, dosar 26/b C.Petranu.
23. Idem, dosar 26/c Romul Ladea, bustul executat și care îl redă pe A.D.Xenopol, se află în colecția de artă a muzeului Arad și este expus în cadrul expoziției permanente de istorie - capitolul Cultură.
24. Idem, dosarul 25.
25. Idem, dosar 24.
26. Idem dosar 21, f.1.
27. Idem, dosar 20.
28. Idem, dosar 13.
29. Idem, dosar 27.
30. Ibidem
31. Ibidem.
32. Lazăr Nichi a fost director al Palatului Cultural Arad între anii 1921 - 1944, vezi: Nicolae Kiss, *Etapele de dezvoltare ale Muzeului Județean Arad*, în Ziridava, II, Arad, 1968, p.152.
33. Complexul Muzeal Arad, Fond Lazăr Nichi, dosar nr.15, anul 1934, f.4.
34. Ibidem.
35. Ibidem.
36. Ibidem.
37. Ibidem.
38. Ibidem.
39. Ibidem.
40. Ibidem.
41. Idem, f.nr.5.
42. Vasile Goldiș a decedat la 10 februarie 1934, iar Șt. Cicio Pop la 16 februarie, același an.
43. Victor Cațavei, *Din colecția de medalii a Muzeului Județean Arad*, în Ziridava, VI, Arad, 1976, p.483.
44. Nicooae Kiss, op.cit., p.151.
45. Natalia Dascăl, Augustin Mureșan, *Expoziția din 1934 organizată la Palatul Cultural Arad*, în „Românul“, serie nouă, Arad, noiembrie 1993, p.2.
46. Horia Medeleanu, *Autori plastici arădeni*, Arad. 1973, p.8.
47. Complexul Muzeal Arad, Fond Lazăr Nichi, dosar nr.15, an. 1940, f.7.
48. Idem dosar nr.5, anul 1943, f.10.
49. Ibidem.

DAS ARCHIV DES ARADER MUSEUMS - DER FOND LAZĂR NICHI (Zusammenfassung)

Zu dem Fond gehörten Dokumente die sich auf die Tätigkeit des Museums und der Stadtbibliothek in der Zwischenkriegszeit beziehen. Es werden verschiedene Tätigkeiten die innerhalb des Kulturpalastes stattfanden erwähnt: Konzerte, Ausstellungen, literarische Abende, Schulfeste usw. Desgleichen sind auch Daten über Arader Persönlichkeiten zu finden: Vasile Goldiș, G. Groza, Romul Ladea, C. Petranu, G. Augustini u.a. Es lassen sich Informationen bezüglich Themen von allgemeinem Interesse ausmachen: die Überschwemmungen von 1927, Tätigkeit der Buchdruckerei, Zustand der Denkmäler aus der Stadt und aus dem Kreis Arad.

Eine Gruppe von Dokumenten bezieht sich auf die Organisation der Gedenkzimmer Vasile Goldiș und Șt. Cicio Pop im Arader Museum, im Jahre 1934.

CORESPONDENȚA LUI ASCANIU CRIȘAN CU ÎOAN LUPAȘ

Radu Ardelean - Lucian Giura

Bogatul fond al corespondenței lui Ioan Lupaș, aflat la Biblioteca Mitropoliei Ardealului, conține și 7 piese care îl au ca emitent pe Ascaniu Crișan, „naturalizat“ arădan și care a condus cu distincție peste un sfert de secol Liceul „Moise Nicoară“, ilustrându-se și în alte moduri în viața culturală și socială a orașului. Tatăl său, Ioan Crișan (1853-1893), născut într-o familie de preot, după absolvirea Institutului Teologic de la Sibiu, a beneficiat de o bursă a Mitropoliei și și-a luat doctoratul în filozofie la Leipzig. A fost apoi profesor la Institutul Teologic, bibliotecar al Astrei (1882), secretar II tot acolo (1887-1893), profesor la Școala de fete a Astrei și director al aceleia (1891-1893), a publicat manuale, un dicționar maghiar-român, o traducere din Arany Janos, a fost preot (1891) și protopop în Sibiu (1892-1893)¹ activități aproape frenetice am zice, care probabil au contribuit la sfârșitul prematur. Între 1886-1893 a fost și catehet la Liceul de stat din Sibiu (actualmente „Gheorghe Lazăr“, asadar și lui Ioan Lupaș în prima sa clasă de liceu. A publicat o istorie a „unirii“ religioase (sau a „desbinării bisericești“, în terminologia ortodoxă), *Beitrag zur Geschichte der kirchlichen Union der Rumanen in Siebenburgen unter Leopold I* (Sibiu 1882)². Ar fi riscant să afirmăm că le va fi citat/citit din ea tinerilor săi elevi și că acel spirit s-a imprimat în cugetul unui băiat de 12-13 ani, dar fapt este că lucrarea de doctorat al lui Lupaș a tratat același subiect³.

Ascaniu Crișan (1887-1952) a absolvit liceul de stat (maghiar) din Sibiu în 1906, urmând apoi cursurile Institutului Teologic, între 1906-1909, și astfel l-a avut profesor pe Ioan Lupaș, tocmai în ultimii ani de la institut ai acestuia, înaintea de „retragerea“ ca administrator protopresbiterial și apoi ca protopop de Săliște din motive politice (condamnarea la închisoarea pentru *Toate plugurile umblă...*). Atunci se vor fi apropiat sufletește, urmarea fiind că la căsătorie Ascaniu Crișan l-a avut naș pe fostul său profesor, el adresându-i-se constant cu acest apelativ în scrisori.

Ca bursier al Fundațiunii Gozsdu (cum a fost și Lupaș), Ascaniu Crișan a urmat ulterior Facultatea de Științe (matematică-fizică) a Universității din Budapesta între 1909-1912 și și-a început cariera profesorală la Seminarul Pedagogic din Sibiu în 1912, detașat apoi la Liceul „Andrei Șaguna“ din Brașov din 1915 până în 1918, cu excepția perioadei septembrie 1916 - martie 1917, când funcționează din nou la Seminarul pedagogic, însă la Arad, unde acela fusese evacuat din ordinul autorităților - ca un preludiv al lungii sale cariere de aici. În anul școlar 1919-1920 a fost director al Școlii reale din Timișoara (numit de Consiliul Dirigent), iar de la 1 septembrie 1920 profesor de matematică fizică și director al Liceului „Moise Nicoară“ din Arad (numit de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice) până la pensionare, în 1948 (a mai funcționat ca profesor și în anii școlari 1949/50 și 1951/2)⁴.

Bun și apreciat profesor și administrator⁵, s-a ilustrat pregnant și în viața

cețării. A fost președinte al „Reuniunii profesorilor secundari“ (secția Arad), membru mirean al Adunării eparhiale Arad, consilier cultural onorific în Sinodul diecezan, conducător al Conservatorului de artă dramatică și muzică din Arad, vicepreședinte și președinte (din 1931) al despărțământului Arad al Astei, membru al societăților arădene „Înfrățirea“, „Armonia“ și al filialei locale al „Cultului Patriei“. A publicat articole de opinie sau științifice în „Românul“, „Tribuna Aradului“, „Tribuna nouă“, „Solidaritatea“, „Școala vremii“, „Aradul“, „Telegraful Român“, „Foaia Poporului“, „Curierul Banatului“, „Revista Uniunii Profesorilor Secundari“, „Natura“⁶. A fost ales deputat de Arad sub guvernarea Iorga, însă a renunțat la mandat datorită incompatibilității cu funcția de director școlar, pe care a preferat să o păstreze⁷. După război a activat în „ARLUS“⁸, desigur pentru a se proteja de măsurile de retorsiune ale regimului comunist față de activitatea anterioară „naționalistă“.

Considerăm că scrisorile merită a fi publicate, ele provenind de la un lider de opinie pe plan local/regional și fiind adresate unui lider de opinie regional/național, mai ales că dau seamă în primul rând de treburi publice: de pildă, emoția ce i-a cuprins pe ortodocși față de proiectul de Concordat propus în 1920 de Vatican statului român și fricțiunile interconfesionale din Partidul Național Român (unde Lupaș a avut partea lui); de asemenea, în legătură cu „românizarea“ culturală a orașelor - Aradul în speță: dezafectarea expoziției muzeale a revoluției maghiare din 1848, turnee de conferințe ale „Extensiunii Universitare“ din Cluj, conexate cu un transfer de carte de la Arad la Institutul de Istorie Națională din Cluj; ori manifestări omagiale - pentru Goga, sau de solidaritate - cu Lupaș, având desigur și conotații politice.

Înclinăm a crede că seria scrisorilor lui Ascaniu Crișan către Ioan Lupaș va fi fost mai numeroasă, corespondența sugerând continuitatea și ritmicitatea, s-au păstrat însă numai piesele ce urmează ca Anexe.

ANEXE

I

Arad, 7 Mai 1921

Iubite nașule,

Înainte de toate îmi cer mii de scuze de-ați răspunde atât de târziu la scrisoarea care mi-a făcut o deosebită bucurie. Articolul din „Dacia Traiană“ îl cetisem și bănuiam că cine e autorul⁹. Cauza că nu ajung să-ți scriu decât din Crăciun în Paști e munca istovitoare de director pe care nu sunt în stare s-o înving, neavând din partea nimănui nici cel mai mic ajutor. Urmările dezastruoase ale vieții sedentarea la care sunt osândit de pe urma muncii de director, se resimt: sufăr cu ficatul, așa încât la vară trebuie să-mi văd de sănătate.

Am aflat cu deosebită bucurie, că vei prezida la examenele noastre de maturitate. Terminul examenului oral se fixează de către comisar. Eu m-am gândit la zilele ce urmează Rusaliilor. Dacă îți convine acest termin, te rog dă-mi de știre. În tot cazul telegrafiază, când îți convine mai bine a veni în Arad, ca să mă știu orienta, având și eu două școli unde trebuie să fiu de față

la examene¹⁰. De locuință nu trebuie să te îngrijești. Singurul lucru bun ce-ți ofere directoratul e locuința. Azi când la noi toate se bagatelizează, e datoria noastră a scoate cât mai bine la iveală momentele înălțătoare din viața școlii. De aceea mă bucur că venind tu, examenele de maturitate își vor păstra caracterul solemn din trecut, fiind pentru elevii care pleacă, prilej de emoții ce nu se șterg.

Am cetit despre manualul tău de istorie națională în ungurește¹¹. Dacă se mențin și în viitor clase ungurești la noi¹² se va introduce ca manual. Deasemenea am cetit articolele din Patria despre concordat¹³, una din cele mai urâte rane ale acestei țări. Azi când datoriile noastre de a ne afirma ca români sunt așa de mari, atitudinea uniților trebuie să te pună pe gânduri. Iată de ce nu mă pot însufleți pentru partidul național, care e al lor¹⁴. Între astfel de împrejurări a vorbi de un bloc al Ardelenilor¹⁵ e o imposibilitate, oricât de necesar ar fi el. Mi se pare că trenul fruntașului nostru¹⁶ a sosit prea târziu, îndemnul lui, oricât de convingătoare, nu mai prind. E prea mare cinismul unora, cari nu vor să cedeze din orgoliul lor de conducător.

Primește din partea noastră, a tuturor, multe salutări, băiatul¹⁷ e tare și mare; suntem nespuse de fericiți, văzându-l cum se dezvoltă din zi în zi. A început deja să ne asalteze cu întrebări. Sărut mâinile nășichii, iar Lili o sărută de mii de ori.

Al tău

ss/Ascaniu Crișan

(P.S.) Profesorul Blaga¹⁹, care aduce scrisoarea, face cinste liceului, dacă se poate, îndrumă-l unde să poată sta. E la examenul pedagogic.

Mâine se deschide sinodul²⁰. Am ajuns și eu deputat, la stăruințele unor preoți cari au asistat la inaugurarea anului școlar. Episcopul²¹ m-a candidat într-un cerc unde căderea era sigură²².

Profesori de istorie la liceul nostru sunt: Gheorghe Ionescu, Dante German și Dr. Elena Balas²³.

(Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, Fond I. Lupaș, nr. 615)

II

(Carte poștală)

Bran/17/VII 1921

Iubite nașule,

De trei zile sunt în Bran unde savurez aerul admirabil de munte. Sper că ai primit actele privitoare la examen²⁴. Disperatul de S.²⁵ n-a vrut să iscălească procesul verbal ultim, deși îi cunoștea foarte bine cuprinsul luni d.m. când își putea face obiecțiunile în față și nu la spate. De altfel acest gest al lui e de puțină importanță. La palatul culturii n-am putut isprăvi nimic, trebuie să interveniți cu toată energia pentru a vi se trimită cărțile ce sunt deja puse la o parte. Anuarul²⁶ încă nu mi-e gata, sper că nu se vor strecura prea multe greșeli de tipar. Sărutări de mâini nășichii.

Multe salutări cu drag!

Iubite nașule!

Abia acum sunt în situația de a-Ti putea comunica ceva pozitiv în chestiunea cărților de la palatul cultural²⁷. A fost greu să capacitez pe directorul de acolo²⁸ că universitatea din Cluj are mai mare nevoie de cărțile acelea decât Aradul. Folosindu-mă însă de-o apucătură am ajuns la rezultat pozitiv. Și anume: dorim să pornim în anul acesta o acțiune culturală în orașul nostru. Cum însă între profesorii de aici abia sunt vreo 5-6 cari se angajează a ține câte-o conferință publică, toată nădejdea mi-e în profesorii universitari cari, suntem siguri, se vor grăbi să ne dea sprijinul lor în vederea realizării programului nostru de muncă culturală. Astfel, comisiunea de supraveghere a palatului cultural e învoită a Vă trimite cărțile de cari aveți nevoie, în nădejdea că la timpul său profesorii universitari din Cluj vor răspunde glasului nostru de chemare și se vor angaja a ține câte o conferință publică în palatul cultural.

La ordinul Ministerului Instrucțiunii am angajat o odaie pentru inspectorii cari vor vizita școalele din Arad. Această cameră stă la dispoziția tuturor profesorilor universitari care vor veni în mijlocul nostru. De întreținere și cheltuielile de drum ne vom îngriji de asemenea noi, așa încât în privința aceasta n-o să întâmpinați nici o mizerie. Public înțelegător se găsește în Arad, trebuie numai trezit puțin din indolența care-l paște în prezent. Și avem toată nădejdea că sprijiniți de Voi, vom isbuti să creăm o atmosferă mai prielnică aici în Arad, pentru o mai națională înțelegere a vremurilor mari pe care le trăim.

Comisia de supraveghere se va întruni în zilele apropiate și sper că în cel mai scurt timp veți avea cărțile.

Te rog informează-l pe dl. profesor Lapedatu²⁹ în sensul celor de sus, la a cărui scrisoare oficioasă îi voi răspunde de îndată ce cărțile cuprinse în tablou vor fi pachetate și expediate.

Te rog în același timp să vorbești și cu colegii tăi despre acțiunea culturală ce avem de gând să inaugurăm în iarna aceasta și să-mi comunici numele acelor domni profesori cari sunt dispuși să răpească o parte din timpul lor și pentru noi, ca să știm cui să ne adresăm.

La liceul nostru au fost numiți doi profesori noi, unul la română și celălalt la istorie³⁰. Amândoi promet mult. Durere însă, de St.³¹ n'am scăpat. Ministerul Instrucției l-a detașat la biblioteca universității din Cluj, ori Voi n'ati voit să știți de această detașare.

Profesorul Mănciulea, nou numit la istorie, e custodele bibliotecii Orczy - Vasarhelyi³². Timpul și-l petrece în mare parte în bibliotecă, unde a dat de vreo câteva cărți de mare valoare. Venind la Arad, Veți putea consulta această bibliotecă unde sunt sigur se găsesc multe lucruri ce vă interesează.

Așteptându-ți răspunsul, te salută cu dragoste al Tău fin:

P.S. Sărutări de mâini Nășichii, și salutări copiilor. Deasemenea primiți salutări din partea nevastă-mi.

În fine mi-am găsit un secretar de nădejde³³. Directoratul a devenit ceva mai suportabil.

(Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, Fond I. Lupaș, nr. 617)

IV

(Carte de vizită)

Nedată, (probabil de la sfârșitul anului 1921)

Dragă Nașule, Avem neapărată nevoie de opinia voastră ca cei mai chemați, în chestiunea muzeului cu pricina care agită de o vreme încoace opinia publică din Arad. Cum desigur ai avut prilejul să vezi lucrurile de acolo, cred că o examinare la fața locului e superfluă. Nu urmărim distrugerea lor, ci vrem să le știm pachetate și așezate în subsolul palatului. Păcat de sala frumoasă unde se găsesc și care din cauza lor e inutilizabilă. O opinie favorabilă din partea voastră va accelera de sigur evacuarea urmărită de fiecare român bun din Arad³⁴.

Cu dragoste,

ss/A. Crișan

(text tipărit)

ASCANIU CRIȘAN

DIRECTORUL LICEULUI „MOISE NICOARĂ“ ARAD

(Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, Fond I. Lupaș, nr. 618)

V

Arad, 28 Dec. 1931

Iubite Nașule,

Cu prilejul intrării într'un nou an, te rog să primești, împreună cu întreaga familie, din partea mea și alor mei, toate urările noastre de bine, cu sincera dorință ca anul care se anunță să fie mai bun decât acela pe care-l încheiem acum.

Am primit cu mare bucurie vestea adusă de Dl. Silviu Moldovan³⁵ referitor la sărbătorirea poetului Goga aci în Arad³⁶ și te asigur că din parte-mi voi face tot ce-mi stă în putință pentruca această sărbătorire să fie cât mai impunătoare. Cum însă aci, în Arad, o societate culturală răsărită în curând, ca o reacțiune împotriva Astrei, care, după părerea inițiatorilor, prea ocrotește pe conferențiarilor veniți din alte localități în detrimentul băștinașilor dornici de-a glăsuși de pe tribuna palatului cultural³⁷, a sărbători pe poetul Goga³⁸, socot că o nouă sărbătorire numai atunci va avea un înțeles dacă cu acest prilej va veni și sărbătoritul în mijlocul nostru, cu o conferință pe care publicul arădean o dorește de mult. Te rog deci să vorbești cu Dl. Goga și dacă vă puteți răpi o zi pentru a veni la Arad, să mi-o comunicați din vreme, pentru a putea face pregătirile necesare. Îndată ce voi primi răspunsul tău

favorabil, voi invita în numele Astrei pe Dl. Goga de-a ține o conferință în Arad. Sărbătorirea ar avea atunci locul înaintea conferinței, prin o cuvântare rostită de un localnic în numele Astrei, (ași fi fericit dacă s'ar angaja Dl. Goldiș) și prin vorbirea ta, care, sunt sigur, va da toată amploarea unei vrednice sărbătoriri.

Dacă planul tău e altul, voi fi fericit a mă putea conforma lui.

Aștept răspunsul cu multă nerăbdare și încheiu cu nădejdea că acest gând frumos se va putea realiza spre încântarea publicului din Arad, dornic de a asculta pe poetul Goga.

Sărutări de mâini nașei și respectuoase salutări copiilor.

Cu toată dragostea:

ss/Ascaniu Crișan

P.S. Pentru a nu produce perturbări în programul conferințelor de la Palatul cultural, țin să amintesc că zilele de 10 și 24 Ianuarie, 7 și 21 Februarie, 6 și 20 Martie, 3 și 17 Aprilie, sunt rezervate extensiunii universitare din Cluj, conferințele fiind deja anunțate publicului. Pe 6 Martie e anunțată conferința ta despre Revoluțiile românești din sec. XVIII⁴⁰, față de care prietenii culturii din Arad arată un viu interes.

Idem.

P.S. Am primit anuarul al V al Institutului de Istorie Națională și îți mulțumesc că ți-ai adus aminte de liceul nostru. Ne lipsește însă din colecție volumul IV, și cum țin foarte mult ca liceul nostru să aibă colecția întreagă, ți-ași fi foarte recunoscător dacă ai dispune să ni se trimită și acest al IV-lea anuar⁴¹. Costul lui l-aș trimite îndată după primire.

Cu bine,ss/A.C.

(Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, Fond I. Lupaș, nr. 619)

VI

Arad, 5 Ianuarie, 1933

Iubite Nașule,

De ziua onomastică⁴², te rog să primești din partea noastră cele mai calde urări de bine. Să dea Dzeu ca noul an să-ți readucă liniștea sufletească pe care o meriți din plin, după nenumăratele sacrificii aduse acestui neam bicisnic, și, vai, așa de urât răsplătite. Noi care avem deplina credință că există o dreptate divină, încă aci pe pământ, suntem convinși că adevărul ale cărui mijiri strălucesc deja la orizont, va eși biruitor mai curând decât am crede, că cei cari sufăr pe nedrept depe urma strămbătăților sufletești ale mișeilor, își vor primi în curând binemeritata lor răsplată morală⁴³.

Iartă că-ți scriu așa de târziu, dar vacanța, pentru mine, a existat numai pe hârtie. Lucrările de încheierea anului financiar, cu noua contabilitate dublă, mi-a absorbit tot timpul menit unei binemeritate recreații. Îndată după sărbători și până după Anul nou, un controlor dela Timișoara (Viorel Popovici,

fiul preotului din Sibiel), a verificat la fața locului gestiunea comitetului⁴⁴ pe 2 ani, silindu-mă să stau la dispoziția lui cu explicațiile necesare adeseori până noaptea târziu. După plecarea lui, Dl Goldiș m'a rugat să-i revăd actele pe care le păstra din timpul președinției sale la „Astra”⁴⁵, acte aparținătoare Asociațiunii, care le recalmează. Două zile am aranjat aceste hârtii, căci multe din ele erau de ordin personal sau politic, azi în sfârșit le-am împachetat și trimis centrului.

Despre cele ce-mi scri(i) am luat în parte cunoștință din ziare⁴⁶ și aștept acum cu înfrigurare să văd dacă mai e un gram de omenie în sufletul oamenilor. În alte țări, în fața unor dovezi atât de zdrobitoare, adevărul ieșea la iveală în 24 de ore. La noi în țară, prin atmosfera opacă a politicianismului nostru de pomină, lumina străbate anevoie, dar tot va trebui să străbată. Durere că ziaristica noastră, care se laudă a fi îndrumătoarea opiniei publice, când în realitate este pervertirea sufletului de naivi cari compun masele, a încăput pe mâna unor zarafi murdari, cari pentru un blid de linte sunt gata să-și schimbe bruma de convingeri de pe o zi pe alta. Și astfel, lămurirea opiniei publice, cum bine spui, e firesc să se caute aiurea și nu la îndrumătorii gazetăriei românești.

Am discutat cu prietenii mei intimi, căci n'ași dori să se divulge un lucru până nu-i pus la punct, ce ar fi făcut la 22 Ianuarie. Unii pledau pentru o masă comună, cu câți mai mulți prieteni. În sărăcia zilelor de azi, când profesorul e nevoit să cântărescă bine fiecare para, înainte de-a o cheltui, socot că manifestarea sentimentelor de încredere și devotament ce-ți purtăm, nu va avea răsunetul dorit. Eu sunt de părerea că un cuvânt scurt și răspicat de mulțumire rostit la sfârșitul conferinței, în sala palatului cultural, în fața publicului de care ne vom îngriji să fie cât se poate mai numeros, va avea un efect cu mult mai puternic. Rămâne să stabilim oratorul, ca să nu se spună că s'a făcut în familie, ceea ce desigur vor lătra-o în gazete dusmanii mei dacă ași vorbi eu. Dar aceasta se va găsi căci sunt sigur că dintre cei cari țin la tine, fiecare s'ar angaja bucuros⁴⁷.

Te rog în răspunsul pe care mi-l dai, să-ți spui părerea, căci eu doresc din toată inima ca manifestarea aceasta să reușească cât mai bine.

Actualmente pregătesc o dare de seamă despre o aritmetică apărută la Buda în 1822⁴⁸ - am găsit-o la palatul cultural - care este deci cu 10 ani mai veche decât aritmetica lui Heliade⁴⁹. Sunt aci lucruri foarte interesante, cari aruncă o lumină vie asupra felului cum se făcea învățământul numerelor la noi și cum socoteau strămoșii noștri. Crecetările vreau să le continuu până în zilele noastre, interesându-mă - firește - deocamdată numai Ardealul. Astfel în prezent descifrez algebra și aritmetica lui Iosif Iorgovici, fost profesor la școala normală de aici, al cărui manuscris cu cirile datează din 1824⁵⁰. Este pentru nomenclatura noastră științifică foarte interesant acest manuscris, în care profesorul Iorgovici se trudește să dea discipolului săi un curs complet de aritmetică rațională.

Dar a venit Mircea⁵¹ să mă ducă la cină. Îți doresc încă odată din inimă, onomastică cu bine și un an nou mai fericit decât cel încheiat. Cu sărutări de mâini nașei, cu salutări copiilor,

al tău devotat fin,

ss/Ascaniu Cr(ișan)

(Arad, 26 ianuarie 1933)

Iubite Nașule,

Îți trimit aci riportajul de cele ce au avut loc Duminecă⁵². Poate îl poți plasa în „Universul“⁵³, în forma lui de acum sau modificat, redus, cum îți convine. Ar fi bine dacă s'ar mai putea schimba în unele părți, pentru a nu fi la fel cu cel trimis de mine la „Calendarul“⁵⁴ și „Biserica și Școala“. Pirații condeului de aci se complac într-un mutism păcătos. Va veni odată timpul când le voi răsplăti cu vârf și îndesat ticăloșia lor. „Țara noastră“ nu mai apare?⁵⁵

În curând mai multe!

Cu bine,

26.I.1933

ss/Ascaniu C(rișan)

(Biblioteca Mitropoliei Ortodoxe a Ardealului, Fond I. Lupaș, nr. 621)

NOTE

1. Datele după Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, 1987, pp. 286-287.
2. În versiune românească, *Adaus la istoria unirii bisericesti a românilor din Transilvania sub Leopold I*, în „Anuarul Institutului Teologic“, III, 1887 și IV, 1888, apud Mircea Păcurariu, op. cit., p. 287.
3. Lupaș János, *Az erdély görögkeleti egyház és a vallás-unio a XVIII század folyamán*, Budapesta 1904.
4. Mircea Păcurariu, op. cit., pp. 113-119, 307; Ioan Antone (red.), *Monografia Liceului „Ioan Slavici“ fost „Moise Nicoară“ din Arad*, Arad, 1971 (mai departe Monografia), p. 207.
5. Iustin Cornea, *Ascaniu Crișan*, în *Evocări din trecutul liceului „Ioan Slavici“ (fost „Moise Nicoară“)* Arad, Arad, (mai departe Evocări), pp. 143-144.
6. Mircea Păcurariu, op. cit., p. 307; „Aradul“, I (1930/1931), nr. 1 din 10 noiembrie, pp. 2-3, nr. 2 din 17 noiembrie pp. 2-3, nr. 4 din 1 decembrie 1930, pp. 3-4, nr. 46 din 27 septembrie, p. 5, nr. 47 din 5 octombrie, p. 1, nr. 50 din 11 octombrie, p. 2, nr. 53 din 19 noiembrie 1931, p. 1; „Biserica și școala“, LV, nr. 43 din 25 octombrie 1931, p. 7; „Calendar pe anul dela Hristos 1933“, Arad 1932, pp. V-VI.
7. „Aradul“, II, nr. 4, din 22 noiembrie 1931, p. 1.
8. A fost chiar președintele secției Arad a „ARLUS“, ținând conferințe despre învățământul și științele din U.R.S.S., v. Iustin Cornea, op. cit., p. 145-146.
9. Mai apropiate ca dată erau articolele lui Ioan Lupaș semnate „(il)“, „Și va fi un măcel“, în „Dacia Traiană“ (Sibiu), II, 1921, nr. 47 din 5 martie, p. 1 (Cu conținut antiirendentist), *Sărac în țară săracă*, ibidem, nr. 71 din 2 aprilie, p. 1 (Despre necesitatea intervenției economice a statului în favoarea țăranilor) și *Raporturile de armonie*, ibidem, nr. 84 din aprilie, p. 1 (Care lua notă cu aprobare de conduită loială a sașilor față de România).
10. În clădirea liceului „Moise Nicoară“ funcționa și o „Școală reală superioară“ (Monografia, p. 41).
11. Ioan Lupaș, *A roman német története rövid elsőadásban, iskolai es magánhaszlatra*, Cluj, 1921.

12. În Anul școlar 1921/1922 s-a desființat clasa a III-a de la secția maghiară, din lipsă de elevi („Anuar III...”, p. 40), iar ulterior întreaga secție, elevii magiari trecând la liceul catolic din localitate (Monografia, p. 45).
13. În officiosul P.N.R. au apărut mai multe articole privitoare la Concordat, căruia îi era favorabilă și redacția (Ion Agârbiceanu fiind redactor șef), Silviu Dragomir, în articolul *Biserica și Statul. Cu prilejul Concordatului*, în „Patria” (Cluj), III, nr. 20 din 31 ianuarie 1921, p. 1, îl socotea „o operă necesară pentru menținerea păcii interconfesionale din România întregită”. Ziarul reproducea și opiniile favorabile ale lui Nicolae Iorga - Dl. N. Iorga despre concordatul cu Vaticanul, ibidem, nr. 37 din 22 februarie, p. 2. În contrast cu acestea au venit articolele lui Ioan Lupaș, *Concordatul*, ibidem, nr. 45 din 4 martie, p. 2, *Partidul Național și Concordatul*, ibidem, nr. 57 din 16 martie, p. 1, nr. 58 din 19 martie, p. 1, nr. 60 din 21 martie, p. 1, și *Punctul II al programului național din 1848*, ibidem, nr. 68 din 31 martie, p. 11 (pe care le-a reunit în broșura Chestiunea concordatului în raport cu suveranitatea Statului român și cu programul istoric al partidului național din Transilvania, Sibiu, 1921). Ostil Concordatului, Lupaș îl socotea o „rămășiță fosilă a concepțiilor medievale privitoare la relațiile dintre stat și biserică”, o privilegiere a confesiunii catolice, un pericol pentru stat și pentru biserica greco-catolică, blama „imperialismul papal” și cerea „înlăturarea desbinării religioase” adică „reunirea” (*Concordatul*, loc. cit, nr. 45); cita o serie de aprecieri nefavorabile asupra „unirii religioase” ale lui Petru Maior, Simion Bărnuț, Al. Vaida-Voevod, nega asimilarea punctelor „unirii” de masele de credincioși, concluzionând că P.N.R. nu trebuie să sprijine Concordatul, ci să acționeze „pentru unificarea bisericească integrală a națiunii române” (*Partidul Național și Concordatul*, nr. 57, 58, 60). Într-o Notă însoțitoare a articolului Concordatul, redacția se departaja de poziția lui Lupaș, care „Nu angajează atitudinea partidului și a redacției”, atitudinea justă era socotită aceea a lui Iorga, că „Concordatul trebuie încheiat tocmai în vederea intereselor de stat”. I. Agârbiceanu, în articolul *Câteva rectificări în chestia Concordatului* (nr. 47 din 6 martie, p. 2) apăra dreptul la existență al confesiunii greco-catolice, quasinegat de Lupaș. Iacob Radu, atunci canonic orădean, replica la articolele „ofensatoare pentru biserica noastră”, respingând argumentația lui Lupaș ca forțată și neobiectivă, demersul său fiind „o înzultă(...) și o tăciunarie, o atâtare la ură și vrajbă între frați, la care nu poate fi complice partidul național și nici un român cu dragoste de neam” (Iacob Radu, *Un răspuns dlui Lupaș*, ibidem, nr. 69 din 29 martie, p. 1-2). Într-o notă însoțitoare I. Agârbiceanu cerea să nu se mai trimită redacției astfel de articole polemice, întrucât P.N.R. are membri ortodocși și greco-catolici și „din discutarea acestei chestiuni partidul național nu poate câștiga nimic”.
14. Fricțiunile dintre „ortodocși” și „greco-catolici” au minat unitatea P.N.R. În 1926, când grupul V. Goldiș - I Lupaș - I Lăpedatu se va desprinde, un motiv îl constituia prepozența în partid - acuzată de ei a - greco-catolicilor.
15. „Blocul Ardelenesc”, alcătuit din deputați ai tuturor partidelor care să sprijine cauza Ardealului - tentativă eșuată. Cf. „Dacia Traiană”, II, nr. 76 din 9 aprilie 1921, p. 1 și nr. 80 din 14 aprilie, p. 1 (*În chestia „Blocului ardelenesc”*), în care autorul (G - probabil Ion Gorun, redactorul ziarului) respinge ideea.
16. Vasile Goldiș, inițiator al „Blocului Ardelenesc”.
17. Mircea, fiul lui Ascaniu Crișan.
18. Soția lui Ascaniu Crișan.
19. Nestor Blaga, profesor de științe naturale la Liceul „Moise Nicoară” între 1919-1941 (Monografia, p. 209), a urmat cursurile „școlii de profesori” de la Cluj („Anuar III...”, p. 47), anterior preot.
20. Sinodul eparhiei Aradului.
21. Ioan Papp (1848-1925), episcop al diecezei Arad între 1903-1925.
22. Cercul Pecica, unde totuși Ascaniu Crișan este ales deputat mirean (alături de Radu Pancu, prefectul județului „*Biserica și Școala*”, XLV, nr. 16 din 18 aprilie/1 mai 1921, p. 3) și unde va mai fi ales deputat și în deceniul al patrulea.
23. La catedra de istorie - geografie au funcționat Gheorghe Ionescu între 1919-1923, Dante Gherman între 1920-1926 și Dr. Balasz Elena între 1920-1922 (Monografia, pp. 206, 210).
24. Bacalaureatul din 1921, când Lupaș a fost președinte de comisie la Arad, cf. Anexa I.
25. Al. Stamatiad.

26. „Anuarul II al Liceului Moise Nicoară“ din Arad pe anul școlar 1920-1921 redactat de Ascaniu Crișan, directorul liceului, Arad, 1921.
27. Palatul Cultural din Arad primise, la indicația Ririei Xenopol, văduva istoricului A.D. Xenopol (1847-1920), o bună parte din biblioteca acestuia pe care și-o dorea și Institutul de Istorie Națională din Cluj, unde I. Lupaș era codirector. Ascaniu Crișan era membru în „comisia de supraveghere“ a Palatului Cultural. Vezi „Biserica și Școala“, XLV, nr. 9-10 din 7/20 martie 1921, p. 3. Presupunem că Lupaș ar fi dorit o parte din acest fond și nu din cel acumulat la Palatul Cultural în „era maghiară“.
28. Nichi Lazăr, profesor de limba latină la Liceul „Moise Nicoară“ între 1921-1944 și în același timp director al Palatului Cultural (Monografia, p. 204; Eduard I. Găvănescu, *În cancelaria profesorală de altă dată*, în Evocări, p. 99).
29. Alexandru Lapedatu (1876-1954), istoric, profesor la Universitatea din Cluj între 1919-1938 (cu întreruperi în anii de ministerie în guvernele P.N.L.), codirector împreună cu I. Lupaș la Institutul de Istorie Națională din Cluj și coeditorial „Anuarului“ acestuia.
30. La catedra de istorie - geografie Ștefan Manciulea, care a funcționat între 1921-1927 la Arad, apoi a trecut la Blaj, iar de acolo la Universitatea din Cluj, până ce a fost epurat în 1947; autor al mai multor studii de istorie modernă. La catedra de limba română fusese numit în 1921 Inocențiu Langa, care a funcționat până în primăvara lui 1938, când a murit (Monografia, pp. 203, 206).
31. Poetul Alexandru Stamatiad, profesor de limbile română și franceză la Liceul „Moise Nicoară“ între 1919-1928 (ibidem, p. 203). Personalitatea sa accentuată a stârnit unele animozități.
32. Fondul Orczy, donat în 1870, cuprinzând 8196 volume tipărite și manuscrise; fondul Vasarhely, donat în 1873 conținea 3039 volume, inclusiv incunabule, cf. Himpfner Béla, *Az aradi királyi főgimnázium története*, Arad, 1869, p. 102, citat după *Monografia*, p. 32 și Lizica Timbus, *Biblioteca Liceului „Ioan Slavici“ în anul aniversării liceului*, în Evocări, pp. 289-290.
33. „Anuarul III al Liceului Moise Nicoară din Arad pe anul școlar 1921 - 1922 redactat de Ascaniu Crișan directorul liceului, Arad, 1922 nu menționează numele său. În 1930 erau secretari F. Tătar și S. Miclea.
34. Se viza dezafectarea expoziției istorice privind revoluția din Ungaria de la 1848, alcătuită din inițiativa Societății Culturale Kölcsey și adăpostită inițial în clădirea teatrului orășenesc, apoi în Palatul Cultural de la inaugurarea acestuia (1913), conceput în bună parte pentru acest scop (reunea și expoziții de artă, etnografie, istoria comitatului/județului, bibliotecă, filarmonică). Unele cercuri românești socoteau inadecvată menținerea acestui „panteon“ maghiar de la 1848 și au cerut și avizul istoricilor clujeni, împotriva opoziției cerurilor maghiare. Expoziția a rămas în Palatul Cultural și în perioada interbelică și, cu mici modificări, până în 1977. Mulțumim și aici dlui prof. G. Lanevschi pentru informațiile furnizate cu multă amabilitate.
35. Silviu Moldovan, doctor în drept, personalitate a vieții publice în Arad (președinte de tribunal în deceniul al treilea, membru al comisiei interimare a municipiului sub guvernul Iorga, membru al mai multor societăți culturale și civice).
36. În 1931 Octavian Goga împlinise 50 de ani.
37. Societatea „Ateneul Popular“ înființată în 1931, care a avut fricțiuni cu despărțământul Arad al Aстреi, la care era președinte Ascaniu Crișan (ales pe 5 ani la 19 octombrie 1931, cf. „Biserica și Școala“, LV, nr. 43 din 25 octombrie 1931, p. 7). În calitate de consilier municipal, Ascaniu Crișan era acuzat că obstrucționează utilizarea Palatului Cultural la manifestările „Ateneului Popular“ („Aradul“, II, nr. 37 din aprilie 1931, p. 4).
38. Octavian Goga a fost sărbătorit în ziua de 6 decembrie 1931 în sala festivă a Palatului Cultural. Au vorbit despre opera și activitatea sa politică Gheorghe Ciuhandu, Al. Constantinescu, Al. Negură, Isaia Tolan, s-au recitat și cântat versuri ale sale, v. Eduard I Găvănescu, Sărbătorirea lui Octavian Goga în rev: cit, II, nr. 9 din 9 decembrie 1931, p. 4.
39. Nu cunoaștem ca planul să fi avut urmare.
40. Programul pe 1931/2 al extensiunii universitare clujene (înființată în 1924) cuprindea 10 conferințe, inclusiv a lui Lupaș - „*Revoluțiile românești din secolul XVIII*“ (loc cit., nr. 8 din 6 decembrie, p. 2), pe care se pare că nu a ținut-o. (în presa locală s-a scris numai despre celelalte).

41. „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj“, IV, 1926-1927, București, 1929, V, 1928-1930, Cluj, 1931.
42. Sfântul Ion.
43. I. Lupaș se disculpa de acuzele de malversatie/incurie în legătură cu furniturile sanitare germane (din cadrul despăgubirilor de război) de pe timpul cât fusese ministru al sănătății și ocrotirilor sociale în guvernul Averescu (1926-1927). El a fost obiectul unei campanii politice în Parlament, presă, a fost anchetat (în ianuarie 1933 ancheta era încă în curs!), a intentat proces de calomnie ziaristului E. Fagure de la „Adevărul“, cf. „Monitorul Oficial“, Dezbaterile Adunării Deputaților, nr. 35 din 15 februarie 1928, p. 810; „Cuvântul Poporului“ (Sibiu), XI, nr. 9 din 23 februarie, p. 1, nr. 11 din 9 martie, p. 2 și nr. 19 din 4 mai 1929, p. 2; „Foia Poporului“ (Sibiu“, XXXV, nr. 9 din 24 februarie 1929, p. 2; „Universul“, L, nr. 24 din 27 ianuarie 1933, p. 10.
44. Comitetul școlar, înființat în 1920, în locul Eforiei școlilor din Arad, cu sarcini predominant administrative (Monografia, pp. 42-43).
45. Vasile Goldiș (1862-1934) a fost președinte al Astrei din 1923 până în 1931, când s-a retras din cauză de boală.
46. Referire probabilă la articolul lui Ioan Lupaș *Scrisoare deschisă către d. Iuliu Maniu, ministru președinte*, București, din „Universul“, XLIX, nr. 357 din 28 decembrie 1932, p. 7, în care Lupaș recapitulează unele momente ale afacerii furniturilor sanitare, instituirea comisiei parlamentare de anchetă care n-a depus raportul, cu toate insistențele sale și promisiunile lui Vintilă Brătianu și Iuliu Maniu; dat fiind că Iuliu Hațieganu și Iuliu Moldovan afirmaseră că știau numele adevăraților profitori, cere divulgarea acestora și pedepsirea lor.
47. În 22 ianuarie 1933 I. Lupaș a rostit la Palatul Cultural o conferință cu titlul *Concepția filosofică a lui Alexandru Xenopol asupra istoriei*, la împlinirea, se pretindea, a 10 ani de la intrarea fondului de carte Xenopol la Palatul Cultural (de fapt 12!), prilej, de fapt pentru o manifestare de simpatie față de Lupaș, care a fost ovaționat la sfârșit. Iosif Moldovan, fost inspector școlar, a ținut un discurs și lui Lupaș i-a fost oferit un cadou simbolic, vezi (Ascaniu Crișan) *Comemorarea lui Alexandru Xenopol la Palatul Cultural. Sărbătorirea profesorului Lupaș*, în *Biserica și Școala*“, LVII, nr. 5 din 29 ianuarie 1933 p.p. 3-5.
48. *Povățuire către Arithmetică*, Buda, 1822, ediția II, prima ediție 1816, cf. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche*, tom IV, București, 1944, p. 310: „O analiză amănunțită de Ascaniu Crișan, Din trecutul învățământului matematic la Românii din Ardeal. O carte de aritmetică din anul 1822, în *Natură*, XXII, nr. 2 din 1933, pp. 12-21“.
49. I. Heliade Rădulescu, *Aritmetica*, București, 1832, tradusă (adaptată) după manualul lui Louis Benjamin Francoeur (1773-1849).
50. Iosif Iorgovici a predat matematica și geografia la Preparandia arădeană, alcătuind împreună cu Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici-Loga și Ioan Mihuț prima echipă profesorală în 1812. A compus mai multe manuale, între care *Socotiri din Cap*, *Matematica*, *Elemente de Algebră* (în limba română), rămase în manuscris din lipsa fondurilor pentru publicare. Data 1824 este imposibilă, întrucât Iosif Iorgovici a murit în 1820, cf. Toodor Botiș, *Istoria Scoalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, pp. 395-396.
51. Fiul emitentului.
52. Vezi nota 47 supra.
53. Relatarea nu a apărut în „Universul“. Vezi și nota 47 supra.
54. Materialul nu a apărut în „Calendarul lui Nichifor Crainic. Un „corespondent“ anonim (Ascaniu Crișan?) rezumă însă Declarația dlui Lupaș despre afacerea siringilor dată unui ziar local, în care arată că nu el, ci Ion Înculeț a semnat contractul, ridicând prețul cu 110%, cu aprobarea lui Vintilă Brătianu și că „acum pornesc cea mai energică luptă pentru onoarea și cinstea mea. (...) Am împrorocuat pe toți aceia care au răspândit calomniile contra mea“, - Înculeț, Vaida și alții, cf. „Calendarul“, II, nr. 282 din 29 ianuarie 1933, p. 5. La câteva zile a mai apărut în ziar un articol favorabil lui Lupaș, „omul integru, profesorul învățat“ care cere zadarnic să fie judecat pentru a i se stabili nevinovăția (Gheorghe Savin, *Scrisoarea părintelui Lupaș*, ibidem, nr. 291 din 9 februarie, pp. 1-2).
55. „Țara noastră“ (seria a doua) a apărut la Cluj și București între 1922-1938 (deci și la data scrisorii).

DER BRIEFWECHSEL ZWISCHEN ASCANIU CRIȘAN UND IOAN LUPAȘ

(Zusammenfassung)

Die Autoren publizieren eine Reihe von Briefen die Ascaniu Crișan, Direktor des Jungenlyzeums aus Arad in der Zwischenkriegszeit, an seinen Paten Ioan Lupaș, Historiker, Professor an der Klausenburger Universität und Politiker, gerichtet hat. A. Crișan, orthodoxen Glaubens, wie auch I. Lupaș, war sich mit seinem Paten einig hinsichtlich der Abweisung des planifizierten Konkordates mit dem Vatikan. Er forderte gleichzeitig Unterstützung um die Reliquienausstellung der ungarischen Revolution von 1848, die noch im Kulturpalast zu sehen war, zu ersetzen. Desgleichen forderte er die Klausenburger Hochschulprofessoren auf in Arad Vorlesungen zu halten die durch Bücher aus der Bibliothek des Kulturpalastes bezahlt werden könnten.

Es wird die Möglichkeit erwogen den 50. Geburtstag des Dichters O. Goga in Arad zu feiern. Es wird eine Solidaritätsmanifestation planifiziert die I. Lupaș unterstützen sollte da dieser von der Presse und seinen politischen Gegnern angegriffen wurde im Zusammenhang mit einen für den Staat unvorteilhaften Vertrag den dieser als Gesundheitsminister (1926/27) abgeschlossen hatte.

DIN CORESPONDENȚA PREOTULUI DR. GHEORGHE CIUHANDU CU ACADEMIA ROMÂNĂ

Pavel Vesa

În cadrul operei preotului dr. Gheorghe Ciuhandu, corespondanța în mare parte necunoscută,¹ constituie un capitol distinct de o mare valoare documentară nu numai pentru istoria Bisericii, dar și pentru istoria istoriografiei române. O parte din corespondența primită și din cea trimisă (în concept) se păstrează în *Fondul de documente Gheorghe Ciuhandu* aflat în custodia Bibliotecii Episcopiei ortodoxe române din Arad.

Printre scrisorile din fondul amintit, se păstrează și un număr de 11 scrisori, 5 (concepte) adresate de Ciuhandu înaltului for științific român și 6 epistole primite de la Academia Română. Din motive independente de voința noastră, nu am putut efectua cercetări în arhivele Academiei pentru a afla scrisorile trimise de către Ciuhandu, motiv pentru care ne-am rezumat la conceptul lor păstrat în scrisorile primite.

Inițiativa acestui dialog epistolar aparține lui Gheorghe Ciuhandu și datează din 8 ianuarie 1934² când se adresa Academiei Române, propunând publicarea unui volum de documente din secolele XVIII și XIX. Mai multe amănunte despre inițiativa lui Ciuhandu aflăm din scrisoarea expedită din Arad la 4 aprilie 1934. Preotul și istoricul arădean se afla în posesia mai multor copii de documente referitoare la trecutul cultural al românilor din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a celui următor, copii datorate cercetărilor efectuate de prof.univ.dr. Alexa Ivici de la Suboțita în arhivele de la Budapesta.³ La documentele din arhivele budapestane Ciuhandu dorea să alăture și unele și din cele arădene, *mai ales dintre anii 1737 - 1800 și dintre 1830 - 40*⁴, dar și volumele de documente de la Moise Nicoară „*aflătoare la On.Academia Română*“. Din lecturarea scrisorii, aflăm că pentru realizarea acestui corpus de documente atât de necesar pentru cercetarea istoriei eparhiei arădene, și profesorul Ștefan Lupșa, pe atunci cadru didactic la Academia Teologică de la Oradea, era de acord a ceda documentele copiate în arhivele din Viena, „*cuprinzând mai ales material de istorie bisericească și culturală, începând de la jumătatea veacului XVIII încoace și până la jumătatea celui de al XIX-lea*“. Ciuhandu cerea Academiei Române să-și exprime opinia în privința unui astfel de demers editorial.⁴

Secțiunea istorică a Academiei, în ședința din 19 mai 1934, analizând propunerea lui Ciuhandu, îi cere ca, odată materialul adunat, să fie trimis, urmând ca tipărirea să se realizeze atunci când vor exista mijloacele financiare.⁵ Lipsa banilor necesari pentru tipărire a determinat Academia Română la 14 iunie 1934 să restituie „*copiile manuscrise*“ lui Ciuhandu.⁶

La 2 martie 1935, Ciuhandu face o nouă propunere pentru publicarea unei lucrări de istorie. Este vorba de lucrarea intitulată: *Beschreibung der Walachei vor einem Jahrhundert* (Descrierea românilor de-a lungul timpu-

lui⁷) a prof. Alexa Ivić. Lucrarea cuprindea o prefață bilingvă (sârbă și română) și un număr de 33 de documente din arhivele de la Budapesta. Profesorul sârb le pune la dispoziția Academiei Române „*cu gândul și condiția unei publicări*“.⁸ Din nou lipsind mijloacelor financiare, la 3 martie 1936, Academia Română restituie lucrarea intermediarului din Arad pentru a fi trimisă autorului.⁹

Unele scrisori prezintă preocupările istoriografice ale lui Gheorghe Ciuhandu. În primăvara anului 1935 avea gata pentru tipar valoroasa lucrare, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Rat. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni* (1830 - 1840). Pentru publicarea ei apelează la înțelegerea Academiei Române pentru „*acordarea unei subvenții*“ necesare tipăririi.¹⁰ Cu toate că-și pusese mari speranțe în sprijinul cerut, prin scrisoarea din 16 mai 1935, Academia Română apreciind munca „intensivă“ în domeniul cercetării istorice, dar, „*cu părere de rău*“ nu-l poate ajuta „deoarece nu-i îngăduie reaua stare financiară“.¹¹

Cu toată lipsa financiară în care se afla, în cursul anului 1935, Gh. Ciuhandu reușește să-și tipărească lucrarea. La 16 noiembrie 1935, „*pentru binevoitoarea premieră*“ înainta Academiei, 4 exemplare a cărții *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Rat*¹². Pentru această carte, în același an, Academia Română îi atribuie *premiul Neuchotz*.¹³

O altă scrisoare ce reflectă preocupările istoriografice și editoriale ale lui Ciuhandu, este cea din 3 august 1938 prin care își făcea cunoscută intenția de-a publica un volum din cele patru ale *Istoriei românilor* a lui Samuil Clain. Interesul lui Ciuhandu era reținut de cel de-al patrulea volum, *Istoria Bisericii românești ardelene până la unirea lui Ioan Bob*. În concepția lui Ciuhandu, lucrarea avea să cuprindă o prefață, redactarea biografiei lui Samuil Clain și manuscriaul propriu-zis. În aceeași scrisoare mai sesiza existența în „*lăsământul de odinioară*“ al profesorului Alexandru Gavra, de unde provenea și manuscrisul lui Clain, a unui volum „*copie și acela*“, despre Sinodul de la Ferrara-Florența, a cărui autor este același Samuil Clain.¹⁴

În ședința din 4 noiembrie 1938, Secțiunea istorică a Academiei Române este de acord cu publicarea aceluși volum din *Istoria românilor*, cu condiția ca Ciuhandu să o colationeze „*mai întâi cu textul original care se află la Episcopia Unită din Oradea Mare*“.¹⁵

În vara anului 1941, Ciuhandu înaintează Academiei Române un raport în care face trei propuneri. Primele două se referă la „*arhiva de la Arad*“, iar prin cea de-a treia, propune Academiei să instituie premii pentru cercetări „*istorice în legătură cu trecutul românilor din părțile Crișanei*“. Din păcate nu avem mai multe informații despre acest raport despre care aflăm numai din contextul scrisorii din 25 noiembrie 1941 a Academiei Române.¹⁶

Referitor la problemele arhivelor arădene, preocuparea lui Ciuhandu era mai veche. Cu prilejul *Congresului cultural* din 30 ianuarie 1930 ce a avut loc la Arad, într-o conferință intitulată *Înființarea arhivelor arădene*, propune concentrarea tuturor fondurilor de documente „*răzlete*“ ale comunelor și ale unor „*organizații*“ într-un local „*potrivit*“ în Arad, eventual în Palatul Cultural și înființarea unei filiale a arhivelor statului în orașul de pe Mureș.¹⁷

În ce privește cea de-a treia propunere, sunt cunoscute preocupările lui Gheorghe Ciuhandu de-a impulsiona cercetările privind scrierea istoriei eparhiei arădene, considerându-le ca pe o „datorie de prestigiu”.¹⁸

Correspondența pe care o publicăm poate fi întregită prin alte și alte descoperiri care în mod sigur vor da o imagine exhaustivă asupra colaborării lui Gheorghe Ciuhandu cu Academia Română.

NOTE

Din corespondența preotului Gh.Ciuhandu s-a publicat: Pavel Vesa, *Din corespondența preotului dr. Stefan Lupșa cu preotul dr. Gheorghe Ciuhandu*, în „Arca”, Arad, anul II, nr.12 (23), 1991, p.13-14; Idem, *Dialog epistolar Roman Ciorogariu - Gheorghe Ciuhandu*, în „Cele Trei Crisuri”, Oradea, Serie nouă, an VII, nr.11-12 (80-81), noiembrie - decembrie 1996, p.6-7; În VIII, nr.1-3 (82-83-84), ianuarie - martie 1997, p.4; Idem, *Din corespondența lui Roman Ciorogariu cu Gheorghe Ciuhandu*, în „Teologia”, Arad, anul I, nr.2, 1997, p.108-115; *Biblioteca preotului Gheorghe Ciuhandu în lumina corespondenței*, în „Relief”, Arad, nr.24-26, 1994, p.15.

2. Despre scrisoarea din 8 ianuarie 1934 a lui Ciuhandu și despre cea din 2 martie 1934 a Academiei Române aflăm din contextul epistolei din 4 aprilie 1934.

3. Cancelaria aulică de Curte, Consiliul locotenențial regal, Deputăția ilirică de Curte, Cancelaria ilirică de Curte și Cancelaria ardeleană de Curte.

4. Biblioteca Episcopiei Ortodoxe Române Arad (în continuare: B.Ep.O.R.Arad), *Fondul de documente Gheorghe Ciuhandu*, dosar 125, f.56-57, Scrisoarea din 4 aprilie 1934.

5. Idem, Ibidem, dosar 125, f.54. Scrisoarea din 24 mai 1934.

6. Idem, Ibidem, dosar 125, f.52. Scrisoarea din 14 iunie 1934.

7. Idem, Ibidem, dosar 18.

8. Idem, Ibidem, dosar 125, f.47. Scrisoarea din 2 martie 1935.

9. Idem, Ibidem, dosar 56, f.20. Scrisoarea din 3 martie 1936.

10. Idem, Ibidem, dosar 125, f.nen. Scrisoarea din 15 martie 1935.

11. Idem, Ibidem, dosar 61, f.86. Scrisoarea din 16 mai 1935.

12. Idem, Ibidem, dosar 61, f.47. Scrisoarea din 16 noiembrie 1934.

13. Idem, Ibidem, dosar 56, f.21. Scrisoarea din 25 octombrie 1941 (data poștei).

14. Idem, Ibidem, dosar 73, f.45-45. Scrisoarea din 3 august 1938.

15. Idem, Ibidem, dosar 73, f.43. Scrisoarea din 10 noiembrie 1938. Manuscrisul a fost pregătit pentru tipar însă nu avem informația dacă Ciuhandu l-a mai comparat cu cel de la Oradea, cf.Idem, Ibidem, dosar 73, 323 file.

16. Idem, Ibidem, dosar 56, f.21. Scrisoarea din 25 noiembrie 1941 (data poștei).

17. Gheorghe Ciuhandu, *Arhivele arădene*, în „Biserica și Școala”, an LXII, Arad, 30 ianuarie 1938, nr.5, p.38; Idem, *Arhivele arădene* în „Hotarul”, an V, Arad, Ianuarie - februarie, 1938, p.27-31.

18. Idem, *O datorie uitată: Istoria Diecezei Aradului*, în „Biserica și Școala”, an XLI, Arad, 1/14 ianuarie 1917, nr.1, p.9-11.

I.Gheorghe Ciuhandu către Academia Română

1.
Concept

(Arad, 4 aprilie 1934)

Domnule Președinte!

Primind prețuitul răspuns cu Nr.71 din 2 Martie a.c. în chestiunea unor documente de colecționat și tipărit - am luat contactul cu Domnul prof.universitar Dr.Aleksa Ivic, al cărui răspuns îl prezint în anexata traducere românească.

Din această scrisoare se vede, că respectivele documente, privitoare la trecutul cultural românesc, datând din jumătatea veacului XVIII până la jumătatea veacului XIX, se găsesc în următoarele secțiuni ale arhivei de stat din Budapesta:

Cancelaria ungară de Curte, Consiliul locotenential regal unguresc, Deputația ilirică de Curte, Cancelaria ilirică de Curte și Cancelaria ardeleană de Curte.

D-sa va copia documentele latinești, germane și maghiare, iar mie îmi va trimite documentele românești, pentru a le copia. După credința D-lui prof.Ivic, documentele ce ni le-ar servi, ar putea să deie vr-o 50 coale tipărite, după felul documentelor publicate D-sa la Belgrad și, desigur, cunoscute și la On.Academie Română.

Materialele ce le-am avea de la D-Sa, s-ar adăuga materialului ce-l am eu, cules din arhiva județului Arad și din arhiva episcopiei de aici mai ales dintre anii 1737 - 1800 și dintre 1830 - 40. Acest material l-aș mai putea completa.

Pe lângă acest material, păr.diacon dr.Ștefan Lupșa, profesor la Academia teologică ortodoxă din Oradea, mi-a pus în vedere, că mi-ar ceda documentele, copiate de dânsul în curs de jumătate de an din arhivele din Viena, cuprinzând mai ales material de istorie bisericească și culturală, începând de la jumătatea secolului XVIII încoaci și până la jumătatea celui de al XIX-lea. Se înțelege, părintele Lupșa va fi și mai bucuros dacă documentele sale le-ar publica On.Academia Română.

În chipul acesta s-ar putea conta la un material istoric destul de prețios. Și dacă nu mi s-ar lua în nume de rău, aș exprima părerea, că ar trebui făcut tot posibilul pentru ca - până să se găsească oameni și mijloace pentru explorarea sistematică a arhivelor - materialul ce se îmbie acum, să fie luat în socotință și încadrat în publicații de acest gen. Și mai presus de toate, să profităm de serviciul ce ni-l oferă d. prof. A Ivić, un foarte pasionat cercetător, care ne poate fi de mare folos.

Dacă și D-voastră ați binevoi să fiți de această părere, ar rămâne ca noi, cei trei, s-o știm această cât s-ar putea mai degrabă, pentru ca să ne vedem apoi fiecare de a sa parte de lucru în vederea realizării acestui scop.

Și deoarece D-l.prof.Ivic lucră acum la începutul veacului XIX /anii 1800 - 1820/, aș căuta și eu să adun materialul informativ din aceeași vreme, pentru ca publicarea să înceapă cu documentele de la începutul veacului trecut.

Spre acest scop mi-am îndreptat atenția și către volumele de documentele de la Moise Nicoară, afătoare la On.Academie Română și aș extrage acte și din arhiva eparhială și cea județeană de aici, privitoare la anii 1800 - 1820.

Adunat odată materialul, el ar trebui să fie concentrat în mâna cuiva, pe care l-ați încredința cu acest lucru D-Voastră și On.Academie pentru a revizui și coordona materialul după directivele, pe cari le-ar da On.Academie, și apoi să îngrijească și de supravegherea tiparului.

Din partea mea aș socoti ca materialul să fie publicat în ordinea succesiunii cronologice.

La orice caz, rămâne ca D. voastră și On.Academie Română să binevoiți a aprecia aceste gânduri de bine ale noastre, pentru a cărora realizare suntem

gata să facem tot posibilul.

De orientare ca privire la felul de a lucra al D-lui prof.Ivic am onoarea să Vă pun la dispoziție anexatele 27 file privind mai multe chestiuni. După vedere, Vă rog să binevoșiți a-mi remite aceste file,

Primiția, Vă rog Domnule Președinte, asigurarea deosebitei considerațiuni ce Vi-o păstrez.

Arad, 4 aprilie 1934

Gh.Ciuhandu
Consilier referent eparhial

(B.E.O.R.Arad, Fond de documente Gheorghe Ciuhandu, dosar 125, f.56-57)

2.

(Concept)

(Arad, 2 martie 1935)

Domnule Președinte,

Drept înregistrare la răspunsul meu de la 4 Aprilie a.tr.la scrisoarea Nr.71/1934 din partea Onor Academiei Române, am onoarea să Vă comunic anexatul caiet de documente istorice de d. Dr. Aleksa Ivic¹ prof.univ. în Subotica, cuprinzând următoarele:

O prefață, în sârbește și traducerea ei.

33 copii de documente culese de același domn din arhivele de la Budapesta și puse, gratuit, la dispoziția On.Academiei cu gândul și condiția unei publicări, pe cât se poate neîntârziat.

Din partea mea, am onorea să Vă rog respectuos, să binevoșiți a aprecia dorința dlui prof.Ivic, ceea ce ar fi pentru D-sa un îndemn în plus - pe lângă dragostea sa pentru asemenea cercetări - de a ne servi și pe mai departe cu material istoric de felul arătat.

De astă dată Vă prezintă numai materialul cules de D-sa, rămânând ca în privința materialului meu, pus în vedere anterior, să-mi iau voie de a Vă face o comunicare și o rugăminte.

Primiți, Vă rog, Domnule Președinte, asigurarea profundului respect ce Vi-l păstrez.

Arad, 2 martie 1935

Ciuhandu

(B.E.O.R.Arad, fond cit., dosar 125, f.47)

1. Este vorba de lucrarea: *Beschreibung der Walachei vor einem Jahrhundert* a lui Alexa Ivic și care se păstrează în Fondul de documente Gheorghe Ciuhandu, dosar 18.

3.

(Concept)

(Arad, 15 martie 1935)

Domnule Președinte,

În anul trecut îmi luasem voi să Vă anunț gândul ce-l aveam dimpreună cu d.prof.univ.Dr.Aleksa Ivic, de a Vă pune la dispoziție spre publicare, oarecare material istoric, nepublicat până acum.¹ Cu data de azi am trimis la

adresa D-voastră un caiet al dlui Ivić; iar din partea mea, pentru acum, am onoarea să Vă fac următoarea comunicare și rugămintă:

După cum se vede din anexatul sumar, am lucrat deja o seamă din materialul de care dispun. Lucrarea e gata de tipar, sub titlul „*Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*“ /1830 - 1840/.

Am încercat, în toate chipurile și în toate părțile posibile, să obțin oarecari ajutoare, pentru a-mi tipări lucrarea; dar n-am șanse corespunzătoare întinderii mari /aproximativ 40 coale/ a lucrării, în care vreau să încorporez, ca anexe, materialul documentar absolut nou /din 2 arhive de la Arad: județean și eparhial și de la Viena/, în număr de cel puțin 175 documente de publicat. Dar nici condițiile mele materiale nu-mi sunt de așa fel, ca să pot lua asupra-mi riscul tipăririi.

Astfel, respectuoasa mea rugămintă este: Să Binevoiască On.Academie Română de a încuraja și sprijini publicarea acestei lucrări - mai ales fiind vorba de publicarea și a documentelor - prin acordarea unei subvenții ce se va afla de potrivită scopului.

Îmi place să nădăjduiesc o urgentă și favorabilă soluționare a cererii mele, care privește istoria, foarte neglijată până aici, a ținutului Crișanei și Banatului, într-o epocă de aspre frământări românești dintre anii 1830 - 1840.

Încurajarea Onor.Academiei mi-ar înlesni să tipăresc de grabă lucrarea ce am gata deja² și să mă pot pune pe lucru, de la toamnă încolo, prelucrând alt material ce mai am și aș mai aduna.

Primiți, Domnule Președinte, asigurarea profundului meu respect.

Arad, 15 martie 1935

Ciuhandu

(B.E.O.R.Arad, fond cit, dosar 125, f. nenumerotată).

Note

1. Vezi scrisoarea din 4 aprilie 1934.

2. Este vorba de: *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)* Arad 1935.

4.

Concept

(Arad, 16 noiembrie 1935)

Onorată Academie Română!

Am onoarea să Vă prezint cu tot respectul, pentru binevoitoarea premiere - după cum veți afla de cuviință - lucrarea mai nouă „*Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț, Pagini mai ales din istoria Românilor Crișeni, 1830 - 1840*“, lucrare anexată în 5 exemplare.

Arad, 16 Nov.1935

Cu înaltă considerațiune
Prot.Dr.Gh.Ciuhandu

(B.E.O.R.Arad, fond cit., dosar 61, f.47).

5.
(Concept)

(Vața de Jos, 3 august 1938)

Domnule Președinte!

Am onoarea să Vă fac, respectuos o comunicare și o rugămintă.

În biblioteca seminarială de la Arad se află, provenind din lășământul de odinioară al profesorului Al.Gavra, o seamă de manuscrise istorice de la S(amuil) Clain, Gh(eorghe) Șincai și Ioan Monorai. Pe cel din urmă l-a copiat și publicat profesorul de la Arad Ed(uard) I.Găvănescu.¹

Din Cronica lui Șincai, din care a publicat Al.Gavra², o parte de la început se găsește o copie care ar putea, eventual, cândva, să fie utilizată la o nouă editare a acelei Cronici.

Dintre lucrările lui S.Clain, exista tot acolo o copie de pe *Istoria românilor* în 4 volume. Cele dintâi trei formează istoria politică a Ardealului, Munteniei și Moldovei, iar vol. IV: *Istoria bisericii românești ardelenne*, până în prag de numirea lui Ioan Bob. De pe volumul IV am deja copie care ar putea fi publicată. Copie de la Seminar a fost controlată de prof.Al.Gavra, care adunase copii, cu gândul să le publice succesiv prin tipar. Dintre cele trei volume, de istorie politică-națională, primul e deja luat în grija sa de profesorul Ed.I.Găvănescu de la Arad, spre a-l copia cu gând de publicare.

Sunt de părere, eu și d.Găvănescu, că publicarea acestei opere ar fi de un mare interes cultural, chiar și dacă ar apărea mai întâi volumul IV, copiat de mine care ar putea da în tipar octav, aproape, sau peste 200 pagini.

Celelalte trei volume au cam aceeași extensiune și publicate și ele pe rând, și-ar avea și ele rostul lor pentru istoriografia românească.

Rugămintea mea, îndreptată către On.Academie Română ar fi deci următoarea:

Să binevoiască On.Academie Română a lua asupra sa cheltuielile de tipar pentru acum cu vol.IV, iar eu să îngrijesc de tipărire. Mai bucuros aș fi dacă s-ar putea încuviința ca în aceleași condiții de tipar, să fie mai ușoară tipărirea în nemijlocita mea apropiere, în interesul unei lucrări cât mai corecte. Din partea mea, aș adăuga numai o scurtă prefață, biografia autorului și caracterizarea operei sale, rămânând - poate, ca mai pe larg și despre toată activitatea lui S.Clain să se trateze în prefața volumului prim de mai târziu.

Un volum, copie și acela, despre istoria sinodului de la Ferrara și Florența, lucrată tot de S.Clain, se află tot în aceeași bibliotecă de la Arad; și dacă aș putea avea nădejdea de a fi publicată și aceea, aș îngriji de copierea ei.³

Primiți Domnule Președinte asigurarea respectului meu

Vața de Jos, 3 Aug.1938

Iconom Stavrofor

Dr.Gh.Ciuhandu

Consilier referent cultural al eparhiei Aradului

(B.E.O.R.Arad, fond cit., dosar 73, f.44-45).

1. Eduard I.Găvănescu: *Ioan Monorai, un istoric ardelean necunoscut*, Arad, 1938, 96 p.
2. Alexandru Gavra: *Hronica românilor de Șincai*, Tom I, Buda, 1844, 708 p.
3. În anul 1939, Gh.Ciuhandu publică *Sinodul de la Florența (1439). Note fugare în legătură cu opera lui Samuil Klein*, Sibiu, 1939.

II. Academia Română către Gheorghe Ciuhandu

1.

ACADEMIA ROMÂNĂ No.881

București
Calea Victoriei, 125
24 Maiu 1934

Sfințite Părinte

Am onoare a Vă face cunoscut că Secțiunea Istorică în ședința de la 19 Maiu curent, a luat cunoștință de propunerea Sf.Voastre din scrisoarea de la 4 Aprilie a.c. de a se publica de Academie materialul documentar datând din secolii XVIII și XIX, adunat sau pe care l-ați mai putea aduna Sf.Voastră împreună cu d-l Prof.Al.Ivic din diferite arhive din țară și din arhivele din Viena.

Secțiunea istorică a hotărât în principiu să binevoiți a ne trimite materialul, urmând ca tipărirea lui să se facă, când Academia va putea.

Comunicându-vă această deciziune, vă rugăm să primiți, Sfințite Părinte, sentimentele noastre de deosebită stimă.

SECRETARUL GENERAL
(indescifrabil)

S.Sale
Părintele Protopop Dr.Gh.Ciuhandu
Consilier eparhial referent
Arad

(B.E.O.R.Arad, fond cit., dosar 125, f.54).

2.

ACADEMIA ROMÂNĂ
No.1.357

București
Calea Victoriei, 125
14 iunie 1934

Sfințite Părinte,

Drept răspuns la cartea poștală a Sfinției Voastre din 7 iunie curent, avem onoare a vă restitui alăturat copiile manuscrise trimise pe lângă cererea Sfinției voastre din 8 ianuarie 1934.

Primiți, vă rugăm, Sfințite Părinte, încredințarea deosebitului nostru

respect

SECRETAR GENERAL
(indescifrabil)

Sfinției Sale,
Părintele Protopop Dr.Gh.Ciuhandu
- consilier referent eparhial, Arad

(B.E.O.R.Arad, fond cit., dosar 125, f.52).

3.

ACADEMIA ROMÂNĂ
No.701

București
Calea Victoriei, 125
16 Maiu 1935

Sfințite Părinte,

Cererea Sfinției Voastre din 15 Mărtie a.c. a fost examinată de Secțiunea Istorică într-o recentă ședință. Secțiunea, în unanimitate, a apreciat munca intensivă ce depuneți în domeniul istoriografiei române, dar a avizat, cu părere de rău, că nu poate să vă ajute la tipărirea operei Sfinției voastre „*Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*” deoarece nu îngăduie reaua stare financiară.

Primiți, Sfințite Părinte, asigurarea deosebitei noastre stime.

SECRETAR GENERAL
(indescifrabil)

Sfinției Sale
Părintele Prof.Dr.Gh.Ciuhandu
Arad

(B.E.O.R.Arad, fond cit., dosar 61, f.86).

4.

ACADEMIA ROMÂNĂ
Nr.235

București
Calea Victoriei, 125
3 Martie 1936

Sfințiete Părinte,

După o amănunțită cercetare, s-a constatat că lucrarea D-lui Profesor Alexa Ivic „*Beschreibung der Walachei vor einem, Jahrhundert*” nu poate fi publicată de Academia Română.

În conformitate cu deciziunea Secției Istorice din ședința de la 28 Februarie a.c. avem onoarea a Vă restitui manuscrisul lucrării spre a-l trimite celui în drept.

Primiți, vă rugăm, Sfințite Părinte, expresiunea distinsei noastre stime,

SECRETAR GENERAL
(indescifrabil)

Sfinției Sale
Părintele Protopop Dr.Gh.Ciuhandu
Consilier referent eparhial - Arad

(B.E.O.R.Arad, fond cit., dosar 56, f.20).

5.

ACADEMIA ROMÂNĂ
Nr.2511

București
Calea Victoriei, 125
10 Noiembrie 1938

Prea Cucernice Părinte

Am onoarea a vă aduce la cunoștință că Sesiunea Istorică a examinat - în sedința de la 4 Noiembrie 1938 - propunerea din scrisoarea P.C.Voastre de a 3 august a.c., ca Academia să publice vol.IV, Istoria Bisericii românești din Istoria Românilor a lui Samuil Clain.

Ținând seama de referatul colegului nostru, Dl.I.Lupaș, Secțiunea a fost de părere că acea copie s-ar putea publica, cu condițiunea ca P.C.Voastră s-o colationați mai întâi cu textul original, care se află la Episcopia Unită din Oradea Mare.

Primiți, vă rog Prea Cucernice Părinte expresiunea deosebitei noastre considerațiuni,

SECRETAR GENERAL
(indescifrabil)

Sfinției Sale
P.C.Îconom Stavrofor Dr.Gh.Ciuhandu
Consilier referent eparhial - Arad
Vața de Jos, jud. Hunedoara

(B.E.O.R.Arad, fond cit., dosar 73, f.43).

6.

ACADEMIA ROMÂNĂ

(București, 25 X 1941 data poștei)

Prea Onorate D-le Consilier

Raportul Dv., cu cele două propuneri privitoare la Arhiva de la Arad a fost trimisă D-lui Ministru al Culturii Naționale să decidă care din ele e bine să fie primită și executată. Ce privește propunerea a treia din acest raport, am

sesizat Secțiunea istorică a Academiei să fixeze pentru viitor ca premii câte-va subiecte istorice în legătură cu trecutul Românilor din părțile Crișanei.

Copii fotografice de pe manuscrisele Academiei ce vă interesează se pot face aci. Alăturat e notița Serviciului respectiv după care vă puteți orienta. La Liturghier să dați informații mai precise ca să poată fi găsit (după ce publicație sau citație l-ați luat?).

În fine, raportul despre publicația Dv. premiată de Academie cu premiul Neuchotz s-a publicat în Anale (Dezbateri), tom LVI, pagina 206.

Cele mai distinse dorinți de bine și sănătate de la al Dv. prea devotat,

A.Lepădatu

Secția Manuscriselor

Referat

I. Din manuscrisul românesc Nr.559 am ales de fotografiat pentru părințele Ciuhandu din Arad:

1. foaia 4 recto, în care se vede bilincvismul textului.

2. Foaia 12 verso, cu indicații tipiconale mai ample,

II. Nu se poate afla Liturghierul copiat de popa Petru din Tinăud fără indicația cotei.

15 x 1941

(indescifrabil)

Note

1. Una copie fotografică la aparatul Fotocopist al bibliotecii costă azi 30 lei.

2. Din cercetările făcute la Secțiunea mselor ar rezulta că este vorba de ms.,nr.707 descris de însuși Păr.Ciuhandui în Tribuna din 14 Dec. 1919¹, ms, pe care stă scris că a aparținut lui Popa Petru din Tinăud.

Nu pun însă temei definitiv pe afirmațiunea Secțiunii mselor, întrucât inventarele au rămas la Moscova și de abia acum se refac (după norme științifice aplicate ce începem de la martie 1941).

Buc., 11 XI 1941

G.Baiculescu²

(B.E.O.R.Arad, fond cit., dosar 56, f.21,22).

Note

1. Este vorba de *Dieci și manuscrise românești din Bihor*, în „Tribuna“, Oradea, an.I (1919), nr.48-52

2. George Baiculescu (1900 - 1972), bibliograf al bibliotecii Academiei Române. S-a ocupat de publicarea a două dintre lucrările fundamentale ale Bibliotecii Academiei Române: *Bibliografia cărților românești moderne (1851 - 1918)* și tomul II al *Publicațiilor periodice române (1907 - 1918)*.

AUS DER KORRESPONDENZ DES PHARRERS
DR. GHEORGHE CIUHANDU MIT DER
RUMÄNISCHEN AKADEMIE
(Zusammenfassung)

Zwischen den Briefen die im Fond Gh. Ciuhandu des Orthodoxen Bistums Arad aufbewahrt werden, befindet sich auch die Korrespondenz Gh. Ciuhandus mit der Rumänischen Akademie.

Der Briefwechsel erstreckt sich über eine Zeitspanne von sieben Jahren (1934-1941). Die angeschnittenen Probleme sind vielfältig: angefangen mit dem Vorschlag einen Band mit Dokumenten aus dem XVII - XVIII Jh. herauszugeben oder eine zweisprachige Ausgabe (serbisch-rumänisch) der Arbeit von Alexa Ivic zu drucken bis hin zur Bitte um Subventionen für den Druck verschiedener Bücher und der Stiftung eines Preises für Lokalgeschichte.

ION I. C. BRĂTEANU ÎN PRESĂ ȘI DOCUMENTE DIN FONDURILE MUZEULUI ARĂDEAN

Natalia Dascăl
Virgil Șerban

Păstrător al unui bogat fond de presă interbelică și de documente privind momente importante ale istoriei locale dar și a celei naționale, muzeul arădean deține implicit, prin acestea, mărturii referitoare la viața și activitatea unor personalități marcante ale istoriei noastre, care vor fi redăte marelui public sau specialiștilor cu ocazia unor comemorări, cum este și cazul celei de față organizată la împlinirea a 70 de ani de la moartea lui I. C. Brătianu. Deși puține la număr, câteva ziare și documente, reușesc să contureze personalitatea și activitatea lui I.I.C.Brăteanu, punctând momente importante din activitatea acestuia.¹

Prima categorie reprezentând presă interbelică aflată în colecțiile de istorie se referă strict la comemorarea de față, ele cuprinzând relatări privind moartea lui I.I.C.Brăteanu, la 24.11.1927.

Foiaia Diecezană, ce apărea în ziua de 27.11.1927, la Caransebeș, pe prima pagină, în articolul: „Ioan I.C.Brăteanu“, face elogiul personalității dispărute, trecând în revistă întreaga sa activitate politică, amintind și de sprijinul de care s-a bucurat biserica din partea acestuia. Articolul se încheie cu adevărata constatare, nu odată confirmată de istorie că: „făuritorii de fapte mari părăsesc fără de vreme eroicele vremuri - când ar putea să se mai bucure de opera lor“.²

Aflat pe data de 24.11.1927, în salonul Prefecturii Județului Arad, Ion Montani, află de moartea lui I.I.C.Brăteanu și ulterior îi va omăgia personalitatea în revista culturală Banatul, nr.9, din anul 1927, în articolul: „Nemurirea lui Ioan I.C.Brătianu“.³ În elogiu se insistă asupra contribuției aduse de marele dispărut la înfăptuirea Marii Uniri /el fiind de fapt numit de autor Prometeul integrării românești/⁴, cât și asupra faptului că a fost „un mare păstor în vremuri de cumpene hotărâtoare și un suflet ales printre aleși“.⁵

Ziarul clujean Națiunea, pe prima pagină a numărului din 27 noiembrie 1927 în chenar negru, publică articolul: „A murit făuritorul României Mari“, având în centru fotografia lui I.I.C.Brăteanu.⁶ Se poate aminti că tristului eveniment îi sunt rezervate, în amintitulul cotidian, două pagini. Sunt redăte date referitoare la deces, testamentul defunctului, organizarea funerariilor, date biografice etc. Se insistă, în mod special, asupra activității depuse ca inginer la căile ferate, ca ministru, ca prim ministru și președinte al Partidului National Liberal, se menționează realizarea Marii Uniri, guvernarea din 1922 - 1926 etc. Accentul se pune și pe sublinierea caracterului realist al politicii sale, dusă pe tot parcursul vieții. Cităm: „Politica românească cea sănătoasă calculează întâi forța căreia i se adresează, ori i se impune și apoi hotărăște până unde să o ducă, până unde o poate duce pentru ca ea să

FOAIA DIECEZANĂ

Organul eparhiei. Măne a Caransebeșului

..... AL. DIECEZANĂ ..... MINECA .....

Prețul abonamentului:	Manuscrisile se însoțesc și se adresează redacției „Foaia Diecezană”; iar banii pentru abonamente și inserțiunile se trimit administrației „TIPOGRAFIA și LIBRĂRIA DIECEZANĂ” în Caransebeș.	Prețul inserțiilor:
Pe un an . . . . . 160 Lei		Pentru publicații oficiale, concursuri, edicte etc. publicate de 3 ori, dacă conțin până la 15% de cuvinte 120 Lei, până la 200 de cuvinte 180 Lei, de aci în sus 200 Lei
Pe jumătate de an . . . . . 80 „		
Pe un pătrar de an . . . . . 40 „		
Un număr . . . . . 3 Lei.		
Pentru strălănite pe un an . . . . . 280 Lei.		

PARTEA OFICIALĂ.

Nr. 5122 B ex 1927.

**Prea On. Domni protopresbiteri,
Onorata Preoțime Parohială,**

Apropiindu-se marea zi de 1 Decembrie, se împlinesc 9 ani de zile dela proclamarea într'un gând, la Alba-Iulia, a unirii Românilor cu patria mamă.

Deaceia, după cuviință apreciind însemnătatea acestei zile, dispunem ca:

În ziua de 1 Decembrie a. c., să se celebreze în sfințele biserici „doxologia”, după care preoții să țină câte o cuvântare potrivită cu importanța aceluia act istoric.

În comunele unde, în urma împrejurărilor locale, din cauză de ocupațiuni agricole etc. nu s'ar putea o participare mai însemnată a credincioșilor la serviciul dumnezeesc, doxologia și cuvântarea se va ține în Dumineca următoare.

Pentruca și tinerimea școlară să fie edificată asupra însemnătății aniversării, On. Preoțime va lua contact cu d-nii învățători pentru participarea elevilor la serviciul divin.

Caransebeș, în 24 Noembrie 1927.

Eparhiepiscopal Diecezan:

Dr. Iosif Tr. Badescu.

Termenul de predare a declarațiilor individuale pentru proprietățile agricole și clădite expiră la 5 Decembrie 1927 inclusiv.

† Ion I. C. Brătianu

Fulgerător de repede a trecut la cele eterne marele bărbat de stat și om politic Ion I. C. Brătianu, președinte al Consiliului de ministri.

Fără a se ocupa prea serios de suferința lui, ori răbdându-o poate prea mult în taină, a căzut ca din picioare unul din stâlpii Țării noastre; căci până în ultimile zile fostul prim-ministru a muncit, și a muncit dărz și mult în ciuda năpraznicelor sforțuri de-a pășii și care ne-așteptat l-a răpus. Alaltăieri dimineață la orele 6³⁰, din cauza unei angine de gât, a murit cel care a fost Ion Brătianu . . . . .

Marele Bărbat s'a născut în 20 August 1864 la moșia părintească, Florica. Studiile secundare și baccalaureatul le-a făcut în Paris și tot aci și-a continuat studiile superioare, de unde eși, la 1886 diplomat al școlii politehnice precum și al școlii de poduri și șosele. Isprăvit în vârsta frumoasă de 24 de ani se întoarce în țară, unde ca modest inginer se înscrie în corpul tehnic.

În anul 1895 își începu cariera publică, fiind ales deputat al colegiului I de Gorj. Doi ani mai târziu, la 31 Martie 1897, a intrat prima oară ca ministru al lucrărilor publice în guvernul prezidat de Dimitrie D. Sturdza.

Nu mult mai târziu, după retragerea lui Sturdza în 1909, Regele Carol îi încredințează lui formarea guvernului, prin ce îi fură consacrate definitiv aptitudinile lui politice. Fiind reprezentantul profesorilor de idei liberale al partidului călăuzit de ideile revoluției dela 1848 și a marelui revoluții franceze — alternativ avu conducerea țării cu partidul conservator — antipodul său.

rămână tot întregă și întreagă să se pregătească pentru alte salturi. Aceasta este politica realistă. Aceasta a fost politica lui I.I.C.Brăteanu: calculator cu răgaz, ca să poată povățui bine, povățuind bine ca să poată săvârși bine“.⁷

Cotidianul bucureștean *Adevărul*, apărut tot pe 27.11. același an, închină aproape întregul său număr memoriei lui I.I.C.Brăteanu - „*Ultimele momente ale lui I.I.C.Brăteanu*“, „*Doliul Național*“, „*Oratoria lui Ion I.C.Brăteanu*“, „*Ședințele solemne ale Parlamentului*“ /cuvântări rostite de șefi de partide / etc.“, sunt câteva din articolele publicate. Un loc aparte îl ocupă coloanele din ziar ce redau date din presa străină despre personalitatea și activitatea defunctului. Totodată sunt redată câteva din gândurile exprimate de diverse personalități ale vieții politice românești sau de către Guvern, referitoare la activitatea și personalitatea celui ce a fost I.I.C.Brăteanu :

- „Prin înțelepciunea și patriotismul lui I.I.C.Brăteanu , destinele neamului românesc au fost conduse la înfăptuirea unității naționale, iar rolul pe care Ioan I.C.Brăteanu l-a avut în făurirea României Mari, rămâne pagina cea mai glorioasă din viața marelui dispărut“ . /Proclamația guvernului către țară/⁹

- „Nu putem uita că a fost primul colaborator al regelui Ferdinand, cu care împreună și-a legat numele de cele două acte ale istoriei noastre - războiul și ca urmare a acestuia, întregirea patriei“.¹⁰ /Cuvântarea lui Iuliu Maniu/.

- „Golul ce Brăteanu lasă este imens, pierderea lui o resimțim întreaga țară, ultimul omagiu ce i se cuvine să i-l aducem e ca viața noastră politică să fie stăpânită de gândul că România are nevoie acum, mai mult ca oricând, să i se asigure nu numai ziua de azi, dar și cea de mâine“.¹² /Cuvântarea d-lui N.N.Săveanu, președintele Camerei/

Alături de aceste periodice din țară, muzeul detine și ziarele locale în care este amintită sau comemorată personalitatea lui I.I.C.Brăteanu. Le vom prezenta în continuare.

Numărul omagial al cotidianului *Știrea*, apărut în 1936, cu ocazia vizitei regelui Carol II la Timișoara și Arad, prezintă date referitoare la istoria, economia, cultura zonelor ce urmau a fi vizitate. Cu această ocazie s-au publicat și date referitoare la momente din istoria națională, unde găsim și referiri la temele de față, Articolul „*Realizarea Unității Naționale*“, semnat de profesorul de istorie din Arad, Eduard Găvănescu, menționează și date despre I.I.C.Brăteanu. Cităm: „Epoca neutralității trebuie să fie considerată tot atât de mare ca și a războiului de eliberare, prin patriotismul generației de atunci, ca și al marilor bărbați politici începând cu sfetnicul regelui Ferdinand I, Ionel I.C.Brăteanu ...“¹³ și „La câteva luni după moartea regelui Ferdinand I, cobora în mormântul său de la „Florica“ și marele sfetnic al regelui Ionel I.C.Brăteanu ...“¹⁴

„*Rolul Partidului Național Liberal în lupta pentru unitatea Neamului Românesc*“, articol semnat de dr. Aurel Cosma junior, tot din Arad, completează cele amintite mai sus. Articolul subliniază rolul P.N.L. în lupta pentru unitatea neamului românesc și precizează că: „istoria lui /a P.N.L., n.n./, se confundă cu istoria țării, iar realizările lui acoperă toate nevoile urgente, reclamate de interesele românești.“¹⁵ Autorul face un istoric al ideii de unire de-a lungul veacurilor. Se menționează activitatea lui Ioan I.C.Brăteanu legată de realizarea Marii Uniri și se face un apel la: „Să ne înregimentăm

sub steagul purtat de I.I.C.Brăteanu, având convingerea că acela care a știut prin politica sa pricepută să rabde ca apoi să învingă, va ști să conducă și pe mai departe ritmul perfecționării operei sale; prin consolidarea României întregite. Ion I.C.Brăteanu a pavat drumul consolidării politice a țării noastre cu reforme sociale și legislative, asigurând noului stat românesc, o așezare unitară¹⁶.

Ziarul Știrea, din 24.11.1937, comemorează 10 ani de la trecerea în neființă a lui I.I.C.Brăteanu, în articolele „Aniversări ce nu trebuie nesocotite, nici date uitării¹⁷” Însemnările pleacă de la ideea că „trebuie să cinstim memoria bărbaților care au strălucit prin activitatea lor, pentru că astfel cultivăm încrederea în viitor și destinele neamului nostru¹⁸”. Amintind despre alte aniversări din luna noiembrie, din acel an, se menționează și comemorarea amintită: „la 24 oct. se împlinesc 10 ani de la moartea ilustrului bărbat de stat I.I.C.Brăteanu, care și-a câștigat merite nepieritoare pentru țară și neam¹⁹”.

Timpul Transilvaniei, ce apărea la Arad pe 1 Decembrie 1943, cu număr închinat Unirii celei Mari²⁰, pe prima pagină redă articolul „Iasul, Aradul și Unirea cea Mare”, publicând documente trimise în anul 1918 Consiliului Național Român Central din Arad. Printre ele și o scrisoare a lui I.I.C.Brăteanu, datată 5/18.11.1918, cu referiri directe la realizarea Unirii. „Cea mai sfântă aspirațiune a neamului se îndeplinește. Fără mirare am văzut că despărțiți în cele mai grele împrejurări ne-a, regăsit cu aceleași simțiri și cu același gând²¹”.

Tot Timpul Transilvaniei, dar numărul din 18 februarie 1945, amintește despre Brăteanu în articolul închiat aniversării a 79 de ani de viață a lui Constantin I.C.Brăteanu, președintele Partidului Național liberal. Publicația menționează că: „alături de frații D-sale Ioan I.C.Brăteanu și Vintilă Brăteanu, remarcați amândoi printre ctitorii României Mari, d-nul Constantin I.C.Brăteanu, a desfășurat o intensă activitate pe tărâm economic²²”.

În sfârșit, documentele păstrate în fondul de istorie fac referiri la activitatea organizației Partidului Național Liberal din județul Caraș-Severin, între anii 1921 - 1922. Vom insista asupra documentelor ce fac referiri la personalitatea lui I.I.C.Brăteanu.

Nota emisă la 30 mai 1921 de Clubul Central al PNL din București și semnată de I.I.C.Brăteanu, solicită convocarea organizațiilor județene la Timișoara în vederea organizării Congresului PNL din Banat, pe data de 12 iunie acel an. Actul este adresat președintelui organizației județene Caraș - Severin, George Popovici, protopop ortodox român de Lugoj.²³

Muzeul se află și în posesia programului zilei de 21 iunie 1921, care amintește și de invitarea lui I.I.C.Brăteanu la lucrări, ocazie cu care acesta susține un discurs „asupra situației actuale politice²⁴”. Se avea în vedere și invitarea altor personalități ca: Vintilă Brăteanu, I.G.Duca etc. Acțiunile vor fi încheiate cu vizita la Banloc, Băile Buziaș, vizitarea orașului Timișoara și un concert dat de „corul din Lugoj sub conducerea profesorului de muzică Ion Vidu²⁵”.

Trei documente fac referire la Congresul General al partidului Național

CLUBUL CENTRAL
AL
PARTIDULUI NAȚIONAL LIBERAL

44, CALEA VICTORIEI 44
BUCUREȘTI

1920 30 Maiu

DOMNUL PREȘEDINTE,

Congresul partidului
național-liberal din Banat urmând să se întrunească în Timișoara în ziua de Duminică 12
Junie, la orele 10 a.m., vă rog să binevoiți
a dispune convocarea organizațiilor județene
de sub președinția Dv. la Timișoara, în vederea
acelui congres.-

Primiți, vă rog, simțimintele
mele de deosebită stimă.

Ion H. Brătianu

D-sale

DOMNULUI PREȘEDINTE AL
ORGANIZAȚIEI PARTIDULUI NAȚIONAL-LIBERAL
din Jnd. Caraș-Severin

Liberal, care se va ține la București, pe 17.11.1921. Toate sunt semnate de Brăteanu și cuprind date referitoare la organizarea acestuia. /listă delegați județ, acte de împuternicire pentru vot, număr participanți etc./ Actele menționate sunt adresate tot lui George Popovici.²⁶

Demn de menționat ni se pare conținutul declarației tip de înființare a organizațiilor locale PNL, care redau succint realizări îndeplinite de partid în decursul anilor, cu referiri și la activitatea șefului partidului, în persoana lui I.I.C.Brăteanu : „... Partidul Național Liberal a înscris în Constituția țării împrumutarea țăranilor, a votat sufragiul universal, a realizat unirea tuturor românilor prin șeful său Ioan C.I.Brăteanu a prezentat cu demnitatea cuvenită interesele neamului și ale țării la Conferința de pace de la Paris.²⁷ Iată câteva exemple la cele enunțate mai sus, cuprinse în declarația cetățenilor comunei Pogănești, plasa Lugoj, județ Caraș-Severin, semnatari ai aderării la organizația locală liberară.

Stima de care se bucura în rândurile partidului său și nu numai, va determina ca la sugestia lui Victor Biberea, avocat și președinte al organizației locale liberale din Lugoj, I.I.C.Brăteanu să fie propus ca deputat al circumscripției electorale Lugoj cu ocazia alegerilor parlamentare. Cele enunțate mai sus au fost publicate în ziarul *Timișana*, apărut la Lugoj pe data de 5.02.1922.²⁸ Același număr publică și scrisoare de răspuns a d-lui Brăteanu, adresată lui Victor Biberea, prin care mulțumește pentru onoarea acordată, dar refuză oferta: „Sunt nevoit a vă ruga să-i comunicați organizației locale liberale, că-i mulțumesc pentru candidatura ce-mi oferă, negăsind nemerit a solicita astăzi sufragiile lugojene“.²⁹ Publicația amintită redă și un program de guvernare PNL, propus în vederea alegerilor generale din 1922. Printre persoanele propuse pentru noul guvern se regăsește și I.I.C.Brăteanu în calitate de: „președinte al consiliului de miniștri, ministru secretar de stat al departamentului războiului“.³⁰

„*Opere mai însemnate ale Partidului Național Liberal*“ este titlul articolului din ziarul timișorean *Nădejdea*, din 22 ianuarie 1922. Printre realizări se menționează: „... prin războiul din 1877 a câștigat independența României iar prin războiul din 1916, întregirea neamului românesc... PNL a dat țării reforma școlară... votul universal... împrumutarea țăranilor... „³¹ Textul este însoțit de două medaliaoane cu fotografia lui I.I.C.Brăteanu , în calitate de prim ministru al guvernului, alături de cea a lui dr. A.Cosma, ministru al Ardealului și Banatului.

Și ca o încheiere și continuare a celor expuse mai sus, având în vedere guvernarea liberală dintre anii ianuarie 1922 - martie 1926, același ziar publică lista noului guvern având în frunte pe I.I.C.Brăteanu. Cităm: „București, 19 ianuarie. Azi, joi, s-a constituit noul guvern. Iară cum a fost el alcătuit:

I.I.C.Brăteanu , președinția și războiul

Vintilă Brăteanu , finanțe

I.G.Duca, externe.....“³²

* Lucrarea a fost prezentată la comemorarea a 70 de ani de la trecerea în neființă a lui I.I.C.Brăteanu , organizată la Clubul Partidului Național Liberal, Arad, pe 22.11.1997. pentru documentare s-a folosit lucrarea Petru Niculescu, *Partidul Național Liberal în perioada 1920 - 1929*, Timișoara, 1996.

1. Complexul Muzeal Arad, Fond Muzeu Oraș, nr.inv,1947.
2. Ibidem.
3. Complexul Muzeal Arad, Fond Coriolan Petranu, nr.inv.695.
4. Ibidem.
5. Ibidem.
6. Complexul Muzeal Arad, Fond Muzeu Oraș, nr.inv.1476.
7. Ibidem.
8. Idem, nr.inv.1449.
9. Ibidem.
10. Ibidem.
11. Ibidem.
12. Ibidem.
13. Ibidem, nr. inv. 2775, p 20
14. Ibidem.
15. Idem, p.37.
16. Idem, p.38.
17. Idem nr.inv.1994.
18. Ibidem.
19. Ibidem.
20. Complexul Muzeal Arad, Fond Ioan Suciu, nr.inv.109.
21. Ibidem.
22. Complexul Muzeal Arad, Fond Muzeu oraș, nr.inv.4045.
23. Idem, nr.inv.1686.
24. Idem, nr.inv.1686.
25. Ibidem.
26. Idem, nr.inv.1696, 1697, 1705.
27. Idem, nr.inv.1686.
28. Idem, nr.inv.1508.
29. Ibidem.
30. Ibidem.
31. Idem, nr.inv.1453.
32. Ibidem.

ION I. C. BRĂȚIANU IN PRESSEAUZÜGEN UND DOKUMENTEN AUS DEN FONDS DES ARADER MUSEUMS

Der Beitrag kommentiert Zeitungsartikel und Dokumente welche sich im Archiv des Arader Museums befinden und die Tätigkeit von Ion I. C. Brătianu, dem Vorsitzenden der National Liberalen Partei aus Rumänien, widerspiegeln.

VECHI FOTOGRAFI ARĂDENI ÎN COLECȚII MUZEALE DIN ORADEA. CONTRIBUȚII LA O ISTORIE A FOTOGRAFIEI ARĂDENE

Lucia CORNEA

Fondurile de fotografie veche deținute de instituțiile muzeale din vestul țării beneficiază încă de o cunoaștere reciprocă relativ sumară, deși o cercetare mai insistentă pe această temă ar duce, suntem convinși, la concluzii interesante. Este ceea ce ne propunem să facem în prezenta lucrare.

Cercetarea mai atentă a unor colecții muzeale orădene ne-a condus la descoperirea unui fond interesant de fotografie veche produsă în ateliere fotografice din Arad aproximativ între anii 1865 -1904.

Este vorba de trei seturi de fotografii, însumând 37 de piese, aflate în patrimoniul Muzeului Țării Crișurilor și al Muzeului Memorial „Ady Endre“ din Oradea, toate fiind fotografii de familie provenite din donații sau achiziții de la urmași.

Un prim grup (9 fotografii), aflat în patrimoniul Muzeului Țării Crișurilor¹ provine de la urmașii familiilor Ignat și Ciordaș din Beiuș, care au numărat printre membrii mai marcanti pe: Vasile Ignat, avocat, cunoscut mai ales pentru participarea sa la mișcarea Memorandumului din 1892; pe Hermina Ignat, care s-a remarcat prin coordonarea unor acțiuni de sprijinire a ostașilor români în timpul Războiului pentru Independență; pe Ioan Ciordaș, avocat, dar totodată fruntaș și martir al mișcării pentru unirea Transilvaniei cu România și, în sfârșit, pe poeta Vioara Ignat. Legătura cu Aradul o constituie Hermina Ignat, soția lui Vasile Ignat, născută Hermina Bocșan, fiica protopopului Moise Bocșan din Arad.

În patrimoniul aceleiași instituții se mai află două fotografii² provenind de la familia Coroiu din Vașcău, care a dat, ca membri mai cunoscuți, pe Partenie Coroiu, negustor și fruntaș al comunității românești din Vașcău și pe Nicolae Coroiu, ofițer voluntar în armata română în timpul primului război mondial și, mai târziu, funcționar superior de bancă. În cazul acesta, veriga de legătură cu Aradul o constituie Aurora Coroiu, soția lui Nicolae Coroiu, născută Aurora Leuca, nepoata preotului Arsenie Leuca din Lazuri.

În sfârșit, cel de-al treilea set de fotografii și cel mai consistent (26 de piese)³ aparține Muzeului Memorial „Ady Endre“ din Oradea și face parte dintr-un fond mai numeros de fotografii donate de urmașii scriitorului și gazetarului Tabéry Géza.

Odată lămurită proveniența fotografiilor, trebuie să menționăm de la bun început că, în lucrarea de față, ele nu ne interesează din punct de vedere al istoriei familiilor respective, ci doar din punct de vedere al istoriei fotografiei, mai exact al istoriei fotografiei arădene. Este adevărat însă, după cum se va vedea și mai jos, că, uneori, cunoașterea unor amănunte din biografia persoanei fotografiate, ne ajută să facem precizări, câteodată importante, legate de istoria atelierelor fotografice.

Ce ne pot oferi, din punctul de vedere al istoriei fotografiei arădene cele 37 de fotografii păstrate astăzi în muzee orădene? Ele ne oferă în primul rând informații despre atelierelor fotografice care funcționau în Arad în acest răstimp, informații cu atât mai prețioase cu cât se referă la atelierelor mai vechi. Ne ajută apoi să detaliem informațiile în ce privește perioada în care au funcționat aceste atelierelor, localizarea lor (cu strada, numărul, casa), succesiunea unor firme în același local, mobilitatea fotografiilor, scenografia studiourilor fotografice etc.

Fotografiile pe care le analizăm provin din următoarele atelierelor arădene: Auerbach Miksa (10 buc.), Auerbach és Wargha (o fotografie), Drescher L. (o fotografie), Marie Drescher (4 buc.), Honisch L. Istvan (4 buc.), Kossak Jozsef (2 buc.), Krauss Bela (o fotografie), Ravasz Jmre (4 buc.), Ravasz és Weisz (2 buc.), Rottman és Tarsa [Rottman & Comp] (6 buc.), Vago (o fotografie) și Weisz Hugo (o fotografie).

Atelierul *Auerbach Miksa* figurează printre cele mai vechi atelierelor fotografice din Arad. El a fost întemeiat în 1860⁴, fiind situat pe atunci recent deschisa stradă Forray⁵, la început în Grădina Nadasdy [„grof Nadasy féle kertben”]⁶, iar mai târziu (dar oricum înainte de 1873) în casă proprie⁷.

Se pare că la început fotograficul Auerbach era asociat cu fotograficul Kozmata, sub firma *Auerbach és Kozmata*, asociație la care s-a renunțat mai târziu în ce privește atelierul din Arad. Firma Auerbach és Kozmata o găsim însă la Nagykanizsa în 1865 și la Mako în 1866. Putem presupune din aceste informații că fotograficul Kozmata s-a retras din atelierul arădean în jurul anului 1865, pentru a organiza atelierelor-filiale din Nagykanizsa și Mako⁸.

Auerbach Miksa a rămas astfel o vreme singurul titular al atelierului din Arad. În anii ‘70, el își găsisse deja un nou asociat, întrucât denumirea firmei era *Auerbach és Wargha*⁹. La datarea mai exactă a acestui moment ne ajută o fotografie datată 22 februarie 1873¹⁰, din marca atelierului de pe verso-ul fotografiei mai aflând că atelierul Auerbach és Wargha funcționa și ca atelier de pictură. Întrucât mărcile anterioare ale atelierului nu menționau ideea de pictură, putem trage concluzia că dintre cei doi asociați, cel care practica și pictura era fotograficul Wargha. De altfel, asocierea fotografie - pictură în atelierelor epocii nu este de fel rară și ea are mai multe explicații, asupra cărora nu vom insista însă în acest loc. Portretul Herminei Bocșan este singura fotografie datată exact din setul de fotografii Auerbach. Întrucât însă la acea vreme atelierelor fotografice își numerotau clișeele în continuare (de la 1 - n+1) pe toată perioada existenței atelierului, acest lucru, prin compararea numerelor de clișeu înscrise pe verso-ul fotografiei, ne ajută să obținem măcar o datare aproximativă a fotografiilor. De aceea, am considerat necesar să indicăm și numărul clișeului original al fotografiei, care, în numeroase cazuri, se află consemnat.

După câțva timp, asocierea Auerbach-Wargha s-a desfășurat, denumirea firmei revenind la *Auerbach Miksa*¹¹. Cu această ocazie, din profilul atelierului, menționat pe verso-ul fotografiilor, dispăre și ideea de pictură. Marca atelierului ne informează și asupra participării și distincțiilor obținute la diferite expoziții: diplomă obținută la Expoziția Universală de la Viena - 1873¹², medalii de merit obținute la Expoziția Națională de Producție

Industrială și Animale de la Szeged -1878 și la Expoziția Generală a Societății Industriașilor din Arad -1880¹³.

Din atelierul *Krauss Béla* provine o singură fotografie¹⁴, dar care ne oferă câteva date interesante. Ne oferă în primul rând informația că atelierul *Krauss Béla* era succesorul atelierului *Auerbach*, funcționând în același local din strada *Forray nr.1*. Este pentru prima dată când în adresă apare indicat și numărul casei. Deducem de aici că ea se afla situată la colțul actualei străzi *Mețianu* cu actuala *Piață Avram Iancu*. Fotografia este datată exact - 12 ianuarie 1893, ceea ce înseamnă că la acea dată atelierul *Auerbach* își încetase existența¹⁵. Este posibil ca fotografii *Krauss* să se fi stabilit la Arad în jurul anului 1891, dat fiind că alte ateliere pe care le deținuse la *Lugoj*¹⁶ și *Timișoara*¹⁷ și-au încetat existența ambele în 1891.

Fotografii *Krauss* pare să fi cedat, la rândul său, destul de curând, atelierul din str.*Forray nr.1* fotografului *Papp Béla*¹⁸, pentru ca în primii ani ai secolului nostru, atelierul să aparțină unuia din fotografi arădeni foarte cunoscuți în acea epocă - *Weisz Hugo*.

Din acest din urmă atelier provine o singură fotografie de foarte bună calitate¹⁹, datată 1904, care ne atrage atenția mai ales prin verso-ul cartonului unde marca atelierului este încadrată într-o splendidă grafică stil arta 1900, cu un simbol foarte frecvent întâlnit - arborele vieții (în acest caz smochinul).

Un grup de șase fotografii provin dintr-un alt vechi atelier fotografic arădean - *atelierul Rottman*.

Fotografii *Rottman Fulöp* și-a deschis atelier la Arad în 1860, în Casa *Maffei* din *Piața Principală* [Fő ter], atelier care a funcționat până în 1871²⁰. În jurul acestei date, el și-a luat un asociat (fotografii *Zemplenyi*), firma devenind *Rottman és Tarsa* (*Rottman & Comp.*) sau *Rottman es Zemplényi*. Cele șase fotografii menționate mai sus sunt din această fază a atelierului. Nici una nu este, din păcate, datată, dar, coroborând o fotografie din arhiva *Bocșan*²¹ cu alte fotografii, de data aceasta datate, din aceeași arhivă de familie, ajungem la concluzia că momentul fotografierii se situează în jurul anului 1875.

Un grup de patru fotografii provin dintr-un atelier pe care până la această dată nu l-am găsit menționat în literatura de specialitate. Este vorba de atelierul *Marie Drescher*, situat „pe Aleea Bisericii, în grădina Mănăstirii, spre *Piața Principală*, vis-a-vis de Casa Comitatului [„*Kirchengasse im Klostergarten u. Hauptplatz, vis a vis dem Komitathause*“]. Este vorba de Biserica și Mănăstirea Minorită²². Una din fotografi este și datată - septembrie 1876²³. Câțiva ani mai târziu, literatura de specialitate menționează un atelier *Drescher* și *Weisz* care funcționa tot pe strada Bisericii [Templom u.] în jurul anului 1880²⁴.

Tot în *Templom u.* a funcționat și atelierul *Honisch L. Istvan* începând din 1890²⁵. În muzele orădene se păstrează patru fotografii provenind din acest atelier. Cea mai veche dintre ele²⁶, pe care o putem data cu aproximație imediat după 1890, ne oferă adresa exactă a atelierului: *Templom u.nr.4*, „vis-a-vis de *Palatul Minorităților*“²⁷. Aceeași fotografie ne mai informează că atelierul *Honisch* funcționa în același timp și ca atelier de pictură.

Pe verso-ul cartonului unei fotografii databile în jurul anului 1895, apare o mențiune în plus: fotograful face cunoscut faptul că este membru al Academiei de Artă Chieti aflată sub patronajul regelui Italiei²⁸. Tot în jurul acestei date, el devenise și fotograf al curții imperiale austro-ungare. Este perioada în care atelierul Honisch s-a mutat în Palatul Domany, în actuala Piață Avram Iancu, la nr.16²⁹.

Tot pe strada Bisericii [Templom u.], dar la nr.2, a funcționat atelierul *Kossak Jozsef*. Acest atelier din Arad era de fapt un atelier-filială³⁰, atelierul principal aflându-se la Timișoara, unde fotograful Kossak își câștigase un binemeritat renume.

Calitatea fotografiilor Kossak este probată și de cele două piese aflate la Oradea, ambele din categoria cabinet portrait, produse în jurul anului 1900³¹.

Palmareșul fotografului Kossak, etalat pe verso-ul fotografiilor, este impresionant: deținea titlul de fotograf al Curții imperiale (K. und K. Hofphotograph); obținuse medalii de merit la numeroase expoziții, dintre care Expoziția Națională de la Budapesta -1885; fusese distins cu diplome de onoare la expozițiile de la Pecs 1888 și Timișoara -1891. Făcuse, de asemenea, parte din juriile expozițiilor de la Arad -1891 și Timișoara -1892³².

Un alt atelier fotografic vechi din Arad a fost acela din Piața Principală (Fö ter) nr.41 (după noua numerotare devenind nr.15). În patrimoniul muzeelor orădene se află șapte fotografii produse în acest atelier.

Cea mai timpurie dintre ele, probabil chiar dinainte de 1865³³, menționează numele proprietarului - *Drescher L.*, iar adresa - Föter nr.41, în Casele Bauer [„Bauer fële sorhazban“]. Pe fotograful Drescher L. nu l-am întâlnit până acum în literatura de specialitate. Aceasta menționează în schimb existența între anii 1865 - 1870, la adresa Foter 41, însă în altă casă - Casa Rosa [„Rosa fële haz“] a două ateliere: *Loger Gusztav*³⁴ și *Stockmann N.*³⁵.

Următoarele două fotografii³⁶ sunt produse tot în atelierul din Foter 41, dar de data aceasta de firma *Ravasz és Weisz*. La aceste fotografii, adresa indicată pe verso-ul cartoanelor ne oferă mai multe detalii: <<Piața Principală nr.41, în grădina Băncii de Comerț și Industrie, vis-a-vis de Hotelul „Palatin“>>. Dacă ținem cont și de atelierele Loger și Stockmann, putem considera că aceste două fotografii sunt produse probabil între anii 1870-1875.

În următorii ani, numele fotografului Weisz dispare din această asociație, atelierul rămânând sub firma *Ravasz Jmre* până în 1898³⁷. Din acest atelier muzeele orădene dețin patru fotografii, produse după 1876. Ele înregistrează schimbările produse în adresa atelierului: conform noii numerotări a caselor, numărul 41 devine 15³⁸, iar mai târziu Piața Principală devine Piața Andrassy³⁹. O schimbare se produce și în profilul atelierului, acesta devenind atelier de fotografie și pictură. La fel ca și alți fotografi, Ravasz își etalează pe verso-ul cartoanelor distincțiile primite de-a lungul anilor la diferite expoziții: medalie de merit la Expoziția de Producție Industrială și Animale de la Szeged - 1876⁴⁰, Expoziția Universală de la Paris -1878, Expoziția Națională de la Szekesfehervar -1879⁴¹.

În sfârșit, o ultimă fotografie din colecțiile de care ne ocupăm provine din

atelierul *Vago* - „Zona”⁴², atelier pe care nu l-am găsit până acum menționat la Arad, ci doar la Budapesta. În lipsa altor indicii, după ornamentica mărcii și după îmbrăcămintea personajelor, putem data cu aproximație fotografia în perioada 1895-1900.

În concluzie, cercetarea acestor trei mici fonduri fotografice se soldează, credem, cu câteva câștiguri pentru o viitoare istorie a fotografiei arădene.

Astfel, lista atelierelor fotografice arădene cunoscute sporește, prin adăugarea unor ateliere până acum necuprinse în repertoriile de specialitate, cum ar fi atelierele Drescher L. și Marie Drescher

Cercetarea noastră, cu privire mai ales la amplasarea atelierelor fotografice, confirmă faptul că în a doua jumătate a secolului 19, perimetrul actualiei Piațe Avram Iancu devenise, practic, centrul orașului Arad. În această zonă erau situate și cele mai vechi, mai importante, mai rentabile și mai elegante ateliere fotografice: cel din strada Forray nr.1, cel din Casa Maffei, cel de la începutul străzii Bisericii, cel din Palatul Domany (nr.16) și cel din Piața Principală nr.15 (fost nr.41). Pentru reactualizarea localizării exacte a acestor vechi ateliere, ar fi necesară continuarea cercetării prin examinarea atentă a vechilor planuri și hărți ale orașului, prin urmărirea evoluției edilitare a zonei respective, incluzând în aceasta și succesele renumerotări ale clădirilor.

Cercetarea unor colecții de fotografie veche, așa cum sunt și cele comentate mai sus, ne ajută să urmărim succesiunea formelor în același local de atelier. Un exemplu îl constituie atelierul din str.Forray nr.1, în care s-au succedat între 1860-1900 șapte firme. Legată de această chestiune este și problema mobilității fotografiilor. Aceștia au fost întotdeauna niște persoane foarte mobile: se asociau, se despărțeau, se stabileau în localitate pentru a deschide un nou atelier sau plecau în altă localitate pentru același scop.

O altă categorie de concluzii spre care ne conduce studiul atent al acestui set de 37 de fotografii se referă la aspecte mai particulare: recuzita și scenografia atelierelor fotografice ale vremii; realizarea, inclusiv artistică, a cartoanelor proprii și a mărcilor de atelier; fotografia ca reflectare a mentalității epocii etc.

În ce privește scenografia vechilor ateliere arădene, aceasta nu e vizibilă în cazul portretelor din categoria carte de vizite, dar apare în schimb în cazul celorlalte categorii de fotografii. Fundalul este în general o alcătuire clasicizantă, din care nu lipsesc coloanele în stil antic (Marie Drescher), draperiile grele (Rottman), balustradele (Auerbach) cu colonete, consolele, mobilierul stil (Kossak), lambriurile ornamentate (Drescher L.) etc. În această ambianță era apoi așezat personajul de fotografiat. Un alt gen de ambianță este aceea rustică, în componența căreia intra gârduțul din lemn nefasonat, florile artificiale, casa de țară inundată de vegetație pictată în fundal (Auerbach).

Persoana fotografiată era tratată ca un subiect și i se compuneau atitudini care reflectă mentalitatea epocii. Astfel, tânăra fată trebuia să facă dovada inocenței și a seriozității. Așa apare, de pildă, Hermina Bocșan⁴³, într-un portret din 1873, fotografiată în picioare, din semiprofil, cu o expresie gânditoare a figurii și mâinile sprijinite pe o consolă. Caracteristică pentru men-

talitatea epocii este și fotografia ei de nuntă⁴⁴, în care cei doi miri stau în picioare, față-n față, într-o atitudine teapănă, ținându-se de mână, dar fără a se privi totuși. O altă poză tipică pentru epocă era aceea a tânărului studios, fotografiat într-o atitudine intelectuală, așezat în fotoliu, cu o carte deschisă în față, cu mâna adusă gânditor spre tâmplă⁴⁵, ori așezată pe carte⁴⁶.

Fotografiile făcute anume cu scopul de a immortaliza întregul interior al atelierului fotografic există, după știința noastră, în general destul de puține. Pentru atelierelor fotografice arădene cunoaștem până la ora aceasta un singur caz - acela al atelierului Weisz Hugo. Fotografia originală cu imaginea acestui atelier se află într-o colecție din Budapesta și a fost reprodusă și publicată⁴⁷.

Așa cum se proceda în general în epocă, și atelierelor fotografice arădene pe care le-am luat în discuție foloseau pentru cașerarea hârtiei fotografice cartoane proprii, tipărite la cunoscute firme vieneze. Honisch își comanda cartoanele la Bernhard Wachtl și Carl Engelharalt, Kossak la litografia K. Krziwanek. Tot la Krziwanek în Viena, dar și la Nürnberg, la firma F. Brunck Söhne, își comanda cartoanele Ravasz Jmre. Krauss Bela lucra cu firma vieneză Kuhle & Milksche.

NOTE

1. Muzeul Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr.inv.3020, 3026, 3320, 3322 - 3324, 3326, 3327, 3329.
2. Ibidem, nr.inv.7647, 7679.
3. Muzeul Memorial „Ady Endre“, nr.inv.2496/ 11, 2496/16 - 2496/40.
4. Ibidem, fotografia cu nr.inv.2496/34, verso.
5. azi str. Ioan Mețianu (Gheorghe Lanevski, *Câteva date privind schimbarea aspectului Pieței Avram Iancu din Arad în cursul secolului al XIX lea*, în *Historia Urbana*, Editura Academiei Române, 1995/ 1-2, Tom III, p.195.
6. Muzeul memorial „Ady Endre“, fotografia cu nr.inv.2496/ 39
7. Ibidem, fotografia cu nr.inv.2496/20.
8. Szakacs Margit, *Magyarorszagi Fényképészek és Fényképész Műtermek (1840-1920)*, în *A Magyar Munkaszocializmus Ekvönyve*.1983, Budapest,1984, p.41. Faptul că în acești ani firma revine la vechea denumire - Auerbach Miksa - este probat și de existența în colecțiile Muzeului Memorial „Ioan Slavici“ din Șiria a unui portret al lui Ioan Slavici, datat 1867, produs în acest atelier (nr. inv.1001; informație amabilă din partea d-nei muzeograf Ileana Florea, căreia-i mulțumim și pe această cale).
9. Ibidem, p.42.
10. Portretul Herminei Bocșan, fotografie în colecția Muzeului Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr.inv. 3322.
11. Muzeul Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr.inv.3020, clișeu original 17.713.
12. Muzeul Memorial „Ady Endre“, fotografia cu nr.inv.2496/30, clișeu original 18.792.
13. Ibidem, fotografia cu nr.inv.2496/34.
14. Portretul farmacistului Rozsnyay Kalman, Muzeul Memorial „Ady Endre“, fotografia cu nr.inv.2496/25.
15. În literatura de specialitate apare ca funcționând până în 1898 (Szakacs Margit, op.cit., p.42).
16. atelierul Krauss Béla, pe „strada principală, lângă Casina maghiară“. (Ibidem, p.56)
17. atelierul Krauss și Klapok din Casa Stefanovits, pe strada Zapolya (Ibidem).
18. Ibidem, p.62.

19. Muzeul Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr.inv.3329.
20. Szakacs Margit, op.cit., p.65.
21. Surorile Bocșan căsătorite: Hermina Ignat, Caterina Pagubă și Riza Ciorba, fotografie în colecția Muzeului Țării Crișurilor, nr.inv.3323.
22. Muzeul Memorial „Ady Endre“, fotografia cu nr.inv.2496/22 „verso“.
23. Muzeul Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr.inv.3327.
24. Szakács Margit, op.cit., p.46. Datarea acestui atelier se dovedește însă a fi inexactă. Prin bunăvoința d-lui muzeograf Dan Demșea, am avut posibilitatea să examinăm o fotografie originală (Meletiu Suciuc împreună cu fiul său, Ioan Suciuc) aflată în patrimoniul Muzeului Județean Arad (fond Ioan Suciuc, nr.inv.236), care provine din atelierul Drescher, și Weisz și este datată 1873. Aceasta înseamnă că atelierul Drescher și Weisz a fost, de fapt, anterior atelierului Marie Drescher.;
25. Szakács Margit, op.cit., p.52.
26. Muzeul Memorial „Ady Endre“, fotografia cu nr.inv.2496/37, clișeu original 863.
27. Să fie vorba de același local, în care în anii anteriori funcționaseră și atelierul Drescher și Weisz și Marie Drescher.
28. Muzeul Memorial „Ady Endre“, fotografia cu nr.inv.2496/11, clișeu original 3182.
29. Palatul Domany a fost construit în 1889 (G. Lanevschi, op.cit., p.198).
30. Kossak a mai avut ateliere și la Budapesta și Buziaș (Szakacs Margit, op.cit., p.28, 56).
31. Soțiii Vioara și Ioan Ciordaș, fotografie în colecția Muzeului Țării Crișurilor, nr.inv.3026, clișeu original 6215. Fotografia este datată septembrie 1900.
32. Protopopul Moise Bocșan și soția sa, Iuliana, fotografie în colecția Muzeului Țării Crișurilor, nr.inv. 3324, clișeu original 4052. Comparând numărul de clișeu cu cel al fotografiei de mai sus, am putea data pe aceasta din urmă în ultimii ani ai secolului trecut.
33. Muzeul Memorial „Ady Endre“, fotografia cu nr.inv.2496/17
34. Szakacs Margit, op.cit., p.58.
35. Ibidem, p.67.
36. Muzeul Memorial „Ady Endre“, fotografiile cu nr.inv.2496/24, clișeu original 3006 și 2496/33, clișeu original 3013.
37. Szakacs Margit, op.cit., p.64. Ravasz Jmre a avut un atelier și la Szeged între 1880-1890.
38. Muzeul Memorial „Ady Endre“, nr.inv.2496/31, fotografie databilă după 1879.
39. Ibidem, nr.inv.2496/23.
40. Ibidem, nr.inv.2496/26, clișeu original 7951.
41. Ibidem, nr.inv.2496/31.
42. Preotul Arsenie Leuca din Lazuri, împreună cu soția sa, Elisabeta, fotografie în colecția Muzeului Țării Crișurilor, nr. inv.7647.
43. Portretul Herminei Bocșan, fotografie în colecția Muzeului Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr.inv. 3322.
44. Muzeul Țării Crișurilor, Secția de Istorie, nr.inv.3020.
45. Muzeul Memorial Ady Endre, fotografia cu nr.inv.2496/ 28.
46. Ibidem, fotografia cu nr.inv.2496/ 21.
47. Szakács Margit, op.cit., p.8, 78.

ANCIENS PHOTOGRAPHES D'ARAD DANS DES COLLECTIONS MUSEALES D'ORADEA. CONTRIBUTIONS A UNE HISTOIRE DE LA PHOTOGRAPHIE D'ARAD

Résumé

La recherche plus attentive de certaines collections muséales d'Oradea nous a conduit à la découverte d'un intéressant fonds de photographies anciennes produites dans des ateliers photographiques d'Arad approximativement entre 1865-1904.

Il s'agit de trois groupes de photographies, en somme de 37 pièces, faisant partie du patrimoine du Muzeul Tării Crișurilor et du Musée Mémorial „Ady Endre“ d'Oradea, en tant que photographies de famille provenues des donations ou des acquisitions de chez les successeurs.

Quelles peuvent nous offrir au point de vue de l'histoire de la photographie d'Arad? Elles nous offrent premièrement des informations sur les ateliers photographiques qui fonctionnaient en Arad à cette époque; des informations d'autant plus précieuses quand il s'agit d'ateliers très anciens. Elles nous aident ensuite à détailler les informations en ce qui concerne la période de fonctionnement de ces ateliers, leur localisation (rue, numéro, maison), la succession des firmes dans le même local, la mobilité des photographes, la scénographie des studios photographiques etc.

Les photographies que nous analysons proviennent des suivants ateliers d'Arad: *Auerbach Miksa* (10 pièces), *Auerbach és Wargha* (une photographie), *Drescher L.* (une photographie), *Marie Drescher* (4 pièces), *Honisch L. Istvan* (4 pièces), *Kossak Jozsef* (2 pièces), *Krauss Béla* (une photographie), *Ravasz Jmre* (4 pièces), *Ravasz és Weisz* (2 pièces), *Rottman es Tárša* [Rottman & Comp] (6 pièces), *Vago* (une photographie) et *Weisz Hugo* (une photographie). Nous en offrons plus bas quelques conclusions plus significatives.

Par exemple, pour dater d'une manière plus exacte l'atelier Auerbach és Wargha, on s'appuie sur une photographie datée le 22 février 1873. La marque de l'atelier, sur le verso, nous renseigne qu'il fonctionnait aussi en tant qu'atelier de peinture.

Puisqu'à cette époque les ateliers photographiques numérotaient leurs clichés continuellement (de 1 à n+1) pour toute la période de leur existence, ce fait, par la comparaison des numéros de clichés inscrits sur le verso des photographies, nous aide à obtenir à moins leur datation approximative. C'est pour cette raison qu'on a considéré nécessaire à indiquer aussi le numéro du cliché original, là où il est consigné.

De l'atelier Krauss Béla provient une seule photographie, mais qui nous offre l'information que cet atelier était le successeur de l'atelier *Auerbach* fonctionnant dans le même local de 1, *rue Forray*.

Un groupe de quatre photographies proviennent d'un atelier qu'on n'a pas trouvé mentionné jusqu'à ce moment dans la littérature de spécialité. Il s'agit de l'atelier Marie Drescher de *Templom* u. (rue de l'Eglise). L'une de ces

photographies est datée septembre 1876. La bibliographie consultée mentionne un atelier *Drescher és Weisz* qui fonctionnait toujours rue de l'Eglise environ 1880. Notre recherche amène ici une précision, dans le sens que l'atelier *Drescher és Weisz* a été en fait antérieur à l'atelier *Marie Drescher*.

Un autre ancien atelier photographique fut celui de 41, *Place Principale* (Foter), (après le nouveau numérotage devenant no. 15). Dans le patrimoine des musées d'Oradea il y a sept photographies produites dans cet atelier. La plus ancienne, datant probablement même d'avant 1865, mentionne le nom du propriétaire - *Drescher L.* - et l'adresse - *Föter no 41, dans les Maisons Bauer*. Jusqu'à ce moment, nous n'avons pas rencontré le photographe *Drescher L.* dans la littérature de spécialité.

Enfin, une dernière photographie des collections dont nous nous occupons provient de l'atelier *Vágó - Zona*, atelier mentionné jusqu'ici seulement à Budapest. Faute d'autres indices, tenant compte de l'ornementation de la marque et de la vestimentation des personnages, on peut dater approximativement la photographie *Vágó* environ 1895-1900.

Pour conclure, nous croyons pouvoir affirmer que la recherche de ces trois petits fonds de photographies se solde avec quelques gains pour une future histoire de la photographie d'Arad.

Ainsi, la liste des ateliers photographiques d'Arad déjà connus croît par l'ajout des ateliers jusqu'ici non compris dans les répertoires de spécialité, tels par exemple les ateliers *Drescher L.* et *Marie Drescher*

La recherche, concernant surtout l'emplacement des ateliers photographiques, confirme le fait qu'à la deuxième moitié du XIXème siècle, le périmètre de l'actuelle *Place Avram Iancu* avait devenu, pratiquement, le centre de la ville d'Arad. En cette zone étaient situés aussi les plus anciens, plus importants, plus rentables et plus élégants ateliers photographiques: celui de 1, rue *Forray*, celui de la *Maison Maffei*, celui du début de la rue de l'Eglise (Templom u.), celui du *Palais Domány* (no16) et celui de 15, *Place Principale* (l'ex no 41).

Pour actualiser la localisation exacte de ces anciens ateliers, il serait nécessaire de continuer la recherche en examinant attentivement les anciennes cartes de la ville; suivant l'évolution ediltaire de la zone respective y compris les successifs renumérotages des bâtiments.

Au cours de la recherche, on a suivi aussi la succession des firmes dans le même local d'atelier. C'est, par exemple, le cas de l'atelier de 1, rue *Forray*, dans lequel sept firmes se sont succédé entre 1860-1900. Lié à cette question est aussi le problème de la mobilité des photographes.

L'étude attentive de ces 37 photographies nous a conduit aussi vers des conclusions qui se réfèrent aux aspects plus particuliers: la récusite et la scénographie des ateliers photographiques de l'époque, la réalisation (artistique ci-incluse), des cartons et des marques d'atelier, la photographie comme réflexion de la mentalité de l'époque etc.

LISTA ILUSTRĂȚILOR

Fig.1. PORTRETUL HERMINEI BOCSAN. 22 februarie 1873. Atelierul Auerbach és Wargha. Format carte de visite. Colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, Secția de istorie, nr.inv.3322.

(PORTRAIT DE HERMINA BOCSAN)

Fig.1a. Verso-ul fotografiei (Verso de la photographie)

Fig.2. PORTRETUL FARMACISTULUI ROZSNYAY KÁLMÁN. 12 ianuarie 1893. Atelierul Krauss Béla. Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre“ din Oradea, nr.inv.2496/25

(PORTRAIT DU PHARMACIEN ROZSNYAY KÁLMÁN)

Fig.2a. Verso-ul fotografiei (Verso de la photographie)

Fig.3. IOAN CIORDAȘ ȘI FIUL SĂU, OVID. Februarie 1904. Atelierul Weisz Hugo. Format cabinet portrait. Colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, Secția de istorie, nr.inv.3329. Verso-ul fotografiei.

(IOAN CIORDAS ET SON FILS, OVID. Verso de la photographie)

Fig.4. PORTRÉT DE BĂRBAT. Circa 1875. Atelierul Rottman es Zemplenyi. Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre“ din Oradea, nr.inv.2496/27

(PORTRAIT D'UN HOMME)

Fig.4a. Verso-ul fotografiei (Verso de la photographie)

Fig.5. PORTRET DE COPIL. Circa 1875. Atelierul Marie Drescher. Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre“ din Oradea nr.inv.2496/22

(PORTRAIT D'UN ENFANT)

Fig.5a. Verso-ul fotografiei (Verso de la photographie)

Fig.6. HERMINA IGNAT ȘI FIUL EI, SALVATOR. Septembrie 1876. Atelierul Drescher M. Format carte de visite. Colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, Secția de istorie, nr.inv.3327.

(HERMINA IGNAT ET SON FILS, SALVATOR)

Fig.6a. Verso-ul fotografiei (Verso de la photographie)

Fig.7. PORTRET DE BĂRBAT. Circa 1891. Atelierul Honisch L.István. Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre“ din Oradea nr.inv.2496/37

(PORTRAIT D'UN HOMME)

Fig.7a. Verso-ul fotografiei (Verso de la photographie)

Fig.8. PORTRETUL LUI SCHWEIGER BANDI. Circa 1895. Atelierul Honisch L. Istvan. Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre“ din Oradea, nr.inv.2496/11

(PORTRAIT DE SCHWEIGER BANDI)

Fig.8a. Verso-ul fotografiei (Verso de la photographie)

Fig.9. IOAN CIORDAȘ ȘI SOȚIA SA, VIOARA. Septembrie 1900. Atelierul Kossak Jozsef. Format cabinet portrait. Colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, Secția de Istorie, nr.inv.3026 (IOAN CIORDAȘ ET SA FEMME, VIOARA)

Fig.9a. Verso-ul fotografiei (Verso de la photographie)

Fig.10. PORTRET DE BĂRBAT. Circa 1864. Atelierul Drescher L. Format carte de visite. Colecția Muzeului Memorial „Ady Endre“ din Oradea, nr. inv.2496/17.

(PORTRAIT D'UN HOMME)

Fig.10a. Verso-ul fotografiei (Verso de la photographie)

Fig.11. ARSENIE LEUCA ȘI SOȚIA SA, ELISABETA. Circa 1895-1900. Atelierul Vago. Format cabinet portrait. Colecția Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, Secția de istorie, nr.inv.7647

(ARSENIE LEUCA ET SA FEMME, ELISABETA)

Fig. 1

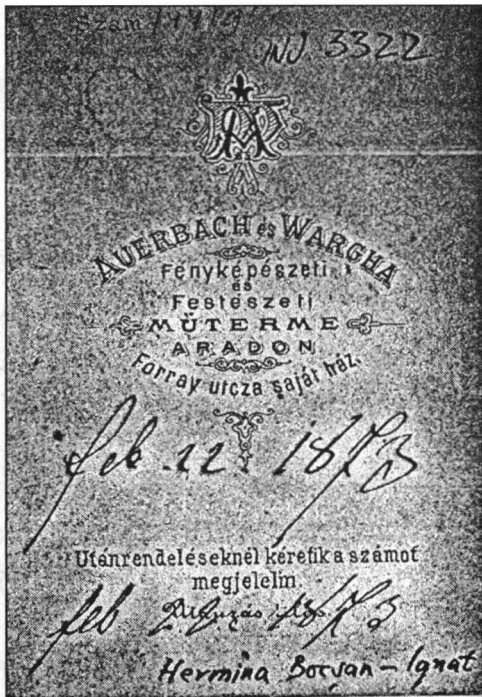

Fig. 1a

Fig. 2

Fig. 2a

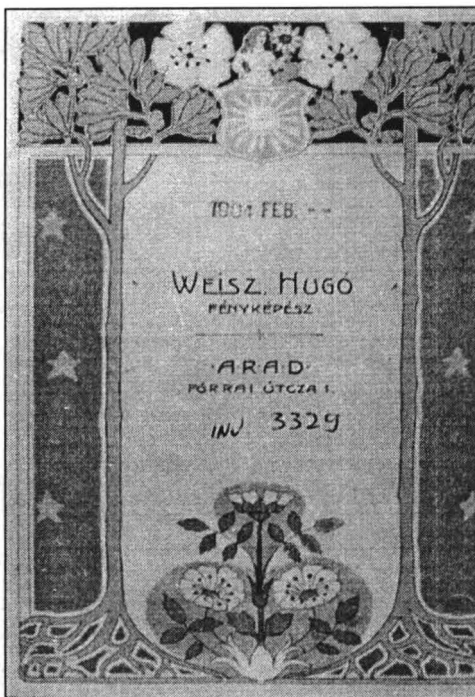

Fig. 3

Fig. 4

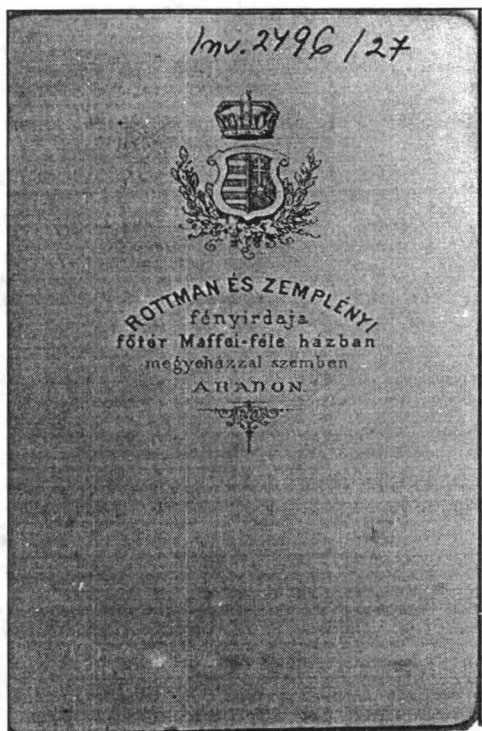

Fig. 4a

Fig. 5

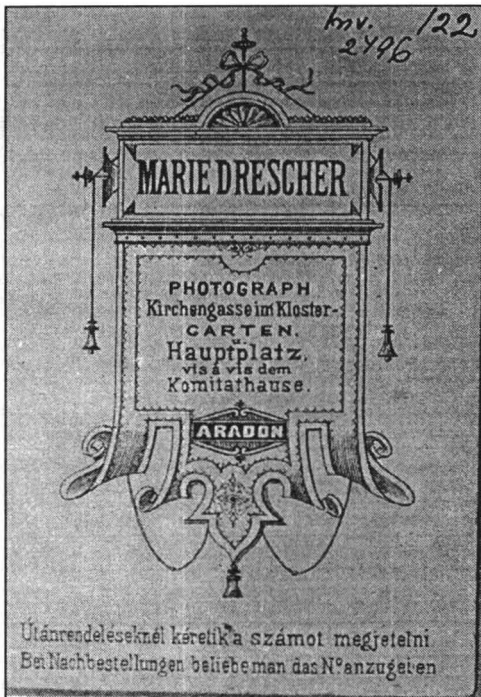

Fig. 5a

Fig. 6

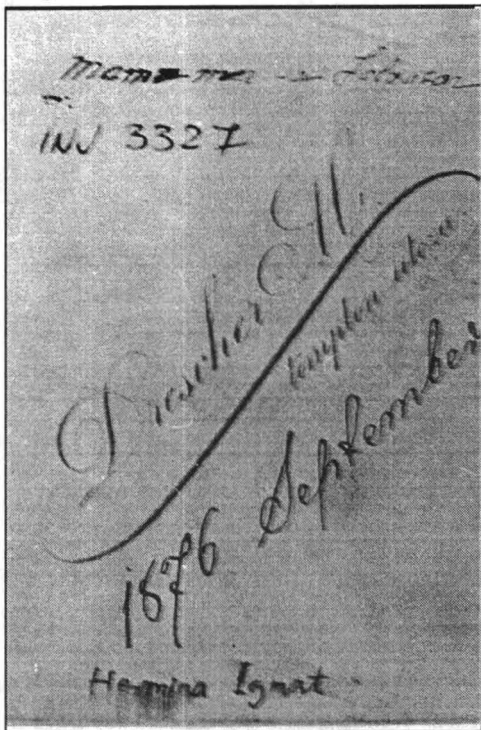

Fig. 6a

Fig. 7

Honisch L. István
 FÉNYKÉPÉSZET ÉS FESTÉSZETI
 MÜTERME
Arad
 TEMPLON UTCZA 4 SZ.
 vis-a-vis a Minorita palotával
 ÉS
MAKO
 FŐ TÉR
 UTÁNRÉNDÉLESEKET ÉVEK
 MŰVAISZESZKÖZLÖK

Fig. 7a

Schweiger Bandi

Honisch
 Királyi-académikus fényképész

ARAD

Fig. 8

Honisch L. István
 Fényképészeti
 és
 Festészeti
 Műterme
Arad
 Templom utca
 4 sz.
 vis-a-vis a Minorita palotával
HONISCH L. ISTVÁN
 Utánrendeléseket évek műva- és eszközjuttatás.
 Arad, Domány-palota.

sz. 1162
 Inv. 2496/11

Ó FELSÉGE
 AZ OLAZS KIRÁLY
 NEDNÖKSÉGE ALÁTT
 ÁLLÓ „CHIETI”
 MŰVESZETI ACADEMIA
 TAGJA.

ÓRI ENRIKUSZ, MŰV. I.

Fig. 8a

Fig. 9

Alaphalásii 1879

KOSSAK JÓZSEF
 OSZKÁR UDV. ÉS Ö FENSEGE JÓZSEF FŐMÉRZŐ
 UDV. FENYKÉPÉSZÉ
 K. UND K. HOF-PHOTOGRAPH

ARAD
 templom utca 2 sz.
 Tel. 5. 29 sz.

BUDAPEST
 Kossuth Lajos utca 12 sz.

TEMESVÁR
 Széchenyi tér 10 sz.

BUZIÁS FORDÓ
 Buziás 10 sz.

Diszokviva: Pécs 1881. Diszokviva: Temesvártól 1881.
 Vagy is Arad 1881. Vagy is Temesvártól 1881.

INV 3026

56

Fig. 9a

Fig. 10

Fig. 10a

Fig. 11

BULELE DE AUR FOLOSITE ÎN CANCELARIILE ȚĂRII ROMÂNEȘTI ȘI MOLDOVEI, SURSE PENTRU CUNOAȘTEREA ARTEI FEUDALE ROMÂNEȘTI

Maria Dogaru

O categorie de izvoare sfragistice folosite în cancelaria Țării Românești și a Moldovei ce se încadrează între manifestările de artă feudală sunt bulele sigilare.¹

Deși în tezaurul sfragistic românesc se cuprinde un număr redus de astfel de izvoare, semnificația și importanța lor istorică și artistică este deosebită.

Practica utilizării bulelor sigilare în cancelariile princiare românești este legată de situația social-politică a sud-estului european după 1453, anul căderii Constantinopolului. Aceste surse sigilare exprimă în limbaj plastic, atestă prin mijloace specifice sfragistice, rolul pe care l-au avut voievozii români în sprijinirea ortodoxismului și susținerea luptei generale antiotomane, amintesc faptul că acești principii i-au substituit din acest punct de vedere vreme îndelungată pe împărații bizantini.² Ceea ce a făcut să le revină un asemenea rol principilor români este desigur faptul că statele române, singurele de origine latină și de religie ortodoxă în această regiune, formațiuni politice ce și-au păstrat autonomia, erau cele mai îndreptățite și totodată cele mai interesate să lupte pentru apărarea instituțiilor ecumenice spre care își îndreptau atenția toți creștinii aflați sub exploatarea turcească sau amenințate de aceasta.³

O expresie concretă a acestui fenomen o constituie instaurarea celui mai îndelungat protectorat (românesc) la Athos, protectorat ce s-a extins din veacul al XV-lea până în secolul al XIX-lea.⁴ Desigur, în relațiile complexe stabilite în această regiune se disting mai multe etape. În primă perioadă, secolul al XV-lea - jumătatea veacului următor, domnitorii români au sprijinit ortodoxismul prin mijloace materiale și morale, au acordat daniile în moșii și bani, au oferit privilegii pe care le consemnau în acte de cancelarie autentificate cu sigilii obișnuite conforme regulilor utilizate de mult în aceste cancelarii, peceti atășate confecționate din ceară și protejate de un căuș din ceară și rășini.⁵

O altă perioadă corespunde veacurilor XVI-XVII când sporește expansiunea Porții Otomane, iar exploatarea statelor ocupate se intensifică. În această vreme de grele restricții pentru popoarele din regiunea balcanică, când biserica ortodoxă, odinioară aflată sub protecția vestigiilor împărați romani de răsărit se afla într-o situație deosebit de grea datorită propagandei musulmane și a persecuțiilor din partea autorităților turcești, domnii români preiau mai hotărât decât o făcuseră în perioada anterioară, rolul de protectori și patroni ai bisericii ortodoxe.⁶ Este epoca în care voievozii Țării Românești și ai Moldovei măresc substanțial daniile față de Marea biserică a răsăritului, pe care de altfel, o considerau aliata de nădejde în lupta pentru stăvilirea expansiunii otomane, și intensifică acțiunile de susținere politică și diplomatică a sa, militează pentru întărirea internă a acestei instituții printr-o bună

organizare⁷.

Unul dintre mijloacele care evidențiază aceste aspecte îl constituie validarea actelor destinate acestor instituții într-un mod special, așa cum o făcuseră mai înainte împărații bizantini, respectiv autentificarea lor cu bule sigilare aurite.

Menite a evidenția importanța excepțională a actelor pe care le întăreau și a marca bunăvoința cu totul deosebită a emitentului față de destinatar, ca și poziția înaltă pe care acesta o avea în ansamblul ierarhiei sociale, bulele sigilare folosite în cancelariile românești sunt într-o oarecare măsură asemănătoare cu sigiliile de acest fel individualizând suverani europeni.⁹

Confectionate din metal aurit (de cele mai multe ori argint suflat cu un strat gros de aur), prin tehnica reunirii a două lame¹⁰ purtând gravate însemne și un text ce evoca autoritatea emitentului și instituția căreia actul îi era destinat, bulele sigilare la care ne referim se păstrează în general detașate de suportul înscrisului pe care-l autentificau, fapt pentru care au ridicat probleme în legătură cu atribuirea lor unui principe sau altul.

Prima bulă sigilară confectionată în cancelaria valahă aparține domnitorului Alexandru al II-lea (1568 - 1577).¹¹ Pe aversul acesteia este gravată stema iconografică a Țării Românești înfățișând două personaje încoronate, purtând costume specifice voievozilor români și flancând un copac.¹² Textul ce însoțește imaginea, scris în limba slavonă¹³, precizează „Această pecete de aur (a făcut-o) Io Alexandru voievod, domnul Țării Românești“. Pe revers s-a reprezentat scena Schimbării la față: pe un munte într-un nimb oval Isus binecuvântând și ținând în mână un „volumen“ având în dreapta pe Moise în stânga pe Ilie.

Al doilea izvor sfragistic de acest fel provine de la Mihnea Turcitul, fiul lui Alexandru al II-lea Mircea (1577 - 1683; 1585 - 1591). Pe aversul său se află stema combinată a Țării Românești, compoziția realizată prin contopirea tipului heraldic,¹³ cuprinzând acvila cruciată (acvila valahică) însoțită de soare și semilună cu tipul iconografic înfățișând cele două personaje flancând un copac. La marginea spațiului sigilar, în exergă s-a gravat un text indicând „Acest engolpion și hrisov l-a făcut Io Mihnea voievod, domn al Țării Românești“. Pe revers este înfățișată Sfânta Treime însoțită de inscripția „Sfânta Treime de la mănăstirea Hilandar al cărei hram (este) Buna Vestire, Născătoarea lui Dumnezeu“.¹⁴

O altă bulă sigilară cunoscută din cancelaria Țării Românești este atribuită lui Petru Cercel. Pe aversul acesteia este reprezentat voievodul în picioare, în profil spre dreapta ținând în mână o cruce având trei brațe orizontale. Este unul din cazurile excepționale de reprezentare a stemei iconografice printr-un singur personaj.¹⁵ Faptul că domnul ține în mână crucea înfățișată în acest mod și nu însemnele tradiționale ale puterii, dovedește că voievodul voia să se prezinte ca un suveran protector al creștinismului. Legenda cuprinde titulatura sa: „Această bulă de aur a făcut-o Io Petru Voievod și Domn al Țării Românești“.

Pe revers identificăm scena Schimbării la față redată însă complet, respectiv în centru, pe un munte, Hristos înconjurat de raze, însoțit de Moise și Ilie, iar în partea inferioară cei trei apostoli: Petru, Iacob și Ioan conster-

nați și orbite de lumina degajată de personajul central. Legenda se continuă pe revers menționând „Și a dăruit-o mănăstirii din Sinai cu hramul Sfânta Schimbare la față“.

Din cancelaria Moldovei s-a păstrat o singură bulă sigilară și ea aparține lui Petru Șchiopu (1574 - 1577; 1578 - 1579; 1582 - 1591).

Pe fața bulei s-a gravat stema secundară a principatului Moldovei (capul de bour cu gât cu tot)¹⁶ și stema dinastică înfățișând scut cartelat timbrat de casca de la care cad lambrechini, cuprinzând în primul cartier câmp fasciat,¹⁷ în doi o cruce având trei brațe orizontale (introdusă inițial în stema Moldovei ca urmare a schimbului de herburile realizat în 1485 când Ștefan cel Mare și Sfânt a încheiat tratatul cu regele Poloniei); în cartierul următor trei roze (după unii heraldiști herbul lui Bogdan I), în ultima partițiune - o floare de crin. Pe revers scena Schimbării la față. Legenda dispusă pe ambele fete atestă: „Pecetea lui Io Petru voievod, domnul Țării Moldovei care a dat-o la Sfântul munte Sinai cu hramul Schimbarea la față a domnului Dumnezeu și mântuirea noastră“.

O altă bulă sigilară aparține domnitorului Țării Românești Matei Basarab (1632 - 1654).¹⁸ Pe avers este reprezentată, în scut baroc, stema combinată a acestui principat timbrată de o coroană deschisă. Legenda „Io Matei Basarab, voievod și domn a toată Țara Românească în anul 7153“ (1654). Pe revers sunt realizate mai multe registre; sus un medalion cu Maica Domnului cu pruncul; în dreapta Sf. Ilie, în stânga Sfânta Ecaterina ținând în mână un scut cu tetragrama lui Hristos; în partea inferioară Daniel în groapa leilor.

În fine, altă bulă sigilară ce s-a păstrat aparține domnului Grigore I. Ghica, voievodul Țării Românești (1660 - 1664; 1672 - 1673).¹⁹ Este unul din puținele sigilii de acest fel ce se conservă la actul pe care îl validează. Pe aversul bulei este înfățișată stema combinată a acestui principat, într-o formă asemănătoare compoziției descrisă mai sus; pe revers în partea superioară s-a înfățișat stema heraldică a Valahiei, acvila cruciată, iar restul câmpului a fost ocupat de un text deosebit de interesant scris în limba română cu caractere chirilice: „Acest hrisov făcutul-a Ion Grigore Ghica Voievod a toată Stetagora a 20 de sfinte mănăstiri ce sunt împrejurul Sfântului munte Atosului văleat 7172“.²⁰ Muzeografiile de la Muzeul Județean de Istorie Prahova au semnalat identificarea unei bule sigilare provenind de la Mihai Viteazul.

În secolele XVIII și XIX în locul bulelor sigilare s-a folosit sigilii confecționate din ceară protejate de o cutie metalică. Deseori capacul acestor cutii era frumos ornamentat. Întâlnim pe unele stema țării,²¹ pe altele ornamente florale²², iar în unele cazuri, figura patriarhului Constantinopolului²³, fapt ce denotă legătura existentă între cele două moduri de sigilare.

Cercetate sub aspectul modului în care răspund exigențelor artistice, se constată grija creatorilor pentru realizarea unor sigilii ce dovedesc tendința spre frumos.

Sunt concludente în acest sens, bulele lui Alexandru al II-lea, ca și bulele lui Matei Basarab și Grigore I. Ghica pe care s-a reprezentat cu o anume solemnitate cele două personaje înfățișându-i pe domn cu fiul asociat la domnie.²⁴

Uneori, în cazul bulei individualizându-l pe Petru Cercel, în câmpul sigilar s-a realizat un adevărat portret al voievodului. Distingem fața prelungă, forma bărbii, mustata, chipul suveranului autoritar, având rolul de protector al creștinismului, fapt evidențiat de faptul că poartă însemnul ce evocă atributul patriarhilor.

Aceste impresiuni sigilare metalice ne dezvăluie unele detalii ale costumului de curte²⁵: caftanul și mantia lungă, vestimentație proprie voievozilor români, brâiele late cu care aceștia se încingeau.²⁶

Înclinația spre frumos, dorința realizatorilor de a crea o piesă artistică este dovedită și de ornamentele florale gravate alături de personaje, iar uneori chiar în spațiul rezervat textului legendei.²⁷

Unele elemente cum sunt liniile șnurate sau spicate ce separă câmpul sigilar de spațiul rezervat textului inscripției, preluate parcă din ceramica populară probează, ca și grafia legendelor, grija pentru a împodobi suprafața sigilară cât mai armonios, dorința de a se realiza o imagine care să încânte privirea.

Comarate cu reprezentările artistice din alte domenii ale artei, constatăm legăturile existente cu sculptura proprie epocii, miniaturistica documentelor de cancelarie, gravura în metal, arta ceramică și folclorul românesc.²⁸

Importanța cercetării acestor izvoare și din punct de vedere al reprezentării artistice este determinată de faptul că pe pământul românesc, în general în această parte a Europei, unde artele majore au avut atât de mult de suferit datorită vicisitudinilor vremii, produsele artelor minore au o importanță deosebită. Ele explică modul în care au evoluat unele curente, atestă inovațiile introduse în arta gravării, relevă plastic influențele ce s-au manifestat și permanenta interferență a ariilor de cultură.

NOTE

1. Datorăm lui C.Moisil un temeinic studiu asupra acestei categorii de izvoare sfragistice, *Bule de aur sigilare de la domnii Țării Românești și ai Moldovei*, în „Revista Arhivelor”, vol.1, 1924 - 1926, nr.1-3, p.249-265.

2. P.V. Năsturel, *Nova plantațio și regii României moștenitori ai imperiului Bizantin*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, vol.XV, 1914, p.1-80.

3. Vezi, Dumitru Năstase, *L'Heritage imperial Byzantin dans l'art et l'histoire des Pays Roumain*, Fondation Europeene Drăgan, 1976, p.4-16.

4. Th.Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941.

5. C.Moisil, op.cit., p.252.

6. Numeroase acte de cancelarie emise în Țara Românească și Moldova probează aceste fapte, Vezi, *Documenta Romaniae Historica*, A (Moldova), B (Țara Românească).

7. Domnul Moldovei, Vasile Lupu plătește cea mai mare parte a datoriilor Marii biserici dar impune în schimb respectarea anumitor reguli menite să ducă la întărirea instituției. Vezi, E.Hurmuzachi, *Documente referitoare la istoria Românilor*, vol.XIV, partea 1.

8. Solemnitatea documentelor era marcată și prin ornamentele realizate pe suport, iar din punct de vedere sigilografic prin validarea lor cu pecetea mare a domnului confecționată din ceară roșie.

9. Vezi, Robert Bautier, *Echanges d'influence dans les chancelleries souveraines du Moyen Age - d'apres les types des sceaux de majesté*, Academie des inscription et Belles-Lettres, 1968, Extras.

10. Se știe că existau două procedee de confecționare a bulelor sigilare, respectiv prin pre-

- sarea pe ambele fețe a unui bloc de metal sau prin reunirea a două lame impresionate.
11. Aceasta se conservă la Muzeul de istorie națională a României.
  12. Ion Bogdan este primul care a cercetat evoluția acestui tip sigilar în cancelariile românești, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolul al XV-XVI-lea*, București, 1905, Introducere. Vezi, M.Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric*, București, 1976, p.41-48, Idem, *Sigiliile de tip iconografic utilizate de domnii Țării Românești*, în „Revista Arhivelor“, an LVI, vol. XLI, nr.3, 1979, p.333-337.
  13. Acvila a fost introdusă în stema Țării Românești pentru a se aminti de cel mai frecvent însemn folosit de legiunile romane venite în Dacia.
  14. Mihnea Turcitul. Această bulă se află la Mănăstirea Hilandar de la Muntele Athos.
  15. Se mai cunosc reprezentări de acest fel de la Mihail, fiul și asociatul la domnie al lui Mircea cel Bătrân (1418). Vezi, M.Dogaru, *Contribuții la cunoașterea stemei de tip iconografic sec.XV*, în curs de apariție, în „Muzeul Național“ și Petru cel Tânăr (1583 - 1585), vezi G.D. Florescu, *Un inel domnesc din veacul al XVI-lea și câteva considerații nouă privitoare la neamul Basarabilor din acel veac*, în „Tirajul“, București, 1940, p.6.
  16. Stema principală a Moldovei înfățișează capul de bour cu stea între coarne flancat de roză și semilună., Vezi, Dan Cernovodeanu, *Știință și artă heraldică în România*, București, 1977, p.82-128.
  17. Fasciile și floarea de crin sunt expresia unor vechi concesiuni angevine. Dan Cernovodeanu, op.cit., p.97.
  18. Se conservă tot la Muzeul de istorie națională a României. În legătură cu sigiliile acestui voievod vezi Maria Dogaru, Ioana Alexandra Negreanu, *Contribuții la cunoașterea însemnelor heraldice din timpul domniei lui Matei Basarab*, în „Documente noi descoperite și informații arheologice“, 1982, p.53-61.
  19. Arhivele Statului București, colecția Pecete II, 164.
  20. Primul sigiliu cu text în limba română aparține lui Petru, pretendent la tron, viitorul domn al Țării Românești, Petru Cercel și datează din 1570. Vezi, Ioan Chiper, *Cel mai vechi sigiliu cu legendă în limba română*, în „Magazin istoric“, anul VIII, nr.2, 5 febr. 1980, p.20.
  21. Dintre capsulele metalice având pe revers stema țării este deosebit de frumoasă, aceea care conserva sigiliul ce validează actul emis la 1776 în cancelaria lui Alexandru Ipsilanti. Arhivele Statului București, colecția Pecetei, I. 101.
  22. Remarcăm printre capsulele sigilare ornamentate cu motive florale cutia ce protejează sigiliul domnului Țării Românești, Alexandru C.Moruzi, din 1792, Arhivele Statului București, colecția Șuluri I, 50.
  23. Întălnim imaginea patriarhului pe capsula sigilară ce conserva sigiliul lui Alexandru Ipsilanti, voievodul Țării Românești din 1775. Arhivele Statului București colecția Șuluri I, 40.
  24. În Țara Românească și Moldova s-a practicat un timp asocierea fiului la domnie. În aceste bulă cele două personaje amintesc pe de o parte această practică românească, dar evocă totodată și sistemul de reprezentare folosit la Curtea imperială bizantină.
  25. În legătură cu costumul de curte, vezi Al.Alexeanu, *Mode și veșminte din trecut*, Edit. Meridiane, București, 1971.
  26. Este expresivă din acest punct de vedere bula sigilară individualizându-l pe Alexandru al II-lea Mircea.
  27. Corina Nicolescu., *Miniatura și ornamentul cărții, manuscrise din țările române, sec. XIV - XVIII*, București, 1964.
  28. N.Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, vol. I, II, 1934 - 1936.

**DIE GOLDENEN BULLEN DER KANZLEIEN AUS DEN
RUMÄNISCHEN LÄNDERN ALS QUELLE ZUR
KENNTNIS DER RUMÄNISCHEN KUNST DES
MITTELALTERS**
(Zusammenfassung)

Die Arbeit erörtert die geschichtlichen Umstände in welchen die goldenen Bullen in den Rumänischen Ländern benutzt wurden. Es folgt die Beschreibung der bisher bekannten Siegelbullen.

SEMNIFICAȚIA SIGILIULUI PREFECTURII ȂURARIA GEMINA

Augustin Mureșan

Sigiliile utilizate de prefecturile sau legiunile constituite în toamna anului revoluționar 1848 în Transilvania sunt puțin cunoscute. Dintre aceste sigilii până în prezent, doar sigiliul Prefecturii Auraria Gemina a fost introdus în circuitul științific de specialitate.¹ După cum este cunoscut, Prefectura Auraria Gemina² era condusă în mod direct în calitate de prefect de Avram Iancu.³

Pentru organizarea motilor din Munții Apuseni, Avram Iancu activa încă din primăvara anului 1848.⁴ „Scularea generală“ a poporului și organizarea Gărzii naționale române vor fi hotărâte la cea de-a treia Adunare Națională de la Blaj din 3/15 septembrie 1848, fapt relatat de însuși Avram Iancu astfel: „după ce în Adunarea de la Blaj în luna septembrie 1848 se determină că, în puterea dreptului dat tuturor popoarelor monarhiei, să se organizeze, (...) (eu mă întorsei în muntosul meu ținut, mă așezai în locuința la Câmpeni și întreprinsei a ridica și organiza garda națională“.⁵

Spre sfârșitul lunii septembrie 1848 Transilvania fusese deja împărțită în 15 prefecturi civile, cadru teritorial în care acționau legiunile. Organizarea a fost fixată într-o schemă precisă și confirmată și de către Comitetul Național Român din Sibiu care își asuma în această perioadă conducerea națiunii ca un adevărat „guvern românesc“. Astfel, printr-un ordin din 1/13 decembrie 1848, comitetul menționat mai sus, statua, organizarea, competența teritorială și atribuțiile prefecturii Auraria Gemina dispunându-se că: „În respectul militariu toată acea parte a comitatului (Alba Inferioară) din dreapta Mureșului s-au format într-o prefectură sub prefectul Avram Iancu“.⁶

Avram Iancu care a fost numit „prefect general“ sau conducător militar al revoluției românești din Transilvania, a constituit și condus Legiunea Auraria Gemina denumită astfel simbolic după Legiunea a XIII-a Gemina dislocată de romani în Munții Apuseni.⁷ Considerată a fi cea mai importantă legiune, Legiunea a II-a „Auraria Gemina“, având sediul la Câmpeni, activa pe un teritoriu vast. Ca și celelalte legiuni, această legiune a preluat ca sistem de organizare, modelul roman. Acest sistem de organizare folosit de revoluționarii transilvăneni ca și latinizarea numelor unor conducători militari, era un mijloc de a pune în practică deviza „VIRTUTEA ROMANĂ REÎNVIATĂ“, scrisă pe „steagul cel mare“ național sub care s-au adunat românii în 3/15 mai 1848 la Adunarea Națională de la Blaj, pe Câmpia Libertății.⁸

Chiar denumirea de „Auraria Gemina“, atribuită prefecturii condusă de Avram Iancu are o semnificație deosebită, ea readuce în conștiință originea romană a poporului nostru, continuitatea românească neîntreruptă pe pământul strămoșesc și demonstrează drepturile istorice ale poporului român. Necesitatea autentificării actelor oficiale emise în cadrul prefecturii „Auraria

Fig. 1a

Fig. 1b

Gemina“ a determinat confecționarea unui tipar sigilar.” (Fig.1a) Documentele păstrate conțin unele date în legătură cu confecționarea și păstrarea acestui tipar sigilar. Astfel, într-o scrisoare datată, 5 februarie 1849, Iosif Fink, vicar al uneia din bisericile din Alba Iulia îl informa pe Avram Iancu că a comandat sigiliul „prefecturii Auraria Geminis“, având în mijloc un brad.¹⁰ În ceea ce privește păstrarea tiparului sigilar, se știe faptul că din toamna anului 1848 și până în vara lui 1849, acesta s-a aflat în grija secretarului prefecturii, Alexandru Boer.¹¹ După cum se cunoaște, actele oficiale emise de Avram Iancu în calitate de prefect au fost validate cu sigiliul acestei prefecturi.

Fără nici o exagerare, incluzându-se în categoria sigiliilor oficiale utilizate de administrația românească în timpul revoluției române de la 1848 - 1849 din Transilvania, considerăm că cercetarea și cunoașterea amănunțită a acestui sigiliu se impune.

În rândurile ce urmează ne propunem a-i prezenta semnificația. Sigiliul este oval-vertical și s-a aplicat în ceră roșie pe scrisoarea adresată la 16 iulie 1848 de Avram Iancu lui Iosif Sterca Șuluțiu, administratorul comitatului Zărand.¹² În câmpul sigilar s-a reprezentat un brad pe o terasă. Legenda s-a scris în limba română cu litere majuscule SIGILLU PRAEFECTUREI AURARIAE GEMINAE¹³ (Fig.1b). La marginea spațiului sigilar se află un cerc ovalid perlat.

Pentru a-i recepta corect mesajul și a-i pătrunde semnificația, sigiliul trebuie analizat în strânsă legătură cu celelalte sigilii de acest fel și cu unele dintre sigiliile personale provenind de la fruntașii revoluției române de la 1848 - 1849.¹⁴ Izvoarele sigilare românești însumează diferite compoziții care cuprind imagini cu arborele. El este întâlnit în stemele de stat,^{14 bis} și ale unor suverani,¹⁵ asociații sau societăți¹⁶, în sigiliile personale ale unor dregători¹⁷, ale unor instituții sau persoane aflate în slujba ocrotirii sănătății,¹⁸ în sigiliile unor localități¹⁹ etc. Arborii de diferite specii înfățișați în cele mai

diverse forme atestă în limbaj plastic întemeierea de noi așezări, bucuria de viață, grija pentru protecția vieții, continua dezvoltare socială, veșnicia naturii și perpetua sa regenerare.²⁰ În țara noastră, dendolatria a lăsat prin sincretism urme în cultul creștin și în viața de toate zilele. Copacul este considerat de credincioși simbolul vieții. Însuși bradul ori copacul trebuincios este folosit mai pretutindeni, cu deosebire la țară.²¹

După cum se poate constata între sigiliile având în câmpul sigilar reprezentat un arbore se află și sigiliul prefecturii „Auraria Gemina“. Arborele reprezentat în câmpul sigilar al acestui însemn, bradul, nu a fost ales în mod întâmplător. El are o profundă semnificație. Bradul, arbore cu nume străvechi, dacic²², semnifică de obicei întinsele păduri de rășinoase, specifice zonei muntoase cadru în care își avea teritoriul și prefectura și activa Legiunea a II-a „Auraria Gemina“.

Figură heraldică, făcând parte din categoria elementelor din natură, bradul, în sens larg expresie a fenomenului dendolatric, evocă aici permanența românilor în vatra strămoșească, sugerând plastic rădăcinile adânci ale neamului românesc în solul străbun. În sens metaforic, așa cum s-a apreciat, bradul face aluzie la permanenta înnoire a mișcării de emancipare națională, exprimă neclintita încredere în progresul continuu al națiunii române.²³ Poate prin bradul gravat în acest sigiliu, Craiul Munților a voit să evidențieze dârzenia transmisă urmașilor daco-romani de natura patriei și mai ales tăria pe care piscurile muntoase ce urcă spre zenit o insuflă celor curațoși.²⁴ Este posibil ca acest conifer să fie un omagiu adus codrului, vatră și leagăn al românilor, refugiu permanent al autohtonilor siliți să se retragă din calea năvălitorilor, casă primitoare pentru aceia care nămaiputând răbda nedreptatea luau drumul codrului.²⁵ El evocă perpetua regenerare a naturii și trimite la natura locurilor unde motii și-au format caracterul dârz, amintind puritatea gândurilor și justetea revendicărilor formulate de revoluționarii români transilvăneni, care au înfruntat primejdiile cu fruntea sus, rămânând asemenea bradului, neaplecați de furtunile abătute asupra lor.²⁶

Imaginea din sigiliu transpune semnificația și importanța pădurii în viața motiilor, permanenta dorință de acțiune a locuitorilor din Țara Zărandului de a-și păstra dreptul asupra pădurilor, drept de care depindea starea lor socială.²⁷ Bradul îi atestă plastic pe dârzii fii ai românilor de pe aceste meleaguri, al căror caracter dârz și fire neînduplecată îi aseamănă cu brazii ce își înalță semeț coroana spre lumină. Metafora plastică, evocând viața locuitorilor din Țara Motiilor, amintind caracterul așezărilor durate aici, casele înrădăcinate în piatra muntelui și oamenii locului ce s-au asemănat cu arborii ai căror trunchi se dezvoltă în ambele sensuri, respectiv pe de o parte își înalță coroana spre cer, iar pe de alta, rădăcinile se afundă mai puternic în pământ, bradul din acest sigiliu sugerează permanența românilor și aspirația lor spre libertate.²⁸

Este semnificativ faptul că mai multe localități din zonă au reprezentat în câmpul sigiliilor lor ca simbol acest arbore (bradul).²⁹ Bradul din sigiliul la care ne referim desemnează totodată perenitatea acestui arbore, simbol al nemuririi. Este o aluzie la permanența românilor puternic ancorati în glia strămoșească, care se dezvoltă asemenea veșniciei naturii.³⁰

Cât privește imaginea din câmpul acestui sigiliu ne raliem întru totul opiniei deja exprimată conform căreia există o strânsă legătură între reprezentarea din câmpul sigiliilor utilizate de Avram Iancu și cuvintele rostite de el în 3/15 mai 1848 la Blaj pentru a-i îmbărbăta pe luptători și a însufla încrederea în victorie³¹: „Uitați-vă pe câmp, românilor. Suntem mulți, ca cucuruzul brazilor. Suntem mulți și tari că Dumnezeu e cu noi“³².

Creat în contextul luptei revoluționare, acest însemn sigilar prin simbolul din câmpul sigilar și legenda scrisă în limba română³³ este o formă de manifestare a emancipării naționale a românilor din Transilvania în timpul revoluției române de la 1848 - 1849. Prin semnificația sa el face parte integrantă din tezaurul sfragistic românesc și reflectă concepțiile revoluționarilor pașoptiști.³⁴

NOTE

* Comunicare prezentată la Simpozionul științific „Revoluția română de la 1848 în context european“, Arad, 21 - 22 mai 1998.

1. vezi Maria Dogaru, *Sigiliile lui Avram Iancu*, în „Revista de istorie“, tom.36, nr.10, 1983, p.1023-1027; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, *Revoluția română din 1848 reflectată în documente de metal*, Editura militară, București, 1988, p.71 - 73, iar sigiliul Prefecturii Legiunii a XII-a Romane a fost succint prezentat în lucrarea lui Florian Dudaș, *Zărândul, chipuri și fapte din trecut*, Editura Albatros, București, 1981, p.130-131.

2. În legătură cu această prefectură și legiune, vezi: Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848 - 1849*, vol.II, Tipografia Cartea Românească din Cluj - Sibiu, 1944, p.504 - 505; Andrei Caciora, *Contribuții privind organizarea Prefecturii „Auraria Gemina“*, în Ziridava, XIII, 1981, p.155 - 159; Valentin Borda, Viorica Dutca, Traian Rus, *Avram Iancu și prefectii săi*, Casa de editură Petru Maior, Târgu-Mureș, 1997, p.44.

3. Vezi în acest sens: Ioan Lupaș, *Avram Iancu*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, III, 1924 - 1925, Cluj, p.60-64; Gabriel Bălănescu, *Avram Iancu*, Tip. Cugetarea, Georgescu-Delafras, 1940; Al.Hodos, *Avram Iancu, regele muntilor*, București, 1944; Silviu Dragomir, *Avram Iancu*, Edit. Științifică, București, 1965, p.39 - 89 (și ed.II, 1968); Horia Ursu, *Avram Iancu*, Editura Tineretului, București, 1966; Ștefan Pascu, *Avram Iancu, Viața și faptele unui erou și martir*, București, 1972; Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj, 1972; I.Ranca, V.Nițu, *Avram Iancu. Documente și bibliografie*, Edit. Științifică, București, 1974, p.123-136; Marin Badea, Gh.I.Bodea, *Avram Iancu în conștiința poporului român*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976; Florian Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Editura Facla, Timișoara, 1989, p.49 și urm.; Marin Mihalache, *Avram Iancu, erou al cauzei naționale*, Edit. Libra, București, 1992, p.28 - 56; Ioan Ranca, *Avram Iancu pe baricadele Apusenilor. Relatări contemporane ale unor apropiați și adversari*, Edit. Pax-historica, Târgu-Mureș, 1996; Valentin Borda, Viorica Dutca, Traian Rus, op.cit.p.25-69.

4. I.Ranca, V.Nițu, op.cit., p.123.

5. Foaie pentru minte și literatură (Brașov), 1850, p.12-15.

6. Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Fond familial Balaș Lisa, dosar, nr.7, f.1.

7. Cu privire la modul de organizare și competența teritorială a acestei prefecturi condusă de Avram Iancu, vezi: Andrei Caciora, op.cit., p.156-157.

8. În legătură cu „steagul cel mare“ național sub care s-au adunat românii la Blaj, vezi: Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, vol.II, Viena, 1852, p.221-222; S. Dragomir, *Studii și documente...*, vol.V, 1946, p.206; Aurelia Bunea, *Steagul poporului român din Transilvania în revoluția din 1848-1849*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, nr.12, 1969, p.37-52; Maria Dogaru, *Tricolorul și cocardele în contextul*

- luptei revoluționarilor pașoptiști, în „Revista de istorie“, tom., 31, 5, 1978, p.867, nota 51; Adina Berciu-Drăghicescu, G.D.Iscru, Tiberiu Velter, Aurel David, *Tricolorul României, simbol al unității, integrității și suveranității naționale*, Edit.Sigma, București, 1995, p.65.
9. Tiparul sigilar se păstrează în colecția de sigilii a Muzeului de istorie Brukenthal din Sibiu. Are o formă oval-verticală (2,6 cm x 2,4 cm) și înălțimea totală (rondela sigilară cu mânerul) de 6,9 cm. Mulțumim și pe această cale d-lui Dan Ivănuș, muzeograf principal la Muzeul de istorie Brukenthal pentru informațiile date în legătură cu această piesă sigilară.
10. Direcția județeană Deva-Hunedoara a Arhivelor Naționale, Fond Societatea de istorie și arheologie a Comitatului Hunedoara, colecția de documente, dosar, nr.5, 1848, f.17, apud, Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, op.cit., p.73, unii cercetători afirmă că pe sigiliul acestei prefecturi s-ar afla emblema acesteia, frunze de stejar, vezi: Ibidem.
11. Vezi: Ibidem, p.73.
12. Direcția județeană Deva-Hunedoara a Arhivelor Naționale, Dosar nr.22/1849, f.20, vezi și actul din 28 august 1849 autentificat cu acest sigiliu (31 mm x 21 mm) pe care Avram Iancu l-a trimis „Onoratei Administrațiuni provisorie din Comitatul Belgradu“, la Alba Iulia, Direcția județeană Alba a Arhivelor Naționale, Fond Prefectura județului Alba, Actele Administrației Alba Inferioară, Actul 669/1849, vezi și Ioan Pleșa, Liviu Palihovoci, *Administrațura comitatului Alba inferioară, organ al administrației românești din Transilvania în timpul revoluției din 1848-1849*, în „Apulum“, XVII, 1979, p.497-527.
13. Maria Dogaru, *Sigiliile lui Avram Iancu*, ..., p.1024 - 1025; Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, op.cit., p.72.
14. Însuși Avram Iancu utiliza într-o perioadă un sigiliu cu imaginea „pomului vietii, libertății și a dreptății“, a bradului, vezi: Maria Dogaru, *Sigiliile lui Avram Iancu*, ..., p.1025; și Florin Dudaș, *Avram Iancu în tradiția poporului român*, Editura Facla, 1989, p.176.
- 14 bis. În legătură cu arborele din sigiliile de tip iconografic ale domnitorilor Țării Românești, vezi: I.D.Ștefănescu, *Cu privire la stema Țării Românești. Arborele din pecetele și bulele sigilare de aur*, în „Studii și cercetări de numismatică“, vol. 1, 1957, p.378 - 388 și Maria Dogaru, *Sigiliile de tip iconografic utilizate de domnii Țării Românești*, în „Revista Arhivelor“, 3, 1979, p.333 - 337.
15. Vezi: P.V.Năsturel, *Novo plantatio și regii României moștenitori ai împăraților Bizanțului*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, vol XIV, 1914, București, 1915, p.1-80 și Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1977, p.56 - 58.
16. Arborele este reprezentat în emblemele societăților culturale transilvănene care au militat pentru făurirea Marii Uniri, vezi: Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, Editura Meridiane, București, 1968 și Maria Dogaru, *Însemne ale societăților național-culturale românești reflectând lupta pentru desăvârșirea unității de stat*, în „Revista de istorie“, tom.31, 8, 1978, p.678 - 685.
17. Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p.242 - 243.
18. Ibidem, p.217 - 220.
19. Ibidem, Idem, *Sigilii orășenești din epoca modernă și contemporană*, București, 1978; vezi și Corneliu Maior, Dimitrie Stoi, *Ecosistemele pădure de pe valea Crișului Alb înfățișate în heraldica sigilară din sec.XVIII și XIX*, în „Studia Universitatis - Vasile Goldiș“, Arad, 5, 1995, p.77.
20. Maria Dogaru, *Sigiliile lui Avram Iancu*..., p.1023.
21. I.D.Ștefănescu, op.cit., p.372.
22. C.C.Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Ceres, București, 1976, p.315 - 320; vezi și Ariton Vraciu, *Limba daco-geților*, Editura Facla, Timișoara, 1980, p.137 - 159.
23. Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, op.cit., p.72.
24. Maria Dogaru, *Sigiliile lui Avram Iancu*..., p.1025.
25. Ibidem, p.1025.
26. Cristache Gheorghe, Maria Dogaru, op.cit., p.195; vezi și Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol.I, A-D, Editura Artemis, București, 1994, p.126.
27. Maria Dogaru, *Sigiliile lui Avram Iancu*..., p.1025.

28. Ibidem, p.1026.

29. Vezi în acest sens: M.Andrițoiu, M.Cerghedeian, *Sigilii sătești în comitatele Hunedoara și Zărand*, în „Revista Arhivelor“, 1, 1971, p.3 - 26.

30. Maria Dogaru, *Sigiliile lui Avram Iancu...*, p.1026.

31. Ibidem, p.1026 - 1027.

32. Ștefan Pascu, op.cit., p.87.

33. În noua stemă a județului Alba, trecutul istoric este evocat și prin reprezentarea sigiliului Prefecturii „Auraria Gemina“, care amintește de Revoluția română de la 1848 - 1849, vezi: Maria Dogaru, *Din heraldica României*, Editura JIF, 1994, p.167, pl. XCII, fig.377.

34. Vezi în acest sens: Maria Dogaru, *Concepțiile revoluționarilor pașoptiști oglindite în sigilii*, în „Revista Arhivelor“, XXXV, (Supliment) 1973, p.134-138.

DIE BEDEUTUNG DES SIEGELS DER PRÄFEKTUR AURARIA GEMINA (ZUSAMMENFASSUNG).

Der Autor untersucht die Bedeutung des Siegels der Päfektur AURARIA GEMINA. Diese Prafektur wurde von Avram Iancu 1848 gegründet und als Prafekt geführt. Im Feld des Siegels wurde eine auf einer Terrasse stehende Tanne dargestellt. Die Tanne, ein Baum dessen Name auf dakische Wurzeln hinweist, steht gewöhnlich für die ausgedehnten Nadelwälder der Berggegend, das Territorium der Prafektur und gleichzeitig das Aktionsgebiet der Legio II AURARIA GEMINA. Die Tanne, als Ausdruck der Dendrolatrie, weist in diesem Zusammenhang auf das Fortbestehen der Rumänen in dieser Gegend, auf die im väterlichen Boden verankerten Wurzeln. Sie erinnert desgleichen an das ständige Neuerwachen der Natur und an die Umgebung in welcher die Motzen (Bewohner der Westkarpaten) ihr tapferes Dasein führen. Desgleichen wird hiermit auf die moralische Vertikalität der Bewohner hingewiesen die für ihre natürlichen Rechte kämpfen.

Das Siegel symbolisiert den erstrangigen Platz welchen der Wald im Leben der Motzen einnimmt, ihr legales Eigentum über diesen, ein Recht von welchem ihr Leben abhängig ist.

UN SIGILIU AL BRESLEI MIXTE DIN GHIOROC, JUDEȚUL ARAD

Augustin Mureșan

În patrimoniul Direcției județene Arad a Arhivelor Naționale, alături de diferite categorii de documente se păstrează și cărți de călătorie. Aceste documente cuprind informații în legătură cu obligațiile calfelor de-a efectua ani de călătorie de studii și lucru prin diferite centre urbane din țară și străinătate, în cele mai renumite ateliere, în scopul perfecționării tainelor meseriei alese, înainte de a-și trece examenul de meșter.¹

Conținând informații bogate, ele au intrat de mult în atenția istoricilor, dar și a sigilografilor, deoarece pe unele din paginile lor se află interesante izvoare sigilografice. Într-adevăr, breslele având dreptul de sigiliu², actele emise de conducerea acestor instituții economice, între care se numără și cărțile de călătorie erau întărite cu sigilii. După terminarea stagiului în orașul respectiv, calfei i se făcea o caracterizare într-o formulare identică, semnată de conducerea breslei și validată cu sigilii.³ Prin aplicarea sigiliilor⁴ se garanta autenticitatea datelor și faptelor înscrise pe paginile acestor documente. Dintre izvoarele sigilare păstrate pe cărțile de călătorie prin originalitatea și puterea de expresivitate a imaginilor reprezentate se remarcă sigiliile de breaslă.

Un astfel de document de breaslă este și cartea de călătorie (Wanderbuch), eliberată la Ghioroc, calfei de dulgher Gozon Peter, la 25 mai 1841.⁵ Acest act este tipărit pe o hârtie obișnuită fără filigran și conține 24 file (48 pagini).

Pe coperta a doua a cărții s-a aplicat sigiliul breslei meșteșugarilor din Ghioroc.⁶ (Fig. 1a - 1b) în ceară roșie. În masa de ceară roșie a sigiliului sunt cuprinse firele șnurului care leagă paginile, asigurând astfel autenticitatea documentului. Desigur, prin acest sistem se evitau unele abuzuri precum smulgerea unor file, înlocuirea sau adăugarea altora.⁷

Pentru introducerea sa în circuitul științific de specialitate în rândurile de mai jos ne propunem să prezentăm acest sigiliu de breaslă rămas până în prezent necunoscut.⁸ Sigiliul este rotund având diametrul de 36 mm. În câmpul sigilar un scut dreptunghiular, partajat în 7 cartiere (compartimente). Aceste cartiere, au rezultat prin trasarea a două linii verticale și împărțirea fiecărei părți prin linii orizontale astfel încât în prima parte se găsesc două cartiere, în a doua parte, trei și în ultima, două.⁹

Acest sistem de împărțire rareori folosit avea menirea de-a realiza un număr mai mare de brizuri (compartimente). Cele 7 cartiere obținute au fost încărcate cu următoarele mobile heraldice: În partea dreaptă în primul cartier sus, un echer suprapus peste un compas deschis având vârfulurile în jos, iar dedesupt un ciocan și o mistrie încrucișate și un vinclu, unelte specifice zidarilor; în cartierul doi sunt două chei încrucișate cu vârfulurile în sus individualizându-i pe lăcătuși.

În partea centrală, în cartierul trei, un ciocan și o dălțiță încrucișate și

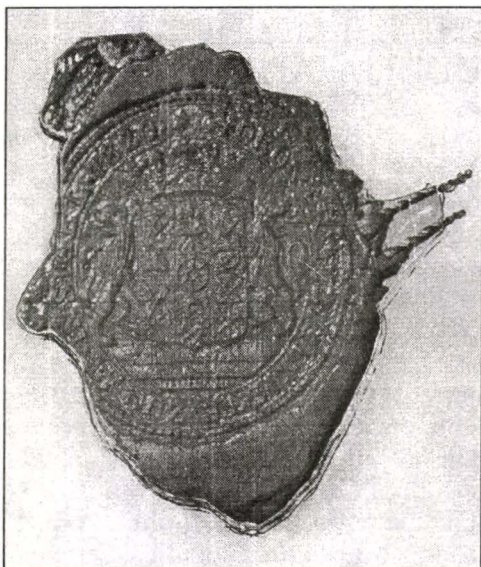

Fig. 1a

Fig. 1b

întretăiate de alte două obiecte neidentificate (probabil un hârlet și o tăviță menită a da formă diferitelor produse) unelte folosite de sticlari; în cartierul patru, o roată, desemnându-i pe rotari; în cartierul cinci, o potcoavă deasupra unui ciocan și al unui clește, încrucișate, figuri heraldice evocându-i pe fierari.

În partea stângă, în cartierul șase, o rindea, un compas deschis cu laturile în jos, un echer și un alt element neidentificat amintindu-i pe tâmplari; ultimul cartier (șapte) cuprinde o bardă de dulgher și o teslă încrucișate și întretăiate la mijloc de o unealtă specifică (probabil o cheresfaiță)¹⁰ însoțite deasupra de un compas deschis cu laturile în jos intercalat de un metru sau un vinclu, simboluri binecunoscute ale dulgherilor.

Scutul timbrat de o coroană deschisă formată din trei fleuroane și dotată cu două arcuri perlate este susținut de doi lei cu capetele întoarse, așezat fiecare pe un postament. În exergă, între un cerc continuu în interior și alte două - unul liniar și altul perlat - în exterior, s-a scris legenda în limba germană cu litere majuscule: GYOROKER. VEREINIGTE. ZUNFT. INSIGEL, 1820 (SIGILIUL BRESLEI UNITE DIN GHIOROC, 1820).

Legenda sigiliului este precedată de o stea cu șase raze, iar cuvintele care o compun sunt despărțite printr-un punct. După modul de confecționare, în ceară a amprentei sigilare, deducem că tiparul de sigiliu a fost realizat în incizie. Privind câmpul sigilar observăm că în scutul heraldic sunt reprezentate cele 7 meșteșuguri care s-au unit alături de altele, în cadrul breslei din Ghioroc formând o breaslă mixtă. Obiceiul de a mări împărțirea scutului pentru a forma cartiere, vine din dorința de a împreuna stemele de înrudire cu cele proprii, de a purta dovada stăpânirii mai multor feude, de a alătura la armele sale pe cele încuviințate ca recompensă a serviciilor aduse, de a se pune sub protecția unuia mai puternic." Tot așa credem, s-a procedat și în cazul diferitelor branșe meșteșugărești înrudite pentru a se dovedi unirea mai

multor meserii care erau puse sub protecția privilegiilor acordate de cei în drept.

Pentru a se evoca simbolic diferitele meserii s-au utilizat figuri heraldice înfățișând: a) unelte specifice (zidarii, sticlarii, tâmplarii, dulgherii); b) produse finite (lăcătușii, rotarii). Într-un singur caz, activitatea specifică a fost desemnată printr-o compoziție mixtă, respectiv unelte și produsul finit. Sunt astfel individualizați fierarii. Este interesant faptul că aceștia fiind desemnați printr-un ciocan de potcovit, un clește și o potcoavă, ne sugerează într-un fel aparte procesul de producție, care a rămas aproape neschimbat, până astăzi,

Din punct de vedere al structurii meseriilor reprezentate simbolic izvorul sigilar la care ne referim reflectă complexitatea activităților economice și nivelul tehnicii existent la acea dată în cadrul breslei meșteșugarilor din Ghioroc. După cum se poate constata în această breaslă s-au unit meșteșugari pentru prelucrarea metalelor specializați în produse legate de gospodăriile țărănești (fierari, rotari) prelucrarea lemnului pentru construcții (tâmplari, dulgheri), bunuri legate de construcții (lăcătuși) și meseriași specializați în construcții (zidari și sticlari).

Numărul destul de mare al meseriilor existente în târgul Ghioroc așezat aproape de răscrucea drumurilor ce duceau de la poalele dealurilor podgoriei Aradului spre Pâncota, Radna și Arad, dovedește o dată în plus dezvoltarea relațiilor economice capitaliste la care s-a ajuns, fapt care a determinat accentuarea specializării profesiunilor în cadrul breslei. În apropierea imediată se situa centrul alodial de viticultură al erariului din Miniș care avea nevoie, la fel, de mulți meșteșugari,¹² dar mai ales de produsele lor. După unele date din breaslă mixtă din Ghioroc mai făceau parte și meșterii germani din Păuliș, Sâmbăteni și Cuvin.¹³

Așa cum s-a apreciat reprezentările de pe sigiliile de breaslă simbolizează prin uneltele și produsele cele mai caracteristice, organizația meșteșugarilor aparținând aceleași branșe, a breslei.¹⁴ Studiarea reprezentărilor de unelte și de produse meșteșugărești din imaginile acestor sigilii prezintă o însemnătate deosebită pentru istoria tehnicii, pentru cunoașterea evoluției uneltelor.¹⁵

Deși până în prezent nu cunoaștem dacă tiparul sigilar cu care s-a realizat impresiunea sigilară descrisă mai sus se mai păstrează ori s-a pierdut, pecetea păstrată pe acest document probează faptul că această piesă a fost folosită. De asemenea, sigiliul ne permite a constata faptul că breaslă meșteșugarilor din Ghioroc, înființată în 1819 și care cuprindea 18 meserii¹⁶ și-a confecționat tiparul de sigiliu în 1820, în al cărui câmp sigilar au fost reprezentate doar cele șapte meșteșuguri.

NOTE

1. Vezi: Silvia Zderciuc, *Un document al breslei olarilor din Baia Mare* în „Revista Muzeelor“, Anul VIII, 3, 1971, p.262 și Anton D.Dorner, *Un statut de breaslă din Orăștie de la începutul veacului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie“, Cluj-Napoca, XXIV, 1981, p.365-385.

2. Vezi: Emil Vârtosu, *Despre dreptul de sigiliu*, în „Studii și cercetări de numismatică“, III, Editura Academiei, București, 1966, p.333-344.

3. Silvia Zderciuc, op.cit., p.262.

4. Prin sigiliu sau pecete se definește urma sau amprenta rămasă pe suportul documentului prin aplicarea tiparului sigilar în ceară sau introdus într-o substanță de sigilat (chinovar, soluție de aur, tuș, fum etc.), vezi: *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, 1982, p.213.
5. Direcția județeană Arad a Arhivelor Naționale, Wanderbuch (Carte de călătorie) Fond, Colecția bresle meșteșugărești arădene, Dosar nr.12, Cartea de călătorie a fost emisă în baza Ordinului înaltei locotenente de stat regale ungare din 16 iulie 1816, nr.21080 și tipărită la Arad. Această carte este eliberată în „orașul de câmpie“ Ghioroc, prin Schauer Ignatz, notarul breslei, la 25 mai 1841, iar la p.7, întocmit la Arad, la 29 dec.(embrie) 1842, Goron Ianos, Ghioroc, meșter dulgher.
6. În legătură cu această breslă formată în 1819, vezi Lajos Szádeczky, *Iparfejlődés és céhek története*, Magyarorszagon, II, Budapest, 1913, p.262; Géza Eperjessy, *Mezovarosi és falusi céhek az Alföldön és Dunantulon 1686 - 1848*, Budapest, Akad. Kiado, 1967, p.213; Géza Kovach, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII - XIX*, Muzeul județean Arad, Arad, 1974, p.15-16; *Aradul permanentă în istoria patriei*, Arad, 1978, p.171; Géza Kovach, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Ialomița, materiale de istorie agrară a României“, Slobozia, 1983, p.525.
7. vezi: Emil Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în „Documente privind Istoria României“, Introducere, II, București, 1956, p.340 - 409.
8. În legătură cu sigiliile de breslă vezi: Jakó Sigismund, *Sigilografia cu referire la Transilvania* (până la sfârșitul secolului al XV-lea), în „Documente privind Istoria României“, II, 1956, p.618; Magdalena Bunta *Sigilii de breslă în colecția muzeului de istorie Cluj*, în „Acta Musei Napocensis“, III, 1966, p.213-288; Idem, *Două sigilii ale breslei aurarilor din Cluj și Dej*, în „Apulum“, 6, 1967, p.355 - 360; Albert Eichhorn, *Siebenbürgische Zunftsiegel (Sigilii de bresle transilvănene)* în „Forschungen zur Volks und Landeskunde“, 12, 1969, 2, p.72 - 81; Mircea Zdroba, *Sigilii ale breslelor din Baia Mare păstrate în Colecțiile Muzeului județean Maramureș*, în „Marmația“, II, 1971, p.121-127; Mircea Zdroba, Mircea Barbu, *Sigilii de breslă din județul Arad*, în „Ziridava“, III-IV, 1974, p.107 - 112; L.Incze, *Cehpecsétek és cehbenkinvotablák a Kezdivásárhelyi muzeum gyűjtémengyeben* (Sigilii de breslă și embleme de corporații în colecția Muzeului din Târgu-Secuiesc) în „Aluta“, 6-7, 1974 - 1975, p.113 - 141; M.Kovacs, *Colecția de sigilii a filialei Arhivelor Statului județul Arad*, în „Ziridava“, VI, 1976, p.491 - 501; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Edit.Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p.179 - 193; Idem, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului București*, 1983, p.14 - 235; Lajos Kakucs, *Expozitia „Breslele din Banat“*, în „Revista muzeelor și monumentelor“, seria muzee, XX, 6, 1983, p.19 - 25; Idem, *Despre apicultura Banatului în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea*, în „Almanahul stuparului“, 1984, p.54 - 58; Augustin Mureșan, Livia Grozi, *Două tipare sigilare aparținând breslei olarilor din Lipova*, în „Revista muzeelor și monumentelor“, seria muzee, XXVI, 3, 1989, p.39-42; Maria Dogaru, Augustin Mureșan, *Matricea sigilară provenind de la bresla mixtă din Aluniș*, județul Arad în „Crisia“, XX, 1989, p.435 - 438; Natalia Dascăl, Augustin Mureșan, *Un tipar sigilar al breslei mixte din Pâncota*, în „Ziridava“, XVIII, 1993, p.411 - 414; Dănuț Ivănuș, *Tipare sigilare de breslă din colecția Muzeului de istorie Sibiu*, în „Revista muzeelor“, XXX, nr.2, 1993, p.61 - 70; Augustin Mureșan, *Un sigiliu al breslei zidarilor și dulgherilor din Aradul Nou*, în „Ziridava“, XIX-XX, 1996, p.415 - 418.
9. În legătură cu repartizările scutului, vezi: Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica*, tratat tehnic, Editura Științifică, București, 1974, p.33 - 35.
10. O astfel de unealtă (cheresfaia) specifică dulgherului este reprezentată alături de alte unelte de dulgherit din Bedeciu, vezi: Valer Butură, *Etnografia poporului român, Cultura materială*, Cluj-Napoca, 1978, p.363, fig.60/5.
11. Marcel Sturdza-Săucești, op.cit., p.33
12. Géza Kovach, *Răspândirea meșteșugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVII-XIX-lea*, p.15.
13. Ibidem, p.16; *Aradul permanentă în istoria patriei*, 1978, p.171.
14. Magdalena Bunta, *Sigilii de breslă din colecția Muzeului de istorie din Cluj*, p.225.

15. Ibidem, p.224.

16. Géza Kovach, *Răspândirea breslelor rurale în partea de vest a României în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, p.525.

EIN SIEGEL DER VEREINIGTEN ZUNFT AUS GHIOROC (KR. ARAD) (Zusammenfassung)

Der Autor stellt das Siegel der vereinten Zunft der Handwerker aus Ghioroc vor. Das Siegel wurde in roten Wachs eingedrückt, in einem Wanderbuch welches am 25. Mai 1841 von der Zunft der Handwerker aus Ghioroc für einen Zimmerergesellen ausgestellt wurde. Zur Zeit wird das Dokument in der Sammlung „Arader Handwerke“ der Filiale Arad des Nationalarchivs aufbewahrt. Im Siegelfeld befindet sich ein heraldisches Schild welches in 7 Kompartimente eingeteilt ist.

Im ersten Kompartiment, rechts oben, befinden sich ein Dreieck und ein nach unten geöffneter Zirkel, ein Hammer und eine Kelle, überkreuzt, sowie ein Dreieck, heraldische Figuren die an die Zunft der Maurer erinnern. Im zweiten Kompartiment befinden sich zwei überkreuzte Schlüssel die für die Zunft der Schlosser stehen. Im dritten, zentralen, Kompartiment sind den Glasern spezifische Elemente zu erkennen, im vierten ein Rad, für die Räderer stehend, im fünften ein Hufeisen, ein Hammer und eine Zange (überkreuzt), Elemente die für die Schmiede stehen.

In der linken Hälfte, im sechsten Kompartiment, befinden sich eine Hobel, ein Dreieck und ein nach unten geöffneter Zirkel sowie eine andere, nicht identifizierbare, heraldische Figur, im siebten sind eine Axt und ein Hammer überkreuzt dargestellt sowie ein anderes Zimmerergerät nebst einem Zirkel und einem Dreieck. Über dem von zwei Löwen abgestützten Schild befindet sich eine heraldische Krone.

PREOCUPĂRILE REGELUI FERDINAND ÎN DOMENIUL PHALERISTICII

Maria Dogaru

Sistemul național de decorații românesc avându-și începutul în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza¹, instituit în perioada regelui Carol I² a fost dezvoltat în anii când pe tronul țării s-a aflat regele Ferdinand, cel care a rămas înscris în analele istoriei românești cu calificativul „întregitorul”.³

Desigur evenimentele complexe și importante care au avut loc între 1914 - 1927 (participarea României la prima conflagrație mondială, înfăptuirea Marii Uniri) au impus lărgirea sistemului național de decorații. Cum se știe, în această perioadă au fost instituite: Ordinul „Mihai Viteazul”, Ordinul „Regina Maria”, Medalia „Crucea comemorativă a războiului 1916 - 1918”, Medalia „Victoriei”, Medalia „Răsplata muncii pentru construcții școlare”. (1923).

Ca și în alte domenii ale creativității autorii proiectelor au rămas în anonim, necesitatea îndepărtării vălului necunoașterii fiind din ce în ce mai resimțită. Răspunzând unor astfel de cerințe dorim să aducem la cunoștința specialiștilor preocupările regelui Ferdinand în ceea ce privește phaleristica românească. Apelăm pentru a demonstra acest fapt la documentele de arhivă, respectiv, la caietul cu însemnări și desene ce se conservă în patrimoniul Arhivelor Naționale, fond Casa regală.⁵

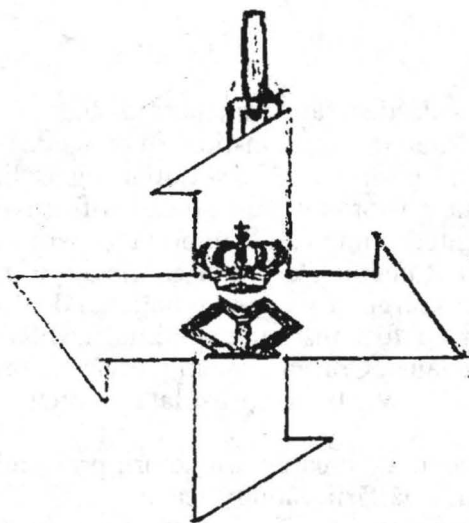
Dovedind un interes deosebit față de problema decorațiilor, de altfel una din prerogativele regale importante, autorul caietelor a consemnat pe filele acestora date privind personalitățile române și străine cărora li s-au conferit decorații, a menționat denumirile localităților unde au avut loc confruntări ce urmau a fi marcate phaleristic, a descris unele însemne.

Comparând desenele cuprinse în acest caiet cu înfățișarea decorațiilor menționate mai sus constatăm că unele dintre ele sunt aproape identice. Cunoscător al legilor heraldice (a participat uneori la lucrările Comisiei heraldice consultative⁶), pasionat de izvoarele phaleristice, regele Ferdinand s-a preocupat credem, îndeaproape de înfățișarea decorațiilor instituite. Astfel, a desenat pentru fiecare decorație mai multe variante, deosebirile dintre acestea fiind marcate prin elemente de detaliu și cromatică.

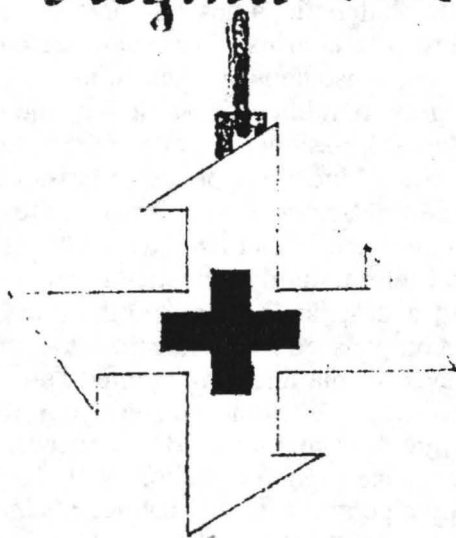
Din cercetarea filelor unității arhivistice la care ne referim reiese faptul că Regele Ferdinand a desenat însemnul Ordinului „Crucea Regina Maria”, ordin menit să recompenseze meritele celor care au activat în domeniul sanitar.⁷ Însemnul avea forma unei cruci gamată purtând ca însemne de individualizare crucea roșie și cifra încoronată a Reginei Maria.⁸

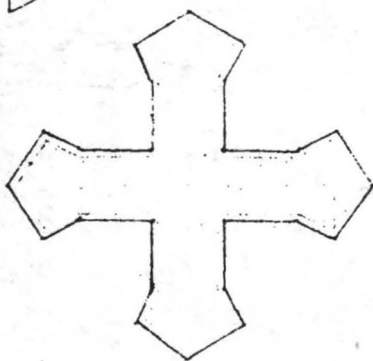
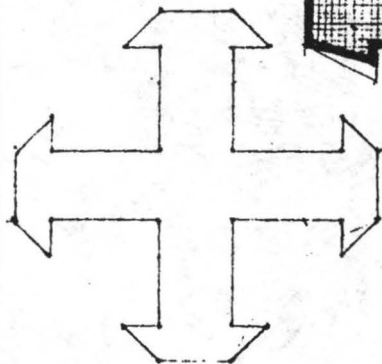
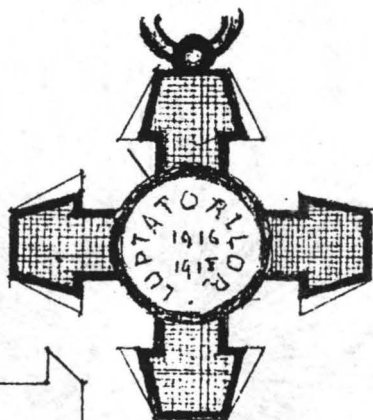
În mod cert o altă decorație legată de preocupările regelui Ferdinand este medalia „Crucea comemorativă a războiului 1916 - 1918”.⁹ Numărul mare de forme conturate pentru această distincție sunt dovada importanței și preturii care s-a acordat de societatea românească armatei.

În mai multe desene crucea avea între brațe fascicole de raze iar în centru se propunea textul: LUPTĂTORILOR 1916 - 1918 sau stemele provinciilor

Crucea Regina Maria

CERNA

BUCUREȘTI

JIU

PREDEAL

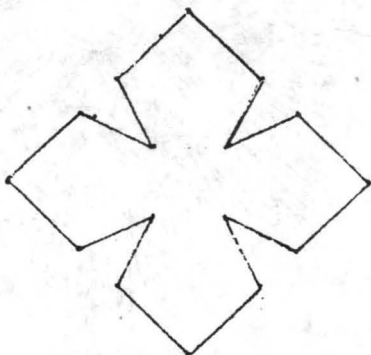
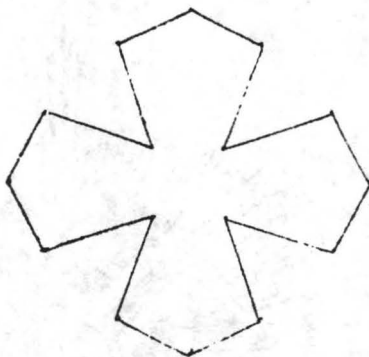
OITUZ

MĂREȘTI

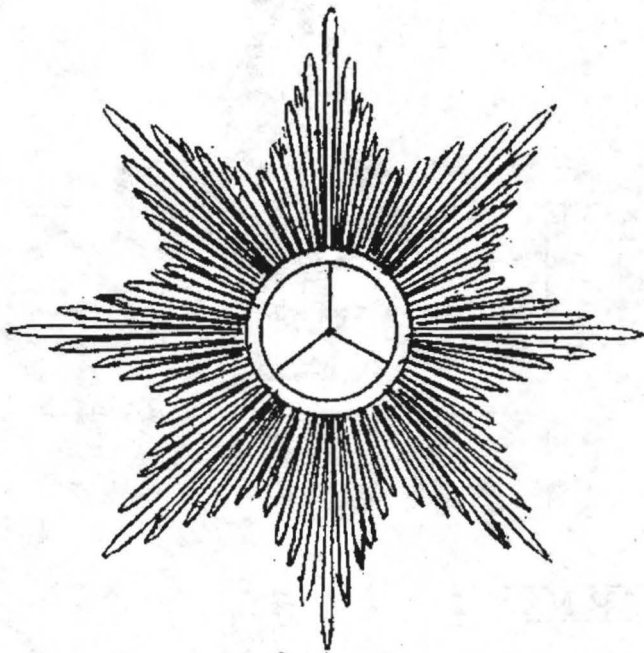
MĂRĂȘESTI

DOBROGEA

TURTUCAIA

ce s-au reunit cu țara mamă, Transilvania, Basarabia și Bucovina.

Considerăm că aceste modele dovedesc faptul că inițial decorația a fost gândită ca un ordin. În cele din urmă a fost instituită sub formă de cruce comemorativă menită să recompenseze militarii și civilii care au participat la răzoiul pentru întregirea țării. A fost confecționată din fier pentru a se evidenția durata în timp a înfăptuirilor.

Între însemnele asupra cărora regele Ferdinand a stăruit, un prim loc îl ocupă cifra sa regală. Într-adevăr, numeroasele desene colorate și alb negru, înfățișând două litere adorsate, dovedesc căutărilor stăruitoare pentru alegerea unei forme reprezentative. Cum se știe cifra regelui Ferdinand se află înscrisă în centrul însemnului Ordinului Mihai Viteazul, primul ordin de război românesc.¹⁰ Acest ordin nu a avut inițial un Regulament (i se va întocmi unul abia în 1938), deci forma sa nu a fost descrisă în nici un act oficial.

Este interesant faptul că, chiar înfățișarea Ordinului Ferdinand, instituit cum se știe în 1929,¹¹ la trei ani de la moartea „Întregitorului” pentru a-l omagia și a-i recompensa pe cei care s-au remarcat în lupta pentru unirea deplină, corespunde cu desenele existente în caietul Regelui Ferdinand.

Însemnul înfățișează o cruce de aur smălțuită, verde, cu capetele brațelor despicate în forma a doi F adorsați și având deasupra coroana de aur. Instituit tot prin Decret regal „Ordinul Ferdinand” a beneficiat de un regulament abia în 1930, însă și acesta incomplet, în sensul că nu cuprindea descrierea însemnului. Succinta precizare cuprinsă în acest regulament în legătură cu forma însemnului („figura regelui Ferdinand va fi la mijloc”) dovedește că la data respectivă încă nu se fixase definitiv înfățișarea decorației. Ulterior s-a considerat probabil că asemănarea decorației dedicată regelui Ferdinand cu un însemn conturat chiar de acesta este mai nimerită, astfel încât s-a adoptat crucea formată din cele patru litere F adorsate, fără a mai fi reprezentată efigia regală.

În fine, Ordinul „Pentru Merit”, creat în 1931¹² și înfățișând o cruce de Malta de metal cu vârfurile terminate în perle, de asemenea, de metal, având în centru un medalion verde rotund, încărcat cu o cruce de smalt alb ce poartă cifra regelui Carol al II-lea de aur; la capetele brațelor aflându-se o coroană de spini - seamănă perfect cu unul din desenele întâlnite în documentul de arhivă cercetat. Este o dovadă a faptului că însemnele conturate de regele Ferdinand deveniseră un prețios izvor de inspirație care a dăinuit peste vremei.

NOTE

1. Dan Berindei, *Cuza Vodă și Ordinul Unirii, O încercare de constituire a unei decorații naționale*, în „Revista istorică română”, 1947, vol.XVII, fas.I-II, p.98-106.
2. P.V.Năsturel, *Medaliile și decorațiile românești, descrierea și portul lor de către civili, militari, clerici, magistrați și doamne*, București, 1901, p.97.
3. Referitor la formarea sistemului național de decorații vezi: Vintilă Ivăceanu, Petre Sterescu, Constantin Tâmpeanu, *Ordine, cruci și medalii românești. Istorie, legi și regulamente*, București, 1927; Constantin Moisiș, *Decorațiile românești*, în „Enciclopedia României”, 1938, p.85-97; Ion Safta, Rotaru Jipa, Tiberiu Velter, Floricel Marinescu, *Decorații românești de război 1860 - 1947*, Edit. Universitaria, București, 1993, 170 p.
4. Constantin Moisiș, *Decorațiile României*, în „Enciclopedia României”, 1938, p.85-97.

5. Arhivele Național Istorice Centrale, fond Casa Regală, Ferdinand, III/101.
6. Constantin Moisil, *Comisia heraldică consultativă*, în „Revista Arhivelor“, I, nr.3, 1924-1927, p.299-300.
7. A fost instituit prin Decretul Regal cu nr.201 din 15 martie 1917.
8. Vezi, Însemnele regalității române, în „Enciclopedia României“, 1938, p.83-84.
9. A fost instituită prin Ordinul Regal nr.1744 din 8 iulie 1918.
10. Instituit prin Decretul Regal nr.2968 din 26 septembrie 1916.
11. „Monitorul oficial“ nr.107/18 mai 1929, Regulamentul acestei decorații (nr.149) a fost emis la 8 iulie 1930; în cuprinsul său se menționa că decorația are menirea de a perpetua amintirea Regelui Ferdinand și a distinge pe cei care au contribuit la înfăptuirea Marii Uniri ori au dobândit „merite excepționale“ față de țară. În titlul II se specifică faptul că forma și dimensiunile însemnului vor fi stabilite printr-un decret ulterior care se va publica în „Monitorul oficial“ împreună cu desenele, urmând ca „figura Regelui să fie la mijloc“. Acest decret n-a mai fost emis. În 1933 se hotărăște închiderea ordinului (se considera că cei care avuseseră merite în înfăptuirea unirii erau deja recompensați).
12. A fost instituit prin Decretul Regal nr 1913 din 5 iunie 1931. Vezi, Ion Safta, Rotaru Jipa, Tiberiu Velter, Floricel Marinescu, *Decorații românești de război, 1860 - 1947*, Edit. Universitaria, București, 1993, p.84-85.

DIE TÄTIGKEIT DES KÖNIGS FERDINAND I AUF DEM GEBIET DER PHALERISTIK (Zusammenfassung)

Der Artikel bringt bisher unveröffentlichte Dokumente aus dem Bukarester Staatsarchiv, Fond Königshaus, zur Geltung. Somit wird ein neuer Tätigkeitsbereich des Königs Ferdiand I erschlossen. In seinen persönlichen Notitzbüchern befinden sich Skizzen für verschiedene Orden: Mihai Viteazul, Kreuz der Königin Maria, Gedenkmedaille des Krieges von 1916 - 1918, die Siegesmedaille u.a.

GENERALUL NICOLAS D'OXAT DE MORET - PRIMUL CARTOGRAF AUSTRIAC AL BANATULUI

Dan Lăzărescu

Biografia ofițerului austriac oferă importante detalii ale luptelor turco-austriece din Banat din prima jumătate a sec. al XVIII-lea, și despre viața în cadrul armatei imperiale care a afectat numeroase localități aparținătoare azi de patria noastră.

Eroul nostru s-a născut în anul 1682, la Yverdon, pe atunci un cătun în cantonul Berna, Elveția, într-o familie nobilă. Spiritul său disciplinat i-a obligat pe părinții săi să se gândească încă din copilăria acestuia la cariera armelor, cea mai stimată printre elvețienii aceluia timp. A învățat de foarte tânăr matematicile, fortificațiile militare, iar la 18 ani a fost angajat într-un regiment elvețian în serviciul Olandei. După trei ani de practică militară a abandonat unitatea, cu acordul comandanților, pentru a relua, în Elveția, studiul aprofundat al desenului și artei fortificațiilor pe atunci într-o revoluționară perioadă prin difuzarea ideilor noi propagate de Vauban, Sebastien Le Prestre de (1633 - 1707) și Coehoorn Mennon de, (1641 - 1704). În anul 1707 a obținut gradul de sublocotentent în gărzile Electorului Palatin, fiind trimis în Flandra, în armata aliată contra francezilor, ca adjutant al generalului olandez Zobel. Tânărul sublocotentent avea însă dubla funcție, fiind și locotenent comandant al unei companii de grenadieri de gardă. În anul 1708 s-a aflat la asediul orașului Lille, unde generalul comandant i-a recunoscut calitatea planurilor de asalt întocmite ca și calitatea observațiilor bine chibzuite. A mai continuat să facă planuri la diferite asedii din anul 1709 și 1710, chiar dacă regimentul său nu a luat parte la lupte. Drept urmare și-a făcut o bună pregătire practică în domeniul fortificațiilor militare și ridicării cartografice, contribuțiile proprii fiind bine primite de superiorii săi.

În 1711 a participat ca ofițer de front la campania din Silezia, în 1712 a luat parte la lupta de la Denain în care un frate i-a fost ucis în apropiere. După încheierea păcii mai mulți generali austrieci i-au făcut propuneri tentante pentru a-l ține în apropierea lor. Cum erau ușor de prevăzut lupte cu turcii a ales propunerea contelui de Mercy, Claude - Florimond (1666 - 1734) care i-a propus gradul de căpitan într-un regiment de cuirasieri. Ca adjutant al Contelui de Mercy a luat parte la lupta de la Peterwaradin, apoi la asediul Timișoarei unde a avut funcția de comandant al artileriei. Prințul Eugeniu de Savoia i-a trasat suplimentar sarcina să realizeze un drum care să traverseze mai multe mlaștini și brațe ale unor râuri, ceea ce a realizat în scurt timp, în ciuda părerii contrare a unor generali austrieci. Eugeniu de Savoia, nemulțumit de prestația inginerilor săi, i-a încredințat proiectarea și realizarea lucrărilor de asediu ale orașului Timișoara, apoi conducerea unui atac, ceea ce i-a reușit atât de bine încât i-a adresat public mulțumirile sale; a urmat comanda unui alt atac, în care însă d'Oxat a fost grav rănit. Cetatea fiind

totuși cucerită Printul i-a trimis chirurgul propriu să-l îngrijească împreună cu o mare sumă de bani, recompensă pentru ceea ce făcuse și suferise. După ce s-a vindecat consiliul imperial militar i-a încredințat realizarea unui plan de fortificații al Timișoarei, cu multe lucrări suplimentare, pentru a aduce cetatea în stare de maximă rezistență. A fost avansat la gradul de locotenent-colonel, luând parte la luptele din 1717 de la Belgrad. În anul 1718 Prințul Eugeniu de Savoia i-a încredințat misiunea ridicării unei hărți a Banatului, să întocmească planuri de fortificare a Orșovei și a altor locuri recent cucerite de austrieci. Se pare că după această primă hartă a Banatului s-a imprimat la Viena în 1730 acea „Carte originale du Bannat de Temesuar divisée dans ses districts“ despre care face mențiune Marin Popescu-Spineni.

Avansat colonel, l-a însoțit în anul 1719 pe Conte Mercy în campania din Sicilia unde, în lupta de la Francavilla, a fost grav rănit la coapsă rămânând schiop. După restabilirea păcii s-a reîntors la Viena unde a primit ordinul să întocmească un plan de fortificare a Belgradului. Acest important plan de fortificare a făcut tema unui fel de concurs, planul lui d'Oxat ieșind însă învingător. În anul 1722 a primit funcția de director al fortificațiilor din Banat și Serbia, cu puteri foarte întinse. Aici d'Oxat s-a dovedit a fi partizanul metodei Coehoorn, mai ieftină, rapidă și eficientă, metodă ce va fi apoi aplicată și în alte locuri. Atâtea lucrări importante i-au adus gradul de general maior în anul 1733, după care dorea să se retragă în localitatea natală, în mijlocul familiei. Cum în anul 1734 s-a stins contele Mercy care-l angajase, Prințul de Savoia i-a adresat o scrisoare scrisă cu propria mână în care i-a spus că serviciul datorat Împăratului pretindea prezența lui d'Oxat la Belgrad. S-a supus, s-a întors pe câmpul de luptă, dar, la 21 februarie 1736, s-a stins la Viena Prințul Eugeniu de Savoia, al doilea dintre comandanții care îl pretuiseră deosebit. Generalii austrieci, nemulțumiți de ridicarea rapidă a generalului elvețian, au început un șir de manevre de compromitere sistematică. D'Oxat a crezut că va obține o reducere la tăcere a acestora dacă va cere o comisie imperială care să examineze, în 1736, fortificațiile planificate și ridicate la Belgrad. Comisia a venit, a verificat amănunțit lucrările și le-a aprobat, ceea ce a provocat deruta dușmanilor săi, dar nu dezarmarea lor.

Sub contele Palfi a primit ordin să participe la campania din 1737 contra turcilor. D'Oxat comanda obișnuit avangarda, dar, după căderea Nișului, a fost făcut comandant provizoriu, comandantul Leutrum fiind bolnav; d'Oxat a acceptat provizoriu funcția, până la însănătoșirea generalului Leutrum, conservându-și dreptul de a conduce asedii și asalturi, conform înțelegerii de la angajarea sa.

După puțin timp, la trecerea prin Niș a mareșalului Seckendorff, unul dintre dușmanii săi, d'Oxat i-a arătat fortificațiile cu multe defecte și necesarul de noi lucrări ce ar consolida capacitatea de apărare a localității. Mareșalul a fost de acord cu necesitatea lucrărilor de consolidare dar a spus că iarna s-ar putea face totul în liniște. În loc să rămână în apropiere pentru a-l ajuta cu armata sa pe d'Oxat, Seckendorff s-a deplasat cu toate trupele sale la peste 60 leghe distanță, la Sabath, pentru a se întâlni cu prințul Hildburghausen, în vederea asedierii cetății Zwornick. Mareșalul Kevenhuller se afla pe Timoc cu un corp de armată de 50-60 mii soldați pentru a păzi garnizoana turcă din

Vidin. Toate aceste operații se făceau într-o atmosferă de relativă siguranță pentru că, după o înțelegere ruso-austriacă, turcii erau obligați să reziste și rușilor la Bender, în Basarabia; austriecii nu știau însă că tătarii incendiaseră proviziile de grâu și furaje ale rușilor care nu doar că nu asediau Benderul, dar, de amenințarea foamei, au fost obligați să părăsească zona. Turcii au avut astfel mână liberă și au constituit mari unități destinate atât întăririi garnizoanei din Vidin, cât și pentru trecerea Dunării și apropierii de Sofia. Un ofițer turc a format o trupă de aproximativ 15.000 soldați cu care a avansat, cu scopul de a-l ataca pe Mareșalul Kevenhuller, obligându-l, ca după o apărare formală, să se retragă din fața turcilor cu aproximativ patru leghe. Din corpul turc, un detașament de 3-4 mii soldați a căzut peste batalionul austriac Bareith aflat la Angusto, loc foarte îngust, între munți, și foarte important pentru comunicațiile dintre Vidin și Niș. Turcii l-au atacat pe 9 oct. și după câteva ore de rezistență, i-au împrăștiat pe austriecii în diferite direcții. Acest batalion aparținea de garnizoana din Niș, iar generalul d'Oxat a ordonat să se ocupe punctul Gorgotzi, aflat la patru leghe de Angusto, cu un detașament de 150 de oameni și comandat de un căpitan. Acest detașament, pentru a nu rămâne tăiat, trebuia să se retragă imediat ce afla că postul Angusto a fost forțat. Toate aceste trupe au ajuns pe data de 10 oct. la Niș iar turcii au apărut în fața Nișului pe data de 10 oct. orele 9 dimineața, cu un detașament de 15- 16 mii oameni. Aceștia s-au organizat în afara bătăii de tun din localitate și, imediat după sosire, au trimis un grup de 300 călăreți care au atacat cartierele marginase ale Nișului unde au tăiat pe toți pe care i-au întâlnit, bărbați, femei, copii. S-a deschis focul asupra turcilor care s-au apropiat prea mult și acest lucru a durat până seara. Spre orele 4 seara pașa comandant șef a trimis un soldat făcut prizonier mai devreme să-i spună gen. d'Oxat că dorește să vorbească cu un ofițer superior din garnizoană. A fost trimis un colonel căruia pașa i-a declarat că avea ordinul Sultanului să cucerească localitatea; că este dispus să o primească fără vărsare de sânge, după cum a și fost predată imperialilor; că se cere o capitulare în condiții similare; că dorea să se răspundă fără întârziere pentru că avea deja 15 - 16 mii oameni, iar până în trei zile oastea lui putea fi întărită până la 150 mii oameni. A mai adăugat că, dacă i se va refuza predarea de bună voie, avea ordin de la Sultan să trecă la asaltul în forță chiar dacă ar pierde 50 mii oameni.

Generalul d'Oxat a adunat toți ofițerii garnizoanei pentru a le comunica toate propunerile și amenințările inamicului, dorind însă cunoașterea opiniilor lor asupra a ceea ce urmează să facă în acele împrejurări.

Au căzut cu toții de acord că, luând în considerație slăbiciunea fortificațiilor locului dar și din alte motive, ei trebuie să ceară o suspendare a luptelor de 14 zile, în care timp să-l anunțe pe contele Seckendorff de situație, paralel cu aceasta să cunoască forța dușmanului, pentru ca decizia de capitulare să fie temeinic justificată, având și consimțământul mareșalului.

Pașa nu a făcut greutăți la acordarea condițiilor cerute, ba a mai și adăugat că așteaptă fără teamă sosirea mareșalului cu întreaga sa armată. Gen. d'Oxat se încredința bunei credințe a dușmanului urmărindu-se paralel o cât de cât întărire a cetății.

În cea de a patra zi armata dușmană s-a întărit la mai multe de 80 mii oameni, iar pașa i-a trimis vorbă că, dacă în acea zi nu se începe capitularea, a doua zi va ataca cu toate forțele. Concomitent a ordonat o înaintare a armatei sale pe două coloane distincte, una spre oraș, alta spre partea dinspre Sofia, cele două părți mai slabe ale apărării.

Gen. d'Oxat i-a răspuns că timpul acordat nu a expirat, ceea ce înseamnă că pașa și-ar călca cuvântul; în plus nu sosise nici ofițerul trimis la mareșal, dar parlamentările s-au dovedit inutile așa că s-a recurs iar la convocarea ofițerilor garnizoanei. S-a început cu lectură unei scrisori a căpitanului Flandrin, ostatic la turci, în care se spunea că armata dușmanului era mult mai puternică acum decât cea pe care împăratul ar putea-o trimite în fata cetății și chiar dacă trupele ar fi mult mai bine înarmate decât erau atunci. S-a trecut apoi la o analiză amănunțită a resurselor militare proprii, ajungându-se la concluzia că:

- în afara artileriștilor, cam 1200 soldați sunt necesari pentru apărare, iar o parte dintre ei sunt recruți care nu au tras încă nici un foc de armă și sunt extrem de obosiți de marșurile lungi, efectuate în condiții severe; o altă parte a celor 1200 soldați este folosită în serviciul de curierat și pază dificilă, dată fiind lungimea mare a liniilor de apărare, cu fortificații insuficiente, imposibil de completat datorită incursiunilor turcilor din timpul nopții; obligația de a păstra culoare de comunicație încărca iar lista eforturilor obligatorii;

- aprovizionarea cu apă putea fi ușor întreruptă de inamic prin bararea drumurilor spre râu, în vreme ce puțurile abia furnizau apă pentru 4 - 5 zile;

- muniția de artilerie se compunea din 80 chintale praf de pușcă nou, de calitate, și 20 chintale mai veche, de calitate slabă;

- artileria avea puține tunuri, iar dintre acestea o parte erau capturate de la turci, artileriști bine instruiți erau 36 soldați.

S-a luat în considerare posibilitatea ridicării asediului prin intervenția mareșalului Seckendorff, aflat la Sabath; s-a aflat de căderea postului Augusto; s-a evaluat la 14 - 15 zile pentru concentrare, aprovizionare și mars spre Niș, 3 - 4 zile pentru organizare în teren, dau un timp minim de 18 - 20 zile. Cavaleria acestuia era de proastă calitate, infanteria era urât lovită de niște epidemii prelungite, încât chiar ajunsă sub zidurile Nișului era îndoielnică victoria într-o încercare de despresurare contra turcilor, de 4 - 5 ori mai numeroși. În caz de eșec al austriecilor, sigur dacă turcii ar mai fi adus întăriri, o capitulare ar fi dus la distrugerea armatei, lăsând frontiera deschisă în mod practic și fără o minimă posibilitate de acoperire. Toate evaluările au condus la opinia, că în condițiile date, un centru așa slab fortificat și înarmat nu putea fi ținut mai mult de 5-6 zile. O rezistență inutilă de câteva zile ar conduce la distrugerea practică a garnizoanei; alternativa ar fi o capitulare convenabilă care ar permite păstrarea unității și retragerea ei din fortificație. Ultima soluție a fost adoptată de unanimitatea ofițerilor din consiliu.

Turcii au acceptat retragerea garnizoanei cu artileria intactă, pulberea și toate armele, plus toate onorurile de război.

În scrisorile adresate prietenilor, gen. d'Oxat și-a manifestat teama de reacția mareșalului Seckendorff și a inamicilor săi din preajma mareșalului. În fața adversității acestora, copleșitoarea forță turcă de 150 mii oameni era

un argument nesemnificativ, ceea ce gen. d'Oxat avea să afle foarte curând. În ciuda intervențiilor generalilor Philippi și Kevenhuller, d'Oxat a fost dus în fața curții marțiale pentru dezertare în fața inamicului și, pe data de 17 martie 1738 condamnat la moarte; ceilalți ofițeri din consiliul său militar au fost condamnați la retrogradare și alte pedepse similare.

Generalul d'Oxat a primit fără emoții sentința, rămânând convins că a procedat corect. Cuvântul său în apărare a impresionat prin logica strânsă prin șirul impecabil de argumente, dar nu a schimbat decizia curții marțiale. După comunicarea sentinței a primit vizita unei delegații de preoți ieseuiți care au încercat, fără succes, să-l convertească la catolicism, dacă dorește să fie grațiat; a respins prompt propunerea. Credința sa protestantă a constituit una dintre cauzele care au condus la condamnarea sa. În seara condamnării s-a culcat și a dormit ca un om cu desăvârșire nevinovat. Dimineata s-a trezit devreme, a întrebat ofițerul de gardă asupra orei, a mai dormit apoi, a ordonat la trezire să i se servească ceaiul. Acest calm a fost păstrat în toate zilele rămase. Pe data de 20 martie, la orele 7 dimineata, a primit vizita ofițerului comandant care l-a găsit la fel de calm; l-a condus într-un cerc de soldați unde, așezat pe un scaun acoperit cu o pânză neagră, a fost executat prin sugrumare. Ca învinovățit de trădarea împăratului i s-a refuzat execuția prin împușcare. Corpul său s-a dovedit a fi plin de cicatricile numeroaselor răni căpătate pe câmpurile de luptă în slujba împăratului; a fost îngropat în curtea cazarmii din Belgrad unde a și fost judecat și executat. Bunurile sale mobile i-au fost confiscate: erau doar piese de mobilier. Cu ocazia lecturării corespondenței sale s-a aflat că, pentru nevoile serviciului său, a primit în repetate rânduri sume importante de bani din partea familiei sale rămase în Elveția, curtea de la Viena dovedindu-se deosebit de economă cu acest general.

Judecarea sa, execuția sa rapidă, indică o anumită dorință de a fi sustras atenției publice, probă că nevinovăția sa era un fapt notoriu. După execuția sa, doi feldmareșali austrieci au fost arestați pentru scurt timp, fără alte consecințe, ceea ce constituie un alt indiciu că generalul executat era nevinovat. Amănunt semnificativ, pașa de la Niș, adversarul invingător al generalului d'Oxat, a declarat unor ofițeri imperiați în vizită la el, că, atunci când a fost constrâns de forța austriecilor să le predea acestora cetatea fără luptă, Sultanul nu i-a făcut nici un reproș.

Bibliografia

- Romainmotier, May de, : *Histoire militaire des Suisses... Berna, chez la Societe Typographique, 1772 vol, vol.I, p.549-553.*

- /Pretnel, L.-N./: *Essai sur la Colonie de Sainte - Lucia. Par un ancien indendant de cette isle. Suivi de trois Mémoires interessans, deux concernant les Jésuites, le troisieme le général d'Oxat, a Neuchatel, l'imprimerie de la Société Typographique, 1779 pp. 132-152.*

Memoriile asupra ieseuiților sunt semnate cu numele autorului, cu indicația: profet, missionnaire apostolique & superieur général des missions des Jésuites. La Martinique, le 28 oct. 1763.

Acest autor nu a putut fi aflat în nici o lucrare din bibliografie sau dicționar despre sec. al XVIII-lea sau aparținând acestui secol. Acest autor a precizat că, în reconstituirea biografiei generalului a folosit scrisorile acestuia adresate familiei.

Bibliografia românească este oferită de: Popsecu-Spineni, Din: România în izvoare geografice și cartografice, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p.184.

GENERAL NICOLAS D'OXAT DE MORET, DER ERSTE ÖSTERREICHISCHE KARTOGRAPH DES BANATES (zusammenfassung)

Der Artikel stellt die Biographie des Generals zusammenfassend vor. Dieser wurde 1682 in Yverdon (Schweiz) in einer Adelsfamilie geboren und folgte der Militärkarriere in einem schweizer Regiment der holländischen Armee. Im Jahre 1716 ist er im Stab des Grafen Florimund de Mercy zu finden. So nimmt er an den Schlacht von Peterwaradin und an der Belagerung Temeswar teil. Der Prinz Eugen von Savoyen beauftragt ihn mit der Ausführung von Plänen für die Festungen von Temeswar, Orschowa und anderen neu eroberten Stellungen, sowie mit der Herstellung einer Landkarte des Banates.

Der Autor ist der Meinung, dass die von Nicolas d'Oxat de Moret gezeichnete Karte die Vorlage bildete für die 1738 in Wien gedruckte „Carte originale du Banat de Temesvar divisee dans ses districtes“.

Der letzte Teil des Artikels erörtert das Ende des Generals. Dieser blieb ohne Protektoren und fiel dem Neid seiner Kollegen zum Opfer: 1738 wurde er ungerechterweise des Verrates angeklagt und hingerichtet.

TH. MOMMSEN ȘI FASCINAȚIA INSCRIȚIILOR ROMANE DIN TRANȘILVANIA

Mircea Stoia

Vestigiile romane din Dacia, descoperite în decursul vremii în localitățile și zonele de organizare ale administrației civile și militare ale provinciei imperiale, au stârnit atenția, interesul și curiozitatea cercetătorilor transilvăneni, bănățeni și străini încă din perioada evului mediu.

Timp de decenii și secole, pe parcursul descoperirii materialelor arheologice, a înțelegerii semnificației lor istorice, a colectării și descifrării textelor, inscripțiilor, ele au fost adunate în colecții zonale, studiate, semnalate în diferite publicații și cuprinse în lucrări de interes local sau european.¹

Extinderea, în prima jumătate a secolului al XIX - lea, a cercetărilor în diferite zone arheologice din fosta provincie romană, de către specialiști și pasionați colecționari, amatori de antichități, a dus la creșterea colecțiilor cu piese arheologice romane, multe din ele inscripții latine, importante pentru cunoașterea acestei perioade istorice, când s-a produs romanizarea intensă a populației din Dacia.

Interesul istoriografiei europene pentru aceste categorii de izvoare istorice referitoare la Imperiul roman, dezvoltarea metodelor științifice în cercetările epigrafice, precum și necesitățile de cuprindere într-un singur corpus a celor mai importante din numeroasele colecții au determinat pe eruditul istoric german Th. Mommsen să inițieze, încă din 1847, un proiect de lucrare istorică monumentală de importanță europeană.²

Acceptat abia după un deceniu de demersuri stăruitoare de către Academia de Științe din Berlin, acest corpus de izvoare latine va fi realizat și publicat de savantul german după ani de activitate științifică istovitoare.

Profund interesat să cunoască - de visu - toate inscripțiile latine importante, descoperite pe teritoriul Daciei romane, să cerceteze lucrările de specialitate, publicațiile și colecțiile documentare transilvănene cu texte epigrafice, Th. Mommsen se pregătește pentru călătoria din Transilvania minuios, timp de două luni, sub toate aspectele, așa cum pretinde planul științific stabilit la Berlin, itinerariul prevăzut și activitatea de cercetare epigrafică.

În acest scop pentru a se documenta cât mai complet, consultă din nou lucrarea lui I.V. Neigebaur³ își întocmește fișe și note care să-l ajute operativ la verificarea „in situ” a textelor de inscripții romane, publicate de acest cercetător, care nu inspiră întotdeauna încredere în interpretările sale de texte epigrafice.

Necunoașterea Transilvaniei și durata scurtă a călătoriei de studii în centrele și zonele de interes arheologic îl determină să caute, încă de la Berlin și Viena, recomandări de cercetători transilvăneni care puteau să-l ajute în cercetările sale.

Abia după această perioadă de documentare el își va stabili cu grijă etapele periegezei epigrafice din Transilvania, pe care le va schimba numai

atunci când îi pretind interesele sale de cercetare.

Cercetătorul transilvănean recomandat a fost G.D.Teutsch, probabil cunoscut în cercurile științifice germane încă din perioada studiilor universitare din anii 1837 - 1839 de la Berlin.

Cu acest cercetător al istoriei Transilvaniei, consacrat deja în 1857 ca o personalitate științifică și politică de prestigiu, Th. Mommsen a întreținut, între anii 1857-1866, o interesantă corespondență științifică.

Prin intermediul lui G.D.Teutsch s-a stabilit, pentru sprijinirea activității de cercetare a istoricului german, o rețea de colaboratori de specialitate, cunosători ai zonelor arheologice și ai colecțiilor de piese epigrafice transilvănene.

Prin mijlocirea lui G.D.Teutsch, istoricul german a cunoscut în timpul călătoriei la Sibiu și în localitățile din zona Sarmizegetusei pe arheologul M.I. Ackner, pe scriitorul J.K.Schuller, pe colecționarul anticar Adam Varadi, pe Fr.Muller, Albert E.Bieltz, L.Reisenberger, Timotei Cipariu și pe alți cercetători din Transilvania, care l-au ajutat în studiile sale epigrafice.

În primele patru scrisori trimise de Th.Mommsen, între 20 iulie - 23 septembrie 1857, se fac referiri la itinerariul periegezei sale epigrafice din Transilvania, numele cercetătorilor și colecționarilor transilvăneni și activitatea lui de cercetare epigrafică.

Cercetările lui Theodor Mommsen au început la 23 septembrie 1857, când, sosit la Cluj, istoricul german nu a pierdut prea mult timp cu autoritățile locale, pentru care avea recomandări oficiale de la Viena, și nici cu corespondența. A doua zi, presa din Cluj relatează că el a cercetat minuțios lucrările despre colecția I.Remeny și toate anticitățile romane din colecție (busturi, coloane de piatră, militare, pietre de mormânt), pe care le-a comparat cu însemnările din notițele sale ce cuprindeau desenele și descrierea lor, precum și locul unde ele se păstrează, intervenind uneori cu corecturi asupra textelor publicate (vezi C.I.L. III 855, 859, 860, 865, 868, 870, 873, 882 și 1627).

De la Cluj el își continuă călătoria spre zona castrului militar auxiliar roman de lângă localitatea Ilișua, situată pe Someșul Mare, unde se aflau ruinele acestui castru al unității de cavalerie romană Ala I.Tungrorum Frontoniana, de unde el transcrie doar câteva inscripții (cele cu numerele 798, 799, 803, 811, 817 și 795, menționate în C.I.L.).

Repertoriul său de note și însemnări privind inscripțiile epigrafice, fixat inițial pentru fiecare zonă arheologică, l-a determinat să nu acorde importanță altor categorii de materiale arheologice romane din această zonă de nord a Transilvaniei.

Sucesiunea lui de cercetare topografică a început din nordul provinciei Dacia spre zonele central-sudice, unde erau localitățile cele mai importante pentru un epigrafist și de unde urma să plece spre Essek și Fiume. O simplă comparație între opțiunea lui topografică de cercetare și cele ale altor cercetători transilvăneni ne relevă că itinerariul său epigrafic era opus succesiunii topografice adoptate de doi din cei mai importanți cercetători transilvăneni, I.M.Ackner și Fr.Muller.

Din această zonă Theodor Mommsen călătorește la Turda, unde copiază

unele epigrafe, iar de aici a trecut prin Gerendt (comuna Luncani), apoi spre Aiud, Blaj, Zlatna, Abrud, Roșia, Alba Iulia, Sibiu, Orăștie, Valea Hațegului, Deva, Micia (Vetel), Mintia și Zam. Noi presupunem că au fost vizitate și alte localități din această zonă, nemenționate în corespondența sa.

La 2 octombrie 1857, Th.Mommsen a ajuns la Sibiu, unde a fost întâmpinat de colaboratorii săi din localitate, desemnați de către G.D.Teutsch dintre care sunt menționați Eduard Albert Bieltz, Michael Johann Ackner, Johann Schuller și Ludwig Reisenberger, unde a văzut, la Gușterița, cea mai importantă colecție transilvăneană de materiale arheologice aparținându-i lui M.I.Ackner și piesele din Muzeul Brukenthal. Trebuie relevat faptul că în ambele cazuri el s-a limitat exclusiv asupra inscripțiilor romane ale Transilvaniei pe care le-a supus criticii și analizei sale, de pildă: semnalează Ackner „din Pontem, cu părere de rău, conținutul (pietrei de pod Hevitz) s-a transformat în Pontificii maximo. Așa a procedat și cu alte inscripții... după ce a văzut și admirat la lumină de lumânare, până noaptea târziu o mare parte a monedelor de la Brukenthal și cameele formidabile, pietrele antice, adânci și în relief tăiate (8 către 200 de piese) ne-am despărțit de Mommsen cu un sărut și, pentru că dorea să plece deja în dimineața viitoare din Sibiu, i-am dorit călătorie plăcută și succese în Valea Hațegului. Înfățișarea exterioară și comportarea lui Mommsen nu pot fi comparate cu nimeni mai bine decât cu istoricul nostru național. Priviți-l pe dragul nostru Teutsch și l-ați văzut pe Mommsen“.

Prodigioasa activitate de cercetare, de identificare și de verificare a inscripțiilor epigrafice din comitatul Hunedoara, deosebit de bogat în vestigii arheologice romane, erudiția și pregătirile de studii efectuate anterior, l-au ajutat operativ să găsească pe teren inscripțiile latine care îl interesau, să le descifreze și să facă unele noi descoperiri la Pâclișa și Deva.

Celelalte patru scrisori trimise lui G.D.Teutsch între 1858 -1866, precum și scrisoarea raport din 1858 trimisă de Ackner lui Fr.Muller, prin conținutul lor relevă continuarea relațiilor de colaborare cu cercetătorii transilvăneni în privința identificării unor localități transilvănene cu denumiri latine sau a unor colecții cu piese romane din secolul al XVI-lea.

„În speranța că dv. și prietenul dv. Muller - căruia i se adresează deopotrivă solicitarea mea - veți promova cu plăcere, în continuare, colecția mea, mă adresez dv. cu câteva întrebări, care au reieșit cu prilejul prelucrării celor mai vechi inscripții transilvănene.

Rezultatul principal al acestei cercetări este acela că a existat o colecție de inscripții cel puțin din anul 1519, cuprinzând întreaga Transilvanie ca și câteva pietre din Győr și Buda, destul de exactă și excelentă, care stă la baza izvoarelor noastre mai vechi“.⁴

Tot din conținutul acestei corespondențe științifice se mai relevă căutarea unor cărți transilvănene de specialitate pentru biblioteca Academiei din Berlin sau schimburi de donații de cărți între acești cercetători, din care reiese respectul reciproc și sprijinul acordat de Mommsen pentru editarea unor manuscrise și cărți transilvănene în Germania, precum și ajutorul acordat unor tineri sași plecați să studieze în universitățile germane.

„Cu toate că prietenul meu Wattenbach poate să v-o spună și el, ce bucurie

mi-a făcut trimiterea sosită de la dv., simt și eu nevoia de a v-o zice. Pentru fiecare căutător de cărți este un moment fericit dacă o carte îndelung căutată stă, în sfârșit, în fața lui. În cadoul dv. un sprijin deosebit de îmbucurător, ca marile întreprinderi, mai ales cele scrise, ale Germaniei, găsesc o participare vie și în îndepărtata dv. provincie, și doresc să sper că sprijinul pe care îl voi solicita dv. și oamenilor din țara dv., pentru Corpus-ul nostru⁵ și în continuare... îl veți acorda cu plăcere“.

Un alt aspect deosebit de important al acestei relații de studii îl constituie continuarea corespondenței adresate de G.D.Teutsch, între 1857 -1881, lui Th. Mommsen care completează imaginea de fructuoasă colaborare între istoricul german și cercetătorii transilvăneni germani și români, din care reiese clar cât de multe eforturi s-au făcut pentru realizarea „Corpus-ului Inscriptionum Latinarum“.

Contribuția științifică a cercetătorilor transilvăneni din această perioadă istorică, studiile epigrafice întreprinse de Th.Mommsen în Transilvania, cuprinse în această operă fundamentală care constituie un tezaur istoric pentru cunoașterea evoluției și istoriei Imperiului roman, confirmă și demonstrează temeinic existența și continuitatea poporului nostru pe vatra strămoșilor noștri daco-români.

NOTE

1. Ioan I.Russu, *Inscripțiile Daciei Romane*, vol.I, Ed.Academiei, București, 1975, p.1-285.
2. *Corpus Inscriptionum Latinarum*.
3. *Altertümer und Inscripten in Sibenburgien*, ed.1848.
4. Arhivele Statului Sibiu, Col.Brukenthal, HH 1-5, nr.92 și col.G.D.Teutsch, doc.nr.216-223 și 102, publicate (Mircea Stoia, în „SCIV“, tomul 23, nr.1, București, 1972, p.125-132 și rev.“Sargetia“ XVI-XVII, ed. de Muzeul din Deva, 1982-1983, p.241-250).
5. *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol.III, Ed.Academiei, Berlin, 1862.

TH. MOMMSEN UND DIE FASZINATION DER RÖMISCHEN INSCRIFTEN AUS SIEBENBÜRGEN (Zusammenfassung)

Von der Briefen ausgehend die Th. Mommsen in der Zeitspanne 1857 - 1858 nach Siebenbürgen sendete, rekonstituiert der Autor den Weg und die Untersuchungen des deutschen Historikers hinsichtlich der Vorbereitung des Bandes CIL III.

Printre cei care au sprijinit cu consecvență și au înfățișat opiniei publice europene chestiunea naționalităților din Austro-Ungaria, acordând o atenție specială românilor, s-a numărat și istoricul englez R. W. Seton-Watson (Scotus Viator). O parte din lucrările sale consacrate acestei probleme au fost traduse în limbi străine: „*Racial Problems in Hungary*“; „*Corruption and Reform in Hungary*“; „*The War and Democracy*“; „*Romania and the Great War*“; „*Political Persecutions in Hungary*“ etc. La toate acestea se adaugă un mare număr de articole publicate în gazete englezești și străine referitoare la problema națională din Transilvania, la situația românilor.¹

Robert William Seton-Watson s-a născut în 1879 la Londra. Copilăria și-a petrecut-o în Scoția, de unde își va avea obârșia bunicul și tatăl său, iar studiile și le-a făcut la Oxford. Încă din vremea studenției a călătorit mult în străinătate însoțindu-și tatăl în Grecia și Germania. La moartea tatălui său în 1903, Seton-Watson a moștenit o situație financiară mai mult decât înfloritoare, care i-a permis să se ocupe de ceea ce devenise pentru el o pasiune: *Istoria și politica contemporană a Europei*. A hotărât să-și petreacă câteva ierni și primăveri în unele țări europene și să revină în Scoția în fiecare vară. Astfel, între 1903 - 1904 a petrecut mai multe luni în Germania și Italia, iar în noiembrie 1905 a ajuns pentru prima dată la Viena.²

Sosit la Viena în 1905, Seton Watson era deja perfect conștient că monarhia se confrunta cu câteva probleme politice extrem de dificile. Asistase la câteva demonstrații ale muncitorilor social-democrați și la mișcările studențești de la Universitate. Totuși, în această perioadă principala problemă de interes pentru istoricul englez rămânea relația dintre Austria și Ungaria. Toate personalitățile maghiare cu care a ajuns în contact (editorul naționalist Jeno Rakosi, contele Albert Apponyi, contele Iulius Karolyi, profesorul Lang) dădeau dovadă de o atitudine iritată și lipsită de răbdare față de popoarele nemaghiare. Tot în 1905, în iunie, după o călătorie în Slovacia, în cursul căreia nu intră deloc în legătură cu slovacii, Seton-Watson vine în Transilvania, unde, pentru prima dată întâlnește membri ai unei națiuni nemaghiare. Vizitează Sibiu, Oradea, Clujul, Alba-Iulia, Blajul. Stă de vorbă cu reprezentanți ai populației săsești (pastorul Teutsch) care insistă asupra faptului că administrația ungară ignoră sau încalcă propriile sale legi. Tot Teutsch este cel care l-a sfătuit pe Seton Watson să meargă la Blaj și să discute cu românii. Discutând cu reprezentanții acestora cartea lui Aurel Popovici „*Die vereinigten Staaten von Grossösterreich*“ apărută la Viena, Seton-Watson ajunge să cunoască revendicările românilor referitoare la dreptul de a folosi limba română și de a obține autonomia Transilvaniei. Așa, de exemplu, înțelege că autonomia reprezintă singura garanție, că drepturile românilor vor fi respectate. La Arad Seton-Watson a discutat cu Russu-Sirianu, editorul „Tribunei“, care cerea el însuși autonomia Transilvania, nu fundamentată teritorial, ci având la bază considerente de etnie a populației. Tot

la Arad Seton-Watson a discutat cu Vasile Goldiș, pe care l-a descris ca fiind „deosebit de rezonabil și moderat“. Goldiș ridică obiecții mai ales în sistemul de vot „virilist“. El i-a explicat lui Seton-Watson un detaliu cum „Legea naționalităților din 1868 era pervertită și falsificată“. Aceasta a fost o lecție extrem de utilă pentru Seton-Watson, care, ulterior, a putut să folosească aceeași metodă în disputele sale cu maghiarii.³

Întors în Scoția, Seton-Watson a început să scrie pentru săptămânalul londonez „The Spectator“. Articolul său intitulat „*Ungaria la răscruce de drumuri*“ a fost publicat în traducere românească de către „Tribuna“ din Arad la 11 nov.1906. În februarie 1907, Russu Șirianu i-a scris lui Seton-Watson, informându-l că autoritățile maghiare au început procedura legală împotriva „Tribunei“ pentru publicarea articolului său.⁴

În cursul unei călătorii întreprinse la Budapesta, Seton-Watson a făcut cunoștință și cu doi români membri ai Parlamentului ungar: Aurel Vlad și Al. Vaidă-Voievod. Aceștia i-au povestit o mulțime de lucruri despre situația din Transilvania și despre relațiile cu parlamentarii maghiari, precum și despre poziția conducătorilor români din patria mamă. Sentimentele lui Seton-Watson față de regimul ungar, în această perioadă, pot fi desprinse dintr-o scrisoare adresată unei rude la 24 iunie 1907: „Impresiile mele despre Ungaria sunt acum mai puțin favorabile decât oricând. Dacă am judecat corect, întreaga viață politică ungară este coruptă și putredă, iar edificiul hegemoniei maghiare se prăbușește încet dar sigur (...) O clarificare este necesară în următorii doi ani, astfel revoluția socială nu mai poate fi evitată“.⁵

Seton-Watson s-a întors acasă vara și și-a petrecut întreaga toamnă și iarnă lucrând la cartea lui despre naționalități („*Racial Problems in Hungary*“ - *Probleme rasiale în Ungaria*), care a fost în principal dedicată slovacilor, dar a luat în discuție și pe români. Interesul pentru români l-a adus pe Seton-Watson și la București, unde l-a cunoscut pe Ionel Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Iorga, Marghiloman și G.Duca. Într-una din discuțiile purtate, Take Ionescu i-a declarat: „Nu există un singur român care să nu viseze la o Românie Mare și la unitatea rasei. Cei care neagă acest lucru nu spun adevărul sau pur și simplu fac asigurări oficiale lipsite de conținut. În același timp nu există un singur român (om) cu o sămânță de bun simț în țară, care să nu-și dea seama că această vis poate fi realizat doar prin prăbușirea Austro-Ungariei“.⁶

În toamna lui 1909, Seton-Watson a scris o scurtă lucrare despre abuzurile electorale ale statului maghiar, care a fost publicată în 1911, sub titlul „*Corruption and Reform in Hungary*“ („*Corupție și reformă în Ungaria*“). Ea conținea informații detaliate asupra câtorva electorate slovace și asupra a patru electorate cu populație română.⁷

În 1911, Seton-Watson nu a mai vizitat Transilvania sau România, dar a rămas în contact cu situația de aici, citind presa și prin corespondența cu Moroianu și alți români. Cea mai interesantă corespondență cu un român în această perioadă a fost cea purtată cu Octavian Goga. În perioada în care Goga a fost angajat în controversa cu conducerea Partidului Național, Seton-

Watson a încercat să-i ofere sfaturi bine intenționate. Evident, Seton-Watson nu a înțeles toți factorii personali și politici implicați în controversă, dar i se părea că cea mai importantă problemă era aceea că românii trebuie să rămână uniți și că toate talentele de primă mărime disponibile trebuie să fie folosite pentru cauza comună.⁸

În timpul primului război mondial, Seton-Watson și-a oferit serviciile Ministerului de Externe Britanic și a fost consultant pentru Balcani. În ianuarie 1915, Seton-Watson a întreprins o călătorie în România, împreună cu binecunoscutul istoric englez Trevelyan. La 24 ianuarie, Liga pentru unitatea națională a românilor a dat un dineu în onoarea lui. În presă au apărut relatări privind dineul. În afară de aceasta, „Adevărul” a publicat un interviu, în care Seton-Watson a argumentat că atitudinea militarismului prusac față de națiunile vestice aliate își găsește paralelă în amenințarea pe care hegemonia statului maghiar o reprezintă pentru români și sârbi, care trebuie să lupte împreună împotriva ei. În vara lui 1916, Seton-Watson a rămas în Anglia și a continuat să scrie articole și cărți, una din acestea fiind intitulată „România și marele război”. Cea mai importantă activitate a sa în această perioadă a fost crearea săptămânalului „*Noua Europă*”, al cărui prim număr a apărut în octombrie 1916. Periodicul a fost dedicat cu preponderență realizării autodeterminării pentru națiunile mici, prin victoria puterilor aliate și mai ales, prin dezmembrarea Austro-Ungariei. Principalul colaborat român urma să fie Nicolae Iorga.

„*Noua Europă*” a apărut cauza română, chiar după armisititiul cu puterile Centrale. Seton-Watson i-a scris lui Iorga, la 22 februarie 1918: „Prietenii României în Anglia nu vor înceta să muncească pentru a face puternică și durabilă legătura dintre cele două țări”.⁹

Seton-Watson a jucat un rol hotărâtor în fondarea Societății Anglo-Române, care a fost inaugurată la 7 decembrie 1917. A fost, de asemenea, unul din principalii organizatori ai Congresului Naționalităților din Austro-Ungaria, ținut la Roma, în aprilie 1918. Când Take Ionescu a sosit la Londra cu Nicolae Titulescu, în august 1918, Seton-Watson i-a întâlnit pe amândoi și „*Noua Europă*” a sprijinit activitățile „Consiliului Național Român al unității”, fondat la Paris, în octombrie 1918.

Nimeni din Anglia nu a fost mai încântat ca Seton-Watson la vestea Adunării Naționale de la Alba Iulia, a Unirii Transilvaniei cu România. În iarna lui 1918 - 1919, Seton-Watson a petrecut câteva luni la Paris, și, deși nu a fost membru al delegației britanice la Conferința de pace, a rămas în permanent contact cu delegații britanici și americani și a putut să-i ajute pe români.¹⁰

În anul 1920, Seton-Watson a încetat să joace un rol politic direct și s-a dedicat în special sarcinilor academice. Cu toate acestea a rămas în strânsă legătură cu românii și, deseori, a scris sau a conferențiat despre problemele statelor din centrul Europei, care au înlocuit vechea monarhie habzburgică.

În 1934 a apărut cartea sa „*Istoria romnânilor*”.

Evoluția politică a României între cele două războaie i-a adus lui Seton-Watson atât dezamăgiri, cât și satisfacții. La începutul anilor 1920, Seton-Watson a fost un energic critic al regimului Partidului Liberal. În acești ani

el a simpatizat cu Partidul Național Țărănesc, al cărui conducători erau vechi prieteni de-ai lui. Cu toate acestea anii guvernării lui Maniu l-au dezamăgit. Seton-Watson a fost foarte mâhnit de evoluție politică a lui Vaida și încă mai mult de cea a lui Goga. Pe de altă parte au existat două aspecte ale vieții românești din acești ani, pe care le-a apreciat Seton-Watson. Unul a fost întărirea continuă a unității naționale, faptul că românii din diferite provincii, cu experiențe istorice și culturale diferite s-au contopit rapid într-o singură națiune. În studierea istoriei române, Seton-Watson a fost întotdeauna impresionat de excepționala capacitate a poporului român, în întregul său, de a supraviețui unor lungi perioade de cuceriri și separări și a fost bucuros că a trăit să vadă triumful și consolidarea unității sale.¹¹

Pentru toată contribuția sa la dezmembrarea monarhiei austro-ungare și la susținerea cauzei unității integrale românești, la 24 iunie 1920 Parlamentul României l-a ovationat și omagiat în ședința Camerei. Guvernul țării l-a sărbătorit printr-o agapă și cu o participare și însuflețire fără egal.¹²

În toamna aceluiași an, adunarea generală a „Astreii”, ținută la Oradea l-a proclamat membru de onoare, recunoscând în Scotus Viator pe unul din cei mai de seamă amici ai românilor.¹³

În octombrie 1921, regele Ferdinand i-a acordat ordinul Coroana României în grad de Comandor pe care numai modestia fără egal l-a făcut să nu o poată purta. În anul 1922, în ședința din 26 mai, Academia Română l-a ales membru de onoare, omagiind astfel pe unul din rarii străini de cultură universală care în zilele grele ale luptelor naționale purtate de românii de peste Carpați a susținut cu tărie drepturile lor.¹³ În preajma și în timpul celui de al doilea război mondial el a condamnat, în termeni foarte duri Dictatul de la Viena (1940), susținând consecvent dreptul României asupra Transilvaniei.

După 1954 s-a stabilit la Londra, unde a mai deținut pentru cinci ani o catedră de profesor la Universitatea din Oxford. La 70 de ani s-a retras la locuința sa din insula Skye dinspre coasta de nord-vest a Scoției, unde a murit doi ani mai târziu, la 25 iulie 1951.

La sugestia lui Vasile Goldiș doamnele române din Ardeal au adunat obiecte și țesături etnografice românești, pe care le-au expediat direct în Scoția, la castelul acestuia, unde și-a împodobit o cameră în stil românesc „făcându-l astfel să-și aducă aminte de poporul român, căruia dânsul i-a făcut servicii atât de mari...“.¹⁴

Anexă:

Vasile Goldiș către Elena Pop Hossu - Longin

Arad, 12 august 1911

Mult stimată doamnă!

Am aflat, așa pe cale indirectă că d(omnu)l și d(oa)mna Seton-Watson, amicii noștri englezi, după întoarcerea din călătoria ce au făcut după nuntă, în casele lor din Ayton vreau să-și monteze o cameră româno-slovacă. În scopul acesta damele slovace îi vor trimite multe obiecte originale slovacești, cu deosebire țesături și cusături. Ar fi foarte de dorit, ca lucrul acesta să se facă și din partea damelor române de la noi. Știindu-Vă pe d-v(oastră) cea

mai competentă în această chestie, vă rog cu toată insistența să luați d-v(oastră) afacerea aceasta în mână și să adunați în mod discret și cu absolută încongiurare a publicității, cât de multe obiecte cari pot să împodobească casa unui gentlmen englez făcându-l să-și aducă aminte de poporul român, căruia dânsul i-a făcut servicii atât de mari. Obiectele să le trimiteți direct la adresa d-lui: R.W.Seton-Watson, AYTON HOUSE. PERTHSHIRE. ABERNETHY. ENGLAND. Să-i scrieți direct d-lui Watson (știe și nemțește), că darurile acestea sunt din partea femeilor române din Ardeal.

Sunt sigur că d-v(oastră) mă înțelegeți și sărutându-vă mâinile vă rog să primiți asigurarea celor mai distinse considerațiuni, ce vă păstrează al D-v(oastră).¹⁵ Devotat

Vasile Goldiș

NOTE

1. R.W.Seton-Watson (n.20 august 1879 la Londra - m.25 iulie 1951 în insula Skye din Scoția. În Anglia, țara lui natală a fost profesor universitar, istoric și publicist de seamă. El s-a interesat (și a apărut) cauza națională a românilor, îndeosebi din Transilvania, între anii 1905-1920. La Conferința de pace din 1919, cuvântul său a tras cu greutate în cumpănă în debaterile și hotărârile adoptate. Despre personalitatea acestuia vezi: Ștefan Pascu - C.Gh.Marinescu, „Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională”, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p.176-180, Cornelia Bodea - Hugh Seton Watson, „R.W.Seton-Watson și românii - 1906 - 1920”, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p.XV - XXV, „Orizont”, XXXIV, 1983, nr.44 (5 noiembrie), p.16.
2. Cornelia Bodea - Hugh Seton Watson, op.cit., p.XV - XXV.
3. Idem, Ibidem, „Tribuna”, X, 1906, nr.202 (11 noiembrie) p.2 („Ungaria la răspântie”).
4. „Orizont” nr.cit.loc.cit.
5. Gheorghe Șora, „Vasile Goldiș - O viață de om așa cum a fost”, Editura Helicon, Timișoara, 1993, p.15, 297, 306, 312-313, 361, 468, 471, 478.
6. Cornelia Bodea - Hugh Seton Watson, op.cit., p. cit.
7. Ștefan Pascu, C.Gh.Marinescu, op.cit., p.180, Orizont, nr.cit., p.16.
8. Cornelia Bodea - Hugh Seton Watson, op.cit.
9. G.Moroianu, „Legăturile noastre cu Anglia”, Cluj, 1923, p.88-89, 262-263.
10. G.Moroianu, „Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumina europeană”, București, 1929, p.24.
11. Cornelia Bodea - Hugh Seton Watson, op.cit., p. cit.
12. Idem, p.XV și XVIII.
13. Idem, p.XVI.
14. Arhivele Naționale, filiala Sibiu, fond Elena Pop de Băsești (m.Hossu-Longin). Scrisoare din data de 121 aug. 1911.
15. Ibidem. Elena Hossu-Longhi, fiica marelui luptător Gheorghe Pop de Băsești (1835 - 1919), s-a născut la 26 noiembrie 1862, în localitatea Băsești - Sălaj. În 1882 se căsătorește cu avocatul Francisc Hossu-Longin (1847 - 1935), din comuna Zam, comitatul Hunedoara de lângă Deva. Între anii 1882 - 1918 Elena Hossu-Longin trăiește și activează la Deva, unde soțul ei era avocat, iar din anul 1919 - 1940 la Băsești, împreună cu soțul ei unde se află și mormântul familiei. Urmând exemplul tatălui, ea desfășoară pe tot parcursul vieții o amplă și entuziastă activitate politică și social-culturală în slujba înfăptuirii idealului național Pe lângă activitatea practică ea a scris și publicat studii și articole interesante și s-a bucurat de stima și prețuirea oamenilor politici ai vremii printre care și Vasile Goldiș, cel care i-a sugerat multe inițiative printre care și cea din scrisoarea de mai sus amintită. Despre viața și activitatea Elenei Hossu-Longin vezi la Valeriu Achim, „Elena Pop Hossu-Longin, reprezentantă de frunte a feminismului românesc din județul Hunedoara” în Sargetia, Deva, 1977, vol.XIII, p.421 - 431.

R.W.SETON-WATSON AND THE ROMANIANS

Summary

The author presents the personality of the great English historian Seton-Watson (1879-1951) and his activity in Transylvania between 1906 - 1920 and fitfully between 1939 - 1840.

R.W.Seton-Watson travelled abroad extensively, stopping for consistent periods of time in Austro-Ungary where he came into contact with different Hungarian personalities to whom he reproached a lack of respect towards non-Hungarians. His works on the national problem in Hungary pointed out to the brutality with which Budapest enforced its political power on the Czechs, Slovaks but chiefly on the Romanians.

In Transylvania he met with the Romania political leaders and through them he got to know the requests of the Romanians concerning right to use their mother tongue, and their right to autonomy. In Arad he discussed these problems with V.Goldiș (1862 - 1934). Goldiș impressed Seton-Watson as being sensible and moderate.

Seton-Watson's interest in the Romanians and their problems took him to Bucharest where he met I.Brătianu, I.Ionescu, N.Iorga, Al.Marghiloman, Gh.Duca and Gh. Moroianu who told him more about the Transylvanian Romanians' wish to unite with Romania, which actually happened on the 1st of December 1918. Seton-Watson defended the Romanian interests in 1940 indicting the Viena Diktat and openly declaring Transylvania as Romania land. For his merits in promoting the truth about th Romanian Question and in defending Romanian interests he was paid homage ba the Romanian Parliament and Academy which proclaimed him an honoraray member and king Ferdinand awarded him the Crown of Romania medal with a commander's order.

Seton-Watson was also a great champion of peace.

O PLACHETĂ DEDICATĂ DOCTORULUI ÎN DREPT MIHAI MĂRCUȘ - PREFECTUL JUDEȚULUI ARAD (IUNIE 1922)

Dan Demșea

Cât de puține lucruri mai știm azi despre prefectii care s-au succedat la conducerea județului Arad!? În general, biografia unor înalți funcționari nu a constituit un subiect de preocupare specială în secolul trecut. De-abia în secolul al XX-lea cercetarea istorică, bazată pe bogăția arhivelor, este capabilă să întreprindă o sociografie.

Motivația noastră pleacă de la descoperirea unei plachete de bronz, aflată în circulație în lumea colecționarilor.¹ Din cuprinsul textului acesteia, gravat în limba română, pe revers, reiese că ea a fost acordată de către „A.C.R.R.” (Automobil Clubul Regal Român², în amintirea primului concurs de regularitate, 19 - 24 iunie 1922, D-lui Dr. Mihail Mărcuș, prefectul județului Arad³). Inscripția, incizată în întregime cu majuscule, ocupă întreg câmpul reversului. Era și acesta un semn de prețuire a funcției dar și a personalității lui M. Mărcuș. În anul 1922, destinatarul plachetei avea vârsta de 48 de ani și un palmares bogat pe plan politic și economic⁴, după cum vom vedea mai jos.

Câteva lămuriri privind această cursă automobilistică sunt dintru început necesare. Presa locală ne dă câteva informații în acest sens. La sfârșitul lunii mai 1922, secretarul automobil-clubului din capitală, în persoana d-lui Chiriacescu, sosit la Arad, îl încunoștiința pe șeful poliției, Ovidiu Gritta despre intenția clubului de a cerceta Ardealul.⁵ O altă informație de presă ne lămurește, cred, suficient asupra faptului că prefectul M. Mărcuș, abia sosit în 16 iunie⁶ de la București în Arad, nu ar fi avut timpul necesar să-și permită luxul de a participa la istovitorul raliu automobilistic anunțat. Avea destule reforme pe agenda sa de lucru poate cu mult mai istovitoare decât o cursă sportivă. În ziua de 19 iunie 1922, marți, cei aproximativ 60 de participanți, la volan, porneau din București. A doua zi treceau prin Făget pentru a înnopta la Timișoara.⁷ Din cele 60 de automobile mai rămăseseră 13. În 21 iunie, dimineața devreme, trecură cu mare viteză (aproximativ 100 km/h) prin centrul Aradului spre Oradea o serie de participanți între care se număra și printul de coroană Carol al României.⁸ Alte amănunte nu ne mai dă presa locală.

Înainte de a jalona biografia lui Mihail Mărcuș, trebuie să presupunem din capul locului că acesta a fost unul dintre privitorii cursei care trecea în goană prin Arad; interpretarea aversului plachetei ne oferă argumente în acest sens. Imaginea, reprezentată de către cele două personaje alegorice feminine, vestimentate ușor, privind de pe stânci, la malul mării, spre orizont, îi sugerează pe privitorii unei curse frământate aidoma valurilor reprezentate plastic în compoziție. Iar textul de sub chenarul acestei scene - scris cu majuscule de tipar, în limba franceză - L'INFINI, accentuează cu finețe resemnarea privitorului (în cazul de față, al celor două privitoare). Din aceste motive, credem

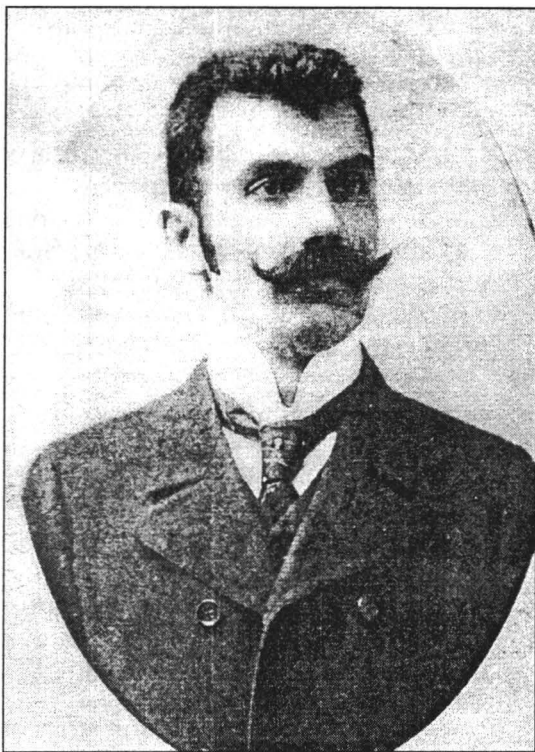
Placheta, față - verso

că placheta este lipsită de vreun element decorativ automobilistic. Oricum, mesajul ei face cinste atelierului emitent, semnat discret pe dunga în relief care separă scena de titlul ei, sub forma următoare: „P. Lenoir“. Alte două elemente de paternitate franceză sunt vizibile pe muchia inferioară a piesei: un semn de poanson, de forma unui triunghi echilateral, cu decor floral în interior și, în stânga acestuia, cuvântul francez „Bronze“.

Dimensiunile plachetei sunt următoarele: înălțimea (I), de 60 mm; lățimea (L), de 50 mm. Forma este patrulateră, cu precizarea că latura ei superioară este ușor curbilinie convexă. Încheiem descrierea plachetei cu constatarea că starea ei de conservare este foarte bună.

Cu această ocazie punem la dispoziția publicului datele biografice ale doctorului în drept Mihai Mărcuș, atâtea câte am reușit să adunăm până în prezent.

Născut la 15/27 iulie 1874 în orașul Jula (azi Gyula, în Republica Ungară), pe vremea aceea - capitală a comitatului Békés, din părinți învățători⁹, Mihai Mărcuș are ascendenți de vază în cadrul comunității românești de acolo. Naș i-a fost avocatul Dimitrie Vașarhan din Jula. Pe linie feminină se trage din familia lui Moise Nicoară, iar pe linie masculină este nepotul avocatului memorandist Aurel Suciu și al preotului P. Chirilescu¹⁰. După terminarea studiilor liceale la Macău (azi Mako, în Republica Ungară) își continuă studiile la Budapesta, absolvind facultatea de științe juridice¹¹. Printre colegi se aflau un Iuliu Maniu, un Aurel Vlad și alții. În anul 1901 obține diploma de doctor în drept¹². După terminarea practicii de candidat de avo-

Doctor în drept - Mihai Mărcuș

Național Român, în calitate de „cortes“ (sustinător) al lui Octavian Goga în anul 1910 la Chișineu (azi Chișineu-Criș).¹⁷ Corupția și abuzul electoral au jucat un rol determinant în pierderea alegerilor de la Chișineu de către O.Goga, la limită. În anul următor va apare în Anglia publicația intitulată „*Electoral Corruption in Hungary*“, descriind, printre altele, cele petrecute la Chișineu. Autorul era tânărul Robert Setton Watson, care îl pomeneste cu numele „Markus“ în text.¹⁸

Uriașul val al primului război mondial împreună cu consecințele sale îl găsește pregătit. În numele comunității românești din orașul Gyula, dr. M. Mărcuș a prezentat - în furtunoasă zi de 31 octombrie 1918, joi, adziunea față de Consiliul

cat¹³ se pare că ajunge, printre altele, la Blaj.¹⁴

În calitate de avocat în orașul natal figurează din 1902 până în febr. 1919¹⁵, timp în care devine director al Sedriei orfanale locale (secția tutelară). În aceeași perioadă 1917 se căsătorește cu Aurora Gaiță (în grafia veche Gaitia), care-i va rămâne până la capătul vieții partener de nădejde.

În cursul primului deceniu al secolului al XX-lea participă la o revigorare a rețelei electorale a Partidului Național Român din dubla monarhie habsburgică. Profesia îi îngăduia o destul de mare mobilitate teritorială. Citând o sursă demnă de încredere putem afirma că doctorul în drept Mihai Mărcuș devine, începând din anul 1906, „avocatul cauzei românești“.¹⁶ Iată un motiv cel puțin suficient pentru a se avânta în lupta electorală a partidului

**Casa prefectului Mihai Mărcuș
(Piața Liceului nr. 2)**

Național de la Budapesta cât și față de guvernul Károlyi, emanație a acestuia. La mijlocul lunii noiembrie 1918 este ales între delegații români ai cercului electoral Gyula pentru a participa cu mandat (credențional) la Adunarea Națională de la Alba Iulia, proiectată pe data de 1 decembrie, stil nou, 1918.¹⁹ Peste numai o săptămână este ales între consilierii conducerii Consiliului Național Român pentru comitatele Arad, Cenad și Bichiș.²⁰ La sfârșitul lunii noiembrie 1918 se deplasează împreună cu garnitura de tren a delegaților bihoreni, prin Arad, spre Alba Iulia. Aici este ales în Marele Sfat Național. Revenit acasă la Gyula, asistă la primirea festivă a generalului francez Berthelot, sosit la sfârșitul lunii decembrie 1918, cu ocazia unui turneu de inspecție. Soția sa a fost prezentă între femeile române din aceste părți, care l-au întâmpinat pe generalul francez.²¹

În primăvara anului 1919 s-a dezlănțuit teroarea comunistă a regimului Béla Kun. La Gyula, în a doua zi de Paști, la vestea apropierei armatei regale române, Mihai Mărcuș a jucat un rol important în detensionarea atmosferei, concretizată prin eliberarea ostaticilor. După retragerea trupelor roșii maghiare, a urmat intrarea trupelor române în data de 28 aprilie 1919 în oraș, sub comanda generalului Dabija. În numele Consiliului Național Român din Gyula, Mihai Mărcuș a luat, primul, cuvântul în limba română în piața principală, la festivitatea de primire a generalului român. În continuare, M. Mărcuș a tradus în limbile română și maghiară cuvântările oficialităților. După aceasta l-a condus pe general în castelul contelui pentru cazare.

Regimul militar român este înlocuit în scurt timp prin autoritatea Consiliului Dirigent de la Sibiu. Iar Iuliu Maniu, președintele acestui for, îl numește pe Mihai Mărcuș prefect civil al județului Békés. Instalat în post la 12 mai 1919, noul prefect și-a propus un program de administrare moderat, tolerând vechii funcționari maghiar și spiritul vechilor legi ungare.²²

La 23 mai 1919, prefectul va primi cu solemnitățile cuvenite perechea regală română, Ferdinand și Maria.²³

Legăturile lui Mărcuș cu Aradul se vor intensifica pe măsura trecerii timpului. La 31 august 1919 participă la organizarea comitetului executiv județean al P.N.R. de la Arad.²⁴ În aceeași zi participă la înființarea Institutului „Arădana - societate comercială și industrială pe acțiuni”, fiind ales pe trei ani în direcțiunea și comitetul executiv al acesteia.²⁵

Intervalul de 7 luni, cuprins între septembrie 1919 - martie 1920 este deocamdată lacunar. În data de 28 martie 1920, M. Mărcuș va preda conducerea județului Bichiș către autoritățile ungare, îndreptându-se spre Arad cu propriul său automobil, marca Plymouth.²⁶

Odată ce s-a mutat la Arad își va căuta o casă de locuit. Va deveni proprietar al imobilului cu un etaj din B-dul Dragalina 1/3, ulterior Piața Liceului nr.2. Aici va locui până în anul 1948.

În toamna anului 1920 participă la înființarea Sucursalei „Băncii Românești” în prezența lui Victor Slăvescu, procurist și lichidator al centralei din București.²⁷ Este instalat în postul de director în sediul dinspre Bulevard al Palatului Bohus/Bohuș/ din Arad (astăzi sediul Băncii Agricole - filiala Arad). Rămâne în acest post până la pensionare, în anul 1936, când avea vârsta de 60 de ani. A avut cinstea de a fi fost și unul din cenzorii Băncii

Naționale din București. Pe linie bancar-financiară va ocupa, la un moment dat, funcția de director general al băncilor românești din Transilvania. Credem că nu exagerăm dacă afirmăm că-și cunoștea măsura - fiind un model moral demn de urmat pentru mulți - atunci când refuzase să devină ministru de finanțe al regatului român.²⁸

Cunoscut în Arad pentru buna sa credință și onestitate, i s-a făcut onoarea, încă din primul an de funcționare (1921) al sucursalei Băncii Românești, să facă parte din Consiliul de administrație și Comitetul de cenzori al „Fabricii de Împletituri și Tricotaje Societate Anonimă din Arad“, alături de Vasile Goldiș, avocatul dr. Alexandru Racz, ing. Ștefan Mateescu și directorul general Gyula/Iuliu/Racz,²⁹ într-un moment în care Filiala băncii respective prelua majoritatea acțiunilor fabricii recent întemeiate.³⁰ Ceva mai târziu, ocupă unul din posturile de administrator-delegat al fabricii. În anul 1924, spre exemplu, deținea un pachet de acțiuni, modest (502) în raport cu cel al băncii sus-amintite.³¹

După anul 1926 știm cu certitudine că este președintele Clubului liberal din Arad cât și al organizației acestui partid, în Arad, până la desființarea sa.³² A fost prezent și în cadrul „Cercului românesc“ din Arad.³³

Începând din anul 1922 - pe când deținea funcția de prefect al județului Arad (21 ianuarie - 31 decembrie 1922) va facilita înființarea în Arad a Întreprinderii „Arad-Chitila, Fabrici și Rafinerii de zahăr din România S.A. Arad“.³⁴ Și aici va ocupa la un moment dat funcția de administrator-delegat până în toamna anului 1947.³⁵

Alături de Vasile Goldiș va face parte, începând din anul 1924, din Consiliul de administrație al „Societății de cale ferată Arad - Podgoria S.A.“.

La vârsta de 68 de ani (în 1946) mai spera într-o minune; căci va ocupa pentru scurt timp funcția de administrator al fabricii de tricotaje pomenite ceva mai înainte. Deținea 2182 de acțiuni. Față de cele 74507 acțiuni ale Băncii Românești era o situație modestă.³⁶

După momentul etatizării băncilor (1946), sfârșitul vertiginos al democrației românești era previzibil. În industrie procesul e sesizabil în cursul anului 1947. Procesul-verbal al Consiliului de administrației al F.I.T.A. (denumirea prescurtată a fabricii arădene sus-amintite), din data de 22 decembrie 1947 constata că „Domnii Dr.M.Mărcuș și Aurel Petrovici și-au prezentat demisiile din calitatea de membru în Consiliul de Administrație“, în locul lor fiind cooptați colonelul Eftimie Căpușe și Dumitru Călin.³⁷

După plecarea regelui Mihai I (ianuarie 1948) își dă seama, finalmente, că nu mai are ce să caute în Arad. Simțind nevoia de a fi ocrotit, se mută la București. Moare într-un desăvârșit anonim, în anul 1949, la vârsta de 73 de ani, probabil de inimă rea. A fost înhumat la Timișoara.

NOTE

1. Placheta se află în posesia colecționarului Ionel Morar (Arad), membru al Secției din Arad a Societății Numismatice Române.
2. Mulțumim pe această cale d-lui dr. Sorin Dogariu de la Muzeul Banatului Timișoara pentru explicarea textului reversului plachetei noastre.
3. Nu cunoaștem data de când piesa nu se mai afla în posesia lui Mărcuș M.

4. Mulțumim d-lui Bujor Buda din Arad pentru imaginile fotografice puse la dispoziția noastră.
5. „Aradi Közlöny“, Arad, 1922, nr.116, 31 mai, p.4.
6. Idem, nr.128, 17 iunie, p.1.
7. Idem, nr.132, 22 iunie, p.3.
8. Idem, nr.131, 21 iunie, p.4.
9. Dir.jud.Arh.Naț.Arad, Fond Tribunalul Arad, Secția III, Dos.6/1940, f.81 (Extrasul de naștere al Par.bis.ort.rom. Sf.Nicolae din „orașul cel mare român Gyula“, jud.Bichiș).
10. Mulțumim Corneliei Bodea pentru informațiile primite.
11. Vezi portretul fotografic de tinerete.
12. D.J.A.N.Arad, loc.cit., f.79.
13. Baroul avocaților Arad, Reg.candid. II nu îl consemnează între 1898 - 1901 (la pag.26).
14. „Anuarul Societății pt. Fond de Teatru Român pe 1910-11“, Brașov, 1912, p.104.
15. Baroul /.../, Reg. avoc., II, p.69.
16. Informație primită de la Cornelia Bodea în anul 1986
17. Vezi Hugh Setton Watson, Cornelia Bodea, *R.W.Setton-Watson și românii*, vol.I, București, 1988, p.256.
18. Inf. C.Bodea (1985).
19. Muzeul Unirii Alba Iulia, Documentele Unirii, vol.IV (Arad).
10. „Românul“, Arad, 1918, nr.13, 24 noiembrie.
21. Inf. C.Bodea (1985).
22. Dr.Scherer Ferenc, *Gyula Varos története /Istoria orașului Gyula/*, vol.II, Gyula, 1938, p.338-353.
23. ibidem, p.354.
24. „Românul“, Arad, 1919, nr.100, p.1.
25. ibidem, p.2.
26. Dr.Scherer F., op.cit., p.356-358. Pentru marca automobilului, informația ne-a fost furnizată de către dl. Bujor Buda în anul 1998.
27. D.J.A.N.A., Fond Camera de Comerț și Industrie Arad, F.S. 63, f.1.
28. Informație de la C.Bodea (1987).
29. D.J.A.N.A., Fond Tribunalul Arad, Secția III, Dos.17/1919, f.1-2.
30. Înfiiințată în 1918, Cf.Mircea Timbus, Gelu Zoica, *Scurt istoric*, în „Tricoul Roșu“ Arad, la 80 de ani, Timișoara, 1998, p.1-12, passim.
31. D.J.A.N.A., loc.cit., f.15.
32. Informație de la Bujor Buda (oct.1998).
33. Parecz Béla, *Pentru Arad - Aradért / îndrumător turistic bilingv/*, 1936.
34. D.J.A.N.A., loc.cit., dos.6/1940, f.71.
35. Idem, f.77.
36. Idem, f.13.
37. Idem, f.112.

EINE PLAKETTE GEWIDMET DEM PRÄFEKTEN DES KREISES ARAD - DR. MIHAI MĂRCUȘ (Zusammenfassung)

In einer Arader Privatsammlung hat der Autor die aus dem Jahre 1922 stammende Plakette entdeckt. Diese wurde Dr. M. Mărcuș anlässlich eines Automobilkonkurses vom Königlichen Rumänischen Automobil Club am 19. Juni 1922 verliehen. Der Autor bringt einige Daten zur Biographie des Präfekten.

RECENZII

1. Engel Pal: A temesvari és moldvai szándzsák törökkori települései 1554 - 1579 /Așezările din sangeacul Timișoarei și Moldova în epoca turcească, 1554 - 1579/, Szeged, 1996, 188 pag. + hartă

Volumul editat de Arhiva comitatului Ciongrad, în condiții tipografice excelente, prezintă în primul rând în ordine alfabetică localitățile identificate pe teritoriul Sangeacului Timișorii în temeiul izvoarelor eminentamente turcești. S-a ținut cont de schimbările intervenite pe parcurs în toponimie, omologarea lor fiind facilitată și de harta anexată. Harta oglindește și situația hidrografică contemporană, care în secolele următoare a fost mult amplificată.

Din această carte istoriografia locală arădană este direct interesară de nahia Felnacului, care a cuprins un oraș, 12 sate și zece puste nelocuite. Alături de orașul de reședință, apar localități ca Secusigiu, Munar, Bodrog, Vinga etc.

Populația nahiei s-a rărit în mod vizibil, de pe urma operațiilor militare. Această realitate este sugerată de numărul mare al pustelor și de nivelul scăzut a unităților impozabile /hane/ care în epoca studiată au oscilat între 622 și 690.

În partea a doua se reiau localitățile fiind transcrise fonetic toponimiile în direcțiunea turcească în ordinea înscrierii lor în documente.

II. A Körös - Tisza - Marosköz települései a középkorban. Szerkesztette Blajovich Laszlo /Așezările dintre Criș - Tisa - Mureș în evul mediu sub redacția Blajovich Laszlo/, Szeged, 1996, 356 pag. hartă și o informare despre edițiile arhivelor comitatului Ciongrad /356-364/

Lucrarea a fost elaborată de un colectiv compus din nouă specialiști între care figurează și arădanul Kovacs Géza. Ei au sintetizat sub formă de lexicon datele accesibile privind localitățile de pe teritoriul studiat până în secolul al XVI-lea. În acest scop au fost utilizate 312 izvoare editate și inedite între care figurează și lucrările arădenilor Mircea Barbu, Eugen Dörner, Eugen Glück, E.D.Pădureanu și Mircea Zdroba.

Istoriografia locală arădană găsește un material prețios cu privire la teritoriul dintre Cenad și zona munților Macra /azi, Zărând/ precum și între Ineu și Giula. Fiecare localitate existentă sau dispărută este localizată în limita posibilului, arătându-se schimbările intervenite în posesia lui și diversele obligații ale locuitorilor. La fel, sunt menționate evenimentele care merită atenție. Uneori, se încearcă și explicarea originii toponimului. Oricum, lucrarea încorporează un material valoros și reprezintă o etapă importantă în

lămurirea integrală a istoriei zonei respective.

III. A törökök kiüzése a Körös - Maros közéről 1686 - 1695. A kötetet szerkesztette, a tanulmányt irta és a forrásokat jegyzetelte Szita László /Alungarea turcilor dintre Criș și Mureș 1686 - 1695. Volum redactat, studiu și note la izvoare de Szita László/ Gyula, 1995, 296 pag.

Lucrarea a apărut în condiții tipografice excelente în cadrul serialului edițiilor Arhivei comitatului Bichiș, din Giula, sub conducerea lui Edmann Gyula. Istoriografia arădană beneficiază prin această lucrare de numeroase date inedite referitoare la această perioadă puțin studiată, tocmai din cauza sărăciei informațiilor. În traducere, editorul oferă o recapitulare a desfășurărilor și, totodată, date utile despre documentele publicate /pag.9 - 51/.

În parte a doua au fost cuprinse în traducere în limba maghiară, 144 documente, culese din arhivele Vaticanului, Vienei, precum și la München, Bologna și Karlsruhe /pag.52-246/.

Folosirea materialului este facilitată de un index de persoane și de un index geografic, precum și de lista cronologică a documentelor publicate /pag.247 - 261/.

În anexă apar planuri contemporane ale cetăților aflate în zona operațiilor, inclusiv Arad, Lipova și Ineu.

Eugen Glück

Dr. Otto Greffner - Populația Șvăbească (germană) din Banat - Cine sunt, când au venit și de unde?, Arad 1994, 155 p.

Iată o lucrare de istorie a Banatului, sintetică, axată pe istoria colonizărilor habsburgice, apărută în anul 1994, în limba română, la Arad. Autorul, fost muzeograf la Muzeul Județean Arad, provine din rândurile acestei populații germane și este originar din comuna viticolă Șiria. Datorită unei vaste și aprofundate experiențe profesionale, el cuprinde în paginile cărții sale nu numai ultimele trei secole de istorie „șvăbească” ci și intervalul cuprins între epoca bronzului și cucerirea habsburgică (o cincime din volum).

De la bun început trebuie să spunem că suplinește lipsa arhivelor locale (bănățene), folosindu-se de arhivele vieneze. Din acest punct de vedere considerăm că lucrarea este extrem de utilă pentru îndrumarea tinerilor cercetători.

Dar cartea mai are o menire, aceea de a îndemna la înțelegerea celuilalt, mai ales într-un spațiu de interferențe cum, a fost Europa Centrală. Poate că aici ar fi fost utilă o adâncire a relațiilor germano-române, germano-maghiare și germano-sârbe din Banat. Spre exemplu, ar fi fost utilă o demonstrare pe baze statistice a proporției funcționarilor politico-administrativi pe criterii de etnie și confesiune între noiembrie 1849 și 20 octombrie 1860 (pe durata ființării „Voievodatului sârbesc” și a Banatului Timișan). Aceasta pentru a ne edifica în privința modificării preponderenței „elementului german

din administrație“ (op.cit, p.73). Îndrăznim să afirmăm că tărâmul arhivistic pare a fi încă insuficient explorat de către istorici.

Meritul cărții constă, printre altele, că aproape nimic nu scapă netratat. Din lectura cărții, cititorul poate pleca cu o imagine mult mai clară decât ar fi avut-o înainte

Aspectele sociale și naționale ale frământărilor ani 1848 și 1849 sunt nuanțate cu competență, constituind un câștig pentru înțelegerea dialogului tragic dintre revoluție și contrarevoluție.

Calitatea informației se îmbină armonios cu punctul de vedere personal, făcând lectura accesibilă, fluentă, dincolo de imperfecțiunile sintactice inerente unei traduceri din germană în română.

Dan Demșea

*Otto Greffner, Rommel - dramă și onoare,
Arad 1998*

Apariția la Arad - și implicit, pentru prima dată în România - a unei cărți în limba română, din mediul istoriografic german (aparținând unui autor german, originar din părțile Aradului) despre Germania în timpul celui de-al doilea război mondial, este un fenomen - după știința noastră - rarism, dacă nu chiar o premieră. Trebuie să ne explicăm de ce. Până acum nu de mult am avut parte de autori sovietici, englezi, francezi, americani ș.a. în traducere românească. Ori pentru un istoric care cercetează cel de-a doilea război mondial și are puțința de acces, limitată, în investigarea surselor de limbă germană, traducerea în limba română a unei cărți cu valoare de sursă istoriografică este binevenită.

Dincolo de erorile tipografice sau imperfecțiunile de traducere, cartea despre cariera militară a generalului (apoi feldmareșalului) Erwin Rommel este o radiografie (istorică) a Germaniei hitleriste, aparținând unui istoric de meserie, care încă de la vârsta adolescenței era capabil să recepteze efectele imediate ale conflagrației mondiale.

Stilul oral al multor pasaje se pretează la lectura unor date despre evenimente cu caracter militar. Cantitatea impresionantă a datelor concrete despre campaniile lui Rommel în Franța și Africa de nord concentrează, la rândul lor, în sine, o enormă activitatea omenească, un enorm efort militar, aș zice, bărbătesc. Aventura militară de tip napoleonian din nordul Africii dovedea că ea poate constitui un subiect palpitant pentru o carte care, la o reeditare, ar fi un „best-seller“. Epopeea militară a lui Rommel - admirată și invidiată de inamicii britanici - este mult mai plină de disperare decât orgoliu. Autorul însuși ne-a sugerat-o prin talentul și ușurința remarcabilă cu care creionează tabloul dinamic de pe fronturi. Nu-i scapă nimic. Ne îndreptățește să simțim acest lucru faptul că întreprinde o contabilizare a pierderilor suferite de către ambele părți aflate în tranșee sau călare pe tanc. Mai mult decât atât, nu lasă deoparte părerea adversarului englez privitoare la desfășurarea tactică a tru-

pelor în terenul deșertic nord-african.

Bibliografia, bogată, este exploatată, prelucrată și sintetizată astfel încât să poată reda coerent, plastic, viața acestui mare conducător militar, atât de apropiat de soldații săi. Inedite sunt relatările fiului lui Rommel. Aici este locul să subliniem originea socială a feldmaresalului, atât de diferită de cea a castei militare de proveniență nobiliară. Altfel nu am putea pătrunde în faptul înțelegerii „rupturii“ care se crease între fostul profesor de tactică militară și regimul nazist. Pe Hitler îl calificase drept un om „rupt de realitate“. La începutul războiului, Rommel se arătase a fi un general prea dinamic pentru ceilalți ofițeri superiori, germani. Meschinăria unor colegi de la nivelul cartierului general german cât și critica mioapă și, pe deasupra, nefondată a dictatorului italian Benito Mussolini ies la iveală în timpul retragerii silite din Africa (noiembrie 1941). Rommel se frământa pentru pierderea vieții soldaților săi atunci când era conștient de inutilitatea unor operațiuni militare. Stenograma dialogului său cu Führerul se constituie în cea mai bună probă în acest sens (p.109). Demnă de reținut ni se pare următoarea sa afirmație, făcută la 15 noiembrie 1943: „Politica oamenilor noștri de stat, de-a lungul anilor, a fost cât se poate de greșită; mă întreb de ce nu avem prieteni; ceva nu este în regulă“ (p.134). O asemenea atitudine cât și alte îndrăznele declarative i-au fost de rău augur. Biografia redă „lichidarea“ sa ca strateg în urma acceptării umilitorului post pasiv la crearea „Atlantic Wal“-ului, în subordinea venerabilului feldmaresal Gerd von Rundstedt.

Fără să vrem, lectura incitantă a cărții ne-a îndemnat să reflectăm asupra sortii genilor militare în războaie. Sacrificiile victoriilor militare au o componentă amară. O regăsim în biografia multor generali de seamă. Nu-i cităm. Lista ar fi lungă. Cum Rommel aparținea Germaniei, cu atât mai mult soarta strategului german Rommel se aseamănă în anumite privințe cu Germania însăși. Omul și țara sa au fost înfrânte. Sigur că doza factorilor interni și externi diferă. Sintagma „aventură eroică“ li se potrivește. Nu a fost singurul caz în istorie. Ambii (Rommel și Germania) au pornit de la un risc calculat. Unul în Africa de nord (pe alt continent); celălalt, Reichul german, împotriva colosului eurasiatic sovietic.

Metodologic vorbind, întregul război dus de Germania (1939 - 1945) este prezentat prin prisma punctului de vedere al celui mai bun strateg german, prin prisma soluțiilor ideale, având darul de a scoate în evidență greșelile comise de către comandamentele militare al Wehrmachtului. Analiza introspectivă a autorului nu ar fi reușit, poate, mai bine, fără un subiect de talia lui Rommel. Ediția românească a cărții s-a bazat pe ediția germană, databilă înaintea reunificării statale germane. De aceea se cuvine să precizăm că prefața, post-scriptum-ul și cuvântul înainte ale ediției în limba română sunt scrise în anul 1998, după cum însuși autorul ne-a mărturisit-o.

Dan Demșea

ACTIVITATEA MUZEULUI DE ISTORIE ÎN PERIOADA 1992 - 1998

Natalia Dascăl

SIMPOZIOANE - SESIUNI DE COMUNICĂRI

1992

- 6 iunie, Palatul Cultural

„100 de ani de la Memorand“ - Simpozion

- 13 - 14 noiembrie, Teatrul de Stat Arad

Sesiune științifică organizată cu ocazia Centenarului Muzeului din Arad.

- 29 noiembrie

„1 Decembrie - Ziua Națională a României“ - Simpozion

1993

- 7-8 mai, „Zilele Academice arădene“ III - Sesiune de comunicări

Colaborare cu Universitatea de Vest „Vasile Goldiș“.

- 18 - 20 noiembrie, Palatul Cultural, Palatul Administrativ

„Aradul și Marea Unire. 75 de ani“ - Sesiune de comunicări

- 29 noiembrie, Biblioteca Județeană „A.D.Xenopol“ Arad

„Idea de unitate națională la români“ - Simpozion

1994

- 21 ianuarie, Palatul Cultural

„135 de ani de la Unirea Principatelor“ - Simpozion

- 4 aprilie, Muzeul memorial „Ioan Slavici“, Șiria

„Alexandru Mocioni - 85 de ani de la moarte“ - Simpozion

- 30 aprilie, Palatul Cultural

„Interferențe culturale româno-germane în Arad, Sec.XVIII-XIX“ -

Simpozion

Colaborare cu Cercul Cultural Banat Arad

- 8 iulie

„Omagiu Craiul Munților Avram Iancu la 170 de ani de la naștere“ -

Simpozion

29 noiembrie

„Contribuția Aradului și Zărandului la lupta pentru unitate națională“ -

Sesiune de comunicări

1995

- 24 ianuarie, Liceul „Vasile Goldiș“, Arad

„136 de ani de la Unirea Principatelor“

- 2-5 mai, Cercul Militar, Arad

„50 de ani de la Victoria Coaliției Națiunilor Unite“ - Sesiune de comu-

nicări

- 25 august, Palatul Cultural

„55 de ani de la Dictatul de la Viena“ - Simpozion

- 28-30 septembrie, Palatul Administrativ
- „Al XV-lea Simpozion național de istorie și retrologie agrară a României“
- 28-29 noiembrie, Palatul Cultural
- „1 Decembrie, Ziua Națională a României“ - Simpozion

1996

- 23 ianuarie, Palatul Cultural
- „Deceniul Unionist (1856 - 1866) - Colocviu Științific
- 29 mai, Cercul Militar Arad
- „50 de ani de la moartea Mareșalului Ion Antonescu“ - Simpozion
- 9 iunie, Primăria orașului Chișineu Criș
- „Mihai Veliciu, figură marcantă a Marii Uniri“ - Simpozion
- 20-21 iunie, Sala „Clio“
- „Patrimoniul național bibliofil, o problemă actuală“ - Sesiune de comunicări
- 25 septembrie, Cercul Militar Arad
- „80 de ani de la intrarea României în Primul Război Mondial“ - Simpozion
- 28 septembrie, Primăria orașului Lipova
- „Medicul Ioan Hozanu (1846 - 1909) 150 de ani de la naștere. Inventatorul Școlii moderne românești de fizioterapie“ - Simpozion
- 26 noiembrie, Cercul Militar Arad
- „Dimensiuni social politice și culturale în istoria României“ - Simpozion

1997

- 24 ianuarie, Palatul Cultural
- „138 de ani de la Unirea Principatelor“ - Simpozion
- 27 martie, Palatul Cultural
- „79 de ani de la Unirea Basarabiei cu Patria Mamă, România“ - Simpozion
- Colaborare cu Asociația Culturală „Pro Basarabia și Bucovina“, filiala „Columna“ - Arad
- 20 aprilie, Cercul Militar Arad
- „Basarabia, pământ românesc“ - Simpozion
- 9 mai, Cercul Militar Arad
- „120 de ani de la Proclamarea independenței României“ - Simpozion
- 19-21 noiembrie, Palatul Administrativ
- „Istorie și toponimie“ - Sesiune de comunicări
- 28 noiembrie, Palatul Cultural
- „1 Decembrie - Ziua Națională a României“ - Simpozion

1998

- 26 martie, Cercul Militar Arad
- „80 de ani de la unirea Basarabiei cu Patria Mamă România“ - Simpozion
- Colaborare cu Asociația Culturală „Pro Basarabia și Bucovina“, filiala „Columna“ - Arad

- 21-22 mai, Palatul Administrativ
- „Revoluția română de la 1848 în context european“ - Simpozion
- 5 septembrie, palatul Cultural
- „Dr. Caius Lepa, 100 de ani de la naștere“ - Simpozion
- 16 septembrie, Cercul Militar Arad
- „Luptele de apărare din zona Aradului, din toamna anului 1944“ - Simpozion
- 23-24 octombrie, Palatul Cultural
- „Al III-lea simpozion de arheologie medievală“
- Colaborare cu Asociația medievistilor din România
- 18 noiembrie, Cercul Militar Arad
- „80 de ani de la Unirea Bucovinei cu Patria Mamă, România“ - Simpozion
- Colaborare cu Asociația Culturală „Pro Basarabia și Bucovina“, filiala „Columna“ - Arad

În perioada menționată (1992 - 1998), muzeografii diferitelor secții au susținut comunicări la diverse sesiuni și simpozioane organizate la muzee și arhive din țară, precum: Alba Iulia, București, Brașov, Cluj, Deva, Herculane, Lugoj, Oradea, Reșița, Tg. Mureș, Timișoara, Zalău. De asemenea au fost susținute comunicări și la instituții similare din Anglia, Germania, Turcia și Ungaria.

EXPOZIȚII PERMANENTE

- noiembrie 1993
- Redeschiderea secției de istorie contemporană
- aprilie 1995
- Reamenajarea Casei memoriale Adam Müller Guttenbrunn din Zăbrani

EXPOZIȚII TEMPORARE

- 1992
- mai, Muzeul Memorial „Ioan Slavici“, Șiria
  - „Șvabii din Podgoria Aradului“
  - org. Ileana Florea
  - octombrie, Biblioteca Județeană Arad
  - „Aurel Vlaicu, Arad 1912/1992, 80 de ani de la demonstrația aviatică“
  - org. Gheorghe Săbău
  - decembrie, Sala Clio
  - „Secvențe otomane“
  - org. Gheorghe Lanevschi

- 1993
- noiembrie, Muzeul Banatului Timișoara
  - „1 Decembrie 1918. Marea Unire a Românilor“
  - Colaborare cu Muzeul Banatului, Timișoara

org.Natalia Dascăl, Dan Demșea
- decembrie, Holul Teatrului de Stat, Arad
„1 Decembrie 1918“
org.Dan Demșea

1994

- februarie, comuna Galșa
„Gheorghe Popa de Teiuș - primul prefect român al Aradului. 170 de ani de la naștere“
org.Ileana Florea
- mai, Muzeul de Artă
„Interferențe culturale româno-germane în Arad, sec.XVIII-XIX“
org.Elena Rodica Colta, Gh. Sabău
- iunie, Sala „Clio“
„Deținuții sârbi din Cetatea Aradului“
Colaborare cu Uniunea Democratică a sârbilor din România
- septembrie, Sala „Clio“
„Momente din istoria Armatei Române“ - Medalistică. Uniforme - Arme-
Documente

org.Natalia Dascăl, Virgil Șerban, Augustin Mureșan
Colaborare cu Muzeul Militar Național - Filiala Oradea, Garnizoana Arad
- octombrie, Biblioteca Județeană „A.D.Xenopol“, Arad
„Momente din istoria „Astrăi“ arădene“
org.Dan Demșea
- noiembrie, Sala „Clio“
„Centrul de olărit de la Micăsasa“
org.Peter Hügel
Colaborare cu Muzeul Național de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca

1995

- august - septembrie, Sala „Clio“
„Valori arheologice greco-romane din spațiul vest-pontic“
org.Peter Hügel
Colaborarea cu Muzeul Național de istorie și arheologie, Constanța
- octombrie, Sala „Clio“
„Curiozități muzeistice“
org.Natalia Dascăl

1996

- martie, Sala „Clio“
„Decoperiri arheologice recente din Banat“
org.Peter Hügel
Colaborare cu Muzeul Banatului Timișoara
- iunie, Sala „Clio“
„Iluminismul arădean“
org.Elena Rodica Colta
Colaborare cu Arhivele Statului. Arad
- septembrie, Primăria orașului Lipova

„*Medicul Ioan Hozanu, 150 de ani de la naștere*“

org.Dan Demșea

- octombrie, Sala „Clio“

„*Centre de ceramică din nord-vestul României*“

org.Peter Hügel

Colaborarea cu Muzeele din Vest

1997

- aprilie, Sala „Clio“

„*Arta prelucrării metalului*“ /podoabe, arme, medalistică, artă decorativă
din colecția muzeului arădean

org.Natalia Dascăl

- noiembrie, Sala „Clio“

„*100 de ani de portret fotografic*“

org.Dan Demșea

1998

- ianuarie, Liceul „D.Țichineal“, Arad

„*180 de ani de la trecerea în eternitate a lui Dimitrie Țichindeal*“

org.Dan Demșea, Natalia Dascăl

Colaborare cu Liceul „D.Țichindeal“ Arad

- februarie, Timișoara, Muzeul Banatului

„*Descoperiri arheologice din sud-vestul României*“

org.Peter Hügel

Colaborare cu Muzeul Banatului Timișoara

- mai, Sala „Clio“

„*Bresle arădene*“

org. Gheorghe Lanesvschi

- noiembrie, Sala „Clio“

„*Mărturii heraldice și sigilare*“

Org.Augustin Mureșan, Natalia Dascăl

Colaborare cu Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad /Ioan Popovici/

EXPOZIȚII ORGANIZATE ÎN STRĂINĂTATE

- martie, Muzeul de Istorie Militară, Budapesta

„*Sabia lucește mai frumos decât lanțul*“.

- martie, Muzeul MUNKACSY, Békéscsaba

„*Să fim robii sau să fim liberi*“

Notă: Muzeul arădean a participat cu piese din Fondul 1848/1849, expozițiile fiind dedicate aniversării a 150 de ani de la revoluția din 1848.

SUMAR

ARHEOLOGIE - TOPONIMIE - ISTORIE

- Sanda Crișan** - Câteva observații privind procesele de interferență între Culturile Baden și Coțofeni în vestul României..... 3
- Some observations about the relations between Cultures of Baden and Coțofeni in the West of Romania
- Liviu Mărghitan** - Antropomorfism în arta Daciei preromane..... 15
- Anthropomorphismus in der Kunst des vorrömischen Dakien
- Adriana Pantazi** - Aspecte ale glipticii din Dacia romană..... 43
- Aspekte der Glyptik im römischen Dakien
- Călin Timoc** - Un tipar pentru turnat lingouri de metal de la Porolissum..... 53
- Eine Gussform für Metallbarren von Porolissum
- Dan Băcuiet** - Contribuții la repertoriul arheologic al localității Șicula (jud. Arad)..... 57
- Contributions to the archaeological repertoire of the Șicula Village (distr. of Arad)
- Dan Băcuiet** - Noi descoperiri feudal - timpurii pe teritoriul orașului Alba Iulia..... 73
- Discoveries from the XI - XII-th centuries A.D. at Alba Iulia
- Pascu Hurezan
Imre Szatmári** - Colecția de cahle și de ochiuri de cahlă din evul mediu târziu a muzeului din Arad 83
- Die Spätmittelalterliche Ofen und Topfkachelsammlung des Museums von Arad
- Vasile Frățilă** - Toponimie și continuitate în Transilvania de Centru și Sud..... 139
- Toponomastik und Fortbestehen in Suund Mittelsiebenbürgen
- Ion Popescu
Sireteanu** - Două antroponime istorice: Menumorout (= Marmorot) și Morot 149
- Zwei geschichtliche Anthroponyme: Menumorout (Marmorot) und Morot
- Gheorghe Țărcuș** - Bybarch, voievodul românilor de la Hălmagiu..... 159
- Bybarch, der Wojewode der Rumänen aus Halmagiu
- Eugen Glück** - Unele date despre senioratul de Ciuci 165
- Einige Daten über das Senioriat von Ciuci
- Eugen Glück** - Date cu privire la perioada războaielor franceze în fondurile arhivistice arădene (1792 - 1815) 169
- Daten bezüglich des Zeitspanne der Französischen Kriege in den archivistischen Fonds von Arad (1792 - 1815)

- Gheorghe Bichicean** - Situația intelectualului român din Transilvania până la 1918. Cazul învățătorului Ioan Georgescu..... 179
 - La situation de l'intellectualité roumaine de Transylvanie jusqu'a 1918. Le cas de l'instituteur Jean Georgesco
- Gheorghe Firczak** - Preliminarii ale Marii Uniri reflectate în presa maghiară hunedoreană..... 185
 - Präliminarien der Grossen Vereinigung in der ungarischen Presse aus Hunedoara widerspiegelt
- Valeriu Giuran** - Aspecte privind participarea Regimentului de infanterie „Mircea“ Nr.32 în primul război mondial, Campania din 1916..... 199
 - Aspects sur la participation du Régiment d'infanterie „Mircea“ Nr.32 de l'armée roumaine pendant la premiere guerre mondiale, la campagne 1916
- Dumitru Dan Costea** - Constituirea Comitetului Național Român și a Gărzii Naționale locale în comuna Șeitin, comitatul Cenad..... 217
 - Die Gründung des Nationalen Rumanischen Komitees und der Nationalgarde aus der Gemeinde Șeitin
- Augustin Mureșan** - Vasile Cucu delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia..... 223
 - Vasile Cucu, Delegierter zur Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia
- Octavian Tătar** - „Principiul Naționalităților“ și Conferința de pace de la Paris (1919 - 1920)..... 231
 - „The principle of nationality“ at the Peace Conference in Paris (1919 - 1920)
- Mircea Rusnac** - Proiectul de lege agrară întocmit de Ion Mihalache în 1920..... 239
 - Agrarian law project drawn up by Ion Mihalache in 1920
- Sorin Sabău** - Proprietatea asupra pădurilor în vechile plase Hălmagiu, Sebiș și Târnova, înainte și după reforma agrară din 1921..... 245
 - Der Waldbesitz in den alten Distrikten Halmagiu, Sebis and Tarnova vor und nach der Agrarreform von 1921
- Gheorghe Șora** - Vasile Goldiș - președintele Asociațiunii Transilvănene (ASTRA) din Sibiu (1923 - 1934).... 273
 - Vasile Goldis le prezydent de L'Association Transilvaine (ASTRA) de Sibiu (1923 - 1932)

- Dan Demșea** - Implicațiile economice și culturale ale Băncii „Gloria“ din Lipova în funcționarea Stațiunii Balneare..... 285
- Die Bank Victoria aus Lippa und ihre wirtschaftlich-soziale Wirksamkeit bezüglich der Lippaer Bäder
- Gabriel Moisa** - Manifestările studenților participanți la Congresul Național Studentesc de la Oradea (4 - 6 decembrie 1927)..... 299
- La manifestation des étudiants qui ont participé au Congrès des Etudiants a Oradea, entre 4 - 6 Décembre 1927
- Liviu Lazăr** - Aniversarea zilei de 1 Decembrie - mijloc de luptă antirevizionistă în Transilvania, în perioada interbelică..... 309
- L'anniversaire du 1-er Décembre, moyen de lutte antirevisionniste dans la periode de l'entre-deux guerres en Transylvanie
- Eusebiu Marcel Narai** - Aspecte politice din județul Caraș (1944 - 1947)..... 317
- Des aspects politiques du Département Caras (1944 - 1947)

ARHIVE - COREPONDENȚE - FONDURI MUZEALE

- Elena Rodica Colta** - Informații despre comunitatea românească din Aletea (Hu) oferite de arhivele din Arad..... 325
- Daten bezüglich der rumanischen Gemeinschaft aus Aletea (Ungarn) in den Arader Archiven
- Natalia Dascăl** - Din arhiva Complexului Muzeal Arad. Fondul Lazăr Nichi..... 359
- Das Archiv des Arader Museums. Der Fond Lazar Nichi
- Radu Ardelean Lucian Giura** - Corespondența lui Ascaniu Crișan cu Ioan Lupaș..... 371
- Der Briefwechsel zwischen Ascaniu Crișan und Ioan Lupaș.
- Pavel Vesa** - Corespondența preotului dr. Gheorghe Ciuhandu cu Academia Română..... 383
- Aus der Korrespondenz des Pharrers Dr. Gheorghe Ciuhandu mit der Rumänischen Akademie

- Natalia Dascăl** - Ion I.C.Brătianu în presă și în documente din fondurile muzeului arădean..... 395
- Virgil Șerban** - Ion I.C.Brătianu in Presseauszügen und Dokumenten aus den Fonds des Arader Museums
- Lucia Cornea** - Vechi fotografii arădeni din colecții muzeale din Oradea. Contribuții la o istorie a fotografiei arădene..... 403
- Anciens photographes d'Arad dans des collections muséales d'Oradea. Contributions a une histoire de la photographie d'Arad

SFRAGISTICĂ - SIGILOGRAFIE - PHALERISTICĂ

- Maria Dogaru** - Bulele de aur folosite în cancelariile Țării Românești și Moldovei, surse pentru cunoașterea artei feudale românești..... 419
- Die goldenen Bullen der Kanzleien aus den Rumanischen Landen als Quelle zur Kenntnis der rumanischen Kunst des Mittelalters
- Augustin Mureșan** - Semnificația sigiliului Prefecturii Auraria Gemina..... 425
- Die Bedeutung des Siegels der Präfektur Auraria Gemina
- Augustin Mureșan** - Un sigiliu al breslei mixte din Ghioroc, județul Arad..... 431
- Ein Siegel der Vereinigten Zunft aus Ghioroc (Kr.Arad)
- Maria Dogaru** - Preocupările regelui Ferdinand în domeniul phaleristicii..... 437
- Die Tätigkeit des Königs Ferdinand I auf dem Gebiet der Phaleristik

VARIA

- Dan Lăzărescu** - Generalul Nicolas d'Oxat de Moret, primul cartograf austriac al Banatului..... 443
- Generals Nicolas d'Oxat de Moret, der erste österreichische Kartograph des Banates
- Mircea Stoia** - Th. Mommsen și fascinația inscripțiilor romane din Transilvania..... 449
- Th.Mommsen und die Faszination der römischen Inschriften aus Siebenbürgen
- Gheorghe Șora** - R.W.Seton - Watson și românii..... 453
- R.W. Seton-Watson and the Romanians

- Dan Demșea** - O plachetă dedicată doctorului în drept Mihai Marcus, prefectul județului Arad (iunie 1922)..... 459
 - Eine Plakette gewidmet dem Praefekten des Kreises Arad - Dr.Mihai Marcus

RECENZII

- Trei lucrări istorice apărute în Ungaria care au tangență cu istoria locală arădeană (Eugen Glück)..... 465
- **Dr. Otto Greffner** - Populația șvăbească (germană) din Banat - Cine sunt, când au venit și de unde?, Arad, 1994 (Dan Demșea)..... 466
- **Dr. Otto Greffner** - Rommel - dramă și onoare, Arad, 1998 (Dan Demșea)..... 467
- **Natalia Dascăl** - ACTIVITATEA MUZEULUI DE ISTORIE ÎN PERIOADA 1992 - 1998 469

